

BEZWAARD

Ontrechting en rechtsherstel van Joodse inwoners in de
gemeenten Valkenburg-Houthem en Berg en Terblijt

VERLEDEN

René van Rijsselt • Erik van Rijsselt • Marjolein Vlieks

Bezwaard Verleden

Ontrechting en Rechtsherstel van Joodse inwoners in de voormalige gemeenten
Valkenburg-Houthem en Berg en Terblijt

Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de gemeente Valkenburg aan de Geul door
een onafhankelijk onderzoeksteam bestaande uit

R.J.T. van Rijsselt, E.F. van Rijsselt en M.C. Vlieks

Copyright © 2025 R.J.T. van Rijsselt, E.F. van Rijsselt en M.C. Vlieks

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining niet toegestaan.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission
of the authors. Text and data mining forbidden.*

*Van het rapport is een boekversie verkrijgbaar bij de auteurs. Het boek omvat 352 pagina's,
is gedrukt in kleur en bevat additioneel fotomateriaal. Het boek kost € 30,95 excl. € 7,10
verzendkosten. Wanneer u het boek wenst te ontvangen dan stuurt u een e-mail naar:
rene.van.rijsselt@gmail.com*

ISBN/EAN 978-90-9040873-6

*Foto voorzijde: Hotel Tummers, tegenover het station Valkenburg, deed dienst als
verzamelplaats voor Joodse gedeporteerden tijdens de drie deportaties; oude ansichtkaart*

Inhoud

WOORD VOORAF DOOR DAAN PREVOO	6
WOORD VOORAF DOOR ERNST DE REUS	7
OVERZICHTSKAART GEMEENTEN IN ZUID-LIMBURG	8
EXECUTIVE SUMMARY - CONCLUSIES	9
AANLEIDING EN ONDERZOEKSVRAGEN	9
BELANGRIJKSTE UITKOMSTEN EN CONCLUSIES	10
AFSLUITING	14
1 INLEIDING	16
1.1 AANLEIDING EN ONDERZOEKSVRAGEN	16
1.2 HISTORISCHE FEITEN EN DE MORELE COMPONENT	18
1.3 OPZET VAN HET ONDERZOEKSRAPPORT	19
2 JOODSE GEMEENSCHAP IN VALKENBURG	21
2.1 VROEGSTE TIJD	21
2.2 ANTISEMITISME IN VALKENBURG	26
2.3 AANTAL JODEN IN VALKENBURG	29
2.4 JODEN MET NEDERLANDSE NATIONALITEIT INGESCHREVEN VOOR 1940	31
2.5 JODEN NIET-NEDERLANDSE NATIONALITEIT INGESCHREVEN VOOR 1940	33
2.6 JODEN INGESCHREVEN TIJDENS DE BEZETTING	35
2.7 SPREIDING OVER DE ZELFSTANDIGE GEMEENTEN	35
2.8 ONDERGEDOKEN JODEN IN VALKENBURG	36
3 JODENVERVOLGING IN VALKENBURG: KILLE CIJFERS	39
3.1 DUITSE BEZETTING EN DE BESTUURSSTRUCTUUR: DE ACHTERGROND	39
3.2 DOELSTELLINGEN DUITSE BEZETTINGSBESTUUR	41
3.3 DE JODENVERVOLGING: ONTRECTING EN DEPORTATIE	42
3.4 JODENVERVOLGING IN VALKENBURG	44
3.5 CONCLUSIE	51
4 JOODSE GEMEENSCHAP TIJDENS BEZETTING: DE VERHALEN	52
4.1 SOCIALE ISOLATIE VAN VALKENBURGSE JODEN	52
4.2 DRIE DEPORTATIEGOLVEN	60
4.3 ARRESTATIES BUITEN DE DEPORTATIES OM	69
4.4 GEDEPORTEERD EN TERUGGEKEERD	72
5 ONDERDUIK IN VALKENBURG	76
5.1 GAAN OF NIET GAAN	76
5.2 VALKENBURGSE JODEN IN ONDERDUIK	77
5.3 ONDERDUIKERS VAN BUITEN IN VALKENBURG	81
5.4 JOODSE ONDERDUIKERS VAN BUITEN: ACHTERGROND	87
5.5 CASUS EVA COK-DE WILDE	93
5.6 CONCLUSIE	94

6	GEMEENTEBESTUUR EN AMBTENAREN	95
6.1	ROL NEDERLANDS BESTUUR BIJ DE JODENVERVOLGING	95
6.2	MORELE VERANTWOORDELIJKHEID BESTUURDERS	99
6.3	BURGEMEESTERS – HET OVERZICHT	100
6.4	GEMEENTEBESTUUR VALKENBURG-HOUSTHEM	102
6.5	GEMEENTEBESTUUR BERG EN TERBLIJT	117
6.6	POLITIEKORPS VALKENBURG-HOUSTHEM	118
6.7	CONCLUSIE	120
7	ROOF VAN JOODSE BEDRIJVEN	123
7.1	<i>ENTJUDUNG</i> VAN HET BEDRIJFSLEVEN	123
7.2	JOODSE ONDERNEMINGEN IN VALKENBURG-HOUSTHEM	125
7.3	LIQUIDATIE VALKENBURGSE ONDERNEMINGEN	127
7.4	TERUGKEER EN RECHTSHERSTEL	133
7.5	CONCLUSIE	134
8	ROOF VAN JOODSE LANDBOUWGRONDEN	136
8.1	ROOF VAN JOODSE LANDBOUWGRONDEN IN PRAKTIJK	136
8.2	JOODSE LANDBOUWPERCELEN IN VALKENBURG	137
8.3	CONCLUSIE	142
9	ROOF VAN JOODS ONROEREND GOED	143
9.1	ACHTERGROND ROOF JOODS ONROEREND GOED	143
9.2	JOODSE PANDEN IN VALKENBURG-HOUSTHEM	146
9.3	JOODSE PANDEN NADER BEKEKEN	148
9.4	VERKOOP VAN JOODSE PANDEN IN DE TIJD	151
9.5	MAKELAAR GUSTAAF DE PAUW	152
9.6	NOTARISSEN	154
9.7	TERUGKEER EN RECHTSHERSTEL NA DE BEVRIJDING	155
9.8	CASUÏSTIEK	160
9.9	CONCLUSIE	165
10	ROOF JOODSE INBOEDEL	168
10.1	DE ROOF VAN JOODSE INBOEDEL: M-AKTION	168
10.2	DE VALKENBURGSE SITUATIE	169
10.3	VERZEGELING VAN JOODSE PANDEN	169
10.4	INVENTARISATIE JOODSE INBOEDEL IN VALKENBURG	172
10.5	CASUSSEN	179
10.6	GOEDEREN ONDERGEBRACHT BIJ VRIENDEN EN BUREN	183
10.7	CONCLUSIE	186
11	OVERIGE GROEPEN SLACHTOFFERS	189
11.1	VERZETSLIEDEN EN POLITIEK VERVOLGDEN	189
11.2	EXECUTIES OP HET GRONDGEBIED VAN VALKENBURG	192
11.3	ARRESTATIE EN DEPORTATIE ASOCIALEN IN VALKENBURG	193
11.4	CONCLUSIE	195
12	OPVANG VAN REPATRIANTEN IN ZUID-LIMBURG	196
12.1	AANTALLEN ONTHEEMDEN	196
12.2	BELEID EN ORGANISATIE VAN DE OPVANG	197

12.3	ORGANISATIE VAN DE OPVANG IN VALKENBURG	199
12.4	CONCLUSIE	211
13	NAOORLOGSE HULP AAN JOODSE OVERLEVENDEN	213
13.1	RIJKSSTEUN AAN JOODSE OVERLEVENDEN	213
13.2	HULP AAN JODEN DOOR GEMEENTE VALKENBURG-HOUTHEM	215
13.3	HULP UIT JOODSE HOEK	219
13.4	HULP AAN OORLOGSPLEEGKINDEREN	220
13.5	CONCLUSIE	223
14	INTERNERING DUITSE JODEN IN VALKENBURG EN KAMP VILT	225
14.1	BELEID TEN AANZIEN VAN STATELOZE JODEN	225
14.2	INTERNERING POLITIEKE DELINQUENTEN	227
14.3	INTERNERING DUITSE JODEN UIT BERGEN-BELSEN	228
14.4	CONCLUSIE	236
15	DE MORELE DIMENSIE VAN RECHTSSHERSTEL	238
15.1	JOODS PERSPECTIEF OP NAOORLOGSE OPVANG EN ONTVANGST	238
15.2	INTRODUCTIE GEÏNTERVIEWDEN	239
15.3	ERVARING ONDERGEDOKEN KINDEREN IN VALKENBURG	241
15.4	ERVARINGEN JOODSE REPATRIANTEN IN VALKENBURG EN VILT	249
15.5	(VALKENBURGSE) HULP AAN JOODSE OVERLEVENDEN	251
15.6	BEJEGENINGEN JOODSE OVERLEVENDEN IN VALKENBURG	255
15.7	LITTEKENS: HET RESONEREND EFFECT VAN OORLOG	261
15.8	CONCLUSIE	262
	DANKWOORD	264
	HET ONDERZOEKSTEAM	266
	AFKORTINGEN	267
	GEBRUIKTE BRONNEN	269
	LITERATUUR	269
	ARCHIEVEN	271
	WEBSITES	272
	SAMENVATTINGEN INTERVIEWS JOODSE NABESTAANDEN	274
	SELMA EN GEERT BENEDIK	274
	PIET (IZAK) COHEN	275
	MARY DE GOEDE – VAN GELDER	276
	PHILIP SOESAN	277
	GERRIT ROSENTHAL EN NICOLE SANDERS-GROENTEMAN	278
	STEFAN (STEVEN) HESS EN MARION EIN LEWIN - HESS	279
BIJLAGE 1	ONDERZOEKSMETHODOLOGIE	280
BIJLAGE 2A	NAMENLIJST 18 DUITSE EN OOSTENRIJKSE JODEN IN KAMP VILT	283
BIJLAGE 2B	AANVULLENDE LIJST MET 16 GEREPATRIEERDE JODEN IN KAMP VILT	284
BIJLAGE 3	GELIQUIDEERDE VALKENBURGSE JOODSE BEDRIJVEN	285
BIJLAGE 4	JOODS ONROEREND GOED VALKENBURG	286

Woord vooraf door Daan Prevoo *burgemeester van Valkenburg aan de Geul*

Voor u ligt het rapport *Bezwaard Verleden. Ontrechting en rechtsherstel van Joodse inwoners in de gemeenten Valkenburg-Houthem en Berg en Terblijt*. Dit onderzoek sluit aan bij de bredere beweging in Nederland om inzicht te krijgen in de lokale rol van overheden tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Ook gemeente Valkenburg aan de Geul heeft ervoor gekozen mee te werken aan dit onafhankelijke onderzoek, met als uitgangspunt openheid, waarheidsvinding en lessen voor de toekomst.

De bevindingen zijn pijnlijk. Joodse inwoners werden tijdens de bezettingsjaren systematisch vervolgd, beroofd en buitengesloten, en ook na de bevrijding verliep het rechtsherstel vaak moeizaam en onvolledig. Het gemeentebestuur van toen schoot tekort in zijn fundamentele taak: het waarborgen van veiligheid en recht voor alle burgers. Voor velen betekende dit dat zij na de oorlog niet alleen hun familie en gemeenschap hadden verloren, maar ook hun huis, hun werk en hun gevoel van rechtvaardigheid. Het rapport laat zien hoe Joodse inwoners in Valkenburg-Houthem en Berg en Terblijt leden onder vervolging en gebrekkig herstel. Daarbij blijkt dat bestuurders, ambtenaren en delen van de bevolking vaak onverschillig of meegaand waren. Tegelijkertijd zijn er verhalen van moed, zoals gezinnen die Joodse onderduikers opnamen en hun overleving mogelijk maakten. Beide werkelijkheden maken deel uit van onze lokale geschiedenis.

Dit onderzoek legt feiten vast. Het is aan de lezer om conclusies te trekken. Daarmee sluit het aan bij onze bredere opdracht: erkennen wat er is gebeurd, de herinnering levend houden en waken voor herhaling. De gemeente Valkenburg aan de Geul en de begeleidingscommissie danken de onderzoekers voor hun zorgvuldige werk. Met dit rapport zetten wij een belangrijke stap in het onder ogen zien van onze geschiedenis. We hopen dat het lezen bijdraagt aan begrip, bewustwording en het koesteren van vrede en verdraagzaamheid. Dit nooit meer.

‘Dit nooit meer!’ klonk tientallen jaren een echo uit het verleden als reactie op de vreselijke genocide tijdens de Tweede Wereldoorlog. Joden, Roma en Sinti, politieke tegenstanders en mensen met een handicap, velen ontkwamen niet aan de gruwelijkheden van geweld, onderdrukking en vernietiging, met miljoenen slachtoffers tot gevolg. Inmiddels zijn ontelbare boeken geschreven, talrijke onderzoeksrapporten opgesteld en zijn er onvoorstelbaar veel woorden uitgesproken om tot een verklaring te komen hoe dit heeft kunnen gebeuren. En toch realiseren wij ons niet dat wij de pijnlijke waarheid nog steeds grotendeels verborgen houden. Ik heb ingestemd met dit onderzoek omdat ik vanuit het diepst van mijn hart overtuigd ben dat wij moeten onderzoeken en begrijpen hoe dit heeft kunnen gebeuren. Het resultaat van dit onderzoek moet leiden tot de waarheid, de waarheid moet leiden tot bekentenis en de bekentenis moet leiden tot genoegdoening. Genoegdoening voor een groot onrecht dat zich onder ons aller toezien heeft afgespeeld.

Ik heb niet veel woorden nodig om te beschrijven wat zich voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft afgespeeld: de Holocaust, slachtpartijen en de waanzin van fascisme en nazisme. Wat toen gebeurde, gebeurt nog steeds. Het is de mens... zonder uitzondering! Het is de mens die zorgt, het is de mens die troost, het is de mens die zalft en lief heeft; en het is de mens die moordt. Wij moeten voortdurend en onbegrensd werken aan tolerantie en

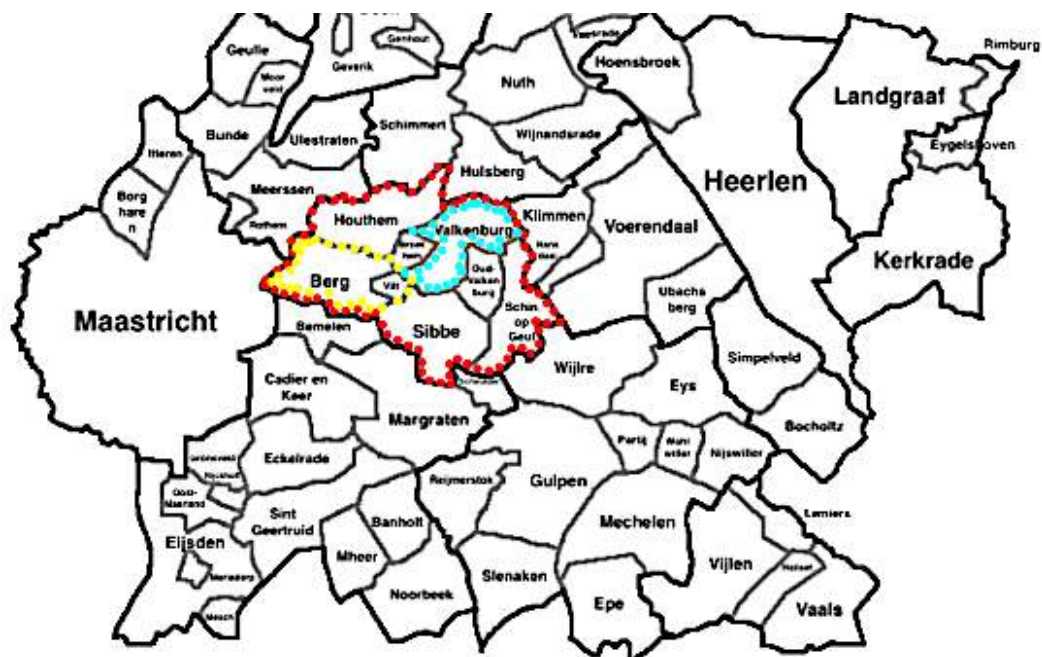
verdraagzaamheid. Elke dag zouden we elkaar moeten herinneren waar het mis ging. We hebben keuzes, altijd! We moeten blijvend bereid zijn te helpen en te corrigeren wanneer het mis dreigt te gaan, voordat we boeken verbranden en levens vernietigen. Voordat we onrechtvaardig en ontroostbaar verdriet tot onherstelbare geschiedenis maken.

Woord vooraf door Ernst de Reus

voorzitter Nederlands Israëlitische Hoofdsynagoge Limburg (NIHS)

Met het verschijnen van dit rapport wordt zichtbaar hoe Joodse inwoners in Valkenburg-Houthem en Berg en Terblijt tijdens en na de Tweede Wereldoorlog zijn vervolgd, onteigend en buitengesloten. Deze openheid raakt diep, maar zij is noodzakelijk. Alleen door het verleden onder ogen te zien, kan recht worden gedaan aan hen die hun leven, familie en toekomst verloren. Voor de Joodse gemeenschap betekent dit onderzoek erkenning. Erkenning van het onrecht dat werd aangedaan, maar ook van het pijnlijke feit dat na de bevrijding bescherming en herstel vaak ontbraken. Het besef dat lokale overheden meewerkten aan vervolging of nalieten te beschermen, maakt duidelijk hoe kwetsbaar een samenleving is wanneer rechtvaardigheid niet vooropstaat. Tegelijkertijd mogen we de moed niet vergeten van burgers die Joodse onderduikers hielpen. Beide werkelijkheden horen bij onze geschiedenis. Wij danken de gemeente Valkenburg aan de Geul dat zij de moed heeft getoond dit onderzoek mogelijk te maken. Daarmee toont zij de wil om verantwoordelijkheid te nemen en lessen te trekken. Dat geeft vertrouwen dat wij samen kunnen werken aan een toekomst waarin discriminatie en uitsluiting geen plaats hebben. Overal in Nederland zijn Joodse inwoners en andere vervolgd en getroffen door vervolging en falend rechtsherstel. Alleen door lokaal onderzoek kan zichtbaar worden wat er werkelijk is gebeurd, en alleen door erkenning kan er ruimte komen voor heling en gezamenlijk herdenken. Het verleden is nooit louter verleden. Ook vandaag zien we hoe snel haat en uitsluiting weer opduiken. Daarom is dit onderzoek niet alleen een historische opdracht, maar ook een morele plicht. Wij moeten ons blijven herinneren en telkens opnieuw zeggen: dit nooit meer.

Overzichtskaart gemeenten in Zuid-Limburg

Bron. Kaart uit 1920; https://www.oldmapsonline.org/en/Valkenburg_aan_de_Geul?gid=b4a8cc98-f8a9-48cb-a5cf-9a2fb422c3ff#position=11.0605/50.8614/5.8182&year=1920

Toelichting gebruikte gebiedsaanduiding in figuur

Rood omgeven gebied: huidige gemeente Valkenburg aan de Geul

Geel omgeven gebied: gemeente Berg en Terblijt tot herindeling van 1980

Rood gebied minus geel gebied: gemeente Valkenburg-Houthem (okt. 1940-1980)

Blauw gebied: zelfstandige gemeente Valkenburg voor de herindeling van okt. 1940

NB. Kleinere grenscorrecties tussen gemeenten zijn niet meegenomen

Toelichting gebruik gemeentenamen in de tekst

Om de leesbaarheid te vergroten wordt de aanduiding “Valkenburg” gebruikt voor het gebied dat overeenkomt met de huidige gemeentegrenzen van Valkenburg aan de Geul (rood); de aanduiding “Valkenburg-Houthem” en “Berg en Terblijt” refereren aan de gemeentegrenzen die tijdens de bezetting golden.

De aanduiding “voormalige gemeente Valkenburg” refereert aan de oorspronkelijke zelfstandige gemeente Valkenburg voor de bezetting (blauw), vergelijkbaar met andere voormalige zelfstandige gemeenten zoals “Oud-Valkenburg”, “Schin op Geul” en “Houthem”.

Executive Summary - Conclusies

Aanleiding en onderzoeksvragen

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de gemeente Valkenburg aan de Geul. Het richt zich op de rol die de gemeente speelde bij zowel het proces van ontrechting van Joodse inwoners tijdens de Tweede Wereldoorlog, als het proces van rechtsherstel daarna. Centraal hierbij staat het proces van ontrechting van Joods onroerend goed. Het vormde een onderdeel van de bredere doelstelling van de Duitse bezetter de Joodse bevolking sociaal en economisch te isoleren, te beroven en uiteindelijk te deporteren en te vermoorden. Het onderzoek omvat zowel de vooroorlogse gemeenten Valkenburg-Houthem en Berg en Terblijt.

Het onderzoek past in een bredere onderzoekstraditie, die in 2015 werd ingezet met het Amsterdams onderzoek *Openstaande Rekeningen*. De opmerkelijke resultaten waren aanleiding voor andere steden om eveneens onafhankelijk onderzoek uit te laten voeren naar het eigen handelen met betrekking tot de roof van Joods onroerend goed. Een uitzending van het onderzoeksprogramma *Pointer* bracht hierin een versnelling. Gemeenten werden aangespoord onderzoek uit te laten voeren. In overleg met de Nederlandse Israëlitische Hoofd Synagoge Limburg (NIHS), besloot de gemeente Valkenburg aan de Geul een diepgravend, onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek uit te laten voeren.

De centrale vraagstelling bergt zowel een objectieve analytische als een subjectieve morele component in zich. Enerzijds biedt het rapport een overzicht en analyse van het aanwezige historisch feitenmateriaal van de ontrechting en het rechtsherstel van Joodse inwoners in beide gemeenten. Anderzijds heeft de vraagstelling ook een subjectieve, morele component: in welke mate beantwoorden het toenmalige administratieve rechtsherstel en de naoorlogse bejegening door het Valkenburgs stadsbestuur van haar Joodse inwoners aan moreel ethische standaarden zoals rechtvaardigheid, billijkheid en redelijkheid. Bij die morele beoordeling is het belangrijk de feiten in hun historische context te plaatsen. Maar het morele oordeel gaat ook over de vraag hoe we nu, anno 2025, de gebeurtenissen van toen beoordelen en welke consequenties en lessen uit die beoordeling zijn te trekken. Dit is immers in essentie de belangrijkste reden waarom Nederlandse gemeenten hun rol laten onderzoeken bij de ontrechting en het rechtsherstel van hun Joodse inwoners.

Het onderzoeksveld is op een drietal punten verbreed. Op de eerste plaats worden naast Joods onroerend goed zoals bedrijven, landbouwgronden en panden, ook de roerende goederen zoals de inboedels van Joodse woningen in het onderzoek meegenomen. Een tweede verbreding geldt de huurwoningen. Waar mogelijk zijn ook deze nader onderzocht. Een derde uitbreiding betreft de onderzoeksgroep: niet alleen het eigendom van Joodse inwoners is onderzocht, maar ook dat van andere potentieel gedeporteerden, zoals Roma en Sinti, homoseksuelen, politiek vervolgd, verzetslieden en zogenaamde asocialen, voor zover archiefmateriaal voorhanden was.

Belangrijkste uitkomsten en conclusies

Proces van Jodenvervolging

1. Tijdens de bezetting stonden tachtig Joodse inwoners ingeschreven in het bevolkingsregister van de gemeente Valkenburg-Houthem. Acht Joden stierven een natuurlijke dood. Van de overgebleven tweeënzeventig Joden werden vijfenveertig (62,5%) gedeporteerd en vermoord: vijfendertig (48,6%) na deportatie en tien (13,9%) na arrestatie tijdens de onderduik. In de gemeente Berg en Terblijt stonden daarentegen geen Joden ingeschreven.
2. Tweeëntwintig Joden uit de gemeente Valkenburg-Houthem overleefden door onderduik. Twee Joden overleefden de vernietigingskampen. Drie Joden overleefden de bezetting omdat zij tot een gemengd gehuwd gezin behoorden.
3. Het gemeentebestuur en de gemeenteambtenaren (politiediensten en secretarie) van de gemeente Valkenburg-Houthem hebben vanaf het begin van de bezetting veel ondersteunende activiteiten verricht op het gebied van identificatie, registratie, isolatie en deportatie van Joodse inwoners, die de vervolging van Valkenburgse Joden mogelijk maakte. Hierbij volgde burgemeester Piet Hens nauwgezet de opdrachten van de bezetter en vormde zo een onmisbare schakel in de Jodenvervolging.
4. Daar waar burgemeester Piet Hens had kunnen afwijken van de Duitse Verordeningen of het lot van zijn Joodse burgers had kunnen verzachten, koos hij voor het rigide doorzetten van de anti-Joodse maatregelen ten koste van zijn Joodse burgers.
5. De correspondentie van burgemeester en politie over alle aspecten van de Jodenvervolging was afstandelijk, kil en bureaucratisch van toon. De belangen van en de verstrekkende gevolgen voor de Joodse gemeenschap werden niet gevoeld.
6. De Valkenburgse politie speelde een belangrijke rol bij de sociale isolatie van Joden, zoals de uitreiking van deportatiebevelen, de arrestatie van Joden en de begeleiding naar deportatiecentra (zoals Maastricht en Westerbork). Zo werd de politie steeds meer een instrument in handen van de bezetter.
7. Het gemeentebestuur van Valkenburg-Houthem declareerde de onkosten die zij maakte bij de deportaties van Joden, bij de bezetter die vervolgens weer werden vergoed uit geroofde Joodse tegoeden.

Onderduik in Valkenburg-Houthem

8. Minstens drieënvijftig, niet ingeschreven, Joden afkomstig van buiten de gemeente Valkenburg-Houthem hebben in de gemeente Valkenburg-Houthem ondergedoken gezeten, ondanks de aanwezigheid van een bovenmatig aantal NSB'ers, het grote aantal Rijks- en Volksduitsers en de duidelijke zichtbaarheid van Duitse militairen in de gemeente.
9. Alle in de gemeente Valkenburg-Houthem ondergedoken Joden hebben de bezetting overleefd.

Proces van ontrechting Joodse bedrijven

10. In Valkenburg-Houthem zijn alle achtentwintig Joodse bedrijven in opdracht van de bezetter geliquideerd.

11. Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat Joodse ondernemers door de gemeente werden gecompenseerd in hun inkomensverlies of op andere wijze werden ondersteund.
12. Het gemeentebestuur en de gemeentediensten (met name de politie) verrichtten rondom de liquidaties van Joodse ondernemingen ondersteunende activiteiten, zoals het registreren en het controleren van Joodse bedrijven, zowel voor als na de liquidaties, zodat de roof van bedrijfsgoederen door de bezetter kon worden voltooid.

Proces van ontrechting Joodse landbouwgronden

13. Binnen de gemeentegrenzen van de gemeente Berg en Terblijt is één landbouwperceel aangetroffen met een Joodse eigenaar. Het perceel is ondanks pogingen het te verkopen niet verkocht maar slechts onder beheer gesteld.
14. Drie Joodse percelen landbouwgrond, gelegen in de gemeente Hulsberg (later gevoegd bij Valkenburg-Houthem), waren ruim voor het ingaan van de Duitse Verordening verkocht en vielen buiten de ontrechtingsmaatregelen.
15. De gemeente Valkenburg-Houthem en de gemeente Berg en Terblijt hadden geen aandeel bij de aangifte en verkoop van Joodse landbouwgronden anders dan het verwerken van de mutaties in de kadasterboeken.

Proces van ontrechting Joods onroerend goed

16. Binnen de twee gemeenten zijn twintig Joodse panden geïdentificeerd, waarvan achttien panden daadwerkelijk zijn verkocht (zeventien panden staan vermeld in de *Verkaufsbücher*). Twee Joodse panden werden alleen onder beheer gesteld.
17. Binnen beide gemeenten zijn vier percelen bouwland geïdentificeerd, waarvan twee percelen daadwerkelijk zijn verkocht (en vermeld in de *Verkaufsbücher*). Twee andere niet vermelde Joodse percelen bouwland werden alleen onder beheer gesteld.
18. Het gemeentebestuur, de gemeentediensten en de politie van de gemeente Valkenburg-Houthem waren nauw betrokken bij het opmaken van inventarislijsten van Joodse panden.
19. De gemeente Valkenburg-Houthem en de gemeente Berg en Terblijt hebben geen Joodse panden gekocht.
20. Valkenburgse makelaars en notarissen waren niet betrokken bij de verkoop van Joods onroerend goed.
21. De enigen die Joods onroerend goed verwierven waren zeven Valkenburgse NSB'ers, drie Rijksduiters en een Duitse naziorganisatie (NSV).
22. Joodse eigenaren van onroerend goed (dan wel hun erven) hebben via het treffen van minnelijke schikkingen alle gemeentebelastingen betaald over de periode van hun "afwezigheid".

Proces van roof van Joodse inboedels

23. De Valkenburgse politie speelde een belangrijke administratieve rol bij het inventariseren, het verzegelen en afvoeren van inboedels van Joodse woningen die leeg kwamen te staan.
24. De Valkenburgse politie voerde zelf de bederfelijke waren af uit de Joodse woningen van de gedeporteerde Joden.
25. Na de bevrijding waren twee leden van de Nederlandse Ordedienst uit Valkenburg-Houthem betrokken bij de roof van meubilair uit een Joods pand.

Overige groepen slachtoffers

26. In de archieven is geen informatie aangetroffen over de (mogelijke) aanwezigheid van Sinti en Roma of Jehova's Getuigen in de gemeenten Valkenburg-Houthem en Berg en Terblijt.
27. Twee Valkenburgse verzetslieden zijn tijdens de bezetting omgekomen in concentratiekampen.
28. Burgemeester Paul Schmalbach van de gemeente Valkenburg-Houthem gaf de secretarie en politie opdracht zogenaamde asocialen aan te wijzen, te arresteren en over te brengen naar het beruchte werkkamp Erika bij Ommen. De politie identificeerde zeven burgers, arresteerde er zes en leverde de slachtoffers af in Ommen.
29. Twee van deze slachtoffers werden na maandenlang verblijf in Ommen tewerkgesteld in Duitse werkkampen waar zij tot het eind van de oorlog verbleven.
30. De gemeente heeft de achtergebleven gezinnen van de slachtoffers niet ondersteund of op andere wijze gecompenseerd.
31. Er volgden geen repercussies van de bezetter tegen gearresteerde verzetsstrijders, andere slachtoffers van deportatie of achterblijvende gezinnen, zoals de zogenaamde asocialen, bijvoorbeeld in de vorm van inbeslagname van woning of goederen.

Administratief Rechtsherstel

32. Slechts acht van de achtentwintig Joodse ondernemers uit de gemeente Valkenburg-Houthem overleefden de bezetting. Velen trokken daarna weg uit de gemeente; slechts enkelen startten een nieuw bedrijf op.
33. Financiële hulp bij het opstarten kwam voornamelijk uit eigen geleding. Ondersteuning vanuit de gemeente was afwezig.
34. Het landbouwperceel van een Joodse eigenaar dat onder beheer was gesteld werd na de bevrijding in eigendom hersteld middels een doorhaling in de kadasterboeken.
35. Alle oorlogskopen van Joods onroerend goed en alle onder beheerstellingen zijn na de bevrijding in recht hersteld. De meeste rechtsherstelzaken namen vele jaren in beslag en kostten de Joodse eigenaren of hun erven veel tijd, geld en frustraties om de procedures te doorlopen.
36. In slechts één geval frustreerde een Valkenburgse NSB'er het rechtsherstel en moest de herstelrechter eraan te pas komen om de oorlogskoop ongedaan te maken.
37. Joodse eigenaren van onroerend goed hebben (achteraf) alle gemeentebelastingen betaald ondanks de mogelijkheid die er bestond om bij langdurige afwezigheid restitutie te ontvangen. De gemeente heeft op dit vlak een ereschuld aan de Joodse onroerend goed eigenaren.

Terugkeer Joodse inwoners

38. Duitse en Oostenrijkse Joden werden na hun terugkeer uit de kampen onmenselijk behandeld door ze weer op te sluiten in het interneringskamp Voor Galg en Rad in Vilt en de Canisiusschool in Valkenburg-Houthem.
39. De naoorlogse afwerende houding van de Nederlandse overheid ten aanzien van de toelating van Duitse (en Oostenrijkse) Joden klinkt eveneens door in een publicatie van burgemeester Hens uit 1946 waarin hij laat weten dat zij zonder tijdelijke verblijfsvergunning Nederland zullen worden uitgezet. In het licht van hun vervolging laat

- zich dit kenschetsen als een rigide, kille en formele opstelling, gespeend van enige empathie.
40. In het voorjaar van 1945 werd het gemeentebestuur van Valkenburg-Houthem verantwoordelijk voor de inkwartiering van repatrianten bij haar inwoners. Dat betekende onder andere dat de gemeente moest zorgdragen voor de financiële ondersteuning van deze groep terugkeerders.
41. De gemeente Valkenburg-Houthem heeft nagenoeg geen hulp of ondersteuning verleend aan Joodse overlevenden die zich binnen haar gemeentegrenzen bevonden.
- Uit de geraadpleegde archieven is niet af te leiden dat de gemeente financiële hulp bood aan Joodse terugkeerders -al dan niet plaatsgenoten- uit onderduik of uit de kampen. Dat is opmerkelijk want na de bevrijding doken in Valkenburg alleen al drieënvijftig niet geregistreerde Joden op. Zij hadden in beginsel recht op financiële steun van de gemeente Valkenburg-Houthem. Slechts in één geval is met zekerheid vastgesteld dat die financiële steun ook daadwerkelijk geboden werd.
  - De gemeente Valkenburg-Houthem onthield een Joodse plaatsgenoot en een Joodse streekgenoot materiële en praktische hulp toen zij hierom vroegen.
  - Ook morele steun aan Joodse overlevenden in Valkenburg bleef uit. Het college van B en W van de gemeente Valkenburg-Houthem had onvoldoende aandacht voor hun lot en noden, ondanks dat het daartoe wel nadrukkelijk was opgeroepen tijdens een collegevergadering vlak na de bevrijding.
  - Hulp aan Joodse overlevenden kwam van de zijde van Joodse en niet-Joodse inwoners van Valkenburg.
42. Na de bevrijding was het leed van de weinige Joden die terugkeerden nog niet voorbij. Ze werden geconfronteerd met burgers die glashard ontkenden bezittingen in beheer te hebben, maar in evenveel gevallen deden Valkenburgers hun burgerplicht en retournerden de goederen die Joodse plaatsgenoten in goed vertrouwen aan hen in bewaring hadden gegeven.
43. De gemeente heeft na de oorlog (binnen de onderzoeksperiode tot 1950) geen compensatieregeling getroffen voor de Joodse gemeenschap van Valkenburg-Houthem.

Moreel rechtsherstel: Geïnterviewde Joodse overlevenden en nabestaanden

44. De oorlogsspleegkinderen onder de geïnterviewden ervoeren een liefdevolle opvang bij hun duikgezinnen in Valkenburg-Houthem. Dat schepte een band voor het leven.
45. Bij de meeste geïnterviewden leeft het beeld dat het gemeentebestuur van Valkenburg-Houthem na de bevrijding geen reikende hand bood aan hen, hun familie en/of hun Valkenburgse onderduikgevers.
46. In de zomer van 1945 werden in de gemeente Valkenburg-Houthem en onder verantwoordelijkheid van het Militair Gezag, gerepatrieerde Duitse Joden opgesloten tezamen met SS'ers en NSB'ers, in afwachting van het natrekken van hun politieke betrouwbaarheid. Het is niet bekend of het gemeentebestuur van Valkenburg-Houthem op enig moment hiervoor excuses of een andere vorm van genoegdoening heeft aangeboden. In ieder geval hebben de geïnterviewden die in Valkenburg en Vilt werden vastgezet die nooit ontvangen.
47. Bij hun terugkeer in de bevrijde Nederlandse samenleving, kregen de geïnterviewden en hun ouders te maken met zowel positieve als negatieve ervaringen en bejegeningen. Met name de geboden morele en praktische hulp door vrienden, burens en familie is als positief

ervaren. Als buitengewoon teleurstellend zijn ervaren de late en tekortschietende (financiële) overheidshulp, het geschonden vertrouwen door bewaariers en het zich manifesterende onbegrip en antisemitisme in de Nederlandse samenleving.

48. De geïnterviewden ervaren dat hun eigen (na-)oorlogse ervaringen, als ook die van hun (pleeg)ouders tot op de dag van vandaag doorklinken in hun levens.

Afsluiting

De onderzoekers hopen dat de resultaten van het onderzoek *Bezwaard Verleden* een verdere kennisverdieping bieden over de tragische gebeurtenissen zoals die zich tijdens de bezettingsperiode in beide gemeenten, maar met name in Valkenburg-Houthem, hebben afgespeeld. In Valkenburg doen vele onjuiste verhalen en vooronderstellingen ten aanzien van de bezettingstijd de ronde. Diverse hebben we in het rapport aangestipt en kunnen weerleggen door de historische feiten te laten spreken. Maar misconcepties en onjuistheden leiden soms een hardnekkig leven. Dat is begrijpelijk vanuit het besef dat na de bevrijding Nederland in puin lag, communicatie moeizaam was, mensen niet altijd toegang hadden tot alle gegevens maar ook dat er veel rancune heerste tussen de inwoners onderling die tijdens en na de bezetting was ontstaan. Het gevaar is daarbij niet ondenkbaar dat mensen beschadigd en verhoudingen diepgaand verstoord raakten. De oorlog trok op deze wijze diepe sporen door de Valkenburgse gemeenschap die nog lang zichtbaar bleven, waardoor het verleden een bezwaard verleden werd. De onderzoekers beseffen dat de reconstructie van het oorlogsverleden in een kleine gemeenschap nooit af is. Het boek zal nooit helemaal gesloten worden, al is het maar door de beperkingen in beschikbare archiefbronnen en het langzaam uitdoven van de generatie die de bezetting bewust heeft meegemaakt. Toch hopen de onderzoekers dat met de resultaten van het onderzoek, de degelijke onderbouwing van de bevindingen en het belichten van de impact die de gebeurtenissen hadden op de Joodse inwoners, een situatie kan ontstaan waarin de Joodse gemeenschap aan de ene kant en de Valkenburgse gemeenschap aan de andere kant, samen een stap kunnen zetten, waarmee het verleden minder bezwaard wordt.

René J.T. van Rijsselt . Erik F. van Rijsselt . Marjolein M.C. Vlieks

Amersfoort / Maastricht, augustus 2025

Het station Valkenburg was het laatste gebouw dat de vijfenveertig gedeporteerde Joden uit Valkenburg-Houthem zagen voordat ze onder begeleiding van Valkenburgse politiemensen op transport gingen naar Kamp Westerbork. Overigens pas nadat al hun bedrijven, woningen, landbouwgronden en bezittingen door de Duitsers waren geroofd, in de meeste gevallen met medeweten en medewerking van de burgemeester en politieambtenaren. Soms lag tussen het moment dat de Joden hun voordeur in Valkenburg achter zich dichtdeden en hun overlijden in Auschwitz of Sobibor minder dan vijf dagen.

1 Inleiding

*Kennis is beter dan onwetendheid;
Geschiedenis beter dan mythe.*

Ian Kershaw¹

1.1 Aanleiding en onderzoeksvragen

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de gemeente Valkenburg aan de Geul. Het richt zich op de rol die de gemeente speelde bij zowel het proces van ontrechting van onroerend goed van Joodse inwoners tijdens de Tweede Wereldoorlog, als het proces van rechtsherstel na de bevrijding. Onder onroerend goed vallen in hoofdzaak panden, landbouwgrond en bedrijven in Joods eigendom. Het proces van ontrechting van Joods onroerend goed was onderdeel van de bredere doelstelling van de Duitse bezetter de Joodse bevolking sociaal en economisch te isoleren, te beroven en uiteindelijk te deporteren en te vermoorden. In het onderzoek staan de volgende onderzoeksvragen centraal:

- 1) Hoe heeft de onteigening, vervreemding en doorverkoop van Joods onroerend goed (zowel landbouwgronden als panden (woningen, bedrijfs- en winkelpanden)) en roerende zaken tijdens en na de Tweede Wereldoorlog in Valkenburg-Houthem en Berg en Terblijt plaatsgevonden - zo mogelijk per perceel?
- 2) Hebben de toenmalige gemeentebesturen Joodse percelen of panden aangekocht?
- 3) Welke rol speelden de toenmalige gemeentebesturen en haar (politie)ambtenaren bij de onteigening, vervreemding en doorverkoop van Joods (on)roerend goed?
- 4) Hebben de toenmalige gemeentebesturen hierover besluiten genomen?
- 5) Zijn er aanwijzingen dat door de gemeenten tijdens en na de oorlog belastingen of andere heffingen zijn opgelegd aan de voormalige (ic de rechtmatige) eigenaren over de jaren waarin zij van hun eigendom geen gebruik konden maken?
- 6) Welke rol speelden de gemeentebesturen na de bevrijding bij de terugkeer en integratie van (terugkerende) Joodse burgers mede in relatie tot het rechtsherstel inzake geroofd (on)roerend goed?
- 7) Heeft het gemeentebestuur in de naoorlogse periode ooit gesproken over een mogelijke compensatieregeling? Is er in de naoorlogse periode ooit een compensatieregeling aangeboden? Zo ja, wanneer, waarvoor en voor welk bedrag?

---

¹ Ian Kershaw is Brits historicus, hoogleraar moderne geschiedenis en expert op het gebied van het nationaal-socialisme. Citaat uit zijn boek: *The Nazi Dictatorship; Problems and Perspectives of Interpretation* (2015).

Het onderzoek omvat enerzijds de gemeente Valkenburg-Houthem (tot stand gekomen bij de gemeentelijke herindeling van 1 oktober 1940, waarbij de toenmalige zelfstandige gemeenten Valkenburg, Oud-Valkenburg, Houthem en Schin op Geul werden samengevoegd).² Anderzijds de gemeente Berg en Terblijt alsmede enkele grenswijzigingen met omliggende gemeenten, die bij de gemeentelijke herindeling van 1982 werden samengevoegd met Valkenburg-Houthem en vanaf dat moment de gemeente Valkenburg aan de Geul vormen.³

Het onderzoek past in een bredere onderzoekstraditie, die in 2015 werd ingezet met het Amsterdams onderzoek *Openstaande Rekeningen*.⁴ De opmerkelijke resultaten vormden de aanleiding voor andere steden zoals Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Maastricht om onafhankelijk onderzoek uit te laten voeren naar het eigen handelen betreffende het geroofd Joods onroerend goed. De resultaten logen er niet om. Gemeenten hadden tijdens de oorlog, soms op grote schaal, Joodse panden aangekocht. Na de oorlog vond weliswaar in de meeste gevallen rechtsherstel plaats, maar werden Joodse eigenaren of hun erfgenamen alsnog geconfronteerd met de navordering van achterstallige belastingen zoals erfpacht, straat- en grondbelasting. Een uitzending van het onderzoeksprogramma *Pointer* (6 oktober 2020) bracht een versnelling.⁵ Een interactieve kaart van Nederland, gebaseerd op gegevens uit de zgn. *Verkaufsbücher*, bood een overzicht van het aantal verkochte Joodse panden per Nederlandse gemeente.⁶ Gemeenten werden vervolgens aangespoord onderzoek uit te laten voeren. In de provincie Limburg was de gemeente Maastricht de eerste die een dergelijk onderzoek liet uitvoeren. Het onderzoek werd uitgevoerd door een onafhankelijk onderzoeksteam bestaande uit dr. René J.T. van Rijsselt, Erik F. van Rijsselt en mr. Marjolein M.C. Vlieks. Het onderzoek “Onvoltooid Verleden” werd in september 2023 afgerond en gepresenteerd in de synagoge en in de gemeenteraad van Maastricht.⁷

Op verzoek van Ernst de Reus, voorzitter van de Nederlandse Israëlitische Hoofd Synagoge Limburg (NIHS), besloot de gemeente Valkenburg aan de Geul een vergelijkbaar grondig onafhankelijk onderzoek uit te laten voeren door hetzelfde onderzoeksteam. Het onderzoeksveld werd op drie punten uitgebreid. Ten eerste worden naast Joods onroerend goed zoals panden, landbouwgronden en bedrijven, ook de roerende goederen zoals de inboedels van Joodse woningen in het onderzoek betrokken. Een tweede uitbreiding betreft de Joodse huurwoningen, welke waar mogelijk nader zijn onderzocht. Hierbij staat de vraag centraal in hoeverre Joodse huurhuizen werden gevorderd of ontruimd. Een derde uitbreiding behelst de onderzoeksgroep: naast het eigendom van Joodse inwoners werd tevens het eigendom van andere slachtoffers van het naziregime onderzocht, zoals Sinti, Roma, homoseksuelen, communisten, socialisten, verzetslieden en asocialen, voor zover hiertoe archiefmateriaal beschikbaar was.

---

² Ook een deel van de gemeente Hulsberg (waaronder het station) kwam bij de gemeente Valkenburg-Houthem.

³ Lijst van gemeentelijke herindelingen in Nederlands Limburg; geraadpleegd op 18 december 2023 van https://genwiki.nl/limburg/index.php?title=Lijst_van_gemeentelijke_herindelingen_in_Nederlands_Limburg

⁴ Piersma & Kemperman, 2015. Het onderzoek bouwde voort op de resultaten van een eerder inventariserend onderzoek van Vos & Ter Braake, 2013 over het rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed.

⁵ Geraadpleegd op 15 januari 2022 van <https://pointer.kro-ncrv.nl/-gemeenten-kijken-eigen-rol-geroofd-joods-vastgoed-kwaliteit>.

⁶ Tijdens de Tweede Wereldoorlog verkochten de Duitsers panden waarvan de eigenaren veelal Joods waren. In totaal gaat het om ongeveer 7500 transacties. De administratie werd nauwgezet bijgehouden in 18 bewaard gebleven boeken de zogeheten Verkaufsbücher.

Geraadpleegd op 30 mei 2022 van <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/open-data/indexen>. En de originele boeken: NL-HaNA, NBI, 2.09.16 inv. 532.1 t/m 536.10.

⁷ Van Rijsselt, Van Rijsselt & Vlieks, 2023.

1.2 Historische feiten en de morele component

De centrale onderzoeksvraag omvat zowel een objectieve analytische als een subjectieve morele dimensie.⁸ Enerzijds biedt het rapport een systematisch overzicht en analyse van het aanwezige historische bronnenmateriaal betreffende de ontrecting en het rechtsherstel van Joodse inwoners in de gemeente Valkenburg aan de Geul. Hierbij wordt uitgebreid gebruik van casuïstiek: aan de hand van concrete gevalstudies worden de processen van ontrecting en administratief rechtsherstel gereconstrueerd, waarbij de nadruk ligt op de rol en betrokkenheid van gemeentebestuur en gemeenteambtenaren in deze processen.

Anderzijds heeft de onderzoeksvraag een subjectieve, morele component: in welke mate beantwoordden het toenmalige administratieve rechtsherstel en de naoorlogse bejegening van haar Joodse inwoners door de respectievelijke gemeentebesturen aan moreel ethische standaarden zoals rechtvaardigheid, billijkheid en redelijkheid. Bij deze morele beoordeling is het essentieel de feiten in hun historische context te plaatsen, aangezien deze in belangrijke mate de handelingsruimte van de toenmalige actoren bepaalden. Het morele oordeel behelst echter ook de vraag hoe we nu, anno 2025, de gebeurtenissen van toen beoordelen en welke consequenties en lessen uit die beoordeling kunnen worden getrokken. Dit vormt de kern van de reden waarom Nederlandse gemeenten hun rol en betrokkenheid bij de ontrecting en het rechtsherstel van hun Joodse inwoners onderzoeken. Beoordelingskaders verschuiven met de tijd. Waar men kort na de oorlog overtuigd was recht te doen aan alle oorlogsslachtoffers, veranderde dit beeld geleidelijk. Zo concludeert Aalders in zijn omvangrijke studie naar het Nederlands restitutiebeleid van Joods eigendom dat het *administratieve rechtsherstel* naar de destijds geldende maatstaven redelijk adequaat had gefunctioneerd.⁹ Tegelijkertijd stelt hij vast dat de Joodse bevolking geen recht werd gedaan in termen van *moreel rechtsherstel*. De Groningse historicus Isaac Lipschits gaat nog een stap verder en karakteriseert het naoorlogs rechtsherstel voor Nederlandse Joden als *de kleine Sjoa*.¹⁰ In dit onderzoek hebben we aandacht voor zowel administratief als moreel rechtsherstel waarbij de gebeurtenissen binnen hun sociaalhistorische context worden geplaatst.

De objectieve en subjectieve dimensies zijn eveneens zichtbaar bij de gehanteerde begrippen. *Ontrecting* verwijst als relatief neutraal juridische begrip naar het bewust ontnemen van economische en burgerrechten van een bevolkingsgroep (zoals Joden, Sinti en Roma) met het uiteindelijke doel ze uit de samenleving te verwijderen. Ten aanzien van het onroerend goed kende het ontrectingsproces verschillende stadia, zoals de verplichte registratie, het onder beheer stellen, het vorderen en de uiteindelijke verkoop (en vaak doorverkoop) van Joods eigendom. Bij dit roofproces stond de Joodse eigenaar machteloos. De Joodse eigenaar kreeg een vordering op een roofbank die in honderd kwartaaltermijnen, oftewel vijftentwintig jaar, kon worden opgenomen maar zover zou het natuurlijk nooit komen. De roof van het Joods eigendom vormde immers een onderdeel van het hoofddoel namelijk de deportatie en vernietiging van de Nederlandse Joden.

Ook het begrip *rechtsherstel* bergt beide dimensies in zich. De Nederlandse regering gaf tijdens en kort na de oorlog in de vorm van Besluiten, vorm en invulling aan het naoorlogs

---

⁸ Van Meurs, Slaman & Oprel, 2022.

⁹ Aalders, 1999 en 2001.

¹⁰ Lipschits, 2001.

rechtsherstel volgens stringente juridische regels en richtlijnen die toen opportuun leken.¹¹ Ook hier schuurt het gebruik van het relatieve neutrale juridische begrip *rechtsherstel* met de uiteindelijke morele beoordeling van de uitkomst, zoals we bij Aalders en Lipschits constateerden. Om recht te doen aan het streven de geschiedenis te herleiden tot de individuele mens, worden waar mogelijk individuele casussen beschreven waarin de ervaringen van Joodse inwoners van Valkenburg centraal staan.¹² Daarnaast komen zeven Joodse nabestaanden aan het woord die hun herinneringen ophalen over de bezettingstijd, de onderduik, de naoorlogse terugkeer en hoe die in de Joodse families werden beleefd. Op deze wijze wordt eveneens aandacht besteed aan de ervaren morele kant van het onderzoek. De geïnterviewden zijn Gerrit Rosenthal en Nicole Sanders-Groenteman; Piet Cohen; Philip Soesan; Mary de Goede-Van Gelder; Selma Benedik en Geert Benedik. Voorts is gebruik gemaakt van de geschreven memoires van de na de oorlog naar de Verenigde Staten uitgeweken Charles (Siegfried Karl) Hess. De geschriften van Charles zijn gebruikt om een helder beeld te krijgen van de terugkeer van Duitse Joden na de oorlog in Valkenburg en hun ervaringen in de interneringskampen Voor Galg en Rad in Vilt en de Canisiusschool in Valkenburg.

Voor de uitgebreide beschrijving van de toegepaste onderzoeksmethodologie wordt verwezen naar bijlage 1.

1.3 Opzet van het onderzoeksrapport

Het onderzoeksrapport laat zich in vijf delen opsplitsen. Het *eerste deel* bestaat uit vier hoofdstukken en behandelt diverse aspecten van de Joodse gemeenschap in Valkenburg. Uit gesprekken met de gemeente en de begeleidingscommissie bleek behoefte aan contextuele informatie over de Jodenvervolging vanuit een landelijk en bestuurlijk perspectief. Vandaar dat we in hoofdstuk 2 beginnen met een historische schets van de aanwezigheid van Joden in Valkenburg sinds de vroegste tijd. Vervolgens geven we een gedetailleerd overzicht van de Joden die vlak voor de bezetting in Valkenburg ingeschreven stonden. In hoofdstuk 3 presenteren we de Jodenvervolging zowel vanuit een landelijk als een gemeentelijk perspectief en geven de kille cijfers van de Joodse slachtoffers in Valkenburg. Hoofdstuk 4 geeft inzicht in de sociale isolatie van Valkenburgse Joden tijdens de bezetting, de drie deportatiegolven en arrestaties met aandacht voor de individuele verhalen achter het leed. Hoofdstuk 5 completeert het eerste deel en geeft een overzicht van de Joden die in onderduik gingen. Onderzoek leverde ook informatie op over Joden die in Valkenburg onderduikadressen hadden gevonden.

Het tweede deel behandelt de betrokkenheid van het lokale bestuur bij de Jodenvervolging zowel landelijk als in Valkenburg. Het biedt een gedetailleerd overzicht van de gemeentebesturen, burgemeesters en relevante wethouders tijdens de bezettingsperiode. Hierbij wordt een tijdsaanduiding uitgewerkt zodat zichtbaar wordt in welke periode van de Jodenvervolging een bestuurder in functie was en wat zijn directe betrokkenheid was bij de

---

¹¹ Bekendst is het Besluit herstel rechtsverkeer van 17-09-1944 (E100) waarin bijzondere regels waren vastgesteld ten aanzien van het herstel van het rechtsverkeer, waaronder het ongedaan maken van onder directe of indirecte dwang van de bezetter verrichte civielrechtelijke rechtshandelingen, zoals de gedwongen verkoop van percelen. Proefschrift Meijer, 2008.

¹² Nogmaals: voor de leesbaarheid gebruiken we “Valkenburg” als verzamelaanduiding voor de gemeenten Valkenburg-Houthem en Berg en Terblijt.

verschillende onderdelen van de Jodenvervolging. Ook wordt kort stilgestaan bij de ambtenarij en de politie, zoals die tijdens de bezetting functioneerden.

Het derde deel van het rapport geeft een gedetailleerde beschrijving van de ontrechting en het rechtsherstel van Joodse inwoners op vier onderzochte gebieden: bedrijven, landbouwgronden, onroerende en roerende goederen. In hoofdstuk 7 komt de liquidatie van Joodse bedrijven aan bod. In hoofdstuk 8 wordt de roof en het rechtsherstel van de Joodse landbouwgronden beschreven en geanalyseerd. Hoofdstuk 9 richt het vizier op de gedwongen verkoop van Joods onroerend goed, meest panden, en het rechtsherstel dat na de bezetting plaatsvond. In Hoofdstuk 10 staat de roof van Joodse inboedels centraal. Naast het algemene verhaal van de inboedelroof worden vier casussen besproken waarover informatie is gevonden en die exemplarisch zijn voor de roof van inboedels in Valkenburg.

Het vierde deel van het rapport behandelt de overige groepen slachtoffers. Hoofdstuk 11 geeft inzicht in de vervolging van met name verzetsstrijders en de zogenaamde asocialen. Naast de feitelijke gang van zaken gaan we ook in op de rol van de burgemeester van Valkenburg-Houthem bij deze vervolgingen.

Het vijfde deel van het rapport behandelt de periode na de bevrijding en gaat in hoofdstuk 12 dieper in op de opvang van repatrianten. Hoofdstuk 13 focust op de naoorlogse hulp en opvang aan Joodse overlevenden, zowel in Zuid-Limburg als in Valkenburg. Hoofdstuk 14 beschrijft indringend de zwarte bladzijde van de internering van teruggekeerde Duitse Joden die na de bevrijding in Kamp Vilt en de Canisiusschool in Valkenburg werden geïnterneerd. Tot slot komen in hoofdstuk 15 Joodse nabestaanden aan het woord die reflecteren op hun ervaringen tijdens en na de Jodenvervolging. Op deze wijze besteden we aandacht aan de morele dimensie van het rechtsherstel.

2 Joodse gemeenschap in Valkenburg

2.1 Vroegste tijd

De oudste bron die melding maakt van Joodse aanwezigheid in Valkenburg dateert uit 1725. De uit Bordeaux (Frankrijk) afkomstige stoffenhandelaar Anselmus Salomon Vallabrega vestigde zich op voorspraak van twee getuigen, Heuman Alexander Cohin en Herts Emanuel, in het dorp.¹³ In 1792 was sprake van een kleine Joodse gemeenschap. In datzelfde jaar kochten Isaac Creange en Moses Levi de begraafplaats Langs de Dwingelweg en de Van Meijlandstraat. De Joodse begraafplaats bestaat nog steeds. Er volgde een periode van wisselende aan- en afwezigheid van Joden. Pas bij het emancipatiedecreet van 1796 verwierven Joden in Nederland volledige burgerrechten.¹⁴ In 1798 werd gewag gemaakt van synagogediensten die gehouden werden in een gehuurd woonhuis aan de Beekstraat in Valkenburg. Omvangrijk was de Joodse gemeenschap overigens niet. Rond 1800 waren er niet meer dan tien Joodse ingezetenen.¹⁵ Bij de indeling van het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap in 1821 viel Valkenburg onder de Bij-synagoge van Meerssen.

Vanaf 1870 kreeg het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap definitief vorm. De Maastrichtse *kille* werd hoofdsynagoge voor de Joodse Limburgse gemeenten.¹⁶ In 1870 telde de totale Limburgse Joodse gemeenschap 1406 leden waarvan slechts 7 woonachtig in Valkenburg.¹⁷ Pas in 1901 werd Valkenburg als zelfstandige Joodse gemeente erkend (met inmiddels 22 Joodse gemeenteleden).¹⁸ De synagogediensten werden wederom gehouden in een gehuurde kamer, eerst op de hoek van de Passage, later op twee adressen aan de Lindenlaan, waaronder een gebedsruimte in het toenmalige Joodse hotel Soesman.

In 1921 schonk de gemeente Valkenburg de Joodse gemeenschap een nieuwe begraafplaats gelegen aan de Cauberg. Het Joodse gedeelte met een eigen toegang ligt aan de achterzijde van de Algemene Begraafplaats. De oude begraafplaats was vanwege de instabiliteit van de bodem en regelmatige instortingen in het ondergronds gangenstelsel niet meer veilig. In 1925 vond de eerste Joodse begrafenis plaats op de nieuw ingerichte Joodse begraafplaats.¹⁹

---

¹³ Michman e.a., 1985, pp. 546 en 547; Beem & Hekker, 1967, p. 13 (in *Scolae Judeorum*, 1967). Zij verklaarden dat Vallabrega van onbesproken gedrag was. Dirk en Hendrik Quaadvlieg betaalden de vereiste cautie van 100 ducatonen. Bij de kerkvisitatie van 1723 en 1725 werd één Joods gezin aangetroffen in Hulsberg.

¹⁴ Bronzwaer, 2009, pp. 191 ev.

¹⁵ De slager Jacob Cahn (1796-1860) huwde Regina Soesman (1795-?) en ze gingen vanuit Berg en Terblijt in Valkenburg wonen waar hun tweede kind Sybilla op 31 juli 1828 werd geboren. Vanaf dat moment bleven de Cahns in Valkenburg wonen. Geraadpleegd op 23 april 2024 van <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=310&miadt=0&miview=tbl&milang=nl&misort=dt%7Cdesc&mistart=20&mip1=jacob&mip3=cahn>.

¹⁶ Van Rens, 2013, pp. 28-29.

¹⁷ Ibidem, pp. 30 ev.

¹⁸ *Scolae Judeorum*, 1967, p. 15.

¹⁹ De eigen ingang is aangebracht om te voorkomen dat de Joodse overledenen over katholiek gewijde grond naar hun laatste rustplaats moesten worden gebracht. De grafstenen van Maximiliaan Bachrach (1881-1894) en Eva Claessen (1836-1920) zijn de enige die op de oude begraafplaats nog overeind staan. Beide Joodse begraafplaatsen worden door de gemeente Valkenburg a/d Geul onderhouden.

In de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog liep het aantal Joden in Nederland en Europa langzaam maar gestaag terug. Bernard Wasserstein spreekt in zijn monumentale studie over het Jodendom tijdens het interbellum van een existentiële crisis.²⁰ In het hoofdstuk *smeltende gletsjer* schetst hij een beeld van demografische neergang door verstedelijking, sociale mobiliteit en modernisering. Joden waren in de regel economisch en geografisch mobiel. Wanneer het economische en sociale verkeer geen vooruitzichten meer bood verhuisde men naar een andere plaats, daarbij vaak geholpen door (inter)regionale en internationale familieverbanden. Joden konden, mede door de vaak kleinere gezinnen, en door de wijdvertakte familiebanden gemakkelijker verhuizen naar regio's die meer kansen boden of sociaal minder bedreigend waren. Vanwege religieus conservatisme en vaak (onderhuids) aanwezig antisemitisme trouwden Joden in de regel met geloofsgenoten. Gemengde huwelijken kwamen weinig voor. Door de geringe omvang van de Joodse populatie was de huwelijksmarkt regionaal, interregionaal en in Limburg zelfs internationaal georganiseerd.

De Grote Depressie van de jaren dertig maakte dat ook de economische vooruitzichten van de Joodse gemeenschap onder druk kwamen te staan, waardoor een trek naar de stad op gang kwam. In Nederland bleek de aantrekkingskracht van Joods Amsterdam (Mokum) groot en vele Joden uit de Mediene verhuisden in die tijd naar *het Jeruzalem van het Westen*.²¹ Deze trend gold voor alle Limburgse gemeenten maar merkwaardigerwijze niet voor Valkenburg waar het aantal Joodse inwoners in deze periode juist toenam.

Vanaf het midden van de negentiende eeuw ontwikkelde Valkenburg zich tot een toeristische gemeente van betekenis. De kasteelruïne, de grottenstelsels en de prachtige heuvels met het idyllische Geuldal werden een ware toeristische trekpleister. Het treinstation van Valkenburg op de lijn Maastricht - Aken verbond de gemeente met het achterland, en ontsloot de streek voor toeristen.²² Het aantal hotels en restaurants groeide snel. Het opbloeiend toerisme en goede economische vooruitzichten verklaren de toename van het aantal Joden dat zich in Valkenburg en omgeving vestigde. Het aantal geregistreerde Joodse inwoners steeg in 1930 tot 48.²³

Drie Joodse families in Valkenburg

Joden waren als vanouds werkzaam in vrije beroepen waarin ze door de autochtone bevolking werden getolereerd.²⁴ Handelssectoren waren bij uitstek geschikt. Joden waren ruim vertegenwoordigd in de vee- en vleeshandel, de textielhandel maar ook in minder voor de hand liggende sectoren zoals de diamanthandel. De meeste Joden waren in Valkenburg werkzaam in toeleveringsbedrijven van de horeca, en met name de vee- en vleeshandel was daarbij populair. Het blijkt ook uit de beroepen die Valkenburgse Joden beoefenden. Van de Joden wier beroep we hebben kunnen achterhalen, bleek de helft werkzaam in de vee- en vleeshandel. De handel in paarden en rundvee was als vanouds in handen van veelal Joodse Valkenburgse families, zoals de families Cahn, Soesman en Benedik, die al sedert generaties in Valkenburg woonden.

Geraadpleegd op 13 juli 2024 van [//jck.nl/joodse-gemeenten/valkenburg/](https://jck.nl/joodse-gemeenten/valkenburg/); [//nl.wikipedia.org/wiki/Joodse_begraafplaatsen_8203](https://nl.wikipedia.org/wiki/Joodse_begraafplaatsen_8203) (Valkenburg).

²⁰ Wasserstein, 2012, pp. 118 ev.

²¹ De Mediene omvat alle Joodse gemeenten in Nederland buiten Amsterdam.

²² Het stationsgebouw van Valkenburg dateert uit 1853 en geldt als het oudste nog bestaande station in Nederland en is rijksmonument. Oorspronkelijk lag het gebouw op het grondgebied van de gemeente Hulsberg, maar werd bij de gemeentelijke herindeling van 1940 bij Valkenburg-Houthem gevoegd.

²³ Michman e.a., 1985, p. 547 vermeldt voor 1930 48 Joden op een totale bevolking van 10.369 zielen.

²⁴ Dit voert terug tot de Middeleeuwen waarin het Joden verboden was een beroep uit te oefenen dat werd beheerst door de Gilden.

Overigens had de plaatselijke bevolking weinig problemen met de aanwezigheid van Joodse slagers. Bekend is dat sommige inwoners hun vleesaankopen spreidden over zowel Joodse als niet-Joodse slagerijen.

De familie Cahn woonde al sinds 1777 in Valkenburg. De stamboom van de Valkenburgse familie gaat terug tot 1830.²⁵ Tijdens het interbellum waren twee takken van de familie in

De familie Cahn in betere tijden: het huwelijk van Annette Cahn (I) met Hub Vrancken uit Maastricht. Van de tien aanwezigen overleven zes de bezetting niet. Annette overleefde door haar gemengde huwelijk.

(Diederer, 2014, p. 23)

Valkenburg woonachtig. Daniel Cahn had een goedlopende slagerij bij de Grendelpoort. Ook zijn kinderen woonden in Valkenburg en waren in de vleessector actief. De familie was goed geïntegreerd in Valkenburg, hetgeen blijkt uit het feit dat twee dochters (Berta en Annette) een gemengd huwelijk aangingen.²⁶ De tweede tak Cahns in Valkenburg stamde af van Joseph Cahn die met Regina Soesman was getrouwd. Ook deze tak was actief in de veehandel, zoals de broers Karel en Louis Cahn. Dochter Rosa Cahn trouwde met Samuel Jacobs en ging in Blokzijl wonen, om vrij snel weer naar Valkenburg terug te keren. Samuel was actief in de textielhandel en dreef een kledingmagazijn aan de Nieuweweg.

De familie Soesman vinden we in het midden van de negentiende eeuw voor het eerst terug in Valkenburg. De slager Jacob Soesman verkaste samen met zijn vrouw Trinette Wijngaard vanuit Meerssen naar Valkenburg. Zij kregen zes kinderen. In het Valkenburgs belastingcahier van de hoofdelijke belasting uit 1918 kwamen maar liefst vijf kostwinners met de naam Soesman voor met tezamen vierentwintig gezinsleden. Servaas Soesman en zijn familie waren goed ingeburgerd in Valkenburg. Dochter Pauline Soesman runde het koosjere hotel Soesman in de Lindenlaan, waar ook synagogediensten werden gehouden. Ook andere Joden werden actief in de hotelbranche, zoals de Joodse vluchteling Willy Nathan en zijn echtgenote Hilde Friesem die het hotel Hof van Holland huurden. Andere Joden, zoals Hannchen Gottschalk, dreven een koosjer pension. Uiteindelijk vertrokken nagenoeg alle Soesmannen tijdens het interbellum naar Amsterdam, Rotterdam of Maastricht. Alleen Servaas Soesman en zijn Duitse vrouw Emma Horn bleven achter en woonden tijdens de bezetting in Valkenburg in

²⁵ Diederer, 2014, pp. 24-27. Overige namen van kinderen op de foto zie Diederer, 2014, p. 27.

²⁶ Berta Cahn was verloofd met Jan Wilschut; Annette trouwde met Hub Vrancken en vertrok naar Maastricht.

Ansichtkaart van het koosjer hotel-restaurant Soesman in de Lindenlaan in Valkenburg.

de Berkelstraat 15; een pand dat nog uitgebreid aan de orde komt in het hoofdstuk over geroofd vastgoed.

De familie Benedik had haar wortels in Beek en Schimmert. In 1911 verhuisden vier kinderen, twee broers, Joseph en Bernard, en twee zussen, Liza en Sara, naar Valkenburg. De broers Joseph en Bernard waren veehandelaars en trouwden met de Duitse zussen Bertha en Mathilde Heiser. Joseph en Berta kregen in Valkenburg twee kinderen, Erna en Walter. Ook zij bleven in Valkenburg wonen. Bernard Benedik en Mathilde Heiser kregen eveneens twee kinderen, Robert en Rudolf.²⁷ Bernard kwam voor het uitbreken van de oorlog te overlijden. De rest van het gezin bleef in Valkenburg wonen.

Dat de handel in vee lucratief was blijkt uit het eerdergenoemde Valkenburgs belastingcahier uit 1918.²⁸ Het inkomen van de in Maastricht geboren veehandelaar Isidore Markens was op 60.000 gulden bepaald, waarmee hij de best verdienende ingezetene van Valkenburg was.²⁹ Ook Karel Soesman met een Joodse slagerij in de Grotestraat boerde goed met een inkomen van 5.000 gulden. De concurrentie was evenwel groot. Jacob Soesmans inkomen van rond de 1.000 gulden lag op vergelijkbare niveau als zijn niet-Joodse concurrenten zoals Thomas Prevoo die eveneens een slagerij bezat bij de Grendelpoort. Ook Daniel Cahn had een slagerij aan de Grendelpoort en had een bescheiden inkomen van 860 gulden. Andere Joodse

²⁷ Het stel kreeg nog drie kinderen, David, Alfred en Otto, die al op jonge leeftijd kwamen te overlijden.

²⁸ Diederer, 2014, pp. 20-21.

²⁹ Markens verhuisde ruim een jaar later naar zijn geboortestad Maastricht.

veehandelaars verdienden een vergelijkbaar inkomen zoals Bernard en Jozef Benedik die ieder voor 850 gulden in de belastingboeken stonden.³⁰

De meeste Valkenburgse Joden waren traditioneel conservatief en vierden achter de voordeur de traditionele Joodse feestdagen. Ook de sabbat, waarop geen werkzaamheden mochten worden verricht, werd in ere gehouden. Bekend is dat op die dagen de burens de kachel kwamen aanmaken en het licht aanstaken. Het buurmeisje Gerda Cremers deed dat bij haar Joodse burens de familie Soesman en buurjongen Theo Marx bij zijn Joodse burens de familie Benedik.³¹ In andere Joodse gezinnen verwaterde het traditionele geloof langzaam maar zeker. Net als in Europa en Nederland voltrok zich een langzaam assimilatieproces. Met de versterking van de zuilenstructuur in het begin van de twintigste eeuw verloor de Joodse gemeenschap steeds meer zeggenschap op het terrein van onderwijs, zorg, belastingen en veiligheid.³² In een streng katholieke omgeving werden Joden steeds meer gewone burgers met slechts een eigen religieuze overtuiging.

Joodse vluchtelingen

Met het aan de macht komen van Hitler in 1933 en de toenemende Jodenhaat in Duitsland en Polen nam het aantal Joodse vluchtelingen naar Nederland toe. De Nederlandse regering en de regionale Limburgse grensplaatsen voerden evenwel een restrictief toelatingsbeleid. Na de *Kristallnacht* in november 1938 en de verdere onderdrukking van de Joden veranderde het beleid langzaam en werden Joodse vluchtelingen mondjesmaat toegelaten.³³ Veel vluchtelingen trokken vanaf de Limburgse grens naar Maastricht en van daaruit verder naar Antwerpen of naar Amsterdam en Rotterdam, om van daaruit naar het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten of Palestina te emigreren. Slechts weinigen vestigden zich in Limburg, vaak alleen als zij er bekenden of familie hadden wonen.³⁴ In Valkenburg vestigden zich in de periode tot mei 1940, 36 Joodse vluchtelingen die in de meeste gevallen nauwe contacten onderhielden met familieleden in Valkenburg of in omliggende gemeenten. Zij wisten op die manier een vaste verblijfplaats te verwerven. De meeste vluchtelingen probeerden in hun onderhoud te voorzien door het opstarten van een eigen bedrijfje. Velen werden actief in de vee- en vleeshandel, zoals de Joodse vluchtelingen Isidor Dahl, Ferdinand Gottschalk, en de Belgische vluchtelingen Jacques Samuel en zijn zoon Marcel. Zij waren allen met enige regelmaat op de Valkenburgse veemarkt aan het Walramplein te vinden.

Omvang van de Joodse gemeenschap in Valkenburg

Michman e.a. (1985) geven in de *Pinkas* een overzicht van de ontwikkeling van het aantal Joden dat zich door de tijd heen in Valkenburg vestigde. In tabel 1 zijn de jaartallen en aantallen uitgezet. Duidelijk is af te lezen dat de omvang van de Joodse gemeenschap in Valkenburg op

---

³⁰ Het inkomen van de burgemeester Piet Hens was 3.258 gulden; de molenaar en winkelier Emiel Caselli, de latere locoburgemeester, was in 1918 goed voor een inkomen van 5.000 gulden.

³¹ Diederens, 2014, p. 6.

³² Van Rens, 2013, pp. 27 ev.

³³ De Tweede Kamer verordonneerde dat 7.000 Joodse vluchtelingen moesten worden toegelaten. In december 1938 ging de grens alweer dicht. Begin 1939 werd begonnen met de bouw van Kamp Westerbork voor de opvang van Joodse vluchtelingen; vanaf oktober 1939 was het opvangkamp operationeel. De regering wenste niet voor de kosten op te draaien en eiste dat Nederlandse Joden de bouwkosten moesten dragen voor hun gevluchte geloofsgenoten. Pikant detail is dat de oorspronkelijk geplande locatie op de Veluwe door Koningin Wilhelmina werd tegengehouden omdat het te dichtbij paleis Het Loo zou komen te liggen.

³⁴ Naar schatting 40.000 Duits-Joodse vluchtelingen kwamen over de grens, waarvan 10.000 weer verder trokken naar andere landen. Begin mei 1940 telde Nederland ongeveer 30.000 Joodse vluchtelingen. De Jong, 1969-1994, deel 1, pp. 502-503; Cammaert, 1994, pp. 370-386.

elk meetmoment beperkt van omvang was, vaak minder dan een half procent van de plaatselijke bevolking. Pas na 1930 stijgt het relatieve aandeel Joden vanwege de instroom van Joodse vluchtelingen in Valkenburg, maar *overall* bleef de zichtbaarheid van de Joodse ingezetenen beperkt.

Tabel 1
Joodse inwoners in Valkenburg tussen 1840 en 1941

jaartal	totale bevolking	aantal joden	percentage*
1840	3.613	18	0,50%
1869	4.268	7	0,16%
1899	6.691	22	0,33%
1930	10.369	48	0,46%
1941	**11.023	68	0,61%

Bron. Overgenomen uit Michman e.a., 1985, p. 547

Toelichting Minkas: Valkenburg is inclusief Berg en Terblijt, Houthem, Hulsberg en Schin op Geul.

* Schuingedrukte gegevens niet in de oorspronkelijke publicatie; eigen berekening

** Totale bevolking 1941 staat niet vermeld in Minkas; gegevens samengesteld³⁵

2.2 Antisemitisme in Valkenburg

Van uitgesproken antisemitisme was voor de oorlog slechts in beperkte mate sprake. Zo schreef *De Limburger Koerier* rond de eeuwwisseling met enige regelmaat antisemitische stukken, evenals het antisemitisch weekblad *De Talmudjood*, dat kortstondig in de negentiende eeuw verscheen. De Joodse gemeenschap in Valkenburg was al sinds generaties in de gemeente aanwezig en goed geïntegreerd. Dat neemt niet weg dat Joden in Valkenburg soms minachtend *Schmouze* werden genoemd.³⁶ Een graadmeter voor het antisemitisme is de steun van het Valkenburgs electoraat voor de fascistische Nationaal Socialistische Beweging (NSB). In tabel 2 is het percentage NSB-stemmers voor drie verkiezingen per gemeente uitgezet.

Bij de provinciale statenverkiezingen van 1935 behaalde de NSB in de provincie Limburg het hoogst aantal stemmen van alle provincies: 11,69% van de stemmen. In de zelfstandige gemeente Valkenburg lag het percentage ruim twee keer zo hoog (23,45%), in Oud-Valkenburg zelfs op 25,1%.

De omliggende dorpen Houthem en Schin op Geul lagen meer in lijn met het provinciale gemiddelde van 11%, terwijl Berg en Terblijt met 15% iets hoger uitkwam. Maar door de radicalisering van de NSB (het omarmen van anti-Joodse standpunten), het ingrijpen vanaf de kansel door de katholieke kerk (het onthouden van sacramenten aan NSB-leden) en door de overheid (het ontslag voor NSB-leden) halveerde de Limburgse NSB-kiezersachterban tot 5,32%.³⁷ Dit gold in vergelijkbare mate voor de hier onderzochte zelfstandige gemeenten.

³⁵ Gegevens van 01 januari 1942 overgenomen uit <https://oorlogsdoden.org/onderzoeken-limburg/>.

³⁶ Schmouze is Valkenburgs dialect voor konkelfoezen, heimelijk achterbaks zijn.

³⁷ Mussert, de leider van NSB, nam in oktober 1938 het besluit dat Joden geen lid mochten zijn van de NSB.

Tabel 2

Percentage NSB-stemmers voor drie verkiezingen per gemeente

Zelfstandige gemeente	PS-'35	TK-'37	PS-'39
Valkenburg	23,45	11,96	11,45
Oud-Valkenburg	25,10	9,30	7,52
Houthem	10,97	5,23	4,34
Schin op Geul	11,15	4,26	3,55
Berg en Terblijt	15,23	3,66	4,49
Hulsberg	13,34	6,33	7,71
Schimmert	6,23	2,25	2,78
Klimmen	8,47	4,22	4,93
Heerlen	13,15	5,58	5,96
Limburg	11,69	5,32	5,29
Nederland	7,94	4,22	3,94

Bron: <https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/>Toelichting. PS: Provinciale Staten Verkiezingen; TK: Tweede Kamer verkiezingen
Opkomst voor verkiezingen was een burgerplicht en verplicht.

Ook hier is het beeld vergelijkbaar: gemeente Valkenburg en Oud-Valkenburg halveren ten opzichte van de uitslagen in 1935 maar scoren nog steeds tweemaal zo hoog als het provinciaal gemiddelde: 11,45% van de Valkenburgse kiezers stemde NSB. De omliggende gemeenten lagen alle rond het provinciaal niveau. De Zuid-Limburgse gemeenten bleven uiteindelijk traditionele bolwerken van de Rooms Katholieke Staats Partij.³⁸

Twee jaar later bij de Provinciale Statenverkiezingen van 1939 stabiliseren de cijfers ten opzichte van 1937. Weliswaar dalen de cijfers nog iets verder, maar het overall beeld blijft overeind: de Limburgse NSB-kiezersaanhang is met 5,29% hoger dan het landelijk gemiddelde, maar de gemeente Valkenburg blijft met 11,45% bijna twee keer zo hoog scoren dan het provinciaal gemiddelde.

Een andere graadmeter voor antisemitisme is *het aantal NSB-leden*. In 1933 werd de NSB-Groep Valkenburg opgericht. De NSB'er Hoffman verklaarde in zijn getuigenis na de oorlog dat de groep uit zeventien leden bestond. Het werkelijk aantal geregistreerde NSB'ers groeide gestaag en voor de inval van de Duitsers waren 71 inwoners lid van de NSB, zo blijkt uit ledenlijsten. Na de Duitse inval zien we een sterke toename van het aantal NSB-leden, door de oudgedienden van de partij spottend *meikevers* genoemd.³⁹ In Valkenburg staan in mei 1941 255 NSB-leden geregistreerd, een verdrievoudiging van het ledenaantal ten opzichte van voor de Duitse inval.⁴⁰ Van de 255 NSB'ers waren 46 lid van de WA (de Weerbaarheidsafdeling), de geüniformeerde ordedienst en knokploeg van de NSB.⁴¹ Voorts waren zeker vijf NSB'ers lid van de Landwacht, en zeker tien van de Nationale Jeugdstorm, zeker veertien waren lid van de

³⁸ Geraadpleegd op 2 december 2022 van <https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/detail/TK19370526/683521>.

³⁹ K. Prenger, 2024, NSB (Nationaal-Socialistische Beweging) – geschiedenis; opkomst en ondergang van de Nederlandse politieke partij, 1931 tot 1945, in: *Historiek*. <https://historiek.net/nsb-nationaal-socialistische-beweging-tweede-wereldoorlog/129548/>, geraadpleegd op 31 augustus 2024.

⁴⁰ Overigens is het werkelijke aantal NSB'ers in Valkenburg niet helemaal duidelijk geworden; we sluiten niet uit dat er nog enkelen in de archieven zullen worden aangetroffen. Landelijk groeide de NSB van 28.000 leden naar 86.000 leden: een verdrievoudiging.

⁴¹ Het korps werd in mei 1940 (her)opgericht en vooral in Amsterdam richtten de WA'ers hun agressie op straat tegen politieke tegenstanders en Joden. De WA in Valkenburg marcheerde met regelmaat door dorp en platteland. Ook speelde de WA een belangrijke rol in de militarisering van de NSB en leverde manschappen aan de NSKK, Waffen-SS, het Vrijwilligerslegioen Nederland, de Landstorm en de Landwacht.

bewakingsdienst van de NSB, en verantwoordelijk voor de bewaking van strategische objecten.⁴² Uiteindelijk namen 35 inwoners van Valkenburg dienst in het Duitse leger, in de beruchte Waffen-SS.⁴³ Van de inwoners met een Duitse nationaliteit (Rijksduitsers) waren 33 lid van de NSDAP. Samengevat, het nationaalsocialistisch denkgoed was stevig verankerd in de Valkenburgse gemeenschap. Maar ook in Valkenburg zagen we een strijd opblazen tussen oudgedienden en nieuwkomers, die de effectiviteit van de beweging ondergroef. De NSB-groep in Valkenburg werd getypeerd als een amateuristische bende van baantjesjagers en opportunisten.⁴⁴ Naast NSB'ers waren in Valkenburg ook leden van het fascistische Zwart Front (ZF) actief. Deze waren, zeker na de Duitse inval, niet echt zichtbaar in het stadsbeeld. De bekendste leden van het ZF in Valkenburg waren de dochter van wethouder Emile Caselli, Emilie Caselli en haar echtgenoot Henri Wijsbek-Caselli. De leider van het ZF, Arnold Meijer, bezocht met enige regelmaat Valkenburg en overnachtte dan in Villa Jacoba (naast het huis van de Joodse veehandelaar Samuel Jacobs). Ook na de bevrijding vond tussen de Wijsbek-Caselli's en Meijer intensief briefcontact plaats.⁴⁵

De steun voor de NSB onder de gewone bevolking was tijdens de bezetting beperkt. NSB'ers werden vooral gezien als landverraders en meelopers. Men had weinig op met de beweging. Op 10 maart 1941 rapporteerde burgemeester Hens dat een ruit van de woning van de Duitser J. Dohr was ingegooid.⁴⁶ Eerder had Hens niet gereageerd op het verzoek van de Commissaris der Provincie Limburg Van Sonsbeek om aan te geven of er mogelijk winkelruiten van Joodse bedrijven in Valkenburg waren ingegooid. In andere Limburgse gemeentes, zoals Maastricht, Geleen en Sittard was hier in de periode 10-14 juli 1940 sprake van geweest.⁴⁷

Tegenover de gelaten houding van de Valkenburgse bevolking stond de lokale middenstand van Valkenburg die op grote schaal economisch collaboreerde met de bezetter. De vele hotels en pensions boden ruimschoots de mogelijkheid Duitse militairen in te kwartieren. Het Duitse leger betaalde een ruime vergoeding voor het onderbrengen van haar manschappen.⁴⁸ Uit archieven blijkt dat het Duitse leger voor de inkwartiering van haar soldaten tijdens de eerste twee weken van de oorlog bijna fl. 10.000 (2024: € 85.000) aan inkwartieringskosten vergoedde, waar 37 hotels en pensions van profiteerden. Valkenburg werd ook een *Erholungsort* voor Duitse militairen. In 1941 werd fl. 43.000 (2024: € 365.500) betaald aan veertig hotels en pensions, een bedrag dat opliep tot ruim fl. 112.000 (2024: € 952.000) over 1942. De inkwartiering van de vele Duitse militairen maakte de zichtbaarheid van de bezetter in Valkenburg groot en drukte het veiligheidsgevoel van Joodse inwoners, zeker in de periode dat de Jodenvervolging in 1941 en 1942 ingrijpende vormen aannam.⁴⁹

⁴² De aantallen NSB'ers zijn berekend op basis van diverse lijsten die zijn aangetroffen in het gemeentearchief, het NIOD en Silvertant, 2016, pp. 53-159. De auteurs zijn J. Silvertant erkentelijk voor het ter beschikking stellen van zijn lijsten. Overige bronnen: HCL, Gemeente Valkenburg, 40.007A, inv. 6445, 3170, 4680, 3152 en 3178; NIOD, 123 NSB, inv. 1023. De auteurs hebben geen uitputtend onderzoek gedaan naar de aantallen NSB'ers en Waffen-SS'ers. De gepresenteerde cijfers zijn minimale aantallen die op dit moment, november 2024, bij ons bekend zijn.

⁴³ Uiteindelijk sneuvelden volgens een opgave na de bevrijding van de gemeente Valkenburg, vijf Valkenburgse Waffen-SS-ers in Duitse krijgsdienst, de meesten aan het Oostfront. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3180; Silvertant, 2016, pp. 137-141.

⁴⁴ Silvertant, 2016, p. 67.

⁴⁵ Zie hoofdstuk Gemeentebestuur en ambtenaren. Brieven en gedichten in Noord-Brabants archief, Zwart en Nationaal Front, inv. 2049-2647. Wethouder Caselli kon niet worden gelinkt aan het Zwart Front.

⁴⁶ Hens vermoedde baldadigheid: "Vermoedelijk is deze handeling door overmoed of dronkenschap gepleegd". HCL, Kabinet van de CdK in Limburg, 04.05, inv. 529, brief d.d. 10 maart 1941.

⁴⁷ HCL, Kabinet van de CdK in Limburg, 04.05, inv. 529, brief d.d. 17 juli 1940.

⁴⁸ De vergoedingen lagen lager dan de opbrengsten uit toerisme; het Amerikaans leger betaalde overigens nog lagere vergoedingen.

⁴⁹ De inkwartiering van Duitse soldaten werd medio 1943 beëindigd ten faveure van de inkwartiering van uitgebombardeerde Duitse families.

De zichtbaarheid van de bezetter werd vanaf 1942 verder vergroot door de oprichting door de SS van de *Reichsschule für Jungen*, een eliteschool voor jeugdige Nederlandse leerlingen.⁵⁰ De eliteschool was gevestigd in het St. Ignatiuscollege aan de Kloosterweg en onderwijsde jongeren, die volgens strenge arische raskenmerken waren geselecteerd, in het nationaalsocialistisch gedachtengoed en leidde ze op tot de toekomstige militaire en bestuurlijke elite. Met regelmaat paradeerden de scholieren in uniform door het centrum van Valkenburg, daarbij vaak vergezeld door geüniformeerde leden van de Valkenburgse Jeugdstorm.⁵¹

Vanwege de goede bereikbaarheid en de aanwezigheid van vele hotels was Valkenburg ook in trek voor het organiseren van grote nationaalsocialistische bijeenkomsten. Vaak kwamen die overigens niet voor. In 1936 vond er een NSB-landdag plaats boven aan de Cauberg. Het Openluchttheater in het Rotspark werd pas in juli 1943 door de NSB-burgemeester Paul Schmalbach gevorderd, en er werden slechts af en toe bijeenkomsten van nationaalsocialistische groeperingen georganiseerd.⁵² Zoals op 4 juni 1944, twee dagen voor de geallieerde invasie in Normandië, toen de Nederlandse tak van de *Hitlerjugend* een grootse manifestatie organiseerde voor ruim drieduizend leden van nationaalsocialistische jeugd-organisaties. Twee maanden later op 15 augustus 1944, de geallieerden stonden inmiddels voor de poorten van Parijs, organiseerde Mussert de Limburgse Volksdag voor ruim duizend NSB-aanhangers. Een maand later, op 14 september 1944, zou Valkenburg frontstad zijn.

2.3 Aantal Joden in Valkenburg⁵³

Om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van het aantal Joodse inwoners in de (voormalige) gemeenten van Valkenburg zijn de nog bestaande lokale gemeentearchieven in kaart gebracht. In totaal zijn 24 lijsten aangetroffen met verwijzingen naar Joodse inwoners (zie Overzicht 1 in hoofdstuk 6 Gemeentebestuur en ambtenaren). De belangrijkste registratielijst die door alle Nederlandse gemeenten in het kader van de Duitse Verordening 6/1941 van 10 januari 1941 werd verzameld, is in de gemeentelijke archieven van Valkenburg niet aangetroffen.⁵⁴ Die lijst is hoogstwaarschijnlijk vernietigd na de overval van 31 augustus 1944 op het gemeentehuis van Valkenburg door de Heerlense Knokploeg (KP).⁵⁵ Het gehele bevolkingsregister werd bij die overval gestolen en later in het Limburgs hoofdkwartier van de KP in Ulestraten verbrand.⁵⁶ Wel werd in een ander deel van het gemeentearchief de registratielijst van Joden van 30 april 1941 aangetroffen die door de gemeente in opdracht van het *Devisenschutzkommando* (DSK)

---

⁵⁰ SS is de afkorting van Schutzstaffel; Nazi-organisatie was in 1925 opgericht als de persoonlijke lijfwachten van Adolf Hitler. De SS werd uiteindelijk verantwoordelijk voor de Jodenvervolging en de bewaking van de concentratie- en vernietigingskampen. De Waffen-SS was de militaire tak, waar tijdens de bezetting ongeveer 25.000 Nederlanders diensdeden. De SS werd door het Internationaal Militair Gerechtshof in Neurenberg als criminele organisatie aangemerkt.

⁵¹ De SS-Reichsschule werd in de oorlog door vele SS- en Nazikopstukken bezocht, zoals Hanss Albin Rauter en Friedrich Wimmer.

⁵² Op 10 april 1943 was de Jodenvervolging door de bezetter afgesloten met het *Judenrein* verklaren van de provincie Limburg.

⁵³ Als reminder. In dit onderzoek wordt met Valkenburg bedoeld op het huidige Valkenburg a/d Geul; Valkenburg omvat voormalige zelfstandige gemeenten zoals Valkenburg, Houthem, Schin op Geul enz.

⁵⁴ Bij deze registratie werden de Joden verplicht, tegen betaling van 1 gulden per persoon, zich aan te melden bij de gemeentelijke burgerlijke stand. De lijsten werden doorgestuurd naar de bezettende instanties.

⁵⁵ De overval moet niet worden verward met de eerdere overval op het distributiekantoor van Valkenburg van 22 juni 1944. Cammaert, 1994, pp. 683-687.

⁵⁶ Doel van de overval was te voorkomen dat de Duitsers zicht kregen op de Valkenburgse ingezetenen die vervolgens gedwongen zouden kunnen worden verdedigingswerken aan te leggen.

was verzameld.⁵⁷ De lijst was door de gemeente Valkenburg samengesteld, ondertekend door burgemeester Piet Hens en opgestuurd naar het DSK. De DSK-lijst is in dit onderzoek als basislijst gebruikt. De basislijst is vervolgens aangevuld en vergeleken met 23 andere registratielijsten die door gemeente-instellingen van Valkenburg-Houthem en de lokale politiediensten tijdens de bezetting werden verzameld, opgesteld en doorgestuurd naar de Duitse instanties. In de archieven van de gemeente Berg en Terblijt zijn geen lijsten over Joodse zaken aangetroffen. Er stonden in de periode 1940/41 in deze gemeente geen Joden ingeschreven.

Tabel 3

Joodse inwoners in Valkenburg naar nationaliteit

Ingeschreven voor 10 mei 1940	Aantal
Nederlandse nationaliteit	39*
Belgische nationaliteit	5
Duitse nationaliteit	21
Poolse nationaliteit	10
<i>subtotaal</i>	75
Ingeschreven na 10 mei 1940	
Nederlandse nationaliteit	6**
Duitse nationaliteit	2
<i>subtotaal</i>	8
Niet ingeschreven (na juni 1942)	
Nederlandse nationaliteit	50***
Duitse nationaliteit	3
<i>subtotaal</i>	53
<i>Totaal</i>	136

Bron. Berekening op basis van verzamelde data

* waaronder één partner gemengd gehuwd (PGG)

** waaronder één PGG en één G1

*** waaronder één PGG en twee G1

Het uitgebreide archiefonderzoek leverde niet alleen afwijkende aantallen op maar gaf ook meer inzicht in de achtergronden van de Valkenburgse Joodse ingezetenen. Tabel 3 biedt een overzicht van het aantal Joden dat op enig moment tijdens de bezetting in Valkenburg heeft vertoefd. Op het moment van de inval van de Duitse legers, 10 mei 1940, stonden in Valkenburg 75 Joden ingeschreven bij de burgerlijke stand, waaronder één partner van een gemengd gehuwd stel met een andere geloofsovertuiging (Partner Gemengd Gehuwd – PGG).⁵⁸ Na de Duitse

⁵⁷ DSK was een speciale eenheid van SS-militairen – een Duitse Rooforganisatie. Opgericht in 1940 en belast met het toezicht op valutatransacties en andere roofactiviteiten. In de praktijk namen leden van de DSK al snel alles in beslag waarvan ze dachten dat het waardevol was. Bij die inbeslagname werd op grote schaal geweld en marteling gerapporteerd bij het vinden en verwerven van Joodse waardevolle zaken, zoals goud. Alle gemeentelijke registratielijsten werden opgestuurd naar Amsterdam en gaven de bezetter een compleet overzicht van de aanwezige Joodse bevolking en hun waardevolle bezittingen.

⁵⁸ De Neurenbergse rassenwetten, *Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der Deutschen Ehre*, ingevoerd op 15 september 1935 maakten onderscheid in drie categorieën Joden: *Jude* (Voljoden – hier verder aangeduid als Jood); minstens drie Joodse grootouders;

inval, maar voor het begin van de deportaties van augustus 1942, werden nog eens acht Joden in het bevolkingsregister ingeschreven, waaronder één PGG en één Halfjood (G1). Het totaal aantal officieel ingeschreven Joden komt daarmee op 83.⁵⁹

Over de periode van de Jodendeportaties en -vervolging (grootweg vanaf mei/juni 1942 tot de bevrijding van Valkenburg op 17 september 1944) troffen we in diverse archieven en documenten de namen aan van nog eens 53 Joden, die voor kortere of langere tijd in Valkenburg ondergedoken hebben gezeten. Onder deze groep bevonden zich één PGG en twee G1's. De cijfers van de aantallen onderduikers (niet-ingeschreven) pretenderen uiteraard geen volledigheid. Er bestaan immers maar weinig archieflijsten van Joden die op enig moment in Valkenburg ondergedoken zaten.⁶⁰ Wel kunnen we stellen dat op basis van de bestaande archieven, documentatie en een uitvoerige literatuurstudie een zo volledige en zorgvuldig mogelijke lijst is samengesteld.

De totale onderzoekspopulatie voor het onderzoek komt daarmee op 136, waaronder 130 Joden, 3 partners die met een Jood gehuwd waren maar zelf een andere geloofsovertuiging hadden (PGG) en 3 kinderen uit een gemengd huwelijk die door de bezetter als G1 (Halfjood) werden beschouwd. In de volgende paragrafen gaan we dieper in op de onderscheiden groepen.

2.4 Joden met Nederlandse nationaliteit ingeschreven voor 1940

Deze groep was divers samengesteld. Joodse Valkenburgers bleken sociaal en geografisch zeer mobiel. Afhankelijk van de economische ontwikkelingen en mogelijkheden verhuisden Joden met grote regelmaat binnen de regio. De toeristische sector in Valkenburg floreerde vanaf eind negentiende eeuw en bood met name Joodse slagers en veehandelaren goede omzetmogelijkheden, zoals we reeds zagen.

In tabel 4 hebben we de geregistreerde Joden met de Nederlandse nationaliteit uitgezet naar hun geboorteplaats. Zo blijkt uit het onderzoek dat slechts een kwart van deze groep daadwerkelijk in Valkenburg was geboren. Deze *elf Valkenburgse Joden* behoorden zonder uitzondering tot de familie Cahn (Daniël, Bertha, Albert, George, Jacob-Joseph, Karel, Louis en Louis Jacques) of tot de familie Benedik (Rudolf, Walter en Rosa). Beide families verbleven, zoals we reeds zagen, al sinds vele generaties in Valkenburg en omgeving.

Elf Joden met de Nederlandse nationaliteit waren afkomstig uit een van de buurgemeenten in Zuid-Limburg zoals Schimmert (Bernard, Joseph, en Elize Benedik), Berg en Terblijt (Edgar Hertogs en de vleesgrossier Edgar Huiman), Heerlen (de weduwe Juliana Golstein-Kosten die bij haar dochter Berta Golstein introk) en Gulpen (Anna Hirsch en de paardenkoopman Alfred Huiman).

Mischling 1.Grades (Halfjood-G1): twee Joodse grootouders; *Mischling 2.Grades* (Kwartjood-G2): één Joodse grootouder. De wetten maakten het mogelijk gemengde huwelijken hetzij te verbieden hetzij aan strenge regels te binden met als doel "het beschermen van het Duitse bloed en de Duitse eer".

⁵⁹ Het verschil tussen het aantal Joden van 83 en de 68 in de basislijst van de *Devisenschutzkommando* wordt deels veroorzaakt door natuurlijke overlijdens (acht) die zich voordeden voordat de deportaties begonnen. Deze natuurlijke overlijdens tijdens de bezetting zijn uiteraard in het onderzoek meegenomen om na te gaan of sprake was van onroerend goed en wat er eventueel mee gebeurd is in termen van ontrechting en later rechtsherstel.

⁶⁰ Enkele lijsten zijn aangetroffen in het NIOD; het betrof opgemaakte lijsten met foto's op het onderduikadres van Joodse onderduikkinderen met hun Joodse naam, zodat zij na de bezetting konden worden geïdentificeerd.

Tabel 4

Joodse inwoners met Nederlandse nationaliteit in Valkenburg naar geboorteplaats

Joden geboren in	Aantal
Valkenburg	11
Buurgemeenten	11
Elders Nederland	11*
Genaturaliseerd Duits	6
totaal	39*

Bron. Berekening op basis van eigen data; voorts Diederer, 2014

Toelichting. * 1 partner gemengd gehuwd

Een verdere elf Joodse inwoners met de Nederlandse nationaliteit waren afkomstig uit steden en dorpen ver buiten de Limburgse regio: zoals uit Amsterdam (Hertha Hertog-Mendel), Blokzijl (de familie Jacobs, met textielwinkelier Samuel, en zijn beide zoons: de textielkooplieden Jacob en Salomon), Dordrecht (Sophia Leviticus), Eindhoven (Clara Hartog), Oldenzaal (Sara Muller), Mijdrecht (Izaak de Jong), Druten (Hesselina Drielsma) en Breda (Joseph Koperberg). Joseph Koperberg was Joods en gemengd gehuwd met Alida van Wermeskerken, geboren in Deventer. Het echtpaar had geen thuiswonende kinderen.

Een andere belangrijke reden voor verhuizen was de mogelijkheid een gezin te stichten. Valkenburgse Joden waren doorgaans religieus conservatief en de meesten trouwden met geloofsgenoten. Huwelijken met andersgelovigen kwamen slechts zelden voor; slechts één gemengd gehuwd gezin woonde in Valkenburg.⁶¹ De huwelijksmogelijkheden binnen de gemeente Valkenburg waren zeer beperkt. De Joodse huwelijksmarkt was derhalve regionaal en zelfs internationaal georganiseerd. Bekend is dat met enige regelmaat dansbijeenkomsten werden georganiseerd waarbij huwbare Joodse jongens en meisjes elkaar konden ontmoeten. Deze ontmoetingsbijeenkomsten, zoals in het Joodse hotel Wilhelmina in Maastricht, hadden een interregionaal karakter waar ook Joodse jongeren uit de Belgische en Duitse grensregio's voor werden uitgenodigd.⁶² In hoeverre in Valkenburg dergelijke bijeenkomsten werden georganiseerd is onbekend maar vanwege de geringe omvang van de Joodse populatie vrij onwaarschijnlijk. De laatste groep betreft dan ook *zes Joodse ingezetenen* in Valkenburg die door hun huwelijk automatisch tot Nederlander waren genaturaliseerd. Zonder uitzondering betrof het Joodse vrouwen die waren geboren in Duitsland. Gebruikelijk was dat de vrouwelijke huwelijkspartner bij haar man introk. De tweelingzussen Mathilde (weduwe) en Bertha Heiser (gehuwd met Joseph Benedik) waren geboren in het Duitse plaatsje Hoof nabij de plaats Kassel in de deelstaat Hessen. Zij trouwden respectievelijk met de broers Bernard en Joseph Benedik. Elise Cahn uit Lechenich in Noordrijn-Westfalen trouwde met haar naamgenoot Daniel Cahn. Henriette Berlin (inmiddels weduwe), geboren in Meckenheim in Noordrijn-Westfalen, trouwde in de familie Hertog. Clara Gottschalk, geboren in het stadje Geilenkirchen, net over de grens gelegen in de deelstaat Noordrijn-Westfalen, trouwde met de paardenhandelaar Alfred

⁶¹ Het gezin Koperberg-Van Wermeskerken (Joseph Koperberg geboren in Breda en Alida van Wermeskerken geboren in Deventer) was gemengd gehuwd.

⁶² Van Rijsselt, Van Rijsselt & Vlieks, 2023.

Huiman. Emma Horn, tot slot, was geboren in Mühlheim en was gehuwd zoals we zagen met Servaas Soesman.

2.5 Joden niet-Nederlandse nationaliteit ingeschreven voor 1940

Van de ingeschreven Valkenburgse Joden bezaten 36 (48%) de buitenlandse nationaliteit. Het waren zonder uitzondering vluchtelingen. De verhouding tussen de autochtone bevolking en de vluchtelingen wijkt niet veel af van de situatie in Maastricht, waar 42% van de Joden een vluchtelingenstatus had.⁶³ Het betekende evenwel dat de Joodse gemeenschappen binnen slechts vijf jaar in aantal bijna verdubbelden. In het Maastrichts onderzoek bleek dat beide groepen elkaar in het begin maar moeilijk accepteerden. De Oost-Europese Joodse vluchtelingen werden als minder geciviliseerd beschouwd en in het begin actief buiten de lokale gemeenschap gesloten. In de Valkenburgse situatie is een dergelijke rivaliteit niet gebleken. Mogelijk ervoer de lokale autochtone Joodse bevolking hen, vanwege de bestaande familiebanden niet als vreemdelingen. Eenendertig in Valkenburg ingeschreven buitenlandse Joden waren vluchtelingen uit Duitsland en Polen, die vanaf 1933 tot aan de inval van het Duitse leger op 10 mei 1940 zich in Valkenburg vestigden.⁶⁴ Tien vluchtelingen bezaten de Poolse nationaliteit, eenentwintig vluchtelingen de Duitse nationaliteit.⁶⁵ Vijf vluchtelingen waren afkomstig uit België.

Belgische vluchtelingen in Valkenburg

Een bijzonder geval betreft het Joodse gezin Samuel-Gol(d)stein bestaande uit vader, moeder en drie kinderen. Het gezin was afkomstig uit Luik en in het bezit van de Belgische nationaliteit. Jacques Samuel was veehandelaar van beroep. Hij ontvluchtte België in 1920 (!) na ter dood te zijn veroordeeld voor collaboratie met de Duitsers tijdens de Eerste Wereldoorlog.⁶⁶ Na een korte periode aan het Walramplein te hebben gewoond, liet hij in 1927 een groot landhuis met veestallen bouwen aan de Nieuweweg E81 in Hulsberg.⁶⁷

Poolse vluchtelingen in Valkenburg

Opmerkelijk is dat de tien Poolse vluchtelingen als eersten in Valkenburg aankwamen. Het betrof zonder uitzondering Poolse Joden die eerder de pogroms in Polen waren ontvlucht en in Duitsland een veilig onderdak hadden gevonden. Met het aan de macht komen van Hitler en zijn nationaalsocialistische partij (NSDAP) in 1933 werd het deze Poolse vluchtelingen in Duitsland al snel te heet onder de voeten. Dat gold voor de Joodse koopman Elias Kopf, geboren in Rosniakow-Polen, die met zijn vrouw Ester Weinreb en hun dochters Frieda en Klara al in mei 1933, vanuit Düsseldorf via Houthem naar Valkenburg vluchtte.⁶⁸ In oktober 1935 volgde het kinderloze echtpaar Mojzesz Leib Eisenberg en Marja Goldberg vanuit Nürnberg. Mojzesz

⁶³ Ibidem, pp. 48 ev.

⁶⁴ Michman e.a., 1985, p. 547 vermeldt de toestroom van 23 vluchtelingen.

⁶⁵ Naar schatting ontvluchtten 169.000 Joden in de periode 1933-1938 Duitsland. Tijdens de Tweede Poolse Republiek (1921-1939) ontvluchtten naar schatting 400.000 Poolse Joden het land: 10% van het totaal aantal Joden in Polen. Wasserstein, 2012, p. 31.

⁶⁶ Samuel verkocht tussen 1914 en 1918 op grote schaal paarden en ander vee aan het Duitse leger. Diederens, 2014, pp. 48-49.

⁶⁷ Dit gedeelte van Hulsberg is in oktober 1940 bij de gemeentelijke herindeling bij Valkenburg-Houthem gevoegd.

⁶⁸ Dochter Klara Kopf emigreerde nog voor het uitbreken van de oorlog van Valkenburg naar Palestina waar zij trouwde met Haim Weiss en zo de oorlog overleefde. Ook Diederens, 2014, p. 30.

was geboren in Debesiawski-Polen en koopman van beroep.⁶⁹ De familie Eisenberg verschaftte onderdak aan het Joodse meisje Anna Mathilde Friedwald. Anna was het nichtje van Marja Goldberg en dochter van de Poolse decorateur Israël Friedwald die al in 1930 met zijn gezin vanuit Stuttgart naar Amsterdam was gevlucht.⁷⁰ In mei 1935 vestigde Kelman Silber zich met zijn vrouw Bertha Schleijen, beiden geboren in Ulanow-Polen, en hun zoontje Max in Valkenburg. Het gezin Silber ontvluchtte de stad Düsseldorf. De laatste Poolse vluchteling die we tegenkwamen in de archieven is Jozef Günsberg. Hij werd geboren in Nadworna-Polen. Hij ontvluchtte medio 1937 de Duitse stad Essen en vestigde zich in Valkenburg. Hij was gescheiden, had drie kinderen, waarvan de oudste, Gerold, naar de Verenigde Staten was geëmigreerd. Zijn beide jongere kinderen Fanny en Lothar waren opgevangen in het Israëlitisch Wees- en Doorgangshuis in Leiden.⁷¹

Duitse vluchtelingen in Valkenburg

Vanaf medio 1937 kwamen 21 Joodse vluchtelingen met de Duitse nationaliteit naar Valkenburg. In de zomer van 1937 kwam de veehandelaar Ferdinand Gottschalk met zijn vrouw Johanna Baum en zoon Rudy vanuit Geilenkirchen naar Oud-Valkenburg. Johanna begon een koosjer pension aan de Oud-Valkenburgerweg 33. Ferdinands moeder Maria Anna Gottschalk-Frenkel trok bij haar zoon in.⁷² Niet veel later in hetzelfde jaar kwamen Willy Nathan en zijn vrouw Hilde Friesem met hun beide zoons Fredo en Gerd, vanuit Düren aan in Valkenburg. Een jaar later voegden de ouders van Hilde, Mozes Friesem en Jetta Lambert, zich bij hun dochter en trokken in de bovenwoning boven de fruitveiling aan het Stationsplein E31. Begin 1938 ontvluchtte de weduwe Hedwig Hirschberg-Mandowski, samen met haar zonen Herbert en de tweeling Curt en Erwin, het Duitse Breslau. Herbert reisde vrijwel direct door naar de Verenigde Staten. De rest van het gezin bleef in Valkenburg. Curt en Erwin waren bioscoopexploitanten en begonnen in Nederland enkele bioscopen. In oktober 1938 ontvluchtten Isidor Dahl en Sophie Beesman met hun dochter Ruth het Duitse Geilenkirchen. Sophie was geboren in Maastricht en wist, bij terugkeer in Nederland via haar familiecontacten woonruimte te vinden in Valkenburg. Dat het niet gemakkelijk was om als vluchteling Nederland binnen te komen bleek toen de weduwe Margaretha Cohen-Abraham kort na *Kristallnacht* (9 november 1938) probeerde te vluchten. Het lukte haar haar beide kinderen, dochter Rosel en zoon Fritz, met een kindertransport naar Amsterdam te sturen.⁷³ Het lukte Margaretha zelf pas in augustus 1939 om naar Nederland te vluchten en onderdak te vinden in Valkenburg. Zij trok in bij haar tante Emma Horn en haar aangetrouwde oom Servaas Soesman. Na vele omzwervingen werden haar beide kinderen met hun moeder herenigd. Weinig gegevens hebben we aangetroffen over de in het Duitse Coesfeld geboren Ernestina Blumenfeld. Zij was weduwe van Alfred Götze die in 1938 kwam te overlijden. Ernestina hertrouwde in Valkenburg en woonde in de Wilhelminalaan 9.

⁶⁹ Een maand voor hun vlucht waren in dezelfde stad de zogenaamde Neurenberger rassenwetten aangenomen die de Duitse Joden systematisch hun burgerrechten ontnamen.

⁷⁰ Anna was 15 jaar en verbleef bij haar oom en tante in Valkenburg vanaf begin 1940 en was voor de eerste deportaties in augustus 1942 alweer naar haar familie in Amsterdam verhuisd.

⁷¹ Pogingen de kinderen te verenigen met hun vader bleven vruchteloos. Fanny en Lothar Günsberg werden op 10 maart 1943 gearresteerd en op 23 maart op transport gezet naar Sobibor waar zij beiden op 26 maart 1943 werden vergast. Hun vader Jozef was toen reeds vermoord. Hij werd op 31 augustus 1942 in Auschwitz vermoord. Geraadpleegd op 23 april 2024 van http://www.stolpersteine-gelsenkirchen.de/familie_josef_guensberg_stolpersteine.htm.

⁷² Kort na de Kristallnacht van 9 november 1938, vluchtte Ferdinand Gottschalks zus Regina via Aken en verbleef enige tijd bij haar broer in Valkenburg. Zij verhuisde vrij snel met haar kinderen Kurt en Helga naar Amsterdam.

⁷³ Verschillende kindertransporten werden vanuit Nederland georganiseerd nadat de Nederlandse regering als reactie op de Kristallnacht aangaf 1500 Joodse kinderen te willen opvangen.

Een bijzondere casus is Maria Josefa Marx, geboren in Lamersdorf, Duitsland. Zij trad in augustus 1939 als non in in het katholieke klooster op Sint Pieter, een klein gehucht op het grondgebied van Schin op Geul, waar zij na haar professie in 1942 kloosterzuster werd en de naam Clara aannam. Het is onduidelijk waarom ze koos voor een katholiek klooster in Nederland. Haar verhaal vertoont opmerkelijke gelijkenis met de bekendste bekeerling, de van oorsprong Duits-Joodse Edith Stein, die in 1938 intrad in het Karmelietessenklooster in Echt (Zuid-Limburg) in een poging in Duitsland aan de Jodenvervolging te ontsnappen. Maria Josefa Marx verbleef gedurende de gehele bezetting in het klooster, ondanks een mislukte poging van de bezetter haar te deporteren.⁷⁴

2.6 Joden ingeschreven tijdens de bezetting

In de periode tussen de Duitse inval van 10 mei 1940 en het begin van de eerste deportaties van 25 augustus 1942 vestigden zich nog eens acht Joden officieel in Valkenburg: zes Nederlandse en twee Duitse Joden. Het gezin Sajet bestond uit Levie Sajet en Grietje Weiniger, beiden geboren in Amsterdam, en hun zoon Ben. Levie was godsdienstonderwijzer en verhuisde begin 1941 met zijn gezin van het Limburgse Gennep naar de gemeente Valkenburg-Houthem. Eerst woonde het gezin op 27 juni 1941 aan de Koningswinkelstraat 54 en een jaar later op 10 juni 1942 verhuisden ze naar de Berkelstraat 32 in Valkenburg. Levie hield op 27 juni 1941 een proefdienst in de Valkenburgse synagoge en werd daarna met algemene stemmen aangesteld als nieuwe godsdienstleraar. Het gemengd gezin Gebhard bestond eveneens uit drie personen. Theo Gebhard was geboren in Maastricht, was katholiek en werkte als directeur bij Unilever in Voorburg. Hij was weduwnaar en hertrouwde met de Joodse Alice Rosenwald, geboren in Herne (bij Bochum) en samen kregen ze een dochter, Alice. Als gemengd gezin doorstonden ze de deportaties maar moesten noodgedwongen op 20 oktober 1943 uit Voorburg verhuizen na de vordering van hun woning. Via zijn Maastrichtse connecties kwam het gezin terecht bij het echtpaar Heijnen-Eummelen in Valkenburg dat kamers verhuurde. Het Joodse echtpaar Theodor Schachmann en Erna Benedik trouwde op 15 april 1936 in Valkenburg en ze verhuisden naar Heerlen waar Theodor een winkel dreef. Erna was boekhoudster. Zij bleven tot de Duitse inval en verkasten daarna weer naar Valkenburg waar zij bij de moeder van Erna introkken. Medio 1942 verhuisde het stel naar Amsterdam. Daar werden ze al vrij snel gearresteerd en via Westerbork gedeporteerd naar Auschwitz waar beiden werden vermoord.

2.7 Spreiding over de zelfstandige gemeenten

De gevonden adressen van de tachtig Joden die officieel ingeschreven stonden, maken het mogelijk uit te splitsen naar de gemeente waar men woonde. In tabel 5 zijn de drie onderscheiden groepen uitgezet naar de zelfstandige gemeenten waar ze woonachtig waren.

---

⁷⁴ Diederer, 2014, p.3, claimt dat Marx halfjoods was, maar vond geen bewijs. De poging haar te deporteren is echter niet in lijn met het gangbare Duitse beleid halfjoden niet actief te vervolgen, vandaar dat ze in dit onderzoek als Joods is aangemerkt. Diederer geeft verder aan dat zij bij de arrestatiepoging een foto toonde waarop haar beide broers in *Wehrmacht* uniform poseerden. Het bleek voldoende haar voor de rest van de bezetting te vrijwaren van deportatie. Overigens kwam het regelmatig voor dat Duitse Joodse mannen dienstdeden in de *Wehrmacht*. Riggs, 2002, becijferde dat ongeveer 150.000 (half)Joden in de *Wehrmacht* hebben gediend.

Twee derde deel van de Joden stond in de gemeente Valkenburg ingeschreven. De zelfstandige gemeente was weliswaar klein qua oppervlakte en aantal inwoners, maar had een grote economische aantrekkingskracht door de vele hotels en restaurants. Ook de werkgelegenheidsvooruitzichten waren goed, zoals op het terrein van de toelevering van producten zoals vlees, een sector waarin de meeste Joden ruim vertegenwoordigd waren. Ook hadden de Joodse middenstanders hun winkels, zoals slagerijen en textielwinkels, geconcentreerd in het centrum rondom het Grendelplein, waar de klandiziemogelijkheden, mede door het toerisme, het grootst waren.

De zelfstandige gemeenten Houthem en Hulsberg volgden op afstand. Zij huisvestten respectievelijk dertien en tien ingeschreven Joden. In Oud-Valkenburg woonden vier Joden: de familie van veehandelaar Isidoor Dahl en het gemengd gezin van belastinginspecteur Joseph Koperberg en Alida van Wermeskerken. In Berg en Terblijt en in Schin op Geul woonden geen Joden, behalve de eerdergenoemde non Maria Marx.

Tabel 5

Aantal geregistreerde Joodse inwoners in de gemeenten

Zelfstandige gemeente	Joden	G1	Totaal	Partner*	Totaal
Valkenburg	52	1	53	1	54
Oud-Valkenburg	4	0	4	1	5
Houthem	13	0	13	0	13
Hulsberg**	10	0	10	0	10
Schin op Geul	1	0	1	0	1
Totaal	80	1	81	2	83

Bron. Berekening op basis van samengestelde dataset

Toelichting. Algemeen: In de overige gemeenten incl. Berg en Terblijt woonden geen Joden.

* niet-Joodse partner (gemengd gehuwd)

** deel Hulsberg dat na oktober 1940 bij Valkenburg-Houthem werd gevoegd

2.8 Ondergedoken Joden in Valkenburg

Nadat de bezetter in mei/juni 1942 opdracht had gegeven tot het deporteren van Joden voor de zogenaamde *Arbeitseinsatz* in Duitsland, kozen sommige Joden ervoor onder te duiken. Friesland en Limburg bleken aantrekkelijke onderduikprovincies. Valkenburg lag als onderduikgemeente minder voor de hand. De gemeente had een bovengemiddelde NSB-aanhang en een grote populatie Rijksduitsers op haar grondgebied wonen waardoor de zichtbaarheid van de bezetter groot was zoals is uitgewerkt in paragraaf 2.2. Daar stond tegenover dat Valkenburg aantrekkelijk was vanwege de grote groepen toeristen die Valkenburg bezochten. Voorts waren er veel hotels en restaurants, waardoor werk en voedsel ruim voorhanden waren. Ook de aanwezigheid van grottenstelsels en afgelegen boerderijen in het buitengebied maakte Valkenburg voor de onderduik geschikt. Bekend was dat Valkenburg voor de onderduik en doorvoer van verzetsmensen, communisten en geallieerde piloten een

uitgelezen plek was. Veel van deze onderduikers reisden via het station Valkenburg, soms meer dan honderd op één dag.⁷⁵

Minder bekend was dat de gemeente eveneens een belangrijke plaats was voor de onderduik van Joden.⁷⁶ Maar liefst 53 Joden konden worden geïdentificeerd en gelinkt aan een onderduik in de gemeente Valkenburg-Houthem. De groep Joodse onderduikers bestond voornamelijk uit personen met de Nederlandse nationaliteit. Slechts drie onderduikers bezaten de Duitse nationaliteit. Naast vijftig Joden hebben we nog één gemengd gehuwde partner en twee Halfjoden (G1) geïdentificeerd. De 17 jarige, later beroemde schrijver, Harrie Mulisch (zoon van een Joodse moeder en een Rooms-Katholieke vader) was Halfjoods en werd voor enkele maanden vanuit Amsterdam naar Schin op Geul gestuurd omdat de situatie in Haarlem en Amsterdam te dreigend was.⁷⁷ Ben Koster was eveneens Halfjoods en ondergedoken in Valkenburg. Hij was journalist en zou tijdens de bevrijding een vooraanstaande rol spelen binnen de Ordedienst.⁷⁸ Onder de 53 onderduikers bevonden zich 14 minderjarige Joodse kinderen in de leeftijd tussen de 2 en 8 jaar. De meesten waren afkomstig uit de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam (en met name uit de ertegenover gelegen crèche) en kwamen via een aparte verzetslijn in Valkenburg terecht. In het hoofdstuk Onderduik gaan we hier dieper op in.

Tabel 6

Aantal niet-geregistreerde Joodse inwoners naar voormalige gemeenten

Voormalige gemeente	Joden	G1	Totaal	Partner*	Totaal
Valkenburg	17	1	18	0	18
Houthem	16	0	16	0	16
Schin op Geul	4	1	5	0	5
IJzeren	4	0	4	0	4
Overige onbekend*	9	0	9	1	10
Totaal	50	2	52	1	53

Bron. Berekening op basis van samengestelde dataset;

Toelichting. In de overige gemeenten zoals Berg en Terblijt woonden geen Joden.

* niet-Joodse partner (gemengd gehuwd)

** geen adres bekend

Tabel 6 linkt niet-geregistreerde Joodse onderduikers via hun onderduikadres aan een voormalige gemeente. Van tien onderduikers vermelden bronnen dat ze weliswaar in Valkenburg ondergedoken zaten, maar hun duikadressen zijn onbekend. Daardoor is niet zeker in welke gemeente zij ondergedoken zaten. Een derde van de Joodse onderduikers zat in de

⁷⁵ Cammaert, 1994, p. 685.

⁷⁶ Van Rens, 2013, p. 278, komt in zijn studie naar vervolgte Joden in Limburg tot een ratio van 76 onderduikers per 10.000 inwoners voor Valkenburg. Meer gedetailleerde informatie over ondergedoken Valkenburgse Joden ontbreekt.

⁷⁷ Mulisch' vader was lid van de NSB en directeur Personeelszaken van de Duitse rooibank LIRO in Amsterdam waar Joden al hun vermogen en bezittingen moesten laten registreren en inleveren. In 1937 was hij gescheiden van de bankiersdochter Alice Schwarz, de moeder van Harrie. Alice en Harrie overleefden de Jodenvervolgung, hoogstwaarschijnlijk vanwege de collaboratie van zijn vader.

⁷⁸ De Ordedienst van Valkenburg is één van de zijwegen en wordt in een apart onderzoek nader onderzocht.

voormalige gemeente Valkenburg ondergedoken. Dat betekende concreet dat ze in het oog van de storm zaten, met als bizar voorbeeld de tweejarige Philip Salomon Soesan uit Amsterdam die als Robbie van Bergen aan de Kloosterweg ondergedoken zat bij het gezin Van den Berg. Zijn onderduikadres was net buiten de omheining van de *SS-Reichsschule*.⁷⁹ Houthem was eveneens populair met zestien Joodse onderduikers. Schin op Geul en het gehucht IJzeren huisvestten respectievelijk vijf en vier Joodse onderduikers.

In de hoofdstukken *Onderduik* en *De morele dimensie van rechtsherstel* gaan we nader in op de onderduik van Joden in Valkenburg-Houthem. We besteden dan zowel aandacht aan de niet-ingeschreven onderduikers alsook aan de ingeschreven Valkenburgse Joden die onderdoken. De problematiek van de ondergedoken minderjarige Joodse kinderen in het algemeen en in Valkenburg in het bijzonder, worden daar nader toegelicht. In het volgende hoofdstuk gaan we dieper in op de Jodenvervolging, en hoe die uitpakte voor de Valkenburgse Joodse gemeenschap.

---

⁷⁹ Soesan verleende zijn medewerking aan het onderzoek door een interview toe te staan. Zie hoofdstuk De morele dimensie van rechtsherstel.

3 Jodenvervolging in Valkenburg: kille cijfers

3.1 Duitse bezetting en de bestuursstructuur: de achtergrond⁸⁰

Na de capitulatie van het Nederlandse leger op 15 mei 1940 kwam Nederland gedurende enkele weken onder Duits militair bestuur (*Militärverwaltung*). De georganiseerde vlucht van Koningin Wilhelmina en haar voltallige regering naar Londen bood de Duitse bezetter de gelegenheid het bestuurlijk vacuüm op te vullen en een *Aufsichtsverwaltung* in te stellen.⁸¹ Het Nederlandse volk werd door de Duitsers als Germaans broedervolk beschouwd dat, nadat het de nazi-ideologie had omarmd, moeiteloos in het Groot-Duitse Rijk kon opgaan.⁸² ⁸³ Hitler benoemde op 29 mei 1940 de Oostenrijker dr. Arthur Seyss-Inquart tot *Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete*. Als hoofd van het civiele bestuur was hij volgens het *Führerdecree* rechtstreeks verantwoording verschuldigd aan Hitler. Seyss-Inquart was een Oostenrijkse nazipoliticus en overtuigd antisemiet die in Oostenrijk en Polen ruimschoots ervaring had opgedaan bij het vervolgen van Joden. Op 29 mei droeg de Duitse generaal Alexander Freiherr von Falkenhausen tijdens een plechtige zitting in de Ridderzaal de bevoegdheden over aan Seyss-Inquart waardoor de *Aufsichtsverwaltung* in Nederland een feit werd.⁸⁴

In twee Verordeningen werd de nieuwe bestuurlijke structuur vastgelegd. De Verordening van 29 mei 1940 regelde de uitoefening van de regeringsbevoegdheid. Seyss-Inquart kon als hoogste vertegenwoordiger van de bezettende macht alle bevoegdheden naar zich toetrekken die volgens de Nederlandse Grondwet aan de koningin en het kabinet waren voorbehouden. Hij kon Verordeningen (VO) uitvaardigen die de kracht van wet hadden. Daarnaast kon hij noodzakelijke maatregelen treffen in de vorm van beschikkingen (*Anordnungen*) of instructies (*Anweisungen*).⁸⁵ De Verordening van 3 juni 1940 regelde de bestuurlijke opbouw van het *Reichskommissariat*. Voor het toezicht op het binnenlands bestuur beschikte Seyss-Inquart over vier *Generalkommissäre*. Seyss-Inquart benoemde twee *Generalkommissäre*, te weten dr. Hans Fischböck (toezicht op financiën en economische zaken) en dr. Friedrich Wimmer (toezicht op rechtspraak en bestuur). Fritz Schmidt (*zur besonderen Verwendung*) en Hanns Albin Rauter (toezicht op openbare orde en veiligheid) werden respectievelijk door Martin Bormann en Heinrich Himmler naar voren geschoven. Rauter voerde het bevel over het Duitse politieapparaat dat bestond uit verschillende eenheden zoals

⁸⁰ Het algemene verhaal van de Duitse bezetting en de Jodenvervolging is eerder uitgewerkt in het Maastricht onderzoek. Het is waar nodig aangepast aan de lokale situatie.

⁸¹ Volgens historica Nanda van Zee was al sinds 12 april 1940 intensief overleg gevoerd over de verhuizing van de koninklijke familie naar Engeland met hulp van de Engelse marine. Aalders, 2018, pp. 141-180.

⁸² Dit in tegenstelling tot Frankrijk en België die gedurende de oorlog onder militair bestuur bleven. Overigens was het instellen van een vijandig civiel bestuur in bezet gebied in strijd met het oorlogsrecht.

⁸³ Seyss-Inquart verwoordde het als volgt: Nederland en Duitsland hadden "(...) die gleichen rassischen Voraussetzungen und sind daher blutnahe Völker und ein der immer engeren Gemeinsamkeit fähig" (rede uitgesproken op 12 maart 1941).

⁸⁴ Boterman, 2015, p. 57.

⁸⁵ Griffioen & Zeller, 2008, pp. 92 ev.

de *Sicherheitsdienst* (SD), de *Sicherheitspolizei* (Sipo) en de *Ordnungspolizei* (Orpo of *Grüne Polizei*). Ook had Rauter als *Höherer SS- und Polizeiführer* (HSSPF) de beschikking over alle SS-eenheden in Nederland, waaronder de *Waffen-SS*.⁸⁶ Bij het decreet van 3 juni 1940 kreeg Rauter de supervisie over het Nederlandse politieapparaat.⁸⁷

De vertegenwoordigende democratische organen, het parlement, de provinciale staten en de gemeenteraden kwamen onder druk te staan. Het parlement werd meteen in mei 1940 ontbonden. Provinciale staten en de gemeenteraden werden gesommeerd zich niet meer met politieke zaken bezig te houden. Vanaf 1 augustus 1941 (Verordening 152/1941) werd het *Führersprinzip* ingevoerd wat inhield dat er een directe hiërarchische keten ontstond van Seyss-Inquart naar de burgemeesters. *De facto* werden de vertegenwoordigende lichamen, gemeenteraad en provinciale staten, afgeschaft. De positie van wethouder werd omgebouwd tot adviseur. Alle burgerlijke vrijheden en rechten werden verder ingeperkt en de parlementaire democratie en de rechtstaat zoals die voor 1940 golden, werden afgeschaft.⁸⁸

Voor de uitvoering van het beleid stond de Duitse bezetter het gehele intact gebleven Nederlandse bestuursapparaat ter beschikking zoals de ministeries (met aan het hoofd de secretarissen-generaal), het provinciaal en gemeentelijk bestuur, maar ook het uitvoerend ambtenarenapparaat waaronder de gemeentelijke politiekorpsen. De Duitse bezetter bezat een breed scala aan fysieke geweldsmiddelen die konden worden ingezet om hun maatregelen door te drukken. Maar ook andere dwangmiddelen van sociale en economisch aard werden veelvuldig toegepast, zoals degradatie, het ontnemen van bevoegdheden, vernedering, boetes en in ultimo ontslag. Naast dwangmiddelen behoorden lokmiddelen zoals beloningen en bevorderingen tot hun repertoire.⁸⁹ Volgens Max Weber vormen deze fysieke, sociale en economische dwang- en lokmiddelen de grondpijlers waarop de macht berust van de ene over de andere partij.⁹⁰

De Duitse bezetter hield voorts toezicht op de lagere bestuurs- en uitvoeringsorganen. Dit verliep via een *Beauftragte des Reichskommissars*, die de schakelfunctie bekleedde tussen het Reichskommissariat en het regionaal en lokaal bestuur. Elke provincie (plus de steden Amsterdam en Rotterdam) kreeg een *Beauftragter* toegewezen. Burgemeesters en commissarissen der provincie rapporteerden wekelijks aan de *Beauftragter* die op zijn beurt een directe lijn had met Seyss-Inquart. Toezicht op de lokale politie vond plaats in regionale *Aussenstellen* en lokale *Dienststellen*, waar in de regel de Duitse politiediensten hun taken uitvoerden.⁹¹

Op 26 juli 1940 werd Wilhelm Schmidt (de broer van *Generalkommissar* Fritz Schmidt) *Beauftragter* voor de provincie Limburg. Hij zou deze functie tot een week voor de bevrijding van Maastricht op 14 september 1944, blijven bekleden. Schmidt hield direct toezicht op het provinciaal bestuur en de gemeentelijke besturen. Hij eiste notulen van vergaderingen op, en elke toespraak die een gezaghebber wilde uitspreken kwam eerst voor goedkeuring op zijn bureau terecht.

---

⁸⁶ Boterman, 2015, pp. 56-57 en p. 16.

⁸⁷ Croes & Tammes, 2004, p. 135.

⁸⁸ Ibidem, p.19.

⁸⁹ Lammers, 2005, pp. 64-65.

⁹⁰ Ibidem, p. 65.

⁹¹ Croes & Tammes, 2004, pp. 65 ev.

3.2 Doelstellingen Duits bezettingsbestuur

Het instellen van een civiel Duits bestuur maakte dat de nazi-ideologie direct deel uitmaakte van de bezettingsstructuur in Nederland.⁹² De opdracht die Seyss-Inquart vanuit Berlijn meekreeg was tweeledig. Op politiek gebied de rust en orde handhaven en Nederland (langzaam) omvormen tot een nationaalsocialistische staat die op een later tijdstip geïntegreerd kon worden in het Groot-Duitse Rijk. Dit proces van *nazificatie* betekende *in concreto* de organisatorische en ideologische gelijkschakeling, zogenaamde *Gleichschaltung*, van maatschappelijke, politieke en culturele instellingen en instanties aan Duitse equivalenten.⁹³ Deels werd het proces opgelegd via Verordeningen, deels via *zelf-nazificatie*: het versterken van de positie van de fascistische NSB door het systematisch vervangen van bestuurders en ambtenaren door NSB'ers. Op de tweede plaats moest het Nederlands economisch potentieel geëxploiteerd worden en ten dienste komen van de Duitse economie en met name de oorlogsindustrie.⁹⁴ Historicus Frits Boterman gaat uit van een drieledige doelstelling van het bezettingsbestuur. Naast nazificatie en exploitatie noemt hij de vervolging van Joden en andere in de ogen van nazi's sociaal minderwaardige groepen, zoals Sinti en Roma, als een aparte maar wel als de meest belangrijke doelstelling.⁹⁵

Veel Duitse maatregelen hadden uiteindelijk tot doel de Joden systematisch en stelselmatig hun rechten te ontnemen (ontrechting) en definitief uit de Nederlandse samenleving te verwijderen (deportatie en vernietiging in concentratiekampen). In het begin was sprake van gedwongen emigratie, *Auswanderung*, naar Polen.⁹⁶ De Duitse inval in de Sovjet-Unie (22 juni 1941) zou uiteindelijk het lot bezegelen van alle Europese Joden. In de *Holocaust met de kogel* executeerden speciale Duitse *Einsatzgruppen* naar schatting één tot anderhalf miljoen Russische en Oekraïense Joden.⁹⁷ Aansluitend werd in het najaar van 1941, met het opstarten van *Aktion Reinhard*, de industriële genocide op Joden voorbereid en uitgevoerd.⁹⁹ Drie nieuwe vernietigingskampen werden ingericht in het gebied van het Generaal-Gouvernement in Polen (Belzec, Treblinka en Sobibór). Het vernietigingskamp Chelmno-Kulmhof was bestemd voor de vernietiging van de Joden in de Warthegau (regio's Poznan en Lodz).¹⁰⁰ Tijdens de Wannsee-conferentie (20 januari 1942) werd de industriële genocide verder afgestemd en gecoördineerd. Uiteindelijk was het Duitse beleid, ook in Nederland, vanaf medio 1942 gericht op het vermoorden van elk Joods kind, elke Joodse vrouw en elke Joodse man.

---

⁹² Griffioen & Zeller, 2008, p. 98; Boterman, 2015, p. 59.

⁹³ Griffioen & Zeller, 2008, p. 197.

⁹⁴ Ibidem, p. 92.

⁹⁵ Boterman, 2015, pp. 14 ev.

⁹⁶ In het begin van de oorlog vigeerden het Palestina-plan en het Madagaskar-plan nog waarbij de Joden naar gebieden buiten Europa zouden worden gedeporteerd. Deze opties bleken niet haalbaar.

⁹⁷ 1 tot 1,5 Miljoen Joden werden geëxecuteerd op de rand van kuilen, in ravijnen (zoals in Babi Yar bij Kiev) en in velden buiten de dorpen.

⁹⁸ Snyder, 2015, p. 345.

⁹⁹ Cesarani, 2018, pp. 413-651; Browning, 2004, pp. 213-416.

¹⁰⁰ Boterman, 2015, pp. 104 ev; Roozeboom, 2017, pp. 150-179.

3.3 De Jodenvervolging: ontrecting en deportatie

Seyss-Inquart koos aanvankelijk voor een voorzichtige strategie en ontkende in het begin dat Nederland een Jodenprobleem had.¹⁰¹ Hoofdzaak was geen onrust te zaaien. Maar achter de schermen werd hard gewerkt aan anti-Joodse maatregelen. Griffioen en Zeller tonen in hun studie aan dat al vanaf het allereerste functioneren van het *Reichskommissariat* (tijdens de zogenaamde *Chefsitzungen*) de vervolging van Joden op de agenda stond.¹⁰² Schmidt gaf op een besloten bijeenkomst op 24 augustus 1940 inzicht in de anti-Joodse maatregelen die in concept klaarlagen: naamregistratie van alle Joden, speciale aanduiding van Joodse zaken, de verwijdering van Joden uit het culturele leven, en het verbod op de benoeming en bevordering van ambtenaren die *geheel of gedeeltelijk van Joodschen bloede waren*.¹⁰³ De Duitse anti-Joodse politiek had aanvankelijk een grotendeels administratief-bestuurlijk karakter, waarbij de bezetter nagenoeg volledig afhankelijk was van de medewerking van en uitvoering door Nederlandse instanties.¹⁰⁴ Die medewerking werd in ruime mate verleend.

Boterman onderscheidt vier fasen in de Jodenvervolging.¹⁰⁵ We lichten de vier fasen kort toe en leggen de link met het onderzoek. *In de eerste fase (mei 1940 - februari 1941)* was de inzet van de Duitsers gericht op het identificeren en registreren van Joden. De registratie betrof niet alleen de Joden als personen, maar ook hun eigendommen. De eerste maatregelen in 1940 waren gericht tegen specifieke groepen Joden zoals orthodoxe Joden (het ritueel slachtverbod); Joodse ambtenaren (Ariërverklaring); en Joodse ondernemers (Registratie van Joodse bedrijven en ondernemingen). In de laatstgenoemde Verordening (189/1940 van 22 oktober 1940) gaf de bezetter een nadere uitleg van het begrip *Jood*. Mensen met minimaal drie Joodse voorouders werden als (*Vol*)jood beschouwd, twee Joodse voorouders werden als *Halfjood (G1)*, en één Joodse voorouder als *Kwartjood (G2)* geregistreerd. Begin januari 1941 volgde de onvermijdelijke en noodlottige registratie van *alle* Nederlandse Joden (Verordening 6/1941 van 10 januari 1941). Ook deze maatregel werd door alle gemeenten uitgevoerd. Vanaf 5 september 1941 hadden de Duitsers volledig zicht op de Nederlandse Joodse bevolking: 140.552 Joden (waarvan 21.790 buitenlandse Joden), 14.549 Halfjoden en 5.719 Kwartjoden.¹⁰⁶ Driekwart van de Joden woonde in de steden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. Naast de juridische verankering van de anti-Joodse maatregelen gebruikte Seyss-Inquart (en met name Schmidt) de *wilde methode*: een georkestreerde hetze tegen de Joodse bevolking door de verspreiding van anti-Joodse lectuur en vanaf december 1940 met het gericht toestaan van intimidatie en straatterror door de WA van de NSB tegen Joodse burgers.¹⁰⁷ In Amsterdam raakten WA-knokploegen steeds vaker slaags met Joden. Ook de Duitse politie liet zich daarbij niet onbetuigd. Na een incident in een Amsterdamse Joodse ijssalon vond de eerste grote razzia plaats door zeshonderd leden van de *Ordnungspolizei*. Deze actie, waarbij bijna vierhonderd Joodse mannen werden samengedreven op het Jonas Daniel Meijerplein en vervolgens gedeporteerd, leidde tot de beroemde Februaristaking die als een lopend vuurtje door Nederland

¹⁰¹ Griffioen & Zeller, 2008, p. 202: dat in ons land “(...) das Jüdische Problem nicht existiere.”. Ook Reichskommissar Friedrich Wimmer liet zich in soortgelijke bewoordingen uit.

¹⁰² Ibidem, pp. 197 ev.

¹⁰³ Boterman, 2015, p. 73.

¹⁰⁴ Griffioen & Zeller, 2008, p. 202.

¹⁰⁵ Boterman, 2015, pp. 84 ev.

¹⁰⁶ Presser, 1965, p. 64; Griffioen & Zeller, 2008, p. 200.

¹⁰⁷ Griffioen & Zeller, 2008, p. 200. De WA'ers werden ook wel Zwarthemden genoemd.

trok, maar aan Limburg voorbijging. Door het verzet tijdens de Februaristaking beoordeelde Seyss-Inquart de nazificatie als problematisch en mislukt.

In de tweede fase (begin 1941 – juli 1942) verhardden de Duitse anti-Joodse maatregelen. De Joodsche Raad werd ingesteld en als enige Joodse organisatie getolereerd. Zij zou een belangrijke rol gaan spelen als doorgeefluik van de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* bij de deportatie van Joden die vanaf juli 1942 zou plaatsvinden. Joden werden in toenemende mate geconfronteerd met discriminatie, marginalisatie, sociale isolatie en binnen ruim één jaar massaal beroofd van hun bezit en eigendom. Op 12 maart 1941 werd Verordening 48/1941 uitgevaardigd waarbij de *Wirtschaftsentjudung* werd ingezet: het verwijderen van Joden uit het economisch verkeer. Alle Joodse bedrijven en ondernemingen werden onder beheer gesteld, de meeste geliquideerd. Hierop volgde de verplichte registratie (en verkoop) van landbouwgronden met een Joodse eigenaar (Verordening 102/1941 van 27 mei 1941) en de verplichte registratie, onder beheerstelling en verkoop van Joods onroerend goed (Verordening 154/1941 van 18 augustus 1941). Deze drie Verordeningen vormen de kern van het onderhavige onderzoek.

De oprichting van een filiaal van de (oorspronkelijk Joodse) Lippmann, Rosenthal en Co-bank (LIRO) in de Sarphatistraat Amsterdam op 8 augustus 1941, vormde de perfecte dekmantel voor een Duitse Roofbank.¹⁰⁸ De opbrengsten van de verkoop van economisch bezit moesten bij de LIRO worden gestald, en de Joodse eigenaar kreeg slechts minimaal beschikkingsrecht over zijn vermogen. Met de afkondiging van de twee LIRO-Verordeningen (148/1941 van 8 augustus 1941 en 58/1942 van 21 mei 1942) werden Joden uiteindelijk gedwongen al hun privé-eigendommen te laten registreren en hun kostbaarheden zoals effecten en waardepapieren, juwelen en hun financiële vermogen bij de bank onder beheer te stellen. Vele Joden dachten aan een tijdelijke maatregel die verband hield met hun aanstaande *emigratie*. Slechts weinigen realiseerden zich dat ze volledig berooid zouden achterblijven.

Op sociaal gebied volgden restrictieve maatregelen, die Joden steeds verder isoleerden, elkaar in sneltreinvaart op: het verbod op het hebben van een radio, het verbod om zwembaden, stranden en openbare parken te bezoeken; het verbod dierentuinen, cafés, restaurants, hotels, schouwburgen, concerten, bibliotheken en musea te bezoeken; het verbod op reizen en zonder toestemming verhuizen; het verbod op het hebben van een fiets of auto; het weren van Joodse kinderen uit het openbare en bijzonder onderwijs; en het drukken van de letter J in het persoonsbewijs.¹⁰⁹ Op 3 mei 1942 werd het zichtbaar dragen van de gele Jodenster afgekondigd. Vanaf nu waren Joden ook zichtbaar in het openbare leven.

*De derde fase van de Jodenvervolg*ing begon in juli 1942 met de eerste deportaties naar Westerbork. De Joden, beroofd van al hun bezittingen en waardigheid, werden massaal via Westerbork en Vught gedeporteerd en vermoord in de vernietigingskampen in Polen.¹¹⁰ Joodse bezittingen (huisraad, kleding enz.) werden direct na de deportatie geïnventariseerd, geconfisqueerd en naar Duitsland afgevoerd. De *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR) was verantwoordelijk voor deze grootschalige plundering.¹¹¹ De massale deportaties eindigden op 29 september 1943 met de laatste grote razzia in Amsterdam waarbij ook de medewerkers

¹⁰⁸ Aalders, 1999, pp. 142 ev. De oorspronkelijke LIRO-bank was in mei 1941 onder Duits beheer gesteld.

¹⁰⁹ Voor een compleet overzicht van de anti-Joodse maatregelen: Boterman, 2015, pp. 503-514; Herzberg 1956, pp. 78 ev.

¹¹⁰ Boterman, 2015, p. 71. De meeste Nederlandse Joden werden in de kampen Sobibor en Auschwitz vermoord.

¹¹¹ Het zogenaamde *Pulsen*, genoemd naar het Amsterdamse verhuisbedrijf Puls dat alle Joodse panden in de hoofdstad ontruimde.

en de voorzitter van de Joodse Raad op transport werden gesteld naar Westerbork. Op diezelfde dag werd Nederland *Judenrein* verklaard. In Limburg verliepen de deportaties door het kleiner aantal Joden in een korter tijdsbestek: tussen 25 augustus 1942 en begin april 1943. Op 13 april 1943 was de *Provinzentjudung* in Limburg voltooid.¹¹²

De vierde en laatste periode van de Jodenvervolgung liep van eind september 1943 tot de bevrijding en werd gekenmerkt door een niet aflatende jacht op ondergedoken en achtergebleven Joden. De Jodenjacht werd door speciale politie-eenheden uitgevoerd, geholpen door netwerken van verraders en informanten.¹¹³ Naar schatting hebben 28.000 Joden ondergedoken gezeten waarvan alsnog 9.000 zijn gearresteerd en gedeporteerd. Ook achtergebleven Joden in diverse verzamel- en doorgangskampen werden in deze fase alsnog op transport gesteld. Het Joodse doorgangskamp Vught raakte gaandeweg leeg en werd in juni 1944 gesloten. In deze laatste fase werden alsnog ruim 16.000 Joden opgepakt en op transport gesteld, waaronder de 15-jarige Anne Frank, die met haar familie op 4 augustus 1944 na twee jaar onderduik in het Achterhuis door de SD en Nederlandse politieagenten werd gearresteerd. Op zondagochtend 3 september 1944 werd zij op het allerlaatste transport naar Auschwitz gezet.¹¹⁴ Zij overleed in Bergen-Belsen eind februari of begin maart 1945.

De Jodenvervolgung in Nederland was gemeten naar het eindresultaat zeer effectief. Uiteindelijk werden ruim 107.000 Nederlandse Joden gedeporteerd, waarvan slechts 5.500 de kampen overleefden.¹¹⁵ Ruim 103.000 van de ruim 140.000 Nederlandse Joden werden vermoord. Het zou tot eind jaren veertig duren voordat de laatste overlijdensbevestigingen van het Rode Kruis in Nederland aankwamen. Uiteindelijk overleefden een kleine 38.000 Nederlandse Joden de genocide: 19.000 door onderduik, 9.000 Joden waren gemengd gehuwd en bleven daarom nagenoeg buiten schot evenals de 3.700 zogenaamde *Calmeyer-Joden* die hun Jood-registratie succesvol wisten om te buigen naar een relatief veiligere G1 of G2 status. 5.500 Joden keerden berooid en gebroken uit de kampen terug, waaronder Erwin Hirschmann en Maria Anna Gottschalk-Frenkel uit Valkenburg. Kortom, ruwweg drie van de vier Nederlandse Joden overleefden de Holocaust niet: Nederland telde aan het eind van de oorlog haar doden, de Joden hun overlevenden.

3.4 Jodenvervolgung in Valkenburg

De vervolgung van Limburgse Joden verliep volgens vergelijkbare patronen als in de rest van het land, met dien verstande dat de Duitsers in deze regio geen massale straatrazzia's uitvoerden en de deportaties geen continu karakter hadden maar uitgevoerd werden op drie specifieke deportatiemomenten. De lijsten met te deporteren Joden werden samengesteld door de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* in Amsterdam. In Valkenburg vonden drie deportaties plaats.

---

¹¹² Hetgeen overigens niet betekent dat er geen Joden meer waren in de Limburg. Er waren uiteindelijk meer Joden in onderduik dan er voor 10 mei 1940 in Limburg woonden.

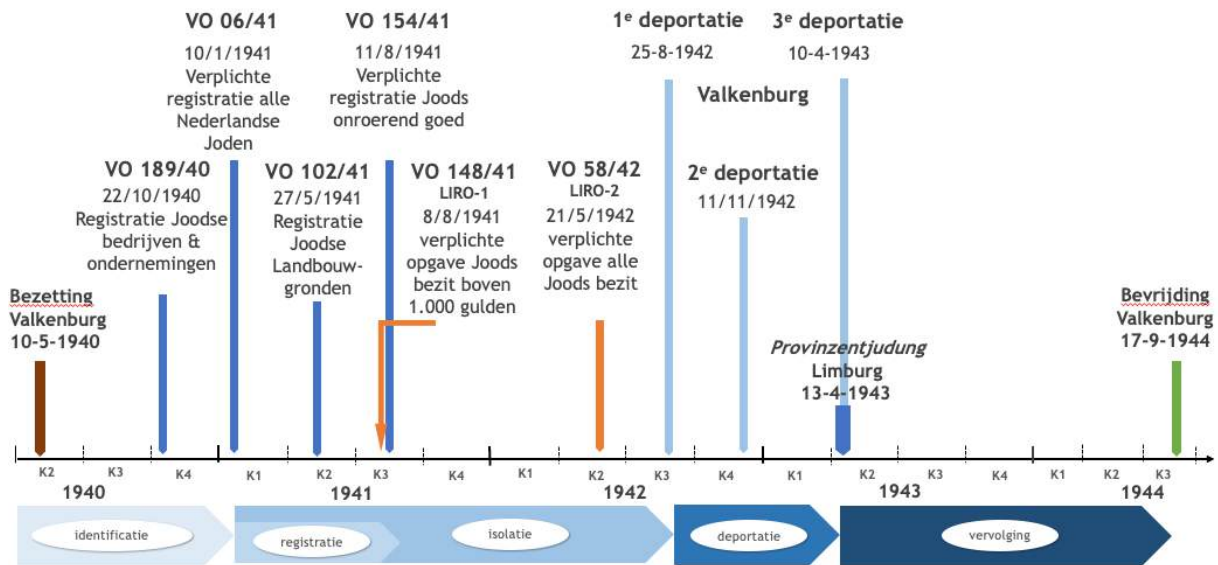
¹¹³ Boterman, 2015, pp. 152 ev.

¹¹⁴ Anne Frank en haar zus Margot werden op 22 oktober 1944 van Auschwitz naar Bergen-Belsen gedeporteerd, waar Anne werd vermoord. Na het laatste transport naar Auschwitz vonden in Westerbork nog twee transporten plaats: de voorlaatste naar Theresienstadt en het laatste transport naar Bergen-Belsen.

¹¹⁵ Griffioen & Zeller, 2008, p. 436.

Figuur 1

Tijdslijn bezetting Valkenburg: Verordeningen en Deportaties

Toelichting. Tijds in kwartalen

In figuur 1 zijn de belangrijkste gebeurtenissen rondom de Jodenvervolging tijdens de bezettingstijd in een tijdlijn geplaatst (in kwartalen). *De balk onder de tijdlijn* geeft de vier fasen in de Jodenvervolging weer, zoals Boterman die heeft onderscheiden. Nauwelijks tweeënehalf jaar verliepen tussen de registratie van Joden, hun volledige sociale en economische isolatie, de roof van hun totale bezit en hun uiteindelijke deportatie en vernietiging. *Boven de tijdbalk* aan de linkerzijde geven de donkerblauwe pijlen de Duitse Verordeningen weer die in dit onderzoek centraal staan. Het zijn de momenten waarop de registratie van bedrijven en ondernemingen, landbouwgronden en tot slot Joods onroerend goed werden afgekondigd. Na het oprichten van de LIRO-Sarphatistraat roofofbank begon de massale roof van Joodse eigendommen.¹¹⁶ De deportatiefase, *boven de tijdlijn rechts*, nam in Nederland op 14 juli 1942 een aanvang en werd afgerond eind april 1943. Met lichtblauwe pijlen staan de data aangegeven waarop de drie deportaties van Valkenburgse Joden plaatsvonden. De eerste deportatie vond in Limburg plaats op 25 augustus 1942. Acht maanden later, na de laatste deportatie op 10 april 1943, kondigde de bezetter de *Provinzentjeding* voor Limburg af. Na de deportaties maakte de bezetter nog jacht op Joden die waren ondergedoken. Met name in het eerste half jaar na de laatste deportatie (van april 1943 tot september 1943) werden nog vele Joden in onderduik opgespoord, op transport gezet en vermoord.

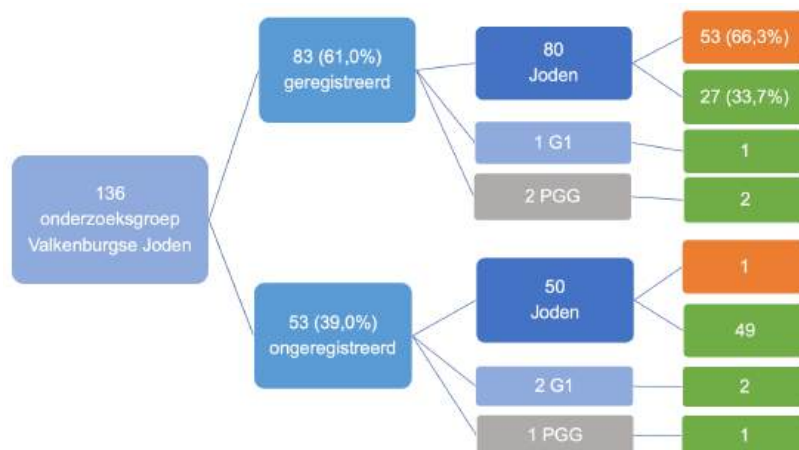
Onderzoekspopulatie Valkenburg en overleving

In figuur 2 is een uitsplitsingstabel samengesteld van 136 leden van de Joodse gemeenschap in Valkenburg die in het onderzoek zijn geïdentificeerd. Weergegeven wordt hoeveel van hen de bezetting hebben overleefd of zijn overleden.

¹¹⁶ Enkele maanden eerder, op 31 mei 1941, werd de *Vermögensverwaltungs- und Renteanstalt (VVRA)* opgericht. Het doel was het beheer, lees roof, van Joods vermogen, in het bijzonder uit ondernemingen, onroerende goederen en hypotheek. In de praktijk was het niet meer dan een verzamelput van geroofd Joods vermogen. Aalders, 1999, pp. 138-140.

Figuur 2

Uitsplitsing van de Valkenburgse Joodse gemeenschap naar overleven

Bron. Eigen berekening op samengestelde database

Toelichting. PGG = Partner Gemengd Gehuwd; G1 = Halfjoden

De grootste groep bestaat uit bij de gemeente *geregistreerde Joden* (83), waaronder tachtig Joden, twee partners van een ander geloof en één Halfjoods meisje. Alida van Warmeskerken, die met de Jood Joseph Koperberg was gehuwd, en Theo Gebhard die met de Joodse Alice Rosenwald was gehuwd, waren als partner van een Jood vrijgesteld van vervolging. Het dochtertje van Gebhard, dochter Alice, was Halfjoods en overleefde eveneens de bezetting. De tachtig Joden daarentegen werden actief vervolgd en moesten deportatie en vernietiging vrezen. Van de tachtig Joden overleden er tijdens de bezetting drieënvijftig (66,3%) om uiteenlopende redenen. Zevenentwintig Joden wisten aan vernietiging te ontkomen.

De tweede groep bestaat uit *ongeregistreerde Joden* (53) *ofwel onderduikers*, waaronder vijftig Joden, één partner van een ander geloof en twee Halfjoden. Zowel Hillegonda van den Bovenkamp (PGG), gehuwd met de Jood Moritz Lobstein als de twee Halfjoden, Harry Mulisch en Ben Koster, overleefden de bezetting. Negenenveertig van de vijftig ongeregistreerde Joden hebben de bezetting overleefd. Slechts één Joodse, Eva Cok-De Wilde, werd gearresteerd en in Auschwitz vermoord.

Overigens bood het gemengd gehuwd zijn in de regel ook de Joodse partner betere overlevingskansen omdat gemengd gehuwde Joden en kinderen uit gemengde gezinnen in de regel niet werden vervolgd. Valkenburg geeft hier een gemengd beeld. Alice Gebhard werd als gemengd gehuwde Joodse wel degelijk gearresteerd en vermoord in Auschwitz. Joseph Koperberg overleefde daarentegen als gemengd gehuwde Jood wel de bezetting.

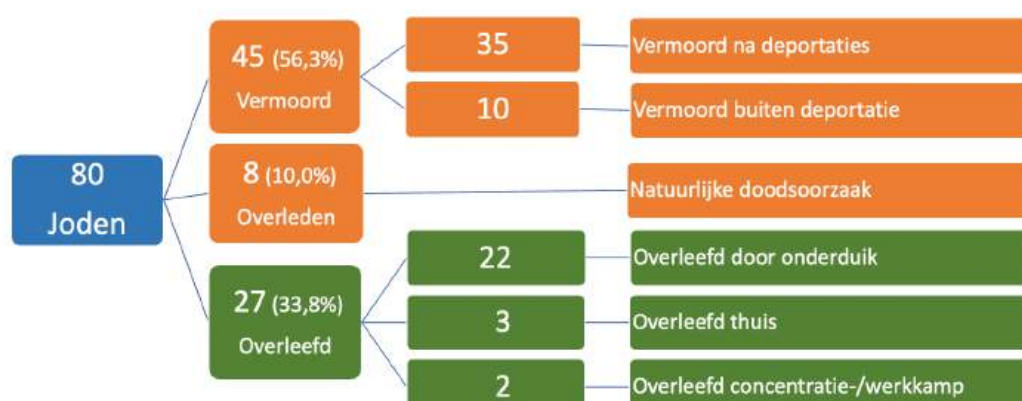
In figuur 3 is voor de tachtig geregistreerde Joden nadere informatie uitgewerkt over hun overlijden en overleven. Van de drieënvijftig overleden Valkenburgse Joden tijdens de bezetting zijn acht Joden overleden door een natuurlijke doodsoorzaak, meestal na ziekte op hoge leeftijd.¹¹⁷ Van de groep van 45 vermoorde Joden, werden 35 Joden vermoord na eerst te

¹¹⁷ Doodsoorzaken worden niet altijd (correct) vermeld. Zo wordt zelfdoding niet altijd correct vermeld. In Valkenburg overlijden op een en dezelfde dag Anna-Julia Cahn-Hirsch (89) en haar zoon Jacob-Joseph Cahn (67). In beide gevallen wordt alleen melding gemaakt van overlijden door ziekte.

zijn gedeporteerd tijdens één van de drie deportatiegolven die in Valkenburg hebben plaatsgevonden. Nog eens tien Joden werden buiten de deportatiegolven om gearresteerd, alsnog gedeporteerd en vermoord in de kampen. Wanneer we de natuurlijke overlijdens buiten beschouwing laten dan is de conclusie dat van de 72 geregistreerde Joden, er uiteindelijk 45 door de bezetter werden vermoord: bijna twee op de drie Joden in Valkenburg heeft de bezetting niet overleefd. Zevenentwintig van de geregistreerde Joden die de bezetting hebben overleefd, deden dat door tijdig onder te duiken. Drie Joden overleefden de bezetting thuis. Tot slot overleefden twee Valkenburgse Joden, de eerdergenoemde Erwin Hirschberg en Maria Anna Gottschalk-Frenkel, hun deportatie en gevangenschap in een concentratiekamp.

Figuur 3

Uitsplitsing van de geregistreerde Valkenburgse Joden naar overleven

Bron. Eigen berekening op samengestelde database

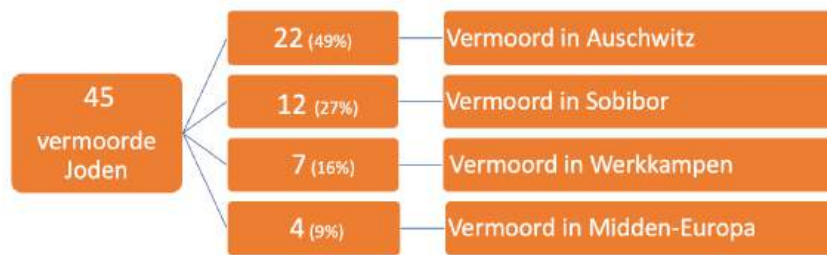
Van alle geregistreerde Valkenburgse Joden is nagegaan waar ze werden vermoord (figuur 4). De helft van hen (22) werd via Westerbork naar Auschwitz gedeporteerd. Auschwitz was zowel concentratiekamp (Auschwitz-I, waar ook medische experimenten werden uitgevoerd), vernietigingskamp vanaf 1942 (Auschwitz II-Birkenau) als werkkamp (Auschwitz-III-Monowitz met tientallen satelliet werkkampen ook wel buitencommando's genoemd).

De meeste Joden stierven, na een brute selectie op het aankomstperron, meteen in de gaskamers. Een kwart van de vermoorde Valkenburgse Joden (12) werd vanuit Westerbork naar het vernietigingskamp Sobibor getransporteerd en onmiddellijk bij aankomst vergast. Sobibor was uitsluitend als vernietigingskamp ingericht. Het kamp speelde een belangrijke rol bij de vernietiging van de Nederlandse Joden. Tussen 2 maart en 20 juli 1943 werden in negentien transporten vanuit Westerbork, 34.313 Nederlandse Joden naar Sobibor gedeporteerd en vermoord, waaronder de twaalf Valkenburgse Joden.¹¹⁸ Het betrof zonder uitzondering Joden uit de derde deportatiegolf.

¹¹⁸ In Sobibor zijn naar schatting 175.000 mensen, meest Joden, vermoord. Op 14 oktober 1943 vond een opstand plaats onder de tewerkgestelde Joden waarbij 265 Joden konden ontsnappen. Uiteindelijk hebben 47 van hen de oorlog overleefd en getuigenis af kunnen leggen. Na de opstand werd het kamp ontmanteld. Roozeboom, 2017, pp. 324-374; geraadpleegd op 7 augustus 2024 van <https://www.sobibor.org/geschiedenis/>

Figuur 4

Uitsplitsing van de vermoorde Valkenburgse Joden naar sterfteplaats

Bron. Eigen berekening op samengestelde database

Elf vermoorde Joden kwamen in een van de vele werkkampen in Midden-Europa om. Vanaf 28 augustus 1942, kort na de eerste deportatiegolf in Limburg, werden bij het plaatsje Cosel, ongeveer tachtig kilometer voor Auschwitz, de eerste mannen uit de trein gehaald en tewerkgesteld in een van de vele werkkampen die rondom Auschwitz waren gebouwd.¹¹⁹ De arbeidsomstandigheden in werkkampen zoals Blechhammer, Neukirch en Spytkowice waren verschrikkelijk en velen stierven door uitputting, ondervoeding of wreedheden.¹²⁰ Van vijf Valkenburgse Joden is slechts bekend dat ze in een van de werkkampen zijn bezweken, welke precies is niet bekend, vandaar ook de plaats van hun overlijden: Midden-Europa. Zij werden na hun overlijden anoniem begraven zoals bijvoorbeeld in het Poolse plaatsje Gogolin, waar mannen die stierven in het werkkamphospitaal Sakrau, na te zijn gecremeerd, in een anoniem massagraf op de Joodse begraafplaats werden begraven.¹²¹ Van zes Valkenburgse Joden is achterhaald in welk werkkamp ze zijn omgekomen. Curt Hirschberg overleed in het werkkamp Blechhammer; Albert Cahn stierf aan ontberingen in kamp Neukirch. Vier Valkenburgse Joden stierven in kamp Spytkowice: de gebroeders Robert en Rudolf Bendedik en de gebroeders Jacob en Salomon Jacobs. Spytkowice was een van de meest gruwelijke werkkampen, waar in de vier maanden dat het kamp bestond, de helft van de Joodse tewerkgestelden stierf door uitputting en honger. Ze werden op boerenkarren naar het dichtstbijzijnde plaatsje Zator gebracht en in een massagraf begraven op de Joodse begraafplaats in het doodlopend steegje Sloneczna Zator.¹²²

¹¹⁹ Naar schatting van het U.S. Holocaust Memorial Museum hadden de nazi's 980 concentratiekampen en circa 30.000 werkkampen ingericht. Geraadpleegd op 8 augustus 2024 van <https://historianet.nl/oorlog/tweede-wereldoorlog/de-holocaust/holocaust-doodsfabrieken-waren-motor-achter-ergste-genocide-van-de-20e-eeuw>.

¹²⁰ Van Rens, 2013, pp. 141 ev. De werkkampen waren onderdeel van de *Organisation Schmelt* die geheel onafhankelijk van de SS opereerde. Joden werden tewerkgesteld als arbeidsslaven, en vaak verhuurd tegen een vergoeding aan Duitse bedrijven. In Cosel werden in totaal 9.000 Joden uit de treinen gehaald, waarvan slechts een kleine 10% de oorlog overleefde. Geraadpleegd op 13 februari 2025 van <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/559129/cosel-en-de-organisation-schmelt>.

¹²¹ Van Rens, 2013, p. 144.

¹²² Op initiatief van de Stichting Holocaustkampen en de Oorlogsgravenstichting is een fonds opgezet om seismografisch onderzoek te verrichten op de Joodse begraafplaats in Zator, zodat de exacte plaats van het massagraf bekend wordt waar vele Limburgse Joden (zeker dertien namen zijn bekend) begraven liggen. Uiteindelijk hoopt de stichting een gedenksteen te kunnen plaatsen. Persoonlijke informatie van Herman van Rens.

Uitsplitsing overlijdenscijfers naar voormalige gemeenten

In tabel 1 staan de cijfers van geregistreerde Joden uitgesplitst naar voormalige gemeenten met informatie over of ze de bezetting hebben overleefd of niet. Uitgesplitst naar vijf voormalige gemeenten zien we enkele verschillen.

Tabel 1

Uitsplitsing geregistreerde Joden naar overleven en voormalige gemeente

Voormalige gemeente	overleefd onderduik*	overleefd KZ**	vermoord	natuurlijk overlijden	Joden totaal
Valkenburg	11	1	36	4	52
Oud-Valkenburg	4				4
Houthem	6	1	4	2	13
Hulsberg	3		5	2	10
Schin op Geul	1				1
Totaal	25 (31,2%)	2 (2,5%)	45 (56,3)	8 (10,0%)	80 (100%)

Bron. Berekening op basis van samengestelde database

Toelichting. *incl. thuis overlevenden; **KZ Concentratiekamp/vernietigingskamp

Zoals we in figuur 3 zagen, heeft een derde deel (33,7%) van de Joden de Holocaust overleefd. Vijfentwintig overleefden door onderduik en twee Joden keerden terug uit een concentratiekamp. Twee derde van de Joden overleefde de bezetting niet. Vijfenveertig (56%) Joden werden vermoord, en acht Joden overleden door natuurlijke oorzaak. Opmerkelijk is dat van de 52 Joden die in de voormalige gemeente Valkenburg woonden, maar liefst 36 (70%) werden vermoord. Dit percentage lag hoger dan voor de gehele Joodse populatie (56%). Door de relatief kleine aantallen in de overige voormalige gemeenten is een eenduidige verklaring niet mogelijk. Wat in het oog springt, is de aanwezigheid van vele NSB'ers en Duitsers in de voormalige gemeente Valkenburg, die mogelijk een rol speelde bij de kansen en mogelijkheden om te overleven.

Uitsplitsing overleden Valkenburgse Joden

Wanneer we de overleden Joden verder opsplitsen dan constateren we dat dertig van de achtenveertig Joden in de voormalige gemeente Valkenburg zijn overleden door deportatie.¹²³ Uit ons eerdere onderzoek bij de gemeente Maastricht bleek dat het percentage Joodse overlijdens door deportatie op 61,8% lag, een lager percentage dan in de voormalige gemeente Valkenburg waar 75% van de Joden werd vermoord (door deportatie (62,5%) en na arrestatie en deportatie (12,5%)). Blijkbaar hadden Joden in de voormalige gemeente Valkenburg minder mogelijkheden om aan de deportatiegolven te ontkomen dan Joden in de gemeente Maastricht.

¹²³ 45 van de 72 Joden: we laten de Joden die een natuurlijke dood zijn gestorven buiten de berekening.

Tabel 2

Uitsplitsing geregistreerde Joden naar overlijden per voormalige gemeente

Voormalige gemeente	vermoord deportatie	vermoord na arrestatie	Joden vermoord totaal*	Joden in gemeente totaal*
Valkenburg	30 (62,5%)	6 (12,5%)	36 (75,0%)	48 (100%)
Houthem	3 (27,3%)	1 (11,0%)	4 (38,3%)	11 (100%)
Hulsberg	2 (25,0%)	3 (37,5%)	5 (62,5%)	8 (100%)
Totaal	35 (53,8%)	10 (15,4%)	45 (69,2%)	65 (100%)

Bron. Berekening op basis van samengestelde database

Toelichting. * Bij het totaal aantal Joden zijn natuurlijk overleden Joden buiten beschouwing gelaten.

Croes & Tammes identificeren een aantal indicatoren die op gemeentelijk niveau een rol speelden bij de overlevingskansen van Joden. De belangrijkste indicator is *het percentage “foute” agenten* in een gemeente. Naarmate in een gemeente meer “foute” politieagenten werkzaam waren, daalde het percentage Joden dat overleefde. In het hoofdstuk over Gemeentebestuur en ambtenaren gaan we hier nader op in en constateren dat er wel degelijk politieambtenaren waren die zich actief toonden bij de Jodenvervolging in Valkenburg. Ook *de mate van verzuiling* die in een gemeente heerste droeg significant bij aan de overlevingskansen van Joden en wel zo, dat naarmate de verzuilingsgraad hoger lag, de Joden minder kans hadden om te overleven. In Valkenburg was een sterke mate van verzuiling, maar die week niet significant af van andere Zuid-Limburgse plaatsen. Tot slot tonen Croes & Tammes aan dat naarmate de datum van de deportaties in een gemeente later in de tijd lag, de kans op overleven kleiner was.

Van Limburg is bekend dat de deportaties pas in augustus 1942 begonnen, in tegenstelling tot die in het noorden waar al in juli met de deportaties werd begonnen. Dat verklaart uiteraard niet de verschillen met Maastricht. Aan de lijst met indicatoren voegen we er nog twee toe die, naar onze mening, een rol speelden bij de overlevingskansen. Op de eerste plaats de zichtbaarheid van de bezetter en op de tweede plaats het aantal NSB'ers in de voormalige gemeente Valkenburg.¹²⁴ Beide aspecten zijn in hoofdstuk 2 uitgewerkt. Van Rens voegt nog twee factoren toe die medebepalend waren voor de overlevingskansen van Joden.¹²⁵ Op de eerste plaats de wijze waarop Joden werden gearresteerd (na oproep, na razzia of na verblijf in Nederlands werkkamp). In Valkenburg werden voor de eerste deportatie oproepingen de dag voor de deportatie verspreid. Dat bood Joden de mogelijkheid om onder te duiken. Ook bij de derde deportatie hadden de opgeroepen in Valkenburg voldoende tijd om onder te duiken omdat zij zich op eigen gelegenheid naar Kamp Vught moesten begeven. Op de tweede plaats speelde een belangrijke rol of in een gemeenschap sterke morele leiders waren die in vroegtijdig stadium onderduik propageerden. In Valkenburg was er geen uitgesproken moreel

¹²⁴ Van Rens, 2013, pp. 532-533.

¹²⁵ Concept artikel Van Rens getiteld: Lokale verschillen in overlevingskansen van Nederlandse Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog door verschillen in het systeem van arresteren en deporteren; verkrijgbaar bij auteur. Persoonlijke correspondentie.

leider die onderduik propageerde. Het werd aan de eigen verantwoordelijkheid en inschatting overgelaten of men koos voor onderduik.

De Joodse onderduikers in Valkenburg (niet-geregistreerden) hebben op één Joodse na, de bezetting overleefd. Het enige slachtoffer was Eva Cok-De Wilde uit Amsterdam. Zij was als zangeres werkzaam in het Pavillon in Valkenburg, werd gearresteerd en na een lang gevangenisverblijf in Maastricht overgebracht naar Westerbork. Zij werd in Auschwitz vermoord.

3.5 Conclusie

De vervolging en deportatie van Limburgse Joden was minder succesvol dan in de rest van Nederland, met dien verstande dat Limburg uiteindelijk een lager percentage Joodse slachtoffers te betreuren had. Croes en Tammes komen in hun onderzoek naar regionale verschillen tot de conclusie dat Limburg naast Utrecht en Zeeland voor Joodse inwoners een van de relatief minst gevaarlijke provincies was.¹²⁶ In de hele provincie Limburg overleefde, nog steeds volgens Croes & Tammes, 48,8% van de Joden.¹²⁷ Van Rens vermeldt een lager overlevingspercentage: 40% voor de provincie Limburg en 41% voor de gemeente Valkenburg.¹²⁸ Onze cijfers zijn iets minder rooskleurig, immers 62,5% van de geregistreerde Joden overleefde in Valkenburg de Holocaust niet. Kortom, twee op de drie Valkenburgse Joden die vervolging te vrezen hadden, werden daadwerkelijk vermoord. Dat gegeven is weliswaar lager dan het landelijk gemiddelde (80% van de Joden werd vermoord), maar is minder gunstig dan tot nu toe is verondersteld.

---

¹²⁶ Croes & Tammes, 2004, p. 37.

¹²⁷ Ibidem, pp. 38-39. Auteurs gebruiken de gemeentelijke registratielijsten en komen tot afwijkende aantallen.

¹²⁸ Van Rens, 2013, pp. 362 ev.

4 Joodse gemeenschap tijdens bezetting: de verhalen

Cijfers vertellen slechts een deel van het verhaal. Ze bieden geen inzicht in het uitzichtloze lijden dat achter de Jodenvervolging schuilging. Ze vertellen niets over de wijze waarop de moord op zoveel Joden uit de Valkenburgse gemeenschap werd beraamd en uitgevoerd. In dit hoofdstuk schetsen we enkele verhalen die we aantreffen bij het uitvoeren van het onderzoek. Het is zo maar een greep uit de vele beschikbare verhalen. De verhalen zijn gekoppeld aan de volgorde waarop de Jodenvervolging zich voltrok. Allereerst de sociale isolatie van de Joden en vervolgens de deportaties. Op deze wijze bieden de gebeurtenissen inzicht in de verschillende stadia van de lokale Jodenvervolging en bieden een context van het lijden van een groep inwoners die geen bescherming kreeg van haar bestuurders en ambtenaren.

4.1 Sociale isolatie van Valkenburgse Joden

Verbod deelname aan Dienst Luchtbescherming

De Jodenvervolging, met name de sociale isolatie van Joden van de rest van de samenleving, werd vrijwel meteen na de bezetting ingezet. De eerste maatregel betrof het verbod van Joden om lid te zijn van de plaatselijke Luchtbescherming Dienst (LBD). Het hoofd van de Valkenburgse LBD ontving op 8 november 1940 een brief van burgemeester Piet Hens, “(...) *Ik verzoek U met spoed de bij dat schrijven (brief van Rauter) voorgeschreven maatregelen, voor zooveel nodig, te doen uitvoeren en nauwlettend toe te zien, dat deze ook in de toekomst worden genomen*”.¹²⁹ Drie dagen later op 11 november 1940 antwoordde Lammers dat binnen de LBD “(...) *een Jood aanwezig is, en dat deze geen leidende functie bekleedt en evenmin als instructeur werkzaam is*”. Lammers vervolgde: “*Aangezien Joden niet actief mogen deelnemen aan de Luchtbescherming verzoek ik U beleeft te mogen vernemen of het bezoeken van een Afdelingsvergadering en daar voorstellen doen, in debat treden, e.d. aan hen mag worden toegestaan*.”¹³⁰ Burgemeester Hens nam zelf geen besluit maar stuurde het verzoek van Lammers de volgende dag door naar de Secretaris-Generaal (SG) van het Departement van Binnenlandse Zaken.¹³¹ Op 25 november volgde het antwoord: “*Zij mogen niet actief deelnemen aan de werkzaamheden der Vereeniging. (...) Ik zou U evenwel raden den betrokkene te adviseeren in die vergaderingen niet - door debat - op den voorgrond te treden. Zulks mede in zijn eigen belang*”.¹³² Hens stuurde de brief op 28 november 1940 door naar Lammers.¹³³ De brievenwisseling laat de afwachtende houding zien van de lokale autoriteiten

¹²⁹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3932, brief d.d. 8 november 1940, Lammers LBD.

¹³⁰ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3932, brief d.d. 11 november 1940.

¹³¹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3932, brief d.d. 12 november 1940.

¹³² HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3932, brief d.d. 25 november 1940.

¹³³ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3932, brief d.d. 28 november 1940.

en het zoeken naar een zo veilig mogelijke marge, overigens ten nadele van de Joodse burgers, in plaats van de belangen van deze burgers centraal te stellen.

Verbod op ritueel slachten

Een van de eerste isolatiemaatregelen die grote invloed had op Joodse veehandelaren en slagers uit Valkenburg was het verbod op het slachten van vee volgens de rituele spijswetten dat al van kracht werd op 5 augustus 1940. Het verbod (waarin het woord Jood overigens niet voorkomt) belemmerde de Joodse en de Valkenburgse slagers in hoge mate in het uitvoeren van hun werk. Na die verordening ging het snel met de Duitse verordeningen die het sociale en economische leven van de Joden verder inperkten.

Ariërverklaring

Op 30 september 1940 ontving burgemeester Hens de circulaire waarin een definitie werd verstrekt van een Jood als iemand met minstens één Joodse grootouder die lid is geweest van de Joodse geloofsgemeenschap. De circulaire werd direct gevolgd door de beruchte *Ariërverklaring*. Nu duidelijk was wie als Jood werd aangemerkt, kon de registratie van Joden in overheidsdienst beginnen. Alle ambtenaren moesten een verklaring invullen over hun Joodse afstamming. In Valkenburg-Houthem werd de verklaring onder het personeel verspreid en alle ambtenaren tekenden de verklaring, niemand weigerde. Burgemeester Hens tekende op 16 oktober 1940 als een van de eersten.¹³⁴ Hens ging nog een stapje verder. Hij stuurde een exemplaar naar mej. Smeets, lid van de EHBO-ploeg en geen ambtenaar, met het verzoek de verklaring in tweevoud in te vullen en binnen acht dagen te retourneren.¹³⁵ Vervolgens schreef Hens alle scholen in de gemeente aan met de opdracht na te gaan of ze Joods personeel in dienst hadden. De enige Joodse ambtenaar in Valkenburg-Houthem bleek overigens Joseph Koperberg, die als inspecteur der directe belastingen in Rijksdienst werkte. Hij werd in november 1940 geschorst en op 15 april 1941 ontslagen.

De “J”-stempel in persoonsbewijs

De meest noodlottige Duitse verordening werd op 10 januari 1941 afgekondigd (VO 06/1941). Alle personen “*van geheel of gedeeltelijk Joodschen bloede*” moesten zich laten registreren. De aanmeldingstermijn werd bepaald op vier weken. Als leges werd één gulden in rekening gebracht.¹³⁶ De registratie verliep in Valkenburg-Houthem net zo gesmeerd als in andere gemeenten. Friedrich Wimmer, de Duitse *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz*, was verbaasd over en onder de indruk van de medewerking en de efficiëntie die de gemeenten aan de dag legden bij de uitvoering van de registratie van de Joden, waaraan lokale besturen “(...) *loyal, ja sogar sehr bemüht*” hadden meegewerkt.¹³⁷

¹³⁴ HCL, Commissaris der Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 483, Ariërverklaring Hens.

¹³⁵ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3077, brief d.d. 17 oktober 1940.

¹³⁶ Van de gulden ging 50 cent naar de gemeente en 50 cent naar de Inspectie van de Bevolkingsregisters. Voor een onvermogene moest de Israëlitische gemeente betalen als degene lid hiervan was. Was de onvermogene geen lid van de kerk dan was de aanmelding gratis.

¹³⁷ Presser, 1965, deel I, p. 64.

De registratie werd direct gevolgd door de verplichte legitimatieverordening en het stempelen van de zwarte letter “J” in het persoonsbewijs.¹³⁸ De gemeente Valkenburg-Houthem stelde een lijst op met achtenzestig Joodse inwoners die in hun persoonsbewijs een zwarte “J” kregen gestempeld.¹³⁹ Op 22 juli 1941 verstuurde burgemeester Hens brieven naar de Valkenburgse Joden die volgens de gemeente vielen onder de registratieplicht.¹⁴⁰ Zij moesten zich op woensdag 30 juli 1941 tussen 15.00 en 16.00 uur melden op de afdeling Bevolking van de gemeentesecretarie, om de “J” in hun persoonsbewijs te laten stempelen.

Van Henriette Hertog-Berlin ontbreekt als enige een uitnodigingsbrief in het gemeentearchief. Ook staat achter haar naam op de lijst een “-“ zodat mag worden aangenomen dat zij geen stempel in haar persoonsbewijs heeft gekregen.¹⁴¹ Het hoofd der inspectie van de bevolkingsregisters in Den Haag, J.L. Lentz, constateerde op 17 maart 1943 (twee weken voor de derde deportatie) dat de “J” op de *Uitnodiging van het Persoonsbewijs* van Henriette Berlin ontbrak, en droeg Hens op na te gaan of haar persoonsbewijs van een “J” was voorzien. Hens constateerde op 31 maart 1943 dat in het betreffende persoonsbewijs van Berlin wel degelijk een “J” was gestempeld. Onduidelijk is of dat ook echt is gebeurd. Henriette Berlin was toen al gedwongen naar Meerssen verhuisd waar zij in een verzorgingstehuis vertoefde. Zij stierf volgens gegevens van de burgerlijke stand Meerssen op 4 maart 1944.¹⁴² Na de bevrijding op 22 juni 1945 diende een onbekende een klacht in tegen burgemeester Hens waarin hem werd verweten dat hij later het persoonsbewijs van Henriette Berlin alsnog van de “J” had voorzien en de Joodse eigenaar “(...) hierdoor in onnoodige moeilijkheden bracht”.¹⁴³ De ware toedracht is niet meer te achterhalen.

Houten- en kartonnen verbodsborden

Nadat de registratie van Joden in januari 1941 was voltooid, werd een reeks verordeningen afgekondigd die de Joden sociaal verder isoleerde. Verordening 138/1941 verbood Joden gebruik te maken van openbare gelegenheden, zoals zwembaden, plantsoenen, parken, cafés, restaurants, hotels, schouwburgen, concerten, bibliotheken en musea. Ook mochten zij geen hotelkamers meer (ver)huren of sportevenementen bezoeken. Deze inperking moest worden bekendgemaakt door het plaatsen van borden met de tekst “Voor Joden verboden”. Dit gold alleen voor gemeenten die werden aangeduid als “*Kurort*”. Op 20 augustus 1941 werden 46 Nederlandse gemeenten als zodanig aangewezen, waaronder Valkenburg-Houthem. Het ging de NSB-Commissaris der Provincie Limburg Marchant d’Ansembourg blijkbaar niet ver genoeg: hij pleitte in een brief voor uitbreiding van het aantal gemeenten, waaronder Berg en Terblijt en Hulsberg.¹⁴⁴ Het maakte uiteindelijk weinig uit. Op 15 september 1941 werd Verordening 138/1941 voor alle Nederlandse gemeenten ingevoerd. Deze werden verzocht op te geven hoeveel verbodsborden ze moesten hebben.

Voor de gemeente Valkenburg-Houthem betekende het concreet dat 178 adressen van lokaliteiten werden geïnventariseerd waar kartonnen bordjes moesten worden geplaatst met het opschrift “*Voor Joden Verboden*”. Daar kwam in het geval van Valkenburg-Houthem nog een

¹³⁸ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 2384/97, brief d.d. 10 juli 1941.

¹³⁹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, de opgenomen lijsten.

¹⁴⁰ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, A 2394 - A 3147.

¹⁴¹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, lijst persoonsbewijzen; brief Lenz aan Hens; en brief Hens aan Lenz.

¹⁴² HCL, Gemeente Meerssen, Burgerlijke Stand Meerssen, 12.130, inv. 2628 van 6 maart 1944, akte nr. 18.

¹⁴³ HCL, Commissaris der Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 483.

¹⁴⁴ NIOD, Brief Commissaris der Provincie, Archief 123, NSB, inv. 1707, d.d. 25 augustus 1941.

aantal toeristische plekken bij.¹⁴⁵ De burgemeester werd verantwoordelijk voor het plaatsen van de borden. Op 23 december 1941 volgde de bestelling van 15 witte borden van 60 x 30 centimeter met het opschrift *Gemeente Valkenburg-Houthem, Beperkte bewegingsvrijheid voor Joden, Verordening 138/1941* en 174 kartonnen bordjes van 40 x 20 centimeter met het opschrift *“Voor Joden Verboden”*. Op 26 januari 1942 stuurde de gewestelijke directeur van politie N.J. van Leeuwen burgemeester Hens een brief met nadere instructies voor de *“(…) verbodsbepalingen voor joden”*. De verbodsborden zouden centraal worden gefabriceerd om *“(…) de noodige eenvormigheid te verkrijgen, zoowel de houten alsook de kartonnen borden zal ten einde te Amsterdam worden vervaardigd.”*¹⁴⁶ De kosten van de borden kwamen voor rekening van de gemeente. De kartonnen borden moesten op ooghoogte worden bevestigd en voor 31 januari 1942 zijn aangebracht. Burgemeester Hens diende voor 4 februari 1942 te bevestigen dat de kartonnen borden waren geplaatst. Hens gaf de gemeenteveldwachter Jan Linckens opdracht de borden af te leveren. Linckens rapporteerde op 2 februari 1942 dat alle adressen waren bezocht en de bordjes in 105 winkels, hotels, cafés en andere uitspanningen waren afgeleverd. Burgemeester Hens ondertekende mede de lijst dat *“(…) op de navolgende plaatsen en inrichtingen een formulier is uitgereikt “VOOR JODEN VERBODEN” met de aanzegging dat bedoelde formulieren aan hun inrichting op een van den openbare weg zichtbare plaats moeten worden aangebracht”*.¹⁴⁷ De maandelijkse veemarkt aan het Walramplein in Valkenburg viel ook onder het verbod. De zoveelste aderslating voor de Valkenburgse Joden die hun brood verdienden in de veehandel. Op 24 februari 1942 kwam een instructie voor de plaatsing van de verbodsbordjes voor uitleenbibliotheken die gevestigd waren in een boekwinkel. De verbodskaarten moesten *“(…) zoo te zijn aangebracht, dat duidelijk blijkt dat Joden geen boeken mogen leenen, daarentegen wel in den winkel iets mogen kopen”*.¹⁴⁸ Van Leeuwen stuurde op 27 oktober 1942 wederom een brief betreffende de verbodsbepalingen voor Joden en vroeg om een opgave hiervan. De gemeente antwoordde dat zo’n zaak bestond, de boekhandel van de NSB’er L. Pluijmaekers, en dat bij een controle ter plaatse door een veldwachter op 13 november 1942 bleek: *“(…) ja, bordje is aan de lessenaar v.d. bibliotheek opgehangen”*.^{149 150}

Waarschuwbord geplaatst bij alle toegangswegen tot de gemeente Valkenburg-Houthem (Beeldbank WO2/NIOD, nr. 171777)

¹⁴⁵ Dieren, 2014, p. 15: noemt als bijzondere plaatsen: Hollandia bioscoop, Wilhelminagroef, Modelsteenkolenmijn, Fluweelengrot, Katacomben, Openluchttheater, Rotsplein en Polferbos, Kluisenaarspark, zwembad, speeltuin en de veemarkt op het Walramplein.

¹⁴⁶ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, brief d.d. 23 januari 1942.

¹⁴⁷ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, lijst met inrichtingen in Valkenburg.

¹⁴⁸ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 933, brief d.d. 24 februari 1942.

¹⁴⁹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 5095, brief d.d. 27 oktober 1942.

¹⁵⁰ Pluijmaekers, Hubert Louis (1887-1946) was lid van de NSB en bezat aan Muntstraat 15 een drukkerij, winkel en uitleenbibliotheek; voor naleving van de antisemitische maatregelen werd niet gevreesd.

Joodse kinderen van school verwijderd

Eind augustus 1941 kregen burgemeesters opdracht na te gaan welke Joodse leerlingen regulier onderwijs volgden, en er zorg voor te dragen dat zij voor het begin van het nieuwe schooljaar van school werden verwijderd. Burgemeester Piet Hens zette de opdracht middels een brief door naar alle scholen in de gemeente, waaronder het waarnemend hoofd Hub Bouwens van de R.K. Bijzondere Jongensschool “St. Canisius”. Bouwens rapporteerde in een handgeschreven brief: “*Ondergetekende deelt U mede dat op zijn school 3 kinderen waren van Joodschen bloede en op 1 september 1941 zijn verwijderd*”. Gevolgd door de namen van de drie Joodse kinderen: de broertjes Fredo en Gerd Nathan en Frits Cohen.¹⁵¹ Op 6 september 1941 schreef de burgemeester een herinneringsbrief aan de Heilige Hartschool te Sibbe en de St. Josephschool in Broekhem met het dringende verzoek per ommegaande een antwoord te sturen over zijn verzoek voor melding van Joodse leerlingen. Hens bracht vervolgens op 9 september 1941 verslag uit bij de Secretaris-Generaal Van Dam van het ministerie van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming. In de gemeente Valkenburg-Houthem zaten drie Joodsche leerlingen op school en “(...) *deze zijn op 1 september j.l. overeenkomstig Uw neven-aangehaald schrijven van de school verwijderd*”.¹⁵² De ouders klaagden bij Hens die hen verzekerde dat op korte termijn passend onderwijs zou worden georganiseerd. Hij stuurde op 9 september 1941 een brief naar de ouders waarin hij meedeelde, “(...) *dat het in de bedoeling ligt om de joodsche kinderen, die op 1 september j.l. van de scholen – openbare en bijzondere – werden verwijderd, in staat te stellen, het onderwijs, dat zij tot nu toe gevolgd hebben, voort te zetten, zij het dan in afzonderlijke onderwijsinrichtingen. Deze zullen zoo spoedig mogelijk worden opgericht, zoodat in het algemeen de betrokken leerlingen slechts enkele weken zonder het hun passend onderwijs zullen zijn*”.¹⁵³ Het bleef bij een voornemen, zijn belofte aan de Joodse ouders is hij niet nagekomen. De drie Joodse kinderen hebben geen onderwijs meer genoten.¹⁵⁴

Verhuisverbod, verplaatsingsverbod en verenigingsverbod

Op 15 september 1941 kregen alle Hoofden van Politie per telegram het bericht dat het Joden verboden was om zonder toestemming van de *Zentralstelle* goederen, huisraad, meubels, auto's en fietsen buitenshuis te verplaatsen. Het verbod werd in oktober 1941 gevolgd door het verhuisverbod voor Joden: Joden mochten niet meer zonder toestemming verhuizen. De reden van het verbod beloofde weinig goeds voor het toekomstige lot van de Joden: “(...) *jederzeit zu wissen oder feststellen zu können wo der Jude zur zeit sich befindet*”, aldus het *Ministerreferat*.¹⁵⁵

In oktober 1941 sloot zich het net rondom de Joden steeds verder. Hun bewegingsvrijheid werd verder ingeperkt door het besluit dat Joden geen lid meer mochten zijn van verenigingen, zoals fanfares, carnavalsverenigingen, zangkoren enzovoorts. Dat trof ook Joden in Valkenburg hard, zij waren sinds jaar en dag betrokken bij de vele gezelligheidsverenigingen en bij het vieren van het carnaval.

¹⁵¹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 5004, brief aan burgemeester, 1 september 1941.

¹⁵² HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 5004, brief aan Secretaris-Generaal Van Dam, d.d. 9 september 1941.

¹⁵³ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 5004, brief aan Joodse ouders, d.d. 9 september 1941.

¹⁵⁴ Op 25 augustus 1943 werd Frits Cohen samen met zijn moeder Margaretha Sara Cohen-Abraham gedeporteerd en in Auschwitz vermoord; Fredo en Gerd Nathan waren met hun ouders ondergedoken.

¹⁵⁵ Van Rens, 2014, p. 94; NIOD, Archief 020, *Verwaltung und Justiz*, inv. 1462, brief d.d. 1 november 1941.

Gevluchte Duitse Joden stateloos

Een maand later, in november 1941, verloren alle gevluchte Duitse en Oostenrijkse Joden hun staatsburgerschap en werden stateloos.¹⁵⁶ In Valkenburg-Houthem verloren de eenentwintig gevluchte Duitse Joden hun staatsburgerschap en hun vermogen verviel aan het Duitse Rijk.¹⁵⁷ Zij werden verplicht zich vrijwillig voor *Auswanderung* aan te melden. Ze werden vogelvrij en moesten bij de gemeente een verblijfsvergunning aanvragen die centraal vanuit Amsterdam werd verstrekt.

Inbeslagname rijwielen

Op 22 juni 1942 stuurde de Gevolmachtigde voor de reorganisatie van de Nederlandse politie een brief naar burgemeester Hens met het dringende verzoek de rijwielen van alle Joodse inwoners in beslag te nemen.¹⁵⁸ De Valkenburgse gemeentewerken namen van vijftien Joodse

Document 1

Brief Hens inbeslaggenomen Joodse rijwielen

<u>Ingeleverde Rijwielen, toebehorende aan Joodsche</u> <u>eigenaars.</u>				
1. J. Benedik	H.v. Viandenlaan 25	Heerenrijw.	ongemerkt	
2. Rob. Benedik	id. 23	-	Simplex	
3. Rud. Benedik	id. 23	-	Empo	
4. J. Jacobs	Nieuweweg E 8	-	Warrington	
5. G. Cahn	Grendelplein 8	-	Houvest	
6. L. Sajet	Berkelstraat 32	-	Simplex	
7. E. Huiman	H.v. Viandenlaan 66	Transport	Simplex	
8. A. Huiman-Müller	id.	heerenrijw.	ongemerkt	
9. R. E. Dahl	Neerhem B 32	damesrijw.	Simplex	
10. I. Dahij	id.	heerenrijw.	Crown	
11. F. Kopf	Muntstraat 9	damesrijw.	The Court	
12. W. Nathan	Stationsplein E 31	id.	supreme	
13. F. Gottschalk	Neerhem B 33a	id.	original	
14. K. Silber	Cremerstraat 107	heerenrijw.	ongemerkt	
15. J. Günsberg	Koningswinkelstr. 57	id.	id.	
16. J. Hünsberg	id.	id.	Eak	
		damesrijw.	ongemerkt	

Valkenburg-Houthem, 16 Juli 1942.

Bovenstaande rijwielen in ontvangst genomen op 16/7 '42

Bron. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 3423

¹⁵⁶ Op grond van de Duitse Nazi wetgeving: *Elfte Verordnung zum Reichsbürgergesetz*, van 25 november 1941.

¹⁵⁷ Na de bezetting leidde het tot de bizarre situatie dat stateloze (vnl. Duitse) Joden door de Nederlandse regering toch als Duitsers werden beschouwd en vervolgens als staatsvijanden werden beschouwd wier vermogen de Nederlandse Staat toeviel. Het bracht vele teruggekeerde Joden in grote moeilijkheden. Zie ook de hoofdstukken Internering Duitse Joden in Valkenburg en Vilt en Moreel Rechtsherstel.

¹⁵⁸ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, nr. 3046, brief gevolmachtigde voor de reorganisatie van de NL politie aan Hens, d.d. 22 juni 1942.

inwoners zestien rijwielen in beslag, een transportfiets, tien herenrijwielen en vijf damesrijwielen. Op het handgeschreven document staat de stempel van de gemeentewerken Valkenburg-Houthem.¹⁵⁹ Op 27 juni 1942 stuurde burgemeester Hens de lijst met in beslag genomen fietsen aan de gevolmachtigde voor de reorganisatie van de Nederlandse politie.¹⁶⁰ De rijwielen moesten uiterlijk 18 juli 1942 worden afgeleverd.¹⁶¹ Het Valkenburgse transportbedrijf van NSB'er W. Marx leverde de in beslag genomen rijwielen in de Bogaardenstraat 40 in Maastricht af en bracht de gemeente hiervoor vijftien gulden in rekening. Op 18 juli 1942 bevestigde burgemeester Hens aan de commissaris der provincie d'Ansembourg de aflevering van de in beslag genomen rijwielen met daarbij informatie over de voormalige Joodse eigenaren en adressen.¹⁶² De totale rekening werd vervolgens door de gemeente gedeclareerd bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en betaald uit de Joodse tegoeden van de Duitse roofterbank LIRO.¹⁶³

Invoering Jodenster

De sociale isolatie werd nagenoeg volledig met het invoeren van de Jodenster op 2 mei 1942 en de invoering van de avondklok voor Joden, die tussen 20.00 en 06.00 uur thuis moesten zijn. Joods eigendom was al via allerlei verordeningen in beslag genomen of verkocht (zie de hoofdstukken over de roof van onroerend goed, landbouwgronden en uiteindelijk de inboedels).¹⁶⁴ Het bleek de spreekwoordelijke stilte voor de storm. Het was nog maar een kwestie van tijd voor de eerste deportaties van de Joden hun aanvang zouden nemen. Hoe reageerde de Valkenburgse bevolking op de steeds verdergaande sociale isolatie van Joden? We troffen twee bronnen aan die een licht laten schijnen op de houding van de autoriteiten, met name de politie, en anderzijds een bron over de houding van de Valkenburgse gemeenschap.

Jodenster gedrukt op gele stof, niet uitgeknipt
(Digitale collectie Kamp Westerbork)

Incident op de Cauberg

Een voorval op 1 februari 1942 op de besneeuwde Cauberg geeft een inkijkje hoe NSB'ers, politie en bevolking met die situatie omgingen. Die dag kreeg groepscommandant der Marechaussee Jan Franssen een telefonische klacht van de Valkenburgse NSB'er en Banleider van de WA, Jozef Smeets.¹⁶⁵ Hij klaagde dat zich onder de sleeënde kinderen op de Cauberg,

¹⁵⁹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, ongenummerde lijst.

¹⁶⁰ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 3046, brief Hens aan gevolmachtigde, d.d. 27 juni 1942.

¹⁶¹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 3423, brief commissaris der provincie d'Ansembourg aan burgemeesters, d.d. onleesbaar in document, maar ingeschreven op 17 juli 1942.

¹⁶² HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 3423, retourbrief Hens aan commissaris der provincie.

¹⁶³ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 5450, brief d.d. 17 november 1942.

¹⁶⁴ Met twee LIRO-verordeningen werden Joden verplicht een rekening te openen bij de Duitse roofterbank LIRO in Amsterdam, waar zij hun hele vermogen, alle juwelen en andere kostbaarheden hadden moeten inleveren.

¹⁶⁵ De rang banleider behoorde tot het hoger kader van de WA.

een populair volksvermaak, ook Joden bevonden.¹⁶⁶ Ondanks het ontbreken van een verbod, belde Franssen terstond de *Sicherheitspolizei* in Maastricht met de vraag of sleeën onder de verbodsverordeningen viel.¹⁶⁷ Het antwoord vanuit Duitse hoek liet zich raden. Franssen stuurde de NSB'er en wachtmeester der Marechaussee Godert van Rennes om poolshoogte te nemen.¹⁶⁸ Na aanwijzen door Smeets gaf Van Rennes twee Joodse jongens opdracht zich te verwijderen "(...) *onder de mededeeling aan hun rasgenoten te zeggen, dat zij daar niet meer mochten komen*".¹⁶⁹ Smeets wees nog een vrouw aan die volgens hem Joodse raskenmerken had, maar bij navraag bleek het niet om een Joodse vrouw te gaan. Het voorval laat zien dat de sociaal geïsoleerde Joden weinig goeds te verwachten hadden van de lokale politieambtenaren en NSB'ers. De omstanders (ongeveer tweehonderd mensen waren aanwezig op de Cauberg) bemoeiden zich niet met het gebeuren. Ook niet toen dezelfde politieambtenaar op de Cauberg een meisje haar rood-wit-blauwe versiering van haar jurk scheurde. Was het ontzag voor de autoriteit of was het angst om op de voorgrond te treden, of gewoon onverschilligheid? Het effect bleef hetzelfde: Joden kwamen steeds verder in de verdrukking.

Dagboek van Lide Koperberg-Van Wermeskerken

Lide van Wermeskerken was gehuwd met de eerder ter sprake gekomen Joodse belastinginspecteur Jo Koperberg. Zij was niet-Joods en als gemengd gehuwd gezin doorstonden beiden de Duitse bezetting in Valkenburg. Ze hoefden niet onder te duiken.¹⁷⁰ Jo Koperberg droeg wel de "*Jodenster*" op zijn kleding. In haar dagboek beschreef Lide hoe haar Valkenburgse vrienden en bekenden zich gedroegen tijdens de bezetting. Door de vele anti-Joodse verordeningen was er volgens haar geen vriendschappelijke omgang meer met kennissen en vrienden. Ze kregen als (gemengd) Joods gezin geen bezoek meer. Degenen die op bezoek kwamen, waren bang het stempel "*Jodenvriend*" te krijgen. Lide: "(...) *De beste vrienden kwamen nog een keer, waarna Lide bemerkte, dat de blaadjes van een verjaarkalender op de wc, waarop hun namen stonden, ontbraken*".¹⁷¹ Op straat werd Lide volgens haar zeggen door vrienden en kennissen op gepaste afstand met een hoofdknikje begroet of, als het niet anders kon, niet meer met *dag Lide*, maar met *dag mevrouw*.

De ervaringen van Lide tijdens de bezetting passen in het beeld van de steeds verdere sociale isolatie van de Valkenburgse Joden, niet alleen ingezet en uitgevoerd door de (lokale) autoriteiten maar ook door medeburgers die, in het geval van Lide Koperberg, steeds verder afstand namen van hun Joodse vrienden en kennissen. De beide uitgewerkte voorbeelden zijn weliswaar anekdotisch, maar liggen in lijn met ervaringen van Joodse inwoners in andere Nederlandse steden en dorpen. Nederlanders keken massaal weg en droegen daarmee indirect bij aan het doel van de bezetter de Joden sociaal te isoleren alvorens ze te deporteren. Het afstand nemen van de voorheen geïntegreerde medebewoners effende immers de weg naar het

¹⁶⁶ De fanatieke en antisemitische NSB'er Smeets en de eerdergenoemde H.L. Pluymaekers waren notoire klagers bij de instanties, tot aan de Commissaris der Provincie toe, waarbij ze zgn. wantoestanden aan de kaak stelden en medeburgers aangaven en lokale autoriteiten oproepen tot actie.

¹⁶⁷ Franssen had kunnen antwoorden dat sleeën in het openbaar voor Joden niet verboden was, het was immers geen georganiseerde sportwedstrijd.

¹⁶⁸ De gemeente was te klein voor een representatieve Gemeentepolitie, zodat een brigade van de marechaussee werd toegevoegd ter ondersteuning van de politietaken.

¹⁶⁹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3078, de politieverslagen van het incident.

¹⁷⁰ Gemengde gehuwde gezinnen werden in de regel ontzien.

¹⁷¹ Essers, 2012, p. 249.

passief weerkijken bij de deportatie van de Joden, de volgende fase bij de Jodenvervolging.¹⁷² Een goed voorbeeld is het dagboek van J. van der Ven, directeur van het postkantoor in Valkenburg. Zijn verontwaardiging over de oorlogsgebeurtenissen was groot maar over de deportatie van en moord op Valkenburgse Joden is geen letter terug te vinden.¹⁷³ Dat alles neemt uiteraard niet weg dat er eveneens voorbeelden zijn van Valkenburgers die hun Joodse medebewoners tijdens hun zware beproevingen een helpende hand toestaken, zeker waar het ging om het bieden van onderduik. Het is immers geen zwart-wit verhaal. Van de vijftientig Valkenburgse Joden die onderdoken, vonden vijf een onderduikadres in de voormalige gemeente Valkenburg en twee Joden een onderduik in Schin op Geul. Zeventien verkozen een onderduikplaats buiten Valkenburg. In de navolgende hoofdstukken besteden we ook aandacht aan die kant van de medaille.

4.2 Drie deportatiegolven

In Valkenburg-Houthem vonden tijdens de Duitse bezetting op drie momenten deportaties plaats waarbij Joodse burgers door de lokale politie werden gearresteerd en overgedragen aan de Duitse bezetter, de *Sicherheitsdienst Aussenstelle Maastricht*. De eerste deportatie was op 25 augustus 1942, de tweede op 10 november 1942 en de laatste deportatie vond begin april 1943 plaats waarna Limburg Jodenvrij werd verklaard. Tussen de deportaties door vonden nog individuele arrestaties plaats. Razzia's hebben niet plaatsgevonden in de gemeente Valkenburg-Houthem.¹⁷⁴ In totaal werden vanuit Valkenburg-Houthem 35 Joden via de Kampen Westerbork en Vught, naar de vernietigingskampen in Duitsland overgebracht en vermoord. Slechts één Joodse overleefde het concentratiekamp en wel Marianne Gottschalk-Frenkel die Theresienstadt overleefde. Een tiental gedeporteerde Joodse mannen kwam terecht in een van de vele werkkampen waar ze uiteindelijk door de ontberingen, zware arbeid en slechte voeding en hygiëne, stierven. Alleen Erwin Hirschberg keerde levend terug uit het werkkamp Blechhammer.¹⁷⁵ Naast de vijfendertig gedeporteerden werden nog eens tien Valkenburgse Joden buiten de deportaties om gearresteerd, gedeporteerd en alsnog vermoord.

De drie deportatiegolven hadden elk een eigen karakter. De eerste deportatiegolf in Limburg had als belangrijkste kenmerk dat het Joden betrof die jonger waren dan zestig jaar.¹⁷⁶ Tijdens de tweede deportatie van 10 november 1942 werden nogmaals Valkenburgse Joden jonger dan 60 jaar gearresteerd en gedeporteerd. Tijdens de derde deportatie werden alle nog overgebleven zieke en bejaarde Valkenburgse Joden gedeporteerd.

---

¹⁷² We constateren eveneens dat het afstand nemen tot de Joden het onbedoelde bijeffect had van het doen opleven van een latent aanwezig antisemitisme onder de Nederlandse bevolking, dat met name na de bezetting manifest werd, zoals we in latere hoofdstukken nog zullen zien.

¹⁷³ Van Rens, 2013, p. 155; Verslag Oorlogsgebeurtenissen Valkenburg 1945, NIOD, archief 249, Doc. II, inv. 0816.

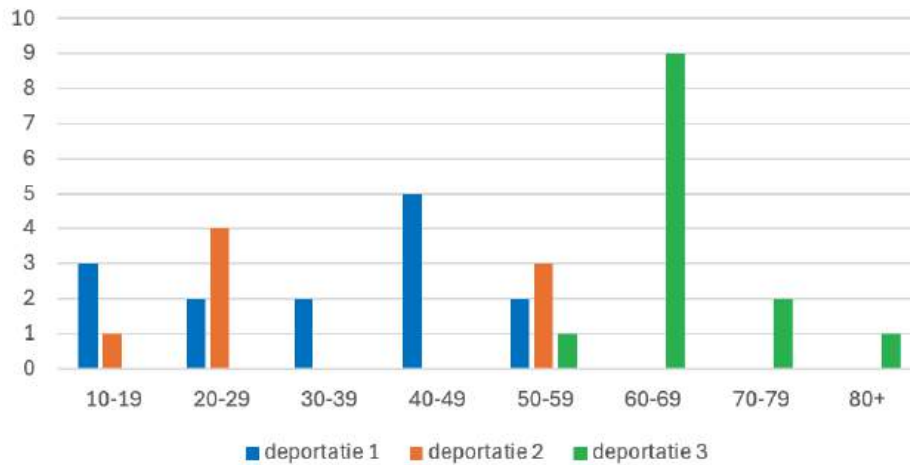
¹⁷⁴ Een razzia is een georganiseerde opsporing en jacht op mensen. In vele gevallen werd een gebied afgezet en mensen willekeurig gearresteerd en gedeporteerd.

¹⁷⁵ Blechhammer was een werkkamp voor Joden en vanaf april 1944 een buitenkamp van Auschwitz. Gevangenen werkten in de Oberschlesische Hydrierwerke AG fabriek, waar synthetische brandstof werd geproduceerd. In januari 1945 waren ruim 4.000 gevangenen in het kamp werkzaam. De ontruiming van het kamp leidde tot diverse dodenmarsen waarbij een groot deel van de gevangenen alsnog om het leven kwam.

¹⁷⁶ Begin juli 1942 lag de oproepingsleeftijd tussen de 16 en 40 jaar, de bovengrens werd in juli verhoogd naar 50 en in augustus naar 60 jaar. Van der Boom, 2022, p. 150.

Figuur 1

Aantal gedeporteerde Valkenburgse Joden naar deportatie

Bron. Eigen berekening op basis van samengestelde database

In figuur 1 zien we de leeftijdsverdeling van de drie deportaties in Valkenburg-Houthem. De blauwe kolommen tonen de aantallen gedeporteerden naar leeftijdsgroep voor de eerste deportatie. Duidelijk is te zien dat de veertien gedeporteerden jonger zijn dan 60 jaar, en redelijk gelijk verdeeld zijn over de leeftijdsgroepen. De oranje kolommen tonen de aantallen gedeporteerden naar leeftijdsklassen voor de tweede deportatie. Het zijn met name Valkenburgse Joden jonger dan 29 jaar die alsnog werden gearresteerd, evenals drie Joden van middelbare leeftijd. De groene kolommen tonen de leeftijdsverdeling van de dertien Joden die tijdens de laatste deportatie zijn weggevoerd. Het gaat voornamelijk om Joden ouder dan 60 jaar. In de volgende paragrafen gaan we dieper in op de drie deportaties in Valkenburg-Houthem.

Eerste deportatie in Limburg: 25 augustus 1942

Vanaf juli 1942 begon de bezetter met het grootschalig deporteren van de Joodse bevolking in Nederland. De eerste deportatie in Limburg vond plaats op 25 augustus 1942. De oproep betrof 580 Limburgse Joden jonger dan 60 jaar die voor *Arbeitseinsatz* in Duitsland werden opgeroepen.¹⁷⁷ ¹⁷⁸ Maastricht, waar de *Aussenstelle* van de *Sicherheitspolizei* (Sipo) was gevestigd, werd aangewezen als centraal deportatiecentrum voor de gehele provincie. De Joodse Raad Maastricht, in opdracht van de *Zentralstelle* en de *Sipo*, verzocht de Maastrichtse NSB-burgemeester Louis Peeters, de lagere school aan de Professor Pieter Willemsstraat (PPW) ter beschikking te stellen als verzamelcentrum.¹⁷⁹ Na diens toestemming faciliteerde de gemeente het gebruik en werden voorzieningen getroffen om de Joden uit alle Limburgse

¹⁷⁷ Officieel heette het *Werkverruiming onder politietoezicht in Duitsland* (dwangarbeid). De eerste grote Jodendeportatie was op 14 juli 1942 in Amsterdam, in Limburg vond die 6 weken later plaats.

¹⁷⁸ Over *werkverruiming* kan geen misverstand bestaan: de *Reichsjustizminister* Thierack gaf na zijn bespreking met Himmler (18 september 1942) aan wat de uiteindelijke bedoeling was: *Vernichtung durch Arbeit*: De Jong, 1978, deel 8 - eerste helft, p. 73.

¹⁷⁹ Louis Peeters was de NSB-burgemeester die in oktober 1941 Michiels van Kessenich opvolgde.

gemeenten op te vangen. Politieambtenaren uit Zuid-Limburgse gemeenten werden dringend verzocht de oproepingskaarten voor hun gemeente op te halen bij de politie in Maastricht, die daarmee tijdelijk fungeerde als uitvoerend orgaan van de *Sipo*, en daarna uit te reiken aan de te deporteren Joden.¹⁸⁰

Voorbereidingen eerste deportatie in Valkenburg-Houthem

Op maandag 24 augustus 1942 om 04.17 uur kreeg de gemeente Valkenburg-Houthem een telefoontje van de gemeentepolitie Maastricht. Het dringende verzoek was een politieman naar Maastricht te sturen om de oproepingen voor de Valkenburgse Joden op te halen. Burgemeester Piet Hens gaf de gemeentelijk veldwachter Linckens de opdracht de oproepingen op te halen. Linckens haalde “(...) 32 gesloten enveloppen met inhoud, ter uitreiking aan de geadresseerden, allen personen van joodsche bloede, alhier woonachtig” op.¹⁸¹ Linckens stelde zich na terugkomst in verbinding met burgemeester Hens en overlegde de oproepen. Hens was van mening dat de oproepen het best die avond na 20.00 uur konden worden uitgereikt. Alle Joden moesten dan immers vanwege de ingestelde avondklok thuis zijn. “(...) Op deze wijze ging echter voor de Joden, die weg moesten en die, des te vroeger zij op de hoogte waren des te beter maatregelen konden nemen, zeer kostbare tijd verloren. Na aandringen van anderen heeft de burgemeester toen de oproepingen in den middag van dien dag laten uitreiken”.¹⁸² Maandagmiddag later op de dag reikte de Valkenburgse politie de oproepingen alsnog uit aan 29 Joodse burgers. Drie enveloppen waren onbestelbaar, Marcel E. Samuel, zijn vrouw Henriette Samuel-Felsenthal en Walther Benedik bleken “reeds sinds eenige tijd verdwenen”.¹⁸³ De Valkenburgse politie stelde de *Sicherheitsdienst Aussenstelle Maastricht* hiervan in kennis. Daniël Cahn schreef een beleefd briefje naar burgemeester Hens waarin hij zich verontschuldigde voor de afwezigheid van zijn zoon Louis Jacques Cahn die recent in Dordrecht was getrouwd. Hij zei niet te weten waar zijn zoon zich ophield.¹⁸⁴

De opgeroepen Joden moesten zich de volgende dag, dinsdag 25 augustus 1942, om 18.00 uur melden in hotel Tummers, gelegen tegenover het treinstation in Valkenburg, dat door de gemeente Valkenburg als verzamelpunt was ingericht.¹⁸⁵ Van daaruit zou onder politiebegeleiding per trein afgereisd worden naar station Maastricht, vanwaar de groep zich te voet naar het deportatiecentrum aan de Professor Pieter Willemsstraat 39 in Maastricht zou begeven. De uiterste aankomsttijd in het deportatiecentrum in de PPW was vastgesteld op dinsdagavond 20.00 uur.

Eerste deportatie Valkenburg-Houthem: 25 augustus 1942

Op dinsdag 25 augustus 1942 om 18.00 uur meldden zich bij de gemeenteveldwachter Linckens in hotel Tummers slechts zestien Valkenburgse Joden. Zeven Joden waren niet komen opdagen, waarna de Valkenburgse politie een onderzoek naar hun verblijfplaats instelde, echter zonder

---

¹⁸⁰ Van Rens, 2013, 122.

¹⁸¹ HCL, Gemeente Archief Maastricht, Gemeentepolitie, 20.108A, inv. 1739, J1, 4988/8150.

¹⁸² HCL, Commissaris der Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 483. Klachten over houding en handelswijze tijdens de Duitse bezetting.

¹⁸³ HCL, Gemeente Archief Maastricht, Gemeentepolitie, 20.108A, inv. 1739, J1, 4988/8150.

¹⁸⁴ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079.

¹⁸⁵ Het was een van de kerntaken van de lokale Joodse Raad om in overleg met de lokale autoriteit een locatie aan te wijzen waar de op transport te stellen Joden zich konden verzamelen. Gustaaf Hertogs was voorzitter van de Joodse Raad Valkenburg en heeft vanuit die positie samen met Piet Hens de locatie vastgesteld.

resultaat. Van zes andere Joden was inmiddels bekend dat ze door ziekte niet in staat waren om te reizen. De groep die zich meldde bestond voor een groot deel uit Duitse en Poolse Joden die voor de bezetting naar Valkenburg waren gevlucht. De Duitse families Cohen, met Frits (13), Rosel (17) en moeder Margaretha Cohen-Abraham (44); de familie Gottschalk, met vader Ferdinand (44), moeder Johanna Gottschalk-Baum en hun zoon Rudi (16), en voorts Curt Hirschberg (42) wiens tweelingbroer Erwin te ziek was om op transport te gaan. Drie Polen maakten eveneens deel uit van de groep: Jozef Günsberg (47) en het echtpaar Eisenberg-Goldberg. Zes Nederlanders completeerden de groep: de broers Robert (35) en Rudolf (31) Benedik; de broers Jacob (23) en Salomon (21) Jacobs. Hun ouders Samuel (62) en Julia (63) hadden geen oproep gekregen vanwege de leeftijdsgrens van zestig jaar. Tot slot meldde zich ook het echtpaar De Jong-Drielsma, Izaak (54) en zijn even oude echtgenote Hesselina (54). Nadat de opgekomen Joden hun huissleutels hadden ingeleverd werden ze gearresteerd.¹⁸⁶ De spanning werd Marja Goldberg te veel en overmand door emotie zakte ze plotseling in elkaar en verloor het bewustzijn.¹⁸⁷ De toegesnelde Valkenburgse huisarts dokter C.J.C. Kettler schreef ter plaatse een briefje: “(...) *Ma Eisenberg kan niet reizen wegens zenuwtoeval; is niet vervoerbaar. Haar man moet haar verplegen*”.¹⁸⁸ Het echtpaar keerde onverrichterzake terug naar hun woning aan de Emmalaan 29 te Valkenburg-Houthem, en ontsnapte (voorlopig) aan deportatie. Uiteindelijk ging veldwachter Linckens samen met de overgebleven veertien Joden op weg naar Maastricht en droeg bij aankomst de Joden over aan de *Judensachberater* Conrad van de *SD Aussenstelle Maastricht*.¹⁸⁹ ¹⁹⁰ Molly van der Hoop, referent van de Amsterdamse Joodsche Raad, was die dag in Maastricht ter ondersteuning aanwezig en schreef een indringend en indrukwekkend ooggetuigenverslag van de gebeurtenissen in het Maastrichtse deportatiecentrum.¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³

Na de keuring en registratie gingen uiteindelijk tweehonderdnegentig Limburgse Joden, waaronder veertien Valkenburgse Joden, op transport naar Westerbork. De Joden werden om 23.45 uur in kolonne afgevoerd naar het tweehonderd meter verderop gelegen spoorwegstation.¹⁹⁴ Van hier ging het transport per trein verder naar het station Hooghalen, waarna de laatste 5 kilometer naar Kamp Westerbork te voet werd afgelegd, waar ze op 26 augustus 1942 aankwamen en werden ingeschreven.¹⁹⁵ Vanuit Kamp Westerbork gingen de Joden daarna onder het mom van *Polizeilicher Arbeitseinsatz* op transport naar het *Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau*. Niemand van deze groep Valkenburgse Joden overleefde de deportatie.

¹⁸⁶ De verzegeling van leegstaande panden komt in het hoofdstuk Roof Joodse inboedels uitgebreid aan bod.

¹⁸⁷ Mojzesz Eisenberg (1890-1942) zijn echtgenote Marja Goldberg (1900-1944). Het echtpaar emigreerde naar Nederland en kwam te wonen in Houthem om later op 25 oktober 1935 naar Valkenburg te verhuizen.

¹⁸⁸ Dieren, 2014, p. 19.

¹⁸⁹ Robert en Rudolf Benedik, Margaretha Cohen-Abraham, Rosel en Frits Cohen, Ferdinand en Rudi Gottschalk, Hanschen Gottschalk-Baum, Jozef Günsberg, Curt Hirschberg, Jacob en Salomon Jacobs, Izaak de Jong en Hesselina de Jong-Drielsma. Alle veertien Joden werden vermoord, niemand keerde terug.

¹⁹⁰ HCL, Gemeente Archief Maastricht, Gemeentepolitie, 20.108B, nr. 34 rapportboek 1942, blad 206 en 207.

¹⁹¹ Gelet op het uiteindelijke doel, de deportatie van de Joden, gebruiken we in het vervolg de term *deportatiecentrum*. Dit sluit ook aan bij de tekst op de plaquette die ter nagedachtenis aan de gedeporteerden is onthuld bij de PPW, en die de gedeporteerden herdenkt.

¹⁹² Verslag van een medewerker Joodsche Raad: NIOD, Archief J.J. Vorrink, dossier 186 C, inv. 3a.

¹⁹³ De Jong, 1978, deel 6 eerste helft, pp. 34-36.

¹⁹⁴ In tegenstelling tot hetgeen vaak wordt beweerd, werd de kolonne niet begeleid door Gemeentepolitie. De verwarring zit in de eveneens zwarte uniformen die de leden van de *Sturm Abteilung* van de *Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij* (NSDAP) hadden. Zij begeleidden de stoet samen met enkele Marechaussees en leden van de SD; overigens liepen alleen de Joodse mannen in de kolonne en werden de vrouwen en kinderen met vrachtwagens vervoerd. Telexberichten van de *Zentralstelle* in mutatieboek: HCL, Gemeente Archief Maastricht, Gemeentepolitie Maastricht, 20.008a, mutatieboek politiebureau Vrijthof.

¹⁹⁵ De spoorlijn Hooghalen-Westerbork werd aangelegd door Joodse gevangenen en pas in oktober 1942 geopend. Huurman, 2001, p. 280.

Diederer rapporteert het verhaal dat Gerd en Fredo Nathan zich ook hadden gemeld bij hotel Tummers. Hij beschrijft hoe de twee broertjes: “(...) *in plaats van in de gereedstaande trein te stappen plotseling aan de noordkant erlangs zijn gerend in de richting van Broekhem*” naar een onderduikadres dat hun moeder Hilde (46) hun had gegeven. Geloofwaardig is dit verhaal allerm minst omdat beide jongens slechts 10 en 11 jaar oud waren terwijl hun ouders (die waren opgeroepen) zich blijkbaar niet meldden. Het is zeer onwaarschijnlijk dat ze hun jonge kinderen zo maar lieten gaan. Aannemelijker is dat de familie Nathan, nadat ze de dag ervoor de oproep kreeg, meteen is ondergedoken. Daarmee wordt ook het verhaal ongeloofwaardig dat vader Willy Nathan (51) die op 25 augustus in Maastricht was, daar zou zijn gewaarschuwd niet naar Valkenburg terug te keren omdat de Duitsers hem wilden arresteren.¹⁹⁶ Nathan had immers al de dag ervoor de oproeping gekregen. Zo ontstonden er rondom de deportaties diverse verhalen die niet door de feiten worden gestaafd. De Nathans kwamen uiteindelijk niet opdagen en overleefden de bezetting in onderduik. Diederer brengt nog een speculatief verhaal de wereld in: de verdrinkingsdood van een Joods echtpaar met hun twee zonen die in Maastricht in de Maas waren gesprongen, brengt hij in verband met het feit dat de Duitsers veronderstelden dat de Nathan's de slachtoffers waren en derhalve niet verder naar hen hadden gezocht. Alleen vond een dergelijke verdrinkingsdood in Maastricht nooit plaats. Ook in dit geval dekken de feiten de speculaties niet.¹⁹⁷

Tweede deportatie 10 november 1942

Een kleine drie maanden na de eerste deportatie volgde de tweede deportatie. Ditmaal was de opzet anders. Joden werden niet meer vooraf geïnformeerd maar werden door de lokale politie thuis gearresteerd en opgehaald.¹⁹⁸ De arrestaties van de in Valkenburg-Houthem wonende Joden vond plaats in de avond van 10 november 1942. “(...) *De burgemeester heeft aan den gemeenteveldwachter opdracht gegeven Joden uit hun huizen te halen, hetgeen ook is geschied*”.¹⁹⁹ Het ging uiteindelijk om acht Joden te weten Albert (21), Georges (27) en Bertha Cahn (24), Frieda Kopf (28) en het gezin Sajet-Weiniger bestaande uit de godsdienstonderwijzer Levie Sajet (52), zijn vrouw Grietje Weiniger (52) en zoon Benny Sajet (16). De Sajetten hadden tijdens de eerste deportatie een *Sperre bis auf Weiteres*, zodat ze (tijdelijk) waren vrijgesteld van deportatie. De Sperre was voor de tweede deportatie ingetrokken. Tot slot werd ook Mojzesz Eisenberg (52), die de eerste deportatie ontliiep, opgepakt. Zijn vrouw Marja veinsde een gebroken been en ontliiep wederom deportatie.

De acht gearresteerde Joden werden onder politiebewaking overgebracht naar hotel Tummers, waar ze in een beschikbare hotelkamer de nacht doorbrachten. Voor het gebruik van de hotelkamer werd fl. 10,- in rekening gebracht bij de gemeente, die het bedrag vervolgens declareerde bij de bezetter, die het bedrag uit de LIRO-gelden betaalde: zo financierden de Joden uiteindelijk hun eigen ondergang.²⁰⁰ Op 11 november 1942 ging de groep onder politiebewaking op transport naar Kamp Westerbork, waar ze nog dezelfde dag werden ingeschreven. Enkele dagen later op maandag 16 november 1942 werden de Joodse

¹⁹⁶ Het Maastrichtse verhaal is geloofwaardig als het zich had afgespeeld op 24 augustus. Op die dag zou hij meteen terug zijn gegaan naar Valkenburg en met zijn gezin meteen zijn ondergedoken. Daarmee wordt het *langs de trein rennen-verhaal* eveneens ontkracht.

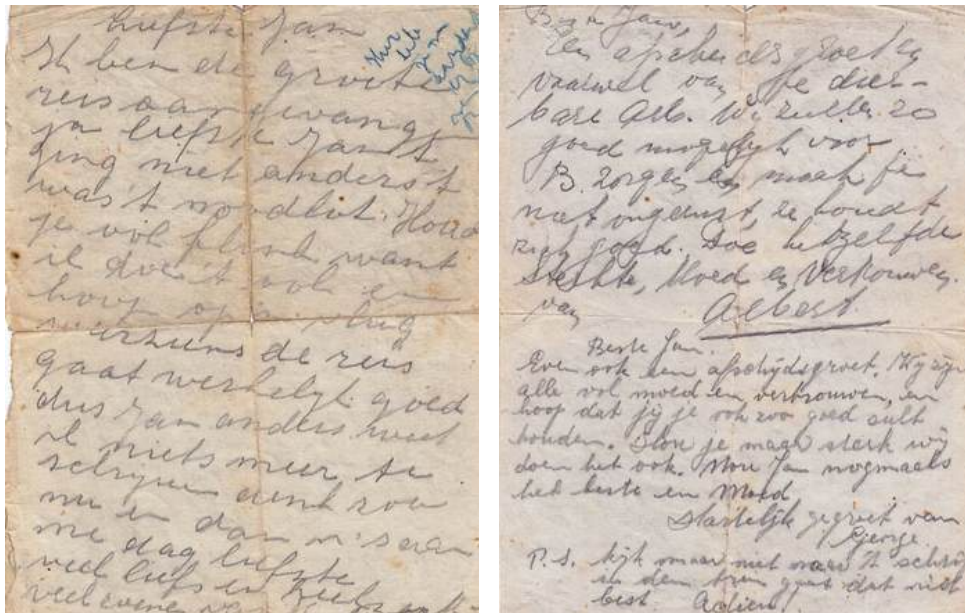
¹⁹⁷ Diederer, 2014, p. 47. Het politiearchief Maastricht maakt geen melding van een dergelijk voorval.

¹⁹⁸ De bezetter stelde dat de Joden niet vooraf moesten worden geïnformeerd vanwege de kans op onderduiken.

¹⁹⁹ HCL, Commissaris der Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 483. Klachten over houding en handelswijze tijdens de Duitse bezetting.

²⁰⁰ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 5626, brief d.d. 27 november 1942.

Valkenburgers op transport gezet naar Auschwitz. Hartverscheurend is het briefje dat naar alle waarschijnlijkheid in de trein naar Auschwitz werd geschreven door Bertha, Albert en George Cahn en tijdens de reis uit de trein is gegooid. Het kleine briefje vond zijn weg naar de verloofde van Bertha, Jan Wilschut in Brunssum.²⁰¹ Het briefje is een indrukwekkende getuigenis van onvoorstelbaar leed.

Voor- en achterzijde van het briefje geschreven door Bertha, Albert en George Cahn, tijdens het transport naar Auschwitz (tussen 16 en 19 november 1943), uit de trein geworpen en wonder boven wonder bezorgd bij de verloofde van Bertha, Jan Wilschut.²⁰²
(Digitaal Joods Monument)

Berta schreef met potlood aan de voorzijde (foto links):

“Liefste Jan, Ik ben de groote reis aangevangen. Ja liefste Jan 't ging niet anders 't was het noodlot. Houd je ook flink want ik doe het ook en hoop op een vlug weerziens. De reis gaat werkelijk goed dus Jan anders weet ik niets meer te schrijven denk zoo nu en dan 'ns aan me. Dag liefste, veel liefs en heel veel zoenen van je Bertha”.

Op de achterzijde van het briefje schreven de twee broers hun laatste boodschap aan Jan.

Albert schreef:

“Beste Jan, een afscheidsgroet en vaarwel van je dierbare Albert. We zullen zo goed mogelijk voor Bertha zorgen en maak je niet ongerust, ze houdt zich goed. Doe hetzelfde. Sterkte, Moed en Vertrouwen, van Albert”.

Onder het scheidingsstreepje vervolgde broer George de boodschap:

“Beste Jan, Even ook een afscheidsgroet. We zijn vol goede moed en vertrouwen, en hoop dat jij je ook zo goed zult houden. Hou je maar sterk wij doen het ook. Nou Jan nogmaals het beste en moed. Hartelijk gegroet van George. Kijk maar niet naar het schrift, in den trein gaat dat niet best. Adieu!”

²⁰¹ We moeten ons realiseren dat de Cahns van het een op het andere moment en onaangekondigd werden gearresteerd en geen afscheid konden nemen van hun dierbaren.

²⁰² Website Joods Monument, geraadpleegd op 23 augustus 2024 van <https://www.joodsmonument.nl/nl/page-/121272/bertha-cahn>.

Bertha Cahn, Frieda Kopf, Levie Sajet en zijn vrouw Grietje werden op 19 november 1942 direct bij aankomst in Auschwitz vergast. Albert Cahn, George Cahn en Ben Sajet werden in Cosel uit de trein gehaald en als dwangarbeiders te werk gesteld in een van de vele werkkampen van het concentratiekamp Auschwitz. Albert Cahn kwam terecht in Kamp Neukirch in de omgeving van Breslau. De omstandigheden in Neukirch waren erbarmelijk en Albert stierf op 12 augustus 1943 in Breslau. Hij ligt met 29 andere Nederlandse dwangarbeiders begraven in een massagraf op de Joodse begraafplaats aan de Flughafenstrasse 54 te Breslau. George Cahn en Benny Sajet stierven beiden ergens in Midden-Europa, met beiden als sterfdatum 31 maart 1944. Nadere informatie over beiden ontbreekt.²⁰³

Ontruimen van ziekenhuizen

Op 27 november 1942 kwam bij de gemeente Valkenburg-Houthem de opdracht van de *Beauftragte des Reichskommissar für die Provinz Limburg* dat in, “(...) *Aller in Krankenhäusern, Altersheimen oder sonstigen Anstalten untergebrachten Juden sollen allerschnellstens erfasst werden*”.²⁰⁴ De volgende dag reageerde burgemeester Hens met de mededeling dat er in Valkenburg geen Joden in ziekenhuizen of bejaardenhuizen verbleven.²⁰⁵

Derde deportatie: 8 april 1943 – Entjudung der Provinz

Na de ontruiming van ziekenhuizen en instellingen was nog ongeveer de helft van de Joden in Limburg aanwezig. Het betrof voornamelijk Joden boven de 60 jaar en Joden die een *Sperre* hadden gekregen, hetzij als *Rüstungsjuden*, hetzij door een vrijstelling van de Joodse Raad.²⁰⁶ Op 28 maart 1943 kwam van Hanns Albin Rauter, in zijn functie als *Generalkommissar für das Sicherheitswesen*, de *Anordnung* dat vanaf 10 april 1943 het voor Joden verboden was zich in acht provincies, waaronder Limburg, op te houden.²⁰⁷

De Valkenburgse Joden kregen rond 28/29 maart 1943 de schriftelijke aanzegging dat zij *op eigen gelegenheid* naar Kamp Vught moesten afreizen en zich daar voor 10 april 1943 moesten melden. Alle *Sperren* werden ingetrokken, niemand mocht achterblijven. Het was voor veel overgebleven Joden het moment om onder te duiken. De Joden hadden overigens een (onterecht) positiever beeld van kamp Vught.²⁰⁸ Dat ze niet gearresteerd werden en zich niet in Kamp Westerbork (dat bekend stond als doorgangskamp naar het oosten) hoefden te melden, stemden veel bejaarde Joden hoopvol dat ze in Nederland konden blijven. De *Sicherheitsdienst* Maastricht nam, naar alle waarschijnlijkheid, het besluit de overgebleven Joden gezamenlijk te laten vertrekken, en deelde dit burgemeester Hens en de voorzitter van de Joodse Raad mee.²⁰⁹

²⁰³ In de periode 28 augustus tot 12 december 1942 werden naar schatting 3500 Nederlandse Joden uit de treinen gehaald en in werkkampen tewerkgesteld. Slechts 181 (5,2%) Joodse Nederlanders overleefden de werkkampen waaronder 126 in het kamp Blechhammer. Van de Valkenburgse Joden overleefde alleen Erwin Hirschberg de werkkampen. Hij was een van de overlevenden uit het werkkamp Blechhammer.

²⁰⁴ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 5626, brief d.d. 22 oktober 1943.

²⁰⁵ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 5626, brief d.d. 28 november 1942.

²⁰⁶ *Rüstungsjuden* waren Joden die werkzaamheden verrichtten die belangrijk waren voor de Duitse oorlogsindustrie. Presser, 1965, deel 2: pp. 93 ev.

²⁰⁷ Van Rens, 2013, p. 182; De Jong, 1978, deel 8, eerste helft, pp. 712-713.

²⁰⁸ Kamp Vught (*Konzentrationslager Herzogenbusch*) werd in 1942 gebouwd en gefinancierd met geld van de LIRO, de Duitse roofofbank waarin de tegoeden van Joden waren ondergebracht. Het kamp werd op 13 januari 1943 in gebruik genomen. Het kamp stond onder leiding van de SS. Het kamp bood plaats aan 15.000 mensen; 735 mensen kwamen in het kamp om het leven en 15.000 Joden werden vanuit Vught gedeporteerd.

²⁰⁹ Er is geen schriftelijk bewijs gevonden; het feit dat ook de Maastrichtse Joden op dezelfde dag zijn vertrokken en het feit dat de Duitsers administratief niets aan het toeval overlieten maken dit aannemelijk.

De derde en laatste deportatie van de nog legaal in Valkenburg verblijvende Joden werd vastgesteld op 8 april 1943.²¹⁰

Uit diverse overleveringen komt het beeld naar voren dat de bejaarde Joden de ochtend van 8 april met vervoer thuis werden opgehaald door een niet met name genoemde politieagent en Gustaaf Hertogs, de voorzitter van de Joodse Raad Valkenburg. Ook voor deze deportatie werd hotel Tummers als verzamelplaats beschikbaar gesteld en de Valkenburgse politie had opdracht gekregen aanwezig te zijn.

De groep bestond voor een groot deel uit Valkenburgse Joden met de Nederlandse nationaliteit. Vier leden behoorden tot de familie Benedik, te weten Mathilde (66), Bertha (66), Liza (65) en Joseph (67). De Cahns meldden zich met vier familieleden: Elise (55), Daniel (67), en de broers Karel (60) en Louis (63).²¹¹ Het hoogbejaarde echtpaar, Servaas Soesman (88) en Emma Horn (73), woonde al sinds decennia in Valkenburg en meldde zich eveneens voor deportatie. Voorts behoorden drie Joden met een buitenlandse nationaliteit tot de groep. Het echtpaar Mozes Friesem (70) en Setta Lambert (62) was als Duitse staatsburgers naar Valkenburg gevlucht en inmiddels stateloos.²¹² Tot slot meldde zich de Poolse Ester Kopf-Weinreb (60). Haar man Elias was voor de eerste deportatie een natuurlijke dood gestorven en haar enige dochter Frieda was tijdens de tweede deportatie op transport gezet en op 28-jarige leeftijd op 19 november 1942 in Auschwitz vermoord.

Nadat iedereen was aangekomen leidde veldwachter Linckens de groep naar een gereedstaand gereserveerd treinrijtuig en begeleidde de groep naar Maastricht waar ze werden overgedragen aan de *Sicherheitsdienst*.²¹³ Servaas Soesman bleek te ziek om verder te reizen en werd in Maastricht opgenomen in het Joodse noodziekenhuis aan de St. Pieterskade waar hij op 26 mei 1943 overleed. Hij werd 88 jaar.²¹⁴ Het werd zijn vrouw Emma Horn niet toegestaan bij haar man te blijven en zij vervolgde met de groep de treinreis naar Kamp Vught. Emma Soesman-Horn overleed twee weken na haar aankomst in Kamp Vught op 23 april 1943 aan (zogenaamd) hartfalen en ouderdom. Opmerkelijk is dat de groep in Maastricht “gezelschap” kreeg van een aanzienlijk aantal Maastrichtse Joden die eveneens op weg gingen naar Kamp Vught. De inschrijvingsdata van beide groepen komen exact overeen.

Van de Valkenburgse groep ging het echtpaar Friesem niet naar Kamp Vught maar naar Kamp Westerbork. Mozes had tijdens de Eerste Wereldoorlog in het Duitse leger gediend en was onderscheiden met het IJzeren Kruis. Hij meende de *Zentralstelle* in Kamp Westerbork te kunnen overtuigen hem en zijn vrouw vrij te stellen van deportatie. Aan de hand van de kaart uit de Joodsche Raad Cartotheek konden we de gebeurtenissen reconstrueren (zie volgende pagina). Op de kaart van de JRC staat rechtsboven de datum 8.4.43 waarop Moses zich in het

²¹⁰ We benadrukken dat alle overgebleven Joden al op 28/29 maart een schrijven hadden ontvangen zich voor 10 april 1943 “verplicht-vrijwillig” naar Kamp Vught te begeven en zich daar te melden.

²¹¹ Diederik rapporteert dat de zieke Karel Cahn in een wit laken het huis werd uitgedragen en op de vrachtwagen gesmeten. Het verhaal is ongeloofwaardig omdat het vervoer georganiseerd was door de Joodse Raad en de gemeente en het geen razzia betrof. Bij navraag leek het de kleinzoon Willy Cahn eveneens onwaarschijnlijk omdat hij het anders van zijn vader gehoord zou hebben. Gesprek gevoerd op 17 augustus 2024.

²¹² Zij trokken in bij hun dochter Hilde die met Willy Nathan was getrouwd en twee kinderen had: Fredo en Gerd (zie eerste deportatie); na de onderduik van hun dochter trokken de ouders Friesem bij Gustaaf Hertogs in, de voorzitter van de Joodse Raad Valkenburg. Het lukte Hilde niet een onderduikplek voor haar ouders te vinden, en zij werd lange tijd geplaagd door schuldgevoelens voor het niet kunnen redden van haar ouders.

²¹³ Pierre Schunck sprak naar eigen zeggen Linckens op het perron aan op het meewerken aan het wegvoeren van Joden, dat door de kerk (in februari 1943) vanaf de kansel was verboden, waarop hij als antwoord kreeg zich met zijn eigen zaken te bemoeien. Overigens verboden richtlijnen in de *Aanwijzingen* uit 1937 nadrukkelijk (hoofdstuk 6 Gemeentebestuur en ambtenaren) dat ambtenaren en bestuurders medewerking verleenden aan deportaties van groepen Nederlanders.

²¹⁴ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 5626, brief d.d. 28 november 1942.

Document 2.

De kaart over Moses Friesem en Jetta S. Lambert uit de Joodsche Raad Cartotheek

8.6.43 Wbk
30949
1) Friesem Moses Valkenburg
29-8-31 te Burgbrohl Stationspl. 53
H.v.d. Vandenb. Bar. 69
2) - Lambert, Jetta S. 24-10-80
11 APR. 1943 <AV> Bystand N. N. Joden: aanvraag form.
voor uittreksel uit Kriegsstammrolle
4 JUNI 1943 <av> N Ned Joden: Betr. ontving "abgekürzte
Militärdienstzeit-bescheinigung". Betr. heeft een
volledige M.-bescheinigung nodig
15 JUNI 1943 <AV> N. N. Joden: verdere stappen geen
doel

Bron: https://www.academia.edu/42656283/Joodse_Raad_Cartotheek_en_Arolsen_Archives_03_V

Toelichting. De kaarten geven een beknopt overzicht wat er met Joden gebeurde: personalia, binnenkomst Westerbork, nadere bijzonderheden en datum transport. Van bijna alle Joden zijn tijdens de bezetting dergelijke kaarten gemaakt. Het "lezen" van de vaak ingewikkelde codes op de kaartjes is een kunst op zich vanwege de vele afkortingen die werden gebruikt. Raymund Schütz (2019) heeft in 2019 een 45-pagina's uitgebreide handleiding geschreven.

Kamp Westerbork (Wbk) meldde samen met zijn vrouw Jetta S. Lambert en beiden werden ondergebracht in bar(ak) 69. Drie dagen later op 11 april werd een aantekening op de kaart geplaatst met de melding dat Moses (als Niet Nederlandse Jood) een *Antrag Vorbereitung* (A.V) had gedaan; hij had een aanvraagformulier ingediend voor een uittreksel uit de *Kriegsstammrolle*, waaruit moest blijken dat hij tijdens de Eerste Wereldoorlog in Duitse krijgsmacht had gediend; op 4 juni 1943 staat vermeld: "Betr.(okkene) ontving een "abgekürzte Militärdienstzeit-bescheinigung". Maar blijkbaar was dat niet voldoende: "betr(okkene) heeft een volledige M.-bescheinigung nodig". Op 15 juni 1943 kwam de mededeling "verdere stappen geen doel". Maar het was al te laat. Een week eerder waren Moses en Jetta Friesem op transport gezet naar het vernietigingskamp Sobibor, zoals de grote rode dwars gezette rode cijfers aangeven: *Tr(ansport)* 8.6.43. Op 11 juni 1943 direct bij aankomst in Sobibor werden beiden vergast. Het verging de rest van de groep Valkenburgse (en Maastrichtse) Joden weinig beter. Na hun inschrijving op 8 april in Vught werd iedereen een maand later op transport gezet naar kamp Westerbork, en na twee dagen gedeporteerd naar Sobibor waar iedereen bij aankomst op 14 mei 1943 direct werd vergast. Alleen Ester Kopf bleef als Poolse een maand langer in Westerbork, om op 23 juli 1943 alsnog naar Sobibor te worden gedeporteerd en vermoord.

Nadat iedereen in hotel Tummers was aangekomen, ging Gustaaf Hertogs naar huis om, zogenaamd, zijn vrouw op te halen en vervolgens met de groep mee te reizen naar Vught. Hij dook evenwel meteen onder. Zijn handelen die ochtend leidde na de bevrijding tot enige controverse. Jan Diederik diskwalificeert zijn handelen als “*er tussenuit knippen*”, en “*zijn mensen in de steek laten*”. Hij baseert zich op het naoorlogse rapport van de opperwachtmeester Franssen over de gebeurtenissen tijdens de derde deportatie. Het rapport, dat hij kritiekloos citeert, bevat echter aantoonbare grove onjuistheden waar het gaat om de plaats, het tijdstip en de aantallen gedeporteerden. Ook bagatelliseerde Franssen de rol van het lokale bestuur en de inzet van de politie bij de deportatie. Voorts schoof Franssen de verantwoordelijkheid van de derde deportatie in de schoenen van Hertogs: “*Ik meen dat de Joodse Raad de gehele leiding van dit vertrek verzorgde. Te Valkenburg belastte zich met de leiding de heer Gustaaf Hertogs, muzikleraar*”. Van Rens kwalificeert het rapport en de aantijgingen van Franssen als onjuist en infaam.²¹⁵ ²¹⁶ Hertogs was inderdaad betrokken bij de derde deportatie en heeft zich voor zijn geloofsgenoten tot het laatst ingezet (zoals van de leden van de Joodse Raden werd verwacht). Aangezien zijn *Sperre* was ingetrokken, was het ook aan hem en zijn vrouw de afweging te maken of zij zouden onderduiken of niet. Dit morele dilemma trof velen en hij koos ervoor op het allerlaatste moment onder te duiken. Vanuit dit perspectief past waardering dat hij tot het laatst toe hulp heeft geboden. Dat neemt niet weg dat de rol die de Joodse Raden speelden bij de Jodenvervolging een ingewikkelde was, die tot op de dag van vandaag tot verhitte debatten aanleiding geeft.²¹⁷ De Hertogs overleefden de bezetting door onderduik.

4.3 Arrestaties buiten de deportaties om

Naast de 35 gedeporteerde Joden vonden nog 10 arrestaties plaats buiten de deportaties om. In alle gevallen werden de arrestanten naar Westerbork overgebracht en vermoord in een van de vernietigingskampen. In drie gevallen ging het om Valkenburgse Joden die thuis werden gearresteerd, twee Joden werden respectievelijk in Heerlen en Maastricht gearresteerd. In vier gevallen ging het om arrestaties van Valkenburgse Joden die ondergedoken zaten in Amsterdam.

²¹⁵ Van Rens, 2013, p. 189; HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3180, 159, rapport opperwachtmeester der marechaussee Franssen.

²¹⁶ Pierre Schunck rapporteerde in zijn verslag dat Hertogs het de gebroeders Benedik onmogelijk zou hebben gemaakt onder te duiken: “*zij (de broers Benedik) kregen van hun geloofsgenoot (bedoeld wordt Hertogs - auteurs) bevel om door te lopen naar de voordeur (van het gemeentehuis) alwaar vervoer voor hun gereed stond om ze naar het station te brengen*”. Het verhaal van de onderduikmogelijkheid via het stadhuis vindt geen ondersteuning in de feiten. Die dag werden geen broers Benedik gedeporteerd, alleen Joseph Benedik, zijn zuster Liza en twee schoonzussen (Bertha en Mathilde Benedik-Heijser). Alleen de gebroeders Cahn werden die dag gedeporteerd, maar Karel Cahn was zwaar bedlegerig en werd thuis opgehaald. De conclusie moet luiden dat niet verdedigbaar is dat Hertogs, als hoofdvertegenwoordiger van de Joodse Raad Valkenburg, een geplande onderduik frustreerde.

²¹⁷ De gedramatiseerde televisieserie “De Joodse Raad” laat de complexiteit zien waarmee Joodse vertegenwoordigers te maken kregen bij hun afweging al of niet hulp te bieden. Recent stelde Opperrabbijn Binyomin Jacobs zijn mening bij over de Joodse Raad. Het was niet zwart-wit; goed of fout, maar “(...) het onmogelijk maken van beslissingen over onmogelijke zaken”. Geraadpleegd op 15 augustus 2024 van <https://nos.nl/artikel/2516583-opperrabbijn-wijzigt-mening-over-de-joodse-raad-na-tv-serie-het-is-niet-zwart-wit>; artikel van 13 april 2024.

Thuis gearresteerd

Jacques en Bertha Samuel-Golstein wilden niet onderduiken. Zij werden op 17 september 1942 in hun woning aan de Nieuweweg E81 door de politie gearresteerd en nog dezelfde dag overgebracht naar Kamp Westerbork. Van daaruit werden ze op maandag 28 september 1942 gedeporteerd naar Auschwitz waar ze direct na aankomst op 1 oktober 1942 werden vermoord.²¹⁸ De reden van hun vroege arrestatie is niet bekend. Zij bezaten de Belgische nationaliteit.

Alice Rosenwald was gehuwd met de in Maastricht geboren Theo Gebhard.²¹⁹ Het echtpaar was gemengd gehuwd en woonden in de Guascostraat 3 te Valkenburg. Volgens haar man werd Alice op 28 april 1944 door de Duitse bezetter gearresteerd ondanks het feit dat de bezetter gemengd gehuwden in de regel ongemoeid liet.²²⁰ Op haar kaart van de Joodse Raad staat vermeld dat zij op 22 mei 1944 in Kamp Westerbork werd ingeschreven in Strafbarak 67. Mogelijk dat zij zonder toestemming werk verrichtte in het hotelwezen en werd gearresteerd. Op 3 september 1944 werd zij met het allerlaatste transport gedeporteerd naar Auschwitz waar zij op 21 januari 1945 werd vermoord.²²¹ De reden van haar arrestatie is onbekend. Ook is onbekend of haar man Theo protest heeft aangetekend bij de bezetter, zij waren immers gemengd gehuwd.²²²

Maastricht

Marja Eisenberg-Goldberg wist tijdens drie deportaties uit handen te blijven van de bezetter. Na de deportatie van haar man Mojzesz verhuisde Marja in oktober 1942 naar de Wilhelminalaan 25, de woning van Joseph Benedik. Marja werd op 25 oktober 1943 opgenomen in het Joodse noodziekenhuis aan de St. Pieterskade 15 te Maastricht.²²³ Hier leerde zij Mathilda Zeligmann-Lichtenstein uit Meerssen kennen met wie zij samen op 22 december 1943 werd opgenomen in het ziekenhuis Calvariënberg in Maastricht. Op 11 januari 1944 werden Marja en Mathilda alsnog gearresteerd door de *Sicherheitsdienst*, overgebracht naar Kamp Westerbork en ondergebracht in strafbarak 65. Op dinsdag 8 februari 1944 werd Marja samen met 1015 Joden gedeporteerd naar het vernietigingskamp Auschwitz en na aankomst direct vergast.^{224 225}

Heerlen

Rosa Jacobs-Cahn deed op 26 maart 1943 bij de burgerlijke stand van de gemeente Heerlen aangifte van het overlijden van haar man Samuel Jacobs in het ziekenhuis van Heerlen.²²⁶ Rosa dook direct daarna onder op een onbekend adres. Zij werd op 8 augustus 1944 op haar onderduikadres alsnog gearresteerd en overgebracht naar Kamp Westerbork waar ze werd ondergebracht in strafbarak 67. Rosa werd op zondag 3 september 1944 vanuit Westerbork met het laatste, honderdste, transport samen met 1022 personen, waaronder wederom

²¹⁸ Geraadpleegd op 24 augustus 2024 van <https://www.oorlogsbronnen.nl/tijdljn/Jacques-Samuel/01/72764>.

²¹⁹ Geraadpleegd op 24 augustus 2024 van <https://stadsarchief.rotterdam.nl/zoek-en-ontdek/archieven/zoekresultaat-archieven/?mizig=236&miadt=184&miaet=54&micode=999-06.1934G&minr=10447605&miview=ldt>.

²²⁰ HCL, Gemeente Archief Maastricht, Gemeentepolitie 20.108B, 1944, proces-verbaal nr. 194.

²²¹ Geraadpleegd op 25 augustus 2024 van <https://www.oorlogsbronnen.nl/tijdljn/Alice-Gebhard-Rosenwald/01/81819>.

²²² Theo Gebhard nam tijdens de bezetting dienst bij de Waffen-SS om tegen het communisme te gaan vechten, maar hij weigerde na zijn opleiding de eed op Adolf Hitler af te leggen en keerde weer huiswaarts.

²²³ Roebroeks & Andreas, 1998, p. 55, bron 40.

²²⁴ Geraadpleegd op 6 mei 2024 van <https://www.oorlogsbronnen.nl/tijdljn/Mojzesz-Leib-Eisenberg/01/93594>.

²²⁵ HaNA, NBI, 2.09.16.04, inv.71628, Valkenburgse Burgerlijke Stand akte no. 48.

²²⁶ Geraadpleegd op 7 mei 2024 van <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q57-99LM-HN83?i=106&wc=2K85-QJP%3A343128301%2C1078234501&cc=2026214>.

Anne Frank, naar het vernietigingskamp Auschwitz gedeporteerd en na aankomst op 6 september 1944 vermoord.²²⁷

Document 3

Fragment van transportlijst van gearresteerde Joden in Amsterdam van 8 augustus 1944

"S"-Transport aus Amsterdam vom 8. 8.1944 nach Lager Westerbork.						
1. ~~Aa~~	Jacques Herm.	14.9.13	ohne	A'dam,	Orteliuskade 39	
2. ~~van Beem~~	Simon	26.7.02	"	"	Ferd.Bolstr.60	
3. ~~de Beer-Blomhof~~	Marianne	5.12.94	J.	"	Minervapl. 4	
4. ~~Belinfante~~	Elisa Violet	27.7.19	ohne	Schev. v.Dorpstr.	24	
5. ~~Belinfante-Oppenheimer, Eva~~		7.1.81	"	"	v. Dorpstr. 24	
6. ~~Belinfante~~	Hendrik Jos.	27.3.79	"	"	v. Dorpstr. 24	
7. ~~van Bezen~~	Abraham	18.5.41	J.	Haarlem, Keitstr.	131	
8. ~~Blits-Jacobs~~	Jubba	24.7.15	J.	A'dam, Quellijnstr.	139	
9. ~~Bont~~	Philip	11.6.92	J.	"	Kuinderstr. 46	
10. ~~Chiehou~~	Ribca	23.6.92	J.	"	Witte de Witstr. 38	
11. ~~Cohen-Kattenburg~~	Elsa	26.6.11	J.	"	Retiefstr. 18	
12. ~~Cohen~~	Franz Henry	19.8.99	J.	"	Sarphatistr. 13	
13. ~~Cohen~~	Herman Samuel	26.6.13	J.	"	Retiefstr. 18	
14. ~~Cohn~~	Martin	30.5.94	kath.	"	Pretoriusstr. 95	
15. ~~Druijf~~	Joseph	17.9.95	ohne	"	Vrolikstr. 169	
16. ~~Koerder-Austerlitz~~	Irma	17.4.88	J.	Utrecht, Mauritsstr.	46	
17. ~~Frank~~	Annelies M.	12.6.29	J.	A'dam, Merwedep.	37	
18. ~~FrankHollaender~~	Edith	16.1.00	J.	"	Merwedep.	37
19. ~~Frank~~	Margot Betti	16.2.26	J.	"	Merwedep.	37
20. ~~Frank~~	Otto H.	12.5.89	J.	"	Merwedep.	37
21. ~~Frankfoort~~	Elias J.P.	22.10.98	kath.	Haag	Willemstr. 37	
22. ~~Freund~~	Erich	28.9.16	J.	A'dam, Perlachstr.	8	
23. ~~Groen~~	Leonardus	29.3.12	ohne	"	Miquelstr. 30	
24. ~~de Groot~~	Aron	30.9.07	J.	"	Pretoriusstr. 94	
25. ~~de Groot-Godfried~~	Bertha	30.12.07	J.	"	Pretoriusstr. 94	
26. ~~Hersfeld~~	Martin	6.2.89	ohne	Nw.Amstel, Oosterhoutl.	14	
27. ~~Jacobs-Cahn~~	Rosa	16.10.79	J.	Valkenburg, Nw.Weg 8 E		
28. ~~Jessurun Cardozo-Gallizier~~	Jeanette B.	4.3.03	J.	A'dam, Kr.Midrechtstr.	40	

Bron. Luijters, Schütz en Jongman, 2017, p. 204. Origineel in Oorlogsarchief Nederlandse Rode Kruis. *Toelichting.* Rosa Jacobs-Cahn uit Valkenburg (nummer 27 op de lijst) zat op hetzelfde arrestantentransport van A'dam naar Westerbork als de familie van Anne(lies) Frank (nrs. 17-20).

Amsterdam

Walter Benedik was 22 jaar toen hij vanuit Valkenburg in Amsterdam aan de Ruijsstraat 60-III onderdook. Hij werd op zondagavond 7 maart 1943 om 22.00 uur verraden en gearresteerd. Op 29 juni 1943 ging hij met het negenenzestigste transport naar het vernietigingskamp Sobibor en werd direct na aankomst vermoord.

Erna Benedik en *Theodoor Schachmann* trouwden op 15 april 1936 in Valkenburg en woonden tot aan de Duitse bezetting in Heerlen, maar keerden daarna terug naar Valkenburg bij haar ouders. In 1942 verhuisde het stel vanuit de ouderlijke woning naar Amsterdam en ging wonen in de Achillesstraat 80-I. Hier werden ze op 15 juli 1942 gearresteerd en naar kamp Westerbork gedeporteerd. Op maandag 28 september gingen ze met het drieëntwintigste transport naar het vernietigingskamp Auschwitz, waar ze direct na aankomst werden vermoord.

Sophie Rosette Leviticus trouwde op 30 juli 1942 in Dordrecht met Louis Jacques Cahn. Na hun huwelijk ging het stel wonen aan de Korte Waal 30 in Amsterdam.²²⁸ Het stel werd

²²⁷ Het exacte aantal op het laatste transport is lange tijd onduidelijk geweest. Kamp Westerbork beschikt over een transportlijst met 1023 namen.

²²⁸ Geraadpleegd op 15 september 2024 van <https://collections.arolsen-archives.org/de/document/130269254>.

gearresteerd en Sophie werd op transport gesteld naar Westerbork. Op dinsdag 8 december 1942 ging ze met het eenenveertigste transport door naar het concentratiekamp Auschwitz, waar zij direct na aankomst op vrijdag 11 december 1942 werd vergast.²²⁹ Louis Jacques werd opgesloten in de gevangenis in Amsterdam. Op vrijdag 8 januari 1943 ging hij op transport naar Kamp Westerbork en wist onderweg uit de trein te springen en onder te duiken in Leerdam waar hij de bezetting overleefde. Na de bevrijding vertrok hij naar Israël.²³⁰

Anna Mathilde Friedwald woonde tijdens het begin van de bezetting bij haar nichtje Marja Goldberg in Valkenburg. Op enig moment, maar zeker voor de eerste deportatie, verhuisde ze naar haar ouders in Amsterdam op de Utrechtse Dwarsstraat 92. In de zomer van 1942 werd zij gearresteerd en in Auschwitz vermoord op 11 december 1942. Onduidelijk is of het gezin zat ondergedoken.

4.4 Gedeporteerd en teruggekeerd

Slechts twee Valkenburgse Joden keerden na de bevrijding terug uit de kampen: Erwin Hirschberg en Marie Anna Gottschalk-Frenkel. We schetsen kort hun ervaringen.

Erwin Hirschberg werd twee dagen voor de tweede deportatie, op 9 november 1942, door de Valkenburgse wachtmeester der marechaussee en lid van de NSB Godert van Rennes gearresteerd en per motor met zijspan overgebracht naar het Huis van Bewaring in Maastricht. De reden dat hij twee dagen eerder dan de tweede deportatie werd gearresteerd is nooit opgehelderd.²³¹ Op 12 november 1942 werd Erwin gedeporteerd naar Kamp Westerbork en daar ingeschreven in strafbarak 68. Op 30 november 1942 ging hij met het negenendertigste transport naar Auschwitz. Erwin werd in Cosel uit de trein gehaald en kwam terecht in het *Reichsautobahnlager Sankt-Annaberg* van de *Dienststelle Organisation Schmelt*.²³² ²³³ Van Rens en Wilms stellen dat Schmelt “(...) *Vernichtung durch Arbeit heeft geperfectioneerd en winstgevend gemaakt*”.²³⁴ Een van de laatste kampen waar Erwin terecht kwam was Blechhammer waar benzine uit steenkool werd vervaardigd. Erwin overleefde de kampen, ontsnapte op 29 januari 1945 en keerde terug naar Nederland waar hij na de bezetting weer enkele bioscopen opende, waaronder in Heerlen.

De tweede Valkenburger die terugkeerde was Maria Anna Gottschalk-Frenkel (roepnaam Jenny). Zij woonde aan de Oud-Valkenburgerweg 33a in Oud-Valkenburg. Na de deportatie van haar zoon Ferdinand en zijn gezin verhuisde zij op 10 september 1942 en trok bij de familie Dahl in het aangelegen pand Oud-Valkenburgerweg 32b in.²³⁵ Op 2 december 1942, vermoedelijk na het onderduiken van de familie Dahl, vertrok ze naar Bloemenmarkt 7

²²⁹ Geraadpleegd op 13 september 2024 van https://stolpersteine-dordrecht.nl/het_voorbij_e_joodse_dordrecht_leviticus_cahn.html.

²³⁰ De familie van Sophie heeft jarenlang Louis Cahn beschuldigd dat hij haar in de trein in de steek heeft gelaten. Recent onderzoek van Herman van Rens wees echter uit dat zij niet gezamenlijk zijn gedeporteerd, en dat de beschuldigingen onterecht waren.

²³¹ Mogelijk speelde het conflict met de liquidator, de SS-er dr. Peter Zimmer, een rol. Door een schijnconstructie kon deze geen beslag leggen op het Rembrandt-theater in Den Haag, dat eigendom was van de gebroeders Erwin en Curt Hirschberg. Curt was tijdens de eerste deportatie opgepakt. Peter Zimmer was *Verwaltungstreuhand* voor bioscopen en theaters.

²³² Albrecht Schmelt (1899-1945) was SS-Brigadeführer en was door Himmler aangesteld in Silezië en verantwoordelijk voor de bouw van 177 kampen voor meer dan 50.000 dwangarbeiders. Hij pleegde op 8 mei 1945 zelfmoord. Geraadpleegd op 24 augustus 2024 van https://nl.wikipedia.org/wiki/Dienststelle_Schmelt en <https://www.oorlogsbronnen.nl/tijdslijn/d09ab4f4-9ec4-4d53-9971-5df41cb199b5>.

²³³ Kamp Sankt-Annaberg was bestemd voor de aanleg van de *Reichsautobahn 29* de zuidelijkste autoweg tussen Berlijn en het oosten, om de logistiek met het Oostfront te verbeteren.

²³⁴ Van Rens en Wilms, 2020, p. 55.

²³⁵ Geraadpleegd op 13 oktober 2023 van <https://collecties.kampwesterbork.nl/persoon/https%3A%2F%2F-kampwesterbork.nl%2Fdata%2Fperson%2F10784771>.

in Geleen. Zij trok in bij de familie van de slager Max Baum, die hoofdvertegenwoordiger was van de Joodse Raad van Geleen en de broer van haar schoondochter Johanna Baum.²³⁶ Op 3 april 1943 vertrok Maria vanuit Geleen tijdens de derde deportatie naar kamp Westerbork, waar ze werd verenigd met haar dochter Regina en schoonzoon Friedrich Gottschalk. Maria werd op 18 januari 1944 op transport gezet naar het concentratiekamp Theresienstadt.²³⁷ Regina en Friedrich vertrokken op 4 september 1944 met het laatste transport uit kamp Westerbork naar Theresienstadt. Friedrich werd drie weken later op transport gezet naar Auschwitz waar hij na aankomst werd vermoord. Moeder en dochter overleefden Theresienstadt en keerden na de oorlog terug naar Eindhoven. Dochter Regina hertrouwde in 1951 met de inmiddels weduwnaar geworden oud-voorzitter van de Joodsche Raad Valkenburg Gustav Hertogs. Maria verbleef korte tijd in Valkenburg maar verhuisde in 1954 naar het Joodse rusthuis Beth-Menachem in Amsterdam waar zij op 6 juni 1959 op 83-jarige leeftijd overleed.^{238 239}

Gedenksteen Joodse slachtoffers Valkenburg-Houthem

Op 11 september 1955 werd op de Joodse begraafplaats aan de Cauberg een gedenkplaat onthuld met daarop de namen van 44 Joodse slachtoffers uit Valkenburg-Houthem die niet terugkeerden uit de concentratiekampen. Uit ons onderzoek blijkt evenwel dat een drietal namen ten onrechte staat vermeld: Jos. (Samuel) Jacobs en Henriëtte Jacobs-Berlin zijn beiden een natuurlijke dood gestorven tijdens de bezetting en niet gedeporteerd.²⁴⁰ Voorts staat Jaq. Hannef (bedoeld wordt Hanft) vermeld als Joodse inwoner van Valkenburg-Houthem, maar hij woonde in de gemeente Klimmen. Volgens onze gegevens staan drie vermoorde Valkenburgse Joden niet vermeld op de gedenksteen, te weten: Anne Mathilde Friedwald, Alice Gebhard-Rosenwald en Theodore Schachmann. Alle drie stonden tijdens de bezetting in Valkenburg geregistreerd. Jan Diederer stelt dat ook Eva Cok-de Wilde ten onrechte ontbreekt. Zij werd inderdaad in Valkenburg-Houthem gearresteerd en via Maastricht en Westerbork gedeporteerd en vermoord.²⁴¹ Zij stond evenwel niet ingeschreven in het bevolkingsregister van Valkenburg maar was inwonster van Amsterdam. Haar verhaal komt in het volgende hoofdstuk uitgebreider aan de orde.

²³⁶ Diederer (2014, p. 41) beweert ten onrechte dat zij introk bij haar zoon Julius in Geleen. Julius Gottschalk woonde al voor februari 1941 in Eindhoven waar hij een modezaak dreef. Geraadpleegd op 23 oktober 2024 van https://stichting18september.nl/wp-content/uploads/2021/12/Boek_Joodse_gemeenschap_Eindhoven.pdf.

²³⁷ Diederer (2014, p. 41) veronderstelt ten onrechte dat zij samen met haar dochter Regina en schoonzoon op transport ging; Friedrich en Regina gingen zeven maanden later, op 04-09-1944, op transport naar Theresienstadt. Geraadpleegd op 23 oktober 2024 van <https://collecties.kampwesterbork.nl/persoon/https%3A%2F%2Fkampwesterbork.nl-%2Fdata%2Fperson%2F10784771>.

²³⁸ Diederer (2014, p. 41) schrijft eveneens dat Maria op 9 april 1943 naar kamp Vught was afgereisd; haar Joodse Raad kaart geeft echter aan dat zij al op 3 april 1943 in kamp Westerbork werd ingeschreven. Zij is na het ontvangen van de oproep op 28 maart, enkele dagen later naar Westerbork afgereisd.

²³⁹ Friedrich en Regina Gottschalk vormen een verhaal apart. Beiden woonden vanaf november 1938 in Beesel bij Reuver; maar Friedrich werd als stateloze op 11 februari 1939 opgesloten in het opvangkamp “Rotterdamse Vacantieschool” in Hoek van Holland. Op 23 april 1940 werd hij door de Nederlandse regering op transport gezet naar Kamp Westerbork, dat toen nog fungeerde als opvangkamp voor gevluchte Duitse en Oostenrijkse Joden. Regina voegde zich vrij snel bij hem. De Duitsers namen het kamp pas in juni 1942 over en richtten het kamp in als *Durchgangslager*. Op de Joodsche Raad kaarten staat dat beiden tot de zogenaamde “oude kampbewoners” behoorden en ingedeeld waren bij de *Gruppe Stammlager*, een groep die voorlopig was vrijgesteld van transport vanwege hun werk in het kamp. In hoeverre Friedrich lid was van de gevreesde Joodse Ordedienst is onbekend. Mogelijk dat beiden betrokken waren bij de voedselvoorziening; de hoofdkeuken lag naast barak 11 waar zij waren ondergebracht. Zij verbleven maar liefst 4½ jaar in Westerbork. Geraadpleegd op 25 oktober 2024 van <https://collections.arolsen-archives.org/en/search/person/130296094?s=regine%20gottschalk&t=2574933&p=0>; alsmede van: <https://collecties-kampwesterbork.nl/persoon/https%3A%2F%2Fkampwesterbork.nl%2Fdata%2Fperson%2F12179589>.

²⁴⁰ Naast beiden zijn nog zes Valkenburgse Joden een natuurlijke dood gestorven die niet op de gedenksteen staan. Jan Diederer geeft in zijn gedenkboek correct aan dat Henriëtte Hertog-Berlin een natuurlijke dood is gestorven, maar hij stelt ten onrechte dat zij de bezetting zou hebben overleefd. HCL, Gemeente Archief Meerssen, 12.130, inv. 2628 van 6 maart 1944, aktenummer 18.

²⁴¹ Diederer, 2014, p. 13. Ook Sophie Rosette Cahn Leviticus stond korte tijd ingeschreven in Valkenburg-Houthem. Kort na haar huwelijk ging zij in Amsterdam wonen (cq onderduiken). Onduidelijk is of zij en haar man Louis Jacques Cahn in Dordrecht of Amsterdam ingeschreven stonden ten tijde van hun arrestatie. Mogelijk moet ook haar naam aan de gedenksteen worden toegevoegd.

Joods monument op de Cauberg
(Website Nationaal Comité 4 en 5 mei)

De stichting Struikelstenen Valkenburg vermeldt op haar website 41 omgekomen Joden in Valkenburg, waaronder Eva Cok-de Wilde. Hier ontbreken Theodore en Erna Schachman-Benedik, Alice Gebhard-Rosenwald en Anne Mathilde Friedwald. Ook moet naar onze mening Sophia Rosetta Cahn-Leviticus worden toegevoegd. We adviseren zowel de Joodse gemeente als de Stichting Struikelstenen de ontbrekende namen van de genoemde vermoorde Joden alsnog toe te voegen.

Uiteindelijk kostte de Duitse bezetting en Jodenvervolgung aan 45 Joodse inwoners van Valkenburg het leven. Zij werden om het leven gebracht hetzij door vergassing in de

Struikelstenen voor de familie Benedik in de Wilhelminalaan; Erna Schachmann-Benedik ontbreekt; zij werd in Amsterdam gearresteerd. (Fotocollectie René van Rijsselt)

vernietigingskampen Auschwitz en Sobibor, hetzij door de verschrikkelijke onmenselijke behandeling in de Duitse werkkampen. Van de vele Joodse gezinnen in Valkenburg werden twee Valkenburgse Joodse families uitzonderlijk zwaar getroffen. De familie Cahn verloor acht gezinsleden, waarvan vier in Sobibor (Daniël, Elise, Louis en Karel), twee in werkkampen (George en Albert) en twee in Auschwitz (Bertha en Rosa). De familie Benedik had eveneens acht gezinsleden te betreuren: vijf gezinsleden werden in Sobibor vermoord (Mathilde, Josef, Bertha, Walter en Liza), de broers Robert en Rudolf verloren het leven in het werkkamp in Spytkowice, en Erna werd in Auschwitz vermoord.

Limburg Judenrein

Op 13 april 1943 werd de provincie Limburg *Judenrein* verklaard. Dat betekende uiteraard niet dat er geen Joden meer in de provincie verbleven. Limburg was tijdens de bezetting een geliefde onderduikprovincie voor zowel Joden uit Limburg als voor Joden uit andere provincies. In het volgend hoofdstuk focussen we op de onderduik.

5 Onderduik in Valkenburg

5.1 Gaan of niet gaan

Op vrijdag 26 juni 1942 werd David Cohen van de Joodsche Raad Amsterdam bij Ferdinand Aus der Füntten van de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* geroepen.²⁴² Tot zijn ontzetting werd hem meegedeeld dat alle Nederlandse Joden naar werkkampen in Duitsland zouden worden gestuurd, waarbij het vluchtelingenkamp Westerbork als doorgangskamp zou gaan fungeren. De ontredde binnen de Joodse gemeenschap was groot en er was nog maar één onderwerp van gesprek: “gaan of niet gaan”: opkomen of onderduiken.²⁴³ Het was een onmogelijke keuze tussen twee kwaden.²⁴⁴ *Arbeitseinsatz* in het totaal verwoeste oosten met zijn harde klimaat was een weinig aantrekkelijk vooruitzicht, zeker voor kinderen en ouderen.²⁴⁵ Het alternatief onderduiken was zowat nog onaantrekkelijker: bij wie kon je onderduiken, hoe voorzag je in je onderhoud, met als grootste gevaar ontdekt en gearresteerd te worden, waarna deportatie naar het beruchte concentratiekamp Mauthausen zou volgen, hetgeen een zekere dood betekende.²⁴⁷ Van Rens spreekt over “(...) een risicoanalyse met de kans op deportatie naar Mauthausen”.²⁴⁸ Daar kwam bij dat het een keuze onder tijdsdruk was: meteen onderduiken of langer afwachten met het risico dat het te laat was.²⁴⁹

De Joodse Raad voor Amsterdam bleef sterk gekant tegen onderduik: “ (...) *dit onderwerp, dit woord past niet in ons vocabulaire*”, aldus haar voorzitter David Cohen.²⁵⁰ Een belangrijke overweging was dat “ (...) *de grote massa der Joden ontbeerde het daarvoor benodigde geld en er waren bovendien onvoldoende onderduikplekken*”.²⁵² De Raad gaf daarom met regelmaat het advies niet onder te duiken en de Duitse verordeningen nauwkeurig op te volgen. Op 7 augustus 1942 bijvoorbeeld in “*Het Joodsche Weekblad*”: “ (...) *wie geen gehoor gaf aan de oproep, wie geen ster droeg of verhuisde zonder vergunning ging naar*

²⁴² David Cohen (1882-1967), Hoogleraar klassieke talen, medevoorzitter Joodsche Raad voor Amsterdam. Van der Boom, 2022, pp. 138 ev.

²⁴³ Ibidem, p. 257. Bron: Dagboek Voet, NIOD, pp. 98, 163, 244.

²⁴⁴ De derde optie was het land ontvluchten. Limburg was de provincie waar de Joden mogelijkheden hadden voor een vlucht naar het buitenland. De omgeving van Maastricht had verschillende clandestiene verbindingen met België. Van de 28.000 ondergedoken Joden vluchtten 4000 naar het buitenland, waarvan 2100 erin slaagden te overleven. 1900 werden op weg naar België, Frankrijk, Zwitserland en Spanje alsnog opgepakt en vermoord. Van Rens, 2013, p. 250; Braber, 1990, p. 81; Houwink ten Cate spreekt van 21 overlevenden onder 4000 personen die erin slaagden naar het buitenland te vluchten. Houwink ten Cate, 1999, p. 104.

²⁴⁵ Op 2 augustus 1942 hield Fritz Schmidt, de Generalkommissar zur besonderen Verwendung, in Ubach over Worms (Limburg) een toespraak voor de Duitse Nationaal-Socialistische Ortsgruppe: “ (...) wir sind keine Barbaren, wir wollen auch den Juden ihre Familien mitgeben; sie sollen aber drüben im verwüsteten Osten, in den leeren Städten mit den Aufräumarbeiten beginnen. Hart wird ihr Los sein; vergessen wir auch nicht, dass sie einstmal arm und verlaust in unsere Länder gekommen sind”.

²⁴⁶ Ervaringen van Duitse Joden die in 1941 vanuit Duitsland naar Poolse getto's waren gedeporteerd, waren verschrikkelijk geweest. Overigens bestond er, zeker in het begin van de deportaties, onvoldoende kennis van het bestaan van vernietigingskampen.

²⁴⁷ Overtredingen van de Joodse Verordeningen werden als “strafgeval” behandeld en eindigden stevast in Mauthausen. De opgepakte 427 Joodse mannen bij de eerste grote razzia in 1941 werden naar Mauthausen gedeporteerd en slechts twee overleefden de oorlog. Het concentratiekamp Mauthausen lag in Oostenrijk waar de gevangenen te werk werden gesteld in de beruchte granietgroeve.

²⁴⁸ Van Rens, 2013, p. 217.

²⁴⁹ Presser, 1965, deel I, p. 245.

²⁵⁰ De besturen van de Joodse Raad Enschede en Venlo waren de enige Raden die afstand namen van het landelijk beleid en de plaatselijke Joodse bevolking actief adviseerden in onderduik te gaan.

²⁵¹ Citroen, 2024, p. 329; Interview Johan Sanders.

²⁵² Van der Boom, 2022, p. 262; David Cohen, De mogelijkheid van onderduiken, [1948], NIOD, 181j, 10.

Mauthausen".²⁵³ De Raad droeg de Joodse Raden in de provincie op onderduik te ontmoedigen.²⁵⁴ Gestart moest worden met het voorbereiden van de deportaties door "(...) *nu al een verzamelpunt uit te kiezen, liefst dichtbij het station, en de lokale Joden te wijzen op de voorbereidingen die zij moesten treffen.*"²⁵⁵ ²⁵⁶ In de gemeente Valkenburg-Houthem werd, zoals we in het vorige hoofdstuk zagen, door de gemeente en de Joodse Raad Valkenburg hotel Tummers aangewezen als verzamelaarsplaats.

In Nederland kozen ondanks het negatieve advies van de Joodse Raden ongeveer 28.000 van de 130.000 Joden voor onderduik.²⁵⁷ Het bleek geen garantie voor overleven. Ruim 11.000 Joden (40%) werden alsnog gearresteerd en op transport gesteld naar de vernietigingskampen.²⁵⁸ Cammaert becijferde in zijn studie naar de georganiseerde illegaliteit in Limburg, dat tijdens de Duitse bezetting tussen de 2.500 en 3.500 Joden in de provincie Limburg zaten ondergedoken.²⁵⁹ Van deze groep werden tussen de 150 en 200 onderduikers alsnog gearresteerd. Van Rens stelt in zijn studie naar de Jodenvervolging in Limburg de cijfers naar beneden bij.²⁶⁰ Hij becijferde dat gedurende de bezetting 2.400 Joden in Limburg zaten ondergedoken: 400 Limburgse en 2.000 Joden uit andere provincies. Tijdens de bezetting werden ongeveer 270 Joodse onderduikers (11%) alsnog gearresteerd, een opmerkelijk lager percentage dan het landelijk cijfer van veertig procent.²⁶¹ De 2.100 Joden die in Limburg overleefden, vormden uiteindelijk twaalf procent van het totaal aantal in Nederland overlevende Joden.²⁶² ²⁶³

5.2 Valkenburgse Joden in onderduik

In figuur 3 van hoofdstuk 3 is te lezen dat van de tachtig geregistreerde Joden in Valkenburg tweeëntwintig Joden de oorlog hebben overleefd door onder te duiken. De ondergedoken Valkenburgse Joden vertrouwden volledig op hun sociale netwerk, bestaande uit zakenrelaties, vrienden of kennissen. De meesten hadden hun onderduik zorgvuldig voorbereid. Vier Nederlandse gezinnen, een Belgisch, een Pools en een Duits gezin waren in Valkenburg geregistreerde Joden en wisten uiteindelijk de risicovolle stap te wagen en doken onder. Opvallend is dat de meeste Valkenburgse Joden die onderdoken de bezetting overleefden. Alleen Walter Benedik, Erna Benedik, Theodoor Schachmann, Rosa Jacobs-Cahn, Anne Mathilde Friedmann en Sophie Rosette Cahn-Leviticus werden in onderduik gearresteerd,

²⁵³ Van der Boom, 2022, p. 146.

²⁵⁴ Vanaf 31 oktober 1941 werden Joodse raden opgericht in de provincies. Geraadpleegd op 24 maart 2024 van <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=210&miadt=298&miaet=1&micode=182&minr=1514434&miview=inv2&milang=nl>.

²⁵⁵ Van der Boom, 2022, p. 147.

²⁵⁶ Van hieruit werd op dinsdag 25-08-1942 de reis gemaakt naar het deportatiecentrum in Maastricht.

²⁵⁷ Van der Boom, 2022, pp. 257 ev.

²⁵⁸ Slechts 5.000 à 5.500 Joden (1% van de gedeporteerden) overleefde de vernietigingskampen. Croes & Tammes, 2004, pp. 441, 44; en geraadpleegd op 23 maart 2024 van <https://www.niod.nl/nl/veelgestelde-vragen/gedeporteerde-joden-cijfers>.

²⁵⁹ Cammaert, 1994, p. 446.

²⁶⁰ De oorzaak ligt in dubbeltellingen van het verzet, voortschrijdend inzicht over de Jodenvervolging en recent vrijgekomen landelijke en internationale archieven. Van Rens keek ook naar verschillen in overleving binnen de provincie Limburg: "*Door min of meer toevallige oorzaken kon (en kan) een samenleving een collectieve vorm ontwikkelen die neigt naar hetzij wegstijgen, hetzij het bieden van hulp*". Van Rens, 2013, pp. 375 ev.

²⁶¹ Van Rens, 2013, pp. 279 ev.

²⁶² Ibidem, p. 277.

²⁶³ Van de 650 Limburgse Joden die trachtten te vluchten werd een kwart (160) gearresteerd, veertig op de vlucht in het buitenland, zeventig binnen Limburg. Vijftig Limburgse Joden werden buiten de eigen provincie in Nederland opgepakt en op transport gesteld.

gedeporteerd en vermoord. Verder werden geen ondergedoken Valkenburgse Joden gearresteerd, al leidde de onderduik zelf tot veel stress en onzekerheid. Onderduik op het grondgebied van Valkenburg was overigens geen optie. Herkenning lag op de loer, het grote aantal NSB'ers en de zichtbaarheid van de vele Duitse troepen waren sterke argumenten om elders onderduik te zoeken. Op het echtpaar Hertogs na doken nagenoeg alle Valkenburgse Joden in naburige Zuid-Limburgse gemeenten onder zoals Nieuwenhagen, Hoensbroek, Meerssen, Vaesrade en St. Geertruid. De meeste Joodse onderduikers hadden via hun uitgebreide klantenkring vele contacten opgebouwd in de regio. Betrouwbare zakenpartners bleken vaak bereid mee te helpen aan de onderduik. Andere Joden volgden familienetwerken naar Amsterdam of zelfs Brussel. Na de onderduik keerden velen naar Valkenburg terug om enkele jaren later alsnog naar Israël of de Verenigde Staten te emigreren. Slechts enkelen bleven in Valkenburg wonen. Annie en Edgar Huiman bleven na de bevrijding tot hun levenseinde in Valkenburg wonen en golden als het laatst overgebleven Joodse echtpaar van de oorlogsgeneratie in Valkenburg. Edgar overleed in 1994 en twee jaar later zijn echtgenote Annie. We geven een kort overzicht van de ondergedoken Valkenburgse Joden.

Tweeëntwintig Joodse onderduikers uit Valkenburg

De Valkenburger *Edgar Huiman* woonde met echtgenote *Annie Muller* en zijn moeder *Clara Huiman-Gottschalk* aan de Wilhelminalaan 70 in Valkenburg en was grossier in slagersbenodigdheden. Hij bezat een omvangrijke klantenkring in Zuid-Limburg, waaronder de slager Frans Smeets die een slagerij bezat aan de Heerlerweg in Hoensbroek. Smeets bleek bereid de familie Huiman op de zolder van zijn woning onder te laten duiken. Na een opstootje voor de woning van Huiman in Valkenburg vluchtte het gezin via de zijuitgang van hun woning naar de Valkenburgse huisarts dr. Kettler die het gezin opving en op een veilig moment naar Hoensbroek bracht waar ze bij Smeets onderdoken.²⁶⁴ Het gezin overleefde de jarenlange onderduik en keerde ongedeerd naar Valkenburg terug.

Op 30 juli 1942 vond in Dordrecht het huwelijk plaats tussen de Valkenburger *Louis Jacques Cahn* en *Sophia Rosette Leviticus* uit Dordrecht.²⁶⁵ Het jonge stel dook onder aan de Kromme Waal 30 in Amsterdam. Op 30 november 1942 werden beiden alsnog gearresteerd. Sophia Leviticus werd vrijwel onmiddellijk op transport gesteld naar Westerbork waar ze op 3 december 1942 werd ingeschreven. Op 8 december ging ze op transport naar Auschwitz waar ze op 11 december 1942 bij aankomst werd vermoord. Louis Jacques had meer geluk. Hij werd na zijn arrestatie tot 8 januari 1943 in de strafgevangenis aan de Amstelveenseweg in Amsterdam opgesloten. Op vrijdag 8 januari 1943 ging Cahn alsnog op transport naar

---

²⁶⁴ Onduidelijk is wanneer dit tafereel zich afspeelde. Huiman stond niet op de lijst van 25 augustus om te worden gedeporteerd. Mogelijk dat hij in november 1942 onderdook; er zijn echter geen bronnen voorhanden. De gemeentearts van Valkenburg-Houthem, dr. Kettler (1893-1975), was een steun en toeverlaat voor Joden in de gemeente. Hij zorgde met het schrijven van attesten voor uitstel van de deportatie. Marja Eisenberg-Goldberg lukte het om met behulp van Kettler de eerste deportatie te ontlopen en tijdelijk onder te duiken in het Maastrichtse ziekenhuis Calvariënberg met hulp van de geneesheer-directeur dr. Mendes de Leon. Voor de echtgenote van Silber schreef Kettler ook een attest waardoor het gezin niet hoefde mee te gaan met de eerste deportatie; meteen onderdook en de bezetting overleefde. Erwin Hirschberg kreeg eveneens uitstel door het attest van Kettler, maar werd hij alsnog gearresteerd door de NSB'er en wachmeester Godert van Rennes.

²⁶⁵ Het was de reden die zijn vader aangaf in een brief aan burgemeester Hens voor het niet op komen dagen van zijn zoon bij de eerste deportatie op 25 augustus 1942 in Valkenburg.

Kamp Westerbork maar wist onderweg uit de trein te springen. Hij dook onder bij H. Clermonts aan de Owensstraat 78 in Leerdam en overleefde de bezetting.^{266 267 268}

Het echtpaar *Alfred Hertog en Hertha Mendel* woonde aan de Koninginneweg 8 in Valkenburg. Nadat zij op 24 augustus 1942, net als vele andere Limburgse Joden, de oproep tot deportatie naar Westerbork hadden ontvangen besloten ze onder te duiken. Hertha verklaarde tijdens een interview op 26 september 1989 dat een bevriende slager uit Heerlen het echtpaar naar het Belgische plaatsje Battice in de provincie Luik bracht. Van daaruit bracht het Belgische verzet hen onder in een appartementje in Brussel. Daar konden zij een onopvallend bovengronds bestaan leiden omdat zij de identiteit hadden aangenomen van een overleden echtpaar. Hertha herinnerde zich dat de burens zagen dat de veldwachter Linckens op de dag van de beoogde deportatie "(...) hier met een hooivork in het hooi heeft staan steken. Hij vermoedde dat wij ons daar hadden verstopt om aan de oproep te ontkomen".²⁶⁹ Toen zij na de bevrijding weer in hun huis waren ingetrokken en dezelfde veldwachter het huis kwam controleren en Hertha Mendel open deed viel zijn mond open van verbazing: "Hij stotterde: 'Zeet deer wir hie?', Mendel antwoordde ad rem: 'Jao, veer zint wir hie. Pas uuch dat neet?'".²⁷⁰ De moeder van Alfred, Henriëtte Hertog-Berlin, dook niet onder in Brussel. Zij bleef achter en verhuisde op bevel van de Duitsers naar het klooster St. Jozef Gasthuis aan de Gasthuisstraat 19 in Meerssen, waar zij op 4 maart 1944 op 71-jarige leeftijd, vlak voordat het Gasthuis werd leeggehaald door de Duitsers, een natuurlijke dood stierf.²⁷¹

Niet alle Valkenburgse Joden beschikten over een goed netwerk om tijdig en georganiseerd onder te duiken. Het in 1937 uit Duitsland naar Valkenburg gevluchte gezin *Nathan-Friesem* en hun twee zonen *Gerd en Fredo*, zijn hier een voorbeeld van. Ze waren huurder van het hotel *Hof van Holland* aan het Stationsplein in Valkenburg dat in oktober 1941 op last van de Duitse bezetter was gesloten. Op 24 augustus 1942 ontvingen ze de oproep om de volgende dag op transport te gaan. Ze doken vrijwel meteen onder in de woning van het kinderloze echtpaar Wiel Curfs-Drummen aan de Vroenhofweg 3 bij de spoorwegovergang Meerssen-Houthem. Het jonge echtpaar Johan Kengen en Annie Drummen verbleef eveneens op de bovenverdieping.²⁷² De Nathans overleefden de bezetting. Na de bevrijding emigreerden de Nathans naar de Verenigde Staten.

Het Poolse gezin *Silber* vluchtte in 1936 vanuit Düsseldorf naar Nederland en woonde aan de Cremerstraat 35 te Valkenburg. Het lukte het gezin om via hun kennissen- en klantenkring onder te duiken. De textielhandelaar *Kelman Silber* had het geluk dat hij een brede

²⁶⁶ Louis Jacques Cahn brak tijdens zijn ontsnapping een been en werd door een boer in veiligheid gebracht. Een tweede verklaring voor zijn gebroken been was dat hij tijdens zijn ontsnapping door Duitse soldaten in zijn been was geschoten. De laatstgenoemde versie is een mondelinge overlevering.

²⁶⁷ Louis Jacques werd lange tijd door zijn schoonfamilie verweten zijn vrouw in de trein naar Westerbork in de steek te hebben gelaten door uit de trein te springen. Brononderzoek door Van Rens wees echter uit dat beiden vrijwel direct na hun arrestatie werden gescheiden, en dat Louis Jacques pas op transport naar Westerbork ging toen zijn vrouw al een maand eerder in Auschwitz was vermoord. Mythes ontstonden snel in een tijd waarin amper informatie voorhanden was over weggevoerde Joden. Moeilijker bleek het de verhalen te ontkrachten. Geraadpleegd op 23 september 2024 van https://stolpersteine-dordrecht.nl/het_voorbij_joodse_dordrecht_leviticus_cahn.html.

²⁶⁸ Louis Jacques vertrok 15 september 1951 met zijn tweede vrouw de weduwe Elisabeth (Liesje) Bouteljé en hun dochter Elly en stiefdochter Sarah naar Israël.

²⁶⁹ Valkenburg (75 jaar bevrijding; de inval, de bezetting en de bevrijding) 2019, p. 121; Overigens wordt in de publicatie gesproken over een veldwachter X. Duidelijk is dat het om Linckens ging: Burgemeester Hens gaf alle opdrachten betreffende de Joden aan Linckens: hij haalde de oproepingskaarten op uit Maastricht, registreerde en arresteerde de opgekomen Joden en begeleidde ze naar het deportatiecentrum in Maastricht.

²⁷⁰ Vrij vertaald: "Zijn jullie er weer?", "Ja, we zijn er weer. Bevalt U dat niet?"

²⁷¹ Diederer, 2014, p. 54 vermoedt, overigens ten onrechte, dat Henriëtte mogelijk mee was gegaan naar Brussel. Overigens waren ook Benjamin Hollander (93) en Salomon Zeligman (63) opgenomen in het Gasthuis. Op 1 april 1944 werd het Gasthuis door de *Sicherheitsdienst* leeggehaald en werden beide mannen via Westerbork naar Auschwitz gedeporteerd en op 8 april 1944 vermoord.

²⁷² Diederer, 2014, pp. 46-47, rapporteert dat het gezin Nathan onderdook in het huis van Johan Kengen die lid was van het ondergronds verzet. Odekerken rapporteert daarentegen in zijn bijdrage *Stolpersteine* in Broekhem dat het gezin onderdook bij fam. Curfs-Drummen waar ook Johan Kengen en Annie Drummen verbleven. Onduidelijk is of Kengen ondergedoken zat of er woonde. Naspeurwerk bracht geen connectie tussen Kengen en het verzet. Geraadpleegd op 20 augustus 2024 van https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=254&miaid=596&mi-lang=nl&misort=unitdate%7Cdesc&mizk_alle=trefwoord%3AJoden&mif3=%27t%20Sjtelgelke&miview=ldt4.

klantenkring had in Zuid-Limburg. Het gezin kwam op 25 augustus 1942 vanwege ziekte van Kelmans echtgenote *Bertha Schleijen* niet opdagen. Dr. Kettler bevestigde op 27 augustus 1942 haar ziekte: “*Ondergetekende verklaart dat (...) van Silber lijdende is aan bronchitis chronica en asthma aanvallen. Zij is niet vervoerbaar, haar echtgenoot zorgt voor haar verpleging*”. Het echtpaar en hun zoon *Max Silber* doken meteen onder in de gemeente Nieuwenhagen in de Oostelijke Mijnstreek, overleefde de bezetting en keerde na de bevrijding terug naar Valkenburg.

In het Joods Belgische gezin van veehandelaar *Samuel-Golstein* aan de Nieuweweg E81 (huidig huisnummer 25) ontstond onenigheid over de vraag of moest worden ondergedoken of niet. De ouders *Jacques Samuel* en *Bertha Golstein* wilden niet onderduiken.²⁷³ Hun zoon *Marcel Samuel* en zijn vrouw *Henriëtte Felsenthal* daarentegen weigerden zich op 25 augustus 1942 te melden en doken meteen onder bij een handelskennis in Hoeve Wimmers in Oud-Valkenburg. Een maand later verkasten ze naar een rustiger omgeving in de Hoeve Roosenhof, eigendom van de familie Theunissen-Gerrickens in het gelijknamige buurtschap Bruisterbosch in Sint Geertruid.²⁷⁴ Hier verbleven Marcel en Henriette de rest van de Duitse bezetting. Na de bevrijding keerden ze op 19 september 1944 met paard en wagen terug naar Valkenburg. Het gezin emigreerde in 1949 naar de Verenigde Staten.

Het Joods Duitse gezin van veehandelaar *Isidor Dahl*, *Sophie Beesman* en dochter *Ruth Elisabeth* woonde aan Neerhem 31-b in Valkenburg-Houthem. Begin 1943 besloten ze gescheiden onder te duiken. Ruth Elisabeth dook onder bij Hendrik Robbertsen en Lina Tyrann in Vaesrade, een dorpje verscholen tussen de heuvels op de helling van het Geleenbeekdal en het plateau van Doenrade. Ook Isidor en Sophie vonden een onderduikplaats op een onbekend adres in deze omgeving. Het gezin overleefde de bezetting en keerde veilig terug in Valkenburg. Ruth Elisabeth vroeg enkele decennia na de bevrijding de onderscheiding *Yad Vashem* aan voor haar onderduikgevers. De onderscheiding werd toegekend en op 31 december 2000 uitgereikt.²⁷⁵

De voorzitter van de Valkenburgse Joodse Raad en muzikleraar *Gustaaf Hertogs* ontliiep als laatste met zijn gezin vervolging. Kort voor de laatste deportatie van 10 april 1943 doken hij, zijn vrouw *Clara Hartog* en zoon *Edgar* onder bij C.J. Habets aan de St. Pieterstraat 13 in Valkenburg en overleefden daar de bezetting. Hertogs en Habets namen een groot risico omdat ze in hun eigen gemeente onderdoken. Gustaaf was immers muzikleraar van de plaatselijke muziekschool en dirigent van de Harmonie Koninklijke Walram's Genootschap en bekend in Valkenburg. De onderduikgever Habets had buiten het gezin Hertogs ook nog een ongeregistreerd Joods meisje Doortje van der Horst in onderduik, waarover later meer. Het gezin Hertogs overleefde de bezetting.

---

²⁷³ Een maand na de eerste deportatie werden op 17 september 1942 de ouders van Marcel gearresteerd en op 29 september 1942 op transport gesteld naar het vernietigingskamp Auschwitz en bij aankomst vermoord.

²⁷⁴ De Roosenhof is een Limburgse hoeve met een herenhuis. De commissaris der provincie in Limburg graaf Max de Marchant et d'Ansembourg heeft hier eveneens een tijdje gewoond.

²⁷⁵ Geraadpleegd op 15 juli 2024 van <https://collections.yadvashem.org/en/righteous/4039379>.

5.3 Onderduikers van buiten Valkenburg

De hulp aan Joden om onder te duiken en zo vervolging en vernietiging te ontlopen was in Nederland nagenoeg afwezig. H.M. van Randwijk sprak van het “(...) *historisch tekort van het Nederlandse volk, dat de Joden lang niet die hulp heeft geboden waarop ze als Nederlanders, als mensen, als medeburgers en burens recht hadden*”.²⁷⁶ Presser constateert: “*De kleine groeperingen van vooral kunstenaars en studenten, die van de zomer van 1942 af poogden zoveel mogelijk Joden in Nederland in leven te houden, hadden voortdurend te kampen met een gebrek aan doelbewuste medewerkers en aan adressen, waar de grote en kleine onderduikers heen konden worden gebracht (...). Het was allemaal verschrikkelijk en triest*”.²⁷⁷ De conclusie die Cammaert trekt over de houding van de Limburgse bevolking bij het helpen onderduiken van Joden is eveneens ontluisterend.²⁷⁸ Hij constateert dat de houding van de katholieke bevolking er een was van onverschilligheid en berusting, met een sterke neiging de ogen te sluiten voor het onrecht dat Joden werd aangedaan. Gevoelens van onmacht, gezagsgetrouwheid en volgzaamheid waren debet aan die houding. Dat neemt niet weg dat op kleine schaal Limburgers ondersteuning boden bij de onderduik van Joden, zeker vanaf zomer 1942 toen de eerste Joden zich onttrokken aan deportatie en onderdoken. Ook enkele kerkelijke leiders, zoals dominee Pontier en pastoor Vullingsh, stimuleerden de hulp bij onderduik.

Daar kwam bij dat de organisatie van het verzet in Limburg pas laat op gang kwam. De Februaristaking van 1941, de eerste grootschalige landelijke verzetsactie tegen de Jodenvervolging, ging bijvoorbeeld volledig aan Limburg voorbij. Het duurde tot juni 1943 eer de Landelijk Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO) werd opgericht. Pas in augustus 1943 werd het Rayon Limburg aangesloten. In januari 1944 kwam het Rayon Valkenburg onder Heerlen te vallen en sloot zich aan bij het landelijke netwerk. Rayon 8, Valkenburg-Houthem, bestond uit de (deel)gemeenten Valkenburg, Houthem, Berg & Terblijt, Sibbe, Margraten, Schin op Geul en Klimmen. Pierre Schunck was de rayonleider.²⁷⁹ ²⁸⁰ De oprichting van de LO kwam niet alleen voor veel Joden te laat (de laatste grootschalige deportatie in Limburg was begin april 1943 al afgerond), maar de hulp aan Joden was voor de LO, zeker in het begin van haar bestaan, slechts een nevenactiviteit.²⁸¹ Voor hun onderduik bleven Joden tot het einde van 1943 aangewezen op hun sociale en familienetwerken. De Joodse onderduikers kwamen pas later in beeld bij de LO en maakten in de loop van de bezetting steeds meer gebruik van de diensten van de LO. Cammaert concludeert dat door de medewerking van de LO uiteindelijk tientallen Joden onderdak vonden in het rayon Valkenburg.²⁸²

Door het landelijk dekkend LO-netwerk werd het mogelijk om de honderden niet-Joodse onderduikers in Valkenburg en omgeving te laten onderduiken en regelmatig te voorzien van distributiebonnen en de nodige andere zaken. Het ging vooral om verzetsstrijders,

²⁷⁶ Presser, 1965, deel 2, pp. 243 ev. Presser haalt dominee Touw aan: “(...) diep beschamend feit, dat de gemeente van Christus deze Joden-deportatie van meer dan 100.000 Joden heeft aangezien en niet verhinderd”.

²⁷⁷ Ibidem, p. 244. Presser constateert dat “een ‘Ariër’ vijf-en-een-halve keer zoveel kans maakte op een duikadres”.

²⁷⁸ Cammaert, 1994, pp. 395 ev.

²⁷⁹ Peter Joseph Arnold (Pierre) Schunck (1906-1993), (schuilnaam Paul Simons) was eigenaar van een wasserij in Valkenburg; in Heerlen had hij een bedrijf dat kleding voor mijnwerkers vervaardigde.

²⁸⁰ Schunck had naar eigen zeggen tijdens de derde deportatie in april 1943 geprobeerd het gezin Soesman tot onderduiken te bewegen, maar zij weigerden. In zijn verslag over zijn activiteiten tijdens de bezetting worden de eerste en de tweede deportatie in Valkenburg niet genoemd.

²⁸¹ Cammaert, 1994, pp. 427 ev.

²⁸² Ibidem, p. 430.

neergestorte piloten en mannen die de *Arbeitseinsatz* wilden ontlopen. Valkenburg had een grote aantrekkingskracht op deze onderduikers. Het heuvelachtige gebied bezat vele mergelgrotten met gangenstelsels die zonder plaatselijke kennis ontoegankelijk waren.²⁸³ Daarnaast waren er vele boerderijen met landbouwgronden. Veel onderduikers kwamen terecht in de geïsoleerde boerderijen waar ze meehielpen bij het werk op de boerderij. Ook de vele hotels en restaurants in de kleine stadskern van Valkenburg en Houthem boden ruimschoots werk voor onderduikers.²⁸⁴

Onderduik in Limburg en Valkenburg

De passieve houding van de meerderheid van de bevolking liet onverlet dat Limburgse en Valkenburgse gezinnen hun huis openstelden voor Joodse onderduikers. De onderduikroutes waar Joodse onderduikers gebruik van maakten, vanuit Holland naar Limburg, kwamen in de loop van de bezetting tot stand. Met name studenten uit Utrecht en Amsterdam, die zich het lot van de Joden aantrokken, waren vanaf het begin van hun activiteiten (rondom juli 1942) naarstig op zoek naar geschikte onderduikplekken in Limburg. Het betrof naast volwassen Joden vooral Joodse kinderen die, gescheiden van hun ouders, via hulporganisaties een veilige onderduikplek vonden. De contacten van de hulporganisaties leidden uiteindelijk via vele tussenkanalen naar Limburg. De organisatie van de onderduikroutes was diffuus van karakter. Er was niet sprake van één organisatie. Van Rens spreekt over vele naast elkaar bestaande, weinig overzichtelijke, parallelle kanalen die van Amsterdam naar Maastricht, Heerlen en Tienray liepen. De routes werden vooral gebruikt om de vele Joodse kinderen uit de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam naar een veiliger oord te brengen. Uiteindelijk werden ruim zeshonderd Joodse kinderen in de provincie Limburg ondergebracht.²⁸⁵ Eén van de routes waarover kinderen uit Amsterdam werden gesmokkeld naar Limburg, werd beheerd door de NV-groep. De groep werd omstreeks juli 1942 toen de eerste Joden op transport gingen opgericht door de gereformeerde Amsterdamse broers Jaap en Gerard Musch. Jaap Musch verhuisde in de zomer van 1942 naar Heerlen om adressen voor Joodse kinderen te zoeken.²⁸⁶ De organisatie bracht in totaal 231 Joodse kinderen onder bij pleegouders, waaronder 160 kinderen in de Oostelijke Mijnstreek.²⁸⁷ Alle kinderen overleefden de Duitse bezetting.

Een tweede route die een belangrijke rol speelde bij de onderduik van Joodse kinderen uit Amsterdam werd aangestuurd door het Utrechts Kindercomité (UKC), dat voornamelijk bestond uit studenten van de Rijksuniversiteit Utrecht. De oprichter Jan Meulenbelt rolde via

---

²⁸³ Voorbeeld is de zgn. Duikherberg die Pierre Schunck liet aanleggen. De grot, uitgerust met elektriciteit en matrassen, werd gebruikt als tijdelijk opvangplek voor telkens ongeveer twintig onderduikers (overigens wordt geen gewag gemaakt van Joodse onderduikers) waaronder neergeschoten piloten, voordat zij naar definitieve bestemmingen werden overgebracht. De mergelgrotten waren wegens vocht en kou niet geschikt voor langdurig verblijf of wapenopslag.

²⁸⁴ Het eigen personeel was ondergedoken of werkte onder dwang in de Duitse oorlogsindustrie.

²⁸⁵ Amsterdamse Joden moesten zich verzamelen bij de Hollandsche Schouwburg aan de Plantage Middenlaan. Tienduizenden werden hier opgesloten en vastgehouden voordat zij gedeporteerd werden naar concentratie- en vernietigingskampen. Kinderen jonger dan 12 jaar werden ondergebracht in de zogenaamde Crèche, het pand tegenover de Schouwburg. Van hieruit werden onder de ogen van de bezetter minstens 1.000 kinderen door personeel en verzetsmensen weg gesmokkeld. De kinderen kwamen op onderduikadressen in Drenthe, Friesland en Limburg terecht. Van Rens, 2013, pp. 229 e.v. Het exacte aantal is niet bekend, nog steeds worden lijsten met namen aangetroffen.

²⁸⁶ Jaap Musch werd op 8 september 1944 bij toeval in Nijverdal gearresteerd en op gruwelijke wijze om het leven gebracht in kamp Erika bij Ommen.

²⁸⁷ Cammaert, 1994, p. 446. Musch werkte in Heerlen nauw samen met dominee Gerard Pontier die hem hielp tientallen onderduikadressen in de regio te vinden.

zijn moeder in de georganiseerde hulp aan Joodse kinderen.^{288 289} Het UKC smokkelde vanaf juli 1942 Joodse kinderen uit de hoofdstad en bracht ze elders onder. In hun zoektocht naar “afzetgebied” kwamen ze uiteindelijk ook in Limburg terecht. Het UKC bracht ongeveer vierhonderd Joodse kinderen en enkele Joodse volwassenen in veiligheid.

De groep rondom de Amsterdamse student Piet Meerburg was eveneens vanaf het begin van de deportaties in juli 1942 betrokken bij de hulp aan Joodse onderduiker(tje)s. De groep-Meerburg werkte nauw samen met het UKC. De groep legde contact met Ch. Berkel, een student uit Heerlen, die Joodse kinderen onderbracht bij mijnwerkersfamilies in de Oostelijke Mijnstreek. De groep-Meerburg heeft naar schatting vijfhonderd tot zevenhonderd Joodse kinderen kunnen redden die voor een groot deel in Limburg en Friesland waren ondergebracht.

Arie van Mansum, een gereformeerde Maastrichtenaar, kwam in het begin van 1943 in aanraking met de groep-Meerburg en organiseerde samen met zijn geloofsgenoot Derk van Assen diverse “afzetroutes” naar Limburg.²⁹⁰ Wekelijks ging Van Mansum, die als handelsreiziger vrij mocht reizen, naar Amsterdam en bracht Joodse kinderen via contacten onder bij mijnwerkersgezinnen in Heerlen, Brunssum, Ubach over Worms, Eijs-Wittem en Vaals. Zuidelijker kwamen zij overigens zelden.²⁹¹ Van Assen en zijn organisatie brachten tussen de vijftig en zestig Joodse kinderen in Zuid-Limburg onder, die nagenoeg allemaal de bezetting overleefden.²⁹²

De onderduikroutes leidden in het begin vooral naar het landelijke gebied van Noord- en Midden-Limburg en meer specifiek de Peel en de Maasdorpen ten westen van de Maas bleken uitermate geschikt voor onderduik. De dorpen lagen ver uit elkaar en er waren weinig aanhangers van de NSB. De bevolking was overwegend anti-Duits, sterk religieus van karakter, betrouwbaar en zwijgzaam. Mogelijke verraders werd de wacht aangezegd en zij wisten wat hun te wachten stond bij verraad. Het nabuurschap stond bij de plattelandsbevolking hoog in het vaandel. Buiten het landelijke gebied van Noord- en Midden-Limburg bleken in Zuid-Limburg ook Maastricht en de Oostelijke Mijnstreek, met de kernen Heerlen, Kerkrade en Hoensbroek, geschikte locaties voor Joodse onderduikers. Volwassen Joden gingen voornamelijk naar Maastricht, jonge Joodse kinderen naar de Oostelijke Mijnstreek. Zowel katholieke als gereformeerde gezinnen, waarvan de vaders en zonen in de “Koel” werkten, waren kinderrijk en een gezinslid meer of minder viel niet op. In het gebied rondom de Mijnstreek lagen eveneens vele kleinere dorpsgemeenschappen, zoals Eygelshoven, Schaesberg en Klimmen.

Valkenburg bleek in het begin minder in trek voor onderduik. Bijna alle Valkenburgse Joden doken, zoals we zagen, buiten de eigen gemeente onder. Des te opmerkelijker is de bevinding in dit onderzoek dat tijdens de bezetting wel degelijk Joden van buiten de gemeentegrenzen op diverse onderduikadressen in Valkenburg waren ondergebracht. Van Rens schatte op basis van zijn analyse van de verblijfplaatsen van Joden op de CRB-lijsten, dat in

---

²⁸⁸ Jan Meulenbelt (1921-2011) woonde aan de Rijnlaan in Utrecht. Verzetsnaam Van Beusekom.

²⁸⁹ Flim, 2012, pp. 19-21. De oprichting van het UKC werd geïnitieerd door de 18-jarige Joodse Bepie de Hont die de contacten legde en uiteindelijk bij Meulenbelt terecht kwamen.

²⁹⁰ Driedelig interview met Arie van Mansum: geraadpleegd op 20 september 2024 van <https://www.youtube.com/watch?v=JOqmCTRtyqM>.

²⁹¹ Het ontbrak aan betrouwbare contacten in de meer zuidelijke gemeenten zoals Valkenburg, vooral door een bijna afwezige gereformeerde geloofsgemeenschap; er was nadrukkelijk sprake van een “geloofsmuur” waarachter men geen activiteiten ontplooië. Vanaf 1943 kwam enige samenwerking tot stand met de zuidelijke gemeenten waaronder Valkenburg.

²⁹² Van Assen zelf overleefde niet. Hij werd op 26 juli 1943 door de SD in Maastricht gearresteerd, en op 13 september van datzelfde jaar in de Horst-Meterik door het beruchte Sipo-lid Richard Nitsch geëxecuteerd.

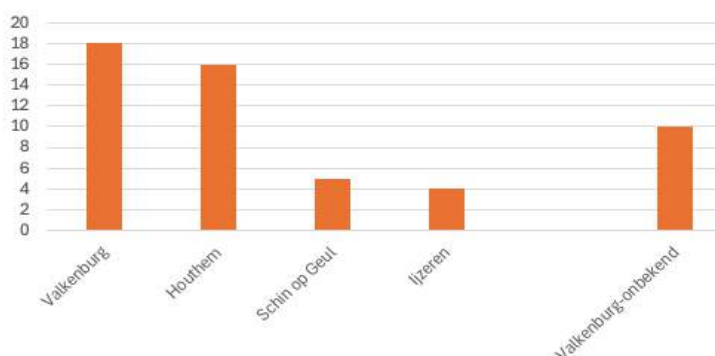
Valkenburg ruim zeventig Joodse onderduikers moeten hebben verbleven.^{293 294} Ons onderzoek ondersteunt zijn analyse: archiefonderzoek leverde uiteindelijk de namen op van drieënvijftig (niet-Valkenburgse en niet-geregistreerde) Joden die op enig moment tijdens de bezetting in Valkenburg verbleven of ondergedoken hebben gezeten. Deze opmerkelijke bevinding nuanceert het vigerende en eenzijdige beeld waarin Valkenburg stevast als NSB-nest wordt neergezet. Er bestond een duidelijke keerzijde: ook Valkenburgse inwoners bleken bereid Joden in hun gezin of in hun huis te laten onderduiken. Het was een riskante onderneming niet in de laatste plaats vanwege de kans op ontdekking, maar ook vanwege de actieve politie in Valkenburg die, zoals we nog zullen zien, volop ten dienste stond van de SD en Sipo in Maastricht. Uiteindelijk dankten negenendertig volwassenen en minstens veertien Joodse kinderen hun leven aan de bereidheid van Valkenburgse gezinnen hen liefdevol en ruimhartig op te vangen. Door de beperktheid van de archieven bestaat de mogelijkheid dat meer kinderen in Valkenburg ondergedoken hebben gezeten. Met drie onderduikkinderen (Marij van Gelder, Philip Soesan en Piet Cohen) zijn in het kader van dit onderzoek interviews gehouden die zijn uitgewerkt in het hoofdstuk “De morele dimensie van rechtsherstel”.

Drieënvijftig Joodse onderduikers in Valkenburg

Van de 53 Joodse onderduikers in Valkenburg die in archieven opdoken, zijn gegevens verzameld zoals onderduikgevers, adressen, leeftijden enzovoorts. Dit om een beter beeld te krijgen van hen en van hun verblijfplaats. Het feit dat onderduiken illegaal was, maakt de archieven per definitie niet volledig. Bovendien is niet van iedere onderduiker uitputtende informatie gevonden. Toch geeft de verzamelde informatie een goed beeld van de onderduik in Valkenburg. Grafiek 1 geeft een overzicht in welke voormalige gemeente de 53 Joodse onderduikers waren ondergebracht.

Grafiek 1

Aantallen onderduikers naar voormalige gemeente

Bron. Berekening op basis van samengestelde database

²⁹³ Bij Van Rens (2013, p. 217) zijn een duizendtal namen bekend van Joodse onderduikers in Limburg, waaronder 315 Joodse kinderen. Hij maakt onder andere gebruik van de lijsten van het Centraal Registratie Bureau voor Joden (CRB), gevestigd in Eindhoven; Van Rens, 2013, p. 276.

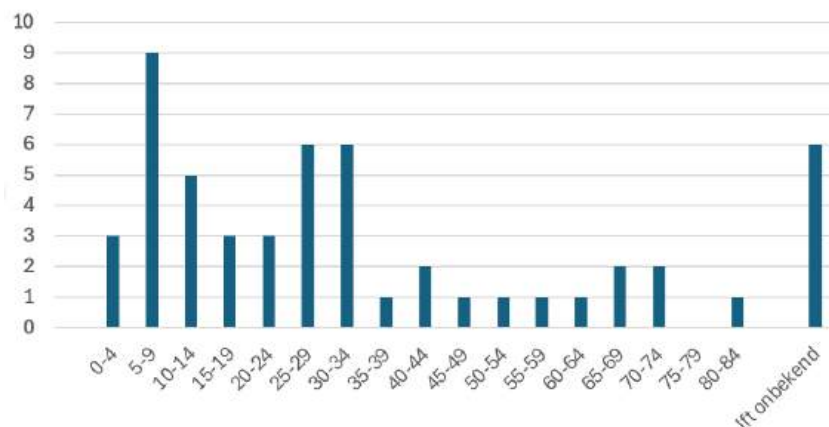
²⁹⁴ Van Rens (2013, p. 278) kwam voor Valkenburg op een schatting van 73 Joodse onderduikers per 10.000 inwoners. CRB staat voor Centraal Registratie Bureau voor Joden in Eindhoven, waar gemeenten na de bevrijding de Joden moesten aanmelden die zich in hun gemeente weer meldden.

Van tien Joodse onderduikers is weliswaar bekend dat ze in Valkenburg werden ondergebracht, maar een adres ontbreekt zodat we alleen aan kunnen geven dat ze ergens in Valkenburg waren ondergedoken. Verreweg de meeste Joodse onderduikers waren ondergebracht in de voormalige gemeenten Valkenburg (18) en Houthem (16). Schin op Geul (5) en IJzeren (4) waren minder in beeld als onderduikplaats en volgden op enige afstand. Van de overige voormalige gemeenten zoals Oud-Valkenburg, Strucht, Vilt en Berg en Terblijt zijn geen betrouwbare gegevens gevonden die op Joodse onderduikers wijzen.²⁹⁵

In grafiek 2 zijn de Joodse onderduikers ingedeeld in 5-jaars leeftijdsgroepen. Van zevenenveertig onderduikers is de leeftijd bekend en uitgezet. Van zes onderduikers is geen leeftijd bekend. Informatie over de leeftijd van de onderduikers geeft meer inzicht in de samenstelling van de groep. Als meetmoment is uitgegaan van de leeftijd die de onderduikers hadden op het moment van de bevrijding in september 1944.

Grafiek 2

Joodse onderduikers in Valkenburg naar leeftijdscategorie

Bron. Berekeningen op basis van samengestelde database

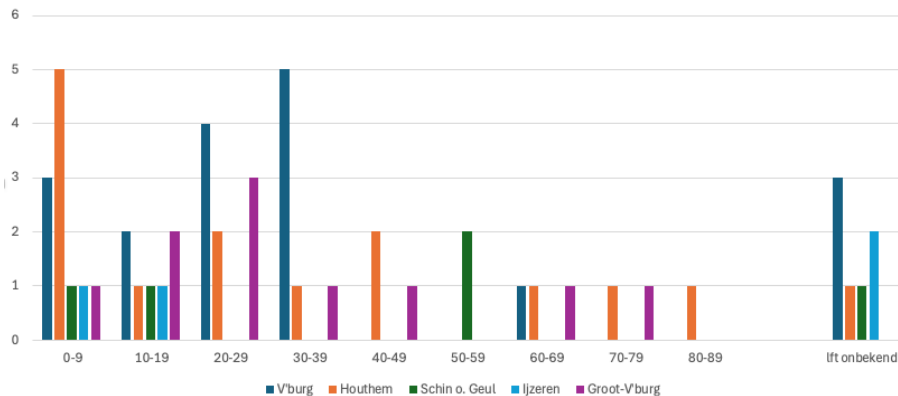
De leeftijd waarop men in onderduik ging was niet altijd duidelijk: die lag ergens tussen juni 1942 en najaar 1943, de periode waarin de meeste deportaties plaatsvonden. Daar kwam bij dat onderduikers, wanneer een inval werd vermoed of er dreiging op ontdekking was, met regelmaat werden verplaatst naar veiligere adressen. Wat meteen opvalt is het grote aantal jonge Joodse kinderen dat werd ondergebracht in Valkenburg. Maar liefst de helft van de Joodse onderduikers was jonger dan 25 jaar met een piek bij de 5-9 jarigen. Daarbij moeten we ons realiseren dat zij mogelijk tussen de 3 en 7 jaar oud waren toen ze in onderduik gingen. De leeftijdsgroepen 15-25 jaar waren aanzienlijk minder vertegenwoordigd. De verklaring is dat de meeste Joodse kinderen afkomstig waren uit de crèche tegenover de Hollandsche Schouwburg aan de Plantage Middenlaan in Amsterdam. De leeftijdsgrens voor Joodse

²⁹⁵ In Kasteel Geulzicht in de toenmalige gemeente Berg en Terblijt verbleven onderduikers, en volgens sommigen ook Joodse onderduikers; dat laatste kon niet worden bevestigd door betrouwbare bronnen; dat neemt uiteraard niet weg dat het overgeleverde verhaal kan kloppen.

kinderen om in de crèche te worden geplaatst was twaalf jaar. Een tweede verklaring is dat er in de praktijk problemen waren geweest met jong volwassenen en oudere mensen die vaak moeite hadden met het opvolgen van aanwijzingen van hun jonge “halers” en “brengers”, vaak studenten, hetgeen leidde tot gevaarlijke situaties.

Grafiek 3

Joodse onderduikers naar 10-jaars leeftijdscategorie en voormalige gemeente van onderduik

Bron. Berekeningen op basis van samengestelde database

De Joodse onderduikers ouder dan 15 jaar kwamen vaak via andere niet aan studenten gelieerde onderduikkanalen de gemeente binnen. Een tweede piek zien we bij de jongvolwassenen tussen 25 en 34 jaar: twaalf Joden uit deze leeftijdsgroep doken in Valkenburg onder. De groep Joodse onderduikers ouder dan 35 jaar omvat eveneens twaalf Joden ofwel een kwart van de populatie, met slechts één of twee onderduikers per 5-jaars leeftijdsgroep. In grafiek 3 zijn leeftijd en plaats van onderduik samengevoegd zodat we een idee hebben hoe de leeftijdsgroepen gespreid waren over de voormalige gemeenten.

De meeste jonge kinderen zaten zowel in de voormalige gemeente Houthem (5) als Valkenburg (3) ondergedoken. In de andere gemeenten gaat het telkens om één enkel kind. Opmerkelijk is eveneens dat de helft van de (jong) volwassenen (20-39 jaar) in de voormalige gemeente Valkenburg was ondergebracht. De oudere Joodse onderduikers (ouder dan 40 jaar) zaten met name in Houthem en slechts enkelen in Schin op Geul. Valkenburg was klaarblijkelijk weinig aantrekkelijk voor de oudere Joodse onderduikers: nagenoeg alle Joodse onderduikers in Valkenburg zijn jonger dan 39 jaar, waaronder velen afkomstig uit Amsterdam en met name de Crèche van de Hollandse Schouwburg.

Bram van der Gronden uit Houthem hielp vanuit zijn geloofsovertuiging, als een van de weinigen in Valkenburg al in 1941 Joden en andere onderduikers.²⁹⁶ Daarbij werkte hij nauw

²⁹⁶ Abraham Cornelis (Bram) van der Gronden (1897-1967) verzetsman, gereformeerd en van beroep chauffeur en pensionhouder; trouwde in 1922 met Anna Maria Somers en woonde aan Neerhem B7 in Valkenburg-Houthem. Zijn ouders woonden aan de Houthemmer Villaweg 46, “t Huis ter Geul”. Zij dreven er een pension. Zijn broer was de Maastrichtse communist en verzetsstrijder Jan-Gerrit van der Gronden die door de Duitsers werd vermoord. Bram van der Gronden was een allround verzetsman, door het Valkenburgse verzet werd hij, ten

samen met pastoor G.A. Wolf van de Heilige Rosakerk in Sibbe-IJzeren. Van der Gronden onderhield vanaf eind 1942 contact met de Amsterdamse Meerburg-groep die de Joodse kinderen ofwel uit de Amsterdamse crèche ophaalde of rechtstreeks bij de ouders thuis. Van der Gronden haalde veel van deze kinderen op en bracht ze onder in de omgeving van Valkenburg.²⁹⁷ Hij had onder andere contact met Bertina Delahaije uit IJzeren en via haar kwamen drie Joodse kinderen Cohen bij hun onderduikgevers terecht.²⁹⁸ Over zijn verzetswerk schreef hij “(...) *vanaf einde 1942 voornamelijk bezig gehouden met de Joden o.a. wegvoeren en onderbrengen Joodse kinderen voornamelijk uit Amsterdam. Deze zijn door mij voorzien van levensmiddelenkaarten die ik door bemiddeling van een ambtenaar ontving. Ten mijne huize doorgangshuis voor onderduikers en deze voor vertrek naar elders voorzien van levensmiddelenkaarten en de noodige papieren.*”²⁹⁹ Van der Gronden werkte in de loop van 1943 samen met Paul Terwindt uit Arnhem.³⁰⁰ Terwindt was via zijn medestudent en vriend Frits Jordens in 1942 in contact gekomen met het Utrechts Kindercomité.³⁰¹ Hij werkte nauw samen met Tini van de Bilt uit Arnhem en Jan Knapen uit Panningen. De Joodse kinderen uit Amsterdam werden ondergebracht in Noord- en Midden-Limburg. Door de samenwerking met Van der Gronden werden Joodse kinderen ook in Valkenburg ondergebracht. De groep Terwindt bracht uiteindelijk 160 Joodse kinderen onder in Zuid-Limburg, waaronder, in samenwerking met Van der Gronden, zeker 14 Joodse kinderen in Valkenburg en omgeving.

302 303 304

5.4 Joodse onderduikers van buiten: achtergrond

Valkenburg

Philip Soesan (1941) werd in 1942 als baby ondergebracht bij zijn katholieke tante Louise Suijlen in Amsterdam.³⁰⁵ Uiteindelijk kwam Philip terecht in Valkenburg bij het katholieke gezin van Rijksveldwachter Piet van Bergen en zijn echtgenote, die de zus was van Louise. Het echtpaar woonde aan de Kloosterweg E66 (nu 32).³⁰⁶ Het onderduikadres lag pal naast de SS-

---

onterechte, verdacht van communistische sympathieën. Hij verleende hulp aan Knokploegen zoals bij de overval in het stadhuis van Valkenburg en Hulsberg, de overval op het distributiekantoor in Valkenburg en het springen van de spoorrails bij Schin op Geul. Van der Gronden werkte na de bezetting bij de Politieke Opsporingsdienst (POD) van het Militair Gezag en deed o.a. onderzoek naar de executie op 14 september 1941 in Valkenburg van de NSB'er en Landwachter Funs Savelberg door de plaatselijke Orde Dienst.

²⁹⁷ Cammaert, 1994, p. 403.

²⁹⁸ Maria Hubertina Delahaye (1925-2013) verzetsstrijder, haar schuilnaam was “Pauline”. Eén van de kinderen was Piet Cohen die zijn medewerking heeft verleend aan een interview in het kader van ons onderzoek. De informatie uit het interview is weergegeven in het hoofdstuk De morele dimensie van rechtsherstel.

²⁹⁹ HCL, EAN, 0516, inv. 7, nr. 25, brief d.d. 10 augustus 1945.

³⁰⁰ Paul Willem Terwindt (1903-1968), schuilnamen Ome Jan en Ome Piet, was katholiek en kreeg in 1980 de Yad Vashem onderscheiding. Na de Duitse bezetting nam Terwindt zitting in het Comité voor Oorlogspleegkinderen (OPK). Hij huldigde het, omstreden, standpunt dat Joodse kinderen, die geen ouders meer hadden bij hun christelijke pleegouders moesten blijven en niet bij onbekende Joodse verre familie of verwanten moesten worden geplaatst. Geraadpleegd op 12 augustus 2024 van <https://vrijheid.scouting.nl/scouting-in-de-oorlog/database-bestanden/verzet/1406-verzet-paul-terwindt/file>.

³⁰¹ Frits Herbert Jordens (1919-1944), rechtenstudent en verzetsman van het Utrechts Kindercomité en pilotenhelper. Hij stak de studentenadministratie van de Utrechtse universiteit in brand.

³⁰² Albertina Maria (Tini) van de Bilt (1916-2001), schuilnaam Tante Bep, verzorgde 112 kinderen.

³⁰³ Cammaert, 1994, p. 446.

³⁰⁴ Waaronder Marij van Gelder (zie hoofdstuk De morele dimensie van rechtsherstel) die via Terwindt en Van der Gronden in Valkenburg-Houthem terecht kwam en in haar interview hierover vertelt.

³⁰⁵ Zijn ouders, de handelsreiziger/vertaler Philip Soesan en de verkoopster Flora van Buuren, overleefden de bezetting niet, zij werden in september 1942 samen met Philips opa en oma in concentratiekamp Auschwitz vermoord. Op de inschrijvingskaart van Kamp Westerbork staat bij het gezin hun zoon Salomon Philip vermeld.

³⁰⁶ Geraadpleegd op 12 mei 2024 van <https://www.youtube.com/watch?v=uiaGodvzqlk&t=16s>; Tijdens het interview van 7 oktober 2019 vertelde Soesan dat de straat voor het St. Ignatiuscollege de “Adolf-Hitler Allee” heette.

Reichsschule. Philip kreeg de schuilnaam Robbie van Bergen. In een interview met het dagblad BN De Stem in 2017 vertelde Philip Soesan zijn onderduikverleden. Een belangrijk moment was toen hij een hersenvliesontsteking kreeg. Zijn pleegouders lieten een katholieke nooddoop toe, maar hij herstelde.³⁰⁷ Met Philip Soesan is in het kader van dit onderzoek een interview gehouden.³⁰⁸

Paul Terwindt en Bram van der Gronden brachten zes Joodse kinderen onder in de voormalige gemeente Valkenburg. De verzetsgroep organiseerde op gezette tijden huisbezoeken. De bezoeken hadden een dubbele functie. Enerzijds om geld en voedselbonnen af te geven voor de verzorging van de kinderen, anderzijds om te controleren of de kinderen goed werden behandeld.³⁰⁹ Niet elke onderduik bleek goed te verlopen. *Rachel Cohen (1929)* en haar zusje (1933) waarvan de naam onbekend is gebleven, waren afkomstig uit Dieren en ondergebracht bij een vroom Valkenburgs katholiek gezin aan de Oud-Valkenburgscheweg. Huisbezoek bracht aan het licht dat de pleegouders beide meisjes wilden bekeren tot het katholieke geloof. Beide zusjes werden weggehaald en ondergebracht bij een boerengezin in Venray waar ze de bezetting overleefden.³¹⁰ Bij twee andere Joodse kleuters *Mia (1934)* en *Renée (1936)* van *Praag* ging de onderduik in Valkenburg eveneens niet goed. Ze waren ondergebracht bij een ouder echtpaar op de Oud-Valkenburgerweg. De hygiëne en de verzorging van beide meisjes schoot schromelijk tekort en na twee maanden werd eerst Renée naar een ander adres overgebracht en Mia kwam later terecht bij het gereformeerde gezin Sluipers aan de Poststraat 7 te Brunssum. Regelmatige huisbezoeken bleven belangrijk. Maar over het algemeen werden de Joodse onderduikertjes met liefde en toewijding opgenomen en verzorgd in het pleeggezin.

Doortje van der Horst (1939) kwam vanuit Arnhem en voor haar werd op 14 maart 1943 een onderduikadres gevonden bij het gezin C.J. Habets aan de Sint Pieterstraat 13 te Valkenburg. “(...) *Het pleeggezin Habets staat ter plaatse gunstig bekend, bewonen een groot huis, zijn welgestelde mensen die niet uit winstbejag gehandeld hebben. Eigen kinderen hebben ze niet. Daar zij behalve aan bovengenoemd kind ook nog aan twee Joodse mensen (Gustaaf Hertogs en zijn vrouw, auteurs) onderdak verschaften, heeft de huisvrouw voorzichtigheidshalve haar dienstbode ontslagen en de laatste jaren alle huiswerk zelf gedaan. (...) Het kind werd t.z.t. door den heer Paul Terwindt, thans burgemeester van Edam, bij de familie Habets ondergebracht*”.³¹¹ Met de pleegouders was de afspraak gemaakt dat als haar ouders niet terugkeerden, zij door het gezin Habets verder zou worden opgevoed. Het liep uiteindelijk anders.³¹² Het Joodse jongetje *Gerd Sternheim (1935)* werd eveneens door de verzetsgroep naar Valkenburg gebracht. Het is onbekend bij welk gezin en op welk adres hij verbleef.

Ook volwassen Joden van buiten de gemeente vonden een onderduikplek in Valkenburg. De Duitse Joden *Hans Landau* en zijn vrouw *Irene Sommer* vonden onderduik in

³⁰⁷ Een katholieke nooddoop werd vooral gegeven aan kinderen die nog niet gedoopt waren en waarvan verwacht werd dat ze snel konden sterven. Een ongedoopt kind kon niet in gewijde grond worden begraven.

³⁰⁸ Zie hoofdstuk De morele dimensie van rechtsherstel.

³⁰⁹ Flim, 1996, pp. 415-416. Van het Utrechts Kindercomité is onder andere bekend dat zij gemiddeld 42 gulden (2024: € 350) betaalde; de gelden werden verkregen uit kerkcollectes.

³¹⁰ Geraadpleegd op 25 augustus 2024 van <https://collections.yadvashem.org/en/righteous/4039095>.

³¹¹ HCL, NIHS, 21.284A, inv. 306, brief d.d. 18 december 1945.

³¹² Habets schreef op 25 november 1945 een brief naar CIB in Maastricht waarin hij aangaf dat Doortje van der Horst op 24 november 1945 door haar oom Max Cousin samen met twee leden van de marechaussee was opgehaald en ondergebracht bij haar oma aan de Willem Barentzstraat 23 te Arnhem.

de woning van H. Rosier aan de Lindenlaan in hartje Valkenburg.³¹³ Rosier was chef bij de kruidenierswinkel Pieters-Teuwen aan de Grote Staat 3 in Maastricht. Na de bevrijding keerde het echtpaar Landau-Sommer terug naar Maastricht waar zij kortstondig woonden aan de Prins Bisschopsingel 25.

Het onderduikverhaal van Jaap Hoevenaars is bizar te noemen. Hij solliciteerde nota bene in Valkenburg naar een functie bij de Valkenburgse gemeentelijke distributiedienst en werd aangenomen.³¹⁴ De NSB-burgemeester Schmalbach wist niet dat Hoevenaars de schuilnaam was van *Jacob van Amerongen*, het voormalige lid van de Joodsche Raad voor Amsterdam.³¹⁵ Deze kwam samen met zijn vrouw *Louise Asscher* via Kamp Vught terecht in Kamp Westerbork maar werd op 17 juli 1943 vrijgelaten. Zij vertrokken onmiddellijk naar Valkenburg waar hij onderdook.^{316 317}

J.F. van der Bosch woonde aan de Emmalaan 21 en verleende vanaf 21 februari 1943 onderdak aan de Joodse vluchtelingen *Willem en Ella Prins* uit Alkmaar. Nog vóór de deportaties waren ze op 5 maart 1942 voor de deportaties gearresteerd door de *Sicherheidsdienst* en overgebracht naar Amsterdam. Ze ontsnapten op 15 september 1942 en doken onder in Zandvoort, om op 21 februari 1943 onder te duiken bij Van der Bosch in Valkenburg. Het echtpaar overleefde de bezetting.

Pierre Schunck was, zoals we eerder zagen, nauw betrokken bij het Valkenburgse verzet. Hij was voor een nieuwe productielijn in zijn bedrijf op zoek naar een bedrijfsleider. Zijn accountant Stoffels polste een kandidaat in Amsterdam en in september 1942 verscheen in het bedrijf *Alex Israëls* uit Amstelveen die op zoek was naar een onderduik- en een werkplaats. Schunck nam Israëls aan en verzorgde woonruimte in het bedrijfspan. Israëls nam als schuilnaam Jan Langeveld aan en werkte tot de bevrijding als bedrijfsleider bij Schunck.³¹⁸

Houthem

In de dorpskern Houthem was één Joods meisje ondergebracht. Het Amsterdamse Joodse meisje *Mary van Gelder* (1939) werd door Tini van de Bilt van het Utrechts Kindercomité thuis bij haar ouders opgehaald. Vervolgens bracht zij Mary naar Utrecht waar ze werd overgedragen aan Paul Terwindt die het kind naar Valkenburg bracht. Bram van der Gronden had het mijnwerkersgezin Mulleneers in Houthem bereid gevonden onderdak te verlenen aan het Joodse meisje. De Houthemse gemeenteveldwachter Van der Vloet was op de hoogte en waarschuwde bij onraad. Mary dook onder met de schuilnaam Ria (Riet) Gerritsen en overleefde de bezetting.^{319 320} Ook doken in Houthem volwassen Joden van buiten de gemeente onder. De Hagenaar *Emanuel Drielsma* zat samen met zijn dochter *Sal (Sara) Drielsma*,

³¹³ Hans Felix Israel Landau (1907-1973) en Irene Sommer (1912-1991). Hans Landau zat samen met zijn zwager Paul Sommer in de Joodsche Raad voor Maastricht. Hans was koopman in oliën en vetten en ze woonden aan de Eburonenweg 48 te Maastricht.

³¹⁴ De Waard, 2014, p. 161.

³¹⁵ Jacob (Jaap) van Amerongen (1913-1995). De econoom huwde in 1940 te Amsterdam met Louise (Loes) Asscher (1920-1999).

³¹⁶ Op zijn Joodse Raad-kaart staat geschreven: "Albersheimverklaring met v. Amerongen-Asscher, Louise volgens ontslaglijst d.d. 17.7.43 "Ned. Jood". Van Amerongen bezat een medische verklaring dat hij lichamelijk geschikt was voor pionierswerk in Palestina en een stempel "Diam-JR": Diamant-Sperre werd verleend aan Joden werkzaam in de diamantindustrie. Van Amerongen was in het bezit van een Palestina-certificaat en maakte in Kamp Westerbork gebruik van de Albersheim-verklaring. Dr. Curt Albersheim keurde degene die voor emigratie in aanmerking kwamen. Zie ook: De Waard, 2014, p. 182.

³¹⁷ Na de bevrijding verhuisde Van Amerongen naar Eindhoven en richtte daar op 7 januari 1945 de Joodse Coördinatie Commissie (JCC) op die de opvang van terugkerende Joden regelde. Van Amerongen keerde met zijn vrouw terug naar Amsterdam waar hij voorzitter werd van de Nederlandse Zionistenbond. Later vertrokken ze naar Israël; hij schipte het tot Directeur-Generaal op het ministerie van Financiën van Israël.

³¹⁸ Heemkunde vereniging Valkenburg, Archief Lei Deckers, doos 12.

³¹⁹ Het gangbare verhaal voor de omgeving was dat het om een familielid uit het gebombardeerde Rotterdam ging.

³²⁰ Geraadpleegd op 15 juli 2023 van <https://joodsecanon.nl/64z/1949-Anneke-Beekman/>. Zo'n vierduizend Joodse oorlogspleegkinderen hadden in onderduik de oorlog overleefd en bij de helft kwam in ieder geval één van de ouders terug en kon het kind teruggegeven worden. Rond de andere tweeduizend kinderen ontstond een pijnlijk getouwtrek tussen het voormalige verzet en de onderduikouders enerzijds en de Joodse gemeenschap anderzijds. Anneke Beekman werd het symbool van deze trieste strijd.

ondergedoken in de Oostelijke Mijnstreek.³²¹ In augustus 1944 vonden ze met de hulp van Pierre Schunck, die inmiddels Rayonhoofd Valkenburg van de LO was geworden, onderdak bij de familie Sweering op de Houthemmerweg 22 in het gehucht Broekhem. Schunck stuurde op 21 augustus 1944 met een van zijn koeriers een codebericht aan de districtsleider van Heerlen met de tekst: “*vader en dochter kunnen komen. Geef op waarvandaan en met welke trein en welke dag dan worden ze aan station Schin op Geul afgehaald. Wachten tot allerlaatsten, krant in linkerhand van dame. (handgeschreven Drielsma)*”.³²² De LO nam de verzorging van beide onderduikers op zich. Beiden overleefden de bezetting. Na de bevrijding werd Sara Drielsma lid van de plaatselijke Ordedienst (OD).

De LO verzorgde ook het drie leden tellende gezin *Van Buuren-Keizer: bestaande uit vader Sieg, moeder Jetty Keijzer en dochter Edith*.³²³ Zij verbleven aan de Plenkertstraat “*naast het Ijsbeertje*”. De kosten van de onderduik waren vastgesteld op 100 gulden per maand. De afspraken waren op hetzelfde briefje van Drielsma vastgelegd.³²⁴

Vanuit Maastricht dook de verkoopster *Annie Polak* onder aan de Houthemmerweg 147/148 te Houthem. Na de bevrijding werd zij eveneens lid van de OD en bleef dit tot de opheffing 14 oktober 1944.

In Broekhem zat de Rotterdamse *Lientje Polak* ondergedoken. Meer is van haar niet bekend.

Het zes personen tellende gezin van de Bredase koopman *Felix Magnus* en zijn vrouw *Eva Kroner* doken in september 1942 onder. Felix Magnus was lid van de Bredase Joodsche Raad. Het gezin dook gescheiden onder. Felix, zijn vrouw Eva en zijn schoonvader *Adolph Kroner* vonden onderdak bij de familie Heijns aan St. Gerlach 295 te Houthem.³²⁵ ³²⁶ In het laatste oorlogsjaar 1944 werden de kinderen verenigd met hun ouders op het onderduikadres. Allen overleefden de bezetting.

Het Amsterdamse artsenechtpaar *Henri Loterijman* en *Caroline van Gelder* dook eveneens gescheiden van hun drie kinderen onder. De ouders kwamen terecht in Maastricht en de drie kinderen *Augusta Fanny, Hennie Caroline en Joseph Asscher* werden ondergebracht in Houthem. De twee jonge vrouwen aan de Koningswinkelstraat 51 en de zoon aan de Kerkstraat. De drie kinderen overleefden de bezetting.³²⁷ De ouders hadden minder geluk. Zij werden op 16 augustus 1943 in Maastricht door de *Sicherheitsdienst* gearresteerd en kwamen terecht in het concentratiekamp Bergen-Belsen. Het artsenechtpaar werd bevrijd en kwam per trein terecht in Tröbitz, waar zij zieken met vlektyfus behandelden. Ze raakten zelf besmet en overleden.

Schin op Geul

Voorafgaand aan de bezetting woonden in Schin op Geul geen Joden. Tijdens de bezetting verbleven vijf Joden in het dorp. De bekendste was de latere schrijver *Harry Mulisch* (1929). Hij verbleef in de zomer van 1942 enkele maanden in Pension Salden aan het Kerkplein 7 in Schin op Geul. Zijn Oostenrijks-Hongaarse vader Kurt Mulisch was gescheiden van zijn Duits

³²¹ Emanuel Drielsma (1884-1956) en Sara Drielsma (1916-1987).

³²² Heemkundevereniging Valkenburg, archief Lei Deckers doos 12.

³²³ Sigmund (Harry/Sieg) van Buuren (1910-2005), Henriette (Jetty) Keizer (1916-2005) en dochter Edith van Buuren.

³²⁴ Heemkundevereniging Valkenburg, archief Lei Deckers doos 12.

³²⁵ Felix Magnus (1900-1990), Eva Else Kroner (1903-1993) en Adolph Kroner (1860-1945).

³²⁶ Op 18 december 1944 meldde Felix zich bij het Ontvangstcentrum Valkenburg in het Hotel Creemers aan de Wilhelminalaan. Hij wilde met zijn gezin terug naar zijn woning aan de Koninginnestraat 24 te Breda. Jos Crolla, het hoofd van het ontvangstcentrum, besliste op 27 december 1944 dat Magnus geen nieuwe passen werden verstrekt; de reden van zijn beslissing is niet bekend.

³²⁷ Augusta Fanny Loterijman (1914-1998), Hennie Caroline Loterijman (1918-?) en Joseph Asscher Loterijman (1911-1982).

Joodse vrouw, de bankiersdochter Alice Schwarz. Kurt was lid van de NSB en directeur personeelszaken van de Duitse roofbank Lippmann, Rosenthal & Co (LIRO). Harry was halfjoods en woonde bij zijn vader. Na “een paar verdwaalde bommen op Haarlem” bracht Harry’s vader hem naar het veilige Schin op Geul. Aannemelijker is dat de razzia’s, de op handen zijnde deportaties en de ongewisse houding van de bezetter ten aanzien van de deportatie van Halfjoden redenen waren voor zijn tijdelijke onderduik. Na enkele maanden keerde Harry weer terug naar Haarlem.³²⁸

Paul Terwindt bracht, wederom in samenwerking met Van der Gronden, twee Joodse kinderen onder op een onbekend adres in Schin op Geul: *Lottie (1935) en Bobbie* (geboortjaar onbekend) *Broekman*.³²⁹ De ouders Elias Broekman en Riek Mendels woonden aan de Novalaan 57 te Arnhem.³³⁰ Bobbie en Lottie verbleven naast het onderduikadres in Schin op Geul op nog enkele onderduiklocaties en overleefden de Duitse bezetting.

Bij de familie Laval in het buurtschap Strucht 50 was het echtpaar *Hartog-Rosij* ondergedoken.³³¹ Arie Hartog was zoon van de farmacie fabrikant Hartog uit Amsterdam en Oss en had de schuilnaam Jo van Oort aangenomen. Hij was gehuwd met de Belgische Maria Catharina Rosij.³³² Beiden overleefden de onderduik.

IJzeren

Op het plateau van Margraten ligt het gehucht IJzeren bestaande uit enkele vrijstaande boerderijen. Het behoorde voor de gemeentelijke herindeling van oktober 1940 tot de voormalige gemeente Oud-Valkenburg. Tijdens de bezetting woonden 41 gezinnen in het gehucht. In IJzeren kwamen via Paul Terwindt, Bram van der Gronden en Pauline Delahaye drie van de zes Joodse kinderen van het echtpaar Cohen terecht. Salomon Cohen en Josine Jacobson doken gescheiden van hun kinderen onder.³³³ In de paasvakantie van 1942 kwamen drie van hun kinderen, twee jongens (*Elias en Izak*) en een meisje (*Betje*) in IJzeren aan.³³⁴ Paul Terwindt haalde Izak Cohen in Amsterdam op en bracht hem met de trein naar Valkenburg. Hier werd hij “*onder de klok*” overgedragen aan Bram van der Gronden die het kind naar een verzamelpunt bij een onbekende boer in Sibbe bracht. Van hieruit nam Pauline Delahaye de verdere onderduik over. In Sibbe werd Izak met zijn beide broers Elias en Jacob Cohen

³²⁸ Harry Mulisch (1927-2010) en zijn Duitse Joodse moeder Alice Schwarz werden uiteindelijk door zijn vader uit de kampen gehouden. Zijn grootmoeder en overgrootmoeder werden wel op transport gesteld. Zijn moeder emigreerde in 1951 naar de Verenigde Staten. In zijn boek *Mijn Getijdenboek* staan enkele korte fragmenten over zijn tijd in Schin op Geul (pp. 70 ev.). De huidige eigenaren van hotel Salden hebben geen kennis van zijn verblijf in het pension. In zijn *Derde der Anekdoten rondom de Dood*, beschrijft hij een afschuwelijk voorval waarvan hij getuige was in het Zuid-Limburgse gehucht. “(...) *de laatste dag, (...) liet een boven Duitsland aangeschoten Bristol Blenheim al zijn bommen in het dorp vallen, zodat de koeien ondersteboven in de bomen hingen en de huizen bepleisterd waren met löss*”. (p. 221) Mulisch, 1975, pp 70-71 en Mulisch, 1966, pp. 221-222. Geraadpleegd op 13 september 2024 van https://www.dbnl.org/tekst/_gid001196601_01/_gid001196601_01_0055.php. Overigens kloppen Mulisch’ data niet: als hij in de zomer van 1942 in Schin op Geul was, heeft hij zowel het bombardement op Haarlem als het neerstorten van de bommenwerper gemist; beide gebeurtenissen vonden een jaar later plaats in de zomer van 1943. De bommenwerper die op 29 juni 1943 om 01.25 uur in Schin op Geul neerstortte, was een Halifax II Hendley waarbij zeven vliegers het leven lieten. De “paar verdwaalde bommen” op Haarlem betrof een bombardement door de RAF, die 85 mensen het leven kostte en 1.600 huizen liepen schade op. Van Mulisch is bekend dat hij zich regelmatig “in de oorlog schreef”.

³²⁹ Charlotte Selma (Lottie) Broekman (Arnhem 1935) en Aron Robert (Bobbie) Broekman (Arnhem).

³³⁰ Elias Broekman (1903-1942) werd als strafgeval (het verkopen van zijn leren jas) via Kamp Amersfoort naar het concentratiekamp Mauthausen gedeporteerd en daar op de vlucht “*erschossen*”. Riek Mendels dook onder bij een gezin maar door verraad kwam ze terecht in het vernietigingskamp Auschwitz en overleefde. Via Odessa en Marseille keerde ze terug naar Arnhem.

³³¹ Het buurtschap Strucht bestaat uit slechts een straat met dezelfde naam en ligt aan de provinciale weg Oud-Valkenburg en Schin op Geul. Het behoorde tot het grondgebied van de gemeente Schin op Geul.

³³² Arie Hartog (1872-1970) en Maria Catharina Rosij (1892-1956).

³³³ Salomon Jacob (Sam) Cohen (1898-1957) en Josine (Josien) Jacobson (1904-1988). Salomon Jacob en Josine kwamen uit Arnhem en waren gedwongen verhuisd naar Amsterdam. Zij zaten ondergedoken bij het gezin Schmidt-Zeehandelaar in Neerbeek, een kerkdorp bij de gemeente Beek.

³³⁴ Zie ook het hoofdstuk Morele dimensie van rechtsherstel, met name het interview met Piet (Izak) Cohen.

herenigd, die beiden de volgende dag naar verschillende onderduikadressen werden overgebracht. Izak Cohen kreeg de duiknaam Piet Cornelissen en kwam terecht bij het gezin Crutzen aan de Kapelstraat 38. Door de inkwartiering van een SS-pantserenheid verhuisde Izak naar het gezin van Wim Nijsten enkele honderden meters verderop, waar hij de laatste weken tot aan de bevrijding verbleef.³³⁵ Zijn zusje Betje Cohen werd ondergebracht bij het gezin van Harrie Reijnders en Maria Nijsten aan de Limietstraat. Het gezin kreeg in 2019 postuum de Yad Vashem onderscheiding uitgereikt.³³⁶ Maria was de zus van Wim Nijsten. Elias Cohen werd ondergebracht bij het gezin Delahaije aan de Groenstraat 7.³³⁷ De overige kinderen van het gezin zaten op onbekende adressen ondergedoken. Alle kinderen overleefden de Duitse bezetting. Het kostte de ouders Cohen na de bevrijding veel moeite hun zes kinderen terug te vinden.

De Joodse baby *Fredie Roeks* verbleef eveneens enige tijd bij het gezin Delahaije aan de Groenstraat 7 in IJzeren.³³⁸ Terwindt bracht Fredie naar Valkenburg waar Roeks werd overgedragen aan Pauline Delahaije. Verder is geen informatie beschikbaar over de onderduik van Fredie Roeks.

Persoonsbewijzen en distributiebonnen

Tegen het einde van de bezetting nam de LO-Rayon 8 Valkenburg de verzorging van Joodse onderduikers over. Dat betekende dat valse persoonsbewijzen en voldoende distributiebonnen moesten worden geleverd. In Valkenburg was een knokploeg (KP) actief. Zij voorzagen de LO van voldoende persoonsbewijzen en bonkaarten voor de onderduikers. De groep bestond in het begin uit de leraren Sjeng Meijs en Jo Lambriks.³³⁹ Twee distributie-ambtenaren Freysen en Willems voorzagen het Valkenburgse verzet van de nodige distributiebonnen. Het Kring-distributiekantoor voor de gemeenten Valkenburg-Houthem, Berg & Terblijt Hulsberg, Klimmen, Voerendaal, Wjlre en Wijnandsrade was gevestigd in Valkenburg-Houthem in een pand op de hoek van de Halderstraat met de Kerkstraat. Op donderdagavond 22 juni 1944 omstreeks 23.30 uur overviel de Landelijke Knokploeg het distributiekantoor, met medeweten en medewerking van het personeel en de wachtmeester Op de Ven. De buit was gigantisch: “(...) ruim tweeëntachtigduizend rantsoenbonnen, ruim vijftientighonderd rantsoenkaarten, vijfduizend T.D.-stam-kaarten, ruim zestienhonderd toeslagkaarten, talloze inlegvellen en een schrijfmachine. Er waren maar liefst twaalfjute zakken nodig om alles in te stoppen”.³⁴⁰ Na de overval verdween de wachtmeester Op de Ven samen met de knokploeg en de buitgemaakte distributiebonnen. NSB’er en wachtmeester Godert van Rennes meldde de overval direct aan de *SD-Aussenstelle* in Maastricht. De hoofdwachtmeester der marechaussee, Groepscommandant J. Franssen maakte diezelfde nacht om 05.00 uur melding via de

³³⁵ De boerenfamilie Nijsten bestond uit beide ouders en vier kinderen.

³³⁶ <https://www.sibbe-ijzeren.nl/nieuwsbrief-07-2019/>. Geraadpleegd op 15 maart 2024. De Yad Vashem onderscheiding “Rechtvaardige onder de Volkeren” wordt toegekend aan niet-Joden die tijdens de Tweede Wereldoorlog hun leven hebben gewaagd om Joden te redden.

³³⁷ Elias Cohen (Amsterdam 1930) emigreerde na de bevrijding naar Israël en nam als soldaat deel aan de Zesdaagse Oorlog.

³³⁸ Fredie Roeks was geboren op 17 januari 1942.

³³⁹ Later werd de groep uitgebreid met George Corbeij sr., Rob Lambrieks, P. Steijns, P. Roebroeks, B. van der Gronden en de marechaussee Henk Kuipers. Zie ook: H.J.H. Schurgers, J.G.M. Notten en L.G.W.N. Pluymaekers, 1979, p. 262; Overigens wordt in het boek bij de beschrijving van Valkenburg tijdens de Tweede Wereldoorlog met geen woord gerept over de Jodenvervolgung, de collaborateurs en NSB’ers, en ontbreekt de turbulente periode van de bevrijding tussen 14-17 september 1944 waarin de lokale Ordedienst totaal ontspoorde, een NSB’er executeerde en andere misdrijven pleegde; alleen het verzet krijgt aandacht waardoor overall een vertekend beeld ontstaat.

³⁴⁰ Cammaert, 1994, p. 686.

Berichtendienst dat de wachtmeester J.H. op de Ven had deelgenomen aan de overval en was ondergedoken in uniform met bewapening.^{341 342}

5.5 Casus Eva Cok-de Wilde

Alle 52 onderduikers in Valkenburg-Houthem overleefden de bezetting. Slechts één Joodse van buiten de gemeente werd gearresteerd, gedeporteerd en in Auschwitz vermoord. Het betrof in wezen geen onderduikster. Eva Cok-de Wilde was een 26-jarige Amsterdamse die tijdens de zomer van 1942 in Valkenburg verbleef. Zij was zangeres en trad, onder haar artiestennaam Amy Allerson of Amy Cok met haar band “The Commanders” op in dancing Pavillon aan de Oranjelaan 11. Rondom haar arrestatie en vervolging deden tijdens en na de bezetting allerlei verhalen de ronde, die niet stroken met getuigenissen van na de bevrijding. In juni 1942 werd Eva Cok in Valkenburg gearresteerd door de NSB’er en wachtmeester G. van Rennes. De eigenaresse van de dancing waar zij optrad, M.P.L. Swart verklaarde na de bevrijding dat Eva werd gearresteerd nadat zij was teruggekeerd van een fietstocht naar Vaals met haar vriendin C.M.J. Flachs. Haar vriendin verklaarde: *“Mevrouw Swart kreeg den toenmaligen wachtmeester van Rennes aan de telefoon. Zij informeerde ernaar en Rennes vroeg of Eva Cok nog bij haar werkzaam was, waarop mevrouw Swart bevestigend antwoordde. Rennes zeide toen dat Eva maar even moest wachten, hij zou direct komen. Even daarna kwam Rennes en arresteerde Eva Cok. Hij zeide nog dat hij het nu meteen maar deed, daar hij opdracht had gekregen Eva toch dienzelfden avond te moeten arresteren onder haar werk. Samen met Eva ben ik naar de marechausseekazerne gefietst met achter ons Rennes. Den volgende dag is zij overgebracht naar het huis van bewaring te Maastricht, alwaar zij drie maanden heeft doorgebracht. Daarna is zij overgebracht naar Westerbork, Drie dagen daarna is zij getransporteerd naar Polen. Sindsdien heeft niemand meer iets van haar vernomen. Den avond harer arrestatie ben ik nog naar Rennes toegegaan om te trachten haar vrij te krijgen in verband met haar kinderen. Rennes was niet te vermurwen en zeide dat zij als Joodsche vrouw niet mocht optreden. Hij vroeg mij of ik wist waar de kinderen waren. Dit wel wetende gaf ik voor het niet te weten. Daar ik bevreesd was dat indien Rennes het adres te weten zou komen ook de kinderen zou aanhouden, heb ik deze een dag daarna van Bunde, alwaar zij waren ondergedoken, naar Amsterdam overgebracht”*.^{343 344}

Het is onduidelijk waarom Eva werd gearresteerd en zo lang vastgehouden in Maastricht. De meest voor de hand liggende verklaring is dat zij als Joodse werk verrichtte zonder de juiste papieren. Mogelijk dat zij ook zonder toestemming tijdelijk was verhuisd van Amsterdam naar Valkenburg voor seizoensarbeid. Na enkele maanden opgesloten te zijn geweest in het Huis van Bewaring in Maastricht werd zij op 6 september 1942 overgebracht

³⁴¹ De melding was in feite een doodvonnis. Als Van de Ven door de Duitsers zou worden gearresteerd volgde standrechtelijke executie; hij overleefde echter de bezetting.

³⁴² HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem 40.007A, inv. 4856.

³⁴³ NL-HaNA, CABR, 2.09.09, inv. 95412, dossier 5179 – Godert van Rennes, getuigenis Catharina Flachs uit Valkenburg.

³⁴⁴ Dieren, 2014, p. 34 vermeldt ten onrechte dat ook de kinderen, Herman en Moos Cok, bij de arrestatie aanwezig waren en tijdens de fietstocht naar het politiebureau door Catharina Flachs van de straat werden geplukt toen Van Rennes de hoek om was gefietst. De kinderen zouden toen via de varkensstal van slagerij Flachs aan de Grotestraat via de achteruitgang zijn ontsnapt en onder het stro verstopt. Catharina Flachs weerlegt met haar verklaring na de bevrijding het zonder meer spannende verhaal. De kinderen waren immers op hun logeerafres en niet bij de dancing toen de arrestatie zich voltrok. Wel heeft Catharina, zoals zij verklaarde de kinderen vervolgens laten onderduiken. Zo zien we dat verhalen uit de bezettingstijd soms veel mooier werden gemaakt dan de trieste werkelijkheid. Beide kinderen overleefden overigens de bezetting.

naar Westerbork waar zij werd ondergebracht in de strafbarak. De volgende dag werd ze op transport gezet naar Auschwitz waar zij direct bij aankomst werd vermoord.

5.6 Conclusie

Ondanks het feit dat Valkenburg werd gekenschetst als een NSB-nest, troffen we 52 Joodse onderduikers aan, die in Valkenburg en Houthem bij Valkenburgse gezinnen werden ondergebracht en liefdevol verzorgd. De helft van de Joodse onderduikers was jonger dan 25 jaar en een grote groep zelfs nog jonger. Het getuigde van grote moed van de Valkenburgse gezinnen om Joodse onderduikers op te nemen. Het grote aantal NSB'ers, het grote aantal Rijksduiters, de naar schatting achthonderd ondergebrachte "*ausbombardierte*" Duitse gezinnen en het grote aantal Duitse militairen dat tijdens de bezetting in de gemeente verbleef, maakten het verlenen van onderduik een hachelijke zaak. Terecht dat vele onderduikgevers na de bezetting de Yad Vashem onderscheiding kregen voor hun onbaatzuchtige hulp. Deze bevindingen nuanceren naar onze mening het negatieve beeld van Valkenburg dat tijdens en na de bezetting was ontstaan.

6 Gemeentebestuur en ambtenaren

6.1 Rol Nederlands bestuur bij de Jodenvervolgung

Veel historici hebben zich gebogen over een verklaring voor het hoge aantal Joodse slachtoffers in Nederland. Bij een analyse van de omstandigheden waaronder de Jodenvervolgung plaatsvond, geeft Moore als eerste en belangrijkste verklaring het volgzaam karakter van de Nederlandse ambtenaren, waaronder politieagenten. Op geen enkel moment, zo meent hij, heeft het ambtelijk apparaat zich rechtstreeks teweergesteld tegen de bezetter.³⁴⁵ Hij verwijt de Nederlandse ambtenaren volstrekte volgzaamheid, inschikkelijkheid en het volledige gebrek aan verzet tegen de Duitse anti-Joodse maatregelen.³⁴⁶ Hoe kon het zo ver komen?

De Nederlandse regering had de achterblijvende bestuurders en ambtenaren de opdracht gegeven op hun post te blijven en op een constructieve manier samen te werken met de bezetter. Wanneer de belangen van de bevolking geschaad zouden worden, moesten ze in het uiterste geval ontslag nemen en de samenwerking staken. Maar wat waren de criteria die gezagsdragers en ambtenaren konden hanteren bij de afweging mee te werken of te weigeren en op te stappen? En hoe moesten de belangen van de bevolking en die van de bezetter worden gewogen?

De Aanwijzingen 1937

De Nederlandse regering had in 1937 instructies opgesteld die gezagsdragers en ambtenaren konden helpen bij het maken van afwegingen in het geval van een vijandelijke bezetting: de zogenaamde *Aanwijzingen 1937*.³⁴⁷ De Aanwijzingen vonden hun juridische grondslag in het Landoorlogreglement uit 1907 (beter bekend onder de naam Haagse Conventie) waarin wetten en gebruiken van de oorlog waren gecodificeerd.³⁴⁸ Het document bevatte algemene uitgangspunten en een aantal concrete richtlijnen over hoe gezagsdragers en ambtenaren moesten handelen tijdens een vijandige bezetting. Uitgangspunt van de Aanwijzingen was dat een verantwoorde samenwerking met de bezetter opgezet moest worden waarbij zorggedragen moest worden dat de belangen van het land en de bevolking zo goed mogelijk werden gediend.³⁴⁹ Ten Have spreekt in dit verband van de *beschermingshypothese*, de hoop in bezettingstijd zo veel mogelijk van de eigenheid en zelfstandigheid van Nederland te kunnen bewaren.³⁵⁰

---

³⁴⁵ Moore, 1998, p. 310.

³⁴⁶ Ibidem, pp. 311 ev.

³⁴⁷ Volledige titel: Aanwijzingen betreffende de houding, aan te nemen door de bestuursorganen van het Rijk, de provinciën, gemeenten, waterschappen, veenschappen en veenpolders, alsmede door het daarbij in dienst zijnde personeel en door het personeel in dienst bij spoor- en tramwegen in geval van een vijandelijke inval. De geheime nota uit 1937 werd in 1938 naar de betreffende bestuursorganen en burgemeesters toegezonden.

³⁴⁸ Bakker, 2020a. Ook geraadpleegd op 14 december 2022 van https://verbum.nl/wp-content/uploads/2020/03/Sideboekje_Landoorlogreglement-en-Aanwijzingen.pdf.

³⁴⁹ Te Slaa, 2017, pp. 22-24.

³⁵⁰ Kuijk, 1999; en Ten Have, 1999, pp. 491-493.

In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, waren de Aanwijzingen helder als het ging om de bescherming van bevolkingsgroepen en eigendom.³⁵¹ “*Verboden is de ontruiming, welke het karakter draagt van een deportatie op enigszins grote schaal, met het doel om te dienen hetzij als straf of als dwangmiddel, hetzij om de bewoners elders werkzaam te stellen*”.³⁵² Ook moesten ambtenaren hun medewerking weigeren en desnoods hun post verlaten indien de bezetter hun werkzaamheden opdroeg die niet in het belang van de bevolking waren zoals “*het verzamelen van gegevens betreffende personen in het bezette gebied*”, of het medewerken aan het aanwijzen of oppakken van gijzelaars.³⁵³ Artikel 7 was wel heel expliciet: “*Het reglement verbiedt voorts moord, plundering of roof en eist eerbiediging van de eer, de gezinsverbanden, de godsdienstige overtuiging en de uitoefening van erediensden*”.³⁵⁴ Met de Aanwijzingen werden gezagsdragers en ambtenaren geacht naar eigen eer en geweten te wege op welke momenten het belang van de bezetter groter was dan het belang van de bevolking. De spanning tussen de ambtelijke professionaliteit en de belangen van de bezetter speelde overigens op elk beleidsniveau: van de eenvoudige ambtenaar bij de burgerlijke stand of de agent van de gemeentepolitie, tot de hogere ambtenaren op ministeries en provincies. In de praktijk zou blijken dat de vrijheidsgraden voor het maken van een afweging voor lagere ambtenaren een stuk geringer waren dan die voor gezagsdragers.

In mei 1943, als reactie op berichten van deportaties van Joden, volgde vanuit Londen een *Commentaar op de Aanwijzingen*. Het Commentaar herbevestigde de Aanwijzingen als leidraad voor handelen en voegde daar nadrukkelijk aan toe het verbod op het op enige manier meewerken aan de Jodenvervolgung. Het belang van de Aanwijzingen en het Commentaar was niet te onderschatten. Ze werden na de oorlog gebruikt als toetsingskader door de zogenaamde *Zuiveringstribunalen* die, op basis van ingekomen klachten, gezagsdragers en ambtenaren ter verantwoording riepen. Voor Limburg en Valkenburg kwam het Commentaar veel te laat: op 13 april 1943 was de *Provinzentjudung* van Limburg al voltooid.

De bezettingspraktijk

Alle departementen, commissarissen van de Koningin en burgemeesters van de 1054 Nederlandse gemeenten kregen in 1938 een verzegeld exemplaar van de geheime *Aanwijzingen 1937*. In vele gevallen werd de enveloppe met de Aanwijzingen vlak voor of vlak na de capitulatie uit de stoffige la gehaald en kwam de inhoud ter kennis van het gemeentebestuur. Overigens is het een illusie te denken dat de inhoud breed gedeeld werd met ambtenaren. De regenteske bestuurscultuur die in Nederland heerste, maakte dat de Aanwijzingen vaak niet onder een breder ambtenarenpubliek werd verspreid.

Om resultaat te boeken moest de Duitse bezetter samenwerken met de bestuursorganen (ministeries, provincies en gemeenten) en ambtelijke uitvoeringsorganen. Deze samenwerking wordt door Lammers omschreven als collaboratie: “*(...) een in zichzelf antagonistische samenwerking, die gekenmerkt wordt door tegenstrijdige belangen gebaseerd op uiteenlopende normen en waarden*”.³⁵⁵ De bezetter wilde zo veel mogelijk van zijn doelstellingen behalen,

³⁵¹ Bakker, 2020b, p. 547.

³⁵² Bakker, 2020a, p. 42.

³⁵³ Boot, 1967, pp. 53-54. en bijlage III (pp. 359-366). De hele tekst van de Aanwijzingen zie: Bakker, 2020a.

³⁵⁴ Bakker, 2020b, p. 549.

³⁵⁵ Uiteraard zonder de negatieve *labelling* die het woord collaboratie na de oorlog heeft gekregen. Samenwerken met een bezetter is in zijn ogen per definitie collaboratie; de morele waardering van de mate waarin de collaboratie slaagt (zonder haar integriteit te verliezen en de belangen van haar achterban te behartigen) is een moreel oordeel waar hij zich bij zijn analyse niet over uitlaat. Lammers, 2005, pp. 111 ev.

zoals bijvoorbeeld het handhaven van orde en rust of de inschakeling van bedrijven voor de Duitse oorlogsindustrie. Het Nederlandse bestuur daarentegen wilde zo veel mogelijk autonomie behouden en haar oorspronkelijke bevoegdheden en de daaruit voortvloeiende bestuurlijke taken zo goed mogelijk blijven uitvoeren (zoals het handhaven van orde en rust, en het garanderen van veiligheid en leefbaarheid voor haar bevolking). Om beide belangen zo goed mogelijk te verwezenlijken was een goede samenwerking tussen beide partijen noodzakelijk. De samenwerking bleek in het begin inderdaad constructief en weinig problematisch waar het maatregelen betrof die dicht tegen de oorspronkelijke bestuurlijke doelstellingen aanlagen. De samenwerking verliep aanzienlijk stroever en problematisch bij maatregelen die gebaseerd waren op tegengestelde politiek-morele waarden, zoals bij een beoogde nazificatie of Jodenvervolgung.³⁵⁶

Het wegvallen van regering en staatshoofd betekende dat de politieke aansturing van de ambtelijke top en de lagen daaronder wegviel. De secretarissen-generaal, als hoogste bestuurlijke ambtenaren op de ministeries, hadden de nadrukkelijke opdracht de samenwerking met de Duitse bezetter aan te gaan. Conform de uitgangspunten van de Aanwijzingen gaven zij hoe dan ook in hun strategie de prioriteit aan ordehandhaving, de instandhouding van het overheidsapparaat en indirect aan het voorkomen van een machtsovername door de NSB. De ambtelijke top ging daarbij uit van een situatie van convergerende belangen, immers ook de bezetter was erbij gebaat dat de orde en veiligheid gehandhaafd bleven en het ambtenaren-apparaat naar behoren kon blijven functioneren.

Al snel bleek de samenwerking met de Duitse autoriteiten moeilijker dan gedacht zeker als ambtelijke medewerking werd gevraagd aan praktijken, zoals maatregelen tegen Joden, die in strijd waren met de ambtelijke basisregel dat iedereen gelijk is voor de wet. Het ging pas echt fout bij een van de eerste Duitse maatregelen die inhield geen Joden meer als ambtenaar aan te stellen en Joodse ambtenaren uit te sluiten van promotie. Deze maatregel werd eind augustus 1940 voorgelegd aan het college van secretarissen-generaal. Na lang wikken en wegen, en met mondeling en schriftelijk tegengesputter, ging het college alsnog overstag en gaf haar goedkeuring aan de invoering van deze eerste substantiële anti-Joodse maatregel. Voor het eerst werd van overheidswege ingestemd met een onderscheid tussen niet-Joden en Joden waarmee de Nederlandse grondwet met voeten werd getreden.³⁵⁷ De consequenties bleken niet te overzien.

De houding en onderhandelingsstrategie volgens het *idee van het minste of noodzakelijke kwaad* werd kenmerkend voor het college: na enig, vaak symbolisch, protest werd zogenaamd kleiner leed geaccepteerd teneinde groter leed te voorkomen. Deze houding, die ook kenmerkend werd voor lagere bestuursniveaus, speelde de bezetter in de kaart. Die speelde het spel geraffineerd en bracht met het toepassen van de *salamitactiek* langzaam een proces op gang dat, gekenmerkt door misleiding en verdoezeling van de ware bedoelingen, steeds een stapje verder ging.³⁵⁸ Uiteindelijk kreeg de bezetter zijn zin en werden controversiële

---

³⁵⁶ Lammers gebruikt hiervoor de Weberiaanse tegenstelling tussen doelrationeel handelen en waarderationeel handelen als verduidelijking van de tegenstelling.

³⁵⁷ Naast ieders gelijkheid voor de wet (art. 1 Grondwet), garandeerde artikel 5 van de Grondwet dat iedere Nederlander gerechtigd was een overheidsfunctie te mogen bekleden.

³⁵⁸ De salamitactiek is een onderhandelingsmethode waarbij men onderhandelingen opdeelt in kleine onderdelen waarover men overeenstemming probeert te krijgen. Deze tactiek wordt toegepast wanneer men verwacht het onderhandelingsresultaat niet in één keer binnen te halen. De Duitse bezetter bleek daarbij meester in het toepassen van *Tarnung*, het camoufleren van hun ware bedoelingen door het gebruik van eufemismen, ter misleiding en het voorkomen van paniek: zelfs tijdens de Wannsee conferentie van 1942 in Berlijn spraken de deelnemers, waaronder Eichmann, over de *Evakuierung* en *Auswanderung* als eufemismen voor deportatie en vernietiging.

maatregelen gewoon doorgevoerd.³⁵⁹ Daarbij maakten de Duitsers handig gebruik van psychologische trucs, zoals *de fictie van de gezamenlijke verantwoordelijkheid*. Zeker waar het ging om het handhaven van de orde en rust en om beleidsprocessen zo efficiënt mogelijk te laten verlopen. Nagenoeg alle anti-Joodse maatregelen werden dan ook door de bezetter vanuit het perspectief van orde en veiligheid gelegitimeerd.

De gezamenlijk gevoelde verantwoordelijkheid ging bij Nederlandse gezagsdragers en ambtenaren soms zo ver dat ze een houding aannamen die erop gericht was zo min mogelijk irritatie bij de bezetter op te roepen. Men ging meedenken, was dienstbaar en boog mee met de luimen van de bezetter. Deze houding zien we terug bij veel ambtenaren, op ministerieel, maar ook op provinciaal en gemeentelijk niveau.^{360 361 362} Men bedacht oplossingen in de geest van het mogelijk gewenste.

Uiteindelijk was men als bestuur en ambtenaren loyaal en gezagsgetrouw. Bij een tweede anti-Joodse vervolgmaatregel stond de registratie centraal: immers het moest duidelijk worden wie van Joodse bloede was en wie niet, hetgeen leidde tot de beruchte Ariërverklaring.³⁶³ Vanaf 5 oktober 1940 moesten alle gezagsdragers en ambtenaren de Ariërverklaring invullen en aangeven of en zo ja hoeveel Joodse voorouders ze hadden. Alle elf commissarissen der Koningin en 912 burgemeesters tekenden de verklaring. Slechts vier burgemeesters legden de verklaring om verschillende redenen niet af ondanks de druk vanuit het eigen ministerie. Nagenoeg alle 200.000 ambtenaren op de departementen, overheidsdiensten, het gehele openbare onderwijs en in het lokale en provinciale bestuur vulden de verklaring in.³⁶⁴ Het vervolg laat zich raden: na de registratie werden Joodse ambtenaren op non-actief gesteld, en op 1 maart 1941 formeel ontslagen.

Nederlandse bestuurders bleken al met al geen afdoende antwoord te hebben op de Duitse bestuurs- en onderhandelingsstrategie. Prioriteit werd zoals we zagen gegeven aan ordehandhaving, instandhouding van het lokale bestuur en het buitenspel zetten van de NSB. De bescherming van Joden was daaraan ondergeschikt.³⁶⁵ Op alle bestuurs- en beleidsniveaus stond men vervolgens toe dat Joden als een aparte bevolkingsgroep werden weggezet.³⁶⁶ De Joden werden stap voor stap economisch en sociaal geïsoleerd en uiteindelijk aan het gezag en de bescherming van de Nederlandse staat onttrokken. De Duitse autoriteiten eigenden zich zo een grote mate van vrijheid en handelingsruimte toe en konden de Jodenvervolgning volledig naar hun hand zetten.^{367 368}

---

³⁵⁹ Romijn, 2006, p. 186.

³⁶⁰ Essers, 2012. En: Schütz, 2016.

³⁶¹ Het beste voorbeeld is Jacob Lenz, hoofd van de Rijksinspectie voor de Bevolkingsregisters, die de Duitsers bij hun wens tot invoering van een nieuw persoonsbewijs voorzag van een kant-en-klaar nieuw concept dat voor de oorlog was afgewezen door de ministerraad. Het meedenken met de Duitsers doet hier denken aan het fenomeen "*dem Führer entgegen arbeiten*" als verklaring voor de extreme dadendrang van Hitlers onderdanen bij het inrichten en uitvoeren van de Holocaust.

³⁶² Spörl & Wiegrefe, 2000. Geraadpleegd op 12 januari 2023 van <https://www.spiegel.de/politik/dem-fuehrer-entgegen-arbeiten-a-80e79ec4-0002-0001-0000-000017166429>.

³⁶³ Het Ministerie van Binnenlandse Zaken (onder Secretaris-Generaal (SG) Karel Frederiks) bereidde de registratie van de Ariërverklaring voor en ontwierp circulaire en vragenformulieren. Romijn, 2006, pp. 182-183.

³⁶⁴ Boterman, 2015, p. 63. En: Romijn, 2006, p. 183.

³⁶⁵ Romijn, 2006, p. 187.

³⁶⁶ Bakker, 2020b, p. 695.

³⁶⁷ Boterman, 2015, p. 87; In tegenstelling tot de Jodenvervolgning in België en Frankrijk, waar door een onderlinge competentiestrijd tussen het militair bestuur en de SS de Jodenvervolgning minder gestroomlijnd verliep, en tot significant lagere aantallen Joodse slachtoffers leidde.

³⁶⁸ Griffioen & Zeller zetten een vergelijkbare redenering op voor de Nederlandse politie; ook zij werd vrij kort na de bezetting speelbal van de Duitse bezetter. Zie ook: Meershoek, 2007, h. 7 en 8.

6.2 Morele verantwoordelijkheid bestuurders

Het optreden van het college van B en W gold als voorbeeld voor lagere gezagsdragers en ambtenaren. Romijn, die de rol van de Nederlandse burgemeesters tijdens de oorlog grondig analyseerde, kwalificeert het gedrag als *anticiperende toegevendheid*.³⁶⁹ Hij concludeert dat uiteindelijk de burgemeesters (en met hen andere ambtenaren en gezagsdragers) onvermijdelijk (en vaak onbedoeld) *een instrument werden van de bezettingsmacht*, dat werd ingezet om de samenleving te controleren, te nazificeren en te exploiteren. De meeste Nederlandse autoriteiten lieten zich daarbij eerder leiden door dienstijver dan door gemoedsbezwaren.³⁷⁰ Romijn concludeert dat de burgemeesters de raciale Duitse bezettingspolitiek te laat en onvoldoende doorgrondde.³⁷¹ Hij schetst het beeld van een naïef bestuurlijk Nederland dat onvoldoende door had wat er op het spel stond. De zorg om het dagelijkse werd zo de vijand van de zorg voor het principiële.³⁷² Het handhaven van rust en orde was het eerste belang waarvoor zelfs de grondwettelijke plicht tot bescherming van burgers moest wijken.

Naarmate de bezetter de duimschroeven verder aandraaide en het binnenlands bestuur steeds verder werd genazificeerd, raakte men steeds verder verstrikt in een situatie van feitelijke medeplichtigheid. Hier ligt een zware collectieve verantwoordelijkheid voor het openbaar bestuur zeker waar het de gevolgen voor de vervolgte Joodse minderheid betreft. In welke mate de samenwerking met de bezetter leidde tot (morele) schuld blijft een ingewikkeld vraagstuk dat historici en juristen decennialang heeft beziggehouden. Het grijsgebied tussen goed en fout raakte daarbij steeds verder gedifferentieerd. Frits Boterman heeft oog voor de nuance als hij deze ingewikkelde houding kwalificeert als *defensieve collaboratie* als tegenhanger voor *actieve collaboratie*.^{373 374} Rob Bakker is uitgesprokener en benadrukt de glijdende schaal van het steeds verder opschuiven door het begrip *cumulatieve collaboratie*: “(...) *stap voor stap werd men steeds meer een onmisbaar onderdeel van de Jodenvervolgung, alsof er na het invullen van de allereerste ariërverklaring geen weg meer terug was*”.³⁷⁵ Hier raken we aan nog een belangrijk punt. Lagere ambtenaren zagen opdrachten van bovenaf als legitiem en voerden desgewenst hun (professionele) taak gewoon uit. Dit punt ligt dicht tegen het *Befehl ist Befehl* adagium. Zygmunt Bauman analyseert de Holocaust in termen van de kenmerken van de moderne bureaucratie die naar zijn mening steeds meer hiërarchisch en functioneel werd ingericht en waarbij aspecten als sociale afstand, zelfbehoud, gehoorzaamheid en afgeschoven verantwoordelijkheid uitingsvormen werden van de moderne ambtenarij, die naar zijn mening een regelrechte bedreiging vormden voor een samenleving, zoals bij de Jodenvervolgung pijnlijk duidelijk is geworden.³⁷⁶

---

³⁶⁹ Romijn, 2020b, p. 181.

³⁷⁰ Ibidem, pp. 180 ev.

³⁷¹ Al waren de *Kristallnacht* en de vervolging van Joden in Duitsland, Oostenrijk en Polen toch duidelijke markeerpunten in hoe de nazi's hun raciale politiek vormgaven.

³⁷² Jo Swaen (2013) in een recensie van Romijns boek.

³⁷³ NRC-recensie Ewoud Kieft, Bij Joden keek men liever weg, *NRC*, 1 april 2016 over het boek *Duitse Daders* van Frits Boterman.

³⁷⁴ Boterman, 2015, p. 24.

³⁷⁵ Bakker, 2020b, pp. 684 ev.

³⁷⁶ Bauman, 1998. Vergelijk het huidige debat rondom de Kindertoeslagaffaire.

6.3 Burgemeesters – het overzicht

De burgemeester bekleedde een belangrijke positie in een gemeente. Hij leidde het college, zat de gemeenteraad voor en was zowel binnen als buiten de gemeente beeldbepalend. In de kleinere plattelandsgemeenten was de positie van burgemeester eerder een erebaan.³⁷⁷ Het burgemeesterschap was in de eerste helft van de 20^e eeuw slechts weggelegd voor mannelijke personen *uiteraard met eigen middelen*.³⁷⁸ De functie kende, zeker in de kleinere gemeenten, een lage bezoldiging zodat de burgemeester in zijn eigen levensonderhoud moest kunnen voorzien. Dat leidde, wederom bij kleinere gemeenten, vaker tot dubbelbenoemingen. De zittingstermijn van een burgemeester was zes jaar, maar in de praktijk bleven burgemeesters vaak decennialang in functie. De burgemeester van Valkenburg, Piet Hens, was al drieëntwintig jaar in functie toen de oorlog uitbrak. Naast burgemeester van Valkenburg was hij ook burgemeester van de toen zelfstandige gemeenten Oud-Valkenburg en Houthem. In veel gevallen ging het ambt van vader op zoon over. De burgemeester van Berg en Terblijt, Joannes Goossens, bijvoorbeeld was al sinds 1914 in functie. Hij was zijn vader opgevolgd die van 1879-1914 burgemeester was. Een vergelijkbare situatie treffen we aan in Schin op Geul, waar Jan H. Ruijpers in 1924 de ambtsketen overnam van zijn vader Jan P.H. Ruijpers die in de periode 1898 tot 1924 burgervader was in de kleine gemeente. De bestuursstijl die een burgemeester ontwikkelde hing af van zijn persoonlijkheid, taakopvatting en de ruimte die hij kreeg binnen de gemeente waar hij was aangesteld. In een streng katholieke omgeving was een regenteske bestuursstijl vaak sterk verweven met een corporatistische inslag, namelijk het belang van kleine, zelfstandige, lokale sociale gemeenschappen, waarbinnen de Roomse signatuur leidend was.

In figuur 1 zijn de burgemeesters in de gemeenten Valkenburg-Houthem en Berg en Terblijt tijdens de bezetting in beeld gebracht (horizontale lijnen). In de laatstgenoemde gemeente bekleedde Joannes Goossens het ambt van burgemeester tot zijn pensioen op 18 mei 1944, waarna de NSB'er Lamerichs het stokje overnam tot de bevrijding vier maanden later. De gemeentelijke herindeling van Valkenburg en de omliggende gemeenten van 1 oktober 1940 springt eveneens in het oog. De voormalige gemeenten Oud-Valkenburg, Valkenburg, Houthem en Schin op Geul fuseerden tot de nieuwe gemeente Valkenburg, die in 1941 zijn definitieve naam Valkenburg-Houthem kreeg.

Op bestuurlijk vlak veranderde overigens niet veel. Piet Hens was al burgemeester van drie voormalige gemeenten en werd burgemeester van de nieuwgevormde gemeente. Het enige verschil was dat de gemeenteraden werden samengevoegd tot dertien leden. Tijdens de eerste gemeenteraadsvergadering, begin november 1940, werden M. Curfs en E. Caselli gekozen tot wethouders.³⁷⁹ Piet Hens bleef in functie tot zijn gedwongen ontslag op 14 mei 1943, waarna wethouder Emile Caselli het ambt kort waarnam tot 4 juni 1943 toen de NSB'er Paul Schmalbach, tot dan toe burgemeester van Beek, officieel werd beëdigd tot burgemeester. Deze bleef in functie tot zijn vlucht naar Duitsland op Dinsdag 5 september 1944 kort voor de bevrijding van Valkenburg op 17 september 1944.

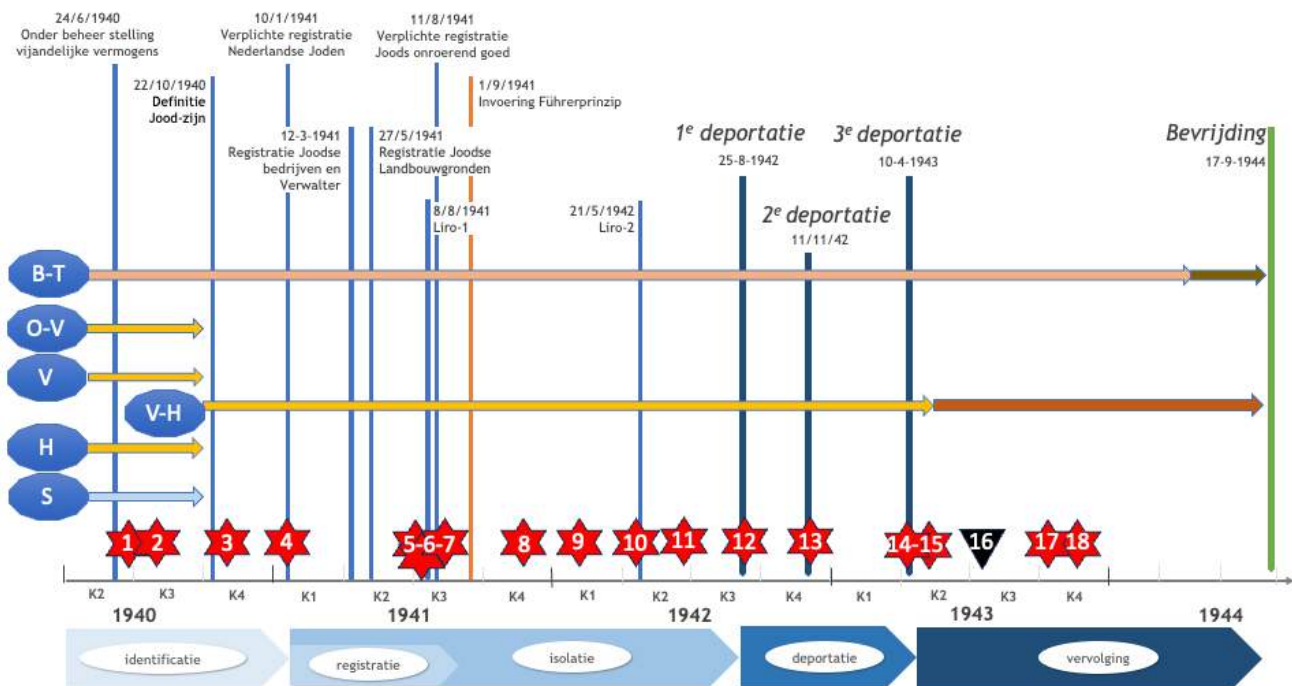
³⁷⁷ Romijn, 2006, pp. 36-38.

³⁷⁸ Ibidem, p. 36.

³⁷⁹ Limburger koerier, 7 november 1940, p. 6. Geraadpleegd op 15 juli 2024 van <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010327436:mpeg21:p006>.

Figuur 1

Overzicht periodisering Jodenvervolging, invoering belangrijkste Verordeningen en deportatiedata met wisselingen burgemeesters in twee gemeente

Toelichting

1. Onder tijdsfasen Jodenvervolging: identificatie, registratie, isolatie, deportatie en vervolging
2. In verticale balken staan de belangrijkste Duitse Verordeningen tegen de Joodse bevolking
3. In verticale balken rechts in donkerblauw de drie deportatiegolven;
4. Horizontale pijlen de zittingstermijn van burgemeesters aangegeven (van l-r):
5. B-T (Berg en Terblijt): Joannes Goossens (roze) - Lamerichs (donkerbruin)
6. O-V (Oud-Valkenburg); V (Valkenburg); H (Houthem); S (Schin op Geul) voormalige gemeenten die op 1 oktober 1940 fuseerden tot V-H (Valkenburg-Houthem) met Piet Hens als burgemeester (oranje); Jan Ruijpers was burgemeester van Schin op Geul tot de herindeling (lichtblauw).
7. V-H (Valkenburg-Houthem): Piet Hens (oranje) – P. Schmalbach (bruin)
8. Rode sterren: belangrijke Duitse anti-Joodse verordeningen waar het gemeentebestuur een belangrijke rol bij speelde: 1 (Luchtbescherming); 2 (ritueel slachten); 3 (Ariëverklaring); 4 (Registratie Joden); 5 (J in persoonsbewijs); 6 (Verbod badplaats); 7 (Joodse leerlingen van school); 8 (Verhuisverbod en verbod verenigingen); 9 (Verbodsborden gemeenten en uitspanningen); 10 (Inleveren fietsen en radio's); 11 (Dragen Jodenster); 12 (1ste deportatie); 13 (2de deportatie); 14 (3de deportatie) 15 (afwikkeling deportatie en Jodenvrij verklaring gemeente); 16 (zwarte driehoek: arrestatie asociale); 17 (vordering woningen); 18 (declaratie deportatiekosten).

Wat in het figuur opvalt is het lage aantal mutaties dat zich tijdens de bezetting in beide gemeenten voordeed. De burgemeesters bleven gedurende een lange periode op hun post. Dit is des te opmerkelijker omdat de bezetter met de Verordening 152/1941 (oranje verticale pijl), ingevoerd op 1 september 1941, het *Führerprinzip* (Leidersbeginsel) op bestuurlijk niveau invoerde. Besluiten werden door één man genomen en van bovenaf opgelegd aan bestuurders die onder zijn gezag vielen. Op deze wijze ontstond een directe top-down bevelshiërarchie tussen de bestuurlijke organen. Alle bevoegdheden in een gemeente gingen over op de burgemeester, die zelf weer onder toezicht stond van de commissaris der provincie. De facto werden democratische organen zoals gemeenteraad, provinciale staten en parlement afgeschaft (eufemistisch aangeduid als *blijven rusten*), wethouders en leden van gedeputeerde staten

verloren hun politieke functie en werden ambtenaar-adviseur onder het gezag van respectievelijk de burgemeester en de commissaris der provincie.³⁸⁰

In Limburg bracht de invoering van deze verordening grote bestuurlijke beroering, niet in de laatste plaats door het onhandige optreden van de Limburgse NSB-commissaris der provincie Limburg Max de Marchant et d'Ansembourg.³⁸¹ Hij riep eind augustus 1941 de honderdeenentwintig Limburgse burgemeesters in twee groepen bij elkaar om de voorgenomen nationaalsocialistische bestuurswijzigingen toe te lichten, met als toevoeging dat burgemeesters niet per se lid hoefden te zijn (of worden) van de NSB, maar dat zij zich wel als NSB'ers te gedragen hadden.³⁸² Hij stelde de expliciete eis van absolute loyaliteit aan het nieuwe gezag. Dit zette kwaad bloed en vierenveertig van de honderdeenentwintig Limburgse burgemeesters stapten vrijwel meteen op. De burgemeester van Valkenburg-Houthem, Piet Hens, en die van Berg en Terblijt, Joannes Goossens, bleven op hun post. Dat maakte dat in Valkenburg-Houthem pas in mei 1943 een NSB-burgemeester werd aangesteld en in Berg en Terblijt pas een maand voor de bevrijding.

Overzicht 1 biedt de mogelijkheid burgemeesters te linken aan de fasen die we hebben onderscheiden in de Jodenvervolging (de onderste balk met verticale pijlen). Het maakt inzichtelijk welke burgemeester bestuurlijke verantwoordelijkheid droeg tijdens de uitvoering van de anti-Joodse verordeningen en de betrokkenheid bij de drie deportatiegolven. In het overzicht is te zien dat Piet Hens bestuurlijke verantwoordelijkheid droeg tijdens de vier belangrijkste fasen van de Jodenvervolging: de identificatie, registratie, isolatie en deportatie van Joden. Bij al deze fasen speelden gemeentelijke instanties, zoals de gemeentepolitie en de gemeentelijke diensten (Bevolking, Bouw en Woningtoezicht, Financiën enz.) een actieve uitvoerende rol. Bestuurlijke verantwoordelijkheid betekende per definitie dat burgemeesters moesten meewerken aan de invoering en uitvoering van de Duitse Verordeningen. Met andere woorden de vier fasen van de Jodenvervolging waren op gemeentelijk niveau ondenkbaar zonder de actieve ondersteuning door de burgemeester en gemeenteambtenaren. In de volgende paragrafen bespreken we, mede aan de hand van het overzicht, de rol van de burgemeesters die tijdens de bezetting bestuurlijke verantwoordelijkheid droegen, met name bij de invoering en uitvoering van relevante Duitse Verordeningen en de deportaties. Het betreft een eerste kennismaking met de gemeentelijke bestuurders. In het volgende deel van het onderzoek wordt aan de hand van casuïstiek op de terreinen van ontrecting en rechtsherstel, de betrokkenheid van de bestuurders en ambtenaren verder uitgelicht. Hier volstaan we met relevante profielschetsen.

6.4 Gemeentebestuur Valkenburg-Houthem

Piet Hens (1888-1971)

Petrus Antonius (Piet) Hens werd in 1888 geboren in Zwolle. In 1908, op twintigjarige leeftijd, werd hij ambtenaar in Roermond. Vijf jaar later verkaste hij naar de gemeente Heerlen waar hij

---

³⁸⁰ Romijn, 2006, p. 291; Commissaris der Koningin werd tijdens de bezetting omgedoopt tot commissaris der provincie. (Overigens werd vaker de aanduiding Gouverneur gebruikt in relatie tot de provincie Limburg).

³⁸¹ In het vervolg aangeduid als d'Ansembourg.

³⁸² Romijn, 2006, p. 300.

hoofdcommies werd en in 1917 volgde zijn eerste benoeming als burgemeester van de gemeenten Valkenburg en Houthem. In 1935 werd zijn portefeuille uitgebreid met de gemeente Oud-Valkenburg, waarna op 1 oktober 1940 de gemeentelijke herindeling leidde tot de fusiegemeente Valkenburg-Houthem. Kort na de bezetting kwam op maandag 17 juni 1940 de gemeenteraad van Valkenburg bij elkaar. Na afloop van de zitting ging de raad verder in geheime zitting, waarover geen verdere inhoudelijke informatie bekend is, ook niet of de geheime Aanwijzingen 1937 werden gedeeld.

Piet Hens (1888-1971)
(ornithologischergoed.nl)

Piet Hens bleef bij de invoering van het *Führerprinzip* op 1 oktober 1941 in functie. Bekend is dat hij niet op gespannen voet stond met de nieuwe commissaris der provincie Limburg en NSB-lid Max De Marchant et d'Ansembourg. Op woensdag 23 april 1941, een half jaar eerder, was Hens samen met nog vijf Limburgse burgemeesters, door d'Ansembourg, in zijn rol als *Kreisleiter* der NSDAP in Limburg en vertegenwoordiger van de *Beauftragte des Reichskommissars in Limburg*, uitgenodigd voor een, wat later bleek, tweedaagse propagandareis naar Mönchengladbach.³⁸³ Het gezelschap werd in het Oranjehotel in Roermond door d'Ansembourg ontvangen en van daaruit ging het gezelschap per touringcar naar het Duitse Mönchengladbach. Daar werd het gezelschap ontvangen door de *Oberbürgermeister* Werner Keyssner "een der eerste en vurigste nationaal-socialisten" in die tijd.³⁸⁴ In zijn welkomtspeech benadrukte Keyssner: "(...) dass die Erkenntnis der Grösse Adolf Hitlers und der gewaltigen Leistungen des Drittes Reiches recht bald zu einer verständnisvollen, aufrichtigen und freundschaftlichen Zusammenarbeit mit Deutschland führe".³⁸⁵ De reis zou na de bevrijding voor Hens nog een venijnig staartje krijgen. Het zuiveringsdossier van Hens bevat een klacht over het deelnemen aan deze reis, waarover later meer.

Een maand later, mei 1941, liep de formele zittingstermijn van Hens af. De NSB-commissaris der provincie Limburg d'Ansembourg koos niet voor het vervangen van Hens door een NSB-burgemeester. Hij schreef in een aanbevelingsbrief aan de *Beauftragte des Reichskommissars der Provinz Limburg* W. Schmidt: "*Het aanbevelen van dezen burgemeester ter herbenoeming te willen doen kennen*".³⁸⁶ ³⁸⁷ Blijkbaar had d'Ansembourg vertrouwen dat Piet Hens de te nemen maatregelen niet zou dwarsbomen. Op 19 mei 1941 legde Hens ten overstaan van d'Ansembourg de officiële ambtseed af, waarin hij verklaarde: *'Ik zweer, dat ik het in het bezette Nederlandsche gebied geldende recht getrouw zal toepassen en naleven en*

³⁸³ Verder Michiels van Kessenich van Maastricht, M. Van Grunsven van Heerlen, M. Coenders van Sittard, P. Reymer van Roermond en B. Berger van Venlo; voorts M. Debats, propagandaleider van de Winterhulp Limburg en M. Keller, districtsleider van de NSB. Limburger Koerier, 30 april 1941; Geraadpleegd op 17 september 2024 van

https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=hens+PROX+Valkenburg&coll=ddd&page=1&facets%5Bperiode%5D%5B%5D=2%7C20e_eeuw%7C1940-1949%7C1941%7C&identificatie=ddd:010326825:mpeg21:a0085&resultsidentificatie=ddd:010326825:mpeg21:a0085&rowid=3.

³⁸⁴ Bezoek aan den Kreis Mönchengladbach, Machtige Groot-Industrie, met buitengewone sociale verzorging. Nieuwe Venlosche courant. 30 april 1941. Geraadpleegd op 12 maart 2023 op <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMGAVL01:000027003:mpeg21:p001>

³⁸⁵ Geraadpleegd op 12 augustus 2024 van <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011119773:mpeg21:p006>.

Deutsche Zeitung in den Niederlanden. Besuch im Reich; Führende Persönlichkeiten aus Limburg am Niederrhein. Amsterdam, 2 mei 1941, p. 6.

³⁸⁶ Graaf Max de Marchant et d'Ansembourg (1894-1975) Heer van Amstenrade en Schinveld werd in 1933 lid van de NSB; hij werd na de bezetting tot 15 jaar gevangenisstraf veroordeeld maar in 1954 in vrijheid gesteld. Zijn straf zat hij uit in zijn kasteel in Amstenrade.

³⁸⁷ HCL, Commissaris der Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 483, brief burgemeester Hens, d.d. 15 april 1941.

dat ik de belangen der gemeente VALKENBURG met al mijn vermogen zal voorstaan en bevorderen”.³⁸⁸ Onderaan de tekst van deze officiële eed was een losse tekst toegevoegd die door Hens werd ondertekend, “Ik verklaar hierbij plechtig, dat ik, zolang ik mijn ambt waarneem, de verordeningen en andere bepalingen van de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied en van de hem ondergeschikte Deutsche organen naar eer en geweten zal na komen en mij zal onthouden van elke handeling, gericht tegen het Deutsche Rijk of de Deutsche Weermacht. Dit bekrachtig ik door mijn handtekening”.³⁸⁹ Hens werkte tijdens de bezettingsperiode de bezetter inderdaad niet tegen, eerder het tegendeel is waar.³⁹⁰

*Piet Hens en de Jodenvervolging*³⁹¹

Concreet gaf burgemeester Piet Hens opdracht tot de uitvoering van maatregelen zoals het verbod van Joden om lid te zijn van de Luchtbeschermingsdienst (zie figuur: ster 1), het verbod op het ritueel slachten (ster 2), en later het verbod voor Joden om op de veemarkt van het Walramplein te handelen, gecontroleerd door de gemeentelijke marktmeester Joannes Linckens die eveneens veldwachter was.³⁹² Voorts speelde Hens een actieve rol bij het laten ondertekenen van de Ariërverklaring door ambtenaren en leden van de gemeenteraad (ster 3).³⁹³ Hij ondertekende als één van de eersten op 16 oktober 1941 de verklaring.³⁹⁴ Ook speelde hij een belangrijke rol bij de registratie van Joden, waarna de lijsten door hem werden ondertekend en doorgestuurd naar de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* in Amsterdam (ster 4).³⁹⁵ De burgemeester verplichtte zijn Joodse burgers om zich op woensdag 30 juli 1941 tussen 15.00 en 16.00 uur op het gemeentehuis te melden om een zwarte “J” in hun persoonsbewijs te laten zetten (ster 5), waarbij hij een jaar later niet verzuimde een Joodse burger wiens stempel blijkbaar vergeten was, alsnog uit te nodigen om te controleren of de “J” wel in het persoonsbewijs stond gestempeld.³⁹⁶ Valkenburg-Houthem was als badplaats moeilijk toegankelijk geworden voor Joden (ster 6).³⁹⁷ Omstreeks dezelfde tijd dat Hens besloot aan te blijven, sommeerde hij de hoofden van de Valkenburgse scholen Joodse leerlingen voor 1 september 1941 van school te verwijderen en niet meer toe te laten (ster 7).³⁹⁸ De opdracht van het ministerie van Onderwijs om alternatief onderwijs te regelen voerde hij niet uit. De Joodse kinderen bleven, ondanks dringende verzoeken van de Joodse ouders, verstoken van onderwijs in de periode tot hun onfortuinlijke deportatie een jaar later op 25 augustus 1942. Zijn handelen staat in schril contrast met zijn medewerking aan de totstandkoming van de *Deutsche Schule*.

³⁸⁸ Ibidem: Kabinet Nota, besluit herbenoeming Hens, d.d. 19 mei 1941.

³⁸⁹ Ibidem.

³⁹⁰ Hier behandelen we alleen de zaken die betrekking hebben op Hens' betrokkenheid bij de Jodenvervolging. Hens' betrokkenheid bij andere zaken zoals de oprichting van de *Deutsche Schule* in het voormalige katholieke patronaat aan de Plenkertstraat; de facilitering van de *SS-Reichsschule* in het St. Ignasiusklooster; en zijn activiteiten voor de NSB-Winterhulp komen slechts zijdelings aan bod. Wat wel duidelijk wordt is dat zijn handelen de conclusie rechtvaardigt dat hij de bezetter op geen enkel moment tegenwerkte maar volledig meewerkte.

³⁹¹ Uitgebreidere versies van de verhalen zijn te vinden in de hoofdstukken over de isolatie en deportatie van Valkenburgse Joden.

³⁹² HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3932, 4668: in totaal vijf brieven met correspondentie van Hens met J.A. Lammers, hoofd van de LBD; en met Secretaris-Generaal Binnenlandse Zaken over interpretatie van de maatregel; en opdracht de maatregel zorgvuldig uit te voeren.

³⁹³ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3077, brief d.d. 17 oktober 1940.

³⁹⁴ HCL, Commissaris der Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 483, BM Hens, Ariërverklaring, d.d. 16 oktober 1940.

³⁹⁵ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3204, brief 30 april 1941; inv. 3079, 135, brief d.d. 9 januari 1942.

³⁹⁶ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, a3247, brief d.d. 3 juli 1941; en a2394-a3147, brief d.d. 22 juli 1941; HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, a2394-a3147: 28 brieven van Hens.

³⁹⁷ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, brieven d.d. 17 maart 1943 en 31 maart 1943.

³⁹⁸ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3076; document d.d. 5 augustus 1941; en lijst met namen achterzijde.

³⁹⁹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 5004, a3411/3, brief d.d. 27 augustus 1941; A3411/10, brief d.d. 9 september 1941; A3411/11, brief d.d. 9 september 1941 brief aan W. Nathan.

De plaatselijke NSDAP diende op 20 juni 1941 de aanvraag in voor de oprichting van de *Deutsche Schule* aan de Plenkerstraat die op 1 september 1941 moest starten.⁴⁰⁰ In krap twee maanden tijd lukte het burgemeester Hens de school te huisvesten en 1 september op te laten starten, nota bene op dezelfde datum waarop de Joodse kinderen de toegang tot hun school werd ontzegd. Ook was Hens bestuurlijk betrokken bij de oprichting van de *SS-Reichsschule* in september 1942. Vanaf september 1941 werkte Hens mee aan de toenemende stroom anti-Joodse verordeningen. In oktober van 1941 volgde het verbod voor Joden om lid te zijn van verenigingen en kregen ze een verhuisverbod opgelegd, dat door de politie, in opdracht van de burgemeester, nauwgezet werd gecontroleerd (ster 8). Hens liet borden “Voor Joden verboden” en “Beperking Bewegingsvrijheid voor Joden in de gemeente Valkenburg-Houthem” inventariseren, bestellen en plaatsen (ster 9).⁴⁰¹ Ook moest de politie controleren of de maatregelen werden opgevolgd.⁴⁰² Begin mei 1942 werden Joden verplicht om zichtbaar de Jodenster te dragen (ster 10). Hens werd na de bevrijding in een klacht over zijn functioneren, verweten dat hij na de invoering van de Jodenster geen omgang meer wilde met Joden.⁴⁰³ Een maand later moesten Joden hun fietsen inleveren, nadat ze al op 19 augustus 1941 hun radio's hadden ingeleverd (ster 11).⁴⁰⁴ Het inleveren verliep overigens steeds via de gemeente waarbij lijsten werden opgesteld, die door de burgemeester werden getekend en opgestuurd naar de bezetter. De *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* verzocht Hens begin april 1943 aan te geven “(...) of verwijdering van Joden uit Uwe gemeente regelmatig is verlopen dan wel of zich stoornissen of moeilijkheden hebben voorgedaan”. Hens antwoordde de Gewestelijk Politie President op 13 april 1943 om 00.10 uur via zijn politiecommandant Franssen dat hij “*Bij vertrek joden geen stoornissen of moeilijkheden gehad*” (ster 15).⁴⁰⁵

Tijdens zijn ambtsperiode vonden ook de registraties plaats van de Joodse bedrijven, Joodse landbouwgronden en het Joodse onroerend goed (overzicht 1). De eerste drie fasen van de Jodenvervolgging gingen gepaard met het opstellen, ondertekenen en opsturen van vele inventarisatielijsten. De bureaucratische honger van de bezetter was nagenoeg onstilbaar. In de Valkenburgse archieven werden uiteindelijk vierentwintig lijsten aangetroffen in relatie tot de Jodenvervolgging, waarbij burgemeester Hens ofwel de lijsten had opgesteld ofwel opdracht had gegeven de lijsten op te stellen, ze had ondertekend en opgestuurd. Het leverde de bezetter uiteindelijk een volledig overzicht over en controle op de Joodse burgers in de gemeente. Een controle die alleen mogelijk was door de volledige medewerking van het lokale gezag en die een noodzakelijke voorwaarde was voor de effectieve beroving en deportatie van de Joden die als volgende fase onvermijdelijk zou volgen.

Overigens was het opstellen van registratielijsten in directe strijd met de Aanwijzingen 1937, waarin medewerking verlenen aan deze praktijken verboden werd. Door mee te werken aan het registreren en isoleren van Joden, accepteerde het lokale bestuur *in casu* de burgemeester dat Joden als een aparte bevolkingscategorie werden geïdentificeerd,

⁴⁰⁰ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 5016, a2439, brief d.d. 20 juni 1941.

⁴⁰¹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3077, a3271/10, brief d.d. 17 december 1941; inv. 3076, a3271/11, brief d.d. 23-12-1941; ibidem bijlage; inv. 3079, 135, 5271; a2394-a3147, brief d.d. 22 juli 1941.

⁴⁰² HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 5095, brief d.d. 21 november 1942.

⁴⁰³ HaNA, Ministerie van BiZa&K, Bestuurs- en Kabinetszaken van Directie Binnenlandsbestuur 1949-1981, inv. 4470, dossier Hens.

⁴⁰⁴ Ibidem.

⁴⁰⁵ HCL, gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, a2384/97 – a3147, brief d.d. 10 juli 1941 plus twee lijsten.

geregistreerd, weggezet, geïsoleerd en tot slot weggevoerd, de fundamentele grondrechten van haar burgers met voeten tredend.

Overzicht 1

Registratielijsten Joodse inwoners opgemaakt tijdens de bezetting in Valkenburg

Datum	Registratielijst	Opgesteld door	Aantal
30-04-1941	Lijst voor Devisenschutzkommando (DSK)	Burgemeester	69
11-07-1941	Lijst uitreiking Persoonsbewijs	Burgerlijke Stand	68
22-07-1941	Lijst Voljoden met "J" in persoonsbewijs	Burgemeester	28
	Lijst geen uitnodiging "J"	Burgerlijke Stand	24
19-08-1941	Lijst ingenomen radio's van Joden	Gemeentepolitie	19
09-09-1941	Lijst Joodse leerlingen	Burgemeester	3
16-12-1941	Lijst horeca "Voor Joden Verboden"	Burgemeester	169
02-02-1942	Lijst inrichtingen "Voor Joden Verboden"	Gemeentepolitie	106
27-06-1942	Lijst ingeleverde rijwielen van Joden	Burgemeester	16
16-07-1942	Lijst overdracht ingeleverde rijwielen	Gemeentepolitie	16
18-07-1942	Lijst Joodse bezitters rijwielen aan SD	Burgemeester	16
24-08-1942	Lijst 1e deportatie oproepingen	Gemeentepolitie	32
24-08-1942	Lijst 1e deportatie gedeporteerden	Gemeentepolitie	14
24-08-1942	Lijst 1e deportatie zieken	Gemeentepolitie	8
24-08-1942	Lijst 1e deportatie ondergedoken Joden	Gemeentepolitie	10
01-09-1942	Lijst opgehaalde levensmiddelen	Burgemeester	2
09-09-1942	Lijst gezin Gottschalk inboedel bij Sajet	Drissen/Hertogs	1
09-09-1942	Lijst gezin Gottschalk inboedel bij Dahl	Drissen/Hertogs	1
29-01-1943	Lijst Voljoden met beschikbare kamers	Burgemeester	25
29-01-1943	Lijst Voljoden met beschikbare kamers	Opzichter gemeente	8
23-04-1943	Lijst te verzegelen Joodse woningen	Burgemeester	6
23-04-1943	Lijst sleutels beschikbare Joodse woningen	Burgemeester	11
30-04-1943	Lijst onbewoonde Joodse woningen	Gemeentepolitie	9
Medio 1947	Lijst weggevoerde Joden	Burgerlijke Stand	45

Bron. HCL, Gemeente Valkenburg, 40.007A, inv. 3079, 3180; DSK 3204.

Piet Hens en de deportaties

Indringender was de betrokkenheid van burgemeester Hens bij de deportatie van zijn Joodse medeburgers toen de bezetter vanaf 25 augustus 1942 overging tot het deporteren van Limburgse Joden. Bij de deportaties faciliteerde de burgemeester het inrichten en het gebruik van hotel Tummers aan het Stationsplein voor het verzamelen, arresteren en onder politiebegeleiding wegvoeren van de Valkenburgse Joden naar het deportatiecentrum in Maastricht (ster 12). Tijdens *de eerste deportatie* op 24/25 augustus 1942 maakte Hens overigens een ernstige inschattingsfout. Op maandag 24 augustus om 04.17 uur kreeg de gemeente Valkenburg-Houthem een telefoontje van de gemeentepolitie Maastricht met het dringende verzoek een politiemann te sturen om de oproepingen voor de Valkenburgse Joden op te komen halen. Veldwachter Linckens haalde die ochtend de deportatiebrieven op. Hens besloot de brieven pas te laten bezorgen vanaf acht uur 's avonds omdat de Joden dan zeker thuis waren.⁴⁰⁶ Daarmee zou hij de Joden kostbare tijd onthouden om zich goed voor te bereiden, spullen bij anderen onder te brengen (hetgeen overigens ten strengste verboden was)

⁴⁰⁶ De bezetter had vanaf 30 juni 1942 (toen de deportaties in Amsterdam een aanvang namen) verordonneerd dat Joden tussen 8 uur 's avonds en 6 uur 's ochtends in hun woning en niet meer op straat mochten zijn.

of onder te duiken. Enkele agenten konden hem overtuigen de brieven meteen die middag uit te reiken. Het voorval kwam na de bevrijding aan het licht door een klacht van de lokale politie aan het adres van de burgemeester. Het correct en effectief uitvoeren van de opdracht van de bezetter was voor Hens belangrijker dan na te denken over de consequenties van zijn handelen voor zijn Joodse medeburgers. Na afloop van de eerste deportatie gaf de burgemeester de politie opdracht de lege Joodse panden te verzegelen en de aangetroffen bederfelijke waren werden in beslag genomen en afgegeven bij een nazistische organisatie. Hens rapporteerde over de verzegeling van de lege Joodse panden en de daar aangetroffen Joodse inboedels.⁴⁰⁷ Bij de daaropvolgende roof van de Joodse inboedels uit de verzegelde panden door de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR) hield telkens een Valkenburgse politieagent toezicht en tekende het zogenaamde “*Abnahmeverzeichnis*”.⁴⁰⁸

De tweede deportatie verliep, zoals eerder beschreven, anders. Politieagenten werd opgedragen de Joden niet meer vooraf te informeren maar direct thuis te arresteren. Hens gaf de politie opdracht en op de avond van 10 november 1942 na 20.00 uur werden de Joden thuis verrast, gearresteerd en overgebracht naar hotel Tummers waar ze in een door de gemeente beschikbaar gestelde hotelkamer de nacht doorbrachten (ster 13). Voor het gebruik van de kamer bracht het hotel de gemeente Valkenburg-Houthem fl. 10,00 in rekening. De volgende dag ging het transport onder politiebegeleiding naar Maastricht waar de Joden werden overgedragen aan de *Sicherheitsdienst*, die voor verder transport naar Westerbork zorgde.⁴⁰⁹ De onkosten voor deze deportatie bracht Hens in rekening.⁴¹⁰ Na de deportaties rapporteerde de burgemeester over de verzegeling van een Joods pand, welke Joodse panden nog leeg waren en of de Joden nog woningen of grondstukken bezaten.⁴¹¹ In november 1942 rapporteerde Hens aan d’Ansembourg dat er zich geen Joden in ziekenhuizen bevonden.⁴¹² In januari 1943 gaf Hens een lijst door met daarin een opsomming van de nog resterende Joden in zijn gemeente en hun woningen.⁴¹³

De derde deportatie verliep weer anders. Joodse burgers werd per brief opgedragen zich vanaf 8 april 1943 naar Kamp Vught te begeven. Vanaf 10 april mocht geen Jood zich meer in de provincie Limburg bevinden op straffe van deportatie naar Mauthausen. De voorzitter van de Joodse Raad Valkenburg Hertogs regelde met Hens dat de resterende Joden (het ging nog uitsluitend om (hoog)bejaarden) thuis onder politiebegeleiding werden opgehaald en vervolgens naar het hotel Tummers werden gebracht (ster 14). Daarna ging het (hoog)bejaarde groepje onder politiebegeleiding naar Maastricht waar ze op het station werden overgedragen aan de *Sicherheitsdienst*.⁴¹⁴ Na het vertrek van de laatste groep Joden gaf Hens opdracht tot verzegeling van de Joodse panden en werden de sleutels van de panden bewaard op het bureau van de marechaussee.⁴¹⁵

⁴⁰⁷ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 1.755, brief d.d. 1 september 1942; 4106; 4108; 1.775 (3 documenten).

⁴⁰⁸ Zie voor meer details het hoofdstuk over de roof van Joodse inboedels.

⁴⁰⁹ Opmerkelijk is de arrestatie en het wegvoeren, een dag voor de deportatie, van Erwin Hirschberg door de NSB’er en wachtmeester der marechaussee Van Rennes. Hirschberg werd gearresteerd en per motor met zijspan in Maastricht afgeleverd.

⁴¹⁰ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, nr. 5626, brief d.d. 27 november 1942.

⁴¹¹ Als opdracht aan de veldwachter Linckens; HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079: 5538, 5539, 5820, 5817.

⁴¹² HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 5626.

⁴¹³ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079-1.755 lijst 29 januari 1943 (2 documenten).

⁴¹⁴ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, telex bericht 349: d.d. 6 april 1943.

⁴¹⁵ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 1461 en 161, brief d.d. 23 april 1943.

Hens' ontslag tijdens de April-mei staking

Ruim een maand na de derde deportatie kwam een eind aan zijn burgemeesterschap. Op 14 mei 1943 werd hij op staande voet ontslagen, overigens met behoud van pensioen.⁴¹⁶ Directe aanleiding was zijn houding tijdens de April-mei staking van 1943.⁴¹⁷ Gemeenteambtenaren van Valkenburg-Houthem verschenen niet op hun werk. Hens verstreekte verkeerde informatie aan de commissaris der provincie d'Ansembourg door te beweren dat iedereen op het gemeentehuis aan het werk was.⁴¹⁸ D'Ansembourg vertrouwde het zaakje niet en nam op zaterdag 1 mei hoogstpersoonlijk poolshoogte op het Valkenburgse gemeentehuis en constateerde dat er niet werd gewerkt. Hij ging verhaal halen bij de burgemeester, die hij om 10.00 uur thuis aantrof bij het opwinden van zijn wandklok. Hens had geen afdoende verklaring voor de afwezigheid van het gemeentepersoneel. D'Ansembourg schreef vervolgens in een brief aan de *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz*, Wimmer, dat Hens tijdens “(...) *des Streiks Ende April 1943 versagt (hat)*” en droeg hem voor ontslag op staande voet voor, hetgeen Wimmer onmiddellijk inwilligde.⁴¹⁹ Na zijn ontslag dook Piet Hens onder boven de grote rivieren. De bevrijding van Valkenburg maakte hij daarom niet mee. Pas na de bevrijding van de rest van Nederland in mei 1945 kon hij weer huiswaarts keren. Terug in Valkenburg-Houthem nam hij het burgemeesterschap weer op zich.

Hens en de zuiveringen overheidspersoneel

Het optreden van Piet Hens tijdens de bezetting leverde na de bevrijding negen klachten op die door de burgerij werden ingediend bij de Zuiveringscommissie Burgemeesters. Op 5 maart 1946 stuurde het Centraal Orgaan op de Zuivering van het Overheidspersoneel de samenvatting van Hens' dossier naar de minister van Binnenlandse Zaken. Het dossier geeft inzicht in de klachten die na de bevrijding tegen de burgemeester werden ingediend en zijn antwoord op de klachten. Opvallend is dat slechts één klacht betrekking had op de hierboven genoemde opsomming van anti-Joodse maatregelen, namelijk een algemene klacht dat hij de anti-Joodse verordeningen wel erg correct had uitgevoerd. De letterlijke weergave van de klachtenbrief:

“Op den dag in Augustus 1942, waarop de oproepingen tot aanmelding voor transport naar Westerbork aan de Joden moesten worden uitgereikt, had de burgemeester het voornemen die oproepingen eerst 's avonds na 8 uur te doen uitreiken, omdat dan iedereen thuis moest zijn. Op deze wijze ging echter voor de Joden, die weg moesten en die, des te vroeger zij op de hoogte waren des te beter maatregelen konden nemen, zeer kostbare tijd verloren. Na aandringen van anderen heeft de burgemeester toen de oproepingen in den namiddag van dien dag laten uitreiken.

Verder waren in 1941 de borden, betreffende beperking van bewegingsvrijheid voor de Joden, het allereerst in Valkenburg geplaatst nog voordat de desbetreffende verordening bekend was gemaakt.

Op initiatief van de N.S.B. verschenen te Valkenburg voor de vensters van openbare gelegenheden de borden met opschrift “Verboden voor Joden”, “Joden niet gewenscht”

⁴¹⁶ Dit is opmerkelijk. Tussentijdse ontslagen vanwege tegenwerking leidde in de regel tot ontslag zonder pensioen.

⁴¹⁷ De April-mei staking was een direct gevolg van de Duitse verordening om de voormalige leden van het Nederlands leger opnieuw in krijgsgevangenschap te voeren, zodat ze beschikbaar kwamen als arbeidspotentieel voor de Duitse oorlogsindustrie. Naast de textielindustrie in Twente gaven ook de mijnarbeiders in Zuid-Limburg weerklank aan de oproep om te staken.

⁴¹⁸ De bezetter had het standrecht ingevoerd om de staking te breken, hetgeen betekende dat elke staker zonder pardon kon worden doodgeschoten.

⁴¹⁹ HCL, Commissaris der Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 483 dossier Hens, ambtsform.; 999 (207.531) 20 mei 1943.

enz., voordat zulks officieel verplichtend was gesteld. De burgemeester is tegen dit initiatief van de N.S.B. op generlei wijze ingegaan.

Na mei 1942, terstond na de aan de Joden opgelegde verplichting een ster te dragen, heeft de burgemeester allen omgang met de Joden vermeden, ook met hen, met wie hij geregeld converseerde.

De burgemeester heeft er nauwkeurig zorg voor gedragen, dat de persoonsbewijzen van alle Joden in zijn gemeente werden voorzien van een J. Zoo wordt melding gemaakt van een geval, waarin de burgemeester ruim een jaar nadat deze maatregel was ingevoerd, inzage vroeg van het persoonsbewijs van een Jood, die oorspronkelijk vergeten was, en dit bewijs even later, nu voorzien van een J, liet terugbezorgen. Den betrokkene werden hierdoor onnoodige moeilijkheden veroorzaakt.

De burgemeester heeft den gemeenteveldwachter opdracht gegeven Joden uit hun huizen te halen, hetgeen ook is geschied.

In het Nationaal Archief in Den Haag bevindt zich een handgeschreven brief met het opschrift “Recapitulatie van het dossier P.E. Hens, burgemeester van Valkenburg-Houthem”.⁴²⁰ Onder punt 3 staat geschreven, “*houding ten opzichte van de jodenvervolging. De verschillende, vrij onbelangrijke tekortkomingen zijn door bgm. behoorlijk weerlegd, al zijn de beweringen in meerdere gevallen evenmin bewezen als de beschuldigingen*”. Blijkbaar waren Hens’ antwoorden niet overtuigend. Zoals de meeste van zijn collega’s beriep hij zich op lijdelijkheid en stelde dat hij slechts uitvoerde wat hem was opgedragen door de bezetter en het ministerie. Daarmee waren de klachten ook voor de Zuiveringscommissie afgehandeld. Er was bij zowel de gezagsdrager als de Zuiveringscommissie nadrukkelijk geen ruimte voor reflectie op de consequenties die het handelen van het gemeentebestuur en haar ambtenaren had voor haar Joodse inwoners. Het blijft opvallend, dat de bestuurlijke betrokkenheid en verantwoordelijkheid bij de verschillende fasen van het Jodenvervolging na de bezetting geen gewicht in de schaal legde bij de beoordeling van het handelen van de burgemeesters. Op 5 april 1946 ontving Hens een brief van de minister van Binnenlandse Zaken “*dat er geen aanleiding bestaat tegen U, op grond van Uw houding tijdens de bezetting, een zuiveringsmaatregel te nemen*”.⁴²¹ Overigens bleek Hens tijdens zijn ambtsperiode ook vijanden gemaakt te hebben. In de avonduren van 28 november 1945, omstreeks 21.50 werd door onbekenden een handgranaat voor de woning van Hens aan de Geneindestraat 25 tot ontploffing gebracht. Het politieonderzoek bleef zonder resultaat.⁴²² Op 1 september 1953 kreeg Piet Hens eervol ontslag wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd.

De vraag is gerechtvaardigd of Piet Hens een keuze had anders te handelen, gegeven het feit dat het niet uitvoeren van de Duitse Verordeningen vanzelf zou leiden tot tegenmaatregelen van de bezetter. Romijn muntte voor dit specifieke dilemma het begrip *burgemeester in oorlogstijd*.⁴²³ In ieder geval constateren we dat Hens zich op geen enkel

⁴²⁰ NL-HaNA, Ministerie van BiZa&K, Bestuurs- en Kabinetszaken van Directie Binnenlandsbestuur 1949-1981, inv. 4470, dossier Hens.

⁴²¹ HCL, Commissaris der Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 483 dossier Hens, 769 – 5 april 1946. Overigens was er grote onvrede over de Commissaris der Koningin Van Sonsbeeck, omdat hij de adviezen van de zuiveringscommissies van de burgemeesters niet wenste op te volgen en naast zich neerlegde. Het Militair Gezag en het G.I.O.W.N. adviseerden de minister om Van Sonsbeeck om die reden te ontslaan. HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 26/NL.MtRHCL_07.E09_26_0008.jpg.

⁴²² Ibidem, dossier Hens, rapport Kmar. 1704.

⁴²³ Romijn, 2006, hfd. 5 en hfd. 8; Romijn, 2017, Dilemma’s voor gezagsdragers in zware tijden. Geraadpleegd op 8 december 2022 van https://beroepsceer.nl/images/stories/documenten/dilemma_s_van_gezagsdragers_in_zware_tijden_peter_romijn.pdf.

moment heeft verzet tegen de invoering van de anti-Joodse maatregelen en de maatregelen punctueel en volgens opdracht uitvoerde en erop toezag dat het doel werd bereikt. Hij deed zijn eed gestand “(...) *mij zal onthouden van elke handeling, gericht tegen het Duitsche Rijk of de Duitsche Weermacht*. Op momenten dat hij kon afwijken, zoals bij het creëren van een overgangperiode voor Joodse schoolkinderen, het temporiseren van de invoering van anti-Joodse maatregelen, en het actief ondersteunen van Joodse burgers bij het wijzigen van hun Jodenstatus, koos hij telkens voor een rechtlijnige en harde opstelling. Zo kon het zijn dat de Jodenvervolging (identificatie, registratie, isolatie en deportatie) in Valkenburg door het lokale bestuur en haar ambtenaren werd georganiseerd, gefaciliteerd en uitgevoerd zonder dat er ook maar één Duitser direct bij betrokken was.

Paul Schmalbach (1897-1952)

Na het ontslag van Hens liet d’Ansembourg geen gras groeien over een nieuwe benoeming. Zijn oog viel vrijwel meteen op de burgemeester van Beek, de NSB’er Paul Schmalbach. Schmalbach, geboren in Vaals, volgde Duits onderwijs aan de *Volksschule* in Vaalserkwartier (D) en het *Realgymnasium* in Essen (D). Hij sprak vloeiend Duits en was in 1934 toegetreden tot de NSB. Hij bekleedde al vrij snel belangrijke functies binnen de organisatie, zoals NSB-groepsleider in Vaals en NSB-propagandist voor de Kring-Maastricht. Na het succesvol afronden van de NSB-burgemeesterscursus werd hij begin februari 1942 benoemd tot burgemeester van de Limburgse gemeente Beek. Daar bouwde hij in korte tijd een bedenkelijke reputatie op bij de uitvoering van de Verordeningen in het kader van de Jodenvervolging.⁴²⁴ Vanaf 1943 werd Schmalbach, naar eigen zeggen, begunstiger van de SS.⁴²⁵

Paul Schmalbach
(Heemkundevereniging Beek)

Op 1 juni 1943 schreef d’Ansembourg aan de Secretaris-Generaal van Binnenlandse Zaken, Frederiks, “(...) *De heer Schmalbach, die op 22 december 1941 tot burgemeester der gemeente Beek is benoemd, heeft in die functie aan de te stellen eischen volkomen beantwoord. Hij heeft blij gegeven van ijver en bekwaamheid, tact en doorzicht in zijn optreden, en heeft zich de algemeene achting zijner gemeenteambtenaren weten te verwerven*”.⁴²⁶ Schmalbach legde op 4 juni 1943, amper twee weken na het ontslag van Hens, de eed af, inclusief de bijlegger die ook Hens had ondertekend, waarin hij verklaarde niets te doen dat tegen de belangen van de bezetter in zou gaan.⁴²⁷ Op 28 juli 1943 werd de NSB’er Paul Schmalbach (1897-1952) beëdigd als burgemeester van Valkenburg-Houthem. Toen Schmalbach het

⁴²⁴ Romijn, 2006, p. 449. Van Rens, 2013, pp. 79-115. Van Sonsbeeck, 2013, pp. 122-132. Schmalbach stuurde onder andere de persoonskaarten van alle Beekse Joden naar de *Sicherheitspolizei*; ook gaf hij gemeenteambtenaren opdracht vier Joodse panden te kopen. Een onderzoek naar de ontrechting en het rechtsherstel van Joden in de gemeente Beek is op het moment van dit schrijven door ons onderzoeksteam in uitvoering.

⁴²⁵ NSB leden die achter het gedachtegoed van de SS stonden, maar te oud waren om dienst te doen bij de Germaansche SS werden begunstigd lid. Geraadpleegd op 14 september 2024 van <https://oorlogsleven.jimdofree.com/de-collectie/begunstigende-ss-leden/>.

⁴²⁶ HCL, Commissaris der Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 483, Schmalbach, 1047, brief d.d. 1 juni 1943.

⁴²⁷ HCL, Commissaris der Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 483, Schmalbach, 4 juni 1943 aanstellingsdocument.

gemeentehuis in Valkenburg betrad waren alle Valkenburgse Joden ofwel gedeporteerd ofwel ondergedoken.

Vordering ambtswoning

Schmalbachs eerste daad als burgemeester was het voor eigen gebruik vorderen van een groot representatief pand aan de Houthemerweg 190 in de voormalige gemeente Houthem als ambtswoning.⁴²⁸ Al op 8 mei 1943 (!) kreeg Schmalbach van de *Beauftragte* vorderingsbevoegdheid voor dit pand. Het betrof de woning van de kandidaat-notaris Th.E.J. Roebroek en zijn bejaarde vader. Beiden werden uit het pand gezet en kregen enkele gevorderde kamers toegewezen in de villa van mw. A.M.G. Cuijpers aan de Onderstestraat 320 in Houthem: “(...) een zeer ruime, 15 kamers tellend, (villa - auteurs) welke slechts door een persoon wordt bewoond”.⁴²⁹ Schmalbach voerde tijdens zijn anderhalf jaar durende ambtsperiode (4 juni 1943 tot 5 september 1944) vele opdrachten van de bezetter nauwgezet uit. Voor dit onderzoek zijn drie zaken van belang: het laten oppakken en deporteren van zogenaamde asociale Valkenburgers, de vordering van woningen voor het onderbrengen van Duitse “*Ausbombardierte*” gezinnen en de declaratie van kosten voor het op transport stellen van Joden.⁴³⁰

*Arrestatie en deportatie asociale elementen*⁴³¹

In de loop van juli 1943 gaf Schmalbach aan Joseph Stevens, de bureauchef van afdeling 3 op het gemeentehuis van Valkenburg-Houthem, opdracht een lijst van zogenaamde asociale elementen samen te stellen.⁴³² Proces-verbaal gegevens van burgers werden door de gemeentepolitie en de marechaussee aangeleverd. Het ging in het algemeen om burgers die zich schuldig hadden gemaakt aan, door de bezetter gedefinieerd als, asociaal gedrag zoals arbeidsschuwe mannen, kleine criminelen, stropers, smokkelaars, zwarthandelaars, slachters van gestolen vee, kruimeldieven en homoseksuelen. Elk klein vergrijp kon aanleiding zijn opgepakt te worden. Uiteindelijk bevatte de Valkenburgse lijst de namen van zeven burgers (zwarte driehoek 16).⁴³³ Op 10 augustus 1943 arresteerde de Valkenburgse politie op last van Schmalbach zes Valkenburgers.⁴³⁴ De politie bracht de zes arrestanten per trein naar het beruchte *Arbeitseinsatzlager Erika* in de omgeving van Ommen (Drenthe).⁴³⁵ Enkelen wisten

⁴²⁸ Schmalbach had een bedenkelijke reputatie hoog te houden: ook in zijn vorige gemeente, Beek, had hij een huis van nota bene Joodse bewoners gevorderd als ambtswoning; geraadpleegd op 12 maart 2025 van <http://holocaustlimburg.nl/een-huis-aan-de-rijksweg/>.

⁴²⁹ HCL, RA Limburg, Commissaris der Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 483, Schmalbach, 2289 15 juli 1943; en 24 juli 1943. Het pand was eigendom van Alexander Meyers, opzichter bij de Staatsmijnen; Cuijpers moest de vordering van een deel van haar villa tegen wil en dank accepteren. SG Frederiks gaf toestemming tot beide huisvorderingen in Valkenburg: HCL, Commissaris der Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 483, Schmalbach, 2289, brief d.d. 18 augustus 1943. In de gemeente Beek had Schmalbach op vergelijkbare wijze een Joods gezin uit hun huis laten zetten.

⁴³⁰ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6085, a1770/3: 3 documenten: De bezetter had de nodige wensen: een eigen eersteklas woning met keuken gelegen in belangrijke straten van Valkenburg en niet in een woonwijk: “*Die Familien sollen hier in etwa die gleichen Wohnverhältnisse wieder bekommen, die sie drüben durch die Terrorangriffe der Feinde verloren haben*”.

⁴³¹ Na de verwijdering van Joden uit de samenleving was het nu de beurt aan zogenaamde asociale elementen.

⁴³² NL-HaNA, CABR, inv. 95414, dossier 5218, getuigenis J. Stevens.

⁴³³ De namen zijn bij de onderzoekers bekend maar niet relevant voor het onderzoek. Op de kampkleding van de gevangenen werd een zwarte driehoek genaaid als onderscheidingsteken voor asocialen. Een zwarte driehoek werd gebruikt ter aanduiding van een “werkschuwe” gevangene. Zo had elk type gevangene zijn eigen onderscheidingsteken: Jehova’s Paarse driehoek; politieke gevangene – rode driehoek; homoseksuele gevangene een roze driehoek; Beroepskrimineel een groene driehoek, blauwe driehoek voor een emigrant. Voor Joodse gevangenen golden combinaties zoals op de twee rij zichtbaar.

⁴³⁴ De zevende arrestant zat op dat moment een gevangenisstraf uit, en dook na vrijlating meteen onder.

⁴³⁵ HCL, Kabinet van de CvP in Limburg 04.05, inv. 1169, asociale elementen, brief d.d. 12 augustus 1943; Kampbewakers (collaborateurs en Nederlandse SS’ers) mishandelden de gevangenen systematisch. Dwangarbeid, ziektes, ondervoeding, mishandeling en regelrechte moord kostten aan zeker 170 gevangenen het leven. Volgens een ex-gevangene: *Het was je reinste tuig. En ze hadden er nog schik in ook. Het ergste was dat het gewoon Nederlanders waren. Het waren geen Duitsers, maar gewoon Nederlanders.* Een ex-gevangene die ook

na enige tijd weer thuis te geraken, maar twee Valkenburgers werden vanuit Kamp Erika naar Duitsland overgebracht waar ze in werkkampen (onder andere in Saarbrücken) tewerk werden gesteld tot de bevrijding in 1945.⁴³⁶

Vordering woonruimte voor Duitse evacuees

In de zomer van 1943 kreeg Schmalbach een voorwaarschuwing dat hij moest rekenen op de huisvesting van een groot aantal Duitse evacuees afkomstig uit gebombardeerde Duitse steden zoals Keulen en Aken. Schmalbach informeerde op 7 augustus 1943 alle hotel- en pensioneigenaars in Valkenburg-Houthem op de voorhanden zijnde evacuatie.⁴³⁷ De Beaufragte Schmidt schreef op 13 september 1943 een brief aan burgemeester Schmalbach waarin hij aangaf dat Valkenburg moest rekenen op een honderdtal Duitse “*bombenbeschädigte Familien*”.⁴³⁸ Het eerst keek Schmalbach naar de vierentwintig Joodse woningen in Valkenburg. Van deze woningen waren een zevental niet bewoond. De rest was na het wegvoeren van de Joodse families opnieuw verhuurd of in eigendom overgegaan naar Valkenburgers.⁴³⁹ Alleen de woning van het gemengd gehuwde paar Koperberg-van Wermeskerken werd uitgezonderd. Het echtpaar bleef gedurende de bezetting in hun huis wonen.⁴⁴⁰ Op 6 november 1943 gaf de gemeente Valkenburg aan dat zes verlaten Joodse woningen konden worden gebruikt voor bewoning van Duitse evacuees: *Nieuweweg 8*, van het Joodse gezin Jacobs; *Wehryweg E 40-a* van het Joodse gezin De Jong; *Hendrik van Viandenlaan 25* van het Joodse gezin Benedik; *Koninginnenweg 8* van het Joodse gezin Hertog; *Hendrik van Viandenlaan 44* van het gezin Hertogs); en tot slot *Berkelstraat 32*⁴⁴¹ van het Joodse gezin Sajet (ster 17).⁴⁴²

Schmalbach maakte vervolgens een inventarisatie van de overige beschikbare woonruimte om de Duitse evacuees te huisvesten.⁴⁴³ Hij vorderde per 13 september 1943: “*alle hotels en pensions in genoemde gemeente (Valkenburg - auteurs) zijn gevorderd voor de huisvesting van Deutsche daklozen*”.⁴⁴⁴ De verzorging van deze laatste groep evacuees kwam voor rekening van de *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt* (NSV) in Heerlen.^{445 446} Vanaf 23 september 1943 stuurde Schmalbach de eerste *Räumungsbefehle* naar bewoners van Valkenburgse panden die hun woning ter beschikking moesten stellen. In eerste instantie werd een achttal woonobjecten door Schmalbach ontruimd die beschikbaar kwamen voor de Duitse evacuees.⁴⁴⁷ De aangewezen Valkenburgers moesten op korte termijn hun woning verlaten.⁴⁴⁸ De bewoners mochten alleen hun privé-spullen en lijfgoederen meenemen, de rest van de

---

Westerbork, Auschwitz, Buchenwald en Fürstenberg had overleefd over Kamp Erika: *Nergens ben ik zo systematisch lichamelijk mishandeld, namelijk iedere dag, als in Ommen*. Geraadpleegd op 24 september 2024 van <https://www.nationaalarchief.nl/beleven/verhalenarchief/kamp-erika-te-ommen>.

⁴³⁶ NL-HaNA, CABR-dossier, inv. 112 197, dossier PF Den Bosch nr. 49229.

⁴³⁷ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6085, brief d.d. 7 augustus 1943, incl. 2 bijlagen.

⁴³⁸ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6085, brief d.d. 13 september 1943.

⁴³⁹ Voor meer details zie hoofdstukken Roof Joods Onroerend Goed en Roof Joodse Inboedels.

⁴⁴⁰ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6085, 24 adressen van Joden bewoond.

⁴⁴¹ Deze woning was ingericht als een tehuis voor dakloze Duitse kinderen en dependance van hotel Cremers, het pand beschikte over 5 vertrekken en een keuken.

⁴⁴² HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6085, 6 Joodse woningen; brief d.d. 6 november 1943.

⁴⁴³ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 454, persp. financiën, ad 4) openbare werken.

⁴⁴⁴ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6085, 2673.

⁴⁴⁵ De NSV was een Duitse stichting die door het wegvallen van vooral particuliere organisaties Duitse armen ondersteunde. De stichting werd in oktober 1945 door de geallieerden verboden. Geraadpleegd op 12 juli 2024 van <https://wo2verzameling.nl/onno-van-kuijerenverzameling-tweede-wereldoorlogonno-van-kuijeren/>

⁴⁴⁶ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 454, persp. financiën, ad 4) openbare werken.

⁴⁴⁷ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6085, 8 woningen zonder inventaris.

⁴⁴⁸ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6085, brief Reichskommissar, d.d. 27 september 1943.

inboedel moest voor de evacuees achterblijven. De bewoners van het pand Nieuweweg 17 kregen als eersten op 23 september 1943 het bevel het pand binnen een week over te dragen.⁴⁴⁹ Het volgende *Räumungsbefehl* was bestemd voor het gezin Groothoff aan de Nieuweweg 90.⁴⁵⁰

Op 1 november 1943 bevonden zich in Valkenburg tweehonderdachtenvijftig Duitse volwassenen en driehonderdtweeënzestig kinderen, in totaal zeshonderdtwintig Duitse daklozen.⁴⁵¹ Anderhalve maand later rapporteerde Schmalbach dat het aantal Duitse evacuees was gestegen tot ongeveer achthonderd.⁴⁵² De eigenaren van hotel Franssen in de Reinaldstraat 1 en van hotel Juliana van Stolberg aan de Rijksweg 8, klaagden dat de vergoeding vanuit de NSV voor het verblijf te laag was. Het waren vooral de vele kinderen die de kosten de pan deden uitrijzen. *“Mijnheer de burgemeester, wij hebben U indertijd onze volle medewerking toegezegd en verleend bij het onderbrengen der Duitsche daklozen, en vertrouwen er dan ook op, dat U al het mogelijke zult doen, om een verhooging der vastgestelde prijzen vooral wat de kinderen betreft voor de beide eerste klas hotels van Valkenburg te verkrijgen”*.⁴⁵³ Schmalbach schreef een brief aan de *Beauftragte des Reichskommissars für die Provinz Limburg* met het verzoek te kijken naar de geldelijke vergoedingen.⁴⁵⁴ De afloop is niet bekend.

Declaratie op transport stellen van Joden

Schmalbach stuurde in zijn functie als burgemeester van Valkenburg-Houthem op 6 november 1943 een declaratie naar de Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken waarin hij aangaf dat de gemeente tussen 15 mei 1940 en 1 oktober 1943 kosten had gemaakt in verband met het *“op transport stellen van Joden”* (ster 18). De burgemeester en secretaris ondertekenden het kostenoverzicht groot fl. 22,17 (zie documenten 1 en 2).⁴⁵⁵ Van tien Joodse onderduikers is welis-waar bekend dat ze in Valkenburg werden ondergebracht, maar een adres ontbreekt zodat we alleen aan kunnen geven dat ze ergens in Valkenburg waren ondergedoken. Verreweg de meeste Joodse onderduikers waren ondergebracht in de voormalige gemeenten Valkenburg (18) en Houthem (16). Schin op Geul (5) en IJzeren (4) waren minder in beeld als onderduikplaats en volgden op enige afstand. Van de overige voormalige gemeenten zoals Oud-Valkenburg, Strucht, Vilt en Berg en Terblijt zijn geen betrouwbare gegevens gevonden die op Joodse onderduikers wijzen.⁴⁵⁶

Het Departement stuurde de rekeningen door naar de bezetter, die de kosten vergoedde uit de LIRO-gelden, zodat de Joden uiteindelijk hun eigen vervolging en deportatie betaalden. De toelichting op de declaratie biedt meer inzicht in de aard van de kosten en welke Valkenburgers erbij betrokken waren. De kosten voor het beschikbaar stellen van een kamer in hotel Tummers voor nachtverblijf werd apart gedeclareerd.

⁴⁴⁹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6085, brief A.H. Franssen, d.d. 8 oktober 1943.

⁴⁵⁰ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6085, brief Schmidt aan Groothoff, d.d. 28 september 1943.

⁴⁵¹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6085, brief *Volkswohlfahrt*, d.d. 1 november 1943.

⁴⁵² HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6085, 1.778.5; 800 op ruim de 10.000 inwoners.

⁴⁵³ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6085, brief Franssen, d.d. 8 oktober 1943.

⁴⁵⁴ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6085, brief Schmalbach, d.d. 27 oktober 1943.

⁴⁵⁵ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, brief d.d. 6 november 1943 nr. 14234, 3457; declaratie 6 november 1943; kosten op transport stellen Joden circulaire BiZa. 22 oktober 1943, nr. 14234.

⁴⁵⁶ In Kasteel Geulzicht in de toenmalige gemeente Berg en Terblijt verbleven onderduikers, en volgens sommigen ook Joodse onderduikers; dat laatste kon niet worden bevestigd door betrouwbare bronnen; dat neemt uiteraard niet weg dat het overgeleverde verhaal kan kloppen.

Document 1

Declaratie onkosten transport stellen van Joden

1.75

nr.14234   22 Oct j.l.   3457   6 November 1943.
Afd.B.B.Bur.B.Z.

Onkosten terzake op transport
stellen van Joden.

ARCHIEF

Ik heb de eer U mede te deelen, dat deze
gemeente over het tijdvak van 15 Mei 1940 tot
1 October 1943 de volgende kosten heeft ge-
maakt in verband met het op transport stellen
van Joden:

a. zuivere transportkosten	f 10.--;
b. kosten van bewaring, opslag en be- waking van door Joden achtergela- ten inventarissen	- 12.17
c. Kosten van ontruiming van wonin- gen	- ---
Totaal	- 22.17

De Burgemeester,
P. T. van der Vliet

den Heer Secretaris-Generaal van
het Departement van Binnenlandsche
Zaken. (Afd. Binnenlandsch Bestuur)

De Secretaris,
H. van der Vliet

1.75
A P E L D O O R N .

Bron. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, brief d.d. 6 november 1943 nr. 14234, 3457

Document 2

Opgave van kosten terzake op transport stellen van Joden, nader gespecificeerd

Behoort bij circ. Binnenl. Zaken, dd. 22 Oct.1943,nr.14234,Afd.B.B.

Opgave van kosten terzake van op transport stellen van Joden.

Sub a. m. 1203	Hotel Tummers.	Beschikbaarstellen van een kamer voor nachtverblijf van 10/11 op 11/11 42	f 10.--
Sub b. m.	W. Marx, 1 transport van rijwilen naar Maastricht		- 15.--
m. 1707	L. Prevoo, Vergoeding hulp inleveren radiotoestellen		- 2.--
m. 950	G. Schetters, Woning Samuel: levering 10 houvasten en deur open- en dichtgemaakt		- 2.35
m. 1507	G. Schetters, deur open- en dichtgemaakt		- 2.--
m. 912	F. Dorren, overuren verzegelen Joodsche woningen		- 1.82
	Totaal		- 22.17

/110

Bron. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, brief d.d. 6 november 1943 nr. 14234, 3457; declaratie 6 november 1943; kosten op transport stellen Joden circulaire BiZa. 22-10-1943, nr. 14234

Vlucht op 'Dolle Zondag'

Op Dolle Zondag, 3 september 1944, krap twee weken voor de bevrijding van Valkenburg-Houthem, vluchtte Schmalbach, naar eigen zeggen uit angst voor de represailles van de bevolking, met zijn gezin naar Duitsland.⁴⁵⁷ Na de bevrijding keerde hij terug naar Vaals waar hij werd gearresteerd en geïnterneerd, en zich moest verantwoorden voor zijn daden tijdens de bezetting. Uiteindelijk werd hij schuldig bevonden aan de hem ten laste gelegde feiten. Op 16 juli 1947 werd hij onder voorwaarden buiten vervolging gesteld, overwegende dat de gerezen verdenkingen gegrond bleken. Hij kreeg na geruime tijd in bewaring gesteld te zijn geweest een veroordeling met een proeftijd van drie jaar opgelegd.^{458 459}

⁴⁵⁷ Dolle Dinsdag vond in Nederland op dinsdag 5 september 1944 plaats toen de geallieerde troepen op het punt stonden de Nederlandse grens over te steken. In Limburg sloeg de paniek bij NSB'ers en de bezetter al op zondag 3 september toe. Op deze dag reden twee lange treinen vanuit Maastricht naar Kerkrade en verder naar Lüneburg in Midden-Duitsland met aan boord NSB'ers met hun vrouwen en kinderen. Ook vanuit Valkenburg-Houthem gingen NSB-gezinnen en Rijksduitsers op de vlucht. De Jong, 1969-1994, deel 10a eerste helft, pp. 187-189.

⁴⁵⁸ NL-HaNA, CABR, inv. 95414; De constatering van de Heemkundevereniging Vaals in 2012 die in een kort artikel over Villa Anna in Vaals, stelt: Paul Schmalbach "(...) was loyaal ten aanzien van de bezetter, maar toch gaat het verhaal dat hij een aantal Joden uit handen van de Duitsers heeft gered" is uiterst twijfelachtig. Navraag naar "het verhaal dat hij Joden heeft gered" leverde geen aanknopingspunt op. Wel is bekend dat hij claimde in Beek twee half-Joodse vrouwen te hebben vrij gekregen, die overigens ten onrechte waren gearresteerd. Daar staat tegenover dat onder zijn bewind in de gemeente Beek vele Joden zijn gedeporteerd en niet zijn teruggekeerd. Een meer kritische beschouwing van zijn rol als burgemeester bij de Jodenvervolging en de bezetting ontbreekt in het artikel. Geraadpleegd op 2 september 2024 van <https://www.sankttolbert.nl/images/artikelen/publicaties/nieuwsbrieven/Nieuwsbrief30.pdf>.

⁴⁵⁹ Merel Visscher maakt het in haar artikel over De familie van Villa Anna (Dagblad de Limburger, 6 december 2013) nog bonter: "(...) Omdat hij (Paul Schmalbach - auteurs) zich volgens getuigen "niet had misdragen, werd Schmalbach bij terugkeer in Vaals vrijgesteld van vervolging". Deze merkwaardige mythevorming rond de NSB'er van het eerste uur Paul Schmalbach is in het licht van de feiten naar onze

De Valkenburgse wethouders

Tot 1 oktober 1940 waren A.H. Franssen en J.L.M. Paulsen wethouders in Valkenburg. Over hun rol tijdens het begin van de bezetting is weinig bekend. Vanaf dinsdag 1 oktober 1940 vond er door de gemeentelijke herindeling een uitbreiding plaats van de Valkenburgse gemeenteraad naar dertien leden en tijdens hun eerste vergadering begin november 1940 werden M.H.G. Curfs (Houthem) en E.L.J.H.A. Caselli (Valkenburg) als wethouders gekozen en geïnstalleerd.⁴⁶⁰ Opmerkelijk was de stemming over het waarnemend burgemeesterschap. De Raad koos Caselli met negen van de dertien stemmen. Burgemeester Hens, hoewel stemgerechtigd, stemde neutraal. Zijn brief aan de commissaris der Koningin Van Sonsbeeck, bevatte een uiterst negatieve karakterschets van Caselli.⁴⁶¹ Toch meende hij de benoeming niet te moeten tegenhouden. Opmerkelijk in de brief is dat Hens veronderstelde dat Caselli's politieke overtuiging onduidelijk was, maar dat hij meende te weten dat hij lid was van de Nederlandse Unie.⁴⁶² Na het ontslag van Hens op 14 mei 1943 werd Caselli gedurende twee weken waarnemend burgemeester en daarna opgevolgd door Schmalbach. Na de bevrijding werd Caselli wederom aangesteld als waarnemend burgemeester door de commissaris der Koningin Van Sonsbeeck. Al binnen een maand werd Caselli op staande voet ontslagen en vervangen door wethouder M. Curfs.⁴⁶³ Caselli was dermate teleurgesteld dat hij niet meer op gemeenteraadsvergaderingen verscheen en zijn taken als wethouder niet meer uitvoerde.⁴⁶⁴ Overigens werd Curfs langdurig ziek en op 8 januari 1945 werd J.P. Laval aangesteld als waarnemend burgemeester, totdat Piet Hens in mei 1945 weer terugkeerde in Valkenburg en zijn burgemeestersambt weer oppakte. Ondanks de problemen met Caselli, en na een mondeling overleg met Van Sonsbeeck, werd de situatie van voor oktober 1944 weer in ere hersteld en werd Caselli weer waarnemend burgemeester. Tijdens een vergadering van B en W op 14 juni 1945 over mogelijke zuiveringsmaatregelen tegen twee Duitsgezinde gemeentegidsen nam Caselli het voor hen op: *“Hij (Caselli – auteurs) wil nog eens met nadruk wijzen op de ernstige gevolgen van een zuiveringsmaatregel. Wij moeten denken om de huisgezinnen en de verbittering, welke daarvan het gevolg is. 95% der bevolking heeft wel eens wat gedaan”*. Wethouder Curfs antwoordde fijntjes dat *“ (...) 95% der bevolking voor een rechtvaardige zuivering is”*.^{465 466} Zuiveringen stonden in die tijd niet ter discussie al liep een en ander vanaf

---

mening niet alleen onjuist maar ook misplaatst, zeker naar de slachtoffers toe; Geraadpleegd op 22 september 2024 van <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=254&miadt=596&miaet=14&micode=Artikelen&minr=811699&miview=ldt>.

⁴⁶⁰ Geraadpleegd op 21 juli 2024 van <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010327436:mpeg21:p006>. Limburger koerier, 7 november 1940, p. 6.

⁴⁶¹ Caselli was volgens Hens: “(...) een totaal onevenwichtig persoon, een fantast, die zich verbeeldde de leiding van het gemeentebestuur op zich te kunnen nemen, doch telkens alles in de war stuurde. In de collegevergaderingen kwam het steeds tot hoog loopende ruzie en allerlei onverkwikkelijke tooneelen”. HCL, Commissaris der Koningin in Limburg, 1944-1990, 04.11, inv. 483 Caselli, 220 (-207.531) 19 november 1940.

⁴⁶² Caselli's beide dochters waren lid van het fascistische Zwart Front (ZF) en met name dochter Emily Caselli correspondeerde, ook na de bevrijding, frequent met de leider van ZF Arnold Meijer, die voor en tijdens de bezetting regelmatig op bezoek kwam bij het gezin Caselli-Wijsbek in Villa Jacoba in Valkenburg. Emily Caselli en haar schoonmoeder Aloyse Wijsbek schreven met grote regelmaat gedichten voor Meijer waarin zij hem, zijn daden en zijn gedachtegoed verheerlijkten. Over haar vader Emile Caselli's betrokkenheid bij het ZF is evenwel niets gebleken. Tijdens de bezetting is er een poging gedaan het ZF (inmiddels Nationaal Front) samen te laten gaan met de Nederlandsche Unie. De fusie is afgeketst en beide partijen werden door de bezetter verboden. Bron dochters Caselli: BHIC, ingang 234 (Zwart Front), de dossiers 2126, 2150, 2172, 2221 en 2254.

⁴⁶³ Zijn vriend H. Diederens, oud-raadslid, refereerde in zijn reactie aan Commissaris Van Sonsbeeck aan een voorval op het gemeentehuis bij de ontvangst van een hoogwaardigheidsbekleder (onduidelijk blijft wie), en een verdenking van valsheid in geschrifte. Caselli zou de geboorteakten van vier in de grotten geboren kinderen vervalst hebben. Koningin Wilhelmina had aangegeven dat zij graag peettante wilde zijn van een van die kinderen. Na het voorval was het aanbod peettante te worden van de baan.

⁴⁶⁴ Het gaf Van Sonsbeeck aanleiding hem een reprimande te geven en aan te sporen zijn bijdrage aan de opbouw van het land te leveren.

⁴⁶⁵ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 2708, uittreksel notulen vergadering B en W, d.d. 14 juni 1945.

⁴⁶⁶ H.J.H. Lennards (NSB-lid) en H.E.A. Vijghen (pro-Duits gedrag) werden op basis van een opgelegde zuiveringsmaatregel ontslagen en een jaar later weer als gids aangesteld. Zie: HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 2708, 2.07.59 3 april 1946 (gidsen); 8651 benoeming gidsen 19 juni 1945.

het begin flink uit de hand.⁴⁶⁷ Of Caselli gedreven werd door politieke idealen of een voor die tijd uitzonderlijk rechtvaardigheidsgevoel blijft onduidelijk. In de maand dat Caselli waarnemend burgemeester was kort na de bevrijding ging hij niet in op het pleidooi van de voorzitter van de Joodse Raad Hertogs die tijdens de eerste vergadering van de gemeenteraad na de bevrijding speciale aandacht vroeg voor de noden van de Joodse bevolking. Hertogs werd niet meer uitgenodigd voor de gemeenteraadsvergaderingen en het onderwerp is niet meer op de agenda gekomen. Van de wethouders zijn verder weinig aanwijzingen gevonden die verband houden met de ontrecting of het rechtsherstel bij de Jodenvervolging in Valkenburg-Houthem.

6.5 Gemeentebestuur Berg en Terblijt

In de gemeente Berg en Terblijt woonden op het moment van de bezetting geen Joden. In de dertiger jaren waren enkele Pools-Joodse vluchtelingfamilies in de gemeente neergestreken. Het Pools gezin *Birnbach-Schlanger* werd op 3 april 1933 ingeschreven, maar Berg en Terblijt bleek slechts een tussenstation. Op 19 augustus 1938 emigreerde het gezin naar Palestina. Het Poolse echtpaar *Gunsberg-Kressel* werd op 8 mei 1933 samen met hun twee kinderen in het bevolkingsregister ingeschreven. Ook zij emigreerden vijf jaar later, op 11 mei 1938, naar Palestina en ontlieden zo de bezetting. De Pool *Ziegenlaub* werd op 12 mei 1933 ingeschreven en vertrok op 3 oktober 1935 naar Maastricht.⁴⁶⁸ *Jozef Gunsberg* werd op 5 augustus 1937 in de gemeente ingeschreven, zijn zoon *Lothar* een jaar later op 18 augustus 1938. Lothar verbleef slechts een maand in de gemeente en werd op 24 oktober 1938 alweer uitgeschreven. Hij verhuisde naar Leiden. Zijn vader Jozef verhuisde op 8 mei 1939 naar de Lindenlaan 12 in Valkenburg. De Nederlandse weduwe *Cahn-Hirsch* en haar drie zonen woonden aan de voet van de Cauberg. De straat werd na de gemeentelijke herindeling toegewezen aan de gemeente Valkenburg-Houthem. Het ontbreken van Joodse inwoners maakt dat er verder geen aanleiding was het gemeentebestuur en ambtenaren aan een nader onderzoek te onderwerpen. Voor de volledigheid geven we een kort overzicht van de ambtsdragers in de gemeente.

Joannes Goossens (1879-1964)

Joannes Josephus Bernardus Hubertus Goossens werd in 1879 in Berg en Terblijt geboren. Zijn vader was landbouwer en tevens burgemeester van de gemeente. Joannes volgde zijn vader in 1914 op als burgemeester en bleef dat tot hij op 18 mei 1944 met eervol ontslag ging vanwege het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd. Na de bevrijding kwam hij kortdurend terug als burgemeester tot hij in juli 1945 definitief afscheid nam. Hij werd opgevolgd door de gemeentesecretaris P.A.J. Muijters (1904-1985).⁴⁶⁹

Joannes Lamerichs (1886-1955)

Joannes Jacobus Hubertus Lamerichs werd geboren op 12 juni 1886 in Berg en Terblijt. Hij volgde burgemeester Goossens op toen die met pensioen ging. Lamerichs was lid van de NSB. Hij werd waarnemend burgemeester en in augustus 1944 vast aangesteld. Naar verluid had

⁴⁶⁷ Romijn, 2002, pp. 7-21.

⁴⁶⁸ HCL, Gemeente Berg en Terblijt, 40.009, inv. 746.

⁴⁶⁹ HCL, Gemeente Berg en Terblijt, 40.009, inv. 644.

Lamerichs kort voor de bevrijding het oorlogsarchief van Berg en Terblijt deels laten vernietigen en deels laten verbergen in de Geulhemmergroeve (gelegen tegenover het hotel van Lamerichs).⁴⁷⁰ Sommige stukken, met name NSB-propaganda, werden na de bevrijding weliswaar bij opruimingswerkzaamheden in de groeve teruggevonden maar alsnog vernietigd. Uiteindelijk ontbeert de voormalige gemeente Berg en Terblijt een compleet oorlogsarchief.

Over Lamerichs' rol in de bezetting werd verschillend geoordeeld. Zes jonge mannen weigerden kort voor de bevrijding stellingen voor de Duitsers te graven. Zij werden vervolgens gearresteerd en de Duitsers dreigden hen te executeren. Lamerichs pleitte voor de zes jongemannen en wist ze vrij te krijgen. De jongemannen schreven op 31 mei 1945 een brief aan het Militair Gezag waarin ze vol lof spraken over Lamerichs die hen het leven had gered. Ze meldden dat Lamerichs *"(...) onderduikers in huis hield, andere jonge huisvaders van ons dorp uit de handen der Sicherheitspolizei haalde, jongens van de Arbeidsdienst vrij maakte, jongens vrij kreeg, die in Duitsland moesten gaan werken. Ofschoon hij uiterlijk N.S.B. er was, in zijn hart leefde slechts eene gedachte, nl. de Duitschers dwarsbomen"*. Volgens de jongemannen was hun burgemeester *"n echt ware Nederlander"*. Daar dachten de zuiveringsorganen na de bevrijding overigens anders over. Bij de bevrijding in september 1944 werd Lamerichs gearresteerd. Zijn kortdurende aanstelling als burgemeester werd hem zwaar aangerekend. Hij werd gedurende een lange tijd in Kamp Vught geïnterneerd. Zijn zoon Thomas, lid van de Waffen-SS, werd na de capitulatie eveneens gearresteerd en opgesloten in het interneringskamp Vught. Hij overleed in het kamp aan eerder opgelopen verwondingen en ligt begraven op de Duitse oorlogsbegraafplaats in IJsselstein.⁴⁷¹

6.6 Politiekorps Valkenburg-Houthem

De groep gemeentebtenaren die opviel bij de Jodenvervolging was het lokale politiekorps. Zij waren nauw betrokken bij de uitvoering en naleving van alle anti-Joodse verordeningen, waaronder de deportaties, de verzegelingen van de Joodse panden en de inbeslagname van de Joodse inboedels en het overhandigen aan de ERR. Het politiekorps van de vier voormalige gemeenten bestond tot maart 1943 uit negen veldwachters en één tijdelijk veldwachter. Voor Valkenburg waren dat J.A. Linckens, J. Becker; J. Kelleners en Cox. In Houthem was L.J.C. van der Vloet veldwachter, in Oud-Valkenburg waren dat H.A. van Roy, J. Godding (tijdelijk veldwachter), G. Bartels en P.H. van Pie. Veldwachter J.J. Cox was veldwachter in Schin op Geul. In Valkenburg was eveneens een brigade van de Marechaussee gevestigd aan de Nieuweweg nabij de spoorovergang bovenaan de Emmaberg. De brigade bestond uit een vaste kern met als brigadecommandant de opperwachtmeester P.J. Franssen en de wachtmeester Godert van Rennes. Laatstgenoemde trad na de bezetting toe tot de NSB.

Vanaf 1 maart 1943 werd de reorganisatie van de Nederlandse politie naar Duits model doorgevoerd. Alle veldwachters en rijksveldwachters gingen over naar het korps Marechaussee

⁴⁷⁰ Interview met ooggetuige Frans Bergsteijn, 28 mei 2025. Volgens Bergsteijn had Lamerichs oudste zoon Jeu het archief en NSB-propagandastukken in de Geulhemmergroeve verborgen en deels vernietigd.

⁴⁷¹ Thomas Lamerichs deed dienst bij de Waffen-SS en had zich tijdens de opmars van de Amerikanen in de Geulhemmergroeve verschanst. Twee OD'ers uit Valkenburg, M.P.H. Zaar en J. Spronck, wisten hem te arresteren. Tijdens een bevrijdingsactie door een Duitse legerenheid ontstond een hevige vuurgevecht waarbij Thomas weliswaar werd ontzet maar zwaar gewond raakte. De zesjarige Annie Dirix werd tijdens deze bevrijdingsactie door een verdwaalde kogel dodelijk getroffen.

en de burgemeester werd hoofd van de politie (politiegezagsdrager). Vanaf de reorganisatie kreeg Valkenburg-Houthem de beschikking over een brigade van elf marechaussees met als brigadecommandant de opperwachtmeester P.J. Franssen. De relatie tussen de burgemeester en de marechaussee werd als goed bestempeld.⁴⁷²

Brigadecommandant Franssen had een spilfunctie bij het handhaven van de openbare orde en dus ook bij de handhaving van de anti-Joodse verordeningen. Franssen kwam meerdere malen in beeld als commandant die bij enige twijfel over de interpretatie van verordeningen meteen contact opnam met de *Sicherheitsdienst* in Maastricht, zoals bij het eerder beschreven Cauberg-incident. Uit ons onderzoek naar de arrestatie en deportatie van de Joodse Eva Cock-De Wilde stuitte we op een getuigenverklaring van Richard Nitsch die was aangesteld bij de *Sicherheitspolizei* in Maastricht.⁴⁷³ Bij zijn verhoor na de bevrijding verklaarde Nitsch uitgebreid over de relatie tussen zijn baas, de chef van de *Sicherheitsdienst Aussenstelle Maastricht*, Max Strobel en Franssen: *“Uit persoonlijke ondervinding weet ik dat er tussen den voormaligen chef van den SD te Maastricht en door u bedoelden Opperwachtmeester Franssen een zeer nauw contact bestond. Strobel, chef van de SD, hield dikwijls ruggespraak met Franssen. Deze kwam dan ook vaak op het bureau van den SD alhier. Strobel beschouwde Franssen als een medewerker en hij heeft mij eens gezegd dat het met Franssen wel in orde was. Volgens mij ging Strobel met Franssen intiemer om dan met eenig ander lid van de Politie in het zuiden.”*⁴⁷⁴ Franssen bleef als brigadecommandant buiten schot. Hij deelde orders uit en liet zijn wachtmeesters de klusjes opknappen, zoals de NSB’er Godert van Rennes die betrokken was bij diverse acties tegen Joden, zoals de arrestaties van Eva Cock-De Wilde en Erwin Hirschberg. Na de bevrijding werd Van Rennes gearresteerd en ontslagen. Franssen ontsprong de zuiveringsdans.⁴⁷⁵ Na de bevrijding ging hij over naar de Rijkspolitie.

Op het verzoek van het RIOD stelde Franssen voor burgemeester Hens een rapport op over de gebeurtenissen rondom de Jodenvervolging in de gemeente. Hij bagatelliseerde de rol van de politie en liet niet na ook de Joodse bevolking, met name de voorzitter Hertogs van de Joodse Raad, in een kwaad daglicht te stellen.⁴⁷⁶ In het licht van de verklaring van Nitsch een zeer bedenkelijke actie. Hens accordeerde overigens het verslag van Franssen en stelde, gevraagd naar zijn eigen ervaringen, er niets aan te kunnen toevoegen. Een bijzondere positie nam de opperwachtmeester Linckens in. Hij gold als vertrouweling van burgemeester Hens en werd bij alle acties rondom de Jodenvervolging door hem ingezet. Zo was Linckens betrokken bij de drie deportaties. Hij stond overigens niet bekend als uitgesproken pro-Duits en werd niet gezuiverd. In het politiekorps Valkenburg-Houthem waren naast pro-Duitsers ook dienders die zich tegen de nieuwe orde verzetten. Van vier politiemensen is vast komen te staan dat ze zich hebben ingezet voor het verzet. Wachtmeester Louis van der Vloet woonde tijdens de Duitse

⁴⁷² HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 454, ad 3. Openbare Veiligheid / politie.

⁴⁷³ De Duitser Nitsch was een berucht ondervrager die bovenmatig geweld toepaste. Hij was betrokken bij de executie van tien stakers bij de April-mei staking van 1943; en samen met Max Strobel en Hans Conrad verantwoordelijk voor de executie van verzetsman Derk van Assen. Ook arresteerde hij bij een inval 18 Joden in Heerlen. Na de bevrijding werd hij ter dood veroordeeld hetgeen werd omgezet in levenslang. In 1960 werd hij vrijgelaten en als ongewenst vreemdeling de grens overgezet. Hij overleed in 1993. Zijn getuigenverklaringen waren zeer nauwkeurig en zijn volgens historici zoals Cammaert onomstreden. Diverse bronnen: Cammaert, 1994, p. 1234 voor overzicht. Croes & Tammes, 2004, pp. 221-225.

⁴⁷⁴ HCL, Gemeentearchief Maastricht, Gemeentepolitie 20.108B, 1946, proces-verbaal nr. 487 (verhoor Nitsch inzake Franssen).

⁴⁷⁵ In 1945 verklaarde Van Rennes tijdens een verhoor door de Politieke Recherche Maastricht dat Franssen de Landwacht in burgerkleding controleerde of zij hun bewakingswerk naar behoren deden. Tijdens de April-meistaking van 1943 ‘[...] heeft Franssen voornoemd, de mijnwerkers nachts uit bed gebeld en hen bedreigd te moeten gaan werken, daar zij anders zouden worden gefusilleerd.’ Franssen stelde ook de lijst van zgn. asocialen elementen op. HCL, gemeentepolitie Maastricht, 20.007B, inv. 150, dossier 63.

⁴⁷⁶ We onderschrijven de eerdere conclusie van historicus Van Rens dat het rapport niet alleen feitelijk onjuist was maar ook infaam. Van Rens, 2013, p. 189; en paragraaf 4.3 van dit rapport.

bezetting in zijn dienstwoning aan de Onderstestraat 349 te Houthem. Hij was nauw betrokken bij de onderduik van de Joodse peuter Mary van Gelder, met als schuilnaam Ria Gerritsen bij het gezin Mulleneers.⁴⁷⁷

Wachtmeester Van Bergen ging een stapje verder en nam zelf het Joodse jongetje Philip Soesan in huis, op een steenworp afstand van de *SS Reichsschule*.⁴⁷⁸ Twee politiefunctionarissen waren direct betrokken bij het verzet: Op 't Veld deed mee bij de overval op het distributiekantoor van Valkenburg. Na de overval dook hij, met uniform en wapen, onder. Hij overleefde de bezetting. De tweede verzetsman was rijksveldwachter H.A. van Roy. Hij werd vanwege zijn anti-Duitse houding door Hens eind 1941 op non-actief gesteld. Van Roy was gelieerd aan een lokale verzetsgroep en werd twee maanden later op 2 februari 1942 gearresteerd, veroordeeld tot drie jaar tuchthuisstraf en onderging zijn straf in diverse kampen in Duitsland. Hij overleefde de bezetting en werd onderscheiden met het Verzetsherdenkingskruis.⁴⁷⁹

Het onderzoeksrapport bevat veel casuïstiek over de betrokkenheid van het politiekorps bij de uitvoering van de vele bezettingsmaatregelen tegen de Joden. Het onderzoek gaat niet dieper in op de processen die ten grondslag liggen aan de betrokkenheid van de politie. Op basis van archiefmateriaal is hun betrokkenheid en handelen zo feitelijk mogelijk beschreven, maar we realiseren ons dat het uitsluitend gebruik maken van casuïstiek onvoldoende rekening houdt met de achtergronden en beweegredenen die een rol speelden bij het politie handelen, op zowel individueel als op organisatorisch niveau.

6.7 Conclusie

Het ligt nadrukkelijk buiten de opdracht van het onderzoek het handelen van de bestuurders tijdens de bezetting te beoordelen in termen van schuld. Een beoordelingskader is immers niet gemakkelijk te geven. De historicus Ankersmit introduceert in dit kader naast het begrip *causale schuld*, het begrip *incrementele schuld*: het stap voor stap steeds verder en dieper betrokken raken bij de nazipraktijken.⁴⁸⁰ Volgens Swaen is daarmee overigens het probleem van de schuldtoekenning niet opgelost, omdat de beeldvorming en de beoordelingskaders in de tijd verschuiven. Wat in 1940 als acceptabel werd gezien, werd in opvolgende decennia steeds weer anders beoordeeld. En die constatering is duidelijk zichtbaar bij de naoorlogse beoordeling van de rol van bestuurders en ambtenaren bij de Jodenvervolging. Bij de ambtelijke zuiveringen na de bevrijding werden NSB-bestuurders in de regel meteen oneervol ontslagen met verlies van wachtgeld en pensioen.⁴⁸¹ Zo werden 509 nationaalsocialistische burgemeesters ontslagen, waaronder Schmalbach en Lamerichs.⁴⁸² De vraag hoe andere burgemeesters zich hadden

---

⁴⁷⁷ Geraadpleegd op 23 augustus 2024 van <https://righteous.yadvashem.org/?search=houthem&searchType=all&language=en&itemId=4044663&ind=0>

⁴⁷⁸ Mary van Gelder en Philip Soesan komen aan het woord in het hoofdstuk De morele dimensie van rechtsherstel.

⁴⁷⁹ Cammaert, 1994, pp. 108-109 en p. 119.

⁴⁸⁰ Ankersmit, 2003.

⁴⁸¹ Na de Tweede Wereldoorlog werden ruim 300.000 Nederlanders onderzocht in verband met de bijzondere rechtspleging. Zij werden verdacht van samenwerking met de Duitse bezetter, verraad, NSB-lidmaatschap of het in dienst treden bij het Duitse leger.

⁴⁸² Romijn becijferde dat de helft van de 1000 burgemeesters op hun post zijn gebleven; de andere helft (meest NSB-burgemeesters) werd na de oorlog gearresteerd en strafrechtelijk vervolgd in het kader van bijzondere rechtspleging, en tot (lange) gevangenisstraffen veroordeeld. De burgemeester van Velsen werd als enige NSB-burgemeester ter dood veroordeeld. Vierenzeventig oorlogsburgemeesters die niet tot de NSB behoorden moesten na de zuivering alsnog het veld ruimen.

gedragen werd mede getoetst op hun bruikbaarheid *na* de oorlog. De meesten mochten blijven omdat bestuurlijke continuïteit prioriteit had.⁴⁸³ Ernstig gecompromitteerde burgemeesters werden in ultimo alsnog ontslagen. Opmerkelijk is dat de betrokkenheid bij de uitvoering van anti-Joodse maatregelen geen criterium bleek voor ontslag. Sterker nog, Bakker constateert: *“In de naoorlogse juridische toetsingen zijn ambtelijke zaken als ariërverklaring, registratie van Joden, arisering, anti-Joodse beperkende maatregelen en arrestaties van Joden niet in de beschouwingen meegenomen”*.⁴⁸⁴ Alleen als er sprake was van Jodenjagen, roof, afpersing of mishandeling kon het aanleiding geven tot ontslag en gevangenisstraf. Kortom, nog steeds volgens Bakker, werd geen enkele (niet NSB-) ambtenaar gezuiverd vanwege een aandeel in de totstandkoming of uitvoering van anti-Joodse maatregelen. Het leek wel of die niet had plaatsgevonden. In ieder geval was er niemand voor verantwoordelijk. Als medewerking aan de Jodenvervolgung wel een criterium was geweest, zouden, volgens Peter Romijn, voormalig Hoofd Onderzoek van het NIOD, alle oorlogsburgemeesters ontslagen moeten worden.⁴⁸⁵

Het zou lang duren voordat er enige erkenning kwam voor de betrokkenheid van bestuurders en ambtenaren bij de Jodenvervolgung. Op 11 april 2005 constateert de toenmalige premier Balkenende, als rechtsopvolger van de Nederlandse overheid in 1940-1945, dat *“er (...) Nederlandse gezagsdragers (waren) die meewerkten met de bezetters. Zij droegen bij aan een gruwelijk proces waarin Joodse Nederlanders hun rechten werden ontnomen en waarin de menselijke waardigheid van Joodse landgenoten werd geschonden”*.⁴⁸⁶ De erkenning was er maar voor excuses was het nog te vroeg. Uiteindelijk kwamen de excuses er toch. Vijfenzeventig jaar na de bevrijding (!) maakte de toenmalige premier Mark Rutte op 26 januari 2020 tijdens de Holocaustherdenking zijn excuses voor de betrokkenheid van gezagsdragers en ambtenaren bij de Jodenvervolgung:

“Toen het gezag een bedreiging werd, zijn onze overheidsinstanties tekortgeschoten, als hoeders van recht en veiligheid. (...) veel Nederlandse functionarissen voerden uit wat de bezetter van hen vroeg. Anderen verdroegen het grote kwaad in de hoop nog iets goeds te kunnen doen – wat soms lukte, maar veel vaker niet. En de bittere consequenties van registratie en deportatie werden niet tijdig en niet voldoende onderkend. Nu de laatste overlevenden nog onder ons zijn, bied ik vandaag namens de regering excuses aan voor het overheidshandelen van toen”.⁴⁸⁷

Het is aan de lezer om op basis van de gepresenteerde casuïstiek in het rapport zich een beeld te vormen van het handelen van het gemeentebestuur en de gemeentelijke instanties rondom de ontrecting en rechtsherstel van de Joodse gemeenschap in Valkenburg-Houthem. Het kennismaken van de feiten zoals die in de archieven zijn aangetroffen, is voor de beoordeling

⁴⁸³ Vooral de Commissaris der Koningin Van Sonsbeeck hanteerde dit criterium en hield veel burgemeesters de spreekwoordelijke hand boven het hoofd. Hij kwam hierdoor regelmatig in conflict met het Militair Gezag.

⁴⁸⁴ Overigens was het door ambtenaren medewerking verlenen aan de registratie voor de *Arbeitseinsatz* of nieuwe Duitse distributiekaarten wel als een vijandige actie tegen het Nederlandse volk gezien en woog mee bij de zuivering. Bakker, 2020b, pp. 664, 684.

⁴⁸⁵ Romijn, 2006, hoofdstuk 24: *Bij wijze van afrekening*; en Johan van Gelder, Jodenvervolgung speelde nauwelijks een rol in naoorlogse zuivering; Geraadpleegd op 12 september 2024 van *Reporters online*: <https://reportersonline.nl/jodenvervolgung-speelde-nauwelijks-een-rol-in-naoorlogse-zuivering-de-j-is-geen-c-1/>. Aan deze stellingname kleefte weer het nadeel dat wat de filosoof Ankersmit *incrementele schuld* noemt, automatisch tot *causale schuld* wordt, waarbij echter onvoldoende rekening wordt gehouden met de historische en regionale context.

⁴⁸⁶ Balkenende, 2005.

⁴⁸⁷ Bakker, 2020b, p. 690.

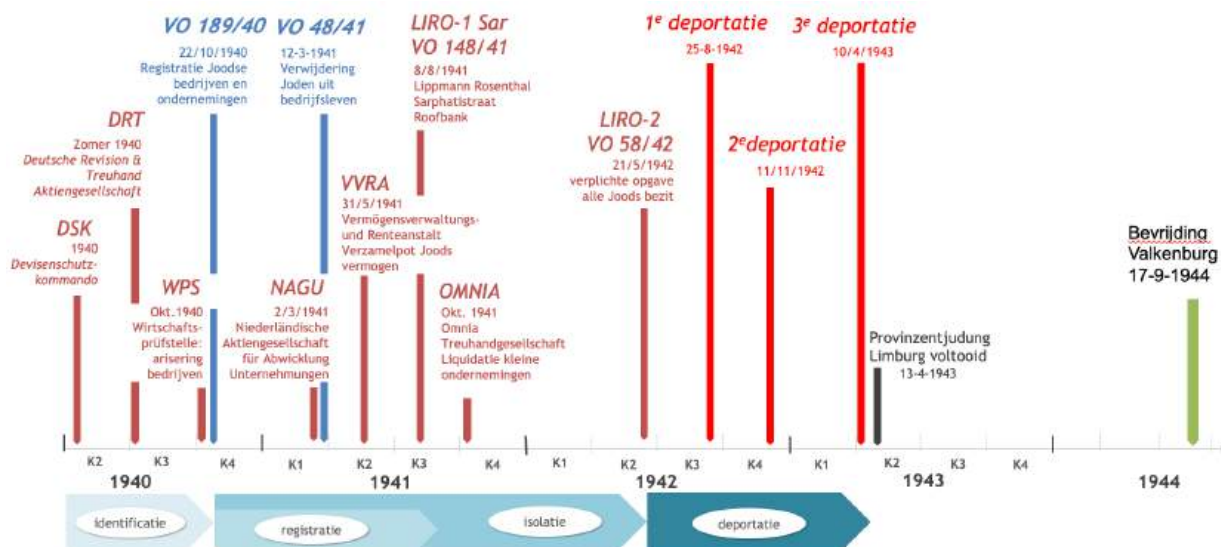
een eerste en onmisbare voorwaarde. In de volgende hoofdstukken gaan we dieper in op de vier terreinen van ontrechting, de liquidatie van Joodse bedrijven, van Joodse landbouwgronden, van Joodse panden en de roof van inboedels. Daarbij wordt eveneens de rol en betrokkenheid van het lokale bestuur en haar ambtenaren verder uitgewerkt en toegelicht.

7 Roof van Joodse bedrijven

7.1 Entjudung van het bedrijfsleven

De eerste stappen van de ontrechting van Joden hadden tot doel Joodse ondernemers uit het bedrijfsleven te verwijderen door hun ondernemingen te liquideren. De hoofdverantwoordelijke voor deze operatie was Hans Fischböck (1895-1967), de *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft*.⁴⁸⁸ In 1938, na de Anschluss van Oostenrijk bij Duitsland, had Fischböck ervaring opgedaan met het onteigenen van Oostenrijkse Joodse ondernemingen. In Nederland richtte hij tijdens de bezetting verschillende Duitse roofinstellingen op die het onteigeningsproces efficiënt moesten laten verlopen.⁴⁸⁹ In figuur 1 zijn de Duitse rooforganisaties en de relevante Duitse Verordeningen in de tijd geplaatst.

Figuur 1
Duitse rooforganisaties betrokken bij liquidatie Joodse ondernemingen

Toelichting.

De blauwe pijlen verwijzen naar twee Duitse Verordeningen, die de registratie en de verwijdering van Joden uit het bedrijfsleven regelden. De bruine pijlen geven de oprichting, en het in werking treden van de Duitse rooforganisaties op economisch-financieel terrein weer. De meeste Joodse bedrijven in Valkenburg-Houthem werden tussen augustus 1941 en augustus 1942 geliquideerd. Nadat de Joden uit het bedrijfsleven waren verwijderd volgde hun deportatie.

⁴⁸⁸ Hans Fischböck ontliet na de oorlog vervolging. Geholpen door de SS-organisatie ODESSA vluchtte hij naar Argentinië. In 1957 viel hij onder een amnestieregeling, keerde terug naar Duitsland waar hij in 1967 overleed.

⁴⁸⁹ Fischböck behoorde tot de grondleggers van het economisch beleid om Joden uit de economie te verwijderen. Göring riep na de Kristallnacht in 1938 een vergadering bijeen teneinde afspraken te maken om te voorkomen dat Joodse bezittingen verder werden geplunderd en vernietigd. Het was beter ze te behouden voor de Duitse economie. Ook Fischböck behoorde tot de prominente aanwezigen (vergadering gehouden op 12 november 1938 op het Reichsluftfahrtministerium). Zie het verslag van die bijeenkomst: geraadpleegd op 23 februari 2025 van <https://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/English34.pdf>.

De eerste Verordening in het kader van de arisering van Joodse ondernemingen werd uitgevaardigd op 22 oktober 1940 (189/1940). Alle Joodse ondernemingen moesten voor 30 november 1940 worden aangemeld bij de *Wirtschaftsprüfstelle* (WPS).⁴⁹⁰ Formulieren werden via de Kamers van Koophandel en Fabrieken verstrekt. Elke Joodse onderneming moest nauwgezet inzicht geven in de activa en passiva van de onderneming. Het onroerend goed werd niet apart genoemd, maar werd wel geacht te worden opgegeven.⁴⁹¹ De registratie van Joodse bedrijven bleek de eerste stap naar het verwijderen van Joden uit het hele economische bestel. De vervolgstap liet niet lang op zich wachten. Op 12 maart 1941 werd in de Verordening 48/1941 een “wettelijke” basis gelegd voor het onder beheer stellen en liquideren van Joodse ondernemingen. De WPS kreeg het recht bewindvoerders aan te stellen die in de volledige rechten van de Joodse eigenaren konden treden. De bewindvoerder had tot taak de Joodse onderneming te liquideren. Bij grotere winstgevendende ondernemingen was de inzet het bedrijf te verkopen zodat de exploitatie voortgezet kon worden.

De liquidatie van kleine Joodse bedrijfjes werd in de regel per brief aangekondigd waarna een taxateur de waarde opnam. De goederen werden deels verkocht aan arische ondernemingen en een deel moest worden opgestuurd naar de LIRO in Amsterdam. De liquidatie van grotere Joodse bedrijven, vaak winkels en eenmansbedrijfjes, werd uitgevoerd door medewerkers van de Omnia.⁴⁹² Omnia stelde een beheerder (*Treuhänder*) aan die de Joodse eigenaar van de ene op de andere dag op de hoogte bracht van het feit dat zijn onderneming onder beheer stond en de zeggenschap over zijn onderneming overnam. De *Treuhänder* opende een rekening op naam van de Joodse onderneming, meestal bij de *Bank voor Nederlandsche Arbeid* (BvNA).⁴⁹³ De geldelijke afwikkeling verliep via deze rekening waarbij de opbrengsten van de verkoop van de inventaris en de bedrijfsvoorraad, en alle onkosten voor de liquidatie, zoals schulden en vorderingen, werden verrekend. In de praktijk werden de inventaris en de bedrijfsgoederen tegen vaak absurd lage bedragen door de *Treuhänder* van de hand gedaan (of eenvoudigweg verdonkeremaand). De Joodse onderneming draaide ook op voor alle bewindvoerderskosten, zoals het, vaak uitbundige, salaris van de bewindvoerder. Was de liquidatie voltooid dan werd de rekening bij de BvNA afgesloten en het eventueel resterende saldo (vaak kleine bedragen) overgeheveld naar de rekening van de Joodse eigenaar bij de Lippmann, Rosenthal & Co bank (LIRO). Op deze wijze werden in Nederland naar schatting 13.000 kleine Joodse ondernemingen geliquideerd met een geschatte opbrengst van 6,5 miljoen gulden.⁴⁹⁴

Tweeduizend grotere Joodse ondernemingen die in de ogen van de bezetter financieel gezond waren, werden *geariseerd*: de Joodse onderneming werd verkocht en de oorlogskoper zette het bedrijf voort. De WPS stelde een *Verwalter* aan die de Joodse onderneming beheerde tot een koper gevonden was. De WPS zocht via haar lokaal opererende *Sachbearbeiterbüros* een koper voor de Joodse onderneming: meestal een Duitser of Duitsgezinde Nederlander (pro-

---

⁴⁹⁰ Ook bekend onder de naam Bureau voor Economisch Onderzoek en gevestigd te Den Haag. De WPS werd vlak voor het uitvaardigen van de Verordening 189/1940 opgericht. WPS werkte nauw samen met de DRT (Deutsche Revision & Treuhand Aktiengesellschaft) opgericht in de zomer van 1940. De belangrijkste taak van de DRT was het beheer van vijandelijke vermogens. Vanaf juli 1941 hield de DRT accountantstoezicht op de liquidatie van Joodse bedrijven: www.oorlogsbronnen.nl diverse pagina's.

⁴⁹¹ Aalders, 1999, pp. 135-140. Mochten die niet zijn aangemeld, dan kwamen ze met Verordening 154/1941 (de verplichte registratie van Joods onroerend goed) alsnog in beeld.

⁴⁹² Omnia vestigde in oktober 1941 een filiaal in Den Haag; het bedrijf had ongeveer dertig man Nederlands en twintig man Duits personeel in dienst. Aalders, 1999, p. 136.

⁴⁹³ Een door de *Bank der Deutschen Arbeit* opgericht filiaal in Nederland.

⁴⁹⁴ Aalders, 2001, p. 181. Omrekenfactor 8,17 naar euro's 2022.

Duitser of NSB'er).⁴⁹⁵ In veel gevallen kocht de *Verwalter* zelf de Joodse onderneming.⁴⁹⁶ De *Niederländische Aktiengesellschaft für Abwicklung Unternehmungen (NAGU)* was betrokken bij de taxatie van de Joodse onderneming en hield toezicht op het verkoopproces.⁴⁹⁷

Naast de 13.000 geliquideerde en 2.000 verkochte Joodse ondernemingen is van 5.000 tot 8.000 Joodse ondernemingen nagenoeg niets bekend.⁴⁹⁸ Aangenomen mag worden dat zij met de deportatie of onderduik van hun Joodse eigenaren opgehouden hebben te bestaan. Het totaal aan geroofd Joods vermogen uit ondernemingen is eveneens onbekend. Aalders schat het bedrag op 300 miljoen gulden.⁴⁹⁹ Maar zekerheid is er niet. De archieven van de NAGU en de WPS waren na de oorlog verdwenen en van het Omnia-archief is slechts een klein deel (betrekking hebbend op Amsterdam en Rotterdam) bewaard gebleven.⁵⁰⁰

7.2 Joodse ondernemingen in Valkenburg-Houthem

In de gemeente Valkenburg-Houthem zijn in diverse archieven 28 Joodse zelfstandige ondernemingen aangetroffen die in het begin van de Duitse bezetting actief waren.⁵⁰¹ Tabel 1 biedt het overzicht van de sectoren en het beroep waarin Joodse kostwinners werkzaam waren. Opmerkelijk is het grote aantal ondernemingen voor zo'n kleine gemeenschap.⁵⁰² Het is tekenend voor die tijd dat veel Joodse vluchtelingen na aankomst in de gemeente een onderneming startten om in hun levensonderhoud te voorzien. Terugvallen op sociale regelingen was buiten de eigen geloofsgemeenschap immers niet mogelijk.

Alle 28 Joodse ondernemingen waren eenmanszaken die voornamelijk gericht waren op de horeca en de detailhandel. De omvangrijke toeristenindustrie trok met name Joden uit de veesector, een sector waarin zij in Limburg traditioneel sterk waren vertegenwoordigd. Twaalf van de achtentwintig Joodse ondernemingen waren direct betrokken bij de veehandel hetzij als vee- of paardenhandelaar, slager of als leverancier van slagersproducten. Opmerkelijk is dat maar weinig Joodse ondernemingen werkzaam waren in de textielhandel. Er was maar één Joodse textielwinkel/magazijn, die van Samuel Jacobs, aan de Nieuweweg in Valkenburg. Verder enkele zelfstandig werkende koopmannen en vertegenwoordigers in de textielbranche.

---

⁴⁹⁵ Aalders, 1999, p. 136.

⁴⁹⁶ Met name bij grote Joodse ondernemingen werd het opkooprisico te groot geacht, zeker na het keren van de oorlogskansen door de nederlaag van de Duitse troepen bij Stalingrad begin 1943.

⁴⁹⁷ De NAGU werd opgericht vlak voor het inwerking treden van Verordening 48/1941.

⁴⁹⁸ Aalders, 1999, pp. 139-140.

⁴⁹⁹ Seyss-Inquart meldde dat de arisering tussen de 700 miljoen en 1 miljard gulden had opgeleverd.

⁵⁰⁰ Het archief van de naoorlogse Schade Enquête Commissies (SEC) is inmiddels ook niet meer voorhanden.

⁵⁰¹ De NBI-dossiers bieden inzicht in een eventuele onderneming. Alleen treffen we hier uitsluitend Joden aan die niet zijn teruggekeerd, of teruggekeerde Joden met de Duitse nationaliteit (die *ontvrijd* moesten worden). Voorts is informatie uit andere overgeleverde bronnen gebruikt zoals van de *Stichting Struikelsteentjes Valkenburg-Houthem*. De archieven van Duitse organisaties die betrokken waren bij de liquidatie, zoals de Omnia, de WPS en de NAGU zijn vernietigd, onvindbaar of verre van compleet (Aalders, 2001, p. 187). Van elke Joodse onderneming is de eigendomssituatie van het pand waarin het bedrijf was gevestigd, vastgesteld. Nagegaan is op welke wijze het Joodse bedrijf werd geliquideerd of voortgezet. Daarbij is informatie verzameld van de *Treuhänder* of *Verwalter* die bij dat proces betrokken was. Voor zover mogelijk is de financiële schade die door de liquidatie werd geleden achterhaald. Nagegaan is of het bedrijf na de bezetting is voortgezet en of rechtsherstel heeft plaatsgevonden. Overigens is het vaststellen van de schade door het vaak ontbreken van gegevens nagenoeg onmogelijk.

⁵⁰² De Joodse gemeenschap geldt als vanouds als ondernemend. In Nederland was de verhouding ruwweg 1 Joods bedrijf op 10 Joodse inwoners; in Valkenburg was de verhouding 1 Joods bedrijf op 3 Joodse inwoners.

Tabel 1

Joodse ondernemingen in Valkenburg-Houthem naar economische sector*

<i>Primaire sector</i>		<i>Tertiaire sector</i>	
Veehandelaar*	8	Slagerij**	1
Paardenhandelaar*	2	Textielwinkel*	1
Landbouwkundig ingenieur	1	Hotel/pension*	2
		Directeur bioscopen*	2
		Winkelbediende/-chef	2
		Koopman (vnl textiel)*	8
		Handelsreiziger/vertegenw.*	1
		Grossier Slagerspullen*	1
		Chaufeur	1
<i>Secundaire sector</i>		<i>Quartaire sector</i>	
Machinebankwerker	1	Inspecteur belastingen	1
Confectieaaiester	1	Boekhouder*	1
		Muziekleraar*	1
	13		22

Bron. Eigen database Joodse ondernemingen;

Toelichting. * zie bijlage 3 voor detailinformatie over de geliquideerde Joodse bedrijven. ** zelfstandige onderneming

De toeristenindustrie is de derde branche waarin de Joden werkzaam waren. Valkenburg-Houthem telde vele hotels. De Duitse Joodse vluchteling Willy Nathan huurde het hotel Hof van Holland aan het Stationsplein 35 en samen met zijn echtgenote Hilde Nathan-Friesem dreef hij het hotel. Het hotel stond vanaf het begin van de bezetting bekend als Joods. Onbekend is of tijdens de bezetting Duitse soldaten in het hotel werden ondergebracht. Wel was er sprake van het onderbrengen van vijftien Duitse paarden in de paardenstallen van het hotel. Opmerkelijk voor die tijd was dat Joodse vrouwen zelfstandig ondernemers waren. Zo baatte Paulien Soesman het Joodse hotel Soesman aan de Lindenlaan uit. Tijdens het interbellum doekte zij het hotel op en vertrok naar Amsterdam. De uit Duitsland gevluchte Johanna Gottschalk-Baum begon vlak na haar aankomst in Valkenburg een koosjer pension. Haar echtgenoot Ferdinand was veehandelaar.

Bijzonder te vermelden zijn de broers Erwin en Curt Hirschberg. Zij waren afkomstig uit Breslau waar zij al vanaf jonge leeftijd bioscopen hadden opgericht rondom Breslau (D). Door de Jodenvervolging in het oosten richtten zij hun blik meer en meer naar het westen. Halverwege december 1933 investeerden de broers Hirschberg in een nieuw te bouwen bioscoop het Rembrandt Bioscoop- en Variététheater in Den Haag. Ze schreven zich in bij de Kamer van Koophandel en Fabrieken onder de naam “Gebroeders Hirschberg Hollandsche Bioscoopexploitatie”. In 1936 namen zij twee noodlijdende bioscopen in Heerlen over, de Hollandia-Universal en de Stadsschouwburg-Bioscoop, alsmede de Luxor Bioscoop in Hoensbroek.⁵⁰³ In 1937 en 1938 namen de broers in Helmond nog eens twee bioscopen over.

⁵⁰³ Na de overnamen begon de Limburger Koerier een negatieve campagne tegen de Joodse broers vanwege de te grote invloed die zij kregen in de Zuid-Limburgse bioscoopwereld. Naar de mening van de krant liep de katholieke cultuur gevaar omdat Joodse buitenlanders niet wisten wat zich in katholiek Limburg afspeelde.

Opvallend is dat zij in hun eigen toeristische woonplaats Valkenburg-Houthem geen initiatieven namen om een eigen bioscoop op te richten.⁵⁰⁴

Zeven Joden waren als werknemer werkzaam in gangbare beroepen zoals (chef)-winkelbediende, chauffeur, machinebankwerker, confectie-naaister en, bijzonder voor die tijd, inspecteur der directe belastingen werkzaam bij de overheid.

7.3 Liquidatie Valkenburgse ondernemingen

Opvallend is dat weinig informatie in de archieven is aangetroffen over de liquidatie van de Valkenburgse Joodse ondernemingen. In een vergelijkbaar onderzoek in Maastricht kon met enige nauwkeurigheid de liquidatie van Joodse ondernemingen in kaart worden gebracht. Veel Joden namen met regelmaat contact op met de politie om te protesteren tegen de onderbeheerstelling van hun ondernemingen. De processen-verbaal die dat opleverde, gaven een indringend en gedetailleerd inkijkje in het niets ontziend proces van liquidatie van hun bedrijf. In de politiearchieven van Valkenburg-Houthem komen we dergelijke klachten niet tegen. Dat brengt ons tot de conclusie dat de meeste Joodse ondernemingen in Valkenburg-Houthem schriftelijk werden geliquideerd, niet werden geariseerd of voortgezet. De eenmansbedrijven waren in de ogen van de bezetter, en met name de *Omnia Treuhandgesellschaft*, blijkbaar te klein om voort te zetten. We moeten ons daarbij realiseren dat de bezetter een compleet overzicht had over alle Joodse ondernemingen, omdat Joden na Verordening 189/1940 (22 oktober 1940) al hun ondernemingen en inventaris nauwkeurig hadden moeten aanmelden.

De liquidatie van de bedrijven vond dan ook op de standaard manier plaats: een aangetekend schrijven van de WPS (of de Omnia) namens Fischböck, de *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft*, met de opdracht de onderneming te sluiten, een balans op te maken van de bedrijfsgoederen en inventaris, gevolgd door een bezoek van twee medewerkers van de WPS die een inventarislijst opmaakten, en vervolgens de zaak afhandelden door het verkopen van de bedrijfsgoederen en de (winkel)inventaris, waarna het eventuele batig saldo op de rekening van de Joodse eigenaar bij de VVRA of LIRO werd gestort. De getroffen Joodse onderneming moest per direct alle bedrijfsactiviteiten stoppen. Bij Joodse ondernemingen die geen handeldreven, zoals een boekhouder of kleine zelfstandigen, volstond een aangetekend schrijven dat de onderneming per direct werd geliquideerd en de ondernemer alle activiteiten per direct moest staken, een inventaris moest opmaken, en eventuele liquide middelen moest storten op hun rekening bij de LIRO. Hotels en pensions werden gesommeerd geen gasten meer te ontvangen en hun deuren definitief te sluiten. Joodse overheidsambtenaren, zoals Joseph Koperberg, waren begin 1941 eenvoudigweg ontslagen.

De gemeenten waren in de regel niet direct betrokken bij de bedrijfsliquidaties. Wanneer zich problemen voordeden kon een taxateur of liquidator de hulp inroepen van de lokale politie, maar verder ging hun betrokkenheid vaak niet. Enkele documenten in het gemeentearchief van Valkenburg-Houthem maken duidelijk dat het gemeentebestuur en de gemeenteambtenaren, en dan met name het politiekorps, op de hoogte waren van de voornemens tot het sluiten van alle

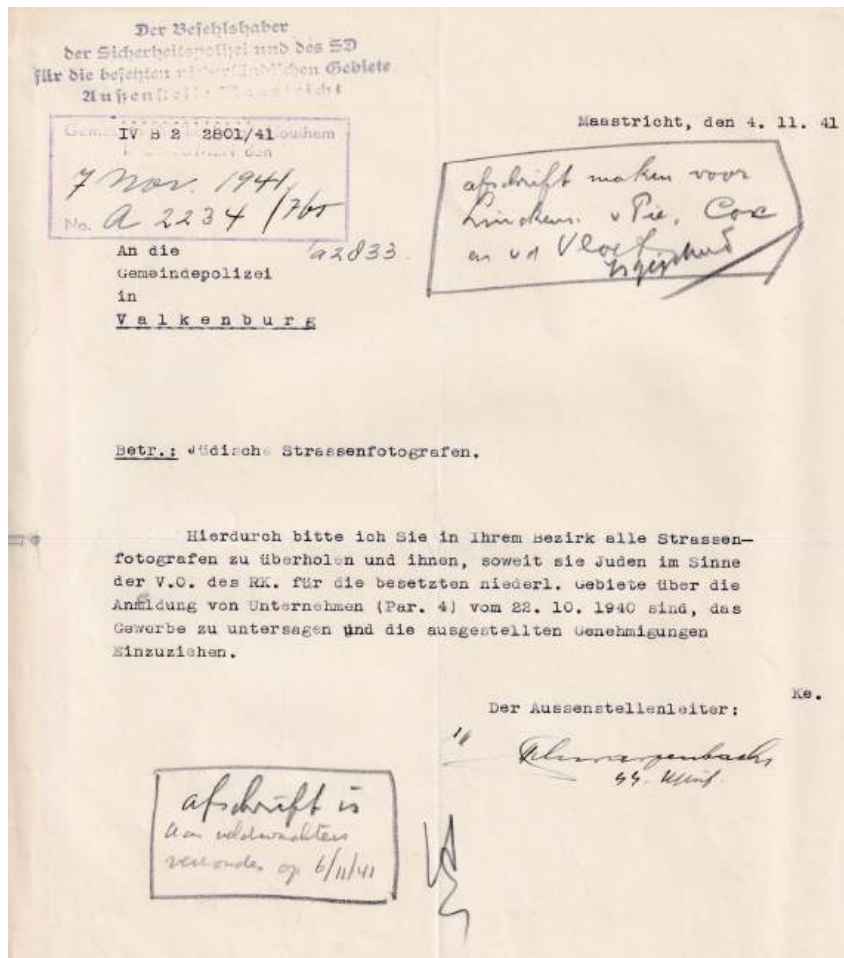
---

⁵⁰⁴ Valkenburg bezat al in de jaren twintig een eigen bioscoop: de Hollandia Bioscoop. Zie advertentie: "Limburger koerier". Heerlen, 7 april 1928. Geraadpleegd op 2 januari 2025, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBDDD02:000197037:mpeg21:p020>.

Joodse bedrijven. Op vier november 1941 bijvoorbeeld, gaf de *Aussenstellenleiter* namens de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD* de lokale politie in Valkenburg opdracht te onderzoeken of er Joodse straatfotografen in de gemeente waren, en voor zover zij een bedrijf hadden, die te verbieden en de vergunning in te trekken.⁵⁰⁵

Document 1-a

Aankondiging verbod Joodse straatfotografen met reactie Hens

Bron. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 2993, a2234/765 en 775; brieven *Befehlshaber* en Ministerie Binnenlandse Zaken.

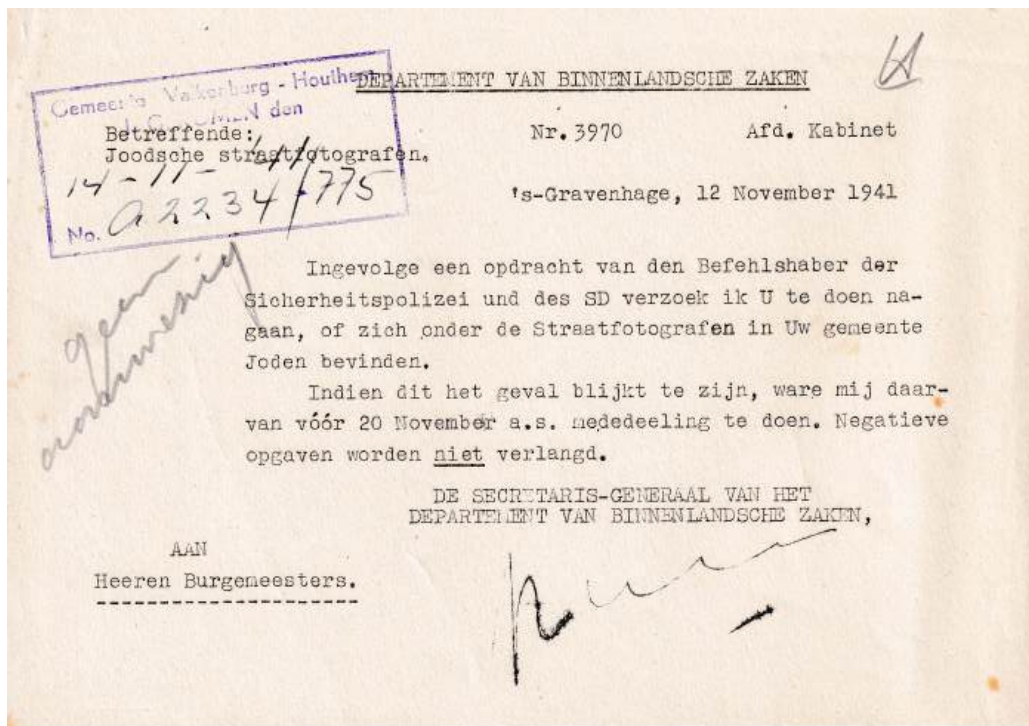
Volgens aantekeningen op het document werden afschriften gemaakt en opgestuurd naar veldwachters Linckens, Van Pie, Cox en Van der Vloet, bekrachtigd met een paraaf van burgemeester Hens en de mededeling dat de afschriften waren verzonden (document 1-a). Op 12 november 1941 stuurde de SG van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Frederiks, eenzelfde verzoek aan de burgemeesters, met het dringende verzoek voor 20 november 1941 antwoord te geven op het verzoek.

Hens' aantekening op het verzoek was kort en duidelijk: "geen aanwezigheid"; er bevonden zich blijkbaar geen Joodse straatfotografen in de gemeente (zie document 1-b).

⁵⁰⁵ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 2993, a2234/765 en 775; brieven *Befehlshaber* en Ministerie Binnenlandse Zaken.

Document 1-b

Aantekening Hens op verzoek Departement over verbod Joodse straatfotografen

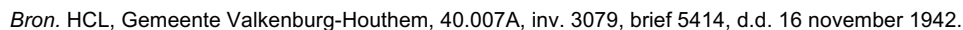
Bron. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 2993, a2234/765 en 775; brieven *Befehlshaber* en Ministerie Binnenlandse Zaken.

In het gemeentearchief troffen we verder nog twee interessante briefwisselingen aan die gerelateerd zijn aan de liquidatie van Joodse bedrijven en waarbij de hulp van de gemeente werd ingeroepen. Beide casussen hebben direct of indirect te maken met de roof van de bedrijfsgoederen die bij een liquidatie achterbleven. De roof van de bedrijfsgoederen viel onder de jurisdictie van de rooforganisatie Omnia. Daarnaast opereerde de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR), de rooforganisatie die jurisdictie had over de inboedels van de Joodse huizen, die na de deportatie van hun bewoners, werden leeggeroofd. Regelmatig lagen beide rooforganisaties met elkaar overhoop over de vraag wie de roof mocht uitvoeren, en wat aan wie “toebehoorde”. Dit gold met name wanneer huis en bedrijf, zoals bij de meeste Valkenburgse Joodse bedrijven, moeilijk waren te scheiden. Maar bovenal was de gemeentepolitie de spil in het web, omdat zij verantwoordelijk waren voor de verzegeling van de Joodse panden en bedrijven en de sleutels van de Joodse panden beheerden. We lichten beide casussen kort toe.

Casus Liquidatie bedrijf Edgar Huiman

De eerste casus heeft betrekking op de verzegeling van de bedrijfsruimte en de vraag naar ontbrekende goederen. De casus heeft betrekking op het bedrijf van Edgar Huiman aan de Wilhelminalaan 66 in Valkenburg-Houthem; een bedrijf gespecialiseerd in slagers- en bakkersbenodigdheden, een huiden- en een papiergroothandel. Edgar Huiman dook met zijn gezin (mogelijk) voor de tweede deportatie van november 1942 onder. Rondom de liquidatie

Brief met instructies aan burgemeester Hens over liquidatie van bedrijf van Huiman

⁵⁰⁶ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, 5414; 5538; 5539: diverse brieven.

goed afsloot “(...) zoodat geen goederen kunnen worden ontvreemd”. Hens pakt ook op deze brief door, en noteerde in de kantlijn: “Tonnaer in dezen geest inlichten” en “Linckens (de veldwachter – auteurs) zeggen afsluiten 30 nov. a.s.” gevolgd door zijn paraaf. Een brief van Hens aan H. Tonnaer van 23 november 1942 bevestigde de afspraken, en kondigde de verzegeling van de panden door de politie op 30 november aan die door Linckens op die dag stipt werd uitgevoerd.

Het was het accountantskantoor overigens niet ontgaan dat de Chevrolet-auto van Huiman op de inventarislijst ontbrak. Graag wilden ze weten waar het voertuig zich bevond zodat het eveneens in beslag genomen kon worden. Hens gaf opdracht bij de voorzitter van de luchtbeschermingsdienst Lammers na te gaan waar de automobiel zich bevond, en verzocht hierover geïnformeerd te worden. De Chevrolet bleek overigens onvindbaar.

Casus liquidatie slagerij D. Cahn

De tweede casus laat de bijna ziekelijke *gründlichkeit* en nauwkeurigheid zien waarmee de bezetter de Joodse bedrijven liquideerde, en de roof van de bezittingen tot in detail uitvoerde. Ook nu was er een rol weggelegd voor de lokale gemeentepolitie. De casus heeft betrekking op de slagerij van Daniel Cahn aan het Grendelplein 8. Na de deportatie van Daniel Cahn in april 1943 duurde het niet lang of de Omnia stuurde Nic. Kalf uit 's-Hertogenbosch naar Valkenburg om het bedrijf van Cahn te liquideren en de inventaris te roven (“veilig te stellen”). In een brief aan de politie verklaarde Kalf dat het bij het bedrijf van Cahn ging om een oude slagerij en dat bij de inventarisatie naar voren was gekomen dat twee (!) attributen uit de slagerij ontbraken. Althans, de eigenaar van het pand, dhr. H. Pluymen-Prevo van het Monumentplein 331, had verklaard dat een worstsnijmachine van het merk Berkel en een hakblok niet meer in het bedrijfspand aanwezig waren. Kalf riep de politie op te onderzoeken waar die twee ontbrekende zaken waren gebleven zodat ze alsnog konden worden toegevoegd aan de (te roven) inventaris. (document 3) Op 18 mei 1943 antwoordde de waarnemend burgemeester Emile Caselli, ondertekenend met *Bürgermeister*, dat het onderzoek van de marechaussee naar de ontbrekende zaken geen resultaat had opgeleverd.⁵⁰⁷ Opmerkelijk in de briefwisseling is dat ook medeburgers blijkbaar een proactieve rol konden spelen, in dit geval als informant, maar, zoals we later nog zullen zien bij de roof van de Joodse inboedels, ook bij het actief zelf roven van goederen uit de lege Joodse panden.⁵⁰⁸ Rechtsherstel heeft zich voor wat betreft de slagerij overigens niet voorgedaan. Daniël Cahn werd op 14 mei 1943 vermoord in Sobibor.

---

⁵⁰⁷ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, brief nr. O 25/s, d.d. 18 mei 1943. Hens was inmiddels op staande voet ontslagen en Schmalbach moest nog als nieuwe burgemeester worden geïnstalleerd. Caselli nam in deze twee weken als locoburgemeester waar.

⁵⁰⁸ Overigens valt in deze casus niet uit te sluiten dat Cahn zelf de goederen heeft verkocht of elders ondergebracht.

Document 3

Brief Treuhänder N. Kalf aan Valkenburgse politie over ontbrekende zaken in bedrijf D. Cahn

NIC. KALF
Sachbearbeiter
Büro der „Omnia“
Treuhändgesellschaft m. b. H.
TELEFON 54909
0 25/8

Gemeente Valkenburg - Houthem
INGEKOMEN den
10 MEI 1943
No. 1600

1.717
s Hertogenbosch, den 7. Mai 1943
J. H. J. J. J.
Oude Dieze 8,
Telefon 4705. *Schenen*

Bureau van Politie
te
V A L K E N B U R G .

Betr.: Liquidation der Firma D. Cahn, Valkenburg,
Dr. W/Um/W 13 Li.
Omnia C 391.

Im Auftrage des Herrn Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete liquidieren wir das obengenannte Judenunternehmen und haben inzwischen festgestellt, dass es sich hier um eine alte Metzgerei handelt.

Bei der Ladeneinrichtung fehlen jedoch eine van Berkel's Wurstschneidemaschine sowie ein Hackblock, welche Gegenstände nach Behauptung des Herrn H. Pluymen-Prevoe, Monumentplein 331, zum Inventar gehörten.

Wir bitten Sie uns gefl. mitteilen zu wollen, ob Ihnen bekannt ist, wo die fehlenden Materialien hingekommen sind.

Wir danken für eine sofortige Erledigung und zeichnen,

Heil Hitler !
Der Treuhänder
OMNIA
TREUHANDGESELLSCHAFT M. B. H.
i. V. *Kalf* 2.0.2.

*Der beauftragte
in turngenessing.
Schenen
10.5.43*

Op achterzijde het antwoord aan opdracht voldaan door wnd groepscommandant H.J. Kollee

Aan opdracht voldaan.

NIC. KALF
Sachbearbeiter
Büro der „Omnia“
Treuhändgesellschaft m. b. H.
TELEFON 54909
0 25/8

Valkenburg, den 14 Mei 1943
De wachmeester
wnd. Groepscommandant
H.J. Kollee

Casus gebroeders Hirschberg

Een derde casus die we niet tot in detail uitwerken omdat het niet gaat om een Valkenburgs bedrijf, maar wel om twee Valkenburgse Joden, is de liquidatie van de bioscopen van de gebroeders Hirschberg. De bioscopen bevonden zich weliswaar niet in de gemeente Valkenburg-Houthem maar zijn toch interessant om kort aan te stippen. De gebroeders Hirschberg bezaten zoals we eerder zagen diverse bioscopen in verschillende steden in Nederland, zoals Den Haag, Helmond, Heerlen en Hoensbroek, maar niet in Valkenburg. Beide broers waren Joodse vluchtelingen en hadden in Polen en Tsjechië ervaring opgedaan met de roofzucht van de nazi's. Daarom waakten ze er voor bioscopen in direct eigendom te hebben.

Samen met hun Joodse partner Alfred Leipziger tuigden ze ingewikkelde eigendomsconstructies op voor hun bioscopen.

De Hirschbergs verborgen hun belangen en brachten ze onder bij niet-Joodse compagnons en schijnvennootschappen.⁵⁰⁹ Vanaf 1941 probeerde de bezetter Joden actief uit de bioscoopbranche (eigenlijk de gehele cultuurwereld) te verwijderen. De Oostenrijkse SS'er Dr. Peter Zimmer was verantwoordelijk voor de afdeling *Filmtheaterverwaltung des Reichskommissariats*, en verkocht als *Treuhänder*, de bioscopen van Joodse eigenaren. Dit lukte bij de bioscopen van de gebroeders Hirschberg maar moeizaam. Vooral de beoogde verkoop van het Rembrandt theater in Den Haag leverde grote problemen op. Zimmer sprak van “*een ondoorzichtige Joodse janboel*” waar hij maar moeilijk vat op kreeg.⁵¹⁰ Uiteindelijk lukte het toch en raakten de gebroeders Hirschberg tijdens de bezetting al hun bioscopen kwijt.

Rechtsherstel

Erwin Hirschberg overleefde als enige broer de bezetting en keerde uit de kampen terug. Na een langdurige procedure bij de Raad voor het Rechtsherstel kon Erwin, met zijn inmiddels uit de Verenigde Staten teruggekeerde tweede broer, Herbert, het Rembrandt theater, en de andere bioscopen, voortzetten.⁵¹¹

7.4 Terugkeer en Rechtsherstel

De Joodse eigenaar leed bij de onteigening van zijn onderneming een groot financieel verlies dat doorwerkte in het naoorlogse rechtsherstel. Was de onderneming geliquideerd dan bestond het rechtsherstel uit een vordering op een Duitse roofofbank (LIRO, VVRA of BvNA). Het bedrag van de vordering - voor zover die er überhaupt was - was direct gekoppeld aan het bedrag waarvoor de liquidatie in de boeken was opgetekend: in de meeste gevallen een schijntje van de werkelijke waarde. Het verschil tussen de werkelijke en de geliquideerde waarde kon nergens worden verhaald. Over het algemeen weigerde de Nederlandse Staat vergoedingen op grond van de WMO (Wet op de Materiële Oorlogsschaden).⁵¹² Aalders concludeert dat Joodse ondernemers hierdoor *onvergelijkbaar zwaarder* werden getroffen dan hun niet-Joodse collega's.⁵¹³ Verdwenen bedrijfskapitaal (zoals kasgeld) en vorderingen vielen buiten de regeling. Maar ook *verkochte* bedrijfsinventaris en goederen, waarvan de opbrengst verdwenen was, werden niet vergoed. Alleen goederen die waren verdwenen kwamen in aanmerking voor vergoeding (op basis van balansvergelijking), en dan ook nog alleen als het bedrijf na de oorlog was voortgezet. Alle geliquideerde Joodse bedrijven vielen daarmee automatisch buiten de vergoedingsregelingen. Om hoeveel misgelopen kapitaal het hier gaat is niet bekend.

Daar kwam bij dat de teruggekeerde Joden die hun onderneming opnieuw wilden opstarten, volledig berooid waren. Al hun bezittingen en vermogen waren immers verplicht ingeleverd bij de LIRO, zodat hen slechts een onzekere vordering op de Duitse roofofbank restte.

⁵⁰⁹ Land van Herle 3, 2005, pp. 99-100.

⁵¹⁰ Geraadpleegd op 12 juni 2024 van <https://www.joodserfgoeddenhaag.nl/rembrandt-theater/>.

⁵¹¹ Het Rembrandt theater werd in 1967 opgedoekt.

⁵¹² De Nederlandse regering weigerde principieel een aparte regeling in het leven te roepen voor Joodse bedrijven, ondanks dat de bestaande regeling niet alle kostenposten van beroofde Joodse ondernemers dekte.

⁵¹³ Aalders, 2001, pp. 187-189.

De afhandeling van de vorderingen op de Duitse roofbanken nam nog vele jaren in beslag. De *Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat* (LVVS) die na de oorlog het beheer en liquidatie van de LIRO uitvoerde, keerde op 1 maart 1946 een voorschot van fl. 1.000 uit aan Joodse rekeninghouders of de erven voor zover die al waren getraceerd. Het duurde tot 1956/57 voordat 90% (als het maximale percentage) was uitgekeerd aan rekeninghouders of erven. De liquidatie van de VVRA liep parallel en ook die kwam pas in de jaren vijftig tot een definitieve uitkering aan Joodse rekeninghouders en nabestaanden van 85% van de vorderingen.⁵¹⁴ Daar kwam bij dat aan het einde van de bezetting bleek dat duizenden beheerdersrekeningen van Joodse ondernemingen bij de BvNA nog niet waren afgesloten, en onduidelijk was wat eventuele vorderingen waren. Uiteindelijk zou van deze Duitse roofbank slechts 50% van de vorderingen worden uitgekeerd. Het totale bedrag aan restitutie aan Joodse ondernemingen bedroeg volgens Aalders 63,6 miljoen gulden – een fractie ten opzichte van de geschatte schade van 300 miljoen. Het geheel overziend is de conclusie gerechtvaardigd dat “(...) in de bedrijfssector de grootste verliezen werden geleden”.⁵¹⁵

Was de Joodse onderneming overgenomen door een Duitser of NSB'er dan viel het bedrijf onder het *vijandelijk vermogen* van de oorlogskoper en kwam als zodanig onder beheer van het NBI. Wat de teruggekeerde Joodse eigenaar of zijn erven restte om het bedrijf terug te krijgen, was een rechtsherstelprocedure te starten bij de Raad voor het Rechtsherstel (RRH): een kostbaar, ingewikkeld en traag proces dat jaren kon duren en waarvan de uitkomst onzeker was. De gebroeders Hirschberg bewandelden dit ingewikkelde traject. In de regel volgde rechtsherstel, waarbij de financiële afrekening was gebaseerd op de voorhanden zijnde weinig realistische cijfers.

Nog ingewikkelder werd het wanneer de teruggekeerde Joodse ondernemer de Duitse nationaliteit bezat (zoals bij veel Joodse vluchtelingen het geval was). In dat geval werd hij zelf onder beheer gesteld en zijn eventueel resterend vermogen als vijandig vermogen beschouwd.⁵¹⁶ Wat volgde was een uiterst pijnlijk en vernederend *ontvijandingsproces* waarbij moest worden aangetoond dat sprake was een Joodse vluchteling die niet actief had meegewerkt met de bezetter.⁵¹⁷ ⁵¹⁸ Als het onderzoek werd afgesloten kon de betrokkene, na aftrek van de beheerskosten en betaling van achterstallige belastingen, weer beschikken over het eigen vermogen en eventueel een nieuwe onderneming starten.

7.5 Conclusie

Alle achtentwintig Joodse ondernemingen in Valkenburg-Houthem werden tijdens de bezetting door de Duitse roofofstellingen geliquideerd, geen enkel bedrijf werd verkocht of voortgezet.

---

⁵¹⁴ Geraadpleegd op 12 maart 2022 van https://www.oorlogsgetroffenen.nl/archiefvormer/Liquidatie_VVRA.

⁵¹⁵ Aalders, 2001, p. 187.

⁵¹⁶ Het kwam voor dat terugkerende Duitse Joden opnieuw werden opgesloten in kampen, zoals Joodse mannen in het Kamp Voor Galg en Rad, in Vilt bij Valkenburg, waar ze onder verdenking van vijandschap werden opgesloten met NSB'ers en landverraders. Joodse vrouwen en kinderen werden opgesloten in het interneringskamp in het Jezuitenklooster aan de Kloosterweg in Valkenburg.

⁵¹⁷ In het NA liggen de individuele dossiers, die handelen over de *ontvijanding* van burgers. In de regel werd het vermogen onder beheer van het NBI gesteld. De politieke recherche van de gemeentepolitie stelde een onderzoek in en lichtte het doopceel van de betrokkene. Als ondersteuning van hun uiteindelijk oordeel werden schriftelijke verklaringen ingezameld van burgers die iets te melden hadden over de betrokkene. Bij een positief oordeel werd de vijandelijke status opgeheven en kon de betrokkene beschikken over zijn vermogen of bedrijf.

⁵¹⁸ Veel Poolse Joodse vluchtelingen werden op basis van hun naam als verdacht Duits staatsburger aangemerkt en onder beheer gesteld tot bleek dat ze de Poolse nationaliteit hadden.

De Joodse ondernemers werden van het een op het andere moment van hun bedrijven en inkomsten beroofd. De liquidatie werd ingezet vanuit de *Wirtschaftsprüfstelle* in Den Haag. Vanuit de WPS en vanuit de Omnia werden *Treuhänder* aangesteld. De schade die de Joodse ondernemers daarbij leden was enorm. Van de ene op de andere dag verloren ze de zeggenschap over hun bedrijf en binnen enkele maanden werd de zaak gesloten of verkocht. De onderneming werd financieel compleet gestript. De kasgelden moesten worden gestort op de roofofbank, de taxatie van winkelvoorraad en handelswaar was een farce, waardoor de cijfers die in de boeken kwamen niet alleen veel te laag waren maar ook doorwerkten in het (eventuele) naoorlogse rechtsherstel. De opbrengst verdween richting de Duitse roofofbanken. De winkelinventaris verdween vaak mee met de handelsgoederen. In veel gevallen moesten de Joodse ondernemers na de liquidatie hun (gehuurde) woonruimte op korte termijn gedwongen verlaten.

Het combineren van het gegevensbestand van Joodse inwoners met het gegevensbestand van Joodse bedrijven leert dat van de achtentwintig Joodse ondernemers er slechts acht (!) de bezetting hebben overleefd; twintig ondernemers zijn tijdens de bezetting vermoord. Dit betekent concreet dat na de bevrijding en terugkeer van de weinige overlevenden, slechts weinig ondernemingen opnieuw zijn opgestart. In welke mate na de oorlog rechtsherstel heeft plaatsgevonden is moeilijk vast te stellen. Vaak restte de teruggekeerde ondernemer (en vaker de erven) niets anders dan te wachten totdat een vordering op een Duitse roofofbank tot uitbetaling kwam. Dit kon wel tien jaar op zich laten wachten. Tot die tijd was de herstartende Joodse ondernemer aangewezen op financiële ondersteuning door derden. In het hoofdstuk *Terugkeer* zal blijken dat die hulp vooral uit de eigen gelederen moest komen en dat de ondersteuning vanuit de gemeente nihil was.

De betrokkenheid van het lokale bestuur in Valkenburg-Houthem is met name terug te zien in ondersteunende activiteiten. De Duitse roofofbankinstellingen (WPS en Omnia) stelden zich in verbinding met burgemeester Hens, en later Schmalbach, om in die gevallen waar zaken geregeld moesten worden, opdracht te geven actief onderzoek te laten uitvoeren. In de meeste gevallen viel de gemeentepolitie de twijfelachtige eer te beurt een onderzoek in te stellen en te rapporteren aan de burgemeester. Ze speelde een belangrijke rol bij de controle op de registratie van Joden in het algemeen en Joodse ondernemers in het bijzonder. Ook bij de nacontroles van Joodse ondernemingen werden opdrachten verstrekt. Hierbij ging het om de Duitse *Gründlichkeit* om Joodse bedrijfsgoederen van Joodse huisraad te onderscheiden en gescheiden te roven, vooral in die gevallen waar de Joodse ondernemers waren gedeporteerd of ondergedoken.

Op deze wijze droeg het optreden van het lokale gemeentebestuur en haar (politie)ambtenaren directe bij aan de vervolging van de Joodse inwoners. Het onveiligheidsgevoel werd nog eens versterkt door alle lokale anti-Joodse maatregelen die in dezelfde periode door gemeentebestuur en haar ambtenaren in opdracht van de Duitse bezetter werden uitgerold.

8   Roof van Joodse landbouwgronden

In de komende hoofdstukken gaan we dieper in op de roof van de Joodse landbouwgronden en van de Joodse onroerende goederen, zoals woningen, bedrijfspanden, fabrieken en alle bijbehorende grond. De liquidatie van Joodse landbouwgronden was in de tijd het eerst gepland. Het diende als opmaat tot een grotere en meer omvattende roof: de gedwongen verkoop van al het Joodse onroerende goed. De roof van landbouwgronden verliep anders dan de roof van de panden. Tot onze verbazing troffen we slechts twee percelen landbouwgrond aan die eigendom waren van Joodse eigenaren. Gegeven de vele Joodse veehandelaren in Valkenburg is dat opmerkelijk. In een vergelijkbare situatie in Maastricht troffen we maar liefst drieënzestig landbouwpercelen aan.

8.1   Roof van Joodse landbouwgronden in praktijk

Ruim twee maanden na het begin van de liquidatie van Joodse bedrijven verscheen op 27 mei 1941 Verordening 102/1941. Het betrof de verplichting landbouwgronden die eigendom waren van Joden te registreren. Het bleef uiteraard niet bij registratie. De opzet was alle landbouwgronden binnen drie maanden, voor 1 september 1941 notarieel verkocht en uiterlijk 1 januari 1942 overgedragen te hebben aan een nieuwe eigenaar. Er waren twee redenen te veronderstellen dat een dergelijke ingrijpende maatregel binnen zo'n korte tijd uitvoerbaar was. Op de eerste plaats betrof het slechts een beperkt aantal kavels en percelen. Minder dan 1% van het agrarische potentieel in Nederland was in handen van de Joodse gemeenschap. Een tweede reden was dat voor de effectuering van de onteigening alleen bestaande Nederlandse uitvoeringsorganisaties werden gebruikt die de agrarische sector door en door kenden, te weten de regionale pachtbureaus en het ministerie van Landbouw en Visserij. Aangezien 90% van de Joodse landbouwgronden werd verpacht, lag het voor de hand de gronden allereerst aan te bieden aan de pachters die het land bewerkten.⁵¹⁹ Het moest op deze wijze mogelijk zijn snel kopers voor de Joodse percelen te vinden.

De *verkoopprocedure* ging als volgt in zijn werk. Een Joodse eigenaar van landbouwgrond moest allereerst zijn bezit aanmelden bij het regionale pachtbureau.⁵²⁰ Voor de provincie Limburg was dat gevestigd in Roermond. Registratie geschiedde door het invullen van het registratieformulier "*Aangifte van landbouwgronden in joodschen handen*". Het formulier bestond uit vier pagina's waarop de Joodse eigenaar gedetailleerde informatie moest verstrekken over zichzelf, de rechtsbetrekking, de aan te geven gronden, een gedetailleerde beschrijving van de percelen en gebouwen (met kadastrale ligging, grootte, bestemming grond, de naam en het adres van de exploitant (pachter), datum aankoop en aankoopbedrag), de

---

⁵¹⁹ De Jong, *Koninkrijk*, V, 1^e deel, p. 604.

⁵²⁰ De latere grondkamers.

rechtsverhoudingen en tot slot de financiële schulden en lasten die rustten op de landbouwgrond.

Er waren drie soorten formulieren (A, B en C-formulier) in omloop.⁵²¹ Het A-formulier moest worden ingevuld wanneer de Joodse eigenaar de grond zelf bewerkte of liet bewerken door een Joodse pachter. Afhankelijkheid van de grond voor het eigen inkomen was nadrukkelijk geen reden voor een vrijstelling van verkoop.⁵²² Het B-formulier was bestemd voor een Joodse grondeigenaar die zijn grond verpachtte aan een niet-Joodse pachter. Het C-formulier was bestemd voor grond aan- of verkopen die gedaan waren tussen 9 mei 1940 en 27 mei 1941 (de ingangsdatum van Verordening 102/1941). Deze moesten achteraf alsnog worden goedgekeurd.

De meeste aanmeldingen werden met het B-formulier gedaan. Na aanmelding volgde een taxatie door het pachtbureau en werd, buiten de Joodse eigenaar om, een koper gezocht. In de meeste gevallen werd het contact gelegd door een consulent van de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst die peilde of de pachter, of een boer van een belendend perceel, interesse had in de koop. In enkele gevallen volgde nader onderzoek naar de aspirant-koper en de solvabiliteit van zijn bedrijf. Werde de koopprijs met een hypotheek bekostigd dan volgde een zogenaamde *opbrengstwaardebepaling* van het perceel. Als alles was afgerond werd een koopcontract opgesteld en ter goedkeuring voorgelegd aan het *Bureau voor de Goedkeuring van overdracht van Joodse landbouwgronden*. Het betrof een nieuw opgezette eenheid op het ministerie van Landbouw en Visserij, waarvan de directeur-generaal (DG) van de directie Landbouw de voorzitter was. Het bureau toetste de verkoop en zag erop toe dat de koopprijs in verhouding stond tot de toenmalige grondprijzen en de aankoopprijs die de Joodse eigenaar voor het perceel had betaald. In een zogenaamde *Minuut* werd de koop bevestigd met vermelding van kadastergegevens van het perceel, de koper en het bedrag.⁵²³ Daarna kon de koop bij de notaris worden bekrachtigd en de akte in het kadaster worden ingeschreven. De koopprijs kreeg de Joodse eigenaar uiteraard niet in handen maar werd gestort op zijn rekeningnummer bij de *Vermögensverwaltung- und Renteanstalt* (VVRA). In meer dan 90% van de gevallen werd de grond verkocht aan de pachter die de grond al exploiteerde.

8.2 Joodse landbouwpercelen in Valkenburg

Joods landbouwperceel aan de Koeweg te Vilt

In de gemeente Berg en Terblijt werd één landbouwperceel aangetroffen dat door haar Joodse eigenaar werd aangemeld. Betje de Jong, weduwe van de Maastrichtse slager Jules Samuel, bezat in de gemeente Maastricht maar liefst 18 percelen, in Heer 5 percelen en in Amby 1 perceel landbouwgrond.⁵²⁴ In de gemeente Berg en Terblijt bezat zij, samen met haar dochter Mathilda Regina Samuel, een perceel landbouwgrond aan de Koeweg in het gehucht Vilt. Het perceel omvatte 36 aren en 28 centiaren, ofwel 3.628 m², ruim een half voetbalveld, en kadastraal bekend onder nummer A1937 (document 1).

---

⁵²¹ Vos & Ter Braake, 2013, p. 34.

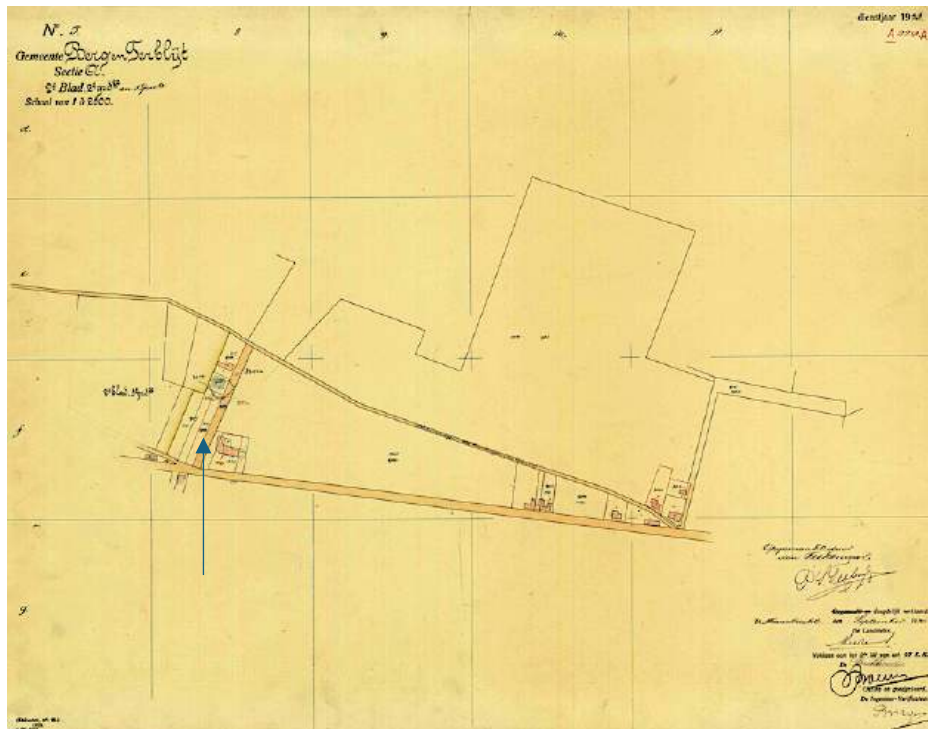
⁵²² Ibidem, p. 16.

⁵²³ Elk landbouwdossier bestaat minimaal uit de aanmeldingsformulieren van de landbouwgrond en een Minuut, waarin de uiteindelijke goedkeuring van de verkoop is uitgewerkt, ondertekend door de DG Landbouw.

⁵²⁴ Van Rijsselt, van Rijsselt & Vlieks, 2023, pp. 155 ev.

Document 1

Kadasterhulpkaart uit 1933

Bron: HCL, Kadaster Berg en Terblijt, hulpkaart A229A no. 5; Kadaster Vilt van de Koeweg en Rijksweg in Berg en Terblijt. Het betreffende Joodse perceel ligt aan de linkerkant (zie pijl).

De verkoop van het perceel in Vilt verliep overigens niet vlot. Pas in februari 1943 gaf het ministerie van Landbouw toestemming voor de verkoop van het perceel voor een bedrag van fl. 1741,50 aan de pachter dhr. W. Pasmans in Berg en Terblijt. Nog dezelfde maand op 26 februari stuurde Pasmans de beschikking terug en deelde het ministerie mede dat hij afzag van de koop om financiële redenen, maar het perceel “(...) graag wensch te behouden, zulks in verband met de instandhouding van mijn boerenbedrijfje. Graag ben ik dan ook bereid den pacht prijs te blijven voldoen”. De brief was ondertekend “met verschuldigde hoogachting, Uw dienstwillige W. Pasmans-Cornips”.

Het was een streep door de rekening van het ministerie dat in een brief op 6 maart 1943 de Grondkamer in Roermond op de hoogte bracht van het afketsen van de koop, en een rijkslandbouwconsulent opdracht gaf een nieuwe koper te zoeken. Op 22 mei 1943 wist een medewerker van de rijkslandbouwvoorlichtingsdienst te melden dat uit zijn onderzoek bleek dat Pasmans nog steeds geïnteresseerd was, en de koopprijs graag via een hypotheek wilde voldoen. Het duurde nog vijf maanden voordat het ministerie op 20 oktober 1943 in een brief aan Pasmans toestemming gaf de aankoop van het landbouwperceel te financieren met een hypotheek (zie document 2).

Toch liep het anders. Pasmans kreeg zijn hypotheek niet rond of zag alsnog af van de koop. In de kadasterlegger van het perceel is af te leiden dat het perceel landbouwgrond uiteindelijk niet verkocht is tijdens de bezetting. In de kadasterlegger, zie document 3, is te lezen dat het perceel door de NGV onder beheer was gesteld en dat op last van het Militair Gezag in december 1944 het beheer werd opgeheven middels het doorstrepen van de zinnen in

de kadasterlegger die het beheer vastlegden.⁵²⁵ Voorts blijkt uit andere kadasterleggers dat het landbouwperceel in 1962 alsnog is verkocht aan Pasmans. In hoeverre Pasmans pacht is blijven betalen (die moest worden afgedragen aan de VVRA), en of de Joodse eigenaren die pacht hebben teruggevorderd van de VVRA is niet meer na te gaan.

Document 2

Brief van ministerie met toestemming aan Pasmans voor de aankoop van Joods landbouwperceel met hypotheek

DEPARTEMENT VAN LANDBOUW EN VISSCHERIJ

Afd. IX Letter B. No. 10641 In resumptie d.d. 16 October 1943.
 Visie, Medepar. Afd. Vervolg op exh. --

Geschreven door:	Geopll. door:	Verzonden door:
<i>[Handwritten signature]</i>	<i>[Handwritten signature]</i>	<i>[Handwritten signature]</i>

Bericht op schrijven van 26 Febr. '43.

Medezenden div. bijlagen, te weten:
 Bij hoofdminuut zie "Medezenden"
 Afschrift hoofdminuut aan de
Grondkamer voor Limburg.
 Kazernesingel 25, Roermond.

Betreffende Verordening 102/1941.

's-GRAVENHAGE, 20 October 1943.

Den Heer W. Pasmans,
 Vilt-Koeweg
Berg en Terblijt (L)

Als antwoord op Uw nevenvermelde brief heb ik de eer U mede te deelen, dat de betaling van den koopsom ad f 1741.50 betreffende het perceel kadastraal bekend gemeente Berg en Terblijt sectie A No. 1937 door middel van een hypotheek voor het geheele bedrag kan geschieden.

De door U teruggezonden beschikking No. 68 Letter P. sluit ik hierbij weder in.

DE DIRECTEUR-GENERAAL VAN DEN LANDBOUW,
 VOORZITTER VAN HET BUREAU VOOR DE GOEDKEURING,

[Handwritten initials]

[Handwritten signature]

Bron. NL-HaNA, 2.11.08.01, inv. 123.

⁵²⁵ De Niederländische Grundstückverwaltung (NGV) werd op 16 augustus 1941 opgericht in opdracht van Seyss-Inquart. De NGV, ook wel aangeduid als de Nederlandsche Administratie van Onroerende Goederen, was formeel een Nederlandse stichting. Seyss-Inquart had op 11 augustus 1941 verordend dat Joodse burgers hun vastgoed en (landbouw- en bouw)percelen en alle hieraan gerelateerde rechten en opbrengsten moesten aanmelden bij de NGV. Het beheer door de NGV kwam feitelijk neer op roof met het doel de toegeëigende bezittingen te verkopen. Voor de uitvoering van zijn werkzaamheden stelde de NGV beheerders (Verwalters) aan. Geraadpleegd op 6 juni 2024 van <https://www.oorlogsbronnen.nl/thema/Niederländische%20Grundstücksverwaltung>.

Document 3

Gedeelte van de Kadasterlegger nr. 2581 van gemeente Berg en Terblijt

ART. 1		No. 81a.		2581	
EIGENAAR		NAAM	VOORNAMEN	BEROEP	WONSTPLAATS
1		de Jong	Betsy wed.	r. b.	Enschede
2		Samuel	Jules	koopman	Enschede
3		Samuel	Mathilde Regina	h.	Enschede
4		Samuel	Enthousien Derphos	koopman	Enschede
5		de Jong	Betsy voornd.		
6					
7					
8					
9					
10					
11					
12					
13					
14					
15					
16					
17					
18					
19					
20					
21					
22					
23					
24					
25					
26					
27					
28					
29					
30					
31					
32					
33					
34					
35					
36					
37					
38					
39					
40					
41					
42					
43					
44					
45					
46					
47					
48					
49					
50					
51					
52					
53					
54					
55					
56					
57					
58					
59					
60					
61					
62					
63					
64					
65					
66					
67					
68					
69					
70					
71					
72					
73					
74					
75					
76					
77					
78					
79					
80					
81					
82					
83					
84					
85					
86					
87					
88					
89					
90					
91					
92					
93					
94					
95					
96					
97					
98					
99					
100					

Bron. HCL, Kadaster Berg en Terblijt; Kadasterlegger 2581 met de perceeleigendommen van Betsy de Jong en Mathilde Regina Samuel in Vilt in Berg en Terblijt.

Toelichting. Het betreft de boomgaard (regel 1) aan de Rijksweg kadastrummer A1937). In de bovenste doorgestreepte regels is te lezen dat de vier percelen (de drie andere percelen betroffen onroerend goed en komen we tegen in het volgende hoofdstuk) onder beheer zijn gesteld en rechtsboven is te lezen dat het beheer is doorgehaald op 9 december 1944 op last van het bevoegd Militair Gezag.

Perceel Jacques Samuel verkocht voor invoering verordening

De bezetter wilde volledige controle over de Joodse landbouwgronden en ontwierp het C-formulier, waarmee Joden de landbouwgronden die zij hadden verkocht in de periode voorafgaand aan het van kracht worden van de verordening, alsnog moesten opgeven: het roze C-formulier "Voor landbouwgronden, welke sedert 9 mei 1940 door joden of joodsche ondernemingen verkocht zijn". In de archieven is één C-aangifte voor Valkenburg aangetroffen. De aangifte werd gedaan door de Belgisch Joodse vluchteling Jacques Samuel en is ondertekend op 30 juni 1941. Samuel had op 27 augustus 1940, ruim voor het ingaan van de landbouwverordening, enkele percelen verkocht aan de pachter Hubert Willem Claessen, die aan de Nieuweweg E128 in Hulsberg woonde. Het betrof drie percelen, waarvan twee percelen landbouwgrond en één perceel bos, tezamen 26.110 m² (ruim vier voetbalvelden), die werden verkocht voor fl. 10.000. Op 9 januari 1942 keurde het ministerie van Landbouw de transactie met terugwerkende kracht goed.

Document 4

Aangifteformulier-C van Jacques Samuel uit Valkenburg

Ne 2.9

PACHTBUREAU
VOOR LIMBURG
KORMDONK

ORIGINEEL *63*

Dess ruimte niet beschrijven.

Aangifte van landbouwgronden in joodsche handen

(UITVOERING VAN DE VERORDENING No. 102/1941.)

C Voor landbouwgronden, welke sedert 9 Mei 1940 door joden of joodsche ondernemingen verkocht zijn.

Dit formulier moet voor ieder bedrijf of perceel los land afzonderlijk in 3-voud worden ingevuld en ondertekend uiterlijk op 30 Juni 1941 bij het bevoegde Pachtbureau worden ingediend. Alvorens het formulier in te vullen dient men nauwkeurig kennis te nemen van bijgaande toelichting.

De ondergeteekende: Samuel
(achternaam in drukletters)

Jacques
(voornaam, voluit)

van hoofdberoep: veekoopman, geboren 6 Mei 1875
(dag) (maand) (jaar)

wonende Nieuweweg huisno. 81 E gemeente Valkenburg
(straat, wijk, buurt, etc.)

van nationaliteit, thans Belg, vroeger Belg

gerechtigde ¹⁾ doet hierbij ter naleving van de bepalingen van de Verordening No. 102/1941 aangifte van den hier medegerechtigde ²⁾ onder omschreven landbouwgrond in den zin dezer Verordening, en goedkeuring achteraf der koopakte dato 27 Augustus 1940 verleden voor waarn.nots.Brouwers te Heerlen.
(plaatsnaam) (datum) 1941

¹⁾ Doorhalen wat niet van toepassing is.
²⁾ Ingevolge artikel 7 van de Verordening No. 48/1941.

(handtekening) *Jacques Samuel*

I. RECHTSBETREKKING

Op grond van welke rechtsbetrekking dient de aan te geven grond te worden aangemerkt als landbouwgrond in joodsche handen?	Op grond van:	Ru- briek	ha	a	ca
	Op grond van: <u>eigenaar - verkoper</u>	01			
	Op grond van:	02			
	Op grond van:	03			
	Op grond van:	04			
	Op grond van:	05			
	Op grond van:	06			

II. ALGEMEEN OVERZICHT VAN DE AAN TE GEVEN GRONDEN

AARD DER GRONDEN	Ru- briek	Tot een bedrijf behoorende			Los land		
		ha	a	ca	ha	a	ca
Bouwland	01	2	42	50			
Blijvend grasland	02						
Tuingrond	03						
Bosch	04		18	60			
Woeste grond	05						
Erf, grondoppervlakte der gebouwen, overige gronden	06						
Totale oppervlakte	10	2	61	10			

18438 - 41

Bron. NL-HaNA, 2.11.08.01, inv. 123.

Omdat de transactie niet het gevolg was van een gedwongen verkoop op basis van een Duitse verordening, kwam de transactie na de bevrijding niet in aanmerking voor rechtsherstel. Samuel had immers uit vrije wil en zonder druk van de bezetter de verkoop gedaan, het eigendom overgedragen en het aankoopbedrag ontvangen.⁵²⁶

⁵²⁶ Daarmee was de verkoopopbrengst overigens niet veilig; middels twee verordeningen werden Joden gedwongen hun geld en vermogen op een rekening van de rooibank LIRO te storten waarmee de bezetter zich de gelden alsnog toe-eigende. Rechtsherstel en uitkering voor deze geroofde gelden zou na de bevrijding nog vele jaren in beslag nemen en rond 85-90% van de vorderingen kon alsnog worden uitgekeerd.

8.3 Conclusie

De verkoopoperatie van Joodse landbouwgronden verliep in Nederland uiterst efficiënt en zeer voorspoedig en nam de Duitse bezetter veel werk uit handen zodat “(...) *ein umfangreicher Apparat auf deutscher Seite erspart wird*”.⁵²⁷ In relatief korte tijd werden de meeste Joodse landbouwgronden door plichtsgetrouwe Nederlandse ambtenaren verkocht; er kwam inderdaad geen Duitser aan te pas.⁵²⁸ In totaal is in Nederland ruim 6.044 hectare Joods landbouwgrond gedwongen verkocht, met een totale waarde van ruim 17 miljoen gulden (anno 2024 ruim 140 miljoen euro).⁵²⁹ In Valkenburg waren, in tegenstelling tot de verwachting, slechts weinig landbouwgronden in Joodse handen en werden uiteindelijk geen percelen gedwongen verkocht. De enige landbouwpercelen die tijdens de bezetting zijn verkocht, werden ruim voor het ingaan van de Verordening 102/1941 vrijwillig verkocht en behoeften derhalve geen rechtsherstel na de bevrijding. De onderbeheerstelling van de overige landbouwgronden werd in december 1944 opgeheven door simpelweg de onderbeheerstelling in de kadasterboeken op last van het Nederlandse Militair Gezag door te strepen. De gemeente Valkenburg-Houthem en de gemeente Berg en Terblijt hadden overigens geen enkel aandeel bij de aangifte en verkoop van Joodse landbouwgronden anders dan het verwerken van de mutaties in de kadasterboeken.

---

⁵²⁷ Lou de Jong, 1978, V, 1^e deel, p. 605.

⁵²⁸ In Duitsland duurde een vergelijkbare operatie meer dan twee jaar. Hier dringt zich de eerdere waarschuwing van Zygmunt Bauman op voor een alomvattende bureaucratie waarin de mens niet meer telt.

⁵²⁹ Aalders, 1999, p. 144. Vos & Ter Braake, 2013, p. 38 vermelden een bedrag van 10,3 miljoen gulden.

9   Roof van Joods onroerend goed

9.1   Achtergrond roof Joods onroerend goed

De maand augustus 1941 bleek een desastreuze maand. Twee verordeningen bewerkstelligden de roof van zowel Joodse tegoeden als Joods onroerend goed. Op 8 augustus 1941 werd met de zogenaamde Eerste LIRO-Verordening (148/1941) de financiële positie van vermogende Joden onder beheer gebracht van de bezetter. In deze verordening werd geregeld dat het vermogen van Joden boven de fl. 10.000 en inkomens hoger dan fl. 3.000 direct moesten worden gestort op een op naam te openen rekening bij een filiaal van de Lippmann, Rosenthal en Co.-bank (LIRO-Sarphatistraat) te Amsterdam. De van oorsprong Joodse bank had vóór de bezetting een goede reputatie en was onder beheer gesteld van de bezetter. Deze opende vervolgens een filiaal aan de Sarphatistraat, dat volledig onder controle stond van de bezetter en diende als dekmantel voor de roofintenties. Door Joden te verplichten hun gelden en bezittingen bij deze bank te stallen, kregen de nazi's volledige controle over hun bezittingen. Op 11 augustus 1941 werd Verordening 154/1941 gepubliceerd die de registratie verordonneerde van al het overige nog niet geregistreerde Joodse onroerend goed en hypotheek.

In figuur 1 zijn de relevante verordeningen en de oprichting van diverse rooforganisaties in de tijd geplaatst. Verordening 154/1941 was de laatste opmaat tot de Verordening 58/1942 (LIRO-2) waarbij werd verordonneerd dat Joden al hun eigendommen en vermogen moesten inleveren bij de LIRO. Het completeerde het roofproces en maakte de weg vrij voor de deportatie van de Joodse bevolking uit Nederland en haar vernietiging in de kampen.

Verordening 154/1941 *Betreffende het joodsch grondbezit* verplichtte Joden al het onroerend goed en hypotheek te registreren. De formulieren waren, net als bij de registratie van de landbouwgronden, verkrijgbaar bij de Kamers van Koophandel en Fabrieken. Haast was geboden. De formulieren moesten binnen een maand worden ingevuld en opgestuurd naar de *Niederländische Grundstücksverwaltung* (NGV) gevestigd aan de Juliana van Stolberglaan 45 te Den Haag.⁵³⁰ De NGV werd op 16 augustus 1941 door de bezetter speciaal voor deze roofactie opgericht. Verordening 154/1941 was een ingrijpende maatregel die nagenoeg het gehele Joodse privé-eigendom omvatte. Het betrof niet alleen de grondpercelen met de daarop gerealiseerde bebouwing (zoals woonhuizen en bedrijfspanden) maar ook de rechten die aan de percelen waren gekoppeld, zoals het recht van opstal, erfpacht, hypotheek alsmede de opbrengsten van het perceel zoals eventuele huuropbrengsten.⁵³¹ In het laatste geval moesten eveneens de namen van de huurders worden vermeld. Alle percelen en de bijbehorende rechten dienden minutieus te worden opgegeven.⁵³² Niet onbelangrijk is de toevoeging in artikel 11 dat

---

⁵³⁰ Geraadpleegd 2 juni 2023 van https://www.oorlogsgetroffenen.nl/archiefvormer/Niederlandische_Grundstuckverwaltung; De NGV stond ook wel bekend onder de minder gebruikte naam: Nederlandse Administratie Onroerende Goederen (NAOG).

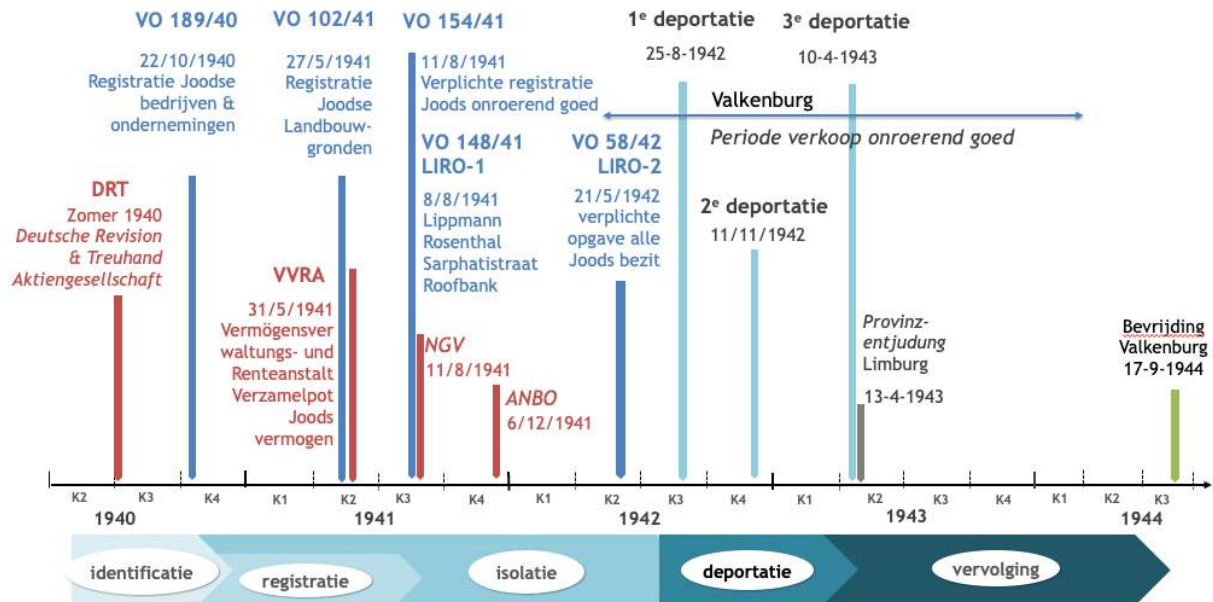
⁵³¹ Aalders, 1999, p. 144.

⁵³² Verzuim onroerend goed aan te melden werd bestraft met 5 jaar gevangenisstraf en een geldboete tot een onbeperkt bedrag, alsmede verbeurdverklaring van de onroerende goederen die niet waren geregistreerd.

Joden vanaf de ingangsdatum van de verordening geen onroerend goed meer mochten aanschaffen of verkopen zonder vooraf schriftelijke goedkeuring van de Rijkscommissaris.⁵³³

Figuur 1

Tijdslijn Roof Joods onroerend goed, met Verordeningen, rooforganisaties en deportaties

De NGV was belast met het verkrijgen, beheer en vervreemden (verkopen) van Joods onroerend goed en hypotheek. Na aanmelding was de NGV bevoegd tot het verrichten van alle rechtshandelingen welke het beheer van Joods grondbezit met zich meebracht.⁵³⁴ Het Joodse grondbezit kon geheel of gedeeltelijk worden vervreemd of bezwaard. Ook kon de NGV het beheer en de verkoop uitbesteden aan een derde partij. Net als bij de landbouwgronden brandde de bezetter zijn vingers niet aan de directe uitvoering. Die werd overgelaten aan (veelal) door NSB'ers geleide beheerinstellingen. In Den Haag richtte de NSB-makelaar Dirk-Hidde de Vries het Algemeen Nederlandse Beheer van Onroerende Goederen (ANBO) op.⁵³⁵ Op 5 februari 1942 werd het ANBO “(...) von uns (NGV-auteurs) mit der Verwaltung von jüdischem Grundbesitz beauftragt”. Het ANBO werd verreweg de grootste beheerinstelling en had diverse filialen in het land, waaronder in Eindhoven en later in Maastricht.⁵³⁶ Zij inden huren, verzorgden verzekeringen en hypotheek, betaalden exploitatiekosten en er werd een begin gemaakt met de onteigening en verkoop van Joods onroerend goed. Daarvoor had het ANBO bevriende (NSB) makelaars en taxateurs in dienst en wendden ze zich bij de verkoop

⁵³³ Geraadpleegd op 23 mei 2024 van https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view?identifier=EVD002%3ANIOD05_2898: De Kort, M. (1941). *Verhandeling over de verordening betreffende het Joodsche grondbezit*, Amsterdam.

⁵³⁴ In het kadasterregister werd de naam van de Joodse eigenaar doorgestreep en *onder beheer NGV* geschreven, waarna het pand kon worden verkocht.

⁵³⁵ Een tweede grote speler was het administratiekantoor Nobiscum. Dit kantoor had geen betrokkenheid bij de verkoop van Joodse panden in het zuiden van het land, daar was met name het ANBO actief. Lou de Jong, *Koninkrijk*, deel 5-1: 605. De aanstellingsbrief: NIOD.

⁵³⁶ De NGV had Nederland in vijf *Hauptbezirke* ingedeeld: Amsterdam, Arnhem, Den Haag, Groningen en Eindhoven (al snel Eindhoven-Maastricht genoemd).

tot notarissen die bereid waren de verkoop van Joodse panden te passeren. De beheerinstellingen legden verantwoording af aan de NGV. De huuropbrengsten en de verkoopsommen vloeiden, na aftrek van de provisie 3% (huur) en 2% (verkoop), via de NGV naar de *Vermögensverwaltung- und Renteanstalt* (VVRA). De kosten van het beheer kwam “uiteraard” voor rekening van de Joodse eigenaar. Na controle werden de bedragen overgeboekt naar de LIRO-rekening van de oorspronkelijke Joodse eigenaar. Die stond na de aanmelding van zijn onroerend goed bij de NGV volledig buitenspel en was overgeleverd aan de grillen van de toegewezen beheerder (*Verwalter*). Uiteindelijk werden in Nederland ongeveer 20.000 Joodse percelen en 5600 hypotheek aangemeld met een geschatte waarde van respectievelijk 150 en 22 miljoen gulden.⁵³⁷ Anno 2024 komt dat overeen met respectievelijk € 1.2 miljard en € 178 miljoen.

Uiteindelijk lukte het de bezetter niet alle Joodse panden te verkopen. In totaal zijn 7107 objecten (zowel panden als bouwterreinen) van 1891 eigenaren verkocht.⁵³⁸ De verkochte panden werden door de NGV geadministreerd in negentien zogenaamde *Verkaufsbücher* (VKB). Achttien VKB zijn bewaard gebleven, alleen het eerste boek is verdwenen.⁵³⁹ Uitgaande van 19.538 percelen is 36% als verkocht object in de VKB terecht gekomen. Dat bracht Lou de Jong tot de conclusie dat de animo onder Nederlanders om Joodse panden te kopen laag was. Dat werd volgens hem mede in de hand gewerkt door de hypotheekbanken die zeer terughoudend waren bij het verstrekken van kredieten voor de financiering van Joodse panden.⁵⁴⁰ Hij kwam tot de conclusie dat de verkoop vanaf november 1943 pas goed op gang kwam nadat de bezetter de Landelijke Hypotheekbank oprichtte en hypotheek verstrekke voor kopers van Joods onroerend goed. Toch bleek zijn conclusie voorbarig en de praktijk weerbarstiger, zoals we ook in Valkenburg zullen zien. Uit diverse onderzoeken blijkt dat Joodse panden al in een vroegtijdig stadium van de bezetting grif werden verkocht, vaak onderhands en op de zwarte markt.⁵⁴¹ De verkoop van Joodse panden bleek een louche handel waarbij makelaars steenrijk werden en waarbij massaal zwart geld werd witgewassen.⁵⁴² Ook notarissen verdienden goed aan de onroerend goed handel en formaliseerden de transacties van Joods onroerend goed op grote schaal. Het hoofdbestuur van de Broederschap der notarissen stond weliswaar ideologisch niet achter de anti-Joodse maatregelen, maar verzette zich niet tegen het verlenen van medewerking aan en het faciliteren bij de verkoop van Joodse panden.⁵⁴³

Een en ander betekent dat de VKB in dit onderzoek als startpunt zijn gebruikt en dat andere archiefbronnen zijn gebruikt om Joods onroerend goed te identificeren, zoals inventarislijsten van de gemeente en dossiers van het Nederlands Beheersinstituut (NBI) en de

⁵³⁷ Aalders, 1999, p. 145; De Jong, 1978, 5 deel 1, p. 605, komt tot een schatting van ca. 19.000 percelen en ruim 8.000 hypotheek, met een waarde van resp. f. 200 mln en f. 27 mln.; Vos & Ter Braake (2013, p. 22) komen na optelling van de weekstaten uit op 19.538 percelen die door de NGV in beheer waren genomen. De Cie-Van Kemenade becijferde in de jaren negentig de roef op ongeveer 179 mln gulden, zie: https://www.oorlogsgetroffenen.nl/archiefvormer/Commissie_Van_Kemenade, geraadpleegd 2 juni 2023.

⁵³⁸ Uitgaande van 19.538 percelen, is 36% als verkocht object in de VKB terecht gekomen.

⁵³⁹ Dat betekent dat landelijk ongeveer 400 registraties onbekend zijn gebleven. Geraadpleegd op 2 juni 2023 van <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/open-data/indexen>; downloadbaar als zip-file.

⁵⁴⁰ De Jong, 1978, 5-1: p. 606: Dit leidde tot de oprichting in de herfst van 1943 van de Landelijke Hypotheekbank, belast met het verstrekken van hypotheek voor *Jodenpanden*. Rost van Tonningen (directeur Nederlandse Bank) verleende uit de staatskas kredieten van in totaal bijna fl. 24 mln.

⁵⁴¹ Zie Schütz, 2016, p. 239 ev., hoofdstuk 11 *Het Joodse onroerend goed: "geen Jodenboeltje"?*

⁵⁴² Een overzicht en studie naar de louche praktijken in Amsterdam, zie: Slot, E. (2008). Malafide makelaars tijdens de Tweede Wereldoorlog. *Historisch Nieuwsblad*, 18 november 2008. Geraadpleegd op 2 juni 2023 van <https://www.historischnieuwsblad.nl/crimineel-vastgoedcircuit-verdiende-grof-geld-aan-jodenvervolg/>.

⁵⁴³ Het Hoofdbestuur was met name gericht op het tonen van betrouwbare partnerschap waarbij morele grenzen niet werden gedefinieerd. Schütz, 2016, pp. 170 ev.

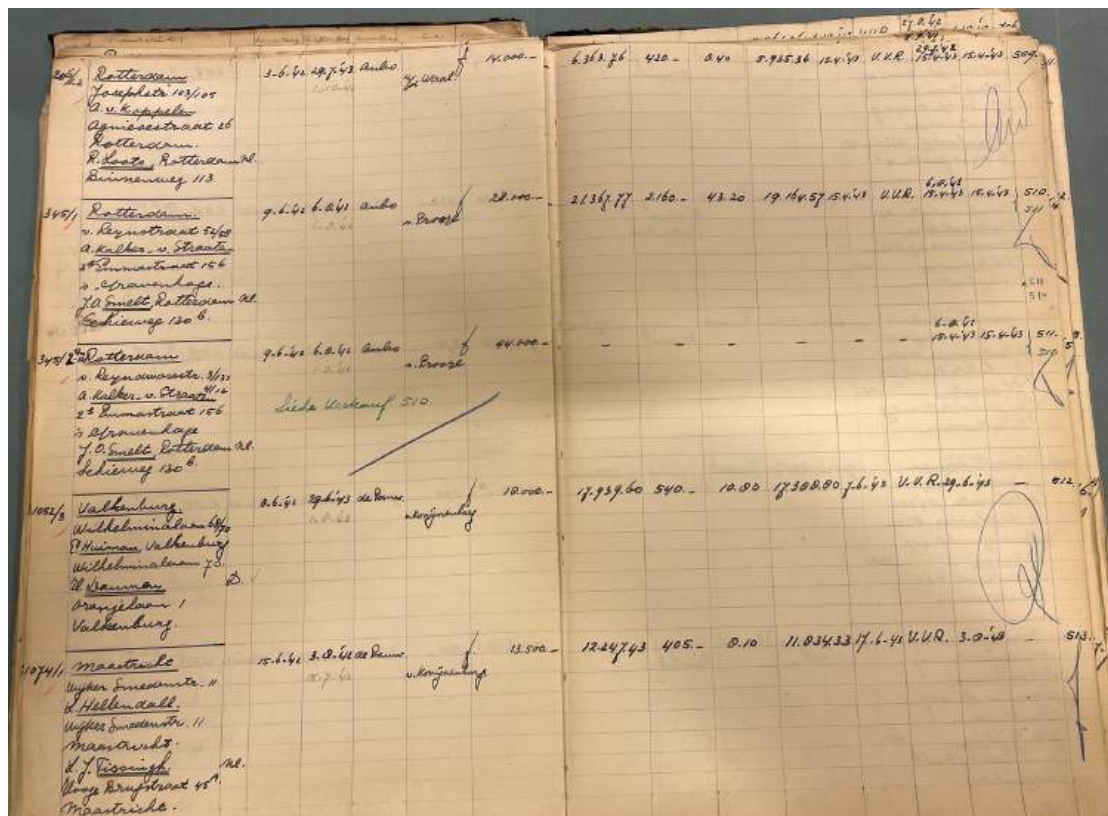
Raad voor het Rechtsherstel (RRH). Ook troffen we lijsten met verkochte Joodse panden aan in het zogenaamde Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR).⁵⁴⁴ Met name de dossiers van makelaars en notarissen die waren betrokken bij de verkoop van Joods onroerend goed bevatten gedetailleerde informatie over hun werkzaamheden tijdens de bezetting.

9.2 Joodse panden in Valkenburg-Houthem⁵⁴⁵

Zoomen we in op de VKB. Elk boek bevat gedetailleerde informatie over elke onroerend goed transactie, zoals het verkochte object, de naam en het adres van de Joodse eigenaar en de oorlogskoper, de data waarop de koop zich voltrok, naar welke rekening het geld werd overgemaakt en de namen van de betrokken makelaar en notaris.

Document 1

Fotokopie van een pagina uit Verkaufsbuch 2

Bron. NL-HaNA, 2.09.16. inv. nr. 532.2.

Toelichting. De vijf ingangen (transacties) op deze pagina in VKB-2 hebben betrekking op drie objecten in Rotterdam, één object in Valkenburg (twee panden) en één in Maastricht. De panden zijn alle rond juni 1942 verkocht, dus nog voordat de eerste deportaties plaatsvonden. De Valkenburgse panden waren eigendom van Alfred Huiman (Wilhelminalaan 68-70). Beide panden werden als koppelverkoop verkocht aan de Rijksduitser H. Dauman die aan de Oranjelaan 1 in Valkenburg woonde.

⁵⁴⁴ Het CABR in het Nationaal Archief bestaat uit dossiers van 300.000 Nederlanders die verdacht werden van samenwerking met de Duitse bezetter.

⁵⁴⁵ Zie bijlage 4 voor detail informatie over al het Joods onroerend goed (zowel landbouwgronden als panden).

De VKB vormen zo een onschatbare bron aan informatie over de roof van Joodse panden. De informatie uit de VKB is inmiddels door het Nationaal Archief (NA) en het Centraal Kadaster gedigitaliseerd. In dit onderzoek is de gedigitaliseerde versie als uitgangspunt genomen en zijn de originele gegevens verder bekeken voor de detaillering.⁵⁴⁶

Document 1 toont een pagina uit *Verkaufsbuch* 2, met onder andere het verkochte dubbelpand Wilhelminalaan 68-70 van Alfred Huiman.⁵⁴⁷ Het toont de rijkdom aan gegevens die in de originele VKB zijn te vinden. In de hoofdkolom staat het betreffende onroerend goed, het adres en de Joodse eigenaar (enkel onderstreept) en de oorlogskoper (dubbel onderstreept) en het adres van de oorlogskoper (in dit geval H. Dauman uit de Oranjelaan 1 in Valkenburg); de volgende kolom geeft de nationaliteit van de oorlogskoper (D van Duitser); de voorlopige koopdatum (8 juni 1942) en de definitieve koopdatum 1 (29 juni 1943) en in potlood geschreven de definitieve koopdatum 2 (1 augustus 1942); de naam van de beheerder of makelaar (De Pauw uit Maastricht); en de notaris (Van Konijnenburg uit Maastricht: in de praktijk tekende, naar eigen zeggen, de kandidaat-notaris Hoefer van dit kantoor)⁵⁴⁸; vervolgens de overeengekomen koopprijs (fl. 18.000), met de aanbetaling, verkoopkosten, omzetbelasting en het nettobedrag (fl. 17388,80); vervolgens waar het geld op is gestort (VVRA); en in de laatste kolom het volgnummer van de transactie (512 van de in Nederland ruim 7.000 verkochte panden).

Joods onroerend goed en de VKB

In de achttien Verkaufsbücher zijn zeventien registraties aangetroffen voor de onderzochte (deel)gemeenten. De zeventien registraties hebben betrekking op zeventien panden (waarvan twee dubbelpanden) en twee percelen bouwland met een Joodse eigenaar die tijdens de bezetting werden verkocht. Veertien panden waren gelegen in de voormalige gemeente Valkenburg, twee panden in de gemeente Berg en Terblijt, en één pand in de (kadastrale) voormalige gemeente Houthem.⁵⁴⁹ Twee andere verkochte percelen waren bouwland: één perceel in Valkenburg en één perceel in Berg en Terblijt.⁵⁵⁰ Het gros van de percelen (vijftien) werd binnen een tijdsbestek van negen maanden verkocht: in de periode juni 1942 – februari 1943. Twee percelen verwisselden in april 1944 nog van eigenaar. De negentien percelen onroerend goed werden voor een totaalbedrag van fl. 119.450 verkocht, ofwel € 1 miljoen anno 2024.^{551 552}

Uit eerder onderzoek blijkt dat niet alle Joodse percelen die werden verkocht in de *Verkaufsbücher* terechtkwamen (nog los van de 400 onbekende verkochte percelen in het

⁵⁴⁶ Uit de vergelijking bleken kleine typefouten, zoals bij het pand aan de Daelhemerweg 355 te Valkenburg dat in de digitale versie de voorlopige koopdatum 22 oktober 1941 kreeg. Op die datum was er nog geen sprake van een ANBO-filiaal Maastricht. Een ander voorbeeld is dat de naam van Edgar Huiman (goed voor vijf registraties) steevast als Huisman wordt geschreven waardoor een verkeerd zoekbeeld kan ontstaan.

⁵⁴⁷ De verkochte panden zijn niet gerangschikt op plaatsnaam maar op volgorde van binnenkomst (laatste kolom).

⁵⁴⁸ Kandidaat-notaris Hoefer van notariskantoor Van Konijnenburg verklaarde na de bezetting dat hij nagenoeg alle Joodse aktes tijdens de bezetting had gepasseerd. In het rechtsherstdossier is inderdaad te lezen dat Hoefer de oorspronkelijke akte passeerde.

⁵⁴⁹ In het onderzoek gebruiken we het begrip pand om een zelfstandige wooneenheid aan te duiden. Zo bestaat de VKB-ingang Wilhelminalaan 68-70 uit 2 panden (woningen). Ook de ingang Nieuweweg E7-8 bestaat uit twee zelfstandige panden: een winkel en woonhuis.

⁵⁵⁰ Landbouwgrond viel onder Verordening 102/1941 terwijl bouwgrond (bestemd voor woningbouw) onder Verordening 154/1941 werd geregistreerd en als zodanig na verkoop in de VKB werden opgenomen.

⁵⁵¹ Hier is geen rekening gehouden met ontwikkelingen in de grond- en huizenprijzen, alleen inflatiecorrectie.

⁵⁵² Valkenburgse Joden bezaten, op Annie Huiman-Muller na, geen onroerend goed buiten de onderzochte gemeenten. Annie Muller bezat nog twee panden aan de Volksparksingel nrs. 6 en 8, en een pand aan de Oldenzaalschestraat 143, alle gelegen in de gemeente Enschede. Annie's ouders die de bezetting niet overleefden lieten haar nog eens elf panden en enkele percelen grond na in de gemeente Enschede. Het onroerend goed buiten de onderzochte gemeenten is niet verder onderzocht.

ontbrekende eerste deel). Nader onderzoek bracht nog eens vijf percelen onroerend goed aan het licht. Eén pand werd buiten de VKB om verkocht, en twee panden waren uitsluitend onder beheer gesteld evenals twee percelen bouwterrein. Van alle gevonden Joodse panden is een overzicht gemaakt over hun status tijdens de bezetting, het adres, het kadastrale nummer en leggenummer, alsmede de Joodse eigenaar en of het pand al of niet verkocht is. Bij elk verkocht pand is de naam van de betrokken oorlogskoper, makelaar en notaris vermeld. Dat geldt eveneens voor de verkoopdatum en verkoopprijs. Tot slot is voor elk pand nagegaan of rechtsherstel heeft plaatsgevonden, en of uit de rechtsherstelakte eventuele bijzonderheden blijken. Belangrijk is daarbij de vraag of de gemeente actief Joodse panden heeft gekocht en welke rol zij speelde bij overige verkopen. Een eerste belangrijke conclusie is dat de gemeente Valkenburg-Houthem en de gemeente Berg en Terblijt geen Joods vastgoed tijdens de bezetting hebben gekocht.

9.3 Joodse panden nader bekeken

Verkochte Joodse panden

In de tabel 1 zijn de registraties van de verkochte percelen van Joodse eigenaren uit de onderzochte gemeenten uitgewerkt. Het verkochte onroerend goed is gerangschikt op de datum van het voorlopig koopcontract (die goed overeenkomen met de volgnummers in de VKB). Naast het verkochte onroerend goed zijn vijf percelen Joods onroerend goed gevonden die buiten de VKB zijn gebleven, en waarvan één perceel onderhands werd verkocht. De overige vier percelen werden alleen onder beheer gesteld, maar niet verkocht. *In de tweede kolom* staat het volgnummer (*Laufnummer*) van de verkoop van het Joodse onroerend goed. Het verdwenen VKB-boek bevatte de volgnummers 1- 400.⁵⁵³ Het eerste verkochte pand in Valkenburg heeft volgnummer 512, waarmee we kunnen vaststellen dat al in een vroegtijdig stadium in Valkenburg werd begonnen met de verkoop van Joods onroerend goed. *De derde kolom* geeft informatie over de gemeente waar het perceel kadastraal is gelegen. *De vierde kolom* geeft het adres van het betreffende perceel, waarbij een groene kleur aangeeft dat het om een perceel (onbebouwd) bouwland gaat, de overige percelen hebben betrekking op panden. *In kolom vijf* staat de Joodse eigenaar vermeld. Een cursief weergegeven naam impliceert dat de betrokken Joodse eigenaar niet is teruggekeerd na de bezetting. *De zesde kolom* geeft de naam van de oorlogskoper, en *kolom zeven* zijn nationaliteit. Alle Nederlandse oorlogskopers van Valkenburgse percelen zijn geïdentificeerd als lid van de NSB.⁵⁵⁴ Naast de acht Nederlandse oorlogskopers waren nog drie Duitse oorlogskopers actief, voornamelijk in het begin van de verkoop van Joodse percelen.⁵⁵⁵ *Kolom acht* vermeldt de datum van het voorlopig koopcontract gevolgd door het bedrag in guldens dat met de oorlogskoop was gemoeid. *De volgende twee kolommen* zijn interessant omdat ze informatie geven over de makelaar (beter: de *Verwalter*)

⁵⁵³ Het verkochte pand aan de Daalhemerweg aan de Poort van Valkenburg, gekocht door de NSB'er J.H.J. Pluijmen (in archieven soms geschreven als Pluymen) zou theoretisch in het verdwenen eerste deel van de VKB hebben kunnen staan, de kadasterlegger geeft echter aan dat het pand in 1944 is verkocht. Onduidelijk waarom het niet in de VKB terecht is gekomen. Mogelijk is het pand onderhands verkocht.

⁵⁵⁴ Van A.L. Leeuwen is onbekend of hij NSB-lid was. Hij woonde in de Pasteurstraat 47 in Amsterdam en kocht in een vrij laat stadium van de bezetting twee panden aan de Rijksweg in Berg en Terblijt, via het ANBO-Den Bosch en de Eindhovense notaris Hoffmann. Geraadpleegd op 23 oktober 2024 van <https://eindhoven4044.nl/5/sprengers.html#:~:text=Zo%20werd%20op%201%2D2,Grundstuckverwaltung%20werd%20verkocht%20aan%20Josephus> – zoeken op Hoffmann.

⁵⁵⁵ De NSV, de *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt*, was onderdeel van de NSDAP en kocht één pand.

en de notaris die bij de oorlogskoop betrokken waren. De volgende kolom geeft informatie over het jaartal waarin rechtsherstel heeft plaatsgevonden voor het betreffende perceel, gevolgd door de kolom waarin is aangegeven of het rechtsherstel via de RRH liep (meestal via een minnelijke schikking (MS) of via een wijziging in de legger van het kadaster. In slechts één geval werd een geschil tussen beide partijen door de RRH beslist. De laatste kolom geeft het nummer van het rechtshersteldossier aan, zoals dat in het Nationaal Archief is te vinden. Elk dossier bevat de notariële akte met de wederzijdse financiële verplichtingen over het rechtsherstel.

Tabel 1

Overzicht van het Joodse onroerend goed in de onderzochte gemeenten

	vlgnr	plaats	Joods onroerend goed	joodse eigenaar	oorlogskoper	nat	vlp koop	bedrag makelaar	notaris	RH	via	RRHnr
1	512	Valkenburg	Wilhelminalaan 68 / 70	E. Huiman	H. Dauman	D	08-06-1942	18000 De Pauw	v.Konijnenburg	1946	MS	N8506
2	660	Valkenburg	Kerkstraat 8	A. Huiman	J.J. Haus	D	30-06-1942	5500 De Pauw	v.Konijnenburg	1953	MS	N8510
3	672	Valkenburg	Wilhelminalaan 23	<i>M. Benedik-Heizer</i>	J.J. Haus	D	30-06-1942	7500 De Pauw	v.Konijnenburg	1951	MS	N1883
4	677	Valkenburg	Groote Straat 37	<i>Soesman-Pool</i>	E.J.H. Lucassen	NL	24-06-1942	9500 De Pauw	v.Konijnenburg	1949	MS	N6332
5	747	Valkenburg	Wilhelminalaan 25	<i>J. Benedik</i>	J.J. Haus	D	30-06-1942	6000 De Pauw	v.Konijnenburg	1950	MS	N1884
6	745	Valkenburg	Wilhelminalaan 66	A. Huiman	W.W.J. Heijden	D	09-07-1942	8250 De Pauw	v.Konijnenburg	1951	MS	N8509
7	954	Valkenburg	Nieuweweg E 7 / 8	<i>S. Jacobs</i>	J.J. Haus	D	14-08-1942	14000 De Pauw	v.Konijnenburg	1956	legger	
8	2108	Berg en Terblijt	Rijksweg - bouwland	E. Huiman	J.B. Plompe	NL	20-10-1942	1550 Anbo M.	Russel	1949	MS	N8507
9	2190	Valkenburg	Berkelstraat 15	<i>S. Soesman</i>	W.H. Speetjens	NL	28-10-1942	7000 Anbo M.	Russel	1955	MS	N1881
10	2200	Valkenburg	Daalhemerweg 355	<i>L. Cahn</i>	J.H.J. Pluymen	NL	22-10-1942	3000 Anbo M.	Russel	1951	MS	N5118
11	2787	Valkenburg	Grendelpoort 8	<i>D. Cahn</i>	H.J. Pluijmen	NL	05-12-1942	2500 Anbo M.	Russel	1951	MS	N5118
12	3036	Valkenburg	Koninginneweg 8	<i>Hertog-Mendel</i>	NSV-Berlijn		05-01-1943	17000 Anbo	Bomers	1949	legger	
13	3777	Valkenburg	Daalhemerweg (Konijnsgr)	E. Huiman	L.H. Geurts	NL	12-02-1943	1100 Anbo E.	Russel	1955	geschil	N8505
14	3831	Valkenburg	Wilhelminalaan 44	G. Hertogs	J.H. Geurts	NL	16-12-1942	5000 Anbo E.	Russel	1948	legger	
15	6543	Houthem	Oosterweg 16	G. Hartogs	J.M.G. Linek	NL	10-08-1943	3300 Anbo B.	Russel	1948	legger	
16	7908	Berg en Terblijt	Rijksweg 237	M.R. Samuel	A.L. leeuwen	NL	03-04-1944	3250 Anbo B.	Hoffmann	1948	legger	
17	7910	Berg en Terblijt	Rijksweg 230	Samuel-de Jong	A.L. Leeuwen	NL	03-04-1944	7000 Anbo B.	Hoffmann	1948	legger	
1		Valkenburg	Daalhemerweg a/d Poort	<i>Erven Jacob Cahn</i>	J.H.J. Pluijmen	NL	1944	geen info op legger		1956	legger	
2		Berg en Terblijt	Bouwland	Samuel-de Jong	alleen onder beheer NGV geweest					1944	legger	
3		Valkenburg	Wilhelminalaan 9	Götze-Blumenfeld	alleen onder beheer NGV geweest					1944	legger	
4		Valkenburg	Nieuweweg E81	<i>J. Samuel-Golstein</i>	alleen onder beheer NGV geweest					1944	legger	
5		Berg en Terblijt	Slakweg - boomgaard	Samuel-de Jong	alleen onder beheer NGV geweest					1944	legger	

Bron. NL-HaNA, 2.09.16 - Verkaufsbücher;

Toelichting. De Wilhelminalaan werd tijdens de bezetting omgedoopt tot Hendrik van Viandenlaan; we hanteren hier de oorspronkelijke naam. De groene percelen betreffen bouwland dat anders werd gecategoriseerd dan landbouwgrond. De namen van de Joodse eigenaren die cursief zijn weergegeven hebben de bezetting niet overleefd. Het rechtsherstel in de laatste drie kolommen, behelst het jaartal van rechtsherstel, de wijze van rechtsherstel (via een MS-minnelijke schikking) en het eventuele dossiernummer van het rechtsherstel bij de RRH.

Joodse percelen niet vermeld in de Verkaufsbücher

Vijf percelen onroerend goed zijn nog aangetroffen in de kadasters en in andere archieven. In tabel 1 zijn dat de onderste vijf rijen. Eén perceel bestaande uit een huis, tuin en erf en gelegen aan de Daalhemerweg (aan de Poort van Valkenburg) werd tijdens de bezetting buiten de VKB om verkocht.⁵⁵⁶ De NSB'er J.H.J. Pluijmen kocht het perceel voor een onbekend bedrag. Ook de transactiedatum is onbekend. Wel is in de kadasterlegger te zien dat het pand ergens in 1944 is verkocht. Gegevens over makelaar en notaris ontbreken. Voorts troffen we nog eens vier percelen aan die tijdens de bezetting onder beheer van de NGV werden gesteld, maar die niet

⁵⁵⁶ Mogelijk dat dit verkochte pand in het eerste VKB stond vermeld.

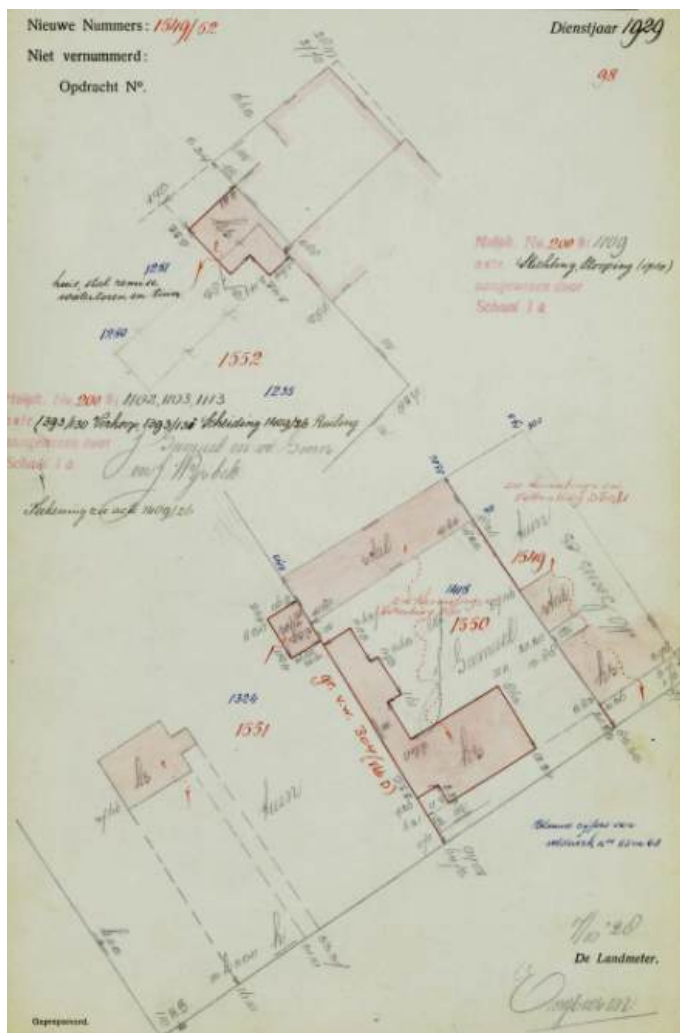
werden verkocht. Het betrof twee percelen bouwland eigendom van de familie Samuel-De Jong, dezelfde familie wier landbouwgrond is besproken in het vorige hoofdstuk. Voorts bezaten zij nog twee verkochte panden in Berg en Terblijt aan de Rijksweg (tabel 1 nrs. 16 en 17).

Het niet verkochte pand aan de Wilhelminalaan 9, werd gedurende de gehele bezetting bewoond door de Joodse weduwe Ernestina Götze-Blumenfeld, die om onduidelijke reden niet werd gedeporteerd en thuis overleefde.⁵⁵⁷ Het tweede onverkochte pand lag aan de Nieuweweg E81 en was eigendom van het Belgische vluchtelingenechtpaar Samuel-Gol(d)stein. Het betrof een monumentaal pand dat in 1929 werd gebouwd.

Document 2

Veldkaarttekening pand van J. Samuel

Nieuweweg E81 (kadasternummer D 1550)

Bron. HCL, Kadasterkaart Valkenburg/Hulsberg

⁵⁵⁷ Ernestina was Joods en weduwe van Blumenfeld die geen Joodse achtergrond had. Mogelijk dat zij (ook als weduwe) als gemengd gehuwd werd aangemerkt en daarom niet werd vervolgd. Uit het archief van Calmeyer blijkt dat Götze-Blumenfeld een onbekend aantal Joodse grootouders had ingevuld; mogelijk dat daarom onduidelijk bleef of zij Joods was of niet. Met dank aan dr. Petra van den Boomgaard van de Universiteit Utrecht voor het aanleveren van deze informatie.

Het pand lag schuin tegenover het hotel Schaepkens van St Fyt en grensde aan het huis van J. Wijsbek.⁵⁵⁸ Het pand van Samuel bleef om onverklaarbare redenen onverkocht. De grote stallen achter het huis werden gebruikt voor de opslag van meubelen van de kapel van het St. Ignatiuscollege.⁵⁵⁹ De kapel werd afgebroken voor de *SS-Reichschule* die in het klooster, gelegen lag achter het huis, werd gevestigd. Samuel werd gedeporteerd en overleefde de oorlog niet. Zijn zoon Marcel overleefde door onderduik en bij thuiskomst zette hij alle meubels die niet van de familie waren over de schutting. Burgemeester verwoordde het als volgt: *“Het meubilair uit de kapel werd in een stal van een in de nabijheid staande Jodenwoning opgeborgen. Mede doordat deze meubelen na de bevrijding door den bewoner van gemelde woning in de buitenlucht werden gedeponeerd, is hiervan veel bedorven”*.⁵⁶⁰

9.4 Verkoop van Joodse panden in de tijd

Vos en Ter Braake stellen dat Joodse panden in de regel pas na de deportatie van hun eigenaren in beheer werden genomen en verkocht door de NGV.⁵⁶¹ Ook Lou de Jong was van mening dat de hausse in de verkoop van Joodse panden pas na november 1943 zou hebben plaatsgevonden. Schütz weerlegt in zijn recente studie over het Nederlandse notariaat deze bevindingen. Zijn conclusie is dat, op basis van de transacties in de VKB, de verkoop van Joodse panden in vier van de vijf regio's al piekten voordat de deportaties van juli 1942 begonnen.⁵⁶² De vijfde regio (de zuidelijke provincies) was volgens Schütz een uitzondering met een piek tussen augustus en november 1942. In ons onderzoek naar geroofd Joods onroerend goed in Maastricht toonden we echter al aan dat ook in Maastricht de verkooppiek ver voor de eerste deportatie lag.⁵⁶³ Voor de gemeente Valkenburg is eenzelfde exercitie uitgevoerd. In figuur 2 zijn de verkoopdata op maandbasis voor Valkenburg uitgezet in de tijd en gerelateerd aan de drie deportaties.

We komen tot eenzelfde conclusie als in Maastricht: de meeste percelen werden voor de eerste deportatie verkocht, namelijk 47,4% van de Joodse percelen (negen percelen) werden voor 25 augustus 1942 verkocht. In de periode tot de tweede deportatiegolf werden nog eens drie percelen verkocht. De laatste vier percelen werden voor de derde deportatie van april 1943 verkocht. Uiteindelijk waren zestien van de negentien percelen verkocht voordat de deportaties waren afgerond. Na de deportaties werden nog eens drie percelen verkocht.

De gedwongen verkoop van een Joods pand terwijl de bewoner er nog woonde was een grote vernedering. Het betekende concreet dat het Joodse perceel onder beheer werd gesteld, de Joodse eigenaar niets meer te zeggen had over zijn eigendom dat zo snel mogelijk gedwongen verkocht diende te worden door de beherende *Verwalter* (lees makelaar). De overeengekomen koopprijs tussen de Verwalter en de oorlogskoper (de Joodse eigenaar stond hier immers buiten) werd weliswaar op de rekening van de Joodse eigenaar bij de VVRA gestort en daarna doorgesluisd naar zijn rekening op de LIRO-roofbank, maar de Joodse eigenaar kon niet meer vrij beschikken over het gestorte geld. Als de Joodse eigenaar in het pand mocht

⁵⁵⁸ J. Wijsbek trouwde met Emily Caselli, en nam op verzoek van haar vader de naam Caselli-Wijsbek aan. Zie verder voetnoot bij hoofdstuk 6 paragraaf over de Valkenburgse wethouders.

⁵⁵⁹ Het is eveneens mogelijk dat het om in beslaggenomen of geroofde meubels ging.

⁵⁶⁰ HCL, Gemeente Valkenburg, 40.007A, inv. nr. 3180. Brief Burgemeester aan Documentatiedienst.

⁵⁶¹ Vos & Ter Braake, 2013, p. 21.

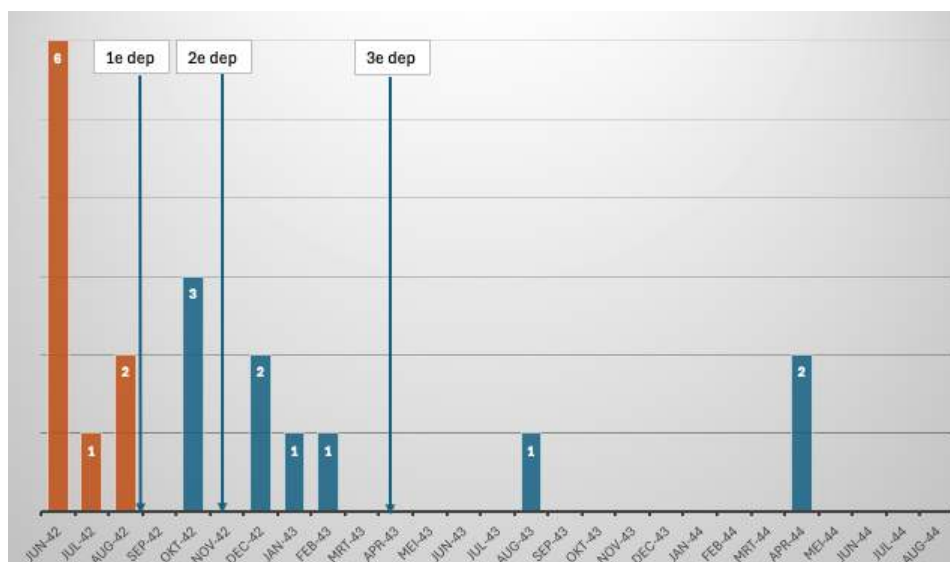
⁵⁶² Schütz, 2016, p. 247.

⁵⁶³ Van Rijsselt, Van Rijsselt & Vlieks, 2023, pp.171 ev.

blijven wonen dan moest hij huur afdragen aan de oorlogskoper. In alle andere gevallen moest hij met zijn gezin op korte termijn een nieuw onderkomen zoeken.⁵⁶⁴

Figuur 2

Tijdslijn van de verkochte Joodse percelen met een voorlopig koopcontract vermeld VKB

Bron. Eigen berekening op basis van de VKB.

9.5 Makelaar Gustaaf de Pauw

Het verloop van de verkoopcijfers in Valkenburg laat zich in het begin verklaren door de inzet van de Maastrichtse makelaar *Gustaaf Lambertus Désiré de Pauw* en zijn uitgebreide netwerk met de lokale en regionale NSB'ers. De Pauw was NSB'er van het eerste uur en had zijn sporen binnen de partij verdiend met het liquideren van verenigingen en stichtingen. In Maastricht alleen al liquideerde hij naar eigen zeggen 19 stichtingen en verenigingen, in heel Limburg 144.⁵⁶⁵ De Pauw was al in augustus 1941 in beeld bij Dirk Hidde de Vries (de oprichter en directeur van het ANBO). Hij zocht contact met De Pauw die daarover verklaarde: “...(om)dat alle Jodenbezit zou verkocht worden en dat van tevoren deze zaken moesten worden geschat, hij polste mij toen of ik genegen was om zulks te doen”.⁵⁶⁶ De Pauw werd op 13 februari 1942 door de NGV aangesteld als directeur van het *Verwaltungsbezirk 3: Eindhoven* met als opdracht in de zuidelijke provincies aangemeld Joods onroerend goed te beheren en te verkopen. Al snel opende De Pauw een ANBO-bijkantoor in Maastricht op zijn huisadres Scharnerweg 85 te Maastricht.⁵⁶⁷ Kort daarop betrok hij een kantoorruimte aan de Wilhelminalaan 67 waarin ook

⁵⁶⁴ De overdracht en inschrijving vond in de regel 4 tot 8 weken later plaats.

⁵⁶⁵ HCL, Gemeentearchief Maastricht, Gemeentepolitie, 20108B, 1945, box 123, dossier 122, De Pauw lijst. De liquidatie van stichtingen en verenigingen was een uitvloeisel van Verordening 145/1940 en niet primair gericht op Joodse verenigingen, en valt buiten de scope van dit onderzoek. Bron: NL-HaNA, CABR-dossier 48745: De Pauw: opgenomen lijst geliquideerde organisaties. Hij werkte daarbij intensief samen met de Maastrichtse NSB-Kringhuisbeheerder S.W.J. Jaspers. Gezamenlijk verrijkten ze zich aan de verkoop van de interieurs van de geliquideerde verenigingen. NL-HaNA, CABR-dossier 48745: uitspraak Tribunaal zitting 29 april 1948 De Pauw. Voor meer informatie over Verordening 145/1940: Aalders, 1999, pp. 44-45.

⁵⁶⁶ HCL, Gemeentearchief Maastricht, Gemeentepolitie, 20108B, 1945, box 123, dossier 122, verklaring De Pauw p. 4.

⁵⁶⁷ Scharnerweg 85 te Maastricht staat vermeld in een advertentie voor een stenotypiste op 5 maart 1942; geraadpleegd op 23 mei 2023 op <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identificer=ddd:010325296:mpeg21:a0073>.

het notariskantoor Van Konijnenburg was gevestigd.⁵⁶⁸ De Pauw kampte naar eigen zeggen in het begin met tegenslag. Uit een brief van het ANBO aan de NGV van 28 april 1942 blijkt dat met name in de regio's Groningen en Maastricht de verkoop niet wilde vlotten: *“In beiden Bezirken besteht ein derartiger Widerstand in allen Kreisen der Bevölkerung gegen Veräußerung von jüdischem Grundbesitz”*. Er bleek inderdaad geen enkele belangstelling vanuit de lokale bevolking.

Dat beeld wordt bevestigd in Valkenburg. Tot oktober 1942 werd Joods vastgoed bijna zonder uitzondering verkocht aan Rijksduiters. De Pauw wist alleen al in de maand juni 1942 in Valkenburg zes Joodse panden te verkopen, nagenoeg allemaal aan Rijksduiters waarvan Julius J. Haus, een Duitse koopman die woonde aan de Wilhelminalaan, maar liefst vier panden kocht. Alleen de NSB'er Lucassen kocht in die periode het pand aan de Groote Straat 37. De Pauw onderhield nauwe contacten met de kandidaat-notarissen Hoefer en Haenen van het notariskantoor Van Konijnenburg: de eerste negen Valkenburgse percelen werden via dit notariskantoor, en met name door kandidaat-notaris Hoefer, gepasseerd.

De Pauw had bij het ANBO een slechte reputatie en werd al na acht maanden dienstverband op 1 oktober 1942 ontslagen. Hij bleek op grote schaal de roofigels te ontduiken, was betrokken bij grootschalig witwassen en incasseerde zwart geld.⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ Na zijn ontslag ging hij als zelfstandig makelaar door met het verkopen van Joodse panden in Limburg. Hij verkocht geen Valkenburgse panden meer.⁵⁷¹ ⁵⁷² Na het ontslag van De Pauw nam G. de Valk uit Rotterdam het stokje over. Hij was mede door het ontbreken van lokale contacten minder productief. De Valk richtte zich met name op de NSB'ers in de gemeente Valkenburg. Het ANBO-kantoor in Maastricht verkocht in de maand oktober 1942 nog eens drie en in de maand december 1942 nog één Valkenburgs Joods perceel. Alle panden werden verkocht aan lokale NSB'ers, waarbij niet de kandidaat-notaris Hoefer maar Russel de passerende notaris werd. Vanaf 1 januari 1943 toen de oorlogskansen waren gekeerd en Radio Oranje waarschuwde tegen de koop van Joods eigendom, waren in Valkenburg nog maar weinig Joodse panden onverkocht. Op 5 januari 1943 werd het voorlopig koopcontract getekend voor het Joodse pand aan de Koninginneweg 8, eigendom van Hertog-Mendel. Bijzonder is dat de *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt* (NSV) de koper was en dat de NSB-notaris A.V.M.J. Bomers uit 's-Gravenhage het koopcontract passeerde.⁵⁷³ Opmerkelijk is de verkoop van de laatste twee Joodse panden aan de Rijksweg in Berg en Terblijt, beide eigendom van moeder en dochter Samuel-de Jong, woonachtig in respectievelijk Scheveningen en Enschede. De

⁵⁶⁸ Later verkaste hij naar Wilhelminasingel 92. Notaris Russel van de gemeente Eijsden opende in hetzelfde pand een bijkantoor voor het passeren van Joodse panden.

⁵⁶⁹ Meerdere malen werd tijdens de tribunaalzittingen zelfverrijking bewezen geacht. NL-HaNA, CABR-dossier 48745: Uitspraak 29-04-1948 Tribunaal te Maastricht 1^e Kamer: De Pauw; HCL, GAM, Gemeentepolitie, proces-verbaal no. 122, d.d. 12 april 1945 (Verhoor De Pauw).

⁵⁷⁰ Een potentiële koper moest fl. 1.000 zwart betalen boven op de officiële verkoopprijs die in de boeken kwam. De oorlogskoper beklagde zich bij de directeur van het ANBO, De Vries, die vervolgens de *Beauftragte* Schmidt op de hoogte bracht. Een toegezegd onderzoek door de *Sicherheitsdienst* werd nooit opgestart. NL-HaNA, CABR-dossier 48745 De Pauw: brief De Vries aan Schmidt, d.d. 24 augustus 1942.

⁵⁷¹ De Pauw gaf als verklaring dat hij zelf was gestopt omdat hij had ontdekt dat de Joodse bevolking slecht werd behandeld. Het Tribunaal verwierp zijn verklaring met als argument dat hij na zijn ontslag gewoon was doorgegaan met de verkoop van Joodse panden. NL-HaNA, CABR-dossier 48745: uitspraak Tribunaal zitting 29 april 1948 De Pauw.

⁵⁷² De Pauw kocht zelf overigens geen Joods pand. Hij investeerde in niet-Joods vastgoed, kocht minstens drie niet-Joodse panden en ruim twintig percelen landbouwgrond. Een conservatieve schatting van zijn traceerbaar vergaard vermogen tijdens de bezetting bedraagt meer dan fl. 70.000 (2024: € 510.000). NL-HaNA, NBI, 2.09.16.11, dossier 140822 (De Pauw). In werkelijkheid zal het een veelvoud geweest zijn.

⁵⁷³ De NSV was een onderdeel van de partijorganisatie van de NSDAP en actief op het gebied van volksgezondheid en -welzijn, en nam tijdens de bezetting veel overheidsstaken over zoals jeugd- en kinderopvang. In Maastricht had de provincie Limburg een Joods pand gekocht en verhuurd het pand aan deze organisatie.

panden werden pas in april 1944 verkocht aan de Amsterdammer A.L. Leeuwen, waarbij de Eindhovense notaris van Duitse origine, Paul Hoffmann, de akte passeerde.⁵⁷⁴ Onduidelijk is gebleven waarom Leeuwen beide panden zo laat tijdens de bezetting aankocht en op een locatie waar hij geen relatie mee had.

Van een heuse handel in Joods onroerend goed is in Valkenburg geen sprake geweest. Vaak werden verkochte Joodse panden nogmaals met flinke winst doorverkocht met het doel het oorspronkelijke Joodse eigendom van het pand te maskeren. In tegenstelling tot Maastricht kwamen we dat fenomeen in Valkenburg niet tegen. Slechts één Joods pand is tijdens de bezetting een tweede keer verkocht. Het winkelhuis met erf en schuur aan de Grootestraat 37 in Valkenburg, oorspronkelijk eigendom van Soesman-Pool, werd op 19 januari 1943 doorverkocht aan de NSB'ster J.P. Peters die gehuwd was met de NSB'er A.H.L. Stevens, mede-eigenaar van het hotel Schaepkens van St. Fyt aan de Nieuweweg. Peters betaalde fl. 11.500 voor het pand. De transportakte werd ditmaal getekend bij notaris Russel. De verkopende partij, de limonadefabrikant E.J.H. Lucassen en lid van de NSB, verkocht het Joodse pand binnen zes maanden met fl. 2.000 winst door.

9.6 Notarissen

Notarissen waren een onmisbare schakel bij de gedwongen verkoop van Joodse panden. Zij formaliseerden en legaliseerden de verkoop. De transacties kwamen via bevriende makelaars, zoals De Pauw, binnen. Libourel komt in zijn onderzoek tot de conclusie dat zowel bij Joodse landbouwgronden als onroerend goed de verkoopprijzen aanmerkelijk lager lagen dan de marktprijs.⁵⁷⁵ Hij toont aan dat het verschil in de regel bij de notaris onder de tafel werd betaald. Daar kwam bij dat de NGV de verkoopprijzen vaststelde op 75% van de taxatiewaarde (die in de regel al lager uitviel). Dit moest de koop van een Joods pand financieel aantrekkelijk maken, maar gaf onbedoeld de makelaar en de notaris een extra winstmarge. Zoals aangegeven was de koop van Joods onroerend goed in Valkenburg verre van populair. Ook onder de lokale notarissen bestond doorgaans weerstand. De Ring Maastricht van de Notarissen verordonneerde dat geen medewerking verleend moest worden aan deze transacties. Daar werd in brede kring gehoor aan gegeven.⁵⁷⁶ Valkenburgse notarissen speelden geen rol bij de verkoop van Joods onroerend goed. Het gevolg is dat we in de transportaktes van Joodse panden steeds dezelfde notarisnamen tegenkomen. Verkoopaktes van Valkenburgse Joodse panden werden voornamelijk gepasseerd door de notarissen Frederic Gustav Hofer uit Beek en Charles H.D.M.J. Russel uit Eijsden. Hofer nam in Valkenburg het leeuwendeel van de transacties voor zijn rekening. In de VKB staat overigens bij deze transacties steeds de naam van het notariskantoor Van Konijnenburg vermeld. Maar notaris Hofer verklaarde na de bezetting tegen de aanklager van De Pauw: *“Op enkele uitzonderingen na heb ik deze acten als plaatsvervanger van Notaris Van Konijnenburg verleden”*.⁵⁷⁷ Notaris Russel was gouwleider

⁵⁷⁴ A.L. Leeuwen kocht in april/mei 1944 nog twee panden in Amsterdam aan de Nieuwe Heerengracht 109 en 109A. Notaris Hoffmann bleek betrokken bij veertig transacties van Joodse panden, voornamelijk in Eindhoven en omgeving.

⁵⁷⁵ Libourel, in: Adriani (red), 1946, p.71.

⁵⁷⁶ Uitspraak van notaris A.J. Derks tijdens proces tegen Russel – proces-verbaal, 30 september 1944, nr. 1310/740/1f (Schütz, 2016, p. 327).

⁵⁷⁷ HCL, Gemeentearchief Maastricht, Gemeentepolitie, 20108B, 1945, box123, dossier122, verklaring De Pauw p.10. Na zijn ontslag was het notaris Russel uit Eijsden die de meeste transporten voor De Pauw voor zijn rekening nam. Ten tijde van de overdracht van de Joodse

van het fascistische Zwart Front, overtuigd antisemiet en stapte later over naar de NSB.⁵⁷⁸ Hij transporteerde in Valkenburg zeven Joodse percelen als eerste koop en nog een pand als doorverkoop, voorts minstens zeventig Joodse panden in de rest van Limburg. In zijn omvangrijke studie over notarissen, wijdt Schütz maar liefst drie pagina's aan het dossier van notaris Russel.⁵⁷⁹ Na de bezetting moest deze zich verantwoorden voor zijn gedrag tijdens de bezetting. Zijn verdedigingslinie was die der *lijdelijkheid*: hij moest vanuit zijn positie wel meewerken aan de (toen) legale verkoop van panden: *“Ik ben in mijn zaken altijd zeer passief geweest en heb er geen kwaad in gezien dat de acten der jodenpanden mijn kantoor passeerden”*. Russel bleek 81 Joodse transportakten verleden te hebben met een totale waarde van fl. 726.105 bijna zes miljoen euro anno 2024. Het werd hem overigens niet aangerekend. Zijn beroep op lijdelijkheid werd gehonoreerd en na een advies van de Zuiveringsadviescommissie, schreef minister Kolfschoten van Justitie: *“Ik heb de eer U mede te delen, dat ik, overeenkomstig het advies van de Adviescommissie (...) geen termen aanwezig heb geacht eenigen maatregel (...) ten Uwen opzichte te nemen”*.⁵⁸⁰ Een onderzoek door het Tribunaal Maastricht naar vermeende collaboratie eindigde, mede door een handtekeningenactie voor steunbetuiging op touw gezet door zijn broer G.M.G.H. Russel, hoogleraar Fiscaal Recht te Nijmegen, tot vrijspraak van collaboratie.

9.7 Terugkeer en Rechtsherstel na de bevrijding

Met ruim 102.000 doden, volkomen ontwrichte sociale en familieverbanden, zonder woning, zonder bron van inkomsten en volkomen berooid moesten de naar schatting 38.000 overgebleven Nederlandse Joden na de bevrijding hun leven weer oppakken. Hoe deden ze dat? Was het een gemakkelijke weg? En werden ze bij hun zoektocht naar rechtsherstel en erkenning van hun leed door hun regering of gemeente gesteund? En natuurlijk de belangrijkste vraag: kreeg de Joodse gemeenschap na de oorlog erkenning voor het onrecht dat hun was aangedaan? Het antwoord is pijnlijk. Er was eerder ongeloof dan erkenning van het leed, en het rechtsherstel was moeizaam, tijdrovend en mentaal belastend. Voor de Joodse gemeenschap gold de periode na de bevrijding als een continuering van de onverschilligheid waarmee ze tijdens de oorlog werden geconfronteerd.

Opzet van het rechtsherstel

Al tijdens de oorlog werd in Londen, in samenspraak met de geallieerden, bepaald dat alle transacties die onder Duitse dwang tot stand waren gekomen, moesten worden teruggedraaid naar de situatie van voor de oorlog. Prioriteit had het rechtsherstel. Niet alleen de vergoeding voor de geleden oorlogsschade was belangrijk, maar bovenal het in hun recht herstellen van ontrechte Joden zodat zij weer als volwaardige burgers aan het economische en publieke leven

---

panden was notaris Louis Konijnenburg (1874-1948) op eigen verzoek met pensioen en verhuisd naar Den Haag. Hij kreeg op 20 oktober 1942 eervol ontslag. Kandidaat notaris F.G. Hoefer werd door de SG belast met de waarneming van het kantoor en op 31 mei 1943 benoemd tot notaris. Geraadpleegd op 4 mei 2024 van <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB08:000167020:mpeg21:p001> en <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB08:000165280:mpeg21:p001>.

⁵⁷⁸ Het Zwart Front van Arnold Meijer werd op 30 maart omgedoopt naar Nationaal Front. De beweging overtrof de NSB in antisemitisme.

⁵⁷⁹ Schütz, 2016, pp. 326-328.

⁵⁸⁰ HCL, Gemeentearchief Maastricht, Gemeentepolitie, 20108B, 1945, box 123, dossier 122, verklaring Russel p. 9; voorts NL-HaNA, CABR, 2.09.09, 95088 (2692), Rijkspolitie Maastricht; en NL-HaNA, CABR, inv. 49097 / Tribunaal Maastricht.

konden deelnemen. Deze zogenaamde *herstellende rechtvaardigheid* maakt dat slachtoffers van ontrechting de juridische mogelijkheid kregen de verkrijgers van hun goederen in rechte aan te spreken.⁵⁸¹ Om rechtsherstel mogelijk te maken werd in London al tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Commissie Rechtsverkeer in Oorlogstijd het rechtsherstel juridisch vormgegeven. Kern van het rechtsherstel werden twee (Koninklijke) Besluiten te weten E93: Besluit Bezettingsmaatregelen (17 september 1944) en Besluit E100 Besluit Herstel Rechtsverkeer.⁵⁸² Besluit E93 deed uitspraak over de rechtsgeldigheid van de Duitse verordeningen. Deze werden in drie categorieën ingedeeld met in categorie A de Duitse verordeningen die werden geclassificeerd als zijnde *nimmer van kracht (...) geweest*. Daaronder vielen onder andere de verordeningen over de arisering van bedrijven en de onteigening van Joods grondbezit (zowel landbouwgronden als onroerend goed), alsmede de beide LIRO-verordeningen (de verplichte rekeningen die Joden tijdens de bezetting bij de roofovername moesten afsluiten). Besluit E100 Herstel Rechtsverkeer regelde de opzet en uitvoering van het rechtsherstel.⁵⁸³ De Raad voor het Rechtsherstel (RRH) werd opgericht en belast met de uitvoering van het rechtsherstel. De organisatie bestond uit vier afdelingen, die elk met specifieke onderdelen van het rechtsherstel werden belast: de afdeling Rechtspraak, de afdeling Beheer (met het NBI), afdeling Effectenregistratie, de afdeling Voorzieningen Rechtspersonen en de afdeling Voorzieningen voor Afwezigen.⁵⁸⁴ Na de bevrijding volgde op 16 november 1945 Besluit F272 (Besluit tot wijziging van het Besluit herstel rechtsverkeer en van het Besluit Vijandelijk Vermogen), waarin nieuwe inzichten werden doorgevoerd en een afdeling Onroerend Goed aan de RRH werd toegevoegd.⁵⁸⁵

Uitgangspunt voor het rechtsherstelbeleid was dat de Joodse gemeenschap geen uitzonderingspositie kreeg toebedeeld bij het rechtsherstel, ondanks het feit dat deze groep bovenmatig en specifiek getroffen was door de ontrechting van de bezetter.⁵⁸⁶ Daarbij was de regering bij monde van minister van Financiën Liefstinck, van mening dat de Staat geen (financiële) aansprakelijkheid droeg bij het rechtsherstel. Als iemand verantwoordelijk was, dan waren het de Duitse bezetter en zijn handlangers, daar moest op worden verhaald.⁵⁸⁷ Kortom, het rechtsherstel zoals de Nederlandse regering het vorm gaf, kende behoorlijk wat tekortkomingen. Veraart concludeert in zijn studie naar ontrechting en rechtsherstel “...*dat (het) om die reden een pijnlijk en op onderdelen falend proces is geworden*”. Het maakte dat “(*...*) *het verkrijgen van restitutie of schadevergoeding voor de slachtoffers van ontrechting in Nederland een uiterst moeizame, onzekere en zenuwslopende aangelegenheid is geweest*”.⁵⁸⁸

⁵⁸¹ Veraart, 2005, p. 529.

⁵⁸² Belangrijk is te vermelden dat het rechtsherstel eigenlijk via een wet in formele zin had moeten worden geregeld. Maar door het ontbreken van de Staten-Generaal werd teruggevallen op een Besluit-vorm. Overigens maakte minister Liefstinck dankbaar gebruik van deze situatie door nog net voor het aantreden van een nieuw parlement Besluit F272 af te kondigen waarin hij de goede trouw bewijst voor het in bezit hebben van Joodse effecten omdraaide, met voor de oorspronkelijke Joodse eigenaar ernstige negatieve consequenties: zie o.a. Lipschits, 2001, p. 66. Hierbij kregen ook vertegenwoordigers van de beurs en banken onevenredig veel invloed op rechtsherstelwetgeving.

⁵⁸³ Aalders, 2001, pp. 44 ev.

⁵⁸⁴ Ibidem, pp. 44-45.

⁵⁸⁵ Vos & Ter Braak, 2013, p. 28.

⁵⁸⁶ Dit uitgangspunt is ook uniek binnen het rechtsherstel. Andere westerse landen creëerden wel deze uitzonderingspositie waardoor het rechtsherstel veel soepeler en slagvaardiger werd. (Vergelijk de situatie in België en Frankrijk, zoals beschreven door Veraart in zijn dissertatie).

⁵⁸⁷ Minister Liefstinck zag er verder nauwkeurig op toe dat het rechtsherstel van Joden niet ten koste ging van het economische herstel. Hij aarzelde dan ook niet in het juridisch proces in te grijpen wanneer hem dat uitkwam, zoals in 1952 toen hij het rechtsherstel van voormalige Joodse effecten stillegde.

⁵⁸⁸ Veraart, 2005, p. 530; Aalders, 2001, pp. 44 ev.

Daarbij was er geen ondersteuning vanuit de overheid (nationaal of lokaal) voor Joden die ontrecht waren.

De richtlijnen voor de toepassing van het rechtsherstel kenmerkten zich door een pragmatische maar ook flexibele benadering van het rechtsherstel. De RRH was bevoegd alle vermogensrechtelijke zaken geheel of gedeeltelijk nietig te verklaren, zodat zaken en (eigendoms)rechten aan de oorspronkelijke eigenaar konden worden teruggegeven. De pragmatische insteek leidde in de praktijk tot onduidelijkheid en in veel gevallen zelfs tot rechtsongelijkheid omdat elke casus weer opnieuw moest worden gewikt en gewogen, zonder dat heldere spelregels waren vastgelegd. Veraart wijst hierbij op de open normen en de grote nadruk op *redelijkheid* en *billijkheid* die bij het rechtsherstel moesten worden betracht.⁵⁸⁹ Het zijn met name deze moreel ethische begrippen die vijftig jaar later weer opspelen. Was de invulling wel redelijk en billijk vanuit het perspectief van de Joodse slachtoffers?

Daarbij kwam de bepaling dat alle aangestelde raadsleden de aanwijzingen van de betrokken ministers dienden te volgen, waardoor de grondwettelijk scheiding der machten onder druk stond. Deze bepaling gold overigens niet voor de afdeling Rechtspraak die bestond immers uit onafhankelijke door de Kroon benoemde rechters.⁵⁹⁰

Rechtsherstel bij onroerend goed

Een belangrijk uitgangspunt voor rechtsherstel was dat de oorspronkelijke, in de meeste gevallen Joodse, eigenaar geen voordeel mocht behalen uit het rechtsherstel. Dat betekende in de praktijk dat ook de positie van de nieuwe bezitter (bijvoorbeeld een oorlogskoper) moest worden meegewogen in het herstelproces. De regering was bovendien van mening dat er wel degelijk een reden kon zijn niet over te gaan tot rechtsherstel namelijk als sprake was van te goeder trouw. Als de bezitter van Joods onroerend voldoende aannemelijk kon maken dat hij te goeder trouw was geweest bij de aankoop, dus dat hij aannemelijk kon maken dat hij niet wist of kon weten dat het om een voormalig Joods eigendom ging, dan genoot de bezitter volledige rechtsbescherming en werd het Joodse pand (of ander eigendom) niet hersteld en mocht hij het Joodse eigendom behouden. Deze situatie kwam met enige regelmaat voor bij onroerend goed omdat oorlogskopers de Joodse panden vaak onder de marktprijs aankochten en vervolgens via stromannen doorverkochten, zodat de oorspronkelijke link met de Joodse eigenaar werd verdoezeld. Als te goeder trouw werd vastgesteld dan kon de oorspronkelijke Joodse eigenaar geen aanspraak maken op het pand en moest hij genoegen nemen met een ongewisse vordering op een Duitse roofinstelling (de LIRO of de *Vermögenverwaltungs- und Renteanstalt* (VVRA), want daar was immers het koopbedrag tijdens de oorlog gestort). Overigens werd te goeder trouw bij Joodse panden maar mondjesmaat geaccepteerd omdat de RRH, gaandeweg, steeds meer van mening werd dat elke koper via het kadaster kon weten dat het om een Joods pand ging.⁵⁹¹

Billijkheid speelde ook op een andere manier door bij het herstellen van onroerend goed. Voor elke rechtsherstelsituatie werd voorgeschreven dat het via *minnelijke schikking* tot stand moest komen. In de praktijk betekende het dat de Joodse eigenaar het initiatief moest nemen om om de tafel te gaan met de oorlogskoper en in gezamenlijkheid en onder leiding van een

⁵⁸⁹ Veraart, 2005, pp. 530 ev.

⁵⁹⁰ Met de kanttekening dat tegen een uitspraak van de afdeling Rechtspraak niet in beroep kon worden gegaan.

⁵⁹¹ Aalders, 2001, pp. 44 ev. Vos & Ter Braake, 2013, pp. 28 ev.

aangewezen notaris (niet zelden dezelfde notaris die de gedwongen verkoop had geregeld) tot een compromis te komen. De schikking leidde in de meeste gevallen tot een ingewikkelde rekensom waarbij de oorlogskoper zijn gemaakte kosten over de periode dat hij het pand in bezit had, zoals kosten voor onderhoud, investeringen, belastingen en eventueel afgesloten hypotheek kon verhalen op de Joodse eigenaar. Daar moesten vervolgens weer opbrengsten (vaak huuropbrengsten) en de kosten voor het rechtsherstel van worden afgetrokken. De koopprijs die de oorlogskoper voor het pand had betaald (en die direct werd gestald bij de roofoorganisatie VVRA of LIRO) werd bij een minnelijke schikking weggestreept tegen de vordering die de Joodse eigenaar had op de Duitse roofoorganisatie. In de praktijk betekende het dat de vordering over ging op de oorlogskoper, die zijn aankoopgeld moest zien terug te krijgen van de LIRO of VVRA (het zogenaamde cederen). Na vele jaren werd ongeveer 85% van de vordering op een Duitse roofobank uitgekeerd. Het resterende deel (10-20%) werd uiteindelijk nog veel later door de Nederlandse regering bijgepast. Kortom, uiteindelijk leed een oorlogskoper van Joods onroerend goed amper financieel verlies. Voor de Joodse eigenaar, daarentegen, betekende rechtsherstel dat hij van tevoren nooit wist of hij zijn rechtmatige eigendom wel terug zou krijgen. In ieder geval moest hij kosten maken om de procedure te kunnen voeren en kon de procedure zeer tijdrovend zijn zeker als de bezitter de procedure wilde dwarsbomen en niet wilde meewerken aan een oplossing. Kortom, de uitkomst van de minnelijke schikking viel voor de Joodse eigenaar financieel nogal eens nadelig uit. De minnelijke schikking werd vervolgens opgesteld door een notaris en door een gedelegeerde (die de leiding had over de organisatie van een afdeling binnen een rayon) bekrachtigd. In enkele gevallen wanneer beide partijen niet tot een vergelijk kwamen, of de oorlogskoper het pand niet wilde afstaan, volgde een procedure bij de afdeling Rechtsspraak. Die bekeek het dossier en wees vonnis dat bindend was voor beide partijen.

Rechtsherstel Joodse panden in Valkenburg

In tabel 1 is in de laatste drie kolommen een overzicht gegeven van het rechtsherstel van de verkochte en onder beheer gestelde percelen. De conclusie luidt dat voor alle percelen rechtsherstel heeft plaatsgevonden: elf percelen via een procedure bij de Raad voor het Rechtsherstel, waarbij tien zijn afgewikkeld middels een minnelijke schikking. Het voorstel tot schikking werd vervolgens door de RRH bekrachtigd zodat de akte kon passeren en het rechtsherstel definitief werd. Eén perceel kon niet via een minnelijke schikking worden hersteld, waarna de RRH een gerechtelijke uitspraak deed over het gerezen geschil. We gaan later dieper in op deze casus. Bij een minnelijke schikking kan in het betreffende RRH-dossier de overeenkomst worden teruggevonden en de financiële afspraken worden geanalyseerd. Naast het herstel van elf percelen via RRH-afspraken heeft het rechtsherstel van de overige elf percelen via aanpassing van de kadastrale legger plaatsgevonden. De onderbeheerstelling werd van kracht door het bijschrijven van twee zinnen in de kadasterlegger, waarna het niet mogelijk meer was over het eigendom te beschikken zonder overleg met de beherende instantie. Na de bevrijding in september 1944 verordonneerde het Militair Gezag dat de onderbeheerstelling in de kadasterboeken kon worden doorgestreept, waarmee het beheer werd opgeheven en het eigendom over het perceel weer in handen kwam van de oorspronkelijke Joodse eigenaar. Zeven verkochte percelen werden via de kadasterlegger hersteld. Het nadeel van deze methode bij de verkochte panden is dat in de legger geen informatie is opgenomen over de afspraken die

zijn gemaakt tussen de oorlogskoper en de Joodse eigenaar, zodat het niet duidelijk is of de laatste er financieel op achteruit is gegaan.

Uit figuur 3 blijkt dat het rechtsherstel via de RRH-procedure de meeste tijd vergde. Gemiddeld vond rechtsherstel via deze procedure pas in 1951 plaats, met als uitersten het eerste rechtsherstel in 1946 van het dubbelpand Wilhelminalaan 58/60 van Edgar Huiman, en de twee laatste percelen die pas in 1955 in recht werden hersteld: het pand in de Berkelstraat 15 van Servaas Soesman en het bouwland aan de Daelhemerweg van Edgar Huiman.

Figuur 3

Aantal herstelde Valkenburgse percelen via RRH of Kadastrale legger naar jaartal

Bron. Berekening op basis van VKB en Kadastergegevens

De oranje kolommen geven de verdeling weer van het rechtsherstel via de kadastrale legger. Deze procedure verliep aanmerkelijk vlotter (gemiddelde 1948), maar als we de niet verkochte percelen buiten beschouwing laten (er hoefde immers geen regeling te worden getroffen) dan zien we dat ook de legger-procedure lange tijd kon vergen met zelfs twee uitschieters waarbij het herstel pas in 1956 plaatsvond: namelijk bij het dubbelpand Nieuweweg E7/8 en het pand aan de Daelhemerweg aan de Poort van de erven Cahn. De conclusie moet dan ook luiden dat het rechtsherstel moeizaam op gang kwam en veel tijd en moeite in beslag nam. Daar kwam bij dat de niet teruggekeerde Joodse eigenaren (in Valkenburg waren dat tien van de zestien Joodse eigenaars) moesten worden vertegenwoordigd door bewindvoerders en dat afgewacht moest worden of de vermiste eigenaar daadwerkelijk was overleden. Daarnaast waren de oorlogskopers vaak verdwenen naar Duitsland of waren geïnterneerd vanwege een onderzoek naar hun handelen tijdens de bezetting.

9.8 Casuïstiek

Casus 1: Rechtsherstel Wilhelminalaan 68/70

Het eerste Joodse pand dat in Valkenburg werd verkocht, én in eigendom werd hersteld, was het dubbelpand aan de Wilhelminalaan 68/70.⁵⁹² Het woonhuis met magazijn was eigendom van Edgar Huiman en zijn vrouw Annie Muller. Tijdens de bezetting woonden Aaltje Muller, de jongste zus van Annie, en Lenie Frankenhuis-Muller, een oudere zus bij het Joodse echtpaar in. Het pand werd op 8 juni 1942 gekocht door de Rijksduitser Heinrich Daumen. Daumen woonde twee straten verderop in de Oranjelaan 1 en dreef een elektronicawinkel. Vanaf 1943 was Daumen als aannemer nauw betrokken bij de *Organisation Todt* (OT).⁵⁹³ Onderzocht werd in hoeverre de bomvrije mergelgrotten in de omgeving van Valkenburg geschikt waren om productieonderdelen van de Duitse oorlogsindustrie over te nemen. Vanaf februari 1944 werd begonnen met het inrichten van de geselecteerde mergelgrotten via het zeer geheime *Kriegsentscheidend Sonderbauprogramm*. Daumen vestigde in die tijd in het Joodse pand zijn bedrijf *OT-Einheit Firma Heinrich Daumen*, die opdracht had gekregen het elektrische transformatorstation in de grotten aan te leggen.⁵⁹⁴ Hij werkte hierbij nauw samen met de Valkenburgse transportbedrijven van de NSB'ers A.H.V.J. Smeets en J.H.C. Defresne. Defresne bleek overigens een volle neef van de vrouw van de NSB'er Gustaaf de Pauw, de Maastrichtse makelaar die de helft van de Joodse panden in Valkenburg verkocht, waaronder Wilhelminalaan 68/70. Het bouwproject werd vroegtijdig afgebroken vanwege de komst van de Amerikanen. Daumen vluchtte op 12 september 1944 als één van de laatsten uit Valkenburg, “(...) samen met andere Duitschers, enige N.S.B.'ers en de W.A.-man Smeets van alhier” (bedoeld wordt A.H.V.J. Smeets - auteurs).⁵⁹⁵ Daumen werd na de bevrijding gearresteerd met fl. 50.000 cash op zak, die in beslag werden genomen en samen met de rest van zijn vermogen als vijandelijk vermogen onder beheer werden gesteld bij de kandidaat-notaris J.P.A. Theunissen in Valkenburg. Hoe ging het verder met het rechtsherstel? Huiman overleefde zoals we eerder zagen door onderduik en betrok vrijwel meteen na de bevrijding zijn leegstaande (en leeggeroofde) woning en magazijn in de Wilhelminalaan. Na een gesprek met Theunissen zette Huiman twee acties op touw. Enerzijds richtte hij zich in een brief tot het NBI waarin hij verzocht om zijn geleden schade, die hij becijferde op fl. 4.800, uit het vermogen van Daumen te vergoeden. Anderzijds zette hij een rechtsherstelprocedure in gang. Op 15 juli 1946, ongekend snel, keurde de RRH de minnelijke schikking tussen Huiman en de beheerder van het vermogen van Daumen, kandidaat-notaris Theunissen, goed. Huiman kreeg het volle eigendom over het onroerend goed weer terug. Daarnaast kreeg Huiman fl. 2.605,97 toegewezen wegens “(...) niet genoten huren, gemis van genot en verdere schadeloosstelling,

⁵⁹² NL-HaNA, RRH, 2.09.48, dossier N8506.

⁵⁹³ Organisation Todt, was een Duits bouwbedrijf dat tussen 1933 en 1945 allerlei bouwprojecten voor de Nazi's uitvoerde zoals de aanleg van de Autobahnen. Tijdens de bezetting was het bedrijf nauw verbonden aan de bouw van de *Atlantikwall*, wegen, spoorwegen, bunkers waarbij op ruime schaal gebruik gemaakt werd van arbeiders die werden opgeroepen voor de *Arbeitseinsatz*. In Nederland werkte de OT veel met lokale aannemers zoals Daumen. Zie verder: Odekerken, R. (2020). Organisation Todt 1944 – Valkenburg. In: 't Sjtengelke, jr. 27 nr. 54. Geraadpleegd op 23 november 2024 van <https://www.houthem.info/artikelen/S54-2850.pdf>.

⁵⁹⁴ Naast Daumen waren J.H. Hensels (Borgharen) en de Belg Berghs bij de bouw betrokken. De Rijksduitser Franz Ponzlet werkte als *Betriebsführer*; hij was eerder lid van het sabotagecommando van de Duitse Abwehr die op 10 mei 1940 in Maastricht de Maasbruggen moest veroveren, een actie die schromelijk mislukte (zie Van Rijsselt & Van Rijsselt (in voorbereiding), 10 mei 1940: De slag om Maastricht).

⁵⁹⁵ Daumen verklaarde na de bevrijding dat Smeets op zijn vlucht voor de Amerikanen de vuilnisauto en de brandweerauto van Valkenburg had geconfisqueerd waarna het gezelschap Volksduitsers en NSB'ers richting het noorden probeerden te ontsnappen. Bron: HaNA, CABR, 2.09.09, toegang 48947 (A.H.V.J. Smeets).

na aftrek van alle op de huren drukkende lasten en onderhoudskosten".⁵⁹⁶ Een nadere specificatie van het bedrag ontbreekt. De kosten van het rechtsherstel fl. 283,- kwamen voor rekening van Daumen. De vordering die Huiman had op de NGV, zijnde de aankoopsom van fl. 18.000, kwam hiermee te vervallen en ging over op de oorlogskoper. In hoeverre Daumen dit bedrag of een deel ervan, later heeft geïnd is onduidelijk. Zeker is wel dat zijn vermogen als vijandelijk vermogen was aangemerkt en uiteindelijk, na aftrek van alle uitstaande betalingen, aan de Nederlandse Staat verviel.

Casus 2: Rechtsherstel van bouwland Daelhemerweg

Dat procedures niet altijd snel en soepel verliepen, merkte dezelfde Edgar Huiman toen hij het bouwperceel aan de Daelhemerweg (dat bekend stond als de Konijnsgracht) in eigendom terug wilde krijgen. De oorlogskoper de NSB'er Lodewijk Hubertus Geurts weigerde elke medewerking aan het rechtsherstel. Huiman kon weliswaar op 1 oktober 1944 weer bezit nemen van het perceel, maar het uiteindelijke rechtsherstel werd pas op 8 juni 1955 (ruim elf jaar na de bevrijding van Valkenburg) beslecht door een gerechtelijke uitspraak van de RRH op het gerezen geschil. De reden dat de caféhouder Geurts niet mee wilde werken, lag besloten in een andere rechtsherstelzaak. Geurts had naast het bouwperceel van Huiman ook het woonhuis aan de Wilhelminalaan 44 van de Joodse muzikleraar Hertogs gekocht. Ook Hertogs had de

Document 3

Verslag van bespreking notaris ten behoeve van rechtsherstel bouwland Huiman

~~RECHT~~ VOOR HET RECHTSHERSTEL
Ald. Ont. Goederen
Huisman / Geurts
Doss. 352

Bespreking met Notaris Schoenmaecker
op 1 Juni 1953.

Concept akte gereed, maar.
Geurts wil niet meewerken.

Afd. zal Geurts bezoeken

Deze belooft mede te werken
als het herstel NGV in
rechtsherstel geschil Hertog/Geurts
is ontvangen.

Besproken met NGV.
Toegezegd hem toe te sturen een
afschrift van de akte.

Huisman/Geurts
doss. 352

"Bespreking met notaris
Schoenmaecker op 1 juni 1953.
Concept akte gereed, maar
Geurts wil niet meewerken. Afd.
zal Geurts bezoeken. Deze
belooft mede te werken als
uitkering NGV in
rechtsherstelgeschil
Hertog/Geurts is ontvangen.
Besproken met NGV. Toegezegd
hem toe te sturen een afschrift
deze akte."

Bron. NL-HaNA, RRH, 2.09.48, dossier 8505

⁵⁹⁶ Huiman kocht na de bevrijding een deel van de in beslag genomen inboedel van de NSB-burgemeester Schmalbach (die deels bestond uit geroofde spullen). HaNA, NBI, 2.09.16.13, inv. 160348, dossier Schmalbach.

bezetting overleefd door onderduik en nam vrijwel meteen zijn intrek in zijn voormalige huis. Het rechtsherstel werd via een schikking buiten de RRH om geregeld en is vervolgens in de kadasterlegger in 1948 vastgelegd.

Afgeleid kan worden dat Geurts aanspraak maakte op de aan hem gecedeerde vordering bij de NGV van fl. 5.000 het bedrag dat hij betaalde voor het Joodse pand. Uit een briefje in het rechtshersteldossier van Huiman blijkt dat in 1953 nog steeds geen uitbetaling van Geurts' vordering op de NGV had plaatsgevonden. Geurts stond op het standpunt dat hij pas mee wilde werken aan rechtsherstel met Huiman als de uitkering van de NGV in de zaak met Hertogs was afgehandeld. Hij weigerde vervolgens elke medewerking en verscheen op geen enkele afspraak.

Huiman zette door, schoot de kosten van de regeling (fl. 84,25) voor en verzocht de RRH een uitspraak te doen in het geschil, nu hij met de tegenpartij niet tot een minnelijke schikking kon komen. De RRH deed uiteindelijk in 1955 uitspraak, herstelde het eigendom van het bouwperceel en cedeerde de vordering van de aankoopsom op de NGV van fl. 1.100 aan de oorlogskoper Geurts, na aftrek van het gedeerde exploitatieverlies (begroot en vastgesteld op fl. 15,-) en de voorgeschoten kosten (fl. 84,25). Hiermee kwam een einde aan het langst lopend geschil in Valkenburg.

Casus 3: Rechtsherstel Berkelstraat 15 van Soesman

Het pand Berkelstraat 15 was het gemeenschappelijk eigendom van het bejaarde Joodse echtpaar Servaas Soesman en Emma Horn. Beide echtelieden gaven gehoor aan de oproep om op 8 april 1943 naar Kamp Vught te vertrekken. De zieke Servaas Soesman werd onderweg opgenomen in het ziekenhuis in Maastricht en overleed anderhalve maand later op 26 mei 1943.⁵⁹⁷ Zijn echtgenote Emma Horn kwam terecht in kamp Vught waar zij enkele weken na haar aankomst aan de geleden ontberingen overleed. Het pand Berkelstraat 15 werd op 28 oktober 1942 middels een voorlopig koopcontract door het ANBO-kantoor in Maastricht verkocht aan de Valkenburgse NSB'er Willem Hubert Speetjens. Speetjens betaalde fl. 7.000 voor het pand. Bij de bevrijding van Valkenburg raakte het pand door een granaatinslag zwaar beschadigd.⁵⁹⁸ In 1947 werd het pand voor een bedrag van fl. 6.500 door de aannemer Duykers hersteld. Na de bevrijding voerde het NBI het bewind over het vermogen van het echtpaar Soesman, waaronder het pand Berkelstraat 15.⁵⁹⁹

Inmiddels was een rechtsherstelprocedure in gang gezet door de bewindvoerder. Omdat het echtpaar Soesman-Horn in Nederland was overleden, was hun overlijden al in 1948

Berkelstraat 15 met familie Soesman en enkele burens
(Familiearchief Soesman)

⁵⁹⁷ Servaas Soesman overleed overigens in het Joodse ziekenhuis in Maastricht en niet, zoals Van Betuw (1999) stelt: "Van Maastricht ging het naar Aken, waar de heer Soesman als oud en ziek (en dus niets "waard") werd afgezonderd en "beseitigt" (!)." ⁵⁹⁸ Schade werd geregistreerd bij de Schade-Enquête-Commissie in Maastricht onder nummer 36176.

⁵⁹⁹ HaNA, NBI, 2.09.16.13, nr. 173698, dossier Soesman-Horn.

ingeschreven in het bevolkingsregister en werd het bewind op 1 juni 1948 opgeheven en de verdeling van de erfenis overgedragen aan notaris Gemmeke in Maastricht.

Een gepubliceerd verslag door Jan (Jules) van Betuw van 12 augustus 1999 op de website voor de Valkenburgse verzetsleider Pierre Schunck bevat een aantal onjuistheden ten aanzien van het rechtsherstel van het pand.⁶⁰⁰ Op de eerste plaats over de erfgenamen. Van Betuw geeft aan dat Emma Horn al haar kostbaarheden bij bekenden had ondergebracht en de bewijzen had overhandigd aan mevr. Schunck. Van Betuw: *“Maar aan het eigen huis of een testament was nog niet gedacht. Paul (Schunck – auteurs) regelde ook dat. Een al geruime tijd naar Amerika geëmigreerde broer van mevrouw Soesman werd universeel erfgenaam.”* De feiten liggen anders. In het NBI-dossier van Soesman-Horn is een schrijven van notaris Gemmeke van 1 september 1954 aan het NBI waarin hij constateerde dat Emma Horn in haar testament van 29 januari 1913 haar gehele nalatenschap bij haar overlijden overdroeg aan haar echtgenoot, Servaas Soesman (zie document 4). Emma Horn overleed zoals gezegd een maand

Document 4

Brief van Notaris Gemmeke aan het NBI omtrent erfenis Soesman

L. P. J. GEMMEKE
NOTARIS
MAASTRICHT
TELEFOON KANTOOR 4797
WOONHUIS 5605
POSTREKENING No. 63838

MAASTRICHT, 1 September 1954.
VRUTHOF 31

HET NEDERLANDSCHE BEHEERSINGSTITUUT,,
Kon. Gracht 98,
's-GR A V E N H A G E.-

Uw schrijven dd. 31-8-'54.
No. Doss. 7390/4.
Afdeling Nab.

Onderwerp: nalatenschap
S. Soesman.

2 SEP 1954
7390/4 RAO
T.K. 3/9

Mijne Heeren,

In antwoord op Uw nevenstaand schrijven, deel ik U mede, dat Mevrouw Emma Soesman geboren Horn bij akte van uitersten wil, verleden voor Notaris Haenen, alhier, 29 Januari 1913 - onder herroeping van alle vroegere uiterste wilsbeschikkingen - tot erfgenaam harer geheele nalatenschap heeft benoemd haar echtgenoot, den Heer Servaas Soesman; laatstgenoemde is overleden na zijn echtgenote en zijn nalatenschap wordt geheel verkregen door de familie Soesman.

Meenende U hiermede voldoende te hebben ingelicht, verblijf ik,

Hoogachtend,

*Wat zijn te landaanders?
geen ons schijnt van 3/8
ja. Hebben met land
niet te maken J. van*

[Handwritten signature]

Bron. NBI-dossier HaNA, NBI, 2.09.16.13, nr. 173698, dossier Soesman-Horn.

Toelichting. Met vulpen is de vraag toegevoegd of de familie Soesman wel Nederlanders waren, omdat het anders mogelijk om vijandelijk (Duits) vermogen zou gaan. Dit wordt in hetzelfde stukje duidelijk: "Hebben met Duitsers niets te maken".

⁶⁰⁰ Jan van Betuw, 1999, *Aasgiere na de tweede wereldoorlog; waarin een klein land nog kleiner kan zijn*. Het betreft een verslag van een gesprek dat hij voerde met Gerda Schunck-Cremers in Valkenburg, een vroegere buurvrouw van de Soesmannen. Geraadpleegd op 12 november 2024 van <https://www.aachen-webdesign.de/verzet/biogrPS.php?lang=nl#soesman>. Van Betuw (1923-2015) was koerier voor het verzet in Heerlen; onduidelijk is wanneer het gesprek plaatsvond; in ieder geval zijn veel details niet correct gebleken. Ook zijn conclusie over de kostbaarheden en geld die in bewaring waren gegeven blijkt onjuist (zie ook volgend hoofdstuk). We hebben bewust het verslag als uitgangspunt genomen om aan te geven hoe (deels) onjuiste verhalen in de wereld komen die een eigen leven gaan leiden. Er ontstaat dan een beeld over de gebeurtenissen tijdens de bezetting die niet altijd corresponderen met de historische feiten.

eerder dan haar echtgenoot. Het betekende concreet dat de gehele erfenis naar de erfgenamen van de familie Soesman ging en niet naar de erfgenamen van de familie Horn.^{601 602}

Het opsporen van nog levende Joodse erfgenamen van Servaas Soesman was, zoals in nagenoeg alle gevallen waarin erfenissen van vermoorde Joden moesten worden afgehandeld, een hels karwei dat veel tijd vergde en pas in 1955 nadat alle erfgenamen waren opgespoord kon worden afgerond.⁶⁰³ Vervolgens kon de minnelijke schikking tussen de erfgenamen en de oorlogskoper worden afgehandeld. De minnelijke schikking van het rechtsherstel van Berkelstraat 15 werd op 17 maart 1955 door de afdeling onroerend goed van het RRH bekrachtigd. De minnelijke schikking hield in dat op de eerste plaats het eigendom werd hersteld. Op de tweede plaats verkochten de erfgenamen vervolgens het perceel weer aan de oorlogskoper die er fl. 10.131,63 voor betaalde. De kosten die Speetjens had betaald aan grondbelasting, straatbelasting en brandverzekering over de periode 1947 – 1954 (fl. 368,37) kwamen voor rekening van de erven. De kosten voor het herstel van de oorlogsschade en de nog openstaande schuld kwamen voor rekening van Speetjens. Ook de kosten voor het hele rechtsherstel, inclusief advocaatkosten, kwamen voor rekening van Speetjens. De vordering van fl. 7.000 die de erfgenamen hadden op de NGV werd gecedeerd aan Speetjens. In dit specifieke geval verwierf de oorlogskoper uiteindelijk definitief het eigendom over het Joodse pand binnen de regeling van de minnelijke schikking. Van Betuw stelt ten onrechte in zijn relaas dat: “(...) *het pand openbaar werd verkocht en dat de enige bieder, een ex-NSB’er, er bleef wonen*”. Weliswaar bleef Speetjens eigenaar maar als resultaat van een minnelijke rechtsherstelschikking en niet door een openbare verkoop. Van Betuws eindconclusie “*Zo eigende de Nederlandse Staat zich de eigendommen van vermoorde Joden toe*” snijdt dan ook geen hout. Weliswaar verdiende de Nederlandse Staat via meerdere heffingen van successierechten aan de erfenissen van vermoorde Joden, maar er werden, zeker in Valkenburg, geen Joodse panden in het openbaar verkocht.

Casus 4: Straatbelasting en vordering gemeentebelastingen

Een belangrijke onderzoeksvraag heeft betrekking op de navordering van gemeentebelastingen: heeft de gemeente Valkenburg gemeentebelastingen, zoals de straatbelasting en de grondbelasting, aan (afwezige) Joden opgelegd? Onderzoek in de gemeentelijke archieven wees uit dat alle kasstukken die betrekking hebben op de bezetting en de eerste vijf jaar na de bevrijding zijn vernietigd. Een eerste conclusie is dan ook dat niet is na te gaan of de gemeente Valkenburg belastingnaheffingen aan Joodse inwoners had opgelegd.

Wel is komen vast te staan dat uit alle rechtshersteldossiers blijkt dat, zoals gangbaar was, de grondbelasting en de straatbelasting door de Joodse eigenaren hetzij direct hetzij indirect (via de minnelijke schikking achteraf) zijn betaald. De Joodse eigenaar was immers (theoretisch) eigenaar gebleven en moest derhalve de belastingen voldoen. Maar in de periode van onderduik of afwezigheid kon de Joodse eigenaar, geheel buiten zijn schuld en mede door

---

⁶⁰¹ Overigens was minister Liefstuck van Financiën van mening dat bij elk overlijden successierechten moesten worden betaald, waardoor de onrechtvaardige situatie ontstond dat over het vermogen van de echtelieden twee keer successierechten moesten worden betaald: één keer bij het overlijden van Emma Horn en één keer bij het overlijden van Servaas Soesman, zodat de Nederlandse Staat twee keer profiteerde van hun overlijden. Lipschits, 2001, pp. 142 ev.

⁶⁰² Dat maakte de reis van Pierre Schunck naar de broer van Emma Horn in New York, waarbij hij het zogenaamde “testament” overhandigde overbodig. Overigens wordt uit stukken niet duidelijk of het document werd opgestuurd of werd overhandigd.

⁶⁰³ Uiteindelijk vond de notaris als erfgenamen: twee kinderen van zijn overleden broer Charles, twee kinderen van zijn overleden neef, twee kinderen en het kleinkind van zijn overleden broer Jacob.

toedoen van dezelfde overheid, niet over zijn woning beschikken. Artikel 8 van de *“Verordening op de heffing en invordering eener belasting, onder de naam Straatbelasting in de gemeente Valkenburg”* van 1946 bood evenwel een oplossing: *“Voor gebouwde eigendommen, die met hun gebouwde aanhoorigheden gedurende twaalf achtereenvolgende maanden ongebruikt en onverhuurd gebleven zijn, wordt aan hem, die gedurende dat gehele tijdvak is aangeslagen, de belasting teruggeven.”* En verder: *“Ter bekoming van teruggaaf moet de belanghebbende binnen dertig dagen na den termijn, als in het vorige lid bedoeld, een schriftelijke verzoek daartoe indienen bij Burgemeester en Wethouders”*.⁶⁰⁴ Kortom, op basis van dit artikel konden alle Valkenburgse Joden of hun erven de straatbelasting en (een deel van de) grondbelasting terugvorderen. De vraag blijft onbeantwoord of de Joodse huiseigenaren en hun erven van deze regeling weet hadden en of zij hierop geacteerd (konden) hebben. Overigens is ook de vraag of de dertig dagen clausule een harde eis was. Artikel 8 kan zo gelezen worden dat de gemeente betaalde belastingen op basis van billijkheid moet restitueren. De dertig dagen termijn lijkt ons gelet op de bijzondere omstandigheden van die tijd zonder meer niet van toepassing. Dit moet leiden tot de conclusie dat de gemeentebelastingen die de Joodse grondeigenaren (en hun erven) hebben betaald gerestitueerd moe(s)ten worden. Uiteraard kan niet nagegaan worden of Joodse eigenaren gebruik hebben gemaakt van de restitutieclausule. Toch lijkt het zeer aannemelijk dat dat niet gebeurd is, zeker omdat in veel gevallen de erven die het rechtsherstel in gang zetten afkomstig waren van buiten de gemeente en niet op de hoogte waren van de restitutiemogelijkheid. Het lijkt ook zeer aannemelijk dat de gemeente na de bevrijding niet proactief de belastingen heeft gerestitueerd, zeker ook omdat de rechtsherstelprocedures soms jarenlang voortsleepten, en de inhoud van de minnelijke schikkingen voor de gemeente onbekend was.

9.9 Conclusie

De eerste conclusie van het onderzoek naar de roof van onroerend goed is dat de gemeente Valkenburg-Houthem en de gemeente Berg en Terblijt tijdens de bezetting geen Joods onroerend goed hebben aangeschaft. Dat maakt dat de betrokkenheid van het gemeentebestuur op dit vlak geen verwijten kunnen worden gemaakt. Een tweede conclusie is dat de inwoners van Valkenburg, haar makelaars en notarissen zich niet hebben ingelaten met het aankopen of faciliteren van de aankoop van Joods onroerend goed. De enigen die Joods onroerend goed verwierven waren zeven Valkenburgse NSB'ers, drie Rijksduiters en een Duitse naziorganisatie (NSV).⁶⁰⁵ Deze waren verantwoordelijk voor de koop van achttien Joodse onroerend goed percelen (zowel panden als bouwterreinen). Vier percelen werden uitsluitend onder beheer gesteld en niet verkocht. De derde conclusie betreft de navorderingen van gemeentelijke belastingen. We constateren dat Joodse eigenaren alle gemeentebelastingen hebben betaald over de periode van hun “afwezigheid” (via de minnelijke schikkingen) en dat zij (of hun erven) geen restitutie hebben kunnen aanvragen over de periode dat zijn geen gebruik

---

⁶⁰⁴ HCL, Gemeente Valkenburg, 40.007A, inv. 2939, Verordeningen 1946, 1947.

⁶⁰⁵ En een Amsterdammer die twee percelen kocht, waarover verder niets bekend is.

hebben gemaakt van hun eigendom. De gemeente Valkenburg heeft naar onze mening een ereschuld wat betreft de niet gerestitueerde gemeentelijke belastingen.

Alle oorlogskopen van onroerend goed en alle onderbeheerstellingen zijn na de bevrijding in recht hersteld. Het herstel verliep ofwel via een onderlinge afspraak tussen (de erven van) de rechtmatige eigenaar en de oorlogskoper, ofwel via een juridische minnelijke schikkingsprocedure bij de RRH. De inhoud van de herstelovereenkomsten wisselde van pand tot pand. In slechts één geval frustreerde een NSB'er de rechtsgang en moest een gerechtelijke uitspraak van de RRH uitkomst bieden. Wat eveneens opvalt is dat de voortgang bij het proces tot rechtsherstel aanzienlijk werd vertraagd door de afwezigheid van de gevluchte of geïnterneerde oorlogskoper en het feit dat hij onder beheer was gesteld. In veel gevallen nam de Joodse eigenaar, in tegenstelling tot de richtlijnen, de kosten van de notaris, de advocaat en de herstelprocedure voor zijn rekening zodat het rechtsherstelproces kon worden afgerond. Daar stond dan een vordering op de oorlogskoper tegenover, maar het is uit de beschikbare bronnen niet altijd duidelijk of de oorlogskopers hun terugbetalingsverplichtingen zijn nagekomen. Ook is onduidelijk of de oorlogskopers hun vorderingen op de NGV hebben uitgekeerd gekregen. In het geval van uitbetaling was de financiële schade voor de oorlogskoper slechts 10% van de koopsom plus de proceskosten van het rechtsherstel.

Moreel rechtsherstel: het bredere kader

Gerard Aalders concludeert in zijn uitvoerige studie *Berooid* dat, gemeten naar het uiteindelijk eindresultaat, een gematigd positieve conclusie getrokken kan worden over het naoorlogse juridisch administratieve rechtsherstel van onteigend Joods onroerend goed. Hij heeft oog voor de tekortkomingen van het naoorlogse rechtsherstel maar kijkt ook naar het objectieve eindresultaat. Hij constateert na een grondige analyse dat ongeveer 90% van wat was geroofd, uiteindelijk werd gerestitueerd. Voor huiseigenaren, of de erven, was het vaak een hard gelag dat ze een lang en moeizaam rechtshersteltraject moesten ondergaan. Maar in de meeste gevallen kwam het, zoals we in Valkenburg zagen, wel tot enige vorm van rechtsherstel. Aalders stelt dat we de toenmalige economische situatie waarin Nederland zich bevond, moeten meewegen. Nederland was immers compleet leeggeroofd, de infrastructuur was vernietigd, hele steden waren verwoest en er werd op grote schaal honger geleden. Er was een gebrek aan werkelijk alles. In dat licht kan een gematigd positieve eindconclusie naar zijn mening gerechtvaardigd worden.

Aalders ziet echter ook nadelen. Is het administratief rechtsherstel redelijk gelukt, zo niet het moreel rechtsherstel. Want tijden veranderen. Zo ook het moreel besef. In de woorden van Martin Bossenbroek, die een grootschalig historisch onderzoek naar de opvang en terugkeer van Joden na de oorlog leidde, “(...) wat anno 1945 algemeen werd gezien als sociaal en acceptabel, kon in 1968 ter discussie worden gesteld, in 1986 massaal worden verworpen, en kan in 2001 met terugwerkende kracht kil en bureaucratisch heten”.⁶⁰⁶ Precies zo is het gegaan. Het is de historicus Isaac Lipschits die zich in 2001 in zijn boek *De kleine Sjoa* zeer kritisch uitlaat over het handelen van de Nederlandse overheid en de Nederlandse bevolking over de

---

⁶⁰⁶ Bossenbroek, 2001. Als onderdeel van het SOTO-onderzoek (Stichting Onderzoek Terugkeer en Opvang).

bejegening van Joden na de oorlog. Zijn typering van het onrecht als *een kleine Sjoa* spreekt boekdelen.^{607 608}

De parallel tussen ontrechting en rechtsherstel is opmerkelijk. Werden bij de ontrechting de belangen van de Joodse bevolking ondergeschikt gemaakt aan het streven naar orde en rust en een goede verstandhouding met de bezetter, bij het rechtsherstel werden de Joodse belangen ondergeschikt gemaakt aan het economische herstel van Nederland en de belangen van billijkheid.

Op 21 maart 2000, vijf en vijftig jaar na de bevrijding, bood de toenmalige premier Wim Kok voor het eerst excuses aan voor het handelen van de Nederlandse overheid over de periode ná de bevrijding: *“De regering erkent ten volle – terugkijkend met de wetenschap en de ogen van nu – dat er te veel formalisme, bureaucratie en vooral kilte in het rechtsherstel is geweest”*.⁶⁰⁹ Naast de Nederlandse Staat erkennen in dat jaar ook de banken, de beurs en de verzekeraars hun aandeel in het onvoldoende tot stand brengen van het Joodse rechtsherstel. Het leidde uiteindelijk tot een financiële compensatie van 764 miljoen gulden.^{610 611} Ronny Naftaniel die de onderhandelingen namens de Joodse gemeenschap voerde, gaf als toelichting: *“Wij wilden nadrukkelijk geen compensatie uit een soort clementie, wij wilden gewoon het bedrag waar de Joodse gemeenschap recht op had.”*

---

⁶⁰⁷ Lipschits pretendeerde geen waardevrij, objectief of wetenschappelijk betoog te schrijven; eerder een verontwaardigde *cri de coeur*, dat doet denken aan het *j'accuse* van Emile Zola over de Dreyfusaïffaire in 1898.

⁶⁰⁸ In het hoofdstuk De morele dimensie van rechtsherstel wordt nader ingegaan op het Joodse perspectief op moreel rechtsherstel.

⁶⁰⁹ Brief Minister-President aan Tweede Kamer, Den Haag, d.d. 21 maart 2000.

⁶¹⁰ De regeling kwam tot stand na grote druk van de VS en het World Jewish Congress. Zie Bakker, 2020b, pp. 645 ev.

⁶¹¹ Persoonlijke correspondentie Rob Bakker met Ronny Naftaniel; zie Bakker, 2020b, p. 644.

10   Roof Joodse inboedels

10.1   De roof van Joodse inboedels: M-Aktion

Op 15 september 1941 kreeg de Joodse bevolking in Nederland te maken met het verbod om van woonplaats te veranderen en op 7 november 1941 volgde een algeheel verhuisverbod. Met de registratieplicht en het verhuisverbod lag de weg open voor de roof van Joodse inboedels. De operatie werd op 20 maart 1942 ingezet met een *Anweisung* van de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* in het Joodsch Weekblad:

“Elke Jood, die eigen, gehuurde, of andere wijze hem ter beschikking staande woonruimte in gebruik heeft, moet voor het verwijderen van het meubilair, van voorwerpen, welke tot de inrichting behoren, van huisraad en ander bezit, volgens par. 3 van de “Anordnung” van den General-Kommissar van het Sicherheitswesen van 15 september 1941, verlof daartoe schriftelijk aanvragen door middel van den Joodsche raad voor Amsterdam. Overtredingen van deze bepalingen zal wegens het verzuimen, om verlof tot verhuizen aan te vragen, streng gestraft worden”.^{612 613}

Het plan voor de roof van Joodse inboedels kwam van *Reichsleiter* Alfred Rosenberg. In de bezette *Ostgebiete* was door de grote verwoesting behoefte aan alles. Rosenberg vatte het plan op de huisinventaris van leegstaande Joodse panden in beslag te nemen en op te sturen zodat Duitse ambtenaren en andere Duitse emigranten in de oostelijke bezette gebieden de verwoeste huizen en kantoren konden inrichten.⁶¹⁴ Hitler keurde het plan goed en de uitvoering kwam in handen van de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR).⁶¹⁵ In Nederland kwam de *ERR-Hauptarbeitsgruppe Niederlande* onder leiding van Schmidt-Stähler de actie uitrollen. De inboedelroof stond bekend onder de naam *M-Aktion* (*Möbel Aktion*). De naam was niet alleen verhullend maar ook misleidend.⁶¹⁶ Het ging al snel niet alleen om meubels. Complete Joodse inboedels werden geroofd en de bruikbare spullen naar Duitsland verscheept. De niet bruikbare spullen werden aan opkopers verkocht. In het begin kwamen woningen van Joden die onder waren gedoken (vaak met achterlaten van hun hele hebben en houden) aan de beurt, en vanaf augustus 1942 de woningen van gedeporteerde Joden. De actie werd zorgvuldig voorbereid en uitgevoerd. De huisraad van de woningen werd eerst geïnventariseerd en geregistreerd door medewerkers van de *Hausraterfassungsstelle* (HES).⁶¹⁷ Vervolgens werd de woning verzegeld

⁶¹² Aalders, 1999, p. 230.

⁶¹³ Het was de opmaat naar de tweede LIRO-Verordening 58/42, d.d. 21 mei 1942. Deze eiste van Joden de inlevering van collecties van allerlei soort, kunstvoorwerpen, edele metalen, juwelen, en vorderingen (inclusief verzekeringen), en rechten (o.a. patent-, auteurs-, merken-, concessie- en erfenisrechten). Paarden, voer- en vaartuigen moesten bij de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* worden aangemeld: Aalders, 1999, p. 202.

⁶¹⁴ Vanaf de zomer 1942 verschoof de bestemming van de inboedels naar Duitsland waar de bevolking steeds meer leed onder de luchtaanvallen van de geallieerden.

⁶¹⁵ ERR was een rooforganisatie van de NSDAP die tijdens de oorlog in alle bezette gebieden de cultuurgooederen roofde en naar Duitsland overbracht. Zij bestond uit twee afdelingen: de afdeling *Einsatzstab Rosenberg* die met name geïnteresseerd was in boeken en kunst; en de afdeling *Ost-Ministerium (Möbel Aktion)* die Joodse inboedels afvoerde naar het oosten.

⁶¹⁶ Aalders, 1999, p. 229.

⁶¹⁷ In 1942 richtte de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*, de *Hausraterfassungsstelle* op. De HES bestond uit ruim tachtig meest Nederlandse medewerkers. Doel van de organisatie was de inventarisatie van de inboedels van alle Joodse inwoners. Alle bezit, roerende

door de lokale politie, en wanneer de Joodse bewoners waren ondergedoken of gedeporteerd, volledig ontruimd door de HES en door vaak Nederlandse transportbedrijven afgevoerd naar Amsterdam of direct naar Duitsland. In totaal werden in Nederland 29.000 woningen leeggeroofd met een geschatte waarde van een kleine 80 miljoen gulden (2024: €640 miljoen). Dit is slechts een voorzichtige schatting; veel van de geroofde spullen werden niet eens geregistreerd. Om maar niet te spreken van de roof door leden van de HES, die vrij spel hadden in de woningen en, zoals later is vast komen te staan, veel kostbaarheden achteroverdrukten. Na de oorlog is slechts 62 miljoen gulden als schade uitgekeerd.⁶¹⁸

10.2 De Valkenburgse situatie

Op 20 maart 1942, vijf maanden voor het begin van de deportatie in Valkenburg, verscheen het bericht in het Joodsch Weekblad met het verbod voor Joden om te verhuizen en inboedels of andere eigendommen te verplaatsen. Een dag later op 21 maart ontving burgemeester Hens een Rijkstelegram van de Sicherheitspolizei (*Zentral Dienststelle für jüdische Auswanderung*) met dezelfde instructies. Hens schreef bij het ontvangen telegram: “(...) *veldwachters zijn hiervan door mij in kennis gesteld*”.⁶¹⁹ Vanaf dat moment konden de Joden in Valkenburg geen kant meer op. Eerst waren de fietsen aan de beurt, nadat het hen eerder verboden was een radio te bezitten, auto te rijden of gebruik te maken van het openbaar vervoer. Op 16 juli 1942 gaf de commissaris der provincie Limburg, De Marchant et d’Ansembourg, burgemeester Hens de opdracht ingeleverde Joodse fietsen naar Maastricht te brengen. Hens antwoordde twee dagen later dat zestien Joodse fietsen werden ingeleverd met daarbij de namen en adressen van de Joodse bezitters.⁶²⁰ Op 25 augustus 1942 vond de eerste deportatie plaats van Valkenburgse Joden. Met de start van de deportaties begon de roof van de inboedels van de huizen die de Joden hadden achtergelaten.

10.3 Verzegeling van Joodse panden

De Joden die zich moesten melden mochten maar weinig spullen meenemen. Alles moest in één koffer of rugzak passen en de inhoud bestond uitsluitend uit kleding, dekens en proviand voor drie dagen. De rest van hun bezittingen, van huisraad, kleding tot levensmiddelen, moest achterblijven. De sleutel van hun woning werd op de deportatieverzamelplaats hotel Tummers door de Valkenburgse politie in beslag genomen. Naar de Joden die niet kwamen opdagen werd nog dezelfde dag een onderzoek door de politie ingesteld, zoals door agent Linckens die het huis van het Joodse gezin Mendel aan de Koninginneweg 8 betrad en in de tuin met een hooivork in het hooi prikte om te controleren of de echtelieden Mendel zich daar verstopten

---

zaken, werd vastgelegd en de opgestelde lijsten in kopie opgestuurd naar de Zentralstelle, de LIRO en naar de ERR. De ERR haalde de inboedels op (het zogenaamde “pulsen”, genoemd naar het Amsterdamse verhuisbedrijf van de NSB’er Puls) en transporteerde de geroofde goederen naar Duitsland.

⁶¹⁸ Aalders, 1999, p. 232.

⁶¹⁹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, nr. 1333, Rijkstelegram, d.d. 21 maart 1942.

⁶²⁰ Ibidem, nr. 3441, brief d’Ansembourg, d.d. 18 juli 1942.

(zie paragraaf 5.2).⁶²¹ Het pand werd vervolgens verzegeld. Alle sleutels van de gedeporteerde Joden werden bewaard op het gemeentehuis.⁶²²

Op 1 september 1942, een week na de eerste deportatie, ontving burgemeester Hens een herinneringsverzoek van de commissaris van politie van Maastricht waarin deze hem verzocht een lijst “(...) betreffende verzegeling van woningen welke door Joden zijn verlaten” toe te sturen (zie document 1).⁶²³ Uit een handgeschreven notitie op de brief valt af te leiden dat de betreffende rapporten reeds op 28 augustus 1942 waren verstuurd. De paraaf van Hens bij de mededeling “aan mij terug” geeft aan dat hij de beantwoording van de brief wilde inzien. De betreffende lijst is overigens niet aangetroffen in het archief. Vergelijkbare lijsten van andere

Document 1

Herinneringsbrief aan burgemeester Hens over verzegeling Joodse panden

POLITIE TE MAASTRICHT

La J.1

No. 4988/6150.

BIJL. ---

DICT. v.g/v.R.

Maastricht, 1 Sept. 1942.

Gemeente Valkenburg - Houthem
INGEKOMEN den
28 SEP. 1942
No. 4106

Naar aanleiding van Uw schrijven d.d. 29 Augustus j.l. betreffende Joden, heb ik de eer UEdelAchtbare te berichten, dat ingevolge telefonische opdracht van den Heer Procureur-Generaal, fgd. Gewestelyk Directeur van Politie te 's-Hertogenbosch d.d. 24 Augustus 1942, aan UynEdel-GrootAchtbare rapport dient te worden ingezonden betreffende verzegeling van woningen welke door Joden zijn verlaten.

Coll. De Commissaris van Politie,

*is reeds
zichien
nie nijg rapport
d.d. 28 aug.
42.*

Aan
den heer **BURGEMEESTER**
van
VALKENBURG - HOUTHEM.

Bron. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, nr. 4106.

⁶²¹ Valkenburg (75 jaar bevrijding; de inval, de bezetting en de bevrijding) 2019: p. 121; Overigens wordt in de publicatie gesproken over een veldwachter X. Duidelijk is dat het om Linckens ging: Burgemeester Hens gaf alle opdrachten betreffende de Joden aan Linckens: deze haalde de oproepingskaarten op uit Maastricht, registreerde en arresteerde de opgekomen Joden en begeleidde ze naar het deportatiecentrum in Maastricht.

⁶²² HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, nr. 1461, brief 23 april 1943,

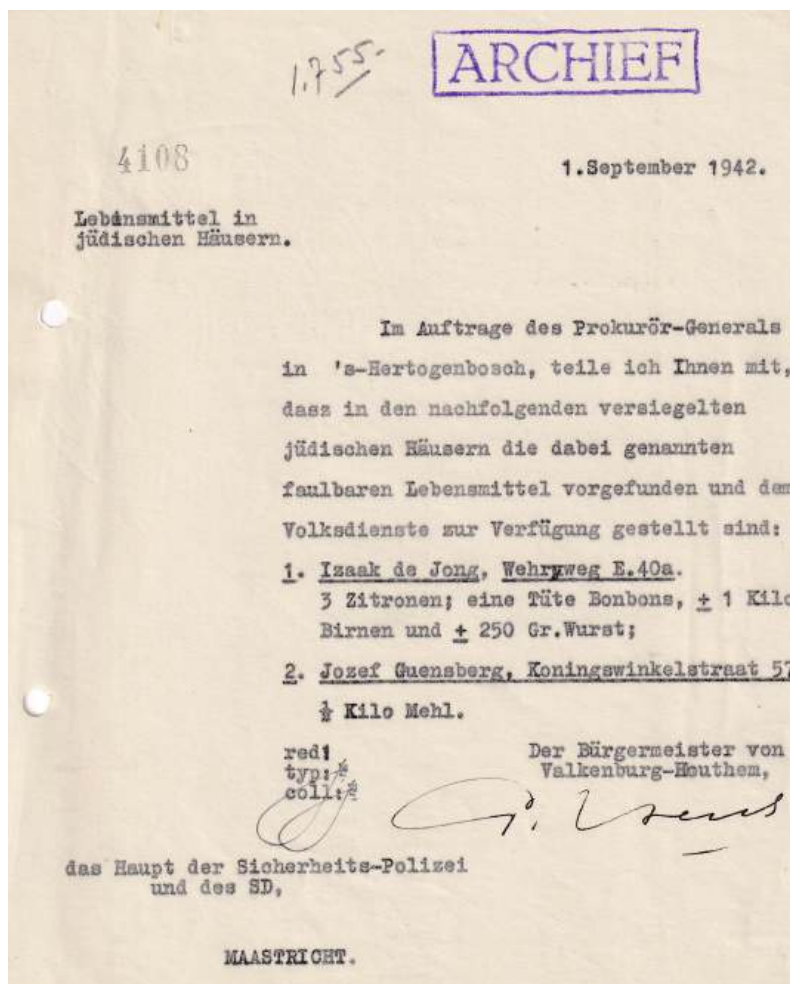
⁶²³ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, nr. 4106, 1 september 1942.

gemeenten geven een indicatie wat in de Valkenburgse lijst heeft gestaan namelijk een overzicht van de verzegelde Joodse woningen, met informatie over de naam van de Joodse inwoner, het adres, het aantal kamers en eventuele bijzonderheden over de verzegeling van de woning.

De eerste vervolgstap was dat burgemeester Hens de gemeentepolitie opdracht gaf om de verzegelde woningen te inspecteren en bederfelijke levensmiddelen in beslag te nemen en vervolgens af te leveren bij de Volksdienst. Hens rapporteerde op 1 september 1942 aan de *Sicherheitsdienst* in keurig Duits de (schamele) opbrengst van drie citroenen, een zakje bonbons, een kilo peren en een stuk worst (document 2).⁶²⁴

Document 2

Brief burgemeester Hens aan hoofd SD over inbeslaggenomen bederfelijke waren

Bron. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, nr. 4106.

⁶²⁴ Alle uitgaande stukken naar Duitse instanties moesten in het Duits worden vertaald. De NSB'er en wachtmeester Van Rennes verklaarde na de oorlog in een proces-verbaal dat de brigadecommandant van Valkenburg Franssen het vertalen niet overliet aan de agenten maar liet uitvoeren door zijn zoon die 5 cent per regel ontving. In hoeverre deze beschuldiging op waarheid berustte is niet bekend. Overigens bevatten zijn verklaringen vele serieuze aantijgingen over de rol van Franssen tijdens de bezetting, zoals het bedreigen van stakers tijdens de April-mei stakingen en het aangeven van asociale elementen (zie volgend hoofdstuk). HCL, GAM, Gemeentepolitie Maastricht, 20108A, inv. 98 (PV-rapport nr. 63).

Bij Jozef Günsberg legde de politie beslag op een halve kilo meel.⁶²⁵ Na het verzegelen en verwijderen van de bederfelijke waren was het wachten op de HES om de inboedels van de gedeporteerde en ondergedoken Joden te inventariseren en de informatie over te dragen aan de ERR, zodat alle inboedels konden worden geroofd.

10.4 Inventarisatie Joodse inboedels in Valkenburg

Inventarislijst opgemaakt door voorzitter Valkenburgse Joodse Raad en de gemeenteopzichter van Valkenburg

Zeer opmerkelijk is dat de eerste inventarislijst van Joodse eigendommen op 9 september 1942 werd opgemaakt door de gemeenteopzichter van Valkenburg J.H. Drissen en de voorzitter van de Valkenburgse Joodse Raad Gustav Hertogs (zie document 3). De lijst bevindt zich in het gemeentearchief, in tegenstelling tot de lijsten van de HES die in het archief van het NIOD zijn gearhiveerd.⁶²⁶ De verklaring voor het feit dat deze lijst mede door Hertogs is opgesteld, is dat Joden niet mochten verhuizen of hun huisraad mochten verplaatsen zonder uitdrukkelijke toestemming van de *Zentralstelle* en “*door bemiddeling van den joodschen raad*”. Maria Gottschalk-Frankel was na de deportatie van haar gezin nog de enige die in het pand woonde. Zij wenste te verhuizen naar het naastgelegen pand Neerhem 32b boven de woning van Isidor Dahl. Ze kreeg toestemming om te verhuizen maar aangezien een deel van de inboedel naar Berkelstraat 32 ging, waar Levi Sajet woonde, moest een (gesplitste) en nauwkeurige inventarislijst worden opgesteld. De lijst werd opgesteld en ondertekend door de gemeenteopzichter Drissen en Hertogs namens de Joodse Raad van Valkenburg en naar de *Zentralstelle* en de LIRO opgestuurd. De lijst werd in het gemeentearchief opgeborgen.⁶²⁷ De inventarislijst bevatte een opsomming van alle goederen die opgeslagen werden bij Levi Sajet aan de Berkelstraat 32 (een lijst met maar liefst 342 goederen verdeeld over 90 categorieën). Een kleiner deel van haar goederen nam Maria Gottschalk mee naar haar nieuwe onderkomen aan Neerhem 32b. Deze tweede lijst omvatte 84 goederen verdeeld over 30 categorieën (zie document 3). Een dag nadat de lijsten waren opgemaakt, verhuisde Maria Gottschalk met een deel van haar inboedel naar het nabijgelegen pand en wist de bezetter precies waar zij en de nog te roven huisraad zich bevonden.

In het archief van het NIOD kwam nog een interessant briefje naar boven dat betrekking had op het deel van de inboedel van Maria Gottschalk dat bij Levi Sajet was gestald.⁶²⁸ Uit het handgeschreven briefje blijkt dat de inboedel van Levi Sajet op Berkelstraat 32 pas op 19 januari 1943 werd gepulst (document 4). Na de bevrijding bij het opmaken van de schade aan de inboedels werd aandacht gevraagd voor het feit dat bij het in beslag nemen van de inboedel van Sajet ook de opgeslagen spullen van Maria Gottschalk werden meegenomen. Op het moment van schrijven, 15 april 1958(!), leefde men in de veronderstelling dat er geen

⁶²⁵ De schamele oogst heeft hoogstwaarschijnlijk te maken met het een dag van tevoren verstrekken van de oproep, zodat men voldoende tijd had om de levensmiddelen aan burens of vrienden te geven. Overigens bracht de politie de in beslag genomen levensmiddelen naar de verkeerde plek namelijk naar de aan de NSB gelieerde Nederlandschen Volksdienst (waar mevrouw Kocks de waren dankbaar in ontvangst nam) in plaats van naar de National Sozialistische Volksdienst, de Duitse pedant aangestuurd door de NSDAP.

⁶²⁶ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, nr. 1333.

⁶²⁷ Gebruikelijk was dat kopieën van de inventarislijsten werden opgestuurd naar de Zentralstelle, de ERR en de LIRO.

⁶²⁸ Geraadpleegd op 12 november 2023 van <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=310&miadt=0&miview=tbl&milang=nl&mip1=Servaas&mip3=Soesman>; document 112 en 113.

Document 3

Deel inventarislijst opgesteld door gemeenteopzichter Drissen en voorzitter
Joodse Raad Valkenburg Hertogs

VALKENBURG-HOUTHEN.		Lijst 1.
INVENTARISLIJST d.d. 9 September 1942.		
der goederen zich bevindende in het huis Neerhem B.33 ^a bewoond door:		
F.Gottschalk		
J.Gottschalk-Baum		
R.S.Gottschalk		
M.A.Gottschalk-Frenkel.		
Deze goederen bevinden zich thans in het huis Neerhem B.32 bewoond door Is.Dahl.		
No.	Omschrijving der goederen	Aantal.
1	eenpersoonsledikant	1
2	ressortbak	1
3	laken	1
4	onderpeluw	1
5	kussens	2
6	bovenpeluw	1
7	stoelen	2
8	waschcommode met spiegel	1
9	kleerkast	1
10	nachtkastje met kamerpot	1
11	kapstok	1
12	schilderijen	4
13	waschstel met kam en zeepbakje	1
14	karpel	1
15	canapé (pluche)	1
16	lakens	4
17	sloopen (kussens)	6
18	bovenpeluwsloopen	3
19	schoenen (paar)	3
20	overschoenen (paar)	1
21	japonnen	6
22	mantels	2
23	hemden	6
24	nachthemden	3
25	damespantalons	6
26	zakdoeken	12
27	onderrokken	2
28	handdoeken	5
29	eetlepels	4
30	warmwaterkruik	1
(Get.) JH. Drissen		(Get.) G.Hertogs.
typist collist		

Bron. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, nr. 1333.

inventarislijst was van haar goederen, en werd de totale waarde van haar spullen (in Valkenburg en Neerhem) vastgesteld op fl. 180. Het briefje is mogelijk opgesteld door een medewerker van de Schade Enquête Commissie (SEC) die belast was met het inventariseren van de schade aan inboedels, of een medewerker van de stichting Jokos die Joodse slachtoffers hielp bij het indienen van een claim bij de West-Duitse overheid. De datum op het briefje is een indicatie dat het eerder betrekking had op de voorbereiding van een claim bij de West-Duitse regering. Die mogelijkheid bestond immers pas vanaf 1957. Of na de bevrijding op enig moment een uitkering heeft plaatsgevonden is niet nagegaan.⁶²⁹

⁶²⁹ Geroofde inboedels vielen onder vergoeding van oorlogsschade. De Schade Enquête Commissie (SEC) was belast met het inventariseren van de schade aan inboedels. Gedupeerden kregen geen geld uitgekeerd maar kregen het bedrag op een "huisraadschadeboekje" bij de Nederlandse Middenstandsbank. In het boekje zaten "koopbriefjes" waarmee in winkels huisraad kon worden aangeschaft. In West-Duitsland werd in 1957 het Bundesrückerstattungsgesetz (Brüg) aangenomen. Slachtoffers konden een aanvraag indienen voor geroofde huisraad. De stichting Jokos werd opgericht om aanvragers bij te staan bij het indienen van hun claim. Geraadpleegd op 12 april 2024 van https://www.oorlogsgetroffenen.nl/thema/rechts Herstel/03_07_Huisraad.

Document 4

Kattebelletje dat schadeadres van Sajet ook de inboedel van Gottschalk omvatte

15-4-1958.

attentie

Op het schade-adres, Berkelstr. 32
Valkenburg [P.] bezocht door P. Sajet
[Joh. no 16869 (gem. aangifte)] meden tenen de
door de Linsalzstab Rosenberg in beslag
genomen goederen, eigendom van F.
Gottschalk wonende land. Valkenburg-
weg 15.33^e (kerken), ondergebracht.
Van de van F. Gottschalk op in beslag geno-
men goederen werd een inventarislijst op-
gemaakt.
De totale waarde van de te Valkenburg en
de te kerken geplukte goederen werd berekend
op f. 100.-. Datum van ondertekening 19-1-1943. Th. h.

Bron: <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=310&miadt=0&miview=tbl&milang=nl&mip1=Servaas&mip3=Soesman>; document 112.

Inboedelinventarisatie door HES-medewerkers

Een week na de inventarisatie door Drissen en Hertogs kwam op 15 september 1942 een eerste delegatie van (ten minste) acht medewerkers van de HES naar Valkenburg om negen woningen van de Joden te inventariseren.⁶³⁰ De inventarisatie werd door tweetallen HES-medewerkers uitgevoerd, waarbij geen onderscheid werd gemaakt of de Joodse bewoners al waren gedeporteerd of dat zij zich nog in hun woning bevonden. Dat laatste is opmerkelijk omdat in veel publicaties over de HES wordt gesteld dat de HES pas in beeld kwam nadát de Joodse bewoners waren gedeporteerd of waren ondergedoken, met andere woorden het pand verlaten hadden. Bij de inventarisatieronde van 15 september waren drie van de negen gevisiteerde panden nog bewoond door Joden die niet waren gedeporteerd (zie tabel 1). Op 30 september 1942 volgde een tweede inventarisatieronde met zes HES-medewerkers die gezamenlijk vijf Joodse woningen voor hun rekening namen. Bij deze inventarisatieronde waren álle nog niet gedeporteerde Joden nog in hun woning aanwezig. In hun bijzijn werden hun woningen binnenstebuiten gekeerd en legde de HES van elke kamer nauwgezet alle eigendommen vast, van zakdoekje en theekopje tot vloerbedekking en kledingkasten. Per kamer gaven ze een schatting van de waarde van de inboedel. Welk effect een dergelijke actie heeft gehad op de

⁶³⁰ Het exact aantal gevisiteerde woningen is niet bekend omdat vele inventarisatielijsten van de HES in het NIOD ontbreken. Hier rapporteren we alleen de lijsten van medewerkers die zich in het archief van het NIOD bevinden.

bewoners en de Joodse gemeenschap laat zich nauwelijks beschrijven. In het archief van het NIOD bevinden zich slechts veertien ingevulde inventarisformulieren van woningen van Valkenburgse Joden (tabel 1).⁶³¹

Tabel 1

Veertien aangetroffen inventarisaties uitgevoerd door HES-medewerkers in Valkenburg

datum	Joodse hoofdbewoners	Adres	HES-medewerkers
15-09-1942	<i>Ruth E. Dahl</i>	Neerhem 31B	v.Diemen-Dierx
15-09-1942	<i>Eisenberg</i>	Emmalaan 19	v. Keulen/Pelsen
15-09-1942	Ferdinand Gottschalk	Berkelstraat 32	v.Diemen-Dierx
15-09-1942	Jozef Günsberg	K. winkelstraat 57	Dankmeijer/Van Broekhoven
15-09-1942	<i>Erwin Hirschberg</i>	Broekhem 78	Dankmeijer/Van Broekhoven
15-09-1942	Kurt Hirschberg	Broekhem 178	Dankmeijer/Van Broekhoven
15-09-1942	Salomon Jacobs	Nieuweweg E8	Schmidt/Saatrube
15-09-1942	Jacob Jacobs	Nieuweweg E8	Schmidt/Saatrube
15-09-1942	Margaretha Cohen-Abraham	Berkelstraat 15	V. Diemen-Dierx
30-09-1942	<i>Samuel Jacobs</i>	Nieuweweg E8	Tromp/Saatrube
30-09-1942	<i>Servaas Soesman</i>	Berkelstraat 15	V. Diemen-Dierx
30-09-1942	<i>Diena Götze-Blumenfeld</i>	Wilhelminalaan 9	Schiffer/Mortel
30-09-1942	<i>H.A. Frankel</i>	Neerhem 32B	V. Diemen-Dierx
30-09-1942	<i>Hirschberg-Mandowski</i>	Houthemerweg 25	Tromp/Saatrube

Bron. <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=310&miadt=0&miview=tbl&milang=nl&mip1=Servaas&mip3=Soesman>; documenten 106 (Soesman) tot 127 (Jacobs).

Toelichting. Cursief gezette namen waren tijdens de inventarisatie in de woning aanwezig; overige Joden waren reeds gedeporteerd of ondergedoken.

De gebruikelijke *gründlichkeit* waarmee de bezetter te werk ging, maakt het evenwel ondenkbaar dat de overige panden niet werden geïnventariseerd. Uit diverse andere bronnen, zoals het overzicht van de sleuteladressen die op het gemeentehuis van Valkenburg werden bewaard, blijkt dat alle Joodse woningen zijn bezocht door de HES. De HES-medewerkers schatten de totale waarde van de negentien Valkenburgse inboedels op fl. 1.100 (ongeveer € 10.000 anno 2024), waarvan alleen al de inboedel van Servaas Soesman de helft omvatte, namelijk fl. 523,50.⁶³² De schattingen stonden natuurlijk in geen verhouding tot de werkelijke waarde. De plunderbrigade van Rosenberg was een soort compensatie of vergoeding verschuldigd aan de LIRO voor de buit die ze uit de verlaten huizen roofden.⁶³³ Als vergoeding gold de geschatte waarde van de inboedel waarop vijf procent in mindering werd gebracht.⁶³⁴ De HES en de ERR hadden er dus alle belang bij de waarde van de inboedels zo laag mogelijk te schatten.

Na de inventarisatie kwam de ERR in actie om de woningen leeg te halen. In Valkenburg gebeurde dat op 19 januari 1943. De inboedels werden naar het station getransporteerd. Verondersteld mag worden dat de kwalitatief goede spullen per spoor naar Aken werden vervoerd. De spullen van mindere kwaliteit werden via de douaneloods “De

⁶³¹ Het is bekend dat vele archieven uit de bezettingstijd zijn verdwenen of vernietigd.

⁶³² Gemiddelde waarde per woning in Valkenburg was fl. 122,- een fractie van de gemiddelde waarde over heel Nederland van fl. 2.700,- per woning! zie Aalders, 1999, pp. 230-236.

⁶³³ De LIRO stortte de opbrengsten die zij van de ERR ontving op een aparte rekening, het zogenaamde *Sonderkonto H.R.II*.

⁶³⁴ Aalders, 1999, pp. 230-236.

Botermijn” in Maastricht naar Amsterdam afgevoerd, waar ze werden verkocht aan opkopers. De opbrengst was voor de LIRO. Het ophalen van de Joodse inboedels geschiedde in de regel door ingehuurd lokale transportbedrijven. Overigens zijn geen archiefstukken aangetroffen over het afvoeren van Joodse inboedels in Valkenburg, zodat uiteindelijk geen antwoord kon worden gekregen op de vraag welk transportbedrijf bij de roof van Joodse inboedels betrokken was.

In Valkenburg waren vier transportbedrijven die zaken deden met de bezetter. Zo bracht het transportbedrijf van W. Marx de inbeslaggenomen Joodse fietsen naar Maastricht.⁶³⁵ De transportbedrijven van de NSB’ers Smeets en Defresne waren nauw betrokken bij de bouwwerkzaamheden van de *Organisation Todt* in de mergelgrotten.⁶³⁶ Louis Stevens, lid van de NSB en mede-eigenaar van het hotel Schaepkens van Sint Fyt, had een im- en exportbedrijf en was tijdens de bezetting zeer actief betrokken bij de handel en het transport van goederen van onduidelijke herkomst.⁶³⁷ Na de bevrijding werd Stevens veroordeeld voor zwarthandel, zwendel en het transport van meubels, boeken, levensmiddelen, kleding, schoenen, machinerieën en huishoudelijke spullen naar Duitsland. Hij dreef handel met Duitse bedrijven waaronder het transportbedrijf Pelzer & Hütten in Aken. Het Duits bedrijf stuurde met grote regelmaat vier à vijf vrachtwagencombinaties naar het hotel en de woning van Stevens om goederen op te halen of af te leveren. Chauffeurs verklaarden na de bevrijding dat hen werd verteld dat het ging om huisraad van verlaten Belgische woningen. Louis’ broer Martin Stevens was volgens ooggetuigen eveneens direct betrokken bij de handel.⁶³⁸

Een recent opgedoken foto geeft meer zicht op de inboedels die werden verhandeld (geroofd is een beter woord). Een vrachtwagencombinatie van het bedrijf Pelzer & Hütten staat geparkeerd op de Markt in Maastricht, pal voor twee Joodse panden.⁶³⁹ Blijkbaar ging het niet alleen om “huisraad van verlaten Belgische woningen”. Het is aannemelijk dat het bij de transporten van Pelzer & Hütten eveneens om geroofde Joodse inboedels ging. Louis Stevens gaf na de bevrijding toe met andere Duitse bedrijven, die eveneens betrokken waren bij de roof van Joodse inboedels, zaken te hebben gedaan. Hij laadde hiermee de verdenking op zich dat ook hij handelde in geroofde Joodse inboedels. Of Stevens inboedels van Valkenburgse Joden ophaalde en verhandelde is niet vast komen te staan, maar zeker niet uit te sluiten.

De inventarisatie van de inboedels leidde niet altijd tot roof. In het geval dat Joodse woningen ter beschikking kwamen voor het onderdak bieden aan uitgebombardeerde Duitse gezinnen uit het nabijgelegen Ruhrgebied, kon door de *Beaufragte* worden besloten de meubels niet over te brengen naar Duitsland maar aan de nieuwe bewoners ter beschikking te stellen.⁶⁴⁰

---

⁶³⁵ Marx bracht de kosten in rekening bij de gemeente. Burgemeester Schmalbach declareerde de kosten bij het ministerie van Binnenlandse Zaken.

⁶³⁶ Organisation Todt, was een Duits bouwbedrijf dat tussen 1933 en 1945 allerlei bouwprojecten voor de Nazi’s uitvoerde zoals de aanleg van de Autobahnen. Tijdens de bezetting was het bedrijf nauw verbonden aan de bouw van de *Atlantikwall*, wegen, spoorwegen, bunkers waarbij op ruime schaal gebruik gemaakt werd van arbeiders die werden opgeroepen voor de *Arbeitseinsatz*. In Nederland werkte de OT veel met lokale aannemers zoals Daumen. Zie verder: Odekerken, R. (2020). Organisation Todt 1944 – Valkenburg. In: *’t Sjtiegelke*, jr. 27 nr. 54. 23 november 2024 van <https://www.houthem.info/artikelen/S54-2850.pdf>.

⁶³⁷ Louis Stevens verklaarde zaken gedaan te hebben met de firma Schreiber en Co. in Aken, de firma Ahlring en Mönkeberg in Bremen (deze firma werkte tijdens de bezetting ook vanuit een transportfiliaal in Amsterdam samen met de firma Puls, het Amsterdams verhuisbedrijf dat alle Joodse inboedels in opdracht van de bezetter ophaalde) en met de firma Pelzer en Hütten in Aken. Bron: HaNA, CABR, inv. nr. 112312 dossier 52982. CABR, inv. nr. 95414, dossier 5209 (diverse getuigenissen); CABR, inv. nr. 48608 (Tribunaal Maastricht T no. 676; K1 no. 561).

⁶³⁸ Martin Stevens was geen lid van de NSB en werd na de bevrijding niet onderzocht op collaboratie met de Duitse bezetter, ondanks zijn betrokkenheid bij de transporten van zijn broer Louis. Ooggetuigenverslagen zie de CABR-dossiers in vorige voetnoot.

⁶³⁹ De twee panden, Markt 3 en Markt 4 waren eigendom van Sylvain Hellendall en Sara Elekan. Panden werden in augustus/oktober 1942 gekocht door twee Maastrichtse NSB’ers.

⁶⁴⁰ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, nr. 2531.

Vrachtwagencombinatie van het bedrijf Pelzer & Hütten uit Aken (D) op de Markt in Maastricht. De combinatie staat geparkeerd voor twee Joodse panden, namelijk Markt 3 en Markt 4. Het Duitse expeditiebedrijf handelde in inboedels en deed op grote schaal zaken met de Valkenburgse NSB'er Louis Stevens. Meermaals per week kwamen vrachtwagencombinaties in Valkenburg goederen ophalen of afleveren bij Stevens.

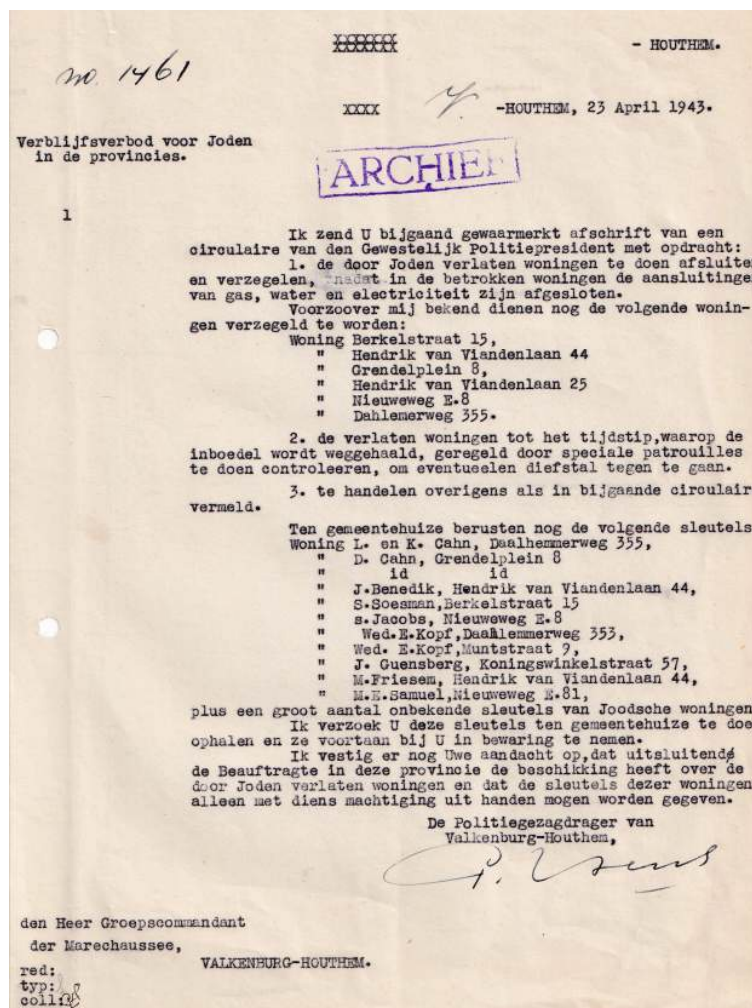
(Foto. Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed)

Zo is onder andere bekend dat de meubels in de woningen van de broers Bernard en Joseph Benedik (Wilhelminalaan 23 en 25) niet werden afgevoerd, maar aan het eind van de bezetting nog in het pand aanwezig waren, waarover later meer.

Na de derde deportatie begin april 1943 en het algehele verblijfsverbod voor Joden in de provincie maakte burgemeester Hens in een schrijven van 23 april 1943 aan de groepscommandant Franssen de balans op (document 5). Hij gaf opdracht de laatste Joodse woningen die waren verlaten te verzegelen, en speciale politiepatrouilles te regelen om diefstal uit de verzegelde woningen tegen te gaan. Tot slot gaf hij aan dat op het gemeentehuis nog elf

Document 5

Brief Hens aan politiecommandant over verzegelde panden en sleutels

Bron: HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, brief 23 april 1943, nr. 1461

sleutels met een adreslabel aanwezig waren van woningen van Joden plus een groot aantal sleutels waarvan niet duidelijk was van welke Joodse woningen ze afkomstig waren, en stelde voor alle sleutels op het politiebureau te bewaren. Twee weken later bevestigde Hens in een brief aan de Beauftragte dat hij zijn telegram had ontvangen met daarin de nadrukkelijke opdracht dat de inboedels alleen nog maar mochten worden opgehaald door de *Ortsgruppenleiter* van de plaatselijke NSDAP, met indien gewenst de assistentie van de plaatselijke politie. Op 30 april 1943 stuurde politiecommandant J. Franssen een brief naar de groepscommandant der marechaussee in 's-Hertogenbosch met als onderwerp "Jodenhuizen". Hij gaf een overzicht van de woningen die waren verzegeld en waar gas, water en licht waren afgesloten, met eventuele bijzonderheden rondom aanwezige meubels. Ronduit schokkend is zijn slotconstatering: "In alle woningen werd een groote wanorde aangetroffen en hieruit –

alsmede uit het geringe aantal goederen dat nog aanwezig is – blijkt dat de joden voor hun vertrek veel goederen hebben weggemaakt”.⁶⁴¹

10.5 Casussen

Casus 1: Jozef Günsberg - Koningswinkelstraat 57

Jozef Günsberg woonde in Koningswinkelstraat 57 en werd op 25 augustus 1942 gedeporteerd. Drie weken later op 15 september werd de verzegeling van de woning verbroken en onder het toezicht van een politiebeambte (die de deur ontsloot) werd door twee leden van de HES de inventaris opgemaakt. Document 6 toont de inventarislijst zoals die op 15 september 1942 werd opgemaakt door twee medewerkers van de HES, K.A. Dankmeijer en Van Broekhoven.

Document 6

Inventarislijst opgesteld door HES van woning van Jozef Günsberg

Stammkarte No.	Ort.	Strasse	Adresse	No.
Emigrant				
Niederländerberg, Josef	Valkenburg	Koningswinkelstr. 57	Günsberg	
Haushalt besteht aus	Personen			
1				
Die Wohnung besteht aus:	Corridor.	Zimmer.	Küche.	Treppen.
	Baderaum.	Klosets.	Keller.	Garage.
	Nebengelass.	Garten.	Gartenhaus.	
	ferner noch:			
In Zimmer 1 befinden sich folgende Möbel:				
ZIMMER I: 1 Schreibtisch mit 2 Schen, 2 Tische mit Decke, 1 kl. Schrank mit Petroleumkochern, 1 Petroleumkocher, 1 Buffet, 3 Stühle, 1 Nähmaschine, Ofen, 1 kleiner Tisch, Wandbilder, 1 Hängelampe, 1 Wandspiegel, Seife, Lebensmittel				
Gesamtwert H Fl. 20.--				
ZIMMER II: 1 Kleiderschrank mit Kleidern und Wäsche, 1 Kiste mit Kleidern, Schlagerat u.a.w., 1 Kabinenkoffer, 1 Bett mit Bettzeug, 1 Toilettentisch, 1 Regal, 1 Gramophone mit Schallplatte, 1 Nachttisch, 1 Wäschekorb, Kochgeräte, Lebensmittel, 3 alte Koffer				
Gesamtwert H Fl. 40.--				
In Zimmer 2 befinden sich folgende Möbel:				
Gewicht am 15 September 1942 in Valkenburg				
K.A. Dankmeijer, van Broekhoven.				

Bron:

⁶⁴¹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, nr. 1461, brief Franssen.

Overigens troffen we in het archief van Valkenburg nog een bijzonder formulier aan waarmee een inwoner kon aangeven eigenaar te zijn van goederen die zich in de woning van de Joodse bewoner bevonden. Het document

Document 7

Eigendomsclaim op Joodse goederen

Bron. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, geen specifiek nummer.

heeft betrekking op de woning van Günsberg. P. Meijers, eveneens wonend Koningswinkelstraat 57 verklaarde een dag na de inventarisatie door de HES naar eer en geweten dat alle goederen die zich in de twee bovenkamers bevonden zijn eigendom waren, behalve de drie glasgordijnen, twee overgordijnen, vloerbedekking, en verduisteringsgordijnen. Overigens hadden de HES-medewerkers bij hun inventarisatie deze goederen niet op de lijst gezet. Kortom, alle goederen die de HES had genoteerd in de inventarislijst waren volgens hem zijn eigendom. Vervolgens voerde de politie onderzoek uit en anderhalve maand later op 9 november 1942 (vlak voor de tweede deportatie) ondertekenden de groepscommandant J. Franssen en burgemeester Hens het formulier, dat “(...) *geen feiten of omstandigheden bekend zijn op grond waarvan aan bovenstaande verklaring moet worden getwijfeld*”. In hoeverre het formulier verder een rol heeft gespeeld bij de ontruiming is niet duidelijk. Of Meijers alle goederen op tijd had meegenomen, het pand was immers verzegeld, lijkt echter onwaarschijnlijk. Ook is niet bekend of Meijers misbruik maakte van de situatie of dat hij rechtmatig eigenaar was van de spullen.⁶⁴² De inboedel van Günsberg is daarom interessant omdat in het NIOD-archief ook het zogenaamde *Abnahmeverzeichnis* is aangetroffen (document 8). Dit formulier geeft informatie over de datum waarop de verzegelde woning van Günsberg door de ERR werd leeggehaald. De oorspronkelijke waarde van fl.

65,- (inventarislijst) werd bij het leeghalen geschat op fl. 60,-, hetgeen er op kan wijzen dat de inboedel uiteindelijk niet door Meijers is opgeëist. Het *Abnahmeverzeichnis* laat zien dat op 19 januari 1943 de twee kamers werden leeggeruimd en de inboedel werd overgedragen aan een medewerker van de Deutsche Reichsbahn. Het document werd medeondertekend (linkerbenedenhoek) door een of meerdere Nederlandse politiefunctionarissen: voor de roof van

⁶⁴² Er zijn slechts twee van dergelijke formulieren aangetroffen. In het tweede formulier gaf J.H.W. Bastings (Wehryweg E40A) aan dat goederen in twee kamers en de keuken zijn eigendom waren.

Document 8

Abnahmeverzeichnis van de inboedel van Jozef Günsberg

Abnahmeverzeichnis. No. ga. 11

Aus der Wohnung des Juden J. GÜNSBERG
zuletzt wohnhaft Königswinkelstraat 57
würden folgende Möbel und Einrichtungsgegenstände übernommen: Valkenburg
3 Zimmer (oben) räumen

GESAMTWERT: Hfl 60.-

geräumt 25/1.43

Datum 19 Januar 1943 Deutsche Reichsbahn
Abgegeben von: [Signature] Uebernommen von: [Signature]
Unterschrift des holl. Polizeibeamten
[Signature]

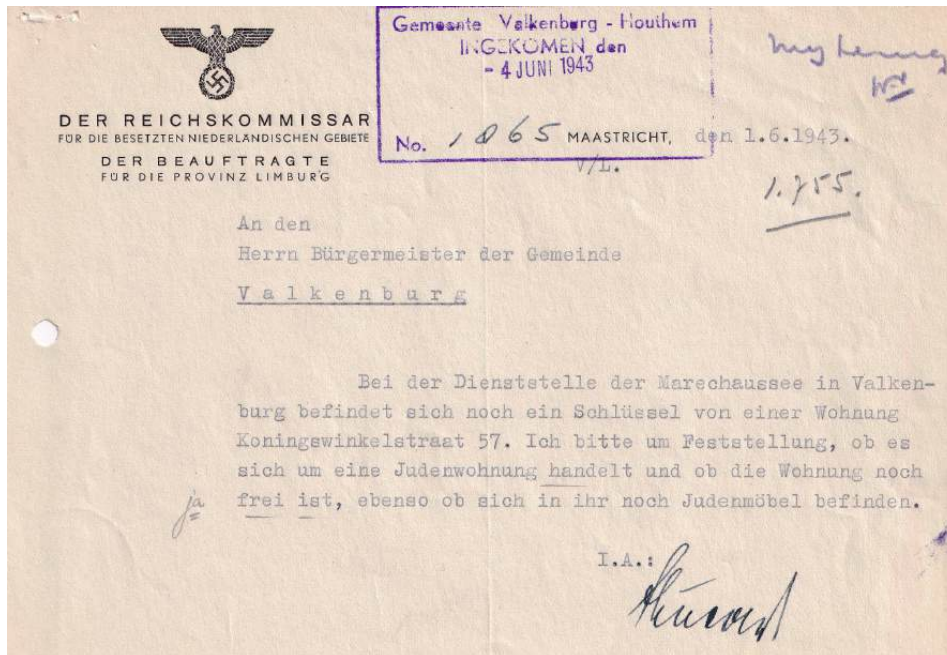
K 372

Bron: <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=310&miadt=0&miview=tbl&milang=nl&mip1=Servaas&mip3=Soesman>; document 118.

de inboedel van Günsberg tekende de Valkenburgse agent Linckens. De tweede handtekening kon niet worden gelinkt aan een andere Valkenburgse politieagent, mogelijk dat een marechaussee heeft medeondertekend. Overigens is dit het enige afnameformulier dat in het archief is aangetroffen, terwijl we weten dat de gemeente vele sleutels van Joodse inwoners op het gemeentehuis bewaarde. Dat de administratie van de bezetter niet altijd op orde was blijkt uit een brief van Müsold, de secretaris van de *Beauftragte*, van 1 juni 1943 met het verzoek aan de burgemeester van Valkenburg vast te stellen of de sleutel van Königswinkelstraat 57

Document 9

Brief Beauftragte aan Schmalbach over woning Jozef Günsberg

Bron. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, nr. 1865, brief d.d. 1 juni 1943.

betrekking heeft op een Jodenwoning, of die nog vrij is en of er nog “Judenmöbel” aanwezig waren (document 9).

Paul Schmalbach, inmiddels burgemeester van Valkenburg-Houthem, stelt in de brief van 7 juni 1943 de *Beauftragte* gerust: “*Diese zwei Zimmer sind jetzt frei. Judenmöbel befinden sich darin nicht mehr*”.⁶⁴³ In een vervolgschrijven op 18 juni 1943 gaf de *Beauftragte* de “Judenwohnung” vrij. Schmalbach informeerde vervolgens de eigenaar weduwe Cauberg-Duyzinga dat zij de woning weer mocht verhuren.

Jozef Günsberg, geboren 21 januari 1895 in Naworna-Polen, stierf op 31 augustus 1942 op 47-jarige leeftijd in de gaskamer van Auschwitz, slechts zes dagen nadat hij in Valkenburg de deur van zijn woning achter zich had dichtgetrokken en op transport werd gezet.⁶⁴⁴ In het NBI zijn geen dossiers over hem aangetroffen. Zijn bezittingen zijn verdwenen en in Valkenburg herinnert alleen nog zijn naam op de gedenksteen ter herdenking aan de niet-teruggekeerde Joodse inwoners, aan hem: *Jos. Ginsberg*.

Casus 2: Familie Jacobs - Nieuweweg E7/8

Op 5 juni 1943 ontving de gemeente Valkenburg-Houthem een brief van het hoofd van de *Deutsche Schule* in Valkenburg, Walther Heijden. In de brief gaf hij aan toestemming van de ERR te hebben om enkele goederen uit de woning van het gezin Jacobs aan de Nieuweweg E7/8 te halen. Het ging om een piano, een kookapparaat op gas en een weegschaal.⁶⁴⁵ Heijden verzocht om informatie om de spullen op te halen. Op zaterdag 12 juni 1943 verbrak de politie

⁶⁴³ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, nr. 1865; brief Schmalbach, d.d. 6 juni 1943.

⁶⁴⁴ Geraadpleegd op 12 juli 2024 van <https://collections.arolsen-archives.org/en/search/person/5149278?s=günsberg&t=224153&p=56> op.

⁶⁴⁵ HCL, gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, brief Van der Heijden aan burgemeester.

de verzegeling en werden de goederen uit de woning weggehaald en overgebracht naar de *Deutsche Schule*.⁶⁴⁶ De familie Jacobs keerde niet terug uit de oorlog. De bewindvoerder van hun vermogen maakte in zijn vermogensopstelling geen melding van de goederen die waren overgebracht naar de *Deutsche Schule*. Wel had hij kennisgenomen van goederen die bij anderen in bewaring waren gegeven. Een ijzeren ledikant, meubelen en een grote partij manufacturen van het textielbedrijf van Jacobs. Het ledikant werd alsnog verkocht. De meubelen en de textielgoederen konden, door een weigerachtige bezitter, niet worden teruggehaald.⁶⁴⁷ Wat er uiteindelijk met de goederen is gebeurd die in de *Deutsche Schule* waren terechtgekomen, is niet bekend.

10.6 Goederen ondergebracht bij vrienden en bureu

Casus 3: Berkelstraat 15: echtpaar Soesman-Horn

Ondanks het strenge verbod voor Joden om kostbare zaken en geld weg te sluisen, bijvoorbeeld door deze bij bureu en vrienden onder te brengen, gebeurde dat op grote schaal. Het echtpaar Servaas Soesman en Emma Horn woonde in de Berkelstraat 15 en was zeer vermogend. Zij brachten al vroeg zowel geld, juwelen als andere kostbaarheden onder bij verschillende bureu en vrienden. Ook hun inwonende nicht Margareth Cohen-Abraham bracht samen met het echtpaar veel kostbaarheden onder. Interessant is dat het echtpaar bij een goede kennis, Gerda Schunck-Cremers, hun vroegere buurmeisje, een klein dossier overhandigde met gespecificeerde informatie over aan wie zij welke eigendommen in bewaring hadden gegeven. Dit dossier speelde na de bevrijding een belangrijke rol bij de bewindvoering van de nalatenschap van de echtelieden, die beiden de oorlog niet overleefden. Na de bevrijding bleken sommige bewaarnemers niet bereid de in bewaring genomen Joodse goederen weer af te staan. Een brief die de verzetsman Van Betuw na de oorlog aan de kinderen van Gerda Schunck-Cremers schreef, bevat de volgende passage over het door bewaarders achterhouden van de goederen van Soesman: "(...) Toen het Beheersinstituut bij de diverse personen de kostbaarheden van Soesman opvorderde hebben de desbetreffenden ontkend de spullen in bewaring te hebben gekregen".⁶⁴⁸ De beschuldigingen aan het adres van de bewaarders blijken evenwel onjuist. Uiteraard waren er vele bewaarders die na de bevrijding ontkenden enig Joods bezit in bewaring te hebben gekregen (de zogenaamde "bewariërs" als samenvoeging van bewaarder en ariër), maar daar was in deze casus geen sprake van. Uit het NBI-dossier dat na de oorlog werd aangelegd, kan alleen de conclusie getrokken worden dat alle goederen en gelden, zoals in het dossier bij Schunck vermeld, uiteindelijk in de erfenis terecht zijn gekomen.⁶⁴⁹ De buurman dhr. J.H. Kaalen van Berkelstraat 13 stortte meteen na de bevrijding 31 bankbiljetten van fl. 100 op een bankrekening die bekend was bij de bewindvoerder. Ook de

⁶⁴⁶ HCL, gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3079, brief burgemeester aan Van der Heijden.

⁶⁴⁷ HaNA, NBI, 2.09.16.02, dossier PO'40'610. De politie kon alleen ingrijpen en huiszoeken verrichten wanneer er bewijs was dat goederen waren ondergebracht. Het NBI heeft nog wel een onderzoek uitgevoerd maar kwam niet verder. Het rapport van hun eventuele bevindingen is niet in het NBI-dossier opgenomen.

⁶⁴⁸ Geraadpleegd op 22 oktober 2024 van <https://www.aachen-webdesign.de/verzet/biogrPS.php?lang=nl>; brief Jan van Betuw van 12 augustus 1999. Van Betuw rapporteert over een gesprek dat hij tijdens de bezetting met Gerda Schunck voerde. De titel van het stuk is eveneens misleidend: Aasgieren na de Tweede Wereldoorlog. Ook Van Betuws beweringen over het rechtsherstel (zie hoofdstuk 9) blijken onjuist.

⁶⁴⁹ HaNA, NBI, 2.09.16.13, inv. 173698, dossier Servaas Soesman: diverse stukken.

buurvrouw aan de andere zijde, mw. Jadoul had goederen in bewaring gekregen, waaronder de vier kandelaars van de Israëlitische Gemeente. Deze goederen werden opgehaald door het NBI waarbij de wachtmeester van de marechaussee Van Tricht aanwezig was. Ook dhr. Van Sonderen nam na de bevrijding meteen het initiatief om aangifte te doen bij de belastinginspecteur van de vele gouden sieraden die hij van Emma Soesman in bewaring had gekregen en in een kluis had bewaard. Ook deze sieraden kwamen weer in de nalatenschap terecht. Iets moeilijker ging het met Alphons Smeets die fl. 8.300 in beheer had gekregen. Smeets beriep zich op een afspraak die hij had gemaakt met Emma Soesman dat wanneer de Soesmannen niet binnen vijf jaar na afloop van de oorlog terug waren gekeerd hij het geld als het zijne mocht beschouwen. Voor het NBI was dit geen rechtsgeldige grondslag om het geld te behouden. Als de afspraak niet zwart-op-wit stond dan kon geen aanspraak worden gemaakt op het geld. Smeets kon geen overeenkomst overleggen en tekende een schuldverklaring, zodat hij op een later moment het bedrag kon teruggeven.⁶⁵⁰ De conclusie in deze casus moet dan ook luiden dat het in bewaring geven van geld en kostbaarheden in tegenstelling tot de beweringen van Van Betuw, bij het naoorlogs rechtsherstel niet tot problemen heeft geleid.

Dit rechtvaardigt de constatering dat verhalen die na de bevrijding breed werden gedeeld, niet altijd op feiten berustten. Zij waren (en zijn) soms gebaseerd op valse vooronderstellingen en verhalen uit derde of vierde hand, die hun eigen leven gingen leiden. Een en ander is begrijpelijk vanuit het besef dat na de bevrijding Nederland volledig in puin lag, communicatie moeizaam was, mensen niet altijd toegang hadden tot alle gegevens maar ook dat er veel rancune heerste onder mensen die was ontstaan tijdens de bezetting. Maar het gevaar is niet ondenkbaar dat door misconcepties en onwaarheden mensen beschadigd en verhoudingen diepgaand verstoord raken. De oorlog trok op deze wijze diepe sporen door de samenleving die nog lang zichtbaar bleven. Dat onderstreept eens te meer dat het type onderzoek waarin waarheidsvinding centraal staat zelfs in deze tijd nog steeds actueel en belangrijk is.

Casus 4: De familie Benedik - Wilhelminalaan 23/25

Een bijzondere roof van Joodse goederen vond plaats ná de bevrijding. De meubels van de gezinnen van de broers Bernard en Joseph Benedik en hun zus Elize bevonden zich bij de bevrijding nog in de panden Wilhelminalaan 23/25. Alfred Benedik uit Beek, een neef van Bernard, Joseph en Elize, overleefde de bezetting en werd na de bevrijding bewindvoerder van de vermogens van zijn Valkenburgse familieleden. Bij het onderzoeken van hun vermogensbestanddelen ontdekte hij dat de meubels ná de bevrijding waren gestolen. Garagehouder Mignon, die tegenover het huis van Benedik woonde, was ooggetuige geweest van het weghalen van de meubels door de groentehandelaar H.A. Keijdeners. Keijdeners had drie wagens met wederrechtelijk weggehaalde meubelen overgebracht naar F. Heijnen die aan Broekhem 30 woonde. Alfred Benedik confronteerde Heijnen met de diefstal, maar Heijnen ontkende de meubels in zijn bezit te hebben. Enige tijd later vervoegde Heijnen zich bij Benedik en deed het voorstel de meubels te verkopen en de opbrengst te delen met als argument dat als de meubelen in de boedel terecht kwamen, Benedik slechts een klein aandeel zou ontvangen (zie document 10).

---

⁶⁵⁰ Smeets had fl. 5.000 van het in bewaring gegeven geld gebruikt voor een hypothecaire lening, waardoor het geld niet meteen beschikbaar was. Later is het bedrag naar de notaris overgeboekt.

periode tussen de terugtrekking van Duitse troepen en de instelling van het Militair Gezag de orde en de rust te bewaren. Hun primaire taak was juist het voorkómen van plunderingen en afrekeningen, en het handhaven van rust en orde. Op vele punten is dit mislukt. In Valkenburg deden zich rondom het functioneren van de OD talrijke ontsporingen voor.⁶⁵² Het NBI-dossier vermeldt de meubelroof verder niet. Het is onduidelijk of de Centrale Vermogens Opsporingsdienst (CVO) nader onderzoek heeft uitgevoerd.

Casus 5: De familie Kopf – Muntstraat 9

Bij toeval troffen we in het Yad Vashem archief een lijst van Joodse goederen aan die in bewaring waren gegeven bij de familie Crolla uit de Gozewijnstraat in Valkenburg (zie document 11).⁶⁵³ De lijst zat in het dossier van Iliahu (Elias) Kopf. Navraag bij de nazaten van de familie Crolla leverde de bevestiging op dat George Crolla, die destijds in de Gozewijnstraat woonde, de Joodse goederen in bewaring had genomen. Geen informatie kon worden verstrekt over wat er na de bevrijding met de goederen is gebeurd. We zien bij meerdere casussen dat het NBI of de CVO onderzoek deed naar bezittingen van niet teruggekeerde Joden. Met regelmaat werden opgespoorde of aangegeven Joodse eigendommen door deze organisaties bij de bewaarders opgehaald en toegevoegd aan de Joodse nalatenschap. Opmerkelijk is dat de lijst dateert van na de bevrijding en in het Duits is opgesteld. Dit sluit naar onze mening uit dat het NBI of CVO de lijst had opgesteld. Voorts staat vermeld “für Sie bewahrten Sachen”. Onduidelijk blijft wie met “Sie” werd bedoeld. Het feit dat de lijst in het archief van Elias Kopf werd aangetroffen duidt er op dat de familie Kopf werd bedoeld. Evenwel overleefde niemand van de familie Kopf. Het nummer rechtsboven aan de lijst (97142) leverde vooralsnog geen verdere aanknopingspunten op.

10.7 Conclusie

Dit hoofdstuk beschrijft het vervolg op de roof van Joodse panden: de confiscatie van achtergebleven inboedels. Joodse bewoners doken onder of werden gedeporteerd, waarbij zij hun huisraad en voedselvoorraden achterlieten. De bezetter nam alle bezittingen in beslag. Meubilair en bruikbare goederen werden naar Duitsland getransporteerd en ter beschikking gesteld aan uitgebombardeerde Duitse gezinnen. De overige bezittingen werden overgebracht naar de LIRO-bank in Amsterdam.

De Valkenburgse burgemeester en de Valkenburgse politie speelden een cruciale rol bij de roof van Joodse inboedels. De politie was verantwoordelijk voor het verzegelen van Joodse woningen en het ophalen van bederfelijke waren. De inventarisatie en registratie van de inboedel gebeurde na de eerste deportatie door de *Hausraterfassungsstelle*. Opmerkelijk is dat de inventarisaties plaatsvonden terwijl de Joodse bewoners nog in hun woning aanwezig waren. Ook bij het afvoeren van kostbare spullen was de politie aanwezig en tekende

---

e. gevangen nemen en interneren van bepaalde elementen (mede om deze aan de volkswraak te onttrekken ter wettelijke berechting). Bron HCL, Gemeentearchief Maastricht, P.J. Sijmons, inv. 6, 21.492.

⁶⁵² Onderzoekers adviseren het gemeentebestuur van Valkenburg aan de Geul een apart onderzoek in te stellen naar het functioneren van de OD tijdens de bevrijdingsdagen. De casus Benedik zal mede uitgangspunt moeten vormen van het onderzoek door na te gaan of de Centrale Vermogens Opsporingsdienst (CVO) en het NBI resultaten hebben geboekt in deze zaak.

⁶⁵³ Yad Vashem, archiefdossier van Iliahu Kopf, ID. 14207553.

97142

13. Juni 1946.

Aufstellung der von Fam. Crolla, Gosewijnstr.
Valkenburg/Limbg.

für Sie bewahrten Sachen.

Ein Paar Ohrringe mit Brillanten,
 Ein " " " Perlen (beide defekt)
 Ein silberner Ring mit bräunlichem Stein,
 Ein Paar Ohrringe mit rot-weissen Steinchen,
 Ein Paar dto. mit blauen Steinchen (eins defekt)
 Ringgoldener Ring mit weissen Steinchen (Diamant ?)
 Ein dto. " ohne Stein,
 Ein Paar grosse alte Ohrringe, & beide defekt)
 Ringgoldener Zahn,
 Ringgoldene (?) Herren-Uhrkette (bestehend (in Stücken) aus
 61 Gliedern, u. 5 Verschlussringen)
 1 Schlüsselbund mit 4 Schlüsselchen.

Zwei Kittelschürzen mit kurzen Ärmeln,
 Vier Paar Strümpfe (Damen) (2 braun, 1 beige, 1 grau)
 Fünf Paar Handschuhe, (2 beige Leder, 1 grün, 1 dunkelrot, 1 braun)
 Ein weiss-seiden-Unterrock
 Ein rosa dto.
 Eine dreiteilige Garnitur in salm, (Unterrock, Hemd u. Hose)
 Ein gebühtes Kinderkleidchen,
 Zwei Reste Seide, (1 gestreift, 1 blau)
 Ein Paar getragene rote Leder-Pantoffeln,
 Ein " " braune Wildlederschuhe,

Ein rosa seiden Nachthemd,
 Fünf blaue seidene Hosen,
 Zwei salm " "
 Eine rosa " "
 Zwei blaue Hemdhosen
 Eine rosa Hemdhose,
 Ein blaues Hemdchen,
 Zwei rosa Unterröcke,
 Ein grüner Unterrock
 Ein blauer dto.
 Ein gesticktes weiss-Leinen Tafeltuch,
 Elf Paar alte Kniestrümpfe,
 Circa 3 m. blauer Stoff,
 Ein schwarzer Pelzkragen,
 1 bräunlicher viereckiger Seidenschawl,
 Ein dunkelblauer kurzer Mantel, (dreiviertellang)
 Ein dunkelblaues Georgette-Kleid,
 Ein rotes Woalkleid.

. . . . .

Bron. Archief Yad Vashem, Eliahu Kopf, ID. 14207553

ontvangstformulieren voor de *Deutsche Reichsbahn*. De burgemeester stuurde de politie aan, gaf opdrachten en fungeerde als schakel tussen de Duitse instanties en de uitvoerende instanties. De sleutels van de Joodse woningen werden op het gemeentehuis bewaard, later - na de derde deportatie - op het politiebureau. Uit de correspondentie tussen politie en burgemeester blijkt geen enkele empathie voor de Joodse slachtoffers. Opperwachtmeester Franssen ging zelfs zo ver dat hij zich schriftelijk denigrerend uitliet over de gedeporteerde Valkenburgse Joden.

Na de bevrijding was het leed voor de weinige Joden die terugkeerden nog niet voorbij. Ze werden geconfronteerd met mensen die glashard ontkenden bezittingen in hun bezit te hebben, maar zagen evenzeer Valkenburgers die hun burgerplicht vervulden door goederen te retourneren die Joodse plaatsgenoten hun in goed vertrouwen in bewaring hadden gegeven. De meest opmerkelijke bevinding was dat zelfs na de oorlog twee leden van de plaatselijke

Ordedienst, die juist plunderingen moesten voorkomen, meubels uit een leegstaand Joods huis roofden, en na te zijn betrappt een schikking wilden treffen met de Joodse nabestaande.

Na de bevrijding circuleerden in Valkenburg onjuiste verhalen en vooroordelen over het rechtsherstel van Joodse eigendommen. Deze misconcepties en onwaarheden gingen vervolgens een eigen leven leiden. Dit is begrijpelijk gegeven de omstandigheden na de bevrijding: Nederland lag grotendeels in puin, communicatie was moeizaam, mensen hadden niet altijd toegang tot goede informatie, en er heerste veel rancune die tijdens en na de bezetting was ontstaan. Het gevolg was dat mensen beschadigd raakten en verhoudingen diepgaand werden verstoord. De oorlog trok op deze wijze diepe sporen door de Valkenburgse gemeenschap die nog lang zichtbaar bleven.

11 Overige groepen slachtoffers

Dit hoofdstuk breidt de onderzoeksvraag betreffende ontrecting en rechtsherstel uit naar andere slachtoffergroepen van het naziregime: Roma en Sinti, homoseksuelen, Jehova's Getuigen, asocialen, communisten, socialisten en verzetslieden. De focus ligt nadrukkelijk niet op de vervolging van deze groepen, maar op de gevolgen voor hun woningbezit (huur- dan wel koopwoningen) en gezinnen na deportatie of arrestatie van de slachtoffers.⁶⁵⁴

In het verzet tegen de Duitsers waren volgens de naoorlogse opgave van de gemeente Valkenburg-Houthem twee Valkenburgse militairen gesneuveld: P.M. Braun (1913-1940) uit de voormalige gemeente Valkenburg sneuvelde op 10 mei 1940 bij gevechtshandelingen om de brug bij Roosteren. C.F. Huntjens (1916-1940) uit Schin op Geul sneuvelde bij gevechtshandelingen in Wittem.⁶⁵⁵ De gemeente Berg en Terblijt maakte geen melding van militaire slachtoffers bij de inval van de Duitsers in mei 1940.

In Valkenburg zijn tijdens de bezetting diverse verzetslieden vervolgd, waarvan er volgens opgave van de gemeente Valkenburg-Houthem, drie zijn gearresteerd waarvan twee de oorlog niet overleefden. In het vervolg van dit hoofdstuk gaan we dieper in op de slachtoffers van de leden van het verzet en de groep zogenaamde asocialen.⁶⁵⁶ Archiefonderzoek en literatuuronderzoek leverden geen aanwijzingen op dat tijdens de bezetting Sinti of Roma in Valkenburg verbleven, die tijdens de bezetting werden gedeporteerd of vermoord. Ook zijn geen aanwijzingen gevonden die duiden op de vervolging in Valkenburg van Jehova's Getuigen.⁶⁵⁷

11.1 Verzetslieden en politiek vervolgd

Jan Joseph Roks en de Verzetsgroep Erkens

Aan de Oud-Valkenburgerweg (momenteel Neerhem 20) lag het hotel Samoshuis, het huidige Hotel Atlanta. Het hotel was eigendom van Jan Joseph Roks en zijn zuster Anna en genoemd naar de Samoswijnen die zij kochten bij de Paters der Afrikaner Missiën in Cadier en Keer. De

⁶⁵⁴ Voor overzichtswerk verzet in Limburg zie: Cammaert, 1994, *deel 1 en 2*; voor een overzicht over de vervolging Roma en Sinti in Limburg, zie: Van Rens, 2013, pp. 282-304.

⁶⁵⁵ HCL, gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3180, brief aan Werkcomité VOGIN, d.d. 20-02-1947; en de notitie over inwoners der gemeente die bij de bevrijding zijn overleden. In dezelfde notitie gaf Hens aan dat vijf Valkenburgers sneuvelden die toegetreden waren tot de Duitse dienst: H.L. Breuer; J.T. Stipdonk; H.H. Essers; W.H. Senden en B.A.G. Antwerpen; vier sneuvelden aan het Oostfront en één in Duitsland. Voorts werden in de archieven nog aangetroffen: J. Meijer, H. Scholl, H. Strube alle drie gesneuveld in Duitse dienst. T.H. Lamerichs (zoon van de NSB-burgemeester Lamerichs van Berg en Terblijt), overleed tijdens zijn internering in Kamp Vught aan opgelopen verwondingen tijdens de bevrijding. De Valkenburgse landwachter en lid van de NSB, Funs Savelberg, werd op 14 september 1944 bij de bevrijding van Valkenburg op het Grendelplein door Jan Harings van de plaatselijke Ordedienst publiekelijk geëxecuteerd. Over de aanleiding, uitvoering en verantwoordelijkheid rondom de executie doen verschillende tegenstrijdige verhalen de ronde. Onderzoekers adviseren het gemeentebestuur onderzoek te laten uitvoeren naar het functioneren van de OD, en met name deze executie nader te onderzoeken.

⁶⁵⁶ De verzetsgroep LO-Valkenburg onder leiding van Pierre Schunck leed geen verliezen in de vorm van arrestatie en werd niet opgerold. Vandaar dat zij hier niet verder worden uitgewerkt. Cammaert, 1994, p. 657.

⁶⁵⁷ In tegenstelling tot Heerlen waar Jehova's werden gedeporteerd en vermoord. Heerlen is de enige gemeente in Limburg waar zulks is geschied. Mailcorrespondentie met Cammaert, d.d. 26 november 2024.

verzetsgroep Erkens was een in de zomer van 1940 opgerichte inlichtingendienst rond reserveeerste luitenant Nicolaas Erkens uit Rotterdam die veel contacten had in Zuid-Limburg met name in Eijsden en Luik. De verzetsgroep hield zich met name bezig met spionage en organiseerde met twee Belgische verzetsgroepen een ontsnappingslijn naar het zuiden. Verzetsleider Erkens woonde in Luik, was tweetalig en bij uitstek geschikt voor grensoverschrijdend verzetswerk. Erkens zocht in Zuid-Limburg een adres waar hij veilig kon verblijven en met zijn staf kon vergaderen.⁶⁵⁸ Pater Bernhard van der Berg van het Afrikaans Missiehuis in Cadier en Keer vroeg zijn wijnafnemer Roks of hij een onderduiker wilde herbergen.⁶⁵⁹ Roks ging op het verzoek in en Erkens kreeg een kamer aan de achterzijde van het hotel toegewezen met een vluchtweg naar de achtergelegen mergelgrotten.⁶⁶⁰ Het pension werd een aanlooppunt van de verzetsgroep waar Erkens regelmatig met zijn stafleden van de verzetsgroep vergaderde.⁶⁶¹ De Duitse contraspionage infiltreerde in de verzetsgroep Erkens (het zogenaamde *Hannibalspiel*) en in november 1942 werd de groep opgerold en tientallen verzetslieden gearresteerd.⁶⁶² Op 19 november 1942 arresteerde de SD de Valkenburgers Joseph Roks en zijn neef Frans Roks. Frans Roks was vanaf april 1942 koerier van Erkens op het traject Valkenburg-Eijsden en werkte bij de Staatsmijn Emma.⁶⁶³ Hij werd na de rechtszitting in Utrecht op 23 oktober 1943 vrijgelaten. Joseph Roks werd veroordeeld en ging op 27 oktober 1943 samen met zevenenzestig andere gevangenen vanuit Kamp Amersfoort naar het *Nacht und Nebelkamp* Natzweiler-Struthof in de Elzas.⁶⁶⁴ Hij kreeg het kampnummer 5669 met de toevoeging NN (Nacht und Nebel). De omstandigheden in het kamp waren verschrikkelijk. Het werk in de steengroeve was moordend en uiteindelijk verloren 280 Nederlanders in Natzweiler het leven. De Valkenburger Jan Joseph Roks werd op 3 maart 1944 in het kamp door de Duitse bezetter vermoord.⁶⁶⁵ In de archieven zijn geen aanwijzingen gevonden dat de bezetter na zijn arrestatie maatregelen nam tegen het hotel of zijn zuster Anna. Het hotel bleef open en er werd geen beslag gelegd op goederen.

⁶⁵⁸ Nicolaas Egidius Erkens (1894-1943) handelscorrespondent en woonde in Luik, schuilnaam Van der Maas.

⁶⁵⁹ De broer van Erkens was pater in het Afrikaans Missiehuis.

⁶⁶⁰ Van Lieshout, 1980, p. 158.

⁶⁶¹ Ibidem, pp. 158, 263.

⁶⁶² De twee gelieerde Belgische verzetsgroepen werden eveneens opgerold.

⁶⁶³ Van Lieshout, 1980, p. 268.

⁶⁶⁴ Nacht und Nebel kampen waren speciaal opgezet voor de bestraffing van verzetsmensen. Familieleden wisten niet waar de gevangenen verbleven, er mochten geen brieven worden uitgewisseld en bij overlijden werden de nabestaanden niet op de hoogte gebracht. De gevangenen waren spoorloos, in *Nacht und Nebel*, verdwenen. De concentratiekampen Natzweiler-Struthof en Gross-Rosen in Silezië waren beruchte Nacht und Nebelkampen. Geraadpleegd op 17 november 2024 van <https://www.oorlogsbronnen.nl/thema/Nacht%20und%20Nebel>.

⁶⁶⁵ Jan Joseph Roks (1883-1944), ongehuwd, staat vermeld in de Erelijst van Gevallen 1940-1945 in de Tweede Kamer der Staten-Generaal in Den Haag, p. 1016. In Natzweiler werden ongeveer 600 Nederlanders geïnterneerd, waarvan 280 om het leven kwamen.

Verzetsman Frans Alexander Cobbenhagen

Frans Cobbenhagen was PTT-medewerker in Valkenburg. Hij was werkzaam in het postkantoor aan de Lindenlaan en in 1943 verplicht te werk gesteld in Köln-Duitsland, hoogstwaarschijnlijk ook bij het lokale hoofdpstkantoor. Daar werd hij volgens de overlevering gearresteerd wegens het smokkelen van brieven naar Nederland. Cobbenhagen kwam in het concentratiekamp Buchenwald terecht, met name in het bijkamp Zweibergen-Langenstein. Daar stierf hij op 20 december 1944 op 23-jarige leeftijd. In de archieven zijn geen aanwijzingen gevonden van repercussies van de bezetter tegen zijn familie of inbeslagname van woning of goederen. Huub Vrancken was eveneens werkzaam bij de PTT.

Hij was zover bekend niet betrokken bij het verzet, maar werd tijdens de bevrijding in Valkenburg getroffen door een granaatscherf en overleed negen dagen later in het ziekenhuis in Maastricht.

Gedenkplaat aan het voormalige postkantoor aan de Lindenlaan ter nagedachtenis aan Cobbenhagen en Vrancken
(Privécollectie René van Rijsselt)

Politieagent Van Roy en de groep Smit

De groep Smit was een verzetsgroep die was ontstaan rond oud-militair J. Smit uit Heerlen. De groep hield zich in het begin (1941) voornamelijk bezig met het verspreiden van ondergrondse lectuur in Heerlen, Voerendaal, Brunssum en omgeving. Ook vergaarde de groep inlichtingen en verzamelde wapens en munitie. De Valkenburgse rijksveldwachter Hubertus van Roy was lid van de groep en bewaarde wapens en munitie in zijn woning. De groep had in het begin van 1942 het plan opgevat het spoorviaduct tussen Klimmen en Heerlen op te blazen en daarmee de spoorverbinding Aken-Maastricht te ontregelen. De spoorlijn was van grote strategische betekenis vanwege de doorvoer van Duits militair materieel en manschappen van Duitsland naar België en Frankrijk. De groep werd al vrij snel geïnfiltrerd waardoor de SD volledig op de hoogte was van de plannen.⁶⁶⁶ Op maandag 2 februari 1942 viel het doek voor de verzetsgroep Smit. In Oud-Valkenburg vielen twintig SS-soldaten van de Grüne Polizei de woning binnen van Van Roy en hij werd gearresteerd.⁶⁶⁷ De zoektocht naar wapens in zijn woning leverde niets op. Eerder die dag had Van Roy, naar eigen zeggen, elf geweren, negen revolvers en c.a. vijfhonderd scherpe geweer- en revolverpatronen in het riviertje de Geul gedumpt. Dertig andere leden van de verzetsgroep, waaronder de Valkenburgse kapelaan Hennekens, werden eveneens gearresteerd. Hennekens voor zijn aandeel in het drukken van

⁶⁶⁶ Cammaert, 1994, pp. 107-110.

⁶⁶⁷ Hubertus Andreas van Roy (1893-1981) rijksveldwachter van Valkenburg-Houthem werd vanuit concentratiekamp Vught overgebracht naar het Konzentrationslager Mittelbau (Dora) in de buurt van Nordhausen (D).

illegale vlugschriften.^{668 669 670} Hij werd ondergebracht in Kamp Amersfoort waarna hij op transport werd gezet naar diverse concentratiekampen zoals Sachsenhausen en Dachau. In dat laatste kamp werd hij op 12 mei 1945 door het Amerikaanse leger bevrijd.⁶⁷¹ Van Roy werd tot drie jaar tuchthuisstraf veroordeeld en verbleef evenals Hennekens in vele Duitse concentratiekampen. Na de bevrijding keerde hij terug naar Oud-Valkenburg waar hij zijn werk als politieagent weer oppakte. In de archieven zijn geen aanwijzingen gevonden van repercussies tegen Van Roys familie of de inbeslagname van woning of goederen.

11.2 Executies op het grondgebied van Valkenburg

In de nadagen van de bezetting werden de verzetsgroepen in de regio actiever. Aanslagen op het spoorwegnet werden op bescheiden schaal uitgevoerd om de terugtrekkende Duitse troepen te dwarsbomen. Zowel de Wehrmacht als de SD waren nerveus. In deze periode vonden op het grondgebied van de gemeente Berg en Terblijt en van de gemeente Valkenburg-Houthem standrechtelijke executies plaats tegen verzetslieden die afkomstig waren uit Heerlen, Simpelveld en Vaals.

Standrechtelijke executie Francotte en Coenen bij de Cauberg

Joep Francotte was dakdekker en woonde in Vaals. Sjeng Coenen was drukker van beroep en woonde in Simpelveld waar hij rayonleider was van de LO.⁶⁷² Beide vrienden waren lid van de landelijke knokploeg in Zuid-Limburg.⁶⁷³ Op dinsdag 5 september 1944 (Dolle Dinsdag) werden de twee knokploegleden betrapt tijdens een missie op de Wijngaardsberg in Ulestraten waar de Landelijke Knok Ploeg (LKP) een steunpunt had. De Duitse militairen arresteerden Francotte en Coenen en voerden ze af naar een hotel in Valkenburg. Onderweg werden ze zwaar mishandeld. Op bevel van de Valkenburgse *Ortskommandant* majoor Bernhardt werden ze op de Cauberg gefusilleerd. Bij hun stoffelijke resten werd het bordje met opschrift “terroristen” aangetroffen.⁶⁷⁴

Standrechtelijke executie Edmund Konieczny in Berg en Terblijt

Edmund Konieczny woonde in Heerlen en was van beroep tolk en beëdigd vertaler. Hij behoorde tot de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO)-Heerlen. Hij was verantwoordelijk voor de verzorging van de ondergedoken Polen in het rayon Heerlen.⁶⁷⁵ Hij maakte deel uit van de knokploeg Heerlen en verzamelde samen met Poolse mijnwerkers

⁶⁶⁸ Hubert Helain Willem (Hub) Hennekens (1909-1970). Hennekens was kapelaan van de St. Nicolaas en Barbaraparochie in Valkenburg en stak zijn anti-Duitse gezindheid niet onder stoelen of banken. Hij was voornamelijk actief met de verspreiding van illegale bladen zoals Vrij Nederland.

⁶⁶⁹ Geraadpleegd op 23 augustus 2023 van <https://www.landvanherle.nl/editie/2019/2019-3>.

⁶⁷⁰ In totaal werden dertig verzetslieden opgepakt. Na de SD-verhoren, waarbij excessief geweld werd toegepast, werden nog eens acht verzetslieden opgepakt. Uiteindelijk werden de twee leiders Smit en Treuen gefusilleerd en negentien anderen naar concentratiekampen gedeporteerd waar alsnog elf verzetslieden werden vermoord.

⁶⁷¹ Gedenkboek Valkenburg, 2019, p. 35.

⁶⁷² Coenen was rayonleider LO tot de zgn. Klap van Wittem, op 21 juli 1944, waarbij de LO in Wittem door de SD werd opgerold na verraad. Coenen kon tijdig vluchten en dook onder.

⁶⁷³ Drie dagen eerder op 2 september 1944 waren Coenen en Francotte nog betrokken bij een overval van de LKP-Zuid-Limburg op het Huis van Bewaring in Maastricht waarbij 80 gevangenen werden bevrijd.

⁶⁷⁴ Cammaert, 1994, pp. 780-781.

⁶⁷⁵ Edmund Konieczny (1912-1944) was gehuwd met M.K. Delahaije en woonde in Heerlen aan de Molenberglaan 18.

wapens en explosieven. Konieczny werd verraden en op 24 augustus 1944 door de SD in zijn woning gearresteerd en overgebracht naar Maastricht. Op 7 september 1944 werd Konieczny door de beruchte SD'er Nitsch met een nekschot doodgeschoten in de kiezelgroeve van de Bergse Heide nabij Vilt.⁶⁷⁶ Hij liet een vrouw en twee kinderen na.⁶⁷⁷

11.3 Arrestatie en deportatie asociale in Valkenburg

Een vergeten groep gedeporteerden is de door de bezetter aangeduide groep van zogenaamde asociale elementen in de samenleving. Het is een verzamelterm die de Duitsers gebruikten voor mensen met uiteenlopende achtergronden: werkweigeraars, criminelen, fraudeurs, daklozen, kruimeldieven om maar enkele groepen te noemen. Velen werden opgesloten in werkkampen of in Kamp Amersfoort waar ze als herkenningsteken een zwarte driehoek moesten dragen. Bij het selecteren van de zogenaamde asociale elementen was de bezetter aangewezen op de hulp van burgemeesters en hoofden van politie om selecties te maken, de slachtoffers op te pakken en over te brengen naar een werkkamp.

Op 5 juli 1943 verscheen een circulaire met instructies van de gewestelijk politiepresident in Eindhoven over “(...) *de aanhouding en overbrenging naar werkkamp van voor de gemeenschap gevaarlijke en/of schadelijke elementen - z.g. a-sociale elementen*”.⁶⁷⁸ De commissaris der provincie in Limburg Marchant d'Ansembourg coördineerde de arrestatie en deportatie van asociale elementen in Limburg en droeg alle Limburgse burgemeesters op hem op de hoogte te houden van de arrestaties en de redenen waarom de betrokkenen werden gearresteerd. D'Ansembourg was bang dat de grootschalige arrestatie zou leiden tot sociale onrust en riep de burgemeesters op dat “(...) *bij de uitvoering der maatregel tot verwijdering van a-sociale elementen groote voorzichtigheid behoort te worden betracht om rechteloosheid en willekeur uit te sluiten*”.⁶⁷⁹ De gewestelijk politiepresident rapporteerde op 19 augustus 1943 aan d'Ansembourg “(...) *dat de a-socialen gedurende den tijd, dat ze te Ommen in het werkkamp verblijven, geen loon (...ontvangen). Het kamp is echter te beschouwen als een soort doorgangslager, aangezien er naar gestreefd wordt om de tewerkgestelden geschikt te maken voor normalen arbeidsinzet. (...) De duur van het verblijf in het kamp Ommen wordt grootendeels bepaald door het gedrag en de geschiktheid van den betrokkene.*”⁶⁸⁰ Kortom, arrestatie en deportatie leidden voor de slachtoffers tot verlies van inkomen en de mogelijkheid hun gezin te onderhouden.

Op 6 augustus 1943 kregen de ambtenaren van de gemeentesecretarie van de gemeente Valkenburg-Houthem van burgemeester Schmalbach de opdracht een lijst samen te stellen van

---

⁶⁷⁶ Richard Nitsch was een gevreesd en berucht SD'er die gestationeerd was in Maastricht; hij folterde gevangenen en was verantwoordelijk voor talloze ondervragingen waarin hij excessief geweld toepaste. Hij was betrokken bij verschillende executies en schoot eigenhandig meerdere mensen dood. Na de bezetting werd de doodstraf tegen hem geëist. Het Bijzonder Gerechtshof in Maastricht veroordeelde hem tot levenslang, dat in 1959 werd omgezet in 22 jaar en negen maanden. Na een jaar werd hij als ongewenst vreemdeling het land uitgezet. Negen executies werden door het Gerechtshof bewezen geacht alsmede vele foltering.

⁶⁷⁷ Geraadpleegd op 12 december 2023 van <https://www.wo2slachtoffers.nl/bio/51974/Konieczny-Edmund.htm>. Cammaert, 1994, pp. 669-670. In de inschrijfregisters van het Huis van Bewaring en de *Wehrmachtgefangenis* zijn geen gegevens over Konieczny voorhanden. Het lijkt erop dat Konieczny opgesloten zat in een van de cellen van het SD-kantoor aan de Wilhelminasingel in Maastricht en van daaruit was meegevoerd met de vlucht van de SD naar Hoensbroek, en onderweg is geëxecuteerd. Edmund Konieczny komt niet voor op de Erelijst van de Tweede Kamer.

⁶⁷⁸ HCL, Kabinet van de Commissaris der Provincie in Limburg, 04.05, inv.nr. 1169, asociale elementen, brief d.d. 6 augustus 1943.

⁶⁷⁹ Ibidem.

⁶⁸⁰ HCL, Kabinet van de Commissaris der Provincie in Limburg, 04.05, inv.nr. 1169, asociale elementen, brief d.d. 13 augustus 1943.

zogenaamde asociale elementen in de gemeente Valkenburg-Houthem. De lijst met “strafbare gegevens en veroordelingen” kreeg Schmalbach aangereikt van de gemeentepolitie en de marechaussee. Hoe de lijst tot stand kwam en welke criteria de politie van Valkenburg gebruikte zijn onbekend, maar hadden zeker een mate van willekeur. De vergrijpen varieerden van het stelen van een kerstboom van de NSB, zwarthandel, kruimeldiefstal, stroperij en het uithalen van kattenkwaad, zoals uit de toelichtingen van de lijst blijkt. De lijst bevatte de namen van zeven Valkenburgse mannen in de leeftijd van 25 tot 38 jaar. Vier van hen waren ongehuwd, twee slachtoffers waren gehuwd en hadden een gezin met kind(eren). Van één man was de burgerlijke staat niet bekend.⁶⁸¹ Op 10 augustus 1943 arresteerde de Valkenburgse politie op last van Schmalbach zes van de zeven Valkenburgse mannen en bracht ze onder politiebewaking met de trein naar Kamp Erika in Ommen (Drenthe).⁶⁸² Kamp Erika was een berucht werkkamp. Kampbewakers (collaborateurs en Nederlandse SS'ers) mishandelden de gevangenen systematisch. Dwangarbeid, ziektes, ondervoeding, mishandeling en regelrechte moord kostten aan zeker honderdzeventig gevangenen het leven. Een ex-gevangene die ook Westerbork, Auschwitz, Buchenwald en Fürstenberg had overleefd, getuigde na de oorlog over Kamp Erika: *“Nergens ben ik zo systematisch lichamelijk mishandeld, namelijk iedere dag, als in Ommen. Het was je reinste tuig. En ze hadden er nog schik in ook. Het ergste was dat het gewoon Nederlanders waren. Het waren geen Duitsers, maar gewoon Nederlanders”*.⁶⁸³

Het lukte uiteindelijk vier Valkenburgers om, door ziekte of geveinsde ziekte, na maanden terug te keren naar Valkenburg. De andere twee kwamen als dwangarbeiders terecht in Duitse werkkampen. Beiden werden na acht maanden gevangenschap in Ommen op 5 april 1944 overgebracht naar (firma of kamp) GAA Westmark in Saarbrücken. Eén van hen werd tewerkgesteld in het Walsrode Lager Graesbeck.⁶⁸⁴ Het tweede slachtoffer werd vervolgens op 7 december 1944 verplaatst naar het plaatsje Hechingen in Stetten en werd tewerkgesteld in de machinefabriek firma Carl Mertz en verbleef in een nabijgelegen Arbeitslager.⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ Beiden overleefden de oorlog. Zij keerden terug naar Valkenburg-Houthem nadat zij door de Amerikanen waren bevrijd.

Uit archiefonderzoek blijkt dat de gemeente Valkenburg na de bevrijding geen compensatie heeft geboden aan deze slachtoffers. Ook is onbekend in hoeverre de gezinnen van de gehuwde slachtoffers die maandenlang geen inkomsten hadden, bijstand werd verleend vanuit de gemeenschap of vanuit de gemeente. Het heeft er alle schijn van dat het hier, zoals eerder geconstateerd, om een vergeten groep slachtoffers gaat. Uit archiefonderzoek blijkt eveneens dat de gemeente Berg en Terblijt geen lijst heeft opgestuurd en ook geen bericht heeft gestuurd naar de commissaris der provincie in Limburg, zodat we concluderen dat geen inwoners van de gemeente Berg en Terblijt op basis van deze regeling op transport zijn gesteld naar Kamp Erika.

⁶⁸¹ De namen van de slachtoffers zijn bij de auteurs bekend, maar zijn niet relevant voor het verdere onderzoek.

⁶⁸² Het zevende slachtoffer zat een gevangenisstraf van zeven maanden uit in Roermond. Hij dook na zijn vrijlating op 23 september 1943 meteen onder en overleefde de bezetting.

⁶⁸³ Geraadpleegd op 24 september 2024 van <https://www.nationaalarchief.nl/beleven/verhalenarchief/kamp-erika-te-ommen>.

⁶⁸⁴ HaNA, 2.19.323, overzicht 499-0184.

⁶⁸⁵ HaNA, 2.19.323, overzicht 734-0149.

⁶⁸⁶ In het stadje Hechtingen bevond zich een experimentele kernreactor en het Instituut voor Fysica die door de Amerikanen met bijbehorend personeel voor hun eigen Manhattan-project werden weggehaald. Geraadpleegd op 16 september 2024 van <https://ahf.nuclearmuseum.org/ahf/history/alsos-mission/>.

11.4 Conclusie

De verbreding van de onderzoeksvraag naar andere groepen slachtoffers van het naziregime heeft inzicht gegeven welke groepen anders dan de Valkenburgse Joden getroffen werden door ontrecting en roof van bezittingen. Roma en Sinti, homoseksuelen, en Jehova's Getuigen zijn niet als slachtoffers in de archieven van de onderzochte gemeenten naar voren gekomen. Anders is het gesteld met verzetsstrijders en de groep zogenaamde asocialen. We concluderen dat in die gevallen de ontrecting bestond uit vrijheidsbeneming en in het meest extreme geval tot het verlies van levens, zoals bij twee Valkenburgse verzetsstrijders het geval was. Bij de vervolging van verzetsstrijders speelde de gemeentepolitie of het gemeentebestuur geen rol van betekenis. Het waren met name de SD en de *Wehrmacht* die verantwoordelijk waren voor de vervolging. Anders was het gesteld met de groep zogenaamde asocialen. Burgemeester Schmalbach van de gemeente Valkenburg-Houthem heeft in nauwe samenwerking met de lokale politiediensten een lijst opgesteld van zeven inwoners die vervolgens door de Valkenburgse politie werden gearresteerd en onder politiebewaking werden afgeleverd in het beruchte Kamp Erika in Ommen. Onder hen waren twee gehuwde Valkenburgers die hun gezin zonder inkomensbron moesten achterlaten. Hun internering liep na een maand of vier weer ten einde. Onduidelijk is of de gezinnen in de bewuste periode financieel werden ondersteund door de gemeente of gemeenschap. Anders verging het twee ongehuwde slachtoffers die na Ommen tewerk werden gesteld in Duitsland en daar de bevrijding meemaakten. Geen informatie is aangetroffen of de gemeente Valkenburg-Houthem na de bevrijding compensatie heeft aangeboden aan de slachtoffers. Op basis van de bestaande informatie uit de archieven moet de conclusie luiden dat op het gemeentebestuur van de gemeente Valkenburg aan de Geul een ereschuld rust voor het leed dat zij hun burgers hebben aangedaan en de rol die de lokale autoriteiten, waaronder ook de politiediensten, daarbij speelden.

12 Opvang van repatrianten in Zuid-Limburg

Met de bevrijding van Zuid-Limburg in september 1944 kwamen de eerste onderduikers tevoorschijn. Naarmate steeds grotere delen van het Duitse Rijk werden bevrijd, kwam een grote stroom op gang van mensen die buiten hun eigen land terecht waren gekomen, de zogenaamde *displaced persons*. In deze publicatie verwijzen we naar hen als “repatrianten”. Zij zouden terugkeren naar hun thuislanden, op eigen initiatief of met een georganiseerd transport. Voor hun repatriëring naar Nederland was het civiele overheidscommissariaat voor de repatriëring verantwoordelijk. Eenmaal op Nederlands grondgebied vielen de repatrianten onder de verantwoordelijkheid van het Militair Gezag (MG) dat namens de regering in Londen het overgangsbestuur vormde in de bevrijde delen van Nederland. Het bureau Repatriëring van het MG was verantwoordelijk voor hun opvang.⁶⁸⁷ In het voorjaar van 1945 meldden zich grote aantallen repatrianten aan de Zuid-Limburgse grens, op het station in Valkenburg en in Maastricht. Treinen met gerepatrieerden uit Duitsland moesten vaak uit veiligheidsoverwegingen vlak voor aankomst op het station in Valkenburg urenlang stilstaan.⁶⁸⁸ Dat bracht veel nieuwsgierige Valkenburgers op de been.⁶⁸⁹ Na aankomst in Valkenburg werden de repatrianten er opgevangen. Over organisatie en opvang van de gerepatrieerden in Valkenburg gaat dit hoofdstuk.

12.1 Aantallen ontheemden

Om de organisatie en de opvang van repatrianten in perspectief te kunnen plaatsen moeten we ons realiseren dat tijdens de bezettingsjaren 1,8 miljoen Nederlanders (één op de vijf) op drift raakten in binnen- en buitenland. Binnen Nederland ging het om anderhalf miljoen Nederlanders; Joden en niet-Joden. Zij waren geëvacueerd vanwege bombardementen, gevlucht -soms vanwege de honger-, tewerkgesteld of ondergedoken.⁶⁹⁰

Het aantal Nederlanders dat tijdens de bezetting buiten onze landsgrenzen terecht kwam, werd door de Nederlandse regering in januari 1944 geschat op 615.000.⁶⁹¹ Onder hen bevonden zich zo’n 107.000 uit Nederland gedeporteerde Joden. Slechts 5.500 van hen overleefden de vernietigings- en concentratiekampen.⁶⁹² Uiteindelijk zouden zo’n 300.000 landgenoten naar

---

⁶⁸⁷ Van Rijsselt, Van Rijsselt & Vlieks, 2023, p. 226.

⁶⁸⁸ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 2728, rapport groepscommandant Koninklijke Marechaussee afdeling Maastricht aan zijn meerdere, d.d. 2 mei 1945.

⁶⁸⁹ De onderbemande en overbelaste gemeentepolitie had de handen vol om de mensen van de sporen weg houden. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 2728, rapport opperwachtmeester Franssen aan Afdelings-commandant Koninklijke Marechaussee te Maastricht, d.d. 2 mei 1945.

⁶⁹⁰ Van Rijsselt, Van Rijsselt & Vlieks, 2023, pp. 227-228.

⁶⁹¹ Bossenbroek, 2001, p. 79.

⁶⁹² In de literatuur lopen de aantallen uit de kampen teruggekeerde Joden uiteen. Zo vermeldt Bossenbroek, 2001, p. 107 een aantal van 4.500, Aalders, 1999, gaat uit van 5.200 (p. 256) en Hondius, 1998, houdt ca. 5.000 aan (p. 93). Het NIOD houdt de cijfers van Lou de Jong aan: 5.200. Dit rapport gaat uit van de aantallen gehanteerd door Griffioen & Zeller, 2008, p. 436.

ons land worden gerepatrieerd.⁶⁹³ Van de 35 gedeporteerde Joodse inwoners uit Valkenburg kwamen er slechts twee terug: Maria Anna Gottschalk-Frenkel en Erwin Hirschberg (uit Houthem).⁶⁹⁴

In Limburg leidde de bevrijding van de meeste concentratie- en werkkampen in het Duitse Rijk tot een instroom van repatrianten in het voorjaar van 1945.⁶⁹⁵ Hoeveel van de 5.500 Joodse repatrianten via onze provincie terugkeerden, is onbekend. Conform het regeringstandpunt werd bij de registratie van de repatrianten geen onderscheid gemaakt tussen Joden en niet-Joden. Het is dan ook niet na te gaan bij welke grensposten Joodse repatrianten Nederland binnenkwamen.⁶⁹⁶ Ook de Nederlandse kranten berichtten amper over de repatriëring van Nederlandse Joden. Als kleine groep verdwenen zij in de berichtgeving in de grote groep repatrianten en werd er geen aandacht geschonken aan hun bijzondere positie.⁶⁹⁷

Uit literatuurstudie blijkt dat in de periode november 1944 - december 1945 bijna 86.000 repatrianten zich aanmeldde in de ontvangstcentra in Valkenburg, Maastricht, Heerlen, Sittard, Vaals, Rimburch, Kerkrade, Hoensbroek, Mamelis, Gulpen, Brunssum, Eijsden en Simpelveld.⁶⁹⁸

12.2 Beleid en organisatie van de opvang

Het Nederlandse regeringsbeleid ten aanzien van de repatriëring naar en opvang in Nederland stoelde op het uitgangspunt dat er geen onderscheid werd gemaakt tussen Joden en niet-Joden. Nederlandse Joden moesten worden beschouwd en behandeld als Nederlanders, niet als Joden. Daarbij speelde mee dat de regering bang was dat specifiek beleid ten opzichte van Joden het toch al toegenomen antisemitisme verder zou aanwakkeren.⁶⁹⁹ Daarnaast verklaarde de Nederlandse regering in Londen de nazi-wetgeving die naar het buitenland gevluchte Duitse en Oostenrijkse Joden stateloos had verklaard, onwettig. De opvatting van de regering was dat zij Duitsers waren gebleven.⁷⁰⁰ Wat dit voor hen betekende bij hun opvang in Nederland, wordt uiteengezet in het volgende hoofdstuk.

Het bureau Repatriëring van het MG implementeerde dit beleid in haar operationele taken waartoe de opvang van repatrianten behoorde.⁷⁰¹ Die opvang kende twee doelen. Allereerst was het de bedoeling dat terugkerende landgenoten een liefdevolle ontvangst zouden krijgen en hen te tonen dat “*het Vaderland verheugd is hen weer in hun midden terug te zien*”.⁷⁰² Ten tweede

⁶⁹³ Het leeuwendeel was tewerkgesteld (ruim 270.000), krijgsgevangen gehouden (10.500), naar Duitsland gevlucht of toegetroten tot het Duitse leger (4.500) en gedeporteerde Sinti, Roma en Jehova's getuigen (8.500). Van Rijsselt, van Rijsselt & Vlieks, 2023, p. 228.

⁶⁹⁴ Eigen database Joodse inwoners van Valkenburg.

⁶⁹⁵ Alleen al tussen eind april 1945 en medio oktober 1945 arriveerden er meer dan 427.000 repatrianten op het station in Maastricht. Het betrof 72.000 Nederlanders, 219.000 Fransen, 113.000 Belgen en 22.000 personen met een andere nationaliteit. In de meeste gevallen stapten de buitenlandse repatrianten niet uit, maar werden verder vervoerd naar hun thuislanden. Van Rijsselt, van Rijsselt & Vlieks, 2023, pp. 228-229.

⁶⁹⁶ Hondius, 1998, p. 112.

⁶⁹⁷ Citroen 1999, p. 94.

⁶⁹⁸ Van Rens, 2013, p. 288. Zie ook Vossen, 2002b, p. 74. Grensvak VI, district 12 kende vijftien ontvangstcentra: Sittard, Brunssum, Heerlen, Kerkrade, Simpelveld, Vaals, Gulpen, Maastricht, Eijsden, Geleen, Valkenburg, Rimburch, Mamelis, Hoensbroek en Maastricht-Wyk. HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2025, Overzichtsstaten van aantallen opgevangen repatrianten in district 12.

⁶⁹⁹ Gans, 1999, pp. 567 ev.

⁷⁰⁰ KDC, archief 605 J.M.L.T. Cals, inv. 210, brief Staf MG, d.d. 4 juli 1945. Geraadpleegd op 23 januari 2024 van https://kdc-opac.hosting.ru.nl/wwwopac/ashx?command=getcontent&server=documents&value=NL-NmKDC_CALS_210.pdf, p. 157.

⁷⁰¹ NL-HaNA, 2.13.25, inv. 409, document “Organisatie der repatriëring” p. 1. Datum onbekend. Overigens stond het MG onder bevel van het Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces (SHAEP) dat het hoofdkwartier was van de Opperbevelhebber van de Geallieerde strijdkrachten in Noordwest-Europa. Janssen, 2022, p. 1250.

⁷⁰² NL-HaNA, 2.13.25, inv. 409. Document opgesteld door P.N. van der Willik van de repatriëringdienst in december 1943.

diende een uitbraak van besmettelijke ziekten te worden voorkomen en daarom zou “(...) *elk repatrieerend landgenoot onderworpen worden aan onthuizing en een streng medisch toezicht.*”⁷⁰³ Zoals we verderop zullen zien, bleken deze doelen in de praktijk slecht met elkaar verenigbaar. Psychische hulp aan repatrianten werd overigens niet geboden.⁷⁰⁴

Het MG had de opvang van repatrianten als volgt georganiseerd. Het oostelijk en zuidelijk grensgebied werd opgedeeld in acht grensvakken. Zuid-Limburg viel onder grensvak VI. Repatrianten die zich aan de grens meldden, kwamen Nederland binnen via zogenaamde doorlaatposten (DP's) waar ze summier geregistreerd werden en een controlekaart uitgereikt kregen waarmee zij zich verder konden identificeren. “Ongewenste elementen” (oftewel politiek verdachten zoals collaborateurs, Duitsers en Duits gezinden) werd de toegang tot Nederlands grondgebied geweigerd.⁷⁰⁵ Vanuit de DP's werden repatrianten doorgestuurd naar ontvangstposten (OP's).⁷⁰⁶ Er bevonden zich o.a. OP's in Valkenburg, Maastricht, Neerkanne, Eijsden, Vaals, Heerlen, Kerkrade en Meerssen.⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ De repatrianten kregen er te eten en te drinken, werden nogmaals (beknopt) geregistreerd en verhoord op voor de geallieerde en de Nederlandse regering relevante inlichtingen.⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ Van hieruit werden ze doorgestuurd naar ontvangstcentra (OC's).⁷¹¹ In Valkenburg fungeerde hotel Cremers aan de Wilhelminalaan 63 als OC, waarover later meer.⁷¹² ⁷¹³ Voordat repatrianten een OC binnen mochten gaan, werden zij ontluisd en ontsmet (“gedust”) met DDT-poeder.⁷¹⁴ ⁷¹⁵ Het duurde een tijd voordat het middel voldoende werkte en daarom moesten de geduste repatrianten vier uur wachten voordat zij zich in een OC konden melden.⁷¹⁶ Eenmaal binnen bij een OC dienden zij zich bij maar liefst zeven loketten te melden: de geneeskundige dienst, de politie, het bevolkingsregister, de vertegenwoordiging van oud-illegale organisaties, het arbeidsbureau, de distributiedienst en de steunorganen.⁷¹⁷ Doel was een georganiseerde terugkeer naar hun woonplaatsen te bewerkstelligen alsook de Nederlandse bevolking te beschermen tegen de uitbraak van besmettelijke ziekten. Vervolgens ontvingen de repatrianten hun *Displaced Persons registratiekaart* waarmee zij officieel erkend werden als gerepatrieerde.⁷¹⁸ Tijdens de piek van de repatriantenstroom leidde deze (aanmeld- en controle)procedure vaak tot een urenlang oponthoud. Bovendien was het de zoveelste keer dat repatrianten werden geregistreerd en gecontroleerd. Het overtuigde allerm minst dat Nederland blij was hen terug te zien. Brauer en

⁷⁰³ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, vergaderverslag, d.d. 10 oktober 1944.

⁷⁰⁴ Schoonoord, 2011, p. 503.

⁷⁰⁵ NL-HaNA, 2.13.25, inv. 409, Document “Organisatie der repatriëring” p. 1. Datum onbekend.

⁷⁰⁶ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, vergaderverslag, d.d. 10 oktober 1944. Zie ook Bossenbroek, 2001, pp. 30, 88.

⁷⁰⁷ NL-HaNA, 2.13.25, inv. 409.

⁷⁰⁸ NL-HaNA, 2.13.25, inv. 2756, rapport bezoek repatriëringstellingen in vak VI, district 12, d.d. 24 maart 1945.

⁷⁰⁹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, vergaderverslag, d.d. 10 oktober 1944.

⁷¹⁰ HCL, Militair Gezag, 07.E09 inv. 2111, brief hoofd districts bureau repatriëringdienst Maastricht (Witmakerstraat 10) aan hoofd repatriëring Valkenburg J. Crolla, d.d. 20 oktober 1944.

⁷¹¹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, vergaderverslag, d.d. 10 oktober 1944.

⁷¹² Tegenwoordig heet het hotel Parkzicht.

⁷¹³ HCL, Militair Gezag, 07.E09 inv. 2079, notitie hoofd districts bureau repatriëringdienst Maastricht, vak VI, district 12, d.d. 7 november 1944 en Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.0007A, inv. 6116, brief Crolla aan gemeentebestuur Valkenburg-Houthem, d.d. 16 juli 1945.

⁷¹⁴ HCL Militair Gezag, 07.E09, inv. 2111, brief hoofd MOC E. Pinckers aan hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla, d.d. 9 maart 1945.

⁷¹⁵ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2112, Instructie voor ontluisers, opsteller en datum onbekend.

⁷¹⁶ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2112, brief hoofd MOC E. Pinckers, d.d. 21 maart 1945.

⁷¹⁷ Bossenbroek, 2001, p. 132.

⁷¹⁸ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2111, brief hoofd MOC E. Pinckers aan hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla, d.d. 9 maart 1945. De displaced person status was onder meer van belang om in aanmerking te komen voor financiële en materiële overheidssteun. Van Rijsselt, van Rijsselt & Vlieks, 2023, p. 232.

Driever schetsen hoe de tactloze behandeling van gerepatrieerde overlevenden van de concentratiekampen, bij hun opvang in Nederland tot pijnlijke ervaringen leidde.⁷¹⁹

Vanuit een OC werden repatrianten doorgestuurd naar diverse opvanglocaties, destijds aangeduid als “kampen”.⁷²⁰ In Zuid-Limburg werden repatrianten veelal opgevangen in scholen en kloosters. Het MG had de bevoegdheid die te vorderen van de eigenaren/bewoners.⁷²¹ Zieken werden zoveel mogelijk doorgestuurd naar noodhospitals. Gerepatrieerden met besmettelijke aandoeningen werden afgezonderd in quarantainekampen. Buitenlandse repatrianten zouden worden opgevangen in vreemdelingenkampen om van daar doorgeleid te worden naar hun thuislanden. Zij die konden doorreizen naar huis werden doorgestuurd naar een Verzamelkampen voor Vertrekkenden (VV). Politiek verdachten kwamen terecht in bewaringskampen.⁷²²

12.3 Organisatie van de opvang in Valkenburg

Het MG stond boven de provinciale en gemeentelijke overheden.⁷²³ Het kon bevoegdheden aan gemeenten delegeren en gemeenten waren verplicht bevelen van het MG op te volgen.⁷²⁴ Tegen de achtergrond van deze hiërarchische verhouding gaf de repatriëringdienst van het MG enkele weken na de bevrijding van Valkenburg aan waarnemend burgemeester M. Curfs de opdracht te zorgen voor de oprichting van een Reserve Ontvangst Centrum (ROC) dat diende als overloop wanneer in Maastricht de OC's hun maximale opvangcapaciteit hadden bereikt. Daarnaast diende Curfs zorg te dragen voor de inrichting van een quarantainekamp, een interneringskamp en een vreemdelingenkamp.⁷²⁵ Dat bleek echter geen sinecure want inmiddels hadden het Amerikaanse en Nederlandse leger in en om Valkenburg veel gebouwen, zoals hotels, gevorderd.⁷²⁶ Curfs zag zich klaarblijkelijk voor een onuitvoerbare opdracht gesteld want hij verzocht het districts bureau (het hoofdkantoor) van de repatriëringdienst in Maastricht om een ontheffing van de opdracht.⁷²⁷ Zijn verzoek werd niet gehonoreerd en de opvangkampen kwamen er. Die stonden onder auspiciën van de lokale drukker en voorzitter van de Valkenburgse afdeling van het Rode Kruis, Jos Crolla. Crolla was op voorstel van waarnemend burgemeester Caselli benoemd tot hoofd van deze repatriëringdienst.⁷²⁸

---

⁷¹⁹ Brauer, & Driever, 1985, p. XIV.

⁷²⁰ Het hoofd van de Maastrichtse repatriëringdienst Henk Bus noemt de opvanglocaties “ontvangstposten” die niet moeten worden verward met de eerdergenoemde ontvangstposten (OP's) die aan de grens gesitueerd waren. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, notulen 10 oktober 1944.

⁷²¹ Het MG was bevoegd publiek en particulier eigendom te vorderen. Schoonoord, 2011, p. 48.

⁷²² HCL Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, vergaderverslag, d.d. 10 oktober 1944. Zie ook Bossenbroek, 2001, p. 31.

⁷²³ Schoonoord, 2011, p. 48.

⁷²⁴ Van Rijsselt, Van Rijsselt & Vlieds, 2023, p. 231.

⁷²⁵ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, vergaderverslag, d.d. 10 oktober 1944. Zie ook HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, brief waarnemend burgemeester M. Curfs aan districts bureau repatriëringdienst Maastricht, d.d. 8 november 1944.

⁷²⁶ In Valkenburg richtten de Amerikanen in diverse gebouwen zogenaamde *rest centers* in waar soldaten fysiek en mentaal op adem konden komen. Ze verlieten die gebouwen weer naarmate ze verder Duitsland introkken. Silvertant, 2013, p. 279. Begin mei 1945 waren in Valkenburg 22 hotels in gebruik als *rest center*. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 2728, brief waarnemend burgemeester Laval aan afdelingscommandant der Koninklijke Marechaussee, d.d. 2 mei 1945.

⁷²⁷ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, brief waarnemend burgemeester M. Curfs aan districts bureau repatriëringdienst Maastricht, d.d. 8 november 1944 en brief Valkenburgse repatriëringdienst aan districts bureau repatriëring Maastricht, d.d. 30 april 1945.

⁷²⁸ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, notulen B en W, d.d. 10 oktober 1944.

Tabel 1
Opvanglocaties Valkenburg

Opvanglocatie	Ontvangst- centrum	Medisch opvang centrum	Quarantaine kamp	Verzamelpplaats voor vertrekkenden	Internerings- kamp
<i>hotel Cremers</i>	X	X		X	
Hotel l'Empereur ⁷²⁹				X*	
hotel Prins Hendrik		X			
<i>Sint Ignatius</i>		X**		X	X
Sint Josephschool (Broekhem)			X		
Kasteel Oost			X		
<i>Sint Canisiusschool</i>				X	X
hotel Excelsior				X	
Sint Antoniuschool				X	
<i>Sint Josephschool</i>				X	X
Klooster van de Paters H.H. Harten aan de Cauberg				X	
hotel Vue de Montagne (Geulhem)				X	
hotel Berg en Dal (Geulhem)				X	
hotel Tummers				X	
Pension van Espen				X	
hotel Bloemen				X	
Jezuïtenklooster Stoepert				X	
hotel Merkelbach				X	
Imitatie-steenkolenmijn					X
Klooster van de paters Oblaten (Strabeek)					X
Geerlingshof (Broekhem)					X
Klooster Ravensbosch					X
Voor Galg en Rad (Vilt)					X
Totaal	1	2 of 3	2	13 of 14	8

Toelichting

* Het is waarschijnlijk, maar staat niet vast, dat dit hotel een VV is geweest

** Het is onduidelijk of het MOC ook daadwerkelijk op deze locatie is gerealiseerd

Overigens had het MG nauwelijks voldoende menskracht en middelen om de opvangkampen in te richten en het kostte dan ook de nodige inspanningen en improvisatie om ze enigszins op orde te krijgen.⁷³⁰ In tabel 1 staan de opvanglocaties weergegeven die in Valkenburg werden gerealiseerd. Cursief weergegeven locaties hadden een dubbele opvangfunctie.

Ontvangstcentrum

In Valkenburg werd hotel Cremers aan de Wilhelminalaan 63 eind maart 1945 officieel als ontvangstcentrum (OC) in gebruik genomen.⁷³¹ Daarvoor had het al dienst gedaan als ROC.

⁷²⁹ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, brief hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla aan districts bureau repatriëringdienst Maastricht, d.d. 25 mei 1945.

⁷³⁰ Schoonoord, 2011, p. 502.

⁷³¹ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, brief hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla aan districts bureau repatriëringdienst Maastricht, d.d. 24 maart 1945.

Het MG had het hotel gevorderd van mevrouw Dohmen-Schunck.⁷³² Jos Crolla had er de leiding. Als plaatsvervangend hoofd was aangewezen J.A. Wintraecken.⁷³³ Vier uur nadat de repatrianten waren gedust, werden zij doorgestuurd naar hotel Cremers.⁷³⁴ Het hotel vervulde enige tijd een dubbele functie; begin 1945 was er ook het medisch opvangcentrum in ondergebracht. Vervolgens werd een deel van het hotel ingericht als verzamelkamp voor vertrekkenden (VV).⁷³⁵

Aantallen repatrianten in het OC Valkenburg

Op 12 december 1944 meldden zich de eerste repatrianten bij hotel Cremers. Het MG hield dagstaten bij van het aantal repatrianten dat zich bij het OC aanmeldde. Het aantal repatrianten dat zich in de periode december 1944 tot en met juli 1945 in het OC Valkenburg aanmeldde liep op tot 6894.⁷³⁶ In tabel 2 zijn de gegevens uitgesplitst naar de nationaliteit van de repatriant.

Tabel 2

Aantal aangemelde repatrianten bij het Ontvangstcentrum Valkenburg naar nationaliteit

	Nederlandse nationaliteit			Vreemdelingen			totaal
	Man	Vrouw	subtot	Man	Vrouw	subtot	
December 1944	91	2	93	0	0	0	93
Januari 1945	6	2	8	0	0	0	8
Februari 1945	9	0	9	0	0	0	9
Maart 1945	23	1	24	0	0	0	24
April 1945	179	13	192	3	3	6	198
Mei 1945	4092	459	4551	28	64	92	4643
Juni 1945	1503	268	1771	51	96	147	1918
Juli 1945	0	1	1	0	0	0	1
totaal	5903	746	6649	82	163	245	6894

Bron. HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2024, Dagstaten van de aantallen bij de afzonderlijke OC's binnengekomen Nederlanders en vreemdelingen, 1944-1945.

Wat meteen opvalt is dat ruim 96% (6649 personen) van de repatrianten de Nederlandse nationaliteit bezat. Slechts 4% (245 personen) bezat een andere nationaliteit en werd aangemerkt als vreemdeling. De Nederlandse repatrianten stroomden al vanaf december 1944 binnen, zij het in de beginmaanden mondjesmaat. De grote instroom kwam pas in april 1945 op gang en bereikte in mei en juni 1945 zijn piek. De vreemdelingen stroomden pas vanaf april 1945 in om eveneens in mei en juni 1945 te pieken. Een tweede opvallend verschil tussen beide groepen repatrianten is dat de Nederlandse repatrianten voor bijna 90% bestond uit mannen en

⁷³² HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, notitie hoofd districts bureau repatriëring Maastricht, vak VI, district 12, d.d. 07-11-1944 en HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6116, brief waarnemend burgemeester Laval aan mw. Dohmen, d.d. 19 april 1945.

⁷³³ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, brief Jos Crolla aan districts bureau repatriëring Maastricht, d.d. 7 februari 1945.

⁷³⁴ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2112, brief hoofd MOC E. Pinckers, d.d. 21 maart 1945.

⁷³⁵ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2112, brief hoofd repatriëring Maastricht aan J. Crolla, d.d. 19 april 1945.

⁷³⁶ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2024, Dagstaten van de aantallen bij de afzonderlijke OC's binnengekomen Nederlanders en vreemdelingen, 1944-1945.

slechts 10% uit vrouwen. Bij de vreemdelingen zien we een omgekeerd beeld. Bijna twee derde van de groep vreemdelingen was vrouw en slechts een derde was man. De archieven geven geen inzicht in de achtergrond van de repatrianten anders dan geslacht en nationaliteit. Een mogelijke verklaring voor het verschil in mannen en vrouwen is dat het bij de Nederlandse repatrianten voornamelijk zou gaan om mannen die terugkeerden van gedwongen tewerkstelling in Duitsland. De groep vreemdelingen bestond mogelijk voornamelijk uit vluchtelingen en repatrianten uit Duitse kampen.

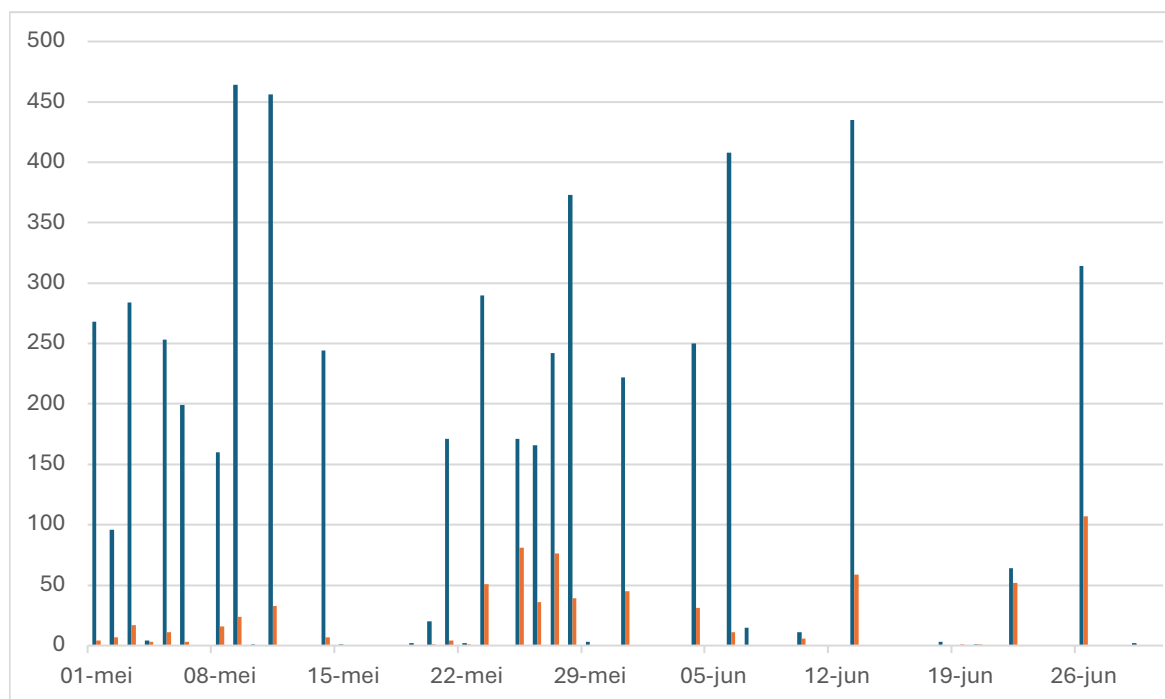
De druk op de opvangvoorzieningen was met name in de maanden mei en juni 1945 enorm hoog. In grafiek 1 is voor de maanden mei en juni 1945 de daginstroom van de Nederlandse repatrianten uitgezet.

De pieken in de instroom zijn duidelijk zichtbaar, met op de hoogtijdagen instroomaantallen boven de 450 repatrianten. In Valkenburg zien we twee grote instroommomenten voor Nederlandse repatrianten: van 1 tot en met 14 mei, en van 21 mei tot 6 juni. Na 6 juni 1945 zien we nog twee enkelvoudige pieken: op 13 juni en op 26 juni. Daarna is de instroom ten einde. De OC-functie van hotel Cremers werd op 22 juli 1945 officieel opgeheven.⁷³⁷

De instroom van vreemdelingen heeft een ietwat afwijkend beeld (grafiek 2). Los van de kleinere aantallen constateren we dat de instroom vrij gelijkmatig verliep, met een kleine

Grafiek 1

Instroom in mei en juni 1945 van Nederlandse repatrianten naar geslacht in het opvangcentrum Valkenburg

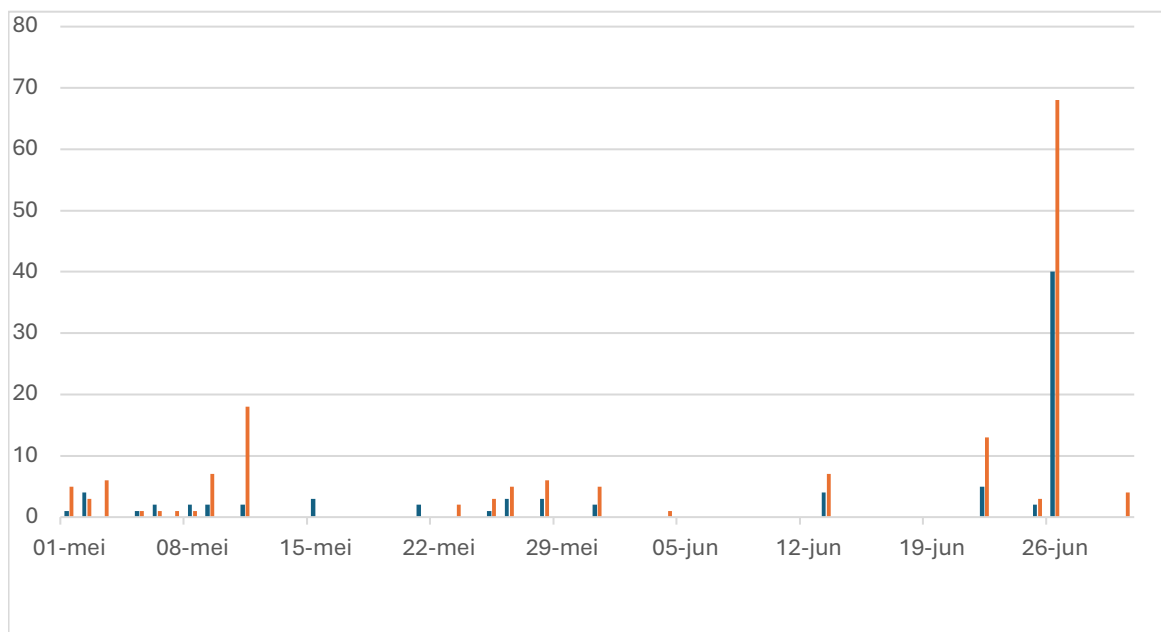
Bron. HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2024.

Toelichting. Blauwe balken betreft mannen en rode balken vrouwen

⁷³⁷ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079 en Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6116, brief hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla aan gemeentebestuur Valkenburg-Houthem, d.d. 16 juli 1945.

Grafiek 2

Instroom in mei en juni 1945 van vreemdelingen naar geslacht in het opvangcentrum Valkenburg

Bron. HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2024.

Toelichting. Blauwe balken betreft mannen en rode balken vrouwen

pieken rond 10 mei en rond 26 mei. Opmerkelijk is dat de werkelijke piek eind juni 1945 plaatsvond: op exact dezelfde dagen als bij de Nederlandse repatrianten, namelijk op 22 juni en 26 juni 1945.

In de geraadpleegde archieven is nauwelijks informatie aangetroffen over de repatriëring en opvang van Joden in de Valkenburgse opvangkampen. Slechts incidenteel maken de archiefstukken gewag van Joodse repatrianten, zoals de documenten over de gerepatrieerde stateloze Joden. Een aantal van hen kwam terecht in het interneringskamp Voor Galg en Rad in Vilt, waarover later meer. Verder bevond zich in het archief van het MG een brief over het Joodse gezin Magnus.

In december 1944, zo'n twee maanden na de bevrijding van Valkenburg, meldde Friedrich Carl (Felix) Magnus zich bij de repatriëringsdienst Valkenburg. Hij had, gebruik makend van de naam Wachner, met een deel van zijn gezin ondergedoken gezeten in Houthem. Het gezin wilde graag terugkeren naar hun huis in Breda en vroeg Crolla na te gaan of hun woning überhaupt nog wel bewoonbaar was. Crolla legde de vraag voor aan het districts bureau van de repatriëringsdienst in Maastricht. Maar er werden voorlopig geen (reis)passen uitgegeven en dus kon het gezin Magnus vooralsnog niet naar huis terugkeren.⁷³⁸

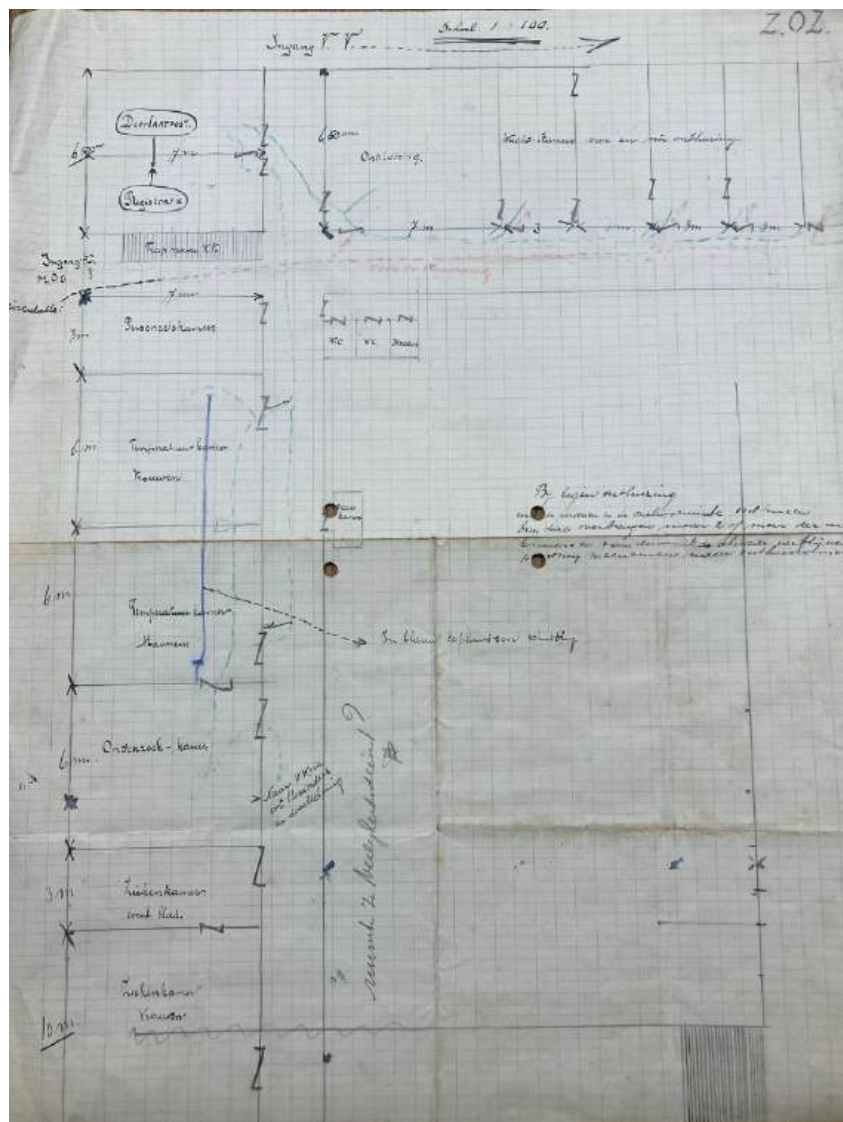
⁷³⁸ Het gezin bestond uit zijn vrouw Eva Else Magnus-Kroner, zijn vier kinderen Norman, Anita, Ingrid en Helga en zijn schoonvader Adolf Kroner. HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, brieven hoofd Repatriëringsdienst Valkenburg Crolla aan districts bureau Repatriëringsdienst Maastricht, d.d. 18 december 1944. Zie ook Lossez, 1994, p. 36. In De Bredase Joden en de holocaust. In C.J.M. Brok, M. Duijghuisen & J.M.F. IJsseling, Oranjeboom: Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda. Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda "De Oranjeboom": Breda. De jongste dochter van Felix en Eva Else heette Rita. Zij werd in 1940 geboren maar stierf op driejarige leeftijd op haar onderduikadres in Lisse. Geraadpleegd op 4 december 2023 van <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/oral-history/anita-magnus-frank-describes-hiding-in-the-netherlands>. Anita's getuigenis is

Medisch opvangcentrum

Het Medisch Opvangcentrum (MOC) stond onder leiding van de arts E. Pinckers.⁷³⁹ De repatrianten werden er medisch gekeurd. Het MOC was in het begin van 1945 ondergebracht in hotel Cremers.⁷⁴⁰ Omdat veel repatrianten besmettelijke ziekten met zich meedroegen of tijdens hun terugreis naar Nederland in contact waren geweest met zieken, drong Pinckers er bij Crolla op aan het MOC-gedeelte van het hotel volledig te isoleren.

Document 1

Schets van de ligging van MOC en VV

Bron. HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079.

te vinden op de website van het United States Holocaust Memorial Museum: geraadpleegd op 8 januari 2024 van <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn504568>. De onderzoekers hebben tevergeefs geprobeerd haar te vinden met als doel haar te interviewen en haar ervaringen te verwerken in het hoofdstuk De morele dimensie van rechtsherstel.

⁷³⁹ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2111, brief Roode Kruis aan hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla, d.d. 30 oktober 1944.

⁷⁴⁰ HCL, Militair Gezag, 07-E09, inv. 2111, Hoofd MOC E. Pinckers verzocht het hoofd reparatiërsdienst Valkenburg J. Crolla, d.d. 30 oktober 1944, op 9 maart 1945 om een deel van OC hotel Creemers als MOC in te richten.

Waarschijnlijk kon dit niet worden gerealiseerd want eind maart 1945 was het MOC verplaatst naar hotel Prins Hendrik.⁷⁴¹ Medio juni 1945 wilde Pinckers het MOC verplaatsen naar de kelder van het Sint Ignatiuscollege aan de Kloosterweg 34. Omdat daar ook een VV gevestigd was, diende ook hier het MOC-gedeelte volledig geïsoleerd te worden van de rest van het gebouw.⁷⁴² Het is onduidelijk of het MOC daar uiteindelijk ook gekomen is. Document 1 toont een schets van de gewenste scheiding tussen het MOC en het VV.

Quarantainekamp

Repatrianten met besmettelijke aandoeningen zoals vlektyfus en schurft werden doorgestuurd naar het quarantaine kamp (QK) waar de Valkenburgse huisarts Christiaan Kettler de leiding had.⁷⁴³ Aanvankelijk fungeerde de Sint Josephschool in Broekhem als QK. Medio januari 1945 verhuisde het QK naar Kasteel Oost aan de Oosterweg in Valkenburg-Houthem.⁷⁴⁴ Al snel bleek uitbreiding nodig naar de rechtervleugel van het kasteel. De vleugel werd bewoond door de gezinnen America en Ramaekers. Zij hadden van zowel Kettler als de gemeente Valkenburg-Houthem te verstaan gekregen op 24 maart vóór 12 uur 's middags hun woningen te verlaten, maar weigerden te vertrekken.⁷⁴⁵ Kettler riep de hulp in van het districts bureau Repatriëring in Maastricht dat ontruiming wilde afdwingen door inzet van de “sterke arm”.⁷⁴⁶ Het is niet bekend of de gezinnen uiteindelijk vrijwillig dan wel onder dwang zijn vertrokken.

De bestaande tekorten aan basisvoorzieningen maakte het moeilijk om aan de broodnodige hygiënische en sanitaire voorschriften te voldoen. Dat was medio april 1945 voor Kettler aanleiding het districts bureau Repatriëring in Maastricht te verzoeken tien emmers te leveren zodat gerepatrieerden zich konden wassen.⁷⁴⁷ Tegen de regels in lukte het sommigen om zich buiten het kamp te begeven. Dat vormde een significant risico voor de volksgezondheid en was voor burgemeester Hens eind mei 1945 aanleiding om aan te dringen op (beveiligings)maatregelen.⁷⁴⁸

Verzamelaarsplaatsen voor Vertrekkenden

Nederlandse repatrianten die geen medische zorg behoeften en er niet van verdacht werden met de Duitse bezetter te hebben geheuld, konden in beginsel doorreizen naar huis. Maar omdat grote delen van Nederland nog niet waren bevrijd kwamen zij terecht in Verzamelaarsplaatsen voor Vertrekkenden (VVs). Later in de tijd noopten het tekort aan transportmiddelen, de vernielde infrastructuur en de woningnood elders in het land, repatrianten om voorlopig in één van de Valkenburgse VVs te blijven. Die stonden onder leiding van T. Limpens.⁷⁴⁹ Sommige VVs hadden dubbele opvangfuncties. Zoals hotel Cremers, de Canisiusschool aan de Plenkerstraat

⁷⁴¹ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2112, brief hoofd MOC E. Pinckers aan de medisch adviseur MG afdeling repatriëring, d.d. 21 maart 1945.

⁷⁴² HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, brief hoofd MOC E. Pinckers aan dokter Piet Leith, medisch adviseur bij de repatriëringdienst Zuid-Limburg, d.d. 19 juni 1945.

⁷⁴³ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2111, brief Roode Kruis aan hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla, d.d. 30 oktober 1944.

⁷⁴⁴ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2082, brief Kettler aan districts bureau repatriëring Maastricht, d.d. 13 januari 1945. Ook Silvertant, 2013, p. 285.

⁷⁴⁵ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2082, brieven hfd QK Valkenburg C. Kettler aan districts bureau repatriëring Maastricht, d.d. 19 en 26 maart 1945.

⁷⁴⁶ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2082, brief Ramaekers aan het districts bureau repatriëring Maastricht, d.d. 26 maart 1945.

⁷⁴⁷ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2082, brief hfd QK Valkenb. C. Kettler aan districts bureau repatriëring Maastricht, d.d. 17 april 1945.

⁷⁴⁸ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2112, brief burgemeester Hens aan hoofd repatriëringdienst VB Crolla, d.d. 31 mei 1945.

⁷⁴⁹ Silvertant, 2013, p. 285.

en het Sint Ignatiuscollege.^{750 751 752} Dat de verblijfsomstandigheden in de VVs soms verre van ideaal waren, blijkt uit het dagboekverslag van J. Slothouwer, een voormalige gevangene uit concentratiekamp Sachsenhausen. Hij kwam terecht in VV hotel Excelsior aan de Plenkertstraat 48 en scheef “Wij zijn met ons vieren op een kleine kamer”.⁷⁵³ Verder dienden als VV de Sint Antoniuschool aan het Walramplein te Valkenburg, de Sint Josephschool, het klooster van de Paters H.H. Harten aan de Cauberg, hotel Vue de Montagne in Geulhem, hotel Berg en Dal in Geulhem, hotel Tummers aan het Stationsplein in Valkenburg, Pension van Espen aan de Houthemerweg, hotel Bloemen aan de Lindenlaan 4, het Jezuïtenklooster Stoepert, en hotel Merkelbach aan de Plenkertstraat.^{754 755 756 757}

Repatrianten die buiten Zuid-Limburg woonden konden niet zomaar op eigen gelegenheid terugkeren naar huis. Zij hadden formeel toestemming nodig van de *Civil Affairs* afdeling van het Amerikaanse leger. Bovendien kon de thuisreis pas worden aangevangen nadat een keten van instanties, waaronder de politie en de Maastrichtse repatriëringdienst, de administratieve handelingen rondom de reisaanvraag had afgewikkeld.⁷⁵⁸

Vreemdelingenkampen

Niet-Nederlandse repatrianten dienden te worden ondergebracht in vreemdelingenkampen. Van daaruit konden zij doorreizen naar huis.⁷⁵⁹ Alhoewel de repatriëringdienst Maastricht in Houthem een vreemdelingenkamp (VK) had voorzien voor zo’n tweehonderd vreemdelingen is uit archiefonderzoek gebleken dat op Valkenburgs grondgebied geen vreemdelingenkamp werd opgericht.⁷⁶⁰ Niettemin kwamen in Valkenburg repatrianten terecht uit Duitsland, België, Frankrijk, Polen, Rusland en de Baltische staten. Het MG bleek ze liever kwijt dan rijk: medio maart 1945 deelde het districts bureau repatriëring in Maastricht de hoofden van de diverse opvangkampen in Valkenburg mee dat “(...) U onder geen voorwaarden Russen of Polen moogt ontvangen [...]”. De vreemdelingen zouden “(...) onverbiddelijk worden teruggezonden naar de plaats waar zij vandaan komen.”⁷⁶¹ Het is niet duidelijk wat de achtergrond is van deze aanwijzing. Toch bleven zich in Valkenburg “vreemdelingen” melden. Zij werden ondergebracht in het VV Sint Ignatiuscollege.⁷⁶²

⁷⁵⁰ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, brief repatriëringdienst Maastricht aan Crolla, d.d. 19 april 1945.

⁷⁵¹ En wel tussen 12 april en 7 september 1945. Silvertant, 2013, p. 285. Zie ook Schols, 2020, p. 183.

⁷⁵² HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, brief hoofd districts bureau repatriëringdienst Maastricht H. Bus aan hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla, d.d. 4 juli 1945.

⁷⁵³ Dagboek J. Slothouwer geraadpleegd op 24 januari 2024 van <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?Mivast=0&mizig=210&miadt=298&miaet=1&micode=244&minr=1151556&miview=inv2&milang=nl> p. 85.

⁷⁵⁴ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, brief hoofd districts bureau repatriëringdienst Maastricht H. Bus aan hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla, d.d. 4 juli 1945. De Canisiusschool, Antoniuschool en de Sint Josephschool moesten per 15 juli 1945 worden opgeheven.

⁷⁵⁵ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2081, brief hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla aan districts bureau repatriëringdienst Maastricht, d.d. 2 mei 1945.

⁷⁵⁶ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, brief hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla aan districts bureau repatriëringdienst Maastricht, d.d. 17 mei 1945.

⁷⁵⁷ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2080 (tabblad).

⁷⁵⁸ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2111, brief hoofd districts bureau repatriëringdienst Maastricht H. Bus aan hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla, d.d. 3 januari 1945.

⁷⁵⁹ Angstvallig verwachtte het MG in mei 1945 dat zo’n 1,2 miljoen vreemdelingen - repatrianten met een niet-Nederlandse nationaliteit - vanuit het voormalige Duitse Rijk ongeorganiseerd Nederland zouden binnenkomen. Omdat het aan opvangcapaciteit voor zovelen ontbrak, verzocht het MG de geallieerden hen tegen te houden ter hoogte van de Eems in Duitsland. Mocht deze “vreemdelingenlood” toch niet te stuiten blijken, dan zouden de vreemdelingen worden opgevangen in vreemdelingenkampen in afwachting van hun repatriëring naar huis. NL-HaNA, 2.13.25, inv. 409. Overzicht van de werkzaamheden bureau repatriëring per 17 mei 1945 door J.H. de Boer, hoofd Bureau repatriëring.

⁷⁶⁰ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, gemeentenotulen 10 oktober 1944.

⁷⁶¹ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2112, memo hoofd districts bureau repatriëringdienst Maastricht Henk Bus aan kamphoofden, d.d. 19 maart 1945.

⁷⁶² HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2113, geneeskundige dagrapporten VV Sint Ignatiuscollege.

Bewaringskampen

Personen die ervan werden verdacht te hebben gecollaboreerd met de Duitse bezetter, zoals NSB'ers, SS'ers en zwarthandelaren, kwamen in bewaringskampen terecht.⁷⁶³ De kampen vielen onder verantwoordelijkheid van de Grensbewaking.⁷⁶⁴ Aan het hoofd stond een “*kampcommandant die met het beheer van het kamp en de handhaving van de orde en de tucht is belast*”.⁷⁶⁵ Mannen en vrouwen werden er zoveel mogelijk van elkaar gescheiden.⁷⁶⁶ In de gemeenten Valkenburg-Houthem en het aangrenzende Berg en Terblijt werden al vrij snel na de bevrijding een aantal bewaringskampen -door het hoofd van het districtsbureau repatriëring Maastricht aangeduid als “*interneringskampen*”- in gebruik genomen.⁷⁶⁷ Het eerste interneringskamp dat werd ingericht was de voormalige “Imitatie-steenkolenmijn” aan de Daalhemerweg.⁷⁶⁸ Ook een deel van het Sint Ignatiuscollege (tevens VV) was ingericht als interneringskamp. Het bleek zelfs het grootste interneringskamp op Valkenburgs grondgebied.⁷⁶⁹ Verder fungeerden als interneringskampen het klooster van de paters Oblaten in Strabeek aan Broekhem 136, de Sint Canisiusschool aan de Plenkertstraat (tevens VV) en het kleine kasteeltje Geerlingshof in Broekhem.⁷⁷⁰ Een groot deel van het klooster Ravensbosch, aan de rand van Arensgehout, was in gebruik als interneringskamp voor NSB-vrouwen en “moffenmeiden”.⁷⁷¹ Op 22 mei 1945 leidden de slechte omstandigheden, zoals slecht voedsel, lange wachttijden voor de behandeling van strafzaken en strenge bewaking, tot een opstand in interneringskamp Ravensbosch. De kampcommandant beloofde verbetering, maar het MG besloot de vrouwen over te brengen naar het interneringsgedeelte van het Sint Ignatiuscollege.⁷⁷² Tot slot mag het interneringskamp in de dorpskern Vilt, boven op de Cauberg en destijds onderdeel van de gemeente Berg en Terblijt, niet ongenoemd blijven. In dit kamp met de veelzeggende naam Voor Galg en Rad werden NSB'ers en SS'ers vastgehouden. In de zomer van 1945 werden daar ook gerepatrieerde Duitse Joden ingesloten die werden gezien als potentiële vijanden van de Nederlandse staat. Hun behandeling in het kamp leidde tot breed gedeelde ontzetting. Daarover meer in het volgende hoofdstuk.

⁷⁶³ Op basis van het Koninklijk Besluit van 11-09-1943 *Besluit op den bijzonderen staat van beleg* was het MG bevoegd om bewaringskampen op te zetten. Een verdenking van een strafbaar feit was overigens geen vereiste om in een bewaringskamp te worden vastgehouden. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6163, Publicatieblad van het Militair Gezag, d.d. 07-09-1944 no 1, p. 4, Verordening no 4 “Verordening bewarings- en verblijfskampen”. Zie ook *Toelichting op het Besluit op den bijzonderen staat van beleg*, KB 11 september 1943, p. 55. Geraadpleegd op 10 januari 2024 van <https://www.delpher.nl/nl/boeken/view?query=besluit+op+den+bijzonderen+staat+van+beleg&coll=boeken&identificer=MMKB18D:057893000:00057>.

⁷⁶⁴ NL-HaNA, 2.13.25, inv. 409.

⁷⁶⁵ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6163, Publicatieblad van het Militair Gezag, d.d. 7 september 1944, no 1, p. 4 Verordening nr. 4, Verordening bewarings- en verblijfskampen, artikel 3 lid 1.

⁷⁶⁶ Ibidem, artikel 4 lid 2.

⁷⁶⁷ Bewaringskampen werden en worden ook wel interneringskampen genoemd. Zie bijvoorbeeld HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, notulen B en W Valkenburg, d.d. 10 oktober 1944, Van Rens, 2013, p. 306, Hondius, 1998, p. 106 en Bossenbroek, 2001, p. 31. Ook in deze publicatie zijn de begrippen synoniem.

⁷⁶⁸ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, notulen, d.d. 10 oktober 1944.

⁷⁶⁹ Silvertant, 2016, pp. 193 ev. Het kamp werd rond 1949 gesloten. In dit voormalige klooster van de Orde der Jezuïeten was vanaf 1 september 1942 een *SS Reichsschule für Jungen* uit NSB-gezinnen gevestigd. Na de bevrijding was het klooster gevorderd door het Amerikaanse leger dat er het 91st Evacuation Hospital onderbracht tussen 26 september 1944 en 11 april 1945. Daarna werd het gevorderd door de MG ten behoeve van de repatriëringdienst. Silvertant, 2013, p. 267 en Schols 2020, p. 158.

⁷⁷⁰ Silvertant, 2016, pp. 193 ev. Zie ook Silvertant, 2013, p. 285.

⁷⁷¹ In totaal werden hier vanaf eind april 1945 ca. 1.000 vrouwen vastgezet. Silvertant, 2013, p. 285. Zie ook Nieuwsblad van het Zuiden, d.d. 30 maart 1946, geraadpleegd op 10 januari 2023 van <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=Bewaringskamp+PROX+Valkenburg&coll=ddd&sortfield=date&identificer=ddd:010770383:mpeg21:a0017&resultsidentificer=ddd:010770383:mpeg21:a0017&rowid=1>.

⁷⁷² Silvertant, 2013, p. 285.

Samenwerking repatriëringdiensten Valkenburg en Maastricht

Crolla en zijn kamphoofden hadden in het eerste jaar na de bevrijding regelmatig contact met het districts bureau van de repatriëringdienst van het MG in Zuid-Limburg. Dat was gevestigd in de Witmakerstraat 10 in Maastricht. Henk Bus had er de leiding.⁷⁷³ Er werd met name overlegd over nijpende tekorten en bij het oplossen van gerezen problemen lieten beide partijen soms hun gezag gelden. Dat leidde regelmatig tot spanningen. In diverse briefwisselingen tussen Bus, Crolla en de diverse kamphoofden is de ergernis voelbaar. Enkele voorbeelden:

Crolla verzocht het districts bureau in Maastricht herhaaldelijk om de levering van basale materiële zaken zoals bezems, lepels, dweilen, emmers, toiletpapier, schoeisel, ondergoed, brandstof, scheermesjes, lucifers, et cetera. Ook had hij gebrek aan diensten.⁷⁷⁴ Zoals het quarantainekamp Kasteel Oost, dat liet weten “*dringend behoefte aan een kapper*” te hebben. Het districts bureau in Maastricht kon hierin echter niet voorzien.⁷⁷⁵ Een ander probleem dat zich aandiende was het ontbreken van faciliteiten voor kraamvrouwen. Ook hierover werd raad en praktische hulp gevraagd bij het districts bureau van de Maastrichtse repatriëringdienst.⁷⁷⁶ Het tekort aan transportmiddelen leidde er in Valkenburg toe dat zieke repatrianten niet naar ziekenhuizen konden worden vervoerd. Daarmee stagneerde de uitstroom. Crolla liet het districts bureau van de repatriëringdienst in Maastricht dan ook weten verdere aanvoer van repatrianten te zullen weigeren totdat hij de beschikking zou krijgen over transportmiddelen.⁷⁷⁷ Bij het lenigen van de transportnoden toonde een OC-medewerker zijn hulpbereidheid door zijn motorfiets beschikbaar te stellen.⁷⁷⁸ Ook de Chevrolet bestelwagen van de uit onderduik teruggekeerde Joodse Valkenburger Edgar Huiman werd ingezet.⁷⁷⁹

Daarnaast zorgde het op verantwoorde wijze verlenen van medische zorg aan repatrianten voor de nodige frustraties en spanningen. Zoals wanneer door ruimtegebrek medisch onderzoek, schurftbehandeling en ontluizing niet in aparte gebouwen kon plaatsvinden. Of wanneer de voorgeschreven vier uur wachttijd na ontluizing geen haalbare kaart bleek en ontluisten al eerder de wachtkamers van de OC's werden binnengelaten, met besmettingsgevaar als gevolg.^{780 781} Het tekort aan medisch personeel leidde tot spanningen tussen Bus en het hoofd van het MOC, dr. Pinckers. Bus had Pinckers' voorstel van de hand gewezen dat hij (Pinckers) zelf op zoek zou gaan naar bemensing. Bus zou daar persoonlijk voor zorgen. Toen het Bus echter niet lukte medisch personeel te vinden, schoof hij het probleem terug naar Pinckers. Tot diens frustratie. Hij liet weten “*die verantwoordelijkheid [...] wordt door mij in deze niet aanvaard.*” “*Dit is een gemakkelijke manier om eraf te komen*”

⁷⁷³ Bus was tevens commandant van grensdistrict 12. HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2112, brief hoofd districts bureau repatriëringdienst Maastricht H. Bus aan kampcommandanten, d.d. 11 juni 1945.

⁷⁷⁴ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, zie bijvoorbeeld brieven hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla aan districts bureau repatriëringdienst Maastricht, d.d. 5 maart, 4 en 12 april 1945.

⁷⁷⁵ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2082, brief vervangend QK hoofd aan het districts bureau repatriëringdienst Maastricht, d.d. 3 mei 1945.

⁷⁷⁶ Geadviseerd werd om contact op te nemen met de vroedvrouwschool in Heerlen. HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2081, brief hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla aan districts bureau repatriëringdienst Maastricht, d.d. 30 april 1945.

⁷⁷⁷ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, brief hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla aan districts bureau repatriëringdienst Maastricht, d.d. 24 mei 1945.

⁷⁷⁸ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, brief hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla aan districts bureau repatriëringdienst Maastricht, d.d. 8 april 1945.

⁷⁷⁹ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, brief hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla aan districts bureau repatriëringdienst Maastricht, d.d. 31 mei 1945.

⁷⁸⁰ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2112, brief hoofd MOC E. Pinckers aan de medisch adviseur MG afdeling repatriëring, d.d. 21 maart 1945.

⁷⁸¹ Deze situatie was niet uniek voor Valkenburg. Ook elders in Nederland kampten repatriëringscentra met tekorten aan DDT-poeder. NL-HaNA 2.13.25, inv. 2757.

fulmineerde hij en vervolgde: *“Als dit zoo doorgaat zal ik dr. Leith vriendelijk verzoeken om een ander medisch hoofd te zoeken die zoo gek is om voor zondebok te spelen”*.⁷⁸² Maar zover kwam het niet; uiteindelijk werden zes personen met een medische achtergrond gevorderd om Pinckers te assisteren.⁷⁸³

Inkwartiering bij Valkenburgers

Met de gestage toename van het aantal repatrianten dat zich in het voorjaar van 1945 meldde in Valkenburg, raakten de opvanglocaties verstopt. De instroom oversteeg de uitstroom van repatrianten. Bovendien was transport naar het noorden en westen van Nederland nog niet mogelijk.⁷⁸⁴ Om ruimte te creëren werd ervoor gekozen repatrianten onder te brengen bij gezinnen in Valkenburg.⁷⁸⁵ Daarmee veranderde hun status. Zij werden niet langer gezien als uit het Duitse Rijk afkomstige repatrianten maar als binnenlandse evacués. Dat had tot gevolg dat de gemeente Valkenburg-Houthem verantwoordelijk werd voor hun opvang en financiële ondersteuning.⁷⁸⁶ Concreet betekende het dat de gemeente moest zorgdragen voor hun huisvesting, verzorging en financiële ondersteuning zoals steunbedragen en zakgelden.⁷⁸⁷

Eind april 1945 kreeg waarnemend burgemeester Laval van de repatriëringdienst Maastricht opdracht om vóór 1 mei 1945 vierhonderdvijfentwintig evacués onder te brengen (inkwartiering) bij Valkenburgse burgers.⁷⁸⁸ Dat aantal werd net niet gehaald; begin mei 1945 waren er zo'n vierhonderd evacués (voormalige repatrianten) ondergebracht. Uit een rapport van de Koninklijke Marechaussee blijkt dat Valkenburgers liever militairen ingekwartierd kregen. Zij ontvingen daarvoor een hogere vergoeding dan voor de inkwartiering van evacués. Sommigen weigerden evacués in huis te nemen. Laval verzocht de politie in zulke gevallen assistentie te verlenen.⁷⁸⁹ Het verschijnen van de sterke arm zou de weigerachtige Valkenburgers van gedachten doen veranderen zal zijn gedachte zijn geweest. Laval riep tevens de hulp in van de pastoors van Valkenburg, Broekhem, Houthem, Schin op Geul, Oud-Valkenburg en Sibbe. Hij vroeg hen om tijdens de zondagsmis de parochianen op te roepen hun *“naasten-liefde en vaderlands-liefde te toonen”* door mee te werken bij het onderbrengen van de repatrianten *“Het is voor allen een dure vaderlandsche plicht om deze mensen, die reeds jaren van hun woonplaats en hun gezin gedwongen gescheiden zijn en ook nu nog, ..., nog steeds niet naar hun gezin kunnen terugkeeren, te helpen hoe en waar het ook kan. ... De repatriërenden moet-en weten en kunnen merken, dat zij in het vaderland terug zijn en door eigen landgenooten en vaderlanders ontvang-en zijn en behandeld worden”* schreef hij.⁷⁹⁰ En het was hem menens. In een affiche herhaalde hij de oproep waarbij hij niet aarzelde *“zeer*

⁷⁸² HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2111, brief hoofd MOC E. Pinckers hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla, d.d. 9 maart 1945.

⁷⁸³ Het ging om J.H. la Haye, E. Poort, M.Th. Corbey, R. Koenen, M. Fraiture en J.H. Arndts. HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, memo aan Crolla, d.d. 08-05-1945. Het MG had aan de Zuid-Limburgse burgemeesters de bevoegdheid gedelegeerd om burgers te verplichten te gaan werken voor de repatriëringdienst. Om het hoofd te bieden aan de nijpende tekorten aan arbeidskrachten werden burgers dan ook “gevorderd” om te gaan werken in de diverse opvanglocaties zoals het MOC. HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2111, brief districts-bureau repatriëringdienst Maastricht aan hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla, d.d. 20 november 1944.

⁷⁸⁴ Hondius, 1998, p. 112.

⁷⁸⁵ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3903, brief waarnemend burgemeester Laval, d.d. 4 mei 1945.

⁷⁸⁶ Meer informatie over de opvang van evacués, zie Schoonoord, 2011, p. 336.

⁷⁸⁷ Geraadpleegd op 2 januari 2024 van <https://geschiedenisvanzuidholland.nl/verhalen/verhalen/de-grote-volksverhuizing/>.

⁷⁸⁸ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2112, brief burgemeester Hens aan hoofd afdeling repatriëring Valkenburg J. Crolla, d.d. 28 april 1945. Zie ook HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3903 brief waarnemend burgemeester Laval aan leden evacuatiëdienst Valkenburg, d.d. 28 april 1945.

⁷⁸⁹ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2728, rapport wachtmeester Franssen aan de afdelingscommandant der Koninklijke Marechaussee afdeling Maastricht, d.d. 2 mei 1945.

⁷⁹⁰ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 3903, brief waarnemend burgemeester Laval, d.d. 4 mei 1945.

strengere maatregelen te nemen” bij “onwilligen of weigeraars” (document 2).⁷⁹¹ Uiteindelijk stelden tientallen families in Valkenburg hun deuren open. Zij gaven aan één of meerdere evacués te kunnen opvangen.⁷⁹²

Document 2

Bekendmaking aan de inwoners van Valkenburg-Houthem

BEKENDMAKING.

**INWONERS VAN
VALKENBURG-HOUTHEM.**

In de thans afgelopen week zijn in deze gemeente ongeveer 400 evacués bij burgers ondergebracht en in de komende weken zullen er vermoedelijk nog een groot aantal ondergebracht moeten worden.

Ik doe een beroep op U aller medewerking om de evacués een behoorlijk en gastvrij onderdak te verschaffen.

Het is Uw plicht als Nederlander om voor deze evacués, ook Nederlanders, die gedwongen door een onverbiddelijken bezetter van hun woonsteden en uit hun gezinnen weggesleept werden, al het mogelijke en, als het moet, ook het schijnbaar onmogelijke te doen.

Het is ook Uw plicht de prachtige, maar zeer zware taak van het evacuatie-comité zooveel mogelijk te verlichten.

Ik reken derhalve op Uw volle medewerking en vertrouwen, dat de evacués met liefde en van harte opgenomen zullen worden, daar waar zij door het evacuatie-comité zullen worden ondergebracht.

Indien het echter bij onwilligen of weigeraars nodig mocht blijken, zal ik niet aarzelen zeer strenge maatregelen te nemen.

De evacués moeten en zullen geholpen worden.

VALKENBURG-HOUTHEM, 4 Mei 1945.

De wnd. Burgemeester,
J. P. LAVAL.

Drukkerij Crolla — Valkenburg.

Bron. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 3909.

⁷⁹¹ Ibidem.

⁷⁹² Ibidem.

Positieve geluiden

Hoewel de omstandigheden in de opvanglocaties verre van optimaal waren, waren er toch positieve geluiden. Een inspectie in maart 1945 van diverse opvanglocaties in Zuid-Limburg, waaronder die in Valkenburg, stemde het MG tot tevredenheid. Weliswaar werd vastgesteld dat de effectiviteit van het ontluisen van repatrianten verbetering behoeft, maar overal was de conclusie dat de gebouwen “goed ingericht” waren, de organisatie en uitvoering van de repatriëring “uitstekend” geregeld was en dat ook het medisch onderzoek “goed geregeld” was.⁷⁹³

Crolla en zijn kamphoofden dachten na over het mentale welzijn van de repatrianten. Niet zozeer in termen van de behandeling van in de kampen opgelopen trauma's, maar zij realiseerden zich wel dat het -soms langdurige- verblijf in de opvanglocaties veraangenaamd diende te worden. Daarom probeerden zij de repatrianten in de diverse opvanglocaties te voorzien van leesmateriaal en werden bioscoopbezoeken en toneelvoorstellingen voor hen georganiseerd.⁷⁹⁴ Ook radio-uitzendingen konden afleiding brengen en dus werd de Philipsfabriek in Eindhoven verzocht twee radiotoestellen te leveren.⁷⁹⁵

Sommige repatrianten uitten hun waardering voor de manier waarop ze waren opgevangen in Valkenburg. In archieven zijn briefkaarten bewaard gebleven waarop Nederlandse repatrianten dankbaarheid betuigen. Zo schrijft de uit Groningen afkomstige repatriant D. Kiewiet -inmiddels weer thuis in juni 1945- aan het personeel en het hoofd van VV St. Ignatiuscollege: “Mag ik u nog mijne oprechte dank betuigen voor de genoten gastvrijheid en de werkelijk goede behandeling [...] Het was m.i. prima in orde.” Maar eigen haard is goud waard, zo blijkt als hij vervolgt: “Ben toch blij weer thuis te zijn, en de zoo bekende Martini toren is nog onbeschadigd hoewel de punt eraf is.” Kiewiet eindigt met de woorden: “Limburg en het gulle onthaal, en de muziek die gij ons presenteerde zullen lang in mijn herinnering voortleven.”⁷⁹⁶

12.4 Conclusie

De gemeente Valkenburg-Houthem was in hiërarchische zin ondergeschikt aan het MG dat verantwoordelijk was voor de opvang van repatrianten. Kort na de bevrijding van Valkenburg kreeg het gemeentebestuur van Valkenburg-Houthem van het MG de opdracht om diverse opvanglocaties voor repatrianten in te richten op haar grondgebied. Dat bleek een hele klus want veel hotels en pensions die als zodanig zouden kunnen dienen, werden al gebruikt door Amerikaanse soldaten of bewoond door uitgebombardeerde Duitse families. Toen de Valkenburgse opvanglocaties in het voorjaar van 1945 overvol raakten, droeg het MG het gemeentebestuur van Valkenburg-Houthem op repatrianten in te kwartieren bij haar inwoners. Daarna kregen repatrianten de status van evacué en werd de verantwoordelijkheid voor hun huisvesting en financiële ondersteuning gedelegeerd aan de gemeente Valkenburg-Houthem. Waarnemend burgemeester Laval gaf actief uitvoering aan de inkwartieringsopdracht maar

⁷⁹³ NL-HaNA, 2.13.25, inv. 2756, rapport Dr. P. Sjoukes, d.d. 26-03-1945. Zie ook Schoonoord, 2011, p. 475.

⁷⁹⁴ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2079, brief hoofd repatriëringdienst Valkenburg J. Crolla aan districts bureau repatriëringdienst Maastricht, d.d. 11 december 1944.

⁷⁹⁵ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2113, brief aan Philips N.V., d.d. 7 mei 1945.

⁷⁹⁶ Ibidem, briefkaart D. Kiewiet.

stuitte op weerstand van de Valkenburgers. Die reactie is niet geheel onbegrijpelijk; na ruim vier jaar onder het juk van de bezetter geleefd te hebben, hadden de Valkenburgers veelal grote moeite zichzelf en hun gezinnen te voorzien van de meest basale levensbehoeften. Desondanks en uiteindelijk stelden tientallen Valkenburgers hun deuren voor de evacués open.

Voor veel repatrianten -Joden en niet-Joden- was hun terugkeer in Nederland een teleurstellende ervaring. De bureaucratische handelingen waaraan zij door het MG bij hun registratie werden onderworpen, werd gezien als kille ambtenarij. Voor hun mentale toestand was nauwelijks aandacht. Ook de opvanglocaties kampten met ernstige tekorten aan de meest elementaire voorzieningen. Hoewel Crolla en zijn kamphoofden pogingen deden om het verblijf van de repatrianten in Valkenburg enigszins te veraangename en sommige repatrianten hun dankbaarheid lieten blijken voor hun opvang, is de overall conclusie dat van een “liefdevolle ontvangst” veelal geen sprake was.

13 Naoorlogse hulp aan Joodse overlevenden

Veel Joodse overlevenden kwamen berooid uit de oorlog. Anders dan niet-Joodse Nederlanders waren zij in de bezettingsjaren vervolgd en stelselmatig beroofd. Hun huizen waren onteigend, hun bedrijven geliquideerd, hun inboedels gestolen, hun banen door anderen ingenomen en hun aandelen, spaartegoeden en andere financiële middelen hadden ze moeten inleveren. Hun familie was uiteengerukt en vermoord. Bij wie kon deze noodlijdende en bijzonder zwaar getroffen groep terecht voor het weer opnieuw opbouwen van hun bestaan? Vóór de oorlog was sociale (armen)zorg nog nauwelijks het domein van de overheid maar kwam hoofdzakelijk van kerkelijke en particuliere instellingen in de verzuilde Nederlandse samenleving. Maatschappelijke zorg voor leden van de Joodse gemeenschap kwam voornamelijk uit de eigen (geloofs)kring en van Joodse hulporganisaties.⁷⁹⁷ Maar deze organisaties waren gedurende de bezettingsjaren verboden met als gevolg dat Joden, in tegenstelling tot niet-Joden, na de bevrijding niet konden terugvallen op oude hulpstructuren.

13.1 Rijkssteun aan Joodse overlevenden

Voor de Nederlandse regering had de wederopbouw van Nederland de hoogste prioriteit. De brede groep oorlogsgetroffenen moest zo snel mogelijk maatschappelijk re-integreren zodat zij hun bijdrage konden leveren aan die wederopbouw.⁷⁹⁸ Speciale hulp aan Joden bleef achterwege. Er werd bewust geen onderscheid gemaakt tussen Joden en niet-Joden. In tegenstelling tot het meewerken aan het maken van een onderscheid tussen Joden en niet-Joden tijdens de bezetting, hield de regering nu angstvallig vast aan het principe dat geen onderscheid tussen beide groepen mocht worden gemaakt. Moore stelt dat de ministers consequent weigerden toe te stemmen in speciale hulp voor de Nederlandse Joden. Wanneer Joden speciale hulp nodig hadden was het de verantwoordelijkheid van de Joodse (internationale) gemeenschap zelf.^{799 800} Wel was er het besef dat veel Nederlanders door de bezetting (een deel van) hun inkomen hadden verloren. De regering voorzag daarop in financiële steun aan oorlogsgetroffenen. We lichten hier twee rijkssteunmaatregelen aan oorlogsgetroffenen toe. Om in aanmerking te komen voor de regelingen moesten getroffen burgers zelf het initiatief nemen om een verzoek daartoe in te dienen. De uitvoering ervan lag in handen van de Nederlandse gemeenten.⁸⁰¹

---

⁷⁹⁷ Citroen, 1999, pp. 70 ev.

⁷⁹⁸ Ibidem, p. 152.

⁷⁹⁹ Moore, 1998, p. 279.

⁸⁰⁰ Gans, 1999, pp. 567 ev. Psychologische zorg voor Joodse oorlogsslachtoffers bestond in de eerste decennia na de bevrijding nog niet. Die kwam pas in de jaren '70 tot ontwikkeling. Fris, 1993, p. 82. Zie ook Citroen, 1999, p. 290.

⁸⁰¹ Van Rijsselt, van Rijsselt & Vlieks, 2023, p. 244.

Herstelfonds 1940

In juni 1940 werd het Herstelfonds 1940 opgericht.⁸⁰² Het fonds voorzag in eerste instantie in financiële (overbruggings)steun voor diegenen die in lichamelijke, geestelijke en materiële zin door oorlogsgeweld waren getroffen. Zo kwamen oorlogsinvaliden en Nederlanders die schade hadden geleden als gevolg van bombardementen in aanmerking voor financiële ondersteuning uit dit fonds.⁸⁰³ ⁸⁰⁴ Inkomensschade viel niet onder de regeling. Maar omdat de oorlog een veel bredere groep mensen werkloos en brodeloos had gemaakt, werd eind oktober 1944 de groep begunstigden uitgebreid met *“terugkeerders uit onderduik die geen geld meer hebben om van te leven”*.⁸⁰⁵ Hoewel de focus daarbij gericht was op de vele tienduizenden mannen die waren ondergedoken om aan de *Arbeitseinsatz* te ontsnappen, konden ook Joden die uit onderduik terugkeerden een beroep doen op het Herstelfonds.

Regeling E88

De tijdelijke Regeling E88 "nopens de geldelijke verzorging der oorlogsslachtoffers" van 16 september 1944 gold voor die slachtoffers van het oorlogsgeweld tegenover wie de overheid een bijzondere solidariteitsplicht voelde.⁸⁰⁶ De regeling bood gemeentebesturen de mogelijkheid financiële overbruggingssteun te verlenen aan diegenen die niet meer in hun levensonderhoud konden voorzien door de oorlog of door handelingen of maatregelen van de Duitse bezetter.⁸⁰⁷ Vanaf november 1944 konden ook (Joodse) onderduikers die niet in hun eigen woonplaats verbleven en Joodse gezinnen van de regeling gebruik maken. Diegenen die al financieel ondersteund werden op basis van het Herstelfonds 1940 en terugkerende stateloze (veelal voor de oorlog naar Nederland gevluchte Duitse) Joden waren uitgesloten van deze regeling.⁸⁰⁸ Laatstgenoemden waren aangewezen op hulp door het Burgerlijk Ambestuur.⁸⁰⁹ Eind maart 1945 liet het MG aan de Limburgse burgemeesters weten dat (Joodse) repatrianten die niet konden voorzien in hun noodzakelijke levensonderhoud -ook zij die niet via de officiële ontvangstcentra de bevrijde gebieden waren binnengekomen en zij die nog niet naar huis konden- voor financiële hulp konden aankloppen bij de rijksoverheid. Hoewel de MG-circulaire niet aangeeft op basis van welke regeling de financiële ondersteuning kon worden aangevraagd, is het waarschijnlijk dat het hier ging om de Regeling E88.⁸¹⁰ In 1950 werd de Regeling E88 omgezet in de permanente Regeling Hulpverlening Oorlogsslachtoffers 1940-1945.⁸¹¹

⁸⁰² Verordening 21/1940, Verordeningsblad voor het bezette Nederlandse gebied, stuk 5 d.d. 22 juni 1940 geraadpleegd op 7 februari 2024 van <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?qql%5B%5D=%28ppn+exact+%22044993382%22%29&coll=ddd&redirect=true&page=1&sortfield=date&resultscoll=ddd&titel&identificer=ddd:010318213:mpeg21&rowid=5>

⁸⁰³ Algemene Richtlijn Herstelfonds 1940 opgesteld door het departement van Sociale Zaken. Geraadpleegd op 7 februari 2024 van <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=%22Herstelfonds+1940%22+PROX+richtlijnen&coll=ddd&sortfield=date&page=4&identificer=MMSAEN01:000054876:mpeg21:a0008&resultsidentificer=MMSAEN01:000054876:mpeg21:a0008&rowid=6>

⁸⁰⁴ Ter uitvoering van het Herstelfonds 1940 (Verordening 21/1940) werd in december 1940 het Besluit op de materiële oorlogsschaden van kracht. Stb. S 425.

⁸⁰⁵ Van Rijsselt, van Rijsselt & Vlieks, 2023, p. 244.

⁸⁰⁶ Fris, 1992, p. 7.

⁸⁰⁷ De Regeling E88 "nopens de geldelijke verzorging der oorlogsslachtoffers" werd vastgesteld bij Koninklijk Besluit van 16 september 1944.

⁸⁰⁸ HCL, Gemeentebestuur van Maastricht: stukken afkomstig van de afdeling Burgerlijke Stand, 1880-1986, 20.007T, map 136. Brief van de militaire commissaris in de provincie Limburg aan zijn collega in Heerlen, d.d. 23 januari 1944.

⁸⁰⁹ NL-HaNA, 2.13.25 inv. 1091, overzicht betreffende de gemeente Heerlen, d.d. 20 oktober 1944.

⁸¹⁰ Van Rijsselt, van Rijsselt & Vlieks, 2023, p. 246.

⁸¹¹ Geraadpleegd op 12 november 2023 van https://www.oorlogsgetroffenen.nl/thema/wetgeving/01_01_Ontwikkeling_van_het_denken_over_materiele_vergoeding.

13.2 Hulp aan Joden door gemeente Valkenburg-Houthem

Financiële hulp

Onderzocht is of het gemeentebestuur van Valkenburg-Houthem financiële hulp heeft verleend aan Joden op basis van de bovengenoemde rijksregelingen. De geraadpleegde archieven bevatten geen documenten waaruit blijkt dat het gemeentebestuur Joodse onderduikers ondersteuning heeft geboden in het kader van het Herstelfonds 1940. Wel heeft het gemeentebestuur van Valkenburg-Houthem in de periode oktober 1944 tot 15 mei 1945 op basis van de Regeling E88 financiële steun verleend aan oorlogsslachtoffers in haar gemeente. Het ging om een totaalbedrag van fl. 3.891,35 (2023: € 27.004,50). De gemeente kreeg het uitgekeerde bedrag volledig vergoed van de rijksoverheid.^{812 813 814} Niet gespecificeerd werd of Joodse repatrianten en/of Joodse terugkeerders uit onderduik tot de begunstigden behoorden.

Uit de geraadpleegde archieven blijkt voorts dat de Valkenburgse Burgerlijke instelling voor Maatschappelijk Hulpbetoon financiële en materiële steun verleende aan diverse armlastige inwoners.⁸¹⁵ De gemeente Valkenburg-Houthem had directe invloed op deze private instelling. Zo wees zij bestuursleden aan en bepaalde zij waar fondsen aan besteed werden. De begroting voor 1945 bevat geen posten voor specifieke hulp aan Joden.⁸¹⁶ In 1945 verleende de instelling hulp aan Valkenburgers voor een bedrag ter hoogte van fl. 21.983,33 (2032 € 152.556). Of daar ook Joodse burgers toe behoorden, is niet nader gespecificeerd. Daarbovenop ontvingen uitgebombardeerde Duitse gezinnen die in Valkenburg ondergebracht waren en de gezinnen van politieke delinquenten financiële steun ter hoogte van respectievelijk fl. 3.309 (2023 € 50.604,26) en fl. 7.045 (2023 € 107.738,59). De gemeente Valkenburg-Houthem declareerde de bedragen bij de rijksoverheid en kreeg 85% vergoed.⁸¹⁷

Substantiële financiële en materiële hulp (zie hierna) werd geboden door het Comité Bisschoppelijke Hulpactie dat kort na de bevrijding van Valkenburg in deze gemeente werd opgericht. Het comité werkte nauw samen met de gemeente Valkenburg-Houthem. Zo had een gemeenteamtenaar de supervisie over de distributie van meubels door het comité.⁸¹⁸ De werkwijze van het comité bleek zo efficiënt, aldus waarnemend burgemeester Laval in januari 1945, dat de gemeente Valkenburg-Houthem zelf geen nader initiatief hoefde te nemen tot het bieden van hulp aan haar inwoners.⁸¹⁹ Het comité verleende financiële steun aan Valkenburgse gezinnen en aan niet-Valkenburgers die in de gemeente verbleven. Het geld was afkomstig uit giften en collectes gehouden in de katholieke kerken.⁸²⁰ Eind december 1944 had het comité al

⁸¹² HCL, Provinciale Griffie van Limburg, 04.09, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), inv. 7779, brief Commissaris der Koningin in Limburg Van Sonsbeeck aan de Minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 6 december 1945.

⁸¹³ Na 12 mei 1945 werd het Centraal Bureau voor de Verzorging van Oorlogsslachtoffers (CBVO) verantwoordelijk voor de geldelijke en maatschappelijke hulpverlening aan oorlogsslachtoffers (evacués en gerepatrieerden). Het CBVO viel onder het ministerie van Binnenlandse Zaken. Concreet betekende dit dat oorlogsslachtoffers zich voor financiële ondersteuning moesten melden bij de Districtsbureaus Verzorging Oorlogsslachtoffers. Van Rijsselt, van Rijsselt & Vlieks, 2023, p. 244.

⁸¹⁴ Geraadpleegd op 25 januari 2024 van <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/prijzen-toen-en-nu>.

⁸¹⁵ De instelling is de opvolger van het Armbestuur. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 4925, besluit burgemeester Hens, d.d. 15 oktober 1941 om met het opgaan van diverse omliggende gemeenten in de gemeente Valkenburg-Houthem de armenzorg te centraliseren in de op te richten Burgerlijke instelling voor Maatschappelijk Hulpbetoon.

⁸¹⁶ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6308, begroting van inkomsten en uitgaven van de Burgerlijke Instelling van Weldadigheid voor het dienstjaar 1945.

⁸¹⁷ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6332, brief centraal bureau voor verificatie en financieele adviezen der vereniging van Nederlandse gemeenten aan de gemeente Valkenburg-Houthem, d.d. 13 juni 1947.

⁸¹⁸ Dat blijkt uit een brief van het burgerlijk hoofd quarantaine kamp Kasteel Oost aan hoofdbureau repatriëring Maastricht, d.d. 17 februari 1945. HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2082.

⁸¹⁹ NL-HaNA, 2.13.25 inv. 1091, brief gemeente Valkenburg-Houthem aan de CvK Limburg, d.d. 18 januari 1945.

⁸²⁰ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 4983, kasboek 1944.

voor fl. 12.000 (2023 € 95.800) aan steun verleend.⁸²¹ Hoewel het leeuwendeel van de steun naar niet-Joodse Valkenburgers ging, ontvingen vanaf eind 1944 ook Joodse Valkenburgers financiële steun van het comité alsook enkele Joden die in Valkenburg uit onderduik tevoorschijn kwamen, maar daar niet woonden en niet in hun levensonderhoud konden voorzien.^{822 823}

Repatrianten en geëvacueerden die werden ingekwartierd bij Valkenburgers hadden recht op zogenaamde inkwartieringsvergoedingen.⁸²⁴ Het archief van de gemeente Valkenburg-Houthem bevat stukken over de steunverlening en vergoedingen die de gemeente verleende aan geëvacueerden, waaronder een document waaruit blijkt dat het gemeentebestuur Valkenburg-Houthem voor één Joods jongetje een dergelijke vergoeding heeft verstrekt. Het betreft Robbie (Philip) Soesan. Hij had ondergedoken gezeten in het gezin van marechaussee Van Bergen en bleef er na de bevrijding nog een poosje wonen. Het gezin ontving voor hem wekelijks fl. 5,25 (2023 € 36,43) kwartiergeld, fl. 0,75 (2023 € 5,20) zakgeld en een bijdrage in de ziekenfondspremie ter hoogte van fl. 0,08 (2023 € 0,56).⁸²⁵ Om onduidelijke redenen koos de gemeente ervoor de financiële ondersteuning via de inkwartieringsregeling te laten lopen en niet via de Regeling E88.⁸²⁶ In het hoofdstukken Onderduik en De morele dimensie van rechtsherstel wordt ingegaan op de onderduikgeschiedenis van de uit Amsterdam afkomstige Philip (Robbie) Soesan. Nadat hij als peutertje op diverse adressen ondergedoken had gezeten, kwam hij uiteindelijk terecht bij de familie Van Bergen in Valkenburg.

Materiële hulp

Uit het onderzoek is niet gebleken dat het Valkenburgse gemeentebestuur materiële hulp bood aan Joodse terugkeerders uit onderduik of uit de kampen wier bezittingen geroofd waren door de Duitse bezetter. Wel organiseerde het gemeentebestuur materiële hulp voor (al) haar inwoners. Zo poogde de gemeente te zorgen voor een dak boven het hoofd van haar dakloos geraakte plaatsgenoten en riep daartoe een speciale commissie in het leven.⁸²⁷ Dakloze Valkenburgers werden ondergebracht in de leegstaande huizen van gevluchte NSB'ers. De huur die daarvoor aan hen werd berekend, dienden zij in beginsel af te dragen aan de gemeente.⁸²⁸ Tijdens een vergadering op 2 oktober 1944 besloten waarnemend burgemeester Caselli en wethouders Curfs en Laval dat de meubels in de woningen van gevluchte NSB'ers en Rijksduitsers centraal zouden worden opgeslagen in de voormalige lagere school aan de Engelbertstraat. De meubels mochten in bruikleen worden gegeven aan oorlogsgeduceerden binnen de gemeente Valkenburg-Houthem. Achtergebleven textielgoederen zouden worden ingezameld en opgeslagen in het magazijn van Roemers aan de Lindenlaan. Het Comité Bisschoppelijke Hulpactie verzorgde de distributie van de goederen.⁸²⁹ Los daarvan nam het

⁸²¹ NL-HaNA, 2.13.25 inv. 1091, brief gemeente Valkenburg-Houthem aan de CvK Limburg, d.d. 18 januari 1945.

⁸²² HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 4983, kasboek 1944. Begunstigden waren o.a. W. Nathan, E. Drielsma, J. van Amerongen, F. Wachner (Magnus).

⁸²³ NL-HaNA, 2.13.25 inv. 1091, brief gemeente Valkenburg-Houthem aan de CvK Limburg, d.d. 18 januari 1945.

⁸²⁴ Inkwartieringsvergoedingen en evacuatievergoedingen zijn strikt genomen niet hetzelfde maar werden veelal als synoniemen gebruikt.

⁸²⁵ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 4977. Datum archiefstuk onbekend.

⁸²⁶ Ervan uitgaande dat de beslissing genomen is voor 15 mei 1945. Na deze datum viel de ondersteuning wel onder Regeling E88; de datum van de toewijzing ontbreekt weliswaar maar de labelling "evacué" geeft aanleiding tot de veronderstelling dat voor 15 mei werd toegekend onder de oude regeling.

⁸²⁷ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, notulen vergadering B en W, d.d. 20 september 1944.

⁸²⁸ Met de geïnde huren bekostigde de gemeente het noodzakelijke levensonderhoud van achtergebleven familieleden van de gevluchte NSB'er(s). HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, verslag bespreking met de militaire commissaris te Maastricht, d.d. 11 oktober 1944.

⁸²⁹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, notulen vergadering B en W, d.d. 2 oktober 1944.

comité eigenstandig een fors deel (het leeuwendeel?) van de materiële hulpverlening aan oorlogsgetroffenen in Valkenburg-Houthem voor haar rekening. Onder de begunstigten waren zowel Joodse Valkenburgers als Joden die in Valkenburg opdoken uit onderduik. Zij werden voorzien van elementaire zaken als bedden, matrassen, stoelen, spiegels, tafels en kledingkasten.⁸³⁰ Wellicht maakte het feit dat een groot deel van de Joden goed was geïntegreerd in de Valkenburgse samenleving, het voor hen gemakkelijker hun weg te vinden naar deze, op katholieke leest geschoeide hulporganisatie. De gemeente Valkenburg-Houthem heeft bij de materiële hulpverlening geleund op het comité. Dat blijkt uit de eerdergenoemde opmerking van waarnemend burgemeester Laval dat de hulpverlening door het comité dusdanig doeltreffend was “... dat het gemeentebestuur zelf van elke bijzondere actie tot hulpverlening kon afzien”. Het blijkt ook het uit feit dat de gemeente een brief met een verzoek tot inventarisatie van schadegevallen en tekorten aan huisraad in de gemeente Valkenburg-Houthem, ter beantwoording doorschoof naar het comité.^{831 832}

Een opmerkelijke casus waarin het gemeentebestuur van Valkenburg-Houthem een talmende houding aannam bij het verstrekken van hulp aan haar Joodse inwoners betreft die van Gustaaf Hertogs. Hertogs woonde met zijn zieke echtgenote aan de Engelbertstraat 2 in Valkenburg. Het echtpaar had de oorlog overleefd door onder te duiken. De gemeente had een regeling in het leven geroepen om het leven van zieke plaatsgenoten te veraangename door hen op verzoek een radio in bruikleen te geven. Hertogs wilde daarvan gebruik maken en liet dit waarnemend burgemeester Curfs en gemeentesecretaris Verstegen weten. De gemeente hield hem echter herhaaldelijk aan het lijntje en hij ontving de radio niet. Dan weer werd hem medegedeeld dat hij net de pech had dat de radio die voor hem bestemd was, kapot was of hij moest juist genoeg nemen met een niet functionerende radio. Toen die het toch bleek te doen, mocht hij die ineens alsnog niet meenemen. Curfs deed zijn toezegging, dat de eerstvolgende beschikbare radio nu echt voor Hertogs bestemd was, nooit gestand. Ook werd het echtpaar plotsklaps uitgesloten van de distributie van maaltijden aan zieken. Hertogs voelde zich gediscrimineerd vanwege zijn Joodse achtergrond.⁸³³

Ook de Joodse kapper M. Schneidermann uit Maastricht kon niet rekenen op een helpende hand van het gemeentebestuur van Valkenburg-Houthem. Nadat in de vergadering van B en W van 11 oktober 1944 de vraag werd behandeld of de gemeente beheerders kon aanstellen voor een aantal leegstaande (NSB-)kapperszaken in Valkenburg, meldde hij zich als gegadigde voor één van de zaken. De gemeente gaf echter de voorkeur aan plaatselijke belangstellenden en hield zijn verzoek aan. Op Schneidermanns verzoek werd in navolgende vergaderingen niet meer terug-gekomen.⁸³⁴

Morele hulp

Van Rens stelt dat er na de bevrijding bij lokale overheden weinig tot geen aandacht bestond voor het lot van hun Joodse inwoners.⁸³⁵ Uit de vergadernotulen van het Valkenburgse college van B en W uit de periode 20 september 1944 - augustus 1945 blijkt dat er over van alles werd

⁸³⁰ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 4983.

⁸³¹ NL-HaNA, 2.13.25 inv. 1091, brief Gemeente Valkenburg-Houthem aan de CvK Limburg, d.d. 18 januari 1945.

⁸³² HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 4979, brief Bisschoppelijke Hulpactie Valkenburg-Houthem aan de Commissie Voorziening Limburg, d.d. 23 november 1944.

⁸³³ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6075. Ongedateerde brief Hertogs.

⁸³⁴ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, notulen B en W, d.d. 11 en 26 oktober 1944.

⁸³⁵ Van Rens, 2013, p. 282.

gesproken. Vooral over de wederopbouw. Het herstel van verlichting, wegen en bruggen, het hervatten van de vuilnisophaal – het kreeg allemaal aandacht, net als de tekorten aan glas en hout om de tijdens de oorlog beschadigde woningen en gebouwen te repareren, de woningnood en de herhuisvesting van Valkenburgers wier woningen onbewoonbaar geraakt waren. Na controle van de gegevens van Joodse inwoners van Valkenburg blijkt dat het daarbij niet over dakloos geraakte Joodse inwoners van die gemeente ging. Over hun noodlot, ontberingen en/of noden wordt in de stukken niet gerept. Het ontbreken van aandacht voor Joodse overlevenden is des te meer opvallend te noemen omdat B en W daar wel expliciet om gevraagd was tijdens de collegevergadering van 20 september 1944. Naast waarnemend burgemeester Caselli en de wethouders Curfs en Laval was hierbij ook een vertegenwoordiger van de voormalige Joodse Raad aanwezig. Het betrof J. Hartog. Hij vroeg de aanwezigen om de belangen van de vervolgde en ontrechte Joden niet uit het oog te verliezen.⁸³⁶ Zijn oproep bleek aan dovemans oren gericht. Uit de notulen van navolgende raadsvergaderingen blijkt dat er geen specifieke aandacht -in welke vorm dan ook- meer is uitgegaan naar (Valkenburgse) Joden. Ook wordt de Joodse gemeenschap daarna niet meer vertegenwoordigd in dit bestuurlijke overleg. B en W gaven in juni 1945 wel toestemming aan de Gemeenschap van Oud Illegale Werkers voor het houden van een collecte “*voor de uit de concentratiekampen gerepatrieerde noodlijdende gevangenen*”.⁸³⁷ Of ook Joodse repatrianten tot de doelgroep behoorden is onduidelijk. Raadpleging van toenmalige mediaberichtgeving geeft geen uitsluitsel. Zo berichtten kranten dat de collecte werd gehouden ten bate van “... ex politieke gevangenen en nabestaanden van gesneuvelde illegale werkers” (De Zwijger, 30 juni 1945), “terugkerenden uit de Duitse martelkampen” (Betuwekoerier, 23 juni 1945 en Avondster, 26 juli 1945) en “illegalen” (Trouw, 18 juli 1945).^{838 839}

Op 18 mei 1945 was burgemeester Hens weer officieel in functie en woonde hij, voor het eerst na zijn ontslag, een vergadering bij van B en W. Hij nam het woord, bedankte zijn wethouders, sprak zijn wens uit voor een constructieve samenwerking en een vruchtbare wederopbouw van het toerisme in Valkenburg. Ook bracht hij een eerbetoon aan de geallieerde soldaten, “... en aan degenen, die het [...] nog moeilijker hebben gehad, nl. de leden van het ondergrondse verzetsleger”.⁸⁴⁰ Het lijkt op zijn plaats om hier ook de zwaar getroffen Joodse gemeenschap in Valkenburg te noemen, welkom terug te heten en/of te herdenken. Maar Hens sprak met geen woord over hen. Overigens liet hij ook de problemen onbenoemd die de influx van repatrianten in Valkenburgse opvanglocaties -een geenszins onbeduidende kwestie- met zich meebracht.

⁸³⁶ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, notulen vergadering B en W Valkenburg-Houthem, d.d. 20 september 1944.

⁸³⁷ Ibidem, notulen vergadering B en W, d.d. 28 juni 1945.

⁸³⁸ In de Gemeenschap Oud-Illegale Werkers Nederland, opgericht op 1 oktober 1944 in het bevrijde zuiden van Nederland, waren voormalige verzetsgroepen vertegenwoordigd. De Gemeenschap hield zich onder meer bezig met de zuivering, met politieke delinquenten en met de positie van Nederlandse militairen na de oorlog. Geraadpleegd op 15 maart 2024 van <https://www.oorlogsbronnen.nl/thema/Gemeenschap%20Oud%20Illegale%20Werkers%20Nederland>.

⁸³⁹ Geraadpleegd op 2 mei 2024 van <https://www.delpher.nl/>.

⁸⁴⁰ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, notulen vergadering B en W, d.d. 18 mei 1945.

13.3 Hulp uit Joodse hoek

Hulp specifiek voor Joden kwam na de bevrijding voornamelijk uit eigen gelederen. Internationaal boden organisaties zoals de Engelse Jewish Relief Unit, de Jewish Committee for Relief Abroad en de Intergovernmental Committee on Refugees hulp, onder andere aan Joodse kinderen en bejaarden. Laatstgenoemde organisatie verleende ook financiële ondersteuning aan stateloze Joden die daarvoor in Nederland niet in aanmerking kwamen.⁸⁴¹ Ook de American Joint Distribution Committee (Joint) mag hier niet onbenoemd blijven. Het lukte deze organisatie al tijdens de oorlog om voedselpakketten te sturen naar Theresienstadt en Bergen-Belsen.⁸⁴²

Op nationaal niveau ontstonden initiatieven om Joodse overlevenden te helpen. In Eindhoven werd op 7 januari 1945 de Joodse Coördinatie Commissie (JCC) opgericht die de belangen van alle Joden in Nederland wilde behartigen, inclusief de (voormalig) stateloze Joden.⁸⁴³ De organisatie groeide uit tot een van de belangrijkste Joodse hulporganisaties, mede door de financiële en materiële steun van het Joint.⁸⁴⁴ Het JCC bekommerde zich ook om het lot van Joodse oorlogspeegkinderen.⁸⁴⁵

Lokaal in het bevrijde Zuid-Limburg werden enkele Joodse hulporganisaties opgericht. Het betrof vooral kleinschalige initiatieven waartussen geen onderlinge coördinatie bestond vanwege het ontbreken van post- en telefoonverbindingen zo pal na de bevrijding. Zij werden ondersteund door Amerikaanse Joodse militairen en de eerdergenoemde internationale Joodse hulporganisaties.⁸⁴⁶ In de gemeente Valkenburg-Houthem werd na de bevrijding het Comité Joodse Belangen opgericht. Het bestuur werd gevormd door Emanuel Drielsma, Gustaaf Hertogs en Edgar Huiman.⁸⁴⁷ Hertogs en Huiman woonden voorafgaand aan de bezetting al in Valkenburg. De Rotterdammer Drielsma had ondergedoken gezeten in Houthem aan Broekhem 22.⁸⁴⁸ Het Valkenburgse hulpcomité sloot zich later aan bij de JCC.⁸⁴⁹ In Maastricht werd op 4 oktober 1944 het Comité Israëlitische Belangen (CIB) opgericht en in november 1944 het Centraal Registratie Bureau voor Joden.⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ In de mijnstreek richtte Samuel Eisenmann in oktober 1944 het Joodsche Hulpcomité voor de Mijnstreek (JHC) op dat zich ook hard maakte voor hulp aan stateloze geloofsgenoten.⁸⁵² ⁸⁵³ Het JHC had al snel “nevenvestigingen” in

---

⁸⁴¹ Hondius, 1998, p. 79.

⁸⁴² Ibidem, p. 75.

⁸⁴³ Met geld van het Intergovernmental Committee on Refugees verleende het JCC financiële ondersteuning aan stateloze Joden. Hondius, 1998, pp. 78-79. Zie ook Citroen, 1999, p. 84, Bosschenbroek, 2001, pp. 187, 267-268, Le-ezrath Ha-am, 1985, pp. 28-29.

⁸⁴⁴ N.N. (1985) Le-ezrath Ha-am, 1985, p. 29. (verder als Le-ezrath Ha-am). Zie ook Bosschenbroek, 2001, p. 187.

⁸⁴⁵ Verhey, 1991, pp. 60 ev. Zie ook Gans, 1999, pp. 581 ev.

⁸⁴⁶ Van Rens, 2013, p. 293.

⁸⁴⁷ Le-ezrath Ha-am, 1985, pp. 13, 21, 26, 32, 40, 54, 86.

⁸⁴⁸ Bron eigen database.

⁸⁴⁹ Le-ezrath Ha-am, 1985, pp. 31-32.

⁸⁵⁰ Het CIB verleende materiële en financiële hulp aan alle Joden in Limburg en behartigde hun belangen. Van Rens, 2013, p. 292. Zie ook Lemmens, 1990, p. 92.

⁸⁵¹ Le-ezrah Ha-am, 1985, p. 2. Zie ook Van Rens, 2013, p. 293. Het Centraal Registratie Bureau diende als centraal registratiepunt van alle Joden die op 10 mei 1940 al in Nederland woonden en poogde het contact te herstellen tussen familieleden die elkaar tijdens de bezetting uit het oog waren verloren en ging later op in het JCC. Geraadpleegd op 2 januari 2024 van <https://www.oorlogsgetroffenen.nl/archiefvormer/CRBJ#:~:text=Het%20doel%20van%20het%20bureau,herstellen%20van%20het%20contact%20tussen.>

⁸⁵² Het was gevestigd in het woonhuis van Eisenmann aan de Sittardeweg 83 in Heerlen en stelde zich tot doel Joden te helpen in Heerlen, Gulpen en Vaals. Van Rens, 2013, p. 293. Zie ook Le-ezrath Ha-am, 1985, p. 4.

⁸⁵³ NL-HaNA, 2.13.25 inv. 1091, overzicht betreffende de gemeente Heerlen.

Brunssum en Hoensbroek.⁸⁵⁴ Enkele maanden later ging het JHC op in de JCC als onderafdeling met de naam “JCC afdeling Mijnstreek te Heerlen.”⁸⁵⁵

13.4 Hulp aan oorlogspleegekinderen

De JCC speelde ook een rol in een kwestie van heel andere aard waar Joden na de oorlog mee te maken kregen, te weten die van de oorlogspleegekinderen. Al vóór de bevrijding van Nederland rees de vraag wie na de bevrijding het recht toe kwam zich te ontfemen over de Joodse kinderen die gescheiden van hun ouders en broertjes en zusjes ondergedoken hadden gezeten: de -vaak christelijke- duikouders, de Joodse ouders of, indien zij de Sjoa niet hadden overleefd, een Joods pleeggezin? Na de bevrijding ontstond maatschappelijke ophef en getouwtrek over wie de voogdij over de ca. drieduizendvijfhonderd zogenaamde Joodse oorlogspleegekinderen zou krijgen.⁸⁵⁶ Met name orthodoxe en zionistische Joden waren van mening dat deze kinderen niet bij hun niet-Joodse pleeg- (of duik-)ouders moesten blijven, maar behouden moesten blijven voor de Joodse gemeenschap.⁸⁵⁷ Lipschits stelt dat de gedecimeerde Joodse gemeenschap had mogen verwachten dat deze Joodse kinderen aan haar zorg toevertrouwd zouden worden.⁸⁵⁸ De toenmalige regering poogde de kwestie te regelen middels het Besluit Oorlogspleegekinderen.⁸⁵⁹ Volgens het Besluit waren oorlogspleegekinderen: *“Minderjarigen, over wie in verband met de oorlogsomstandigheden de ouderlijke macht of de voogdij gedurende een termijn van tenminste drie maanden in feite niet was uitgeoefend, alsmede minderjarigen van wie de identiteit niet vaststond”*. Het Besluit voorzag in de oprichting van de Voogdijcommissie voor Oorlogspleegekinderen (OPK) die de zorg over de oorlogspleegekinderen kreeg toebedeeld. De voogdijcommissie bracht advies uit over de voogdij van oorlogspleegekinderen aan de arrondissementsrechtbank, die uiteindelijk de beslissing nam.⁸⁶⁰ Uitgangspunt was dat het belang van het Joodse kind zo goed mogelijk diende te worden beschermd. Daarbij diende de voogdijcommissie onder andere rekening te houden met zowel de Joodse gemeenschap die wenste dat de kinderen een Joodse (religieuze) opvoeding zouden krijgen als met de band die was ontstaan tussen duikouders en duikkind. In de OPK hadden zowel Joden als niet-Joden zitting, waarbij laatstgenoemden weliswaar in de minderheid waren. Vanaf het eerste moment dat de voogdijcommissie haar werkzaamheden aanving in mei 1945, waren de commissieleden onderling verdeeld. Sommige Joodse commissieleden beschouwden een Joodse achtergrond als een ondergeschikte factor en steunden de meerderheidsopvatting van de niet-Joodse leden dat het voor kinderen extreem traumatisch zou zijn gescheiden te worden van de personen (uit het duikgezin) aan wie zij zich gehecht hadden. Terugplaatsing in een Joods milieu was dan ook niet aan de orde, tenzij de

⁸⁵⁴ In Brunssum in het woonhuis van N.B. Frank aan de Brunahildstraat 17 en in Hoensbroek in het huis van K. Elburg aan de Terveurdtweg. 113. Le-ezrath Ha-am, 1985, p. 4.

⁸⁵⁵ Van Rens, 2013, p. 308.

⁸⁵⁶ De kwestie van de oorlogspleegekinderen komt ook aan bod in hoofdstuk De morele dimensie van rechtsherstel. Voor een verdere uiteenzetting van deze kwestie zij tevens verwezen naar Verhey, 1991, Bossenbroek, 2001, pp. 247 ev en Le-Ezrath Ha-am, 1985, pp. XXIV ev, 5, 28 ev. 53-54.

⁸⁵⁷ Gans, 1999, p. 577.

⁸⁵⁸ Lipschits, 2001, p. 178.

⁸⁵⁹ Besluit Oorlogspleegekinderen van 13 augustus 1945, Staatsblad f. 137. Hierna aan te duiden als “het Besluit”. Geraadpleegd op 4 februari 2024 van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19471948/0000079815/1/pdf/SGD_19471948_0001595.pdf.

⁸⁶⁰ Geraadpleegd op 14 januari 2024 van https://www.oorlogsgetroffenen.nl/archiefvormer/Commissie_Oorlogspleegekinderen.

biologische ouders de Joodse religie en/of hun zionistische overtuiging daadwerkelijk beleden. De bewust-Joodse en zionistische minderheid binnen het OPK en een groot deel van de Joodse gemeenschap verzette zich fel tegen dit standpunt. Zij vonden dat juist voorkomen moest worden dat de kinderen definitief uit hun Joodse milieu werden losgeweekt.⁸⁶¹ Dat leidde, mede op initiatief van de JCC, tot de oprichting van een eigen voogdijvereniging met de naam *Le-Ezrath Ha-Jeled* (Het kind ter hulpe) die beoogde Joodse oorlogspleegekinderen terecht te laten komen in een Joodse omgeving.⁸⁶² De toch al moeizame verhouding tussen de twee organisaties verslechterde verder in het voorjaar van 1946 toen commissievoorzitter Gezina van der Molen in dagblad *Trouw* stelde dat Joodse oorlogspleegekinderen opgeëist werden door de Joodse gemeenschap die hen soms op illegale manier beschermde en verdedigde.⁸⁶³ Maar ook christelijke duikouders handelden soms in strijd met de wet door de duikkinderen te onttrekken aan het gezag van de wettelijke voogd.⁸⁶⁴ De manier waarop met de kwestie van de oorlogspleegekinderen werd omgegaan zette tevens de verhoudingen tussen Joden en niet-Joden in de Nederlandse samenleving onder druk. Over en weer beschuldigde men elkaar ervan de

Document 1
Persbericht over oorlogspleegekinderen

Bron. Nieuw Israëlitisch Weekblad 20 juli 1945

Joodse oorlogspleegekinderen op te eisen en te ontvoeren.⁸⁶⁵ De kwestie kreeg de nodige aandacht in zowel de Joodse als niet-Joodse pers.

Toen de OPK op 12 augustus 1949 ontbonden werd, had het 1.363 dossiers behandeld. Hiervan werden er duizendvier afgerond (74%). Bij de afgeronde zaken werden zeshonderdenéén kinderen (60%) toegewezen aan Joodse pleegouders, vierhonderddrie kinderen (40%) aan niet-

⁸⁶¹ Gans, 1999, p. 579.

⁸⁶² Hierin waren alle verenigingen vertegenwoordigd die zich richtten op de verzorging van Joodse jongeren. Geraadpleegd op 6 februari 2024 van <https://www.oorlogsgetroffenen.nl/archiefvormer/LEH>. Zie ook Verhey, 1991, pp. 116 ev.

⁸⁶³ Bossenbroek, 2001, p. 251.

⁸⁶⁴ Lipschits, 2001, p. 184. In dit kader haalt hij de casussen aan van Anneke Beekman en Rebecca Meljado die ook besproken worden in hoofdstuk De morele dimensie van rechtsherstel.

⁸⁶⁵ Ibidem. Zie ook Bossenbroek, 2001, p. 251 en Verhey, 1991, pp. 132-133.

Joodse pleegouders. Over driehonderdnegenenvijftig oorlogspleegkinderen (26%) moest nog worden beslist. Conform de wettelijke procedures besliste de Amsterdamse voogdijraad wie de voogdij over hen zou krijgen. Hoewel de Amsterdamse voogdijraad in 80% van de gevallen het gezag over het minderjarige kind toewees aan Joodse pleegouders, bleef de kwestie nog jarenlang een heet hangijzer.⁸⁶⁶

Twee casussen veroorzaakten zoveel commotie dat zelfs het parlement en het Koninklijk Huis zich ermee bemoeiden. De affaires begonnen al snel na de bevrijding en bleven de gemoederen bezighouden tot in de jaren vijftig. Het betrof de minderjarige Joodse meisjes Anneke Beekman en Rebecca Meljado. Zij hadden gedurende de oorlog ondergedoken gezeten bij streng christelijke dames. Anneke zat bij ongehuwde katholieke zussen in Hilversum en Rebecca bij een ongehuwde gereformeerde dame in Heerlen. Beide meisjes kwamen als wees uit de oorlog en er ontstond onenigheid over waar zij zouden opgroeien. Enerzijds waren Joodse familieleden van de meisjes bereid hen in huis te nemen, anderzijds wilden de onderduikgeefsters de kinderen niet afstaan. Maar de OPK oordeelde dat noch de Joodse familieleden, noch de onderduikgeefsters geschikt waren om bij op te groeien en besloot in 1947 dat de meisjes zouden opgroeien in Joodse pleeggezinnen.⁸⁶⁷ De onderduikgeefsters weigerden echter de meisjes, die zij als hun eigen kind waren gaan zien, af te staan ondanks de rechterlijke bevelen daartoe. Daarin leken zij gesteund te worden door hooggeplaatsten in de katholieke kerk, in de regering en door Koningin Juliana.⁸⁶⁸

Het Limburgs Dagblad berichtte op verontwaardigde toon over de mislukte “ontvoering” van Rebecca door OPK-leden die het meisje naar haar Joodse pleeggezin wilden overbrengen (document 2). De meisjes werden door, en in opdracht van, hun onderduikgeefsters naar België ontvoerd zonder dat de politie en justitie veel moeite deden om hen te vinden.⁸⁶⁹ Rebecca bracht zeven jaar door in diverse kloosters in België, een deel van de tijd zelfs samen met Anneke. Nadat Rebecca jaren later door de Nederlandse en Belgische recherche in een Belgisch klooster werd ontdekt, keerde ze terug naar Nederland. Daar oordeelde de Amsterdamse voogdijraad - anders dan de OPK- dat zij het beste af was in een katholiek pleeggezin.⁸⁷⁰ Ook Anneke zat, samen met één van haar pleegmoeders, jarenlang ondergedoken in verschillende kloosters in België en Frankrijk. Zij keerde in 1961 vanuit haar schuilplaats terug naar Nederland nadat zij meerderjarig was geworden.⁸⁷¹ Ze verbleef toen een poosje in Houthem bij haar pleegmoeder Gré Langedijk-van Moorst.⁸⁷² In het hoofdstuk De morele dimensie van rechtsherstel vertellen drie oorlogspleegkinderen over hun ervaringen bij de terugkeer naar hun ouders en plaatsing in een pleeggezin.

---

⁸⁶⁶ Bossenbroek, 2001, pp. 253-254.

⁸⁶⁷ Verhey, 1991, pp. 178 ev.

⁸⁶⁸ Bossenbroek, 2001, p. 254 en Verhey, 1991, p. 184.

⁸⁶⁹ Bossenbroek, 2001, p. 256.

⁸⁷⁰ Ibidem, p. 257. Zie ook Verhey, 1991, p. 180.

⁸⁷¹ Verhey, 1991, p. 180.

⁸⁷² Aldus berichtgeving in diverse dagbladen zoals in Het Vrije Volk van 30 november 1961 geraadpleegd op 17 juli 2024 van <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=%22Beekman%22+PROX+%22Houthem%22&coll=ddd&sortfield=datedesc&page=2&identifier=ddd:010953745:mpeg21:a0159&resultsidentifier=ddd:010953745:mpeg21:a0159&rowid=1>.

Wild-West-methodes te Heerlen

Deed departement van Justitie er aan mee?

Donderdagmiddag heeft zich te Heerlen een geval voorgedaan, dat bij ons onwillekeurige herinneringen heeft wakker geroepen aan een of ander derde rangs Amerikaans profroommetje.

Mej. v. H., wonende Nieuwe Lindestraat, die vier jaar geleden een Joods kindje tot zich had genomen, wiens ouders door de Duitsers waren verveert, kreeg Donderdag bezoek van een heersche dame — kennelijk van Joodse bloede — en een heer van middelbare leeftijd. Zij stelden zich voor als vertegenwoordigers van het Nederlands Bureau voor Oorlogsploegkinderen en vroegen er de zeer zakelijke mededeeling aan toe, dat zij het Joodse pleegkind kwamen halen. Mej. v. H. wilde hiervan niets weten en toen zij voort bij stuk hield, vertrokken de beide bezoekers. Daar het kind op dat uur in school was, vreemde de Heerlense dame, dat zij zich daarheen zouden begeven.

Nauwelijks waren de „vertegenwoordigers“ vertrokken of zij hield de straat op in de richting van de zusterschool aan de Klompstraat. Toen zij daar aankwam, kon zij nog juist constateren, dat men haar pleegkind in een auto wegvoerde. In haar vertwijfeling ging zij met gestrekte armen voor de auto staan, doch deze maakte een wilde bocht en verdween in de richting van het stadscentrum. Mej. v. H. verloor kort bierop het bewustzijn en werd in een huis binnengedragen.

Andermaal ontvoerd.

Hiermede was de eerste ontvoering van het kind een feit, doch het zou niet de laatste zijn. Want twee ondernemende Heerlenaren, die zich aan het voorgevallene ergerden, stelden onmiddellijk alle pogingen in het werk om te ontdekken waartoe men 't kind ontvoerd had. Tenslotte belandde één hunner Vrijdag op zijn onderzoekstochten in 't gesticht Van Hare bij Voerendaal.

Daar werd hem medegedeeld, dat de vorige dag twee heren, die zich voorstelden als zijnde hoge functionarissen van het departement van Justitie, een kind, welks signalement volledig klopte met dat van het gezochte, aan het gesticht hadden afgeleverd, met de mededeeling, dat zij het de volgende dag weer zouden komen halen.

De onverschrokken Heerlenaar is toen in de buurt van het gebouw op verkenning uitgetrokken en bij deze omzwerving belandde hij tenslotte op de speelplaats van de inrichting. Daar trof hij het weggevoerde kind aan. Het resultaat van deze ontmoeting was een tweede ontvoering, doch nu in de richting Heerlen.

Dit is een voor ons beschaaft Westen een nog al vreemd verhaal, waarbij wij ter aanvulling nog zouden willen zeggen, dat ons twee dingen hierbij getroffen hebben en wel de houding van een onderwijzeres, die een van haar leerlingen zo maar, zonder medeweten van de pleegmoeder aan derden „meegeeft“ en de zeer vreemde manier, waarop van zekere zijde wordt getracht op al het goede, wat de Nederlandse bevolking in het algemeen tijdens de Duitse bezetting deed voor haar Joodse landgenoten.

de Bilt

KOELERE MIDDAG.

Weersverwachting medegedeeld door het K.N.M.I. te De Bilt, geldig van Zaterdagochtend tot Zondagochtend: Geleidelijk toenemende bewolking met in de namiddag plaatselijk enige lichtere regen, vooral in het Westen van het land. In de kuststrook matige wind tussen West en Zuid-West; in het overig gedeelte van het land zware wind. Lagere temperaturen dan gisteren.

Bron. Limburgs Dagblad d.d. 5 juli 1947

13.5 Conclusie

Het standpunt van de Nederlandse regering in Londen om bij de repatriëring naar en opvang in Nederland geen onderscheid te maken tussen Joden en niet-Joden leidde ertoe dat Joden bij hun terugkeer in Nederland gespeend bleven van broodnodige overheidshulp die was toegesneden

op hun specifieke problemen. Die werden daarmee in feite niet erkend. Hoewel Joodse Nederlanders gebruik konden maken van rijksregelingen die bedoeld waren als financiële ondersteuning voor een brede groep oorlogsgetroffenen, bewerkstelligden deze regelingen niet hun sociale en economische herstel. In lijn met het regeringsbeleid verleende de gemeente Valkenburg-Houthem geen specifieke hulp aan Joodse overlevenden binnen haar gemeentegrenzen. Hulp aan Joden in Valkenburg kwam voornamelijk uit eigen gelederen en van het Comité Bisschoppelijke Hulpactie. De houding van het gemeentebestuur laat zich typeren als reactief. Bovendien valt de talmende, zo niet onwelwillende houding op van het gemeentebestuur om een Joodse plaatsgenoot en een Joodse kapper uit Maastricht te helpen toen zij daarom gevraagd werd. Ook morele steun aan Joodse overlevenden in Valkenburg bleef uit. Het college van B en W van de gemeente Valkenburg-Houthem had onvoldoende aandacht voor hun lot en noden, ondanks dat het daartoe wel nadrukkelijk was opgeroepen tijdens de collegevergadering pal na bevrijding. Samenvattend is de conclusie dat de gemeente Valkenburg-Houthem tekortschoot in haar hulpverlening aan Joodse overlevenden die zich binnen haar gemeentegrenzen bevonden. De gemeente Valkenburg-Houthem speelde overigens geen rol in de voogdijkwesties van de minderjarige oorlogspleegkinderen die gescheiden van hun ouders in Valkenburg ondergedoken hadden gezeten.

14 Internering Duitse Joden in Valkenburg en Kamp Vilt

14.1 Beleid ten aanzien van stateloze Joden

De Nederlandse regering in Londen erkende de nazi-wetgeving niet die naar het buitenland gevluchte Duitse en Oostenrijkse Joden stateloos verklaarde. Dat betekende dat zij in de opvatting van de regering Duitsers waren gebleven.⁸⁷³ ⁸⁷⁴ Dit bleek verstrekkende gevolgen te hebben voor -voormalig stateloze- Duitse Joden. Zij waren na hun bevrijding op bevel van de geallieerde strijdkrachten naar Nederland gerepatrieerd omdat ze daar vandaan waren gedeporteerd.⁸⁷⁵ Sommigen hadden vóór 10 mei 1940 in ons land verbleven op basis van een verblijfsvergunning, anderen zonder. Met hun teruggekregen Duitse nationaliteit beschouwden de Nederlandse autoriteiten hen als onderdanen van een vijandige natie.⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ Aan hun politieke betrouwbaarheid werd daarom getwijfeld. Over wat dat betekende voor hun toelating tot Nederlands grondgebied bestond binnen diverse Nederlandse instanties, de geallieerden en het MG geen eenduidige opvatting.⁸⁷⁸ Bossenbroek noemt de Nederlandse besluitvorming rondom het toelatingsbeleid in de lente en zomer van 1945 chaotisch.⁸⁷⁹ De pijnlijke consequenties daarvan worden duidelijk in paragraaf 14.2.

In april 1945 luidde het standpunt van de Nederlandse regering dat Duitse Joden die door naziwetgeving stateloos waren geraakt, weer Duitsers waren. Of zij daarmee een gevaar vormden voor de Nederlandse staat diende individueel te worden beoordeeld. Zij hoefden niet te worden geïnterneerd *mits* uit hun gedragingen tijdens de bezetting een anti-Duitse houding bleek.⁸⁸⁰ Medio mei 1945 volgde een geheime missive van het ministerie van Justitie met een uitbreiding en aanscherping van deze beleidslijn. Daarin werd ingegaan op vreemdelingen, waaronder Duitse Joden, die vóór 10 mei 1940 in ons land woonden en zich meldden aan de Nederlandse grens. Zij mochten ons land niet in, maar moesten worden ondergebracht in kampen die de geallieerden in het buitenland hadden opgezet. Bevonden zij zich toch op Nederlandse bodem, dan dienden zij te worden geïnterneerd. De stafchef van het MG, mr. H.J.

---

⁸⁷³ Dit gold tevens voor Oostenrijkse Joden die daarmee hun Oostenrijkse nationaliteit nooit hadden verloren. Hoewel hierna voor de leesbaarheid wordt volstaan met verwijzing naar Duitse Joden en hun Duitse nationaliteit, geldt een en ander ook voor Oostenrijkse Joden en hun Oostenrijkse nationaliteit.

⁸⁷⁴ KDC, archief 605 J.M.L.T. Cals, inv. 210, geraadpleegd op 23 januari 2024 van https://kdc-opac.hosting.ru.nl/wwwopacx/wwwopac.ashx?command=getcontent&server=documents&value=Nl-NmKDC_CALS_210.pdf, p. 157.

⁸⁷⁵ Citroen, 1999, pp. 84-85. Citroen schat dat er in de jaren '30 tussen de 30 en 40.000 Duitse en Oostenrijkse Joden naar Nederland zijn gevlucht.

⁸⁷⁶ Koninklijk Besluit bezettingsmaatregelen van 17 september 1944, Staatscourant, d.d. 20 september 1944 nr. E 93. Geraadpleegd op 12 december 2023 van https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view?coll=ngvn&identifier=EVD002%3ANIOD05_8578&pres%5Bimageindex%5D=17#top-bar.

Uiteraard kregen ook stateloos geraakte, voormalig Duitse Joden die in Zuid-Limburg waren ondergedoken en daar vanaf september 1944 weer opdoken, hier mee te maken. Zie ook HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 1043, missive minister van Justitie, d.d. 20 april 1945 no. 936/J.628.

⁸⁷⁷ Lemmens, 1990, p. 93. Zie ook Hondius, 1998, pp. 109 ev.

⁸⁷⁸ In hoofdstuk De morele dimensie van rechtsherstel komen Joodse repatrianten aan het woord die dit toelatingsbeleid aan den lijve ondervonden.

⁸⁷⁹ Bossenbroek, 2001, pp. 259 ev.

⁸⁸⁰ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 1043, missive ministerie van Justitie, d.d. 20 april 1945.

Kruls, bracht de grenswachten hiervan op de hoogte.⁸⁸¹ Tegen deze ongelijke behandeling van niet-Nederlandse Joden ontstond binnen het MG verzet hetgeen Kruls begin juli en eind augustus 1945 twee -weinig consistente- circulaire deed uitvaardigen over de toelating van vreemdelingen.⁸⁸² Bovendien probeerde de regering eind juni 1945 het vreemdelingenbeleid weer naar zich toe te trekken hetgeen resulteerde in de voorbereiding van circulaire met een heel andere strekking dan die van het MG.⁸⁸³ Uiteindelijk was het beleid eind augustus 1945 dat Duitse Joden die vóór 10 mei 1940 *legaal* (op basis van een visum of verblijfsvergunning) in Nederland hadden verbleven en zich in Nederland bevonden, niet (langer) als vijandelijke personen werden gezien. Evenwel kregen zij een meldingsplicht opgelegd. Mocht blijken dat zij anti-Nederlands waren (geweest), dan volgde inbewaringstelling. Twijfelgevallen kregen huisarrest opgelegd. Joodse vluchtelingen die zich vóór 10 mei 1940 legaal in Nederland bevonden en vanuit ons land waren gedeporteerd, mochten slechts onder voorwaarden weer tot Nederland worden toegelaten. Uit veiligheidsonderzoek moest blijken dat zij geen bedreiging vormden voor de Nederlandse staat. Bovendien moest de Rijksvreemdelingendienst toestemming geven voor hun toelating. Joodse vluchtelingen die vóór 10 mei 1940 *illegaal* (zonder visum of verblijfsvergunning) in Nederland hadden verbleven, diende toegang tot Nederland te worden geweigerd. Slechts in bijzondere gevallen konden zij alsnog een verblijfsvergunning krijgen.⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ Bevonden zij zich toch al op Nederlands grondgebied en kregen zij geen verblijfsvergunning, dan werden hen vrijheidsbeperkende maatregelen opgelegd tot het moment van hun uitzetting.

Of Duitse Joden nu wel of niet vóór 10 mei 1940 legaal in Nederland hadden verbleven, voor allen gold eind augustus 1945 dat indien zij zich op Nederlands grondgebied bevonden en zij niet voldeden aan de voor hun geldende voorwaarden, zij in afwachting van hun uitzetting dienden te worden ondergebracht in vreemdelingenkampen. Het was nadrukkelijk niet de bedoeling dat zij terecht zouden komen in “(...) kampen van politieke gevangenen” oftewel interneringskampen waar personen werden vastgehouden die werden verdacht van collaboratie met de nazi's.⁸⁸⁶

In 1946 was de rechtspositie van (voormalig stateloze) Duitse Joden in Nederland nog steeds onduidelijk. Wel konden zij hier inmiddels verblijven op basis van een *tijdelijke* verblijfsvergunning. Zonder zo'n vergunning dreigde echter uitzetting. In een advertentie die burgemeester Piet Hens begin maart 1946 plaatste in twee Limburgse kranten liet hij in opdracht van de rijksoverheid weten dat Duitsers tot 15 maart 1946 de tijd hadden om bij zijn gemeente een tijdelijke verblijfsvergunning aan te vragen. Daarbij vermeldde hij expliciet dat Joden die voorheen de Duitse nationaliteit bezaten én hun kinderen, voor zover die niet de Nederlandse nationaliteit hadden, als Duitsers werden aangemerkt. Zij die nalieten een

⁸⁸¹ Bossenbroek, 2001, pp. 259 ev; Vossen, 2002a, p. 31.

⁸⁸² Bossenbroek, 2001, pp. 259 ev. De eerste circulaire no. II 3927/6 is van 04-07-1945, de tweede circulaire no. II A 6009/6 dateert van 30-08-1945. Voor een uiteenzetting over de twee circulaire's zij verwezen naar Janssen, 2022, pp. 1254 ev.

⁸⁸³ Bossenbroek, 2001, pp. 259 ev.

⁸⁸⁴ Ibidem. Zie ook Janssen, 2022, p. 1255.

⁸⁸⁵ NL-HaNA, 2.13.25, inv. 1394, brief Ministerie van Justitie aan o.a. hoofden van politie augustus 1945.

⁸⁸⁶ Aldus Kruls' circulaire no. II A 6009/6 van 30 augustus 1945. KDC, archief 605 J.M.L.T. Cals, inv. 210, geraadpleegd op 23 januari 2024 van https://kdc-opac.hosting.ru.nl/wwwopacx/wwwopac.ashx?command=getcontent&server=documents&value=NL-NmKDC_CALS_210.pdf, pp. 154-156. Zie ook Schoonoord, 2011, p. 499 en NJB, 2022, p. 1255.

verblijfsvergunning aan te vragen zouden aldus Hens “(...) te zijner tijd zonder meer uit Nederland worden verwijderd”.⁸⁸⁷

14.2 Internering politieke delinquenten

Om een volksgericht tegen “foute” Nederlanders te voorkomen en om hen te isoleren, werden onder verantwoordelijkheid van het MG na de bevrijding meer dan honderdduizend politieke delinquenten voor nader onderzoek opgesloten in zogenaamde bewarings- (of: internerings)kampen.^{888 889 890} Zoals we hierna zullen zien, gebeurde dat ook in Valkenburg en Vilt, een gehucht boven op de Cauberg en toen onderdeel van de gemeente Berg en Terblijt. Daarbij vroeg de repatriëringdienst de Koninklijke Marechaussee in Valkenburg te assisteren bij het handhaven van de orde “(...) bij de aankomst van repatriërenden, waaronder dikwijls NSB’ers zijn, die anders door het volk in ontvangst worden genomen”. Dat laatste achtte de marechaussee “niet wenschelijk (...), wat ze dan ook misschien gedaan hebben”.⁸⁹¹

Het MG vaardigde richtlijnen uit ten aanzien van de gang van zaken in de interneringskampen, maar die werden veelal niet toegepast.⁸⁹² Zo was één van de regels dat mannen en vrouwen zoveel mogelijk van elkaar moesten worden gescheiden.⁸⁹³ De omstandigheden waren er doorgaans slecht. De kampen waren ondergebracht in gebouwen die daarvoor ongeschikt waren (scholen, leegstaande fabrieken, oude kazernes etc.), overbevolkt, het ontbrak aan basisvoorzieningen zoals voedsel, bedden en sanitair en aan gekwalificeerd personeel. In veel interneringskampen werden geïnterneerden mishandeld door de bewakers, soms met de dood tot gevolg.⁸⁹⁴ In Maastricht was de kazerne aan de Grote Looiersstraat als interneringskamp ingericht. Er was plaats voor zeshonderd personen maar in januari 1945 zaten daar veertienhonderd gevangenen. Die moesten het doen met twaalf kranen.⁸⁹⁵ De omstandigheden waren er zo abominabel dat dagblad Veritas er een artikel aan wijdde met de veelzeggende titel *Dachau in Maastricht*?⁸⁹⁶

⁸⁸⁷ Gazet van Limburg van 7 maart 1946 en het Limburg Dagblad op 8 maart 1946 geraadpleegd op 6 september 2023 van <https://www.delpher.nl/nl/kranten/favourites>.

⁸⁸⁸ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6163, Publicatieblad van het Militair Gezag, no. 1. Volgens Verordening no. 4 Verordening Bewarings- en Verblijfskampen, artikel 1, lid 2 waren bewaringskampen bedoeld voor personen die door of vanwege het MG in bewaring waren gesteld. Het gaat om administratieve inbewaringstelling (insluiting) waarvan een proces verbaal diende te worden opgemaakt. Bij deze vorm van insluiting is (nog net) geen sprake van een arrestatie wegens verdenking van een strafbaar feit. Geraadpleegd op 12 november 2023 van <https://www.delpher.nl/nl/boeken/view?query=besluit+op+den+bijzonderen+staat+van+beleg&coll=boeken&identifier=:057893000:00057>, pp. 56 ev.

⁸⁸⁹ Bewaringskampen werden en worden ook wel interneringskampen genoemd. Zie bijvoorbeeld HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 79, notulen B en W Valkenburg, d.d. 10 oktober 1944, Van Rens, 2013, p. 306, Hondius, 1998, p. 106 en Bossenbroek, 2001, p. 31. Ook in deze publicatie zijn de begrippen synoniem.

⁸⁹⁰ Direct na de bevrijding in september 1944 begonnen in Zuid-Limburg oud-verzetssrijders en leden van de Binnenlandse Strijdkrachten massaal “foute Nederlanders” op te pakken en vast te zetten, onder andere in Valkenburg, Maastricht, Hoensbroek en Heerlen. Duizenden mensen werden zonder enig uitzicht op een einde aan hun gevangenschap in kampen opgesloten. Van begin januari 1945 tot januari 1946 vielen de interneringskampen formeel onder verantwoordelijkheid van het MG. Daarna kwamen de kampen te vallen onder het ministerie van Justitie. Schoot Uiterkamp, 2022, pp. 28-29.

⁸⁹¹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 2728, rapport groepscommandant Koninklijke Marechaussee afdeling Maastricht aan zijn meerdere, d.d. 2 mei 1945.

⁸⁹² Schoonoord, 2001, p. 636.

⁸⁹³ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6163, Publicatieblad van het Militair Gezag, no. 1, Verordening no. 4 Verordening Bewarings- en Verblijfskampen, artikel 4 lid 2.

⁸⁹⁴ Schoonoord, 2001, p. 637. Zie ook Schoot Uiterkamp, 2022, p. 28.

⁸⁹⁵ Schoonoord, 2001, p. 642.

⁸⁹⁶ Veritas uitgave van 7 maart 1945. Geraadpleegd op 6 april 2024 van https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&query=Dachau&cql%5B%5D=%28date+_gte_+%2201-09-1944%22%29&cql%5B%5D=%28date+_lte_+%2229-12-1945%22%29&cql%5B%5D=ppn+any+%28401020924+OR+401020517+OR+401150925+OR+272580376+OR+84390450X+OR+433038136+O

Lichtere gevallen -personen waarvan niet zeker was of ze pro-Duits waren of die voor hun eigen veiligheid dienden te worden geïsoleerd- dienden terecht te komen in verblijfskampen.⁸⁹⁷ Schoonoord stelt dat daar in de praktijk niets van terecht kwam. Ook zij belandden in interneringskampen.⁸⁹⁹ Eind juni 1945 kwamen ook gerepatrieerde Duitse Joden uit Bergen-Belsen terecht in interneringskampen in Valkenburg en Vilt.

14.3 Internering Duitse Joden uit Bergen-Belsen

Dat zij in Nederland niet welkom waren werd circa vierhonderd Duitse en Oostenrijkse Joodse overlevenden van de kampen Bergen-Belsen en Theresienstadt al snel duidelijk.⁹⁰⁰ Op 23 en 25 juni 1945 kwam deze groep per trein aan bij grensvak VI in Zuid-Limburg.⁹⁰¹ Zij hadden een lange reis achter de rug met de nodige omzwervingen en ontberingen. Zij kwamen te vallen onder de verantwoordelijkheid van de commandant van de grensbewaking van vak VI, mr. F.G. van der Kroon. Hij stelde opdracht te hebben gekregen om geen Duitsers toe te laten en dus ook geen Duitse Joden. Bevonden zij zich toch op Nederlands grondgebied, dan moest hij ervoor zorgen dat zij in verblijfskampen werden ondergebracht. Omdat de verblijfskampen nog niet gereed waren, zo stelde hij, werden de Duitse en Oostenrijkse Joodse repatrianten tijdelijk in interneringskampen opgevangen.⁹⁰² Van der Kroon had al op 20 juni 1945 aan de hoofden van de veiligheidsdetachementen in zijn grensvak had laten weten dat “... *vijandelijke vreemdelingen, aan welke de toegang tot ons land moet worden onzegd, uitsluitend [dienen] te worden overgebracht naar interneringskampen [...] en niet meer te worden ingesloten in allerlei andere kampen voor politieke gevangenen of in politiebureaux. Voor internering wordt thans beschikt over 2 kampen t.w. een kamp voor mannen te Vilt en kamp voor vrouwen te Valkenburg (school op de Plenkert)*”.⁹⁰³ Van der Kroons verwijzing naar “allerlei andere kampen voor politieke gevangenen” werkt verwarring. Politieke verdachten werden immers al ingesloten in interneringskampen. Daaraan voorafgaand, op 29 mei 1945, had de commandant der grensbewaking kolonel Van Everdingen in opdracht van de stafchef van het MG Kruls, aan de Dienst Grensbewaking laten weten dat vreemdelingen -waaronder statelozen- die voor of tijdens de bezetting in Nederland woonden en naar Nederland waren gerepatrieerd, dienden te worden opgevangen in *vreemdelingenkampen*.⁹⁰⁴ Kroon zou later verklaren dat de groep uit Bergen-Belsen niet had mogen worden toegelaten en in *aparte bewaringskampen* had moeten

---

R+833079298%29&redirect=true&page=3&identifier=ddd:010452495:mpeg21:a0068&resultsidentifier=ddd:010452495:mpeg21:a0068&rowid=7.

⁸⁹⁷ Schoonoord, 2001, p. 637.

⁸⁹⁸ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6163, Publicatieblad van het Militair Gezag, no. 1, Verordening no. 4 Verordening Bewarings- en Verblijfskampen, artikel 1 lid 3 regelt de bevoegdheid van het MG om personen op te sluiten in verblijfskampen (“waarbuiten zij zich niet mogen begeven”), bijvoorbeeld in het belang van de staatsveiligheid. Zie ook NA NL-HaNA, 2.13.25, inv. 1340, richtlijnen voor de inrichting en organisatie van verblijfs- en bewaringskampen in Nederland - Toelichting op de instructie voor de commandanten van Bewarings- en verblijfskampen, o.a. artikel 32 ev. (datum onbekend).

⁸⁹⁹ Schoonoord, 2001, p. 637. Zie ook Schoot Uiterkamp, 2022, p. 161.

⁹⁰⁰ De groep uit Bergen-Belsen bestond in totaal uit 952 (Nederlandse en voormalig stateloze) Joden. HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 2039.

⁹⁰¹ Van Rens, 2013, p. 305. Na de bevrijding van Bergen-Belsen verbleef groot aantal “ontheelde” Joden voor een langere tijd o.a. in de voormalige manschapsbarakken van de SS-bewakers. De problemen die zij na de nederlaag van Nazi-Duitsland onder de Amerikaanse en de Britse bezettingsmacht ondervonden, wordt op indrukwekkende wijze verwoord in Hitchcock, 2009.

⁹⁰² Vossen, 2002a, pp. 30-31.

⁹⁰³ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 1584, schrijven Van der Kroon, commandant grensbewaking Zuid-Limburg, vak VI aan de hoofden van de veiligheidsdetachementen in genoemd vak, d.d. 20 juni 1945.

⁹⁰⁴ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 1973A.

worden ondergebracht.⁹⁰⁵ Onduidelijk blijft wat hij hiermee bedoelde. De hele gang van zaken is illustratief voor de chaos rondom de toelating van Duitse Joden.

Van der Kroon stuurde ongeveer honderdvijftig Duitse Joden die Theresienstadt overleefd hadden, door naar Sittard waar zij bij aankomst onder gewapende escorte werden begeleid naar het nonnenklooster annex school Leyenbroek.⁹⁰⁶ Het gebouw was omgeven door een hoog afsluitbaar hek. De nonnen zouden de statelozen gezien hebben als een “ongedisciplineerde horde uit het oosten” en sloten het water af zodat mannen en vrouwen zich niet tegelijkertijd konden wassen.⁹⁰⁷ Eén van de Joodse repatrianten verklaarde later dat ze het verblijf in Leyenbroek “als een verlengstuk van het verblijf in het concentratiekamp” had ervaren.⁹⁰⁸

Canisiusschool – Valkenburg

Sommige (voormalige stateloze) Duitse Joden uit Bergen-Belsen kwamen terecht in de Canisiusschool aan de Plenkertstraat in Valkenburg waar zij werden vastgehouden.⁹⁰⁹ Zij waren voor het uitbreken van de oorlog naar Nederland gevlucht waar zij tot aan hun deportatie verbleven op basis van een verblijfsvergunning.^{910 911} Dat gold ook voor de minderjarige Jona Emanuel en haar broer en zus, de tweeling Bernd en Bella. De kinderen hadden hun ouders en vier broers en zussen verloren in Bergen-Belsen.⁹¹² Zij werden zo’n veertien dagen vastgehouden in de Canisiusschool voordat zij werden overgedragen aan de zorg van het Amsterdamse Comité ter behartiging van Joodse belangen.⁹¹³ Ook Karl Hess maakte met zijn vrouw en twee kinderen deel uit van de groep uit Bergen-Belsen. In zijn opgetekende herinneringen beschrijft hij hoe de groep Duitse Joden uit Bergen-Belsen bij aankomst in Valkenburg apart werd gezet omdat ze vanwege hun Duitse nationaliteit “politiek verdacht” waren.⁹¹⁴ Uiteindelijk werden zij rond middernacht naar de Canisiusschool gebracht die was ingericht als interneringskamp. Het zat er vol met NSB’ers en SS’ers en collaborateurs.⁹¹⁵ De vrouwen in de groep weigerden onder één dak met hen te slapen. Verder dan de schoolhal wilden ze het pand dan ook niet binnengaan. Na twee dagen van aanhoudend protest werd er voor hen een aparte kamer vrijgemaakt. De volgende ochtend werden achttien mannen van de groep geïsoleerd en overgeplaatst naar het interneringskamp Voor Galg en Rad in Vilt. Zij mochten hun achtergelaten gezinnen éénmaal op zondag kort bezoeken onder bewaakte begeleiding. Nadat de vrouwen en kinderen hun gevangenschap in Bergen-Belsen hadden overleefd, werden zij opnieuw ingesloten. In het hoofdstuk De morele dimensie van

---

⁹⁰⁵ Schoonoord, 2001, p. 500.

⁹⁰⁶ Vossen, 2002b, p. 75. Zie ook Van Rens, 2013, p. 306 en Hondius, 1998, p. 130. Van de ca. vierhonderd Duitse en Oostenrijkse Joden uit de transporten van 23 en 25 juni 1945 werden er zo’n honderdvijftig personen naar Sittard gestuurd. Anderen kwamen terecht in de Canisiusschool in Valkenburg en in Voor Galg en Rad in Vilt. Wat er met de rest van de personen uit deze transporten gebeurd is, wordt niet helemaal duidelijk in de geraadpleegde literatuur. Wel weten we dat aanvankelijk een aantal van hen terecht kwam in Maastricht. Ook zij werden later doorgestuurd naar Valkenburg (waarschijnlijk naar de Canisiusschool). Zie Bossenbroek, 2001, p. 266.

⁹⁰⁷ Van Rijsselt, van Rijsselt & Vlieks, 2023, p. 235. Zie ook Vossen, 2002b, pp. 75-76 en Hondius, 1998, p. 136.

⁹⁰⁸ Bossenbroek, 2001, pp. 266-267.

⁹⁰⁹ Van Rens, 2013, p. 306. Zie ook Vossen, 2002b, pp. 76-77.

⁹¹⁰ Vossen, 2002b, pp. 75-76.

⁹¹¹ Hondius, 1998, p. 123.

⁹¹² HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 394, brief Staf MG aan mr. S. Reitsma, militair commissaris van de provincie Limburg, d.d. 21 juli 1945.

⁹¹³ Ibidem, antwoord militaire commissaris van de provincie Limburg aan Staf MG, d.d. 30 juli 1945.

⁹¹⁴ Hess, 1946.

⁹¹⁵ Ibidem.

rechtsherstel wordt nader ingegaan op de moeilijke omstandigheden van hun gedwongen verblijf in de Canisiusschool.

Voor Galg en Rad – Vilt

Net als in Bergen-Belsen kwamen de achttien mannen in Voor Galg en Rad weer terecht in een bewaakt kamp omgeven door prikkeldraad.⁹¹⁶ Het kamp was ondergebracht in een vrijstaand schoolgebouw bovenaan de Cauberg, aan de rand van het plaatsje Vilt, in de gemeente Valkenburg-Houthem.⁹¹⁷ De bewaking van het kamp was -zoals in beginsel voor alle interneringskampen gold- in handen van militairen.⁹¹⁸ Kapitein Wolters had er de leiding.⁹¹⁹ Hij was benoemd door de chefstaf van het MG wiens bevelen hij diende op te volgen.⁹²⁰

De geïnterneerden in Voor Galg en Rad waren voornamelijk leden van nationaalsocialistische organisaties zoals de Nederlandse SS, de NSB en de Weerbaarheidsafdeling (WA). Maar er zaten ook Nederlanders die zich vrijwillig hadden aangemeld om in Duitsland te gaan werken of dienst te nemen in het Duitse leger, Rijksduitsers en leden van de Sicherheitsdienst.⁹²¹ ⁹²² Zij waren weliswaar in bewaring gesteld maar nog niet berecht. De kampcommandant had hen verplicht om in de nabijgelegen grindafgraving Meertensgroeve te werken.⁹²³

De sanitaire voorzieningen in Kamp “Voor Galg en Rad” in Vilt waren uiterst primitief: de toiletten en wasgelegenheden (HCL, Fotocollectie Wijnands)

⁹¹⁶ Moore, 1998, pp. 276-277. Zie ook Vossen, 2002b, p. 75.

⁹¹⁷ Hondius, 1998, p. 122.

⁹¹⁸ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6163, Publicatieblad van het Militair Gezag, no. 1. Verordening no. 4 Verordening Bewarings- en Verblijfskampen, artikel 2 en artikel 3 lid 3. Zie ook NA NL-HaNA, 2.13.25, inv. 1340, richtlijnen voor de inrichting en organisatie van verblijfs- en bewaringskampen in Nederland (datum onbekend).

⁹¹⁹ Silvertant, 2013, p. 287.

⁹²⁰ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6163, Publicatieblad van het Militair Gezag, no. 1. Verordening no. 4 Verordening Bewarings- en Verblijfskampen, artikel 2 en artikel 3 lid 3. Zie ook NA NL-HaNA, 2.13.25, inv. 1340, richtlijnen voor de inrichting en organisatie van verblijfs- en bewaringskampen in Nederland (datum onbekend).

⁹²¹ Silvertant, 2016, p. 193.

⁹²² Hondius, 1998, p. 122.

⁹²³ Ibidem. Voor de wettelijke grondslag van die verplichting zie Publicatieblad van het Militair Gezag, no. 1. Verordening no. 4 Verordening Bewarings- en Verblijfskampen, artikel 5 lid 1. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6163.

Bij binnenkomst in het overvolle kamp werden de achttien Joodse mannen geregistreerd.⁹²⁴ Vier van hen hadden oorspronkelijk de Oostenrijkse nationaliteit. Onder hen waren de broers Bruno en Max Schlachet. Zij waren afkomstig uit Wenen maar woonden bij het uitbreken van de oorlog respectievelijk in het Gelderse Elden en Amsterdam. De overige veertien personen hadden de Duitse nationaliteit tot het moment dat zij stateloos raakten. Hiertoe behoorden onder andere vader en zoon Josef en Klaus Weisz. Zij kwamen oorspronkelijk uit Keulen maar verbleven in mei 1940 in Hilversum (bijlage 1).⁹²⁵ Er werd een kamer met gedetineerden ontruimd waarin de mannen werden ondergebracht.⁹²⁶ Weliswaar waren ze zo gescheiden van de overige geïnterneerden, ze maakten verder wel gebruik van dezelfde voorzieningen. Eén van de achttien mannen verklaarde later dat kampcommandant Wolters had toegezegd dat zij behandeld zouden worden als gerepatrieerden en het kampreglement niet geheel op hen van toepassing zou zijn.⁹²⁷ Maar niets bleek minder waar. Nadat zij protesteerden tegen de mishandeling van één van hen, keerden kampopzichters zich tegen hen. Onomwonden werd hen te kennen gegeven dat zij vanaf dat moment beschouwd werden als gevangenen. Protest hiertegen bij kampcommandant Wolters bood geen soelaas. Integendeel; Wolters uitte zijn antisemitische gevoelens toen hij de groep stateloze mannen toebeet: “*Ten eerste zijn jullie Duitsers, ten tweede zijn jullie Joden, en dat ik geen Jodenvriend ben zullen jullie nog wel ondervinden*”.⁹²⁸

En inderdaad voegde hij de daad bij het woord. De meesten moesten hun schaarse persoonlijke bezittingen inleveren tot aan hun kleding en ondergoed toe, driemaal per dag op appel staan en ze werden gedwongen te werken in de Meertensgroeve te midden van hun medegeïnterneerde NSB'ers en SS'ers.⁹²⁹ Hun maaltijden waren karig en slecht en zij moesten deelnemen aan (straf)exercities waarbij ze onder andere kniebuigingen moesten maken. Formeel gesproken was de kampcommandant bevoegd om, *onder voorwaarden*, individuele of collectieve disciplinaire straffen (zoals zware arbeid en het verrichten van lichaams oefeningen) op te leggen.⁹³² Maar voor de achttien mannen betekende het onvoorstelbaar extra leed; aangezien de strafexercities vanaf de openbare weg te zien waren, kregen zij te maken met de hoon van passanten die dachten dat zij landverraders waren.⁹³³ De vernedering en belediging die dat voor hen betekende was zo groot dat zij de kampleiding verzochten weer de Jodenster te mogen dragen. Naderhand verklaarde één van de betrokken Joodse mannen dat zij het gevoel

⁹²⁴ De geïnterneerden werden ingeschreven in drie opeenvolgende registers waarvan het derde spoorloos is. Daarnaast staan de gevangenen op alfabet genoemd in een apart register. HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 1612.

⁹²⁵ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 1611, doos 2694.

⁹²⁶ Hondius, 1998, p. 125. De verplichting om lichtere en zwaardere gevallen van elkaar te scheiden is geborgd in artikel 4 lid 3 van de. Verordening no. 4 Verordening Bewarings- en Verblijfskampen. Zie Publicatieblad van het Militair Gezag, no. 1. HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6163.

⁹²⁷ Hondius, 1998, pp. 123 ev.

⁹²⁸ Ibidem, pp. 124-127. Zie ook Vossen, 2002b, pp. 75 ev.

⁹²⁹ HCL, NIHS, 21.284A, inv. 305, brief van 1 juli 1945.

⁹³⁰ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6163, Publicatieblad van het Militair Gezag, no. 1. Verordening no. 4 Verordening Bewarings- en Verblijfskampen. Artikel 5 lid 2 stelt dat personen die eigenlijk in een verblijfskamp hoorden, voor zover mogelijk, *in de gelegenheid* zouden worden gesteld om arbeid te verrichten. Volgens artikel 41 van de Richtlijnen voor de inrichting en organisatie van verblijfs- en bewaringskampen in Nederland, afdeling II Verblijfskampen, waren zij niet tot verrichten van arbeid verplicht. NL-HaNA, 2.13.25, inv. 1340.

⁹³¹ Hess, 1946.

⁹³² HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 6163, Publicatieblad van het Militair Gezag, no. 1, Verordening no. 4 Verordening Bewarings- en Verblijfskampen, artikel 6. Tegelijkertijd bepaalde artikel 9 dat personen die zich in een verblijfskamp bevonden aan geen andere beperking mochten worden onderwerpen dan volstrekt noodzakelijk was uit oogpunt van hun persoonlijke veiligheid of de veiligheid en orde van de Nederlandse staat. Welke formele regels op de 18 mannen van toepassing waren hangt dus af van de zwaarte van de verdenking tegen hen. Zie ook Richtlijnen voor de inrichting en organisatie van verblijfs- en bewaringskampen in Nederland, artikel 45. NL-HaNA, 2.13.25, inv. 1340.

⁹³³ Hondius, 1998, pp. 122, 124, 128.

hadden dat hun slechte behandeling in Voor Galg en Rad voortkwam uit “zuiver antisemitisme”.⁹³⁴

Later zou kampcommandant Wolters verklaren dat *plaatsgebrek* de reden was voor het onderbrengen van de achttien Joodse mannen in Voor Galg en Rad.⁹³⁵ Overigens ontkende hij dat hij had toegezegd dat het kampreglement niet op hen van toepassing zou zijn. Hij had hen aanvankelijk wel “enkele gunsten” verleend zoals de vrijstelling van exercities, tewerkstelling en een eigen kamer. Een deel van die gunsten had hij naderhand ingetrokken vanwege ontstane ergernissen over hun gedrag; tegen de regels in ruimden ze hun kamers niet op en gingen zij niet in de rij staan voor koffie. Die houding ervoer de kampleiding als gezagsondermijnd.⁹³⁶ Hij ontkende dat één van hen geslagen was, dat zij mee moesten doen aan strafexercities en kniebuigingen moesten maken. Sterker nog, het hoofd van de grensbewaking van vak VI Van der Kroon zou later verklaren dat de feiten die de achttien naar voren brachten “schromelijk overdreven” en “formeel geoorloofd” waren.⁹³⁸

De plaatsing van de groep Duits/Oostenrijkse Joden in Voor Galg en Rad was geen unieke gebeurtenis. Meerdere Duits Joodse overlevenden van concentratiekamp Bergen-Belsen kwamen er terecht, waaronder nog eens zestien mannen (bijlage 2) en enkele gezinnen.⁹³⁹ Tegen de regels in werden er in Voor Galg en Rad ook kinderen vastgehouden, samen met hun ouder(s).⁹⁴⁰ Dat overkwamen de toen acht jaar oude Ina Rosenthal en haar zesjarige broertje Gerrit.⁹⁴¹ In Voor Galg en Rad werden zij van hun vader gescheiden. Ina herinnerde zich dat zij en haar broertje en moeder op veldbedden moesten slapen tussen de NSB’ers en SS’ers. Ze zei daarover: “[...] wij werden als gevangenen behandeld. En er werd de hele dag tegen je geschreeuwd. [...] We kregen er ook slecht te eten”.⁹⁴² Ook de destijds elfjarige mevrouw Arens-Jacobi werd in Voor Galg en Rad van haar vader gescheiden (haar moeder was opgenomen in een ziekenhuis - auteurs) en moest tussen gevangen NSB-vrouwen verblijven. “Ik vond het daar vreselijk” zei ze daarover.⁹⁴³ Moore stelt dat de internering van Duitse Joden tussen de NSB’ers en SS’ers een stelselmatig karakter had die de onwelwillendheid van de Nederlandse regering reflecteerde om Joodse vluchtelingen op te vangen.⁹⁴⁴

---

⁹³⁴ Ibidem, pp. 128-129.

⁹³⁵ Ibidem, pp. 122, ev. De kampcommandant verklaarde verder dat hij zich geërgerd had aan het feit dat de mannen met regelmaat verwezen naar hun verblijf in het concentratiekamp, een omstandigheid die hij nota bene ook nog eens in twijfel trok.

⁹³⁶ Ibidem, pp. 123 ev.

⁹³⁷ Op grond van MG-Verordening no. 4 Verordening Bewarings- en Verblijfskampen, artikel 6 was de kampcommandant formeel bevoegd om, onder voorwaarden, individuele of collectieve disciplinaire straffen (zoals zware arbeid en het verrichten van lichaams oefeningen) op te leggen aan in zijn kamp verblijvende personen. Tegelijkertijd mochten personen die zich in een verblijfskamp bevonden aan geen andere beperking worden onderworpen dan volstrekt noodzakelijk was uit oogpunt van hun persoonlijke veiligheid of de veiligheid en orde van de Nederlandse staat. Publicatieblad van het Militair Gezag, no. 1. Verordening no. 4 Verordening Bewarings- en Verblijfskampen, artikel 9. Zie ook Richtlijnen voor de inrichting en organisatie van verblijfs- en bewaringskampen in Nederland, artikel 45. NL-HaNA, 2.13.25, inv. 1340.

⁹³⁸ Hondius, 1998, pp. 125-126. Waarschijnlijk baseert Van der Kroon zich op MG-Verordening no. 4 Verordening Bewarings- en Verblijfskampen uit Publicatieblad van het Militair Gezag, no. 1 en de Richtlijnen voor de inrichting en organisatie van verblijfs- en bewaringskampen in Nederland. NL-HaNA, 2.13.25, inv. 1340.

⁹³⁹ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 296 grensvak VI (gevangenenregister). Zie ook Moore, 1998, p. 277.

⁹⁴⁰ NL-HaNA, 2.13.25, inv. 1340, de Richtlijnen voor de inrichting en organisatie van verblijfs- en bewaringskampen in Nederland verboden het opnemen van kinderen jonger dan 18 jaar in een bewarings- of verblijfskamp.

⁹⁴¹ Gerrit Rosenthal was bereid mee te werken aan de interviews ten behoeve van dit rapport. Zijn ervaringen zijn terug te vinden in hoofdstuk De morele dimensie van rechtsherstel.

⁹⁴² Da Silva & Stam, 1989, p. 163.

⁹⁴³ Hondius, 1998, pp. 129 ev.

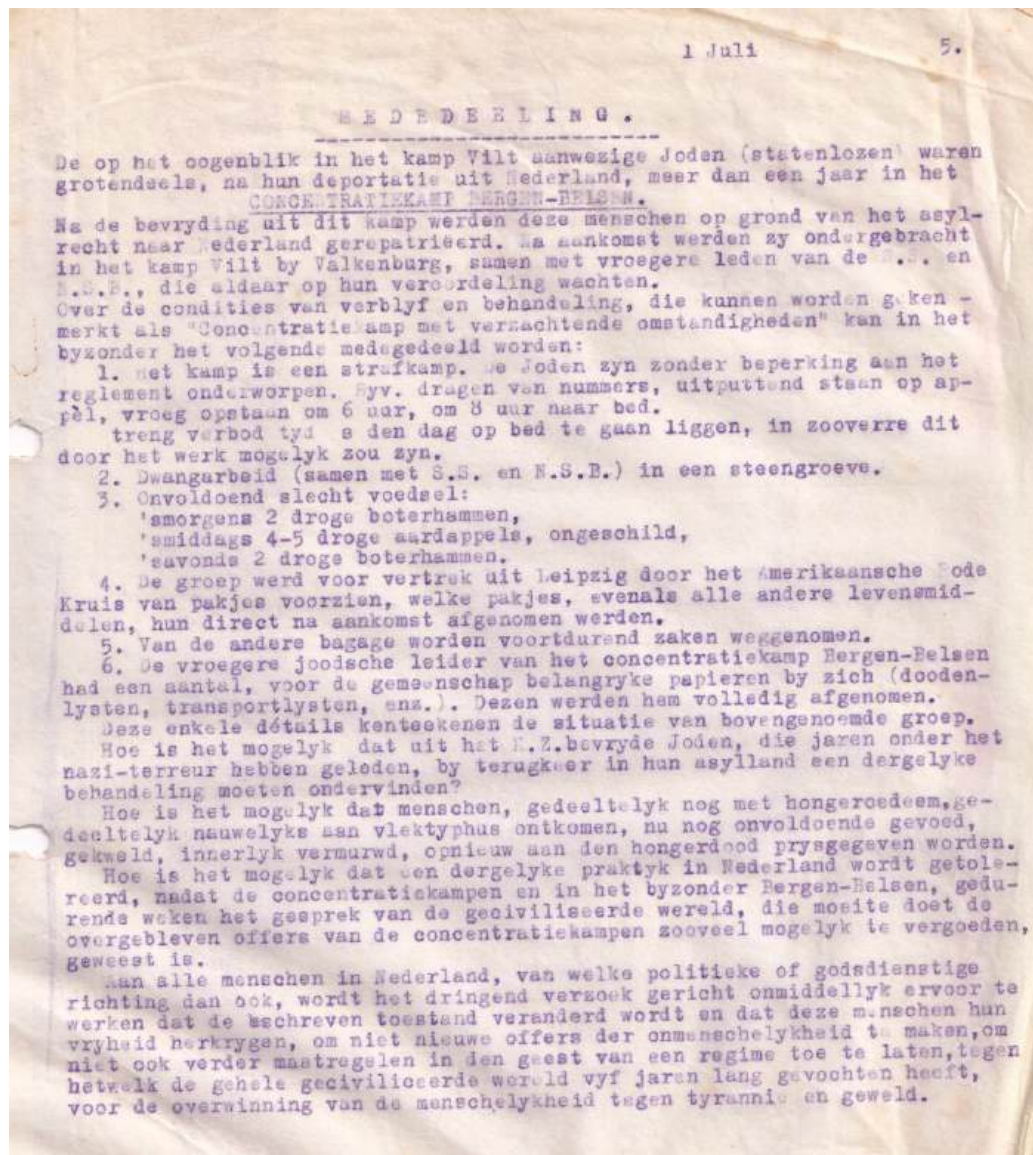
⁹⁴⁴ Moore, 1998, p. 281.

Interventie door Comité Israëlitische Belangen

Begin juli 1945 ontving het Maastrichtse Comité Israëlitische Belangen (CIB) een brief waarin de achttien stateloze Joodse mannen gewag maakten van hun schrijnende situatie in Vilt.⁹⁴⁵ De brief is teruggevonden in het archief.⁹⁴⁶ In de brief wordt Voor Galg en Rad omschreven als een: “*Concentratiekamp met verzachtende omstandigheden ...*”. Verderop in de brief vraagt de schrijver zich af: “*Hoe is het mogelijk dat uit het K.Z. (concentratiekamp – auteurs) bevrijde Joden, die jaren onder het nazi-terreur hebben geleden, by terugkeer in hun asylland een dergelyke behandeling moeten ondervinden? Hoe is het mogelijk dat mensen, gedeeltelijk*

Document 1

Brief over de omstandigheden in Voor Galg en Rad

Bron. HCL, NIHS, 21.284A, inv. 305 Brief omstandigheden in Voor Galg en Rad (1 juli 1945)

⁹⁴⁵ Dat blijkt althans uit een vertrouwelijk rapport van de Amerikanen met de titel "Investigation of Rumour, mistreatment of Jews in repatriation camps, Maastricht area" (onder punt 6), d.d. 3 juli 1945. HCL, NIHS, 21.284A, inv. 306.

⁹⁴⁶ HCL, NIHS, 21.284A, inv. 305, brief van 1 juli 1945.

Document 2

Vertrouwelijk rapport van Amerikaanse luitenant Sinauer na onderzoek kamp Vilt

Afschrift.

CONFIDENTIAL
CIC OFFICE
U.S. ARMY
MAASTRICHT NETHERLANDS.

3 July 1945

SUBJECT : Investigation of Rumour, Mistreatment of Jews in
Repatriation-Camps, Maastricht, area.

TO : A C of S, G-2 Supreme Headquarters Allied Expeditionary
Forces Mission to the Netherlands, B.L.A.

1. Reference is made to letter of this office dated 1 June 1945, sa-
subject as above, regarding investigation requested by Mr. Sollin-
ger of your staff.

2. In recent days approximately 170 Jewish people were brought
onto Limburg province. All of them said to be liberated from the
concentration camp at BELSEN and THERESIENSTADT. They were all
residents of the Netherlands prior to 1940.

3. Upon arrival this people were taken to the worst camps in the
province (near Sittard and Valkenburg). This officer has personal-
ly visited the camp near VALKENBURG and convinced himself of the
fact that these people are held in confinement together with
Dutch SS and other unsavory characters.

4. This treatment is in direct contrast with previous ~~experiences~~ expe-
rience and some Dutch officials concerned were questioned along
this line. It was stated to this officer that the real Dutch
Jews had requested that German Jews (even though former residents
of the Netherlands) be deported to Germany.
The Commander Officer of Section VI of the Dutch Frontier is appa-
rently ~~at this~~ attempting to get a clarification of the
policy.

5. It is apparent to this officer that certain Dutch Officials
made it their business to treat this people badly. Under the
circumstances it is hard to see, why people just released from
Belsen would have to be confined behind barbed wires.
One Dutch officer questioned stated frankly: "I don't like Jews."

6. The only local agency which is apparently trying to help these
people is the local Jewish Committee (CIB). In this connection,
there is enclosed copy of the translation of a letter received
by that organisation from one of the men interned in the camp
near Valkenburg.

Ernst M. Sinauer
2d Lt. TC
OIC.

Bron. HCL, 21.284A NIHS, inv. 306

nog met hongeroedeem, gedeeltelyk nauwelijks aan vlektyphus ontkomen, nu nog onvoldoende gevoed, gekweld, innerlyk vermurwd, opnieuw aan den hongerdood prysgegeven worden?" De schrijver doet een dringend beroep en een moreel appel om deze mensonterende toestanden onmiddellijk te beëindigen en de groep gerepatrieerde Duitse Joden vrij te laten. De brief werd doorgestuurd naar de Amerikaanse geallieerden die daarop een onderzoek startten.⁹⁴⁷ De

⁹⁴⁷ De Amerikanen stellen een vertaling van de brief op. HCL, NIHS, 21.284A, inv. 306, brief Military Mission (Netherlands), d.d. 18 juli 1945.

onderzoeksbevindingen werden neergelegd in een vertrouwelijk rapport van 3 juli 1945 met de veelzeggende titel “*Investigation of rumour, Mistreatment of Jews in Repatriation-Camps*”.⁹⁴⁸ Tijdens het onderzoek in het interneringskamp stelde de Amerikaanse tweede luitenant Ernst M. Sinauer vast dat de Duitse Joden “*are held in confinement together with Dutch SS and other unsavory characters.*” Hij vond het onbegrijpelijk dat de net uit de kampen vrijgelaten Joden

Document 3

Namenlijst van stateloze Joden die vanuit Voor Galg en Rad naar Mamelis in Vaals werden overgeplaatst

Grensbewaking Vak. VI.
Interneringenkamp.

Vilt 2 Juli 1945

De navolgende personen werden op 2 Juli 1945 van I.K. Vilt overgebracht naar het Verblijfs- en Bewaringskamp te Mamelis te Vaals.

Reg.Nr.	Kamp Nr.	Namen	Voornamen.	Geb.datum.
642 -	310	Rosenberg.	A.F.	8- 3-1827
641 -	307	Stern	G.B.	24-10-1924
640 -	303	Rosenberg.	W.	29- 1-1928
639 -	305	Rosenberg	G.A.	23- 5-1894
638 -	308	-Dressler	A.I.	6- 6-1899
634 -	240	Kohn.	G.	29- 9-1901
636 -	240	Guttmann	W.B.	5- 6-1928
635 -	224	-Rotowitz	B.	30- 1-1918
634 -	223	-Fleischer	F.J.	23-12-1915
633 -	217	Cossmann	W.	27- 7-1892
648 -	148	Heillbut	H.H.	26- 5-1929
647 -	145	Samson	W.	5- 5-1928
646 -	142	Rothschild.	W.I.	7-10-1927
645 -	137	weijl	F.O.L.	16- 7-1922
644 -	133	Stern.	S.	25- 9-1904
643 -	313	Klipper	F.	20- 5-1923
550 -	93	-Cohen	A.	11- 5-1916
551 -	98	-Muncher	M.	9-10-1888
552 -	97	-Hess	B.	3- 1-1902
553 -	111	-Hussbaum	J.	8-10-1896
554 -	121	-Leffmann	B.	23- 4-1899
555 -	135	-Weinberg	W.	30- 5-1915
556 -	92	-Meijer	J.	5- 8-1905
557 -	139	-Schauenberg	B.	12- 6-1906
558 -	141	Swars.	M.	5- 6-1899
559 -	143	Lewin.	B.	14- 5-1925
560 -	144	Stern	M.	20- 6-1901
561 -	147	-Bando	J.	15- 6-1903
562 -	151	-Meijer	M.	28- 8-1919
563 -	152	-Schlachet	B.	4- 7-1924
564 -	173	-Schlachet	M.	4- 3-1926
565 -	177	-Weiss.	J.	16- 5-1893
566 -	181	-Weiss.	K.	11- 6-1928
567 -	237	-Boijn.	A.	10- 3-1899
568 -	238	-Rosenbaum.	M.	15- 5-1924.

Voor overname
Vaals, 2 Juli 1945
Hoofd Registratie.

De Commandant I.K.
De Kapitein.
O.L.de Sergt.

Aan: Commandant Grensbewaking.
Commandant G.V. VI.
Ct.

Adj. Commandant.

Bron. HCL, NIHS, 21.284A, inv. 306.

⁹⁴⁸ HCL, NIHS, 21.284A, inv. 306, vertrouwelijk rapport “Investigation of Rumour, mistreatment of Jews in repatriation camps, Maastricht area”, d.d. 3 juli 1945.

werden vastgehouden achter prikkeldraad. Bovendien rapporteerde hij dat kampcommandant Wolters openlijk toegaf niets van Joden te moeten hebben (“*I don’t like Jews*”). Opmerkelijk is dat de onderzoeker rapporteerde dat Nederlandse Joden zouden hebben verzocht om de Duitse Joden terug te sturen naar Duitsland.⁹⁴⁹

Ook Charles Hess maakt in zijn memoires gewag van de vijandelijke houding van Nederlandse Joden uit het Bergen-Belsen transport jegens de (voormalig stateloze) Duitse Joden terwijl zij in Leipzig op repatriëring naar Nederland wachtten. Ook een Joodse, Nederlandse verbindingsofficier probeerde de repatriëring van Duitse Joden (die voor de oorlog al naar Nederland waren gevlucht – auteurs) tegen te houden. Hess zag daarin een opleving van de antipathie die Nederlandse Joden ook al voor de oorlog tegen de Duitse Joden hadden.⁹⁵⁰

Op 1 augustus 1945 stuurde het MG een brief naar het JCC in Eindhoven met de vraag of het JCC op de hoogte was van de slechte behandeling van de voormalig stateloze Joden in Vilt en Sittard.⁹⁵¹ De onderzoekers hebben in de geraadpleegde archieven geen vervolgcorrespondentie op dit schrijven aangetroffen. Het hoofd van de Nederlandse grensbewaking van het MG, Van Everdingen, bood op 4 januari 1946 aan de achttien mannen excuses aan. In een brief noemde hij het optreden van de kampcommandant Wolters “verwerpelijk” en betreurde hij het gebezigde taalgebruik. Degenen die hun afgenomen bezittingen niet hadden teruggekregen, kregen een schadevergoeding.⁹⁵²

Uiteindelijk werden de geïnterneerde Joodse vrouwen uit de Canisiusschool en de mannen en gezinnen uit Voor Galg en Rad begin juli 1945 overgeplaatst naar het klooster Mamelis bij Vaals.⁹⁵³ Voor Galg en Rad werd begin maart 1946 gesloten.⁹⁵⁴ In totaal hebben er zo’n 1.363 geïnterneerden vastgezet.⁹⁵⁵

14.4 Conclusie

Weren of interneren. Dat was kort samengevat het overheidsbeleid -in ieder geval tot begin juli 1945- jegens voormalig stateloze Duitse (en Oostenrijkse) Joden die vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog een veilig heenkomen in Nederland hadden gezocht, gedeporteerd waren en zich na hun bevrijding uit de kampen meldden aan de Nederlandse grens. In feite werd daarmee het vooroorlogse restrictieve toelatingsbeleid voor Joodse vluchtelingen voortgezet. Toch heerste er in de lente en zomer van 1945 verdeeldheid en bijgevolg onduidelijkheid over hun toelating en opsluiting. Een groep Duitse en Oostenrijkse Joden uit Bergen-Belsen kwam na aankomst in Nederland terecht in interneringskampen in Valkenburg en Vilt waar ook nazi’s en collaborateurs vastzaten. Zij werden in een kamer ondergebracht, apart van de overige gevangenen en mochten aanvankelijk hun schamele bezittingen houden. Dat lijkt erop te duiden dat het eigenlijk de bedoeling was hen op te sluiten in een verblijfskamp waar een lichter regiem gold. De MG-verordeningen en de daaruit voortvloeiende richtlijnen boden *onder voorwaarden*

⁹⁴⁹ HCL, NIHS, 21.284A, inv. 306, vertrouwelijk rapport “Investigation of Rumour, mistreatment of Jews in repatriation camps, Maastricht area”, d.d. 3 juli 1945.

⁹⁵⁰ Hess, 1946.

⁹⁵¹ HCL, NIHS, 21.284A, inv. 306, brief MG aan JCC, d.d. 1 augustus 1945.

⁹⁵² Van Rens, 2013, p. 307. Zie ook Hondius, 1998, p. 127.

⁹⁵³ Op 2 juli 1945 werden alle 34 Joodse mannen onder bewaking overgebracht naar het klooster Mamelis nabij Vaals. HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 1611 (gevangenenregister). Zie ook Vossen, 2002b, pp. 76-77 en Hess, 1946.

⁹⁵⁴ Silvertant, 2013, p. 291.

⁹⁵⁵ HCL, Militair Gezag, 07.E09, inv. 1612.

ruimte voor hun plaatsing in een interneringskamp. Maar die voorwaarden bleken -anders dan beoogd- hen niet af te screenen van de geïnterneerde NSB'ers en SS'ers. Getuigenissen maken bovendien duidelijk dat de Duitse Joden in het overvolle interneringskamp Voor Galg en Rad niet of nauwelijks anders werden behandeld dan de geïnterneerden nazi-sympathisanten. Dat resulteerde in een inhumane, wrede en vernederende behandeling die betrokkenen schokte. Het doortastende optreden van het Joodse CIB dat op de hoogte raakte van deze situatie, leidde tot nader onderzoek door de Amerikanen. De onthutsende onderzoeksresultaten resulteerden in de overbrenging van de geïnterneerde Joodse mannen, vrouwen en kinderen vanuit Valkenburg en Vilt naar het klooster Mamelis in Vaals. Het MG dat verantwoordelijk was voor de gang van zaken in de interneringskampen bood in 1946 excuses aan, aan de achttien mannen voor hun behandeling door de kampleiding. Voor zover de onderzoekers hebben kunnen nagaan, heeft het MG geen excuses aangeboden aan de overige Joodse repatrianten die in Vilt werden vastgehouden. Of het gemeentebestuur van Valkenburg-Houthem op enig moment excuses of een andere vorm van genoegdoening heeft aangeboden aan de achtergebleven mannen, vrouwen en kinderen die vastgehouden werden in de Canisiusschool is onbekend. De Nederlandse rijksoverheid is, na het opheffen van de bijzondere staat van beleg, niet meer op deze kwestie teruggekomen.

De gebeurtenissen in Valkenburg en Vilt staan niet op zichzelf. Ook andere voormalig stateloze Joden die de verschrikkingen van de kampen hadden overleefd, werden bij terugkomst in Nederland opgesloten. Zij werden onder andere vastgehouden in kamp Vught en in de gevangenissen in Tilburg en Amsterdam samen met Duitsers, NSB'ers en collaborateurs. De ca. achthonderdvijftig (deels voormalig stateloze) Joden die zich in Kamp Westerbork bevonden nadat het kamp in april 1945 werd bevrijd, mochten er niet weg van het MG. Ook zij werden geconfronteerd met NSB'ers, SS'ers en collaborateurs die er al snel werden geïnterneerd.⁹⁵⁶

Pas in de jaren '50 werd het voor de voormalig stateloze Joden in Nederland mogelijk om de Nederlandse nationaliteit te verwerven. Tot die tijd konden zij slechts in Nederland verblijven op basis van een tijdelijke verblijfsvergunning die zij telkenmale moesten laten verlengen.

---

⁹⁵⁶ Hondius, 1998, p. 13; Bossenbroek, 2001, p. 260.

15 De morele dimensie van rechtsherstel

15.1 Joods perspectief op naoorlogse opvang en ontvangst

Na de oorlog kregen Joden in de meeste gevallen uiteindelijk (het eigendomsrecht van) hun onroerend goed terug, oftewel er was sprake van rechtsherstel in juridische zin. In diverse hoofdstukken is uiteengezet hoe dat rechtsherstel eruitzag voor Valkenburgse Joden. Naast het juridische rechtsherstel is er ook een moreel oordeel te geven over de manier waarop na de oorlog in Nederland met Joodse overlevenden en hun (burger)rechten is omgegaan. Hoe werden zij ontvangen en bejegend door de Nederlandse overheid en samenleving? Hier dient zich het thema moreel rechtsherstel aan. Moreel rechtsherstel kent twee aspecten. Eén aspect is hoe we nu terugkijken op de naoorlogse ontvangst en behandeling van Joodse overlevenden door de Nederlandse overheid en het niet-Joodse deel van de bevolking. Hierbij zij opgemerkt dat beoordelingskaders veranderen met het verstrijken van de tijd. Het is dan ook van belang om de gebeurtenissen te plaatsen binnen hun sociaalhistorische context. In hoofdstuk 6 is een beoordelingskader uitgewerkt voor het handelen van het lokale bestuur. Heden ten dage is de breed gedragen conclusie dat er een schrijnend tekort aan aandacht was voor de overlevenden van de Sjoa.⁹⁵⁷ Zo concludeert Citroen dat Joden terugkwamen in een leegte.⁹⁵⁸ Hun leed werd niet erkend, hun ontvangst was kil en hun bejegening weinig empathisch. In zijn boek *De kleine Sjoa* concludeert Lipschits dan ook dat van moreel rechtsherstel geen sprake was. Een tweede aspect betreft de subjectieve vraag hoe de Joodse slachtoffers hun terugkeer in de samenleving persoonlijk hebben ervaren. Het Joodse perspectief op de moreel ethische kant van hun naoorlogse ontvangst en opvang in Valkenburg maakt expliciet onderdeel uit van de onderzoeksvragen die het college van B en W van Valkenburg heeft geformuleerd in het kader van dit onderzoek. Daartoe is een kwalitatief onderzoek gehouden in de vorm van semigestructureerde interviews met zeven Joodse betrokkenen. Allen hebben een relatie met Valkenburg. Daarnaast kregen de onderzoekers toegang tot egodocumenten van stateloze (voormalig Duitse) Joodse overlevenden uit Bergen-Belsen die na hun aankomst in Nederland in de Canisiusschool in Valkenburg en in het interneringskamp Voor Galg en Rad werden opgesloten. Van Rens schrijft “*Er zijn evenveel onderduikverhalen als er onderduikers waren en zij zijn allemaal anders*”.⁹⁵⁹ Dit hoofdstuk beoogt dan ook niet een compleet palet van hun ervaringen te presenteren. Gepoogd is aan de hand van de verhalen van betrokkenen parallellen te vinden die inzage geven in de morele kant, hun eigen subjectief ervaren kant, van hun terugkeer na onderduik.

⁹⁵⁷ Zie bijvoorbeeld Lipschits, 2001, pp. 190 ev., Bossenbroek, 2001, p. 297, Hondius, 1998, 210.

⁹⁵⁸ Citroen, 1999, p. 152.

⁹⁵⁹ Van Rens, 2013, p. 196.

15.2 Introductie geïnterviewden

De groep geïnterviewden bestaat uit: (i) nabestaanden van Valkenburgse Joden, (ii) betrokkenen die in de bezettingsperiode als kind in Valkenburg onderdoken en (iii) betrokkenen die, nadat zij na de bevrijding per trein vanuit Bergen-Belsen in Valkenburg arriveerden, in Valkenburg en Vilt werden geïnterneerd. In deze volgorde worden zij hieronder geïntroduceerd en komen hun ervaringen aan bod.

Selma en Geert Benedik (resp. geboren in 1954 en 1949)

“Achteraf zie ik dat ons hele gezin de lusten en de lasten van mijn vaders oorlogservaringen heeft gedragen. Op een tante na was hij de enig overgeblevene Benedik. Hij had dus eigenlijk geen familie meer. Dan ben je geamputeerd”. Geert

“Voordat mijn vader met mijn katholieke moeder kon trouwen, moest hij zich eerst laten dopen. Ik vind dat onrechtvaardig”. Selma

Selma en Geert Benedik spreken over hun oudooms Bernard en Joseph Benedik en hun oudtante Elize Benedik. Zij waren de ooms en tante van hun vader Alfred en woonden in Valkenburg, respectievelijk aan de Wilhelminalaan 23 en 25. Tijdens de bezettingsjaren kwamen de panden van Bernard en Joseph onder Duits beheer en werden vervolgens verkocht. Naar verluid haalde een lokale groenteboer meubels uit de huizen van Bernard, Joseph en Eliza nadat zij waren gedeporteerd. Als bewindvoerder over de vermogens van zijn ooms en tante was Alfred betrokken bij het rechtsherstel van de panden in Valkenburg (hoofdstuk Roof onroerend goed).

Piet (Izak) Cohen (geboren 1935)

“Na de bevrijding is ons gezin nooit meer een echt gezin geworden. De kinderen hadden allemaal hun eigen oorlogservaringen. Er zat geen verband meer tussen ons”.

Piet woonde met zijn ouders Sam en Josien en vijf broertjes en zusjes in Arnhem toen de Duitse bezetter hen dwong naar Amsterdam te verhuizen. Daar wachtten zij hun deportatie naar Westerbork niet af maar doken, gescheiden van elkaar, onder. Piet heet eigenlijk Izak maar werd door zijn opa Piet genoemd vanwege zijn blonde haar en blauwe ogen. Piet werd door het verzet naar Valkenburg gebracht en kwam van daaruit in Sibbe terecht. Hij kreeg de naam Piet Cornelissen en werd op verschillende onderduikadressen opgevangen. Aan zijn laatste duikgezin koestert Piet goede herinneringen. Hoewel alle gezinsleden Cohen de oorlog overleefden, raakten hun onderlinge relaties duurzaam ontwricht, mede vanwege hun uiteenlopende onderduikervaringen.

Mary de Goede – van Gelder (geboren 1939)

“Mijn positieve ervaringen bij mijn onderduikgezin hebben me heel veel gebracht maar ik zou het een ander nooit toewensen. Dat is heel dubbel”.

De Amsterdamse Mary van Gelder was nog maar een peutertje toen het verzet haar onderbracht bij de familie Mulleneers in Houthem-Sint Gerlach. Ze kreeg de schuilnaam Ria Gerritsen en

was zogenaamd wees geworden door het bombardement op Rotterdam. Mary's zusjes en moeder doken elders en gescheiden van elkaar onder. Later voegde haar moeder zich bij haar echtgenoot die als boerenknecht bovengronds werkte. De familie Mulleneers ving Mary liefdevol op en Mary zag haar onderduikouders als haar "echte" ouders. Na de bevrijding wilde ze niet terug naar haar Joodse ouders, die ze niet meer (her)kende. De relaties tussen de gezinsleden Van Gelder bleken onherstelbaar beschadigd te zijn geraakt door hun uiteenlopende onderduikervaringen.

Salomon Philip Soesan (geboren 1941)

"Ik wist helemaal niet dat mijn ouders er al lang niet meer waren. Ik dacht dat mijn onderduikouders mijn vader en moeder waren. Ik voelde me daar op mijn gemak, ik had het er heerlijk. Toen ik na de oorlog bij hen werd weggehaald, voelde dat als een ontvoering".

Salomon Philip Soesan is de zoon van Philip (Flip) Soesan en Flora (Floor) van Buuren. Toen Flip en Floor in juli 1942 vanuit hun woonplaats Amsterdam naar Westerbork werden gedeporteerd, hadden zij Philip al in veiligheid gebracht. Via omwegen kwam hij terecht in het Limburgse Roosteren. De peuter werd ernstig ziek en kwam onder de hoede van Jetta van Bergen. Zij verzorgde hem gedurende de hele bezettingstijd en bracht hem onder bij haar ouders in Valkenburg. Daar kreeg hij de onderduiknaam Robbie. Flip en Floor werden in Auschwitz vermoord. Na de bevrijding moest Philip daarom bij een tante gaan wonen die wilde dat hij een Joodse opvoeding kreeg.

Gerrit Rosenthal (geboren 1939)

"Bij aankomst in Valkenburg werden we meteen gearresteerd omdat we stateloos waren".
Gerrit

Nicole Sanders – Groenteman (geboren 1964)

"Mijn moeder vertelde: we werden in Vilt behandeld als beesten, we hoorden er niet bij. Ze heeft nooit details verteld, dat wilde ze eigenlijk vergeten". Nicole

Gerrit Rosenthal is de zoon van Ernst Rosenthal en Marianne Peeper. Ernst was uit Duitsland gevlucht voor het opkomende nazisme. Door haar huwelijk met Ernst kreeg Marianne de Duitse nationaliteit en bijgevolg waren hun kinderen Gerrit en Regina (1936-2023) ook Duits. Nazi-wetgeving maakte hen stateloos. Nicole is de dochter van Regina Rosenthal en Max Groenteman. Tijdens de bezetting werd het gezin Rosenthal gedwongen hun woonplaats Baarn te verlaten en naar Amsterdam te verhuizen. In juni 1943 kwamen ze in Westerbork terecht van waaruit zij werden gedeporteerd naar Bergen-Belsen. Toen zij eenmaal bevrijd na een lange treinreis in Valkenburg arriveerden, werden zij als staatsvijanden gearresteerd en vastgezet in het interneringskamp Voor Galg en Rad in het plaatsje Vilt. Daar zaten zij samen met SS'ers en NSB'ers (hoofdstuk Internering Duitse Joden in Valkenburg en Vilt).

Stefan en Marion Hess (tweeling, geboren 1938)

*“We were taken to a concentration camp in a truck. At the entrance, we were greeted by a large sign “Voor Galg en Rad” [...] The whole camp was filled with former SS men, Dutch Nazis, etc. Each one of us was given a prison number that we had to wear on the chest in full view”.*⁹⁶⁰ Karl Hess

Stefan en Marion zijn de kinderen van Karl Hess en Ilse Johanna Hirschberg. Het Joodse echtpaar was vanuit Duitsland naar Amsterdam gevlucht en stateeloos geraakt. Die status ging over op hun kinderen. In juli 1943 kwam het gezin in Westerbork terecht vanwaar zij naar Bergen-Belsen werden gedeporteerd. Ze overleefden alle vier. De trein die hen na lang wachten vanuit Duitsland terugbracht naar Nederland, stopte in Valkenburg. Omdat de Nederlandse autoriteiten hen zagen als Duitsers -en daarmee als mogelijke vijanden- werden ze vastgezet in de Canisiusschool. Samen met zeventien andere mannen werd Karl de volgende dag overgeplaatst naar interneringskamp Voor Galg en Rad in Vilt. Hij zette zijn herinneringen op papier. Stefan was zo vriendelijk die met de onderzoekers te delen.

15.3 Ervaring ondergedoken kinderen in Valkenburg

Piet Cohen, Mary de Goede en Philip Soesan waren alle drie jonge kinderen toen zij door het verzet werden ondergebracht bij duikgezinnen in Valkenburg.⁹⁶¹ Zoals zal blijken, werden zij liefdevol opgevangen, iets dat overigens niet voor alle onderduikers gold. Het laat echter onverlet dat zij na de bevrijding te maken kregen met een aantal specifieke problemen.

Plaatsing in onderduikgezin

Piet Cohen was zeven jaar toen het verzet hem thuis in Amsterdam ophaalde en naar Valkenburg bracht. Piet herinnert zich:

Het afscheid van mijn ouders was niet dramatisch. Ik denk dat mijn ouders in mijn belang ervoor gekozen hadden om mijn vertrek in rustige sfeer te laten verlopen. Ik kreeg de duiknaam Piet Cornelissen. Vanuit Valkenburg werd ik naar Sibbe gebracht. Daar kwam ik twee van mijn broers tegen. Die heb ik maar één dag gezien. Er gebeurden zoveel dingen achter je om... je werd geleefd.

De volgende dag werd hij ondergebracht bij de familie Crutsen. Angst voor verraad maakte dat Piet al na korte tijd weg moest. Hij kwam vervolgens terecht bij de familie Nijsten in IJzeren. Het echtpaar had vier kinderen. Piet vertelt:

Ik werd opgevangen als ware ik één van hun kinderen en heb het er erg naar mijn zin gehad. Ik hoefde niet naar school en kon vanwege blonde haren en blauwe ogen vrij rondlopen in het dorp. Pas op latere leeftijd realiseerde ik me dat er altijd een moment van angst was dat iemand zou ontdekken wie ik was. Ik heb daar niet onder geleden maar ik voelde het wel.

⁹⁶⁰ De Nederlandse vertaling: We werden in een vrachtwagen naar een concentratiekamp gebracht. Bij de ingang werden we begroet door een groot bord “Voor Galg en Rad” [...] Het hele kamp was gevuld met voormalige SS-ers, Nederlandse nazi's, enz. Ieder van ons kreeg een gevangenisnummer dat we zichtbaar op onze borst moesten dragen.

⁹⁶¹ De voorvoegsels “duik” en “onderduik” hebben in dit onderzoek dezelfde betekenis en worden afwisselend gebruikt.

Mary de Goede was drieënhalf jaar toen verzetsman Paul Terwindt haar in april 1943 gescheiden van haar ouders en zusjes onderbracht bij het mijnwerkersgezin Mulleneers in Houthem-Sint Gerlach. Het gezin bestond uit vader Guillaume, moeder Maria Catharina, twee zusjes en een broertje. Mary heette voortaan Ria Gerritsen. Mary vertelt:

Het was een heel blij, lief en zorgzaam gezin waarvan ik veel basis heb meegekregen. Op een gegeven moment waren dit voor mij mijn ouders. De familie noemt mij nog altijd Riet en ik noem mijn duikouders “pap en mam”. Ik zie de Mulleneers als mijn familie. De warmte en geborgenheid van dat gezin heb ik meegenomen naar mijn eigen gezin.⁹⁶²

De Mulleneers vingen Mary op uit medemenselijkheid. Mary vertelt: “Mijn pleegouders hebben nooit geld voor mijn onderduik aangenomen. Ze hebben het aangeboden gekregen maar hebben dat geweigerd”.⁹⁶³

Philip Soesan kwam als peutertje op diverse schuiladressen terecht voordat hij onder de liefdevolle hoede kwam van Jetta van Bergen. Zij bracht hem naar haar ouders, de rijksveldwachter Piet van Bergen en zijn vrouw aan de Kloosterweg 66^E in Valkenburg. Philip kreeg de duiknaam Robbie.⁹⁶⁴ Het toen al oudere echtpaar had drie kinderen waarvan de oudsten niet meer thuis woonden. Het huis lag vlak bij het Jezuïetenklooster waar de *SS Reichsschule* was gevestigd.⁹⁶⁵ Philip:

Ik was ongeveer twee jaar toen ik daar kwam. Dan weet je niet wat er gebeurt in de wereld. Het was een plek waar de oorlog eigenlijk aan mij voorbijging. Ik dacht dat het echtpaar Van Bergen mijn vader en moeder was. Ik voelde me daar op mijn gemak, ik had het er heerlijk.

Piet, Mary en Philip kwamen terecht in katholieke duikgezinnen waar volgens christelijke normen werd geleefd. Philip vertelt:

Tijdens mijn onderduik kreeg ik hersenvliesontsteking en kinderverlamming. Ze dachten dat ik zou komen te overlijden en als Joods jongetje kon ik niet begraven worden op de katholieke begraafplaats. Mij begraven op de Joodse begraafplaats op de Cauberg was te gevaarlijk. Daarom werd ik gedoopt. Als katholiek jongetje deed ik mee met het gezin: op zondag ging ik tweemaal naar de kerk in Broekhem. We baden voor de maaltijd en ‘s avonds bad ik geknield voor mijn bedje. Ik wist niet dat ik een Joods jongetje was. Lang heb ik niets gehad met mijn Joods-zijn.

Ook Mary ging met haar duikfamilie mee naar de katholieke kerk “en dat vond ik prachtig” zegt ze. Haar ouders waren haar duikouders zo dankbaar voor de goede zorgen voor hun dochter, dat zij haar en zichzelf na de bevrijding lieten dopen en katholiek werden.

---

⁹⁶² Op initiatief van Mary heeft het echtpaar Mulleneers de onderscheiding *Yad Vashem Righteous Among the Nations* ontvangen, die wordt uitgereikt voor verleende hulp aan Joden.

⁹⁶³ Het was niet ongebruikelijk dat voor en door onderduikers werd betaald voor hun duikplek. Een ander voorbeeld van medemenselijkheid in relatie tot betaling voor duikkinderen geeft Lipschits, 2001, p. 199.

⁹⁶⁴ Zie ook hoofdstuk 5 Onderduik in Valkenburg, paragraaf 5.4.

⁹⁶⁵ Het huis waar Philip zat ondergedoken lag aan de Kloosterweg dat, net als de aanpalende Stoepert, tijdens de Tweede Wereldoorlog de naam Adolf Hitler-Allee droeg. Het straatnaambord is bewaard gebleven. Geraadpleegd op 25 oktober 2023 van <https://erfgoedstem.nl/99732-2/>.

Soms echter was angst voor ontdekking reden om het Joodse onderduikkind niet mee te nemen naar het kerkbezoek. Piet Cohen herinnert zich:

Mijn duikouders gingen naar de kerk, baden voor het eten et cetera. Ik bad ook, maar werd daartoe nooit gedwongen. Naar de kerk mocht ik niet mee, dat vond de pastoor te riskant. Als excuus werd aangedragen dat ik protestants was.

Oorlogspleegkinderen

Naar de definitie van het Besluit Oorlogspleegkinderen (hoofdstuk Naoorlogse hulp aan Joodse overlevenden) waren Piet Cohen, Mary van Gelder en Philip Soesan oorlogspleegkinderen. Zij waren immers alle drie minderjarig en hun ouders hadden vanwege de oorlog enkele jaren het ouderlijk gezag niet over hen kunnen uitoefenen. Verreweg de meeste oorlogspleegkinderen van wie de ouder(s) nog leefde(n), keerden terug naar hun ouderlijk huis.⁹⁶⁶ Dat gebeurde ook bij Mary en Piet. Maar eenmaal terug dienden zich al snel problemen aan. Gans stelt dat met name strijd ontstond rondom de wees geworden oorlogspleegkinderen wier ouders geseculariseerde Joden waren die de Joodse tradities en gewoontes niet of nauwelijks nog volgden.⁹⁶⁷ Die situatie zien we terug bij Philip. Zijn ouders waren niet religieus en niet aangesloten bij een Joods kerkgenootschap. Ze werden tijdens de Sjoa vermoord en over de vraag wie de voogdij over hem zou krijgen, ontstond veel getouwtrek binnen de familie. Uiteindelijk besliste de OPK dat hij zou opgroeien bij een Joodse tante en haar gezin.

Weerzien met ouders en familie

Eind 1944 - begin 1945 meldden Mary's ouders zich bij de familie Mulleneers. Mary vertelt: "Toen mijn ouders me zagen renden ze naar me toe, maar ik herkende ze niet meer. Dat was verschrikkelijk". Ondanks haar jonge leeftijd beseft Mary terdege dat zij waren gekomen om haar op te halen. Ze zei: "Dat Jo (duikbroertje - auteurs) maar meegaat, ik doe het niet". Maar uiteindelijk moest ze toch terug naar haar ouders. Rekening houdend met het feit dat Mary van hen vervreemd was, werd ervoor gekozen om haar te laten begeleiden door iemand uit haar vertrouwde omgeving:

Toen ik naar de eerste klas van de basisschool ging moest ik, tegen mijn zin in, terug naar mijn ouders die toen in Deurne woonden. Om de overgang niet te groot te laten zijn is mijn pleegzusje toen met me meegegaan en is een paar nachties blijven slapen.

Piet Cohen werd vrijwel direct na de bevrijding herenigd met zijn ouders. Zij zaten ondergedoken in Neerbeek en wisten dat een aantal van hun kinderen eveneens in Zuid-Limburg ondergedoken zat, alleen niet waar. Sam, de vader van Piet, had een foto ontvangen van zijn zoons samen met de familie die hen opving in Sibbe. De foto was bedoeld als teken dat de kinderen veilig in Zuid-Limburg waren angekommen. Toen Neerbeek bevrijd was, is Sam met het fotootje op zak op pad gegaan om zijn kinderen te zoeken. Al snel trof hij een politieagent die de mensen op de foto herkende. Piet beschrijft:

---

⁹⁶⁶ Gans, 1999, p. 578.

⁹⁶⁷ Ibidem.

Document 1

Lijst met Joodse Oorlogspleegkinderen

Comité Israël. Belangen C. I. B. MAASTRICHT TELEF. 2320		MAASTRICHT. 10 Juli CAROLINGENGANG 4.		194 6
<u>Lijst van Oorlogs Pleegkinderen.</u>				
Brandes	Hartog	geb. 3.7.1941	bij I. Coumans-Worssen Stein, Houtereind 67	
de Bruin	Hans	15.3.1944	bij M. Selden Scheepers Urmond, Bedhuise Brugstr.	✓
Frank	Loetje		bij fam. Jansen Urmond, Bergerstr. 3	
Goudsmit	Appie	5 jaar	bij fam. Byl Maastricht, Spilstr. 12	✓
Goedel	Simon	geb. 26.12.39	bij dhr. Kalen Bunde	
Heimen	Bertie (meisje)	6 jaar	bij fam. v. Frank Maastricht, Gr. Staat 65	
Heimen	Fannie	5 jaar	bij fam. v. Frank Maastricht, Gr. Staat 65	
Heimen	Ether	12 jaar	bij fam. Köllman Maastricht, Rechtstr. 70	✓
Kinsbergen	Louis	geb. 17.8.31	bij fam. Welbergen Sittard, Akerstr. 1	✓
Kinsbergen	Jaques	geb. 6.2.35	bij fam. Welbergen Sittard, Akerstr. 1	✓
Kreindler	Isidor	1.6.39 7 jaar	bij dhr. Claasens Sittard	✓
Morpurgo	Hannie	8 jaar	bij fam. Habets Maastricht, Edisonstr. 29	
jongen	Louis	5 jaar	bij fam. Prikken Heer, Oude Molenweg 3	
Pop	Jonnie		bij fam. de Heen Geleen, Mauritslaan 135	
Saarlouis	Franciska	geb. 26.12.41	bij Mej. de Grebbe Bunde	
Sanders	Annie		waarschijnlijk te Geleen	
naam onbekend Salomons	(jongen)		bij fam. Dassen Heugem, Vredesweg	✓
Rubens	(jongen)		bij fam. Dassen Heugem	
Soesan	Robbie		bij dhr. v. Bergen Valkenburg, Kloosterweg	
Witsenhuyzen	Ruby	27.6.1944 2.9.1942	bij Fam. Hein-Hallema Sittard, Gulikestr. 36	

Bron. HCL, NIHS, 21.284A, inv. 312.

Mijn vader vond mij al op de eerste dag terug. Dat was uitzonderlijk. Ik herinner me dat ik 's avonds met mijn vader aankwam in Neerbeek. Daar stond mijn moeder die ik twee jaar niet had gezien. Als kind van negen jaar is dat natuurlijk iets raars. Maar het was geen dramatisch weerzien, het heeft niet zoveel met me gedaan. Ik vond het de gewoonste zaak van de wereld; oké ik was weer terug. Ik had ook geen heimwee gehad. Misschien is het mijn schild geweest dat ik had opgebouwd.

Een aantal andere kinderen uit het gezin Cohen zat ondergedoken in Friesland dat pas later werd bevrijd. Het heeft dan ook nog enige tijd geduurd voordat het gezin was herenigd.

Nu Philip Soesan wees was geworden, rees de vraag bij wie hij na de oorlog zou opgroeien. Daarover ontstond binnen de familie onenigheid. Philip:

Voordat ik bij de familie Van Bergen terecht kwam, zat ik een poosje ondergedoken bij een broer van mijn vader, zijn katholieke echtgenote Louise en hun zoontje. Die oom werd in de oorlog vermoord maar mijn tante en neef overleefden. Tante Louise wilde graag dat ik bij haar kwam wonen zodat ik samen met mijn neef zou opgroeien. Maar de oudste zus van mijn vader, tante Sophie, wilde dat ik een Joodse opvoeding zou krijgen. De Voogdijcommissie Oorlogspleegkinderen besloot dat ik zou opgroeien bij tante Sophie en haar gezin.

Uiteindelijk werd de vierjarige Philip abrupt bij zijn duikouders weggehaald door het Rode Kruis die hem naar zijn tante Sophie in Zaandam bracht. Philip dacht dat zijn duikouders zijn ouders waren. De plotselinge scheiding van hen was een schokkende ervaring voor hem. Hij zegt daarover: “Ik voelde me gekidnap”.

Naoorlogs contact met het onderduikgezin

Piet Cohen heeft nog steeds contact met zijn duikzusjes en -broer. Hij zegt:

Ik heb daar nog steeds een heel warm gevoel bij. Een à twee keer per jaar zie we elkaar. In dat gezin heb ik zoveel geleerd (...) hoe je moet maaien, koren zeven, konijnen villen. Ik werkte met houten apparaten, was geïnteresseerd in techniek en dat is misschien wel van invloed geweest op mijn beroepskeuze. Ook heb ik er dialect geleerd en word nog steeds warm van binnen als ik de Limburgse streektaal hoor. Daarnaast heb ik nog steeds contact met de dochter van het gezin waar mijn ouders zaten ondergedoken.

Ook Mary de Goede heeft haar leven lang intensief contact gehouden met haar duikgezin. Ze vertelt:

De tijd na de oorlog heb ik als heel naar ervaren want ik had heimwee naar mijn pleegouders. Elke vakantie bracht ik dan ook bij hen door. Zelfs na mijn huwelijk bleef die heimwee. Mijn man bood mij alle ruimte om weer een aantal dagen naar de Mulleneers te gaan. Dan kwam ik binnen, schoof aan de keukentafel aan en dan was ik weer thuis. Om los te komen van mijn oorlogservaringen heb ik het contact met de Mulleneers wel eens op een lager pitje gezet maar uiteindelijk kon ik het niet loslaten.

Haar duikvader zocht haar af en toe op in Deurne. Ook haar duikmoeder bleef contact zoeken maar Mary's moeder hield dat af. Mary: “Mijn moeder in Houthem had wel wat brieven naar mij geschreven, maar mijn moeder had die achtergehouden”.

Ook Philips tante zag het contact met zijn onderduikgezin het liefst verbroken. Philip:

Ik was afhankelijk van de welwillendheid van mijn pleeggezin (het gezin van zijn tante Sophie – auteurs) om het contact met mijn onderduikgezin te houden. Die welwillendheid ontbrak, het contact werd afgehouden. Ik heb na de oorlog nooit meer contact gehad met mijn duikouders.

Dat knaagt: “Ik vind dat ik mijn onderduikouders Van Bergen tekort heb gedaan. Ik had het beter moeten doen” zegt Philip. Met Jetta had hij aanvankelijk nog wel contact gehad. Philip:

Zij haalde me dan op vrijdagmiddag op de fiets vanuit Amsterdam op in Zaandam en bracht me op zondagavond weer terug. Steevast gingen we dan naar de film. Tante Sophie en oom Jules hadden bezwaar tegen de omgang met Jetta, ik denk vanwege haar katholieke invloed. Zij wilden ook dat ik stopte met bidden, ze wilden mij juist een Joods religieuze opvoeding geven. Ook wilden ze dat ik stopte met vragen naar “moesje” (Jetta – auteurs).

Uit een rapport over Philip dat bij het NIOD ligt, blijkt dat hij wel degelijk behoefte had aan contact met Jetta. Philip:

Ik vroeg dan aan mijn pleegouders: Wanneer komt moesje weer? Het antwoord was dan: “Dat weten we niet”. Dan vroeg ik er maar nooit meer naar. Het werd ontmoedigd en dan zeg ik het nog netjes. Dat zijn emotionele dingen. Later denk je: “Hoe heeft dit zo kunnen gebeuren?” Ik heb daar nog wel met Jetta over kunnen spreken. Ze heeft daar veel verdriet van gehad. Ze zag me als haar kindje en dat werd van haar afgenomen. Heel tragisch.

Vervreemding binnen kern- en pleeggezin

Joodse kinderen die terugkeerden naar hun ouders waren van hen vervreemd geraakt. De gezinsleden waren onomkeerbaar van elkaar verwijderd geraakt en dat veroorzaakte de nodige conflicten. Anderen kwamen terecht in Joodse pleeggezinnen die zij niet kenden, ook al betrof dat soms familie. De kinderen hadden vaak moeite om (weer) te wennen. Veel (pleeg)ouders hadden bovendien alle energie nodig om zichzelf staande te houden. De scheiding van hun duikouders leidde bij sommigen dan ook tot psychische schade. Citroen geeft aan dat veel kinderen, eenmaal terug in hun oorspronkelijke kerngezin, een moeilijke en onaangename sfeer ervoeren.⁹⁶⁸

Voor Mary de Goede was haar terugkeer naar huis moeilijk:

Thuis was ik ineens weer Mary en dat vond ik gek, net als het feit dat ze me niet konden verstaan want ik sprak Limburgs dialect. Mijn moeder zei: “Kind praat toch fatsoenlijk, ik kan je niet verstaan”.

De opvoed- en normverschillen tussen het kern- en duikgezin maakten dat Mary zich soms klem voelde zitten. Ze zegt daarover: “Je wilt loyaal zijn naar beide gezinnen. Dat is altijd heel moeilijk geweest”. De verhouding tussen Mary en haar moeder verslechterde. Achteraf begrijpt ze waarom:

Mijn moeder was mij gewoon kwijt, ik was haar kwijtgeraakt en dat is heel erg. Mijn moeder ging op dezelfde voet verder als voor de oorlog maar dat werkte niet. We waren allemaal een beetje dwars, we wilden allemaal aandacht.

Bovendien zette heimwee naar de familie Mulleneers de moeder-dochterrelatie onder spanning. Mary:

---

⁹⁶⁸ Citroen, 1999, pp. 98-99.

Toen ik als negenjarig meisje een conflict met mijn moeder had zei ik “Ik ga toch lekker naar mam in Houthem”. Op een gegeven moment reageerde ze daarop met de woorden: “Mam in Houthem? Daar hoor je toch niks meer van? Die houdt ook niet meer van jou”. Dat is hard hè?

De spanningen tussen Mary en haar moeder leidden ertoe dat Mary op een gegeven moment niet meer met haar wilde praten. Ze herinnert zich: “Dat werd een onhoudbare toestand en toen ben ik een aantal maanden bij een tante in huis ondergebracht die ik helemaal niet kende. Ik was toen ongeveer dertien jaar”. Ook de relatie met haar zussen vertoonde scheuren. Mary legt uit:

Mijn oudere zusjes hadden niet zo’n fijne onderduikplek gehad als ik en kenden wel heimwee naar onze ouders. Na de oorlog is er nog een zusje geboren maar ons gezin is nooit meer geworden wat het was. Mijn jongste zusje was de enige in het gezin zonder onderduikervaringen en dat was op de een of andere manier moeilijk voor haar. Ze was het prinsesje van het gezin. Ze werd in alle opzichten ontzien door mijn ouders. Ze was het kind dat alles goed moest maken en kreeg de aandacht die ik zelf graag had gehad. Ze heeft alle verwachtingen uiteraard niet kunnen waarmaken.

Hoewel het contact tussen de zussen uiteindelijk verbeterde, werpen hun individuele onderduikervaringen een schaduw op hun onderlinge relaties. De oorlogservaringen van Mary’s ouders zorgden voor spanningen binnen het huwelijk. “Ze waren heel dol op elkaar maar toch waren er veel conflicten”. Mary herinnert zich de dreiging van echtscheiding en van ouders die het niet meer konden vinden in het leven. Ze ervoer daardoor een instabiele basis.

De ervaringen van Piet Cohen hebben parallellen met die van Mary. Piet vertelt:

Na de bevrijding is ons gezin nooit meer een “echt gezin” geworden. We hadden allemaal apart van elkaar ondergedoken gezeten en daarmee onze eigen -uiteenlopende- oorlogservaringen. We waren allemaal verschillend geworden, er zat geen verband meer tussen ons. Bovendien maakten de grote leeftijdsverschillen tussen de kinderen dat we weinig samen waren. De oudste kinderen vertrokken alweer twee jaar na hun terugkeer in ons gezin. Voor mij was dat niet dramatisch. Ik paste me gemakkelijk aan, ook aan deze nieuwe situatie. Ook het feit dat mijn ouders een slecht huwelijk hadden en zij na de bevrijding financiële problemen kenden, is van invloed geweest op de gezinsverhoudingen.

Ook Philip Soesan had moeite om zijn draai te vinden. Over zijn verblijf in het pleeggezin van zijn tante zegt hij:

Mijn tante heeft me altijd goed en beschermend opgevoed. Maar met haar dochter en echtgenoot kon ik niet goed opschieten. Ik was niet graag thuis, speelde altijd buiten of bij vriendjes. Misschien deden mijn pleegouders hun best wel maar door de oorlog waren ze zo de weg kwijt. Ik heb daar nooit met hen over gesproken, heb het altijd weggestopt. Ik wist ook niet goed hoe ik dat moest aanpakken. Het gezin was niet zo stabiel kun je achteraf zeggen. Rond mijn negentiende ging ik het uit huis.

Reflecterend op zijn Joods religieuze opvoeding zegt Philip:

In het begin wist ik niet dat ik Joods was, of dat mijn pleeggezin Joods was. Zo rond mijn achtste jaar stuurde mijn tante mij op de zondagen naar de Joodse school in Zaandam. Je leerde er Hebreeuws en gebeden. Maar ik was te speels en heb daar niks opgestoken. Het Joods-zijn speelde totaal niet bij mij, ook later op de middelbare school niet.

Pas vele decennia later kreeg zijn Joodse identiteit voor Philip betekenis. Hij zegt daarover:

Het omarmen van mijn Joodse identiteit heeft mijn leven verrijkt. Toen ik voor het eerst in de synagoge kwam, vond ik het er meteen fijn. Je hoeft je oorlogsmisère daar niet uit te leggen. De mensen daar snappen het meteen, zonder woorden.

De verstoord geraakte verhoudingen met ouders, broers en zussen, het verwerken van de individuele oorlogservaringen, het gemis van vermoorde familieleden en de moeite die sommige ouders hadden om zich na de oorlog te herpakken, beïnvloedde de schoolprestaties van sommige Joodse kinderen die gedurende de bezetting ondergedoken hadden gezeten.⁹⁶⁹ Dat was ook aan de orde bij Mary van Gelder. Voor haar was terugkeren naar de schoolbanken geen eenvoudige opgave. Ze legt uit:

Toen ik na de oorlog in de eerste klas terechtkwam moest ik van de nonnen mijn naam op mijn schriftje schrijven. Dus ik schreef “Rita Gerritsen”. De zuster zei toen: “Dat ben jij niet, jij bent Mary van Gelder”. Ik wilde niet leren, ik deed ook niks. Ik bleef steeds zitten en moest dan ook van school wisselen. Het was een reactie op de onrust in ons gezin, op niet meer kunnen aarden in het gezin. Mijn oudste duikzusje stimuleerde mij uiteindelijk om mijn school af te maken.

Philip Soesan en Piet Cohen daarentegen, doorliepen hun schooltijd min of meer probleemloos. Philip heeft daaraan dan ook geen negatieve herinneringen:

Al snel nadat ik bij mijn tante in huis kwam, ging ik naar een openbare lagere school. Ik meen zelfs de volgende dag of volgende week. Ik was een middelmatige leerling, ik draaide gewoon mee op school. Eén juf, juf Homkes, was heel lief voor mij – zij kende kennelijk mijn achtergrond en geschiedenis. Ik denk dat mijn pleegouders de school daarover hadden geïnformeerd. Er zaten geen andere Joodse kinderen op mijn lagere school. Toen ik naar de middelbare school ging zaten daar wel wat Joodse kinderen. Maar dat gaf mij geen extra verbinding met hen. Nogmaals, het Joods zijn speelde niet bij mij.

Piet Cohen ging na de bevrijding in Neerbeek naar een katholieke school en dat verliep soepel. Men hield er rekening met zijn Joodse achtergrond. Piet vertelt:

Gek genoeg ben ik meteen naar de derde klas gegaan terwijl ik geen enkele scholing daarvoor had. Hoe dat kon, weet ik niet. Wellicht had ik les gehad van de duikvrouw van het gezin waar mijn ouders ondergedoken zaten. Op school was ik een van de betere leerlingen. Ik was het enige Joodse jongetje in de klas en was vrijgesteld van catechismusles. Daar werd heel goed rekening mee gehouden. Dan mocht ik in de kamer

---

⁹⁶⁹ Van Rijsselt, Van Rijsselt & Vlieks, 2023, pp. 271 ev.

van de directeur zitten en wat lezen. Dat vond ik logisch, ik voelde me daardoor niet apart gezet.

15.4 Ervaringen Joodse repatrianten in Valkenburg en Vilt

Voor degenen die terugkeerden uit de concentratie- en vernietigingskampen, betekende “terug naar huis” in eerste instantie “terug naar Nederland”. Stateloos geraakte Joden, meestal van origine met de Duitse nationaliteit, die vóór de Tweede Wereldoorlog hun thuisland waren ontvlucht, werden door de geallieerden teruggestuurd naar het land vanaf waar zij waren gedeporteerd.⁹⁷⁰ Dat gold ook voor de Joodse families Rosenthal, Jacobi en Hess.⁹⁷¹ Zij kwamen na een treinreis met veel oponthoud eind juni 1945 in Nederland aan. Hun trein hield halt in Valkenburg. Al snel bleek dat ze niet welkom waren omdat zij werden gezien als Duitsers en daarmee als potentiële staatsvijanden (hoofdstuk Internering Duitse Joden in Valkenburg en Vilt). In afwachting van een rechercheonderzoek naar hun politieke betrouwbaarheid en eventuele uitzetting werden zij vastgezet. Overigens heeft de journalist Ben Koster, die in Valkenburg ondergedoken had gezeten, na de oorlog een heftige polemiek in het dagblad de Limburgse Courant in gang gezet waarbij hij telkenmale pleitte voor de uitwijzing van alle (voormalige) Duitsers zonder aanzien des persoons. Gelukkig bleek de regering milder voor sommige groepen.

Karl Hess en zijn gezin overleefden het concentratiekamp Bergen-Belsen. Na terugkeer in Nederland werden ze tot hun verbijstering gearresteerd en geïnterneerd. Hess schrijft in zijn memoires.⁹⁷²

In Valkenburg stopte de trein. Er waren strenge controles gericht op collaborateurs en mensen die vrijwillig in Duitsland hadden gewerkt. Eerst werden we naar een grote kamer gebracht waar iedereen één voor één werd geroepen [...] Op een gegeven moment merkten we dat er vrijwel zonder uitzondering alleen maar Duitse Joden in de kamer achter bleven. [...] We werden toen naar de grenspolitie gebracht en zagen op documenten dat we als Duitsers werden gezien waarvan de politieke betrouwbaarheid “verdacht” was.

Hess beschrijft hoe de groep Joden met hun inmiddels weer teruggekregen Duitse nationaliteit, werd overgebracht naar de Canisiusschool in Valkenburg waar ook SS'ers en NSB'ers zaten opgesloten. Daar werd hij de volgende ochtend van zijn gezin gescheiden en weer weggevoerd, samen met zeventien andere Duitse Joden uit de Bergen-Belsen trein. Hess:

---

⁹⁷⁰ Lipschits, 2001, p. 13.

⁹⁷¹ Het gezin Jacobi-Siedner bestond uit vader Louis, moeder Eva en hun dochter Anneliese. Gevraagd naar haar ervaringen verwees mevrouw Anneliese Arens-Jacobi naar haar bijdrage in Hondius, 1998. Haar ervaringen komen aan bod in hoofdstuk Internering Duitse Joden in Valkenburg en Vilt. Mevrouw Arens-Jacobi overleed kort na het gereedkomen van dit rapport.

⁹⁷² Hess, 1946.

De volgende ochtend werden de mannen van hun vrouwen en kinderen gescheiden en in een vrachtwagen naar een concentratiekamp gebracht met de naam “Voor Galg en Rad”.⁹⁷³ Het hele kamp was gevuld met oud-SS'ers, Nederlandse nazi's etc. Ieder van ons kreeg een gevangenisnummer dat we zichtbaar op de borst moesten dragen. Slecht voedsel, straoefeningen en werkcommando's. De kampcommandant maakte mij tot groepsleider. Drie keer per dag moest ik mij met mijn groep, en ook nog eens in een pittige houding, melden bij een nazi die als ondercommandant fungeerde. Al onze spullen werden ons afgenomen, zelfs de Rode Kruispakketten die we van de Amerikanen in Leipzig hadden gekregen [...] Opnieuw werden we uitgehongerd zoals in Bergen-Belsen.

Eénmaal mochten ze hun vrouwen en kinderen bezoeken in de Canisiusschool. Hess:

Opnieuw zagen de kinderen er vies en oververmoeid uit. Het voedsel dat de vrouwen kregen kon alleen maar “voer” worden genoemd, maar omdat ze hun proviand mochten behouden, hadden ze iets om hun maaltijden mee aan te vullen. Ook was de school waar de vrouwen verbleven volledig geïsoleerd. Niemand mocht het grondgebied betreden, zodat de Nederlandse vrienden die in hotels (repatriëringscentra in Valkenburg – auteurs) waren ingekwartierd niets konden meenemen.

Na acht dagen werden de mannen in Voor Galg en Rad en hun vrouwen en kinderen overgebracht naar klooster Mamelis in Vaals waar ze, aldus Hess, “weer op de grond sliepen, zeer slecht eten kregen en er na een paar dagen weer uitzagen als echte kampmensen. Op de laatste dag kregen we te horen dat we nu vrij waren en naar Amsterdam konden terugkeren”. In Amsterdam werd het gezin Hess eerst ondergebracht in een huis voor *displaced persons* (onthemden). Hess vervat zijn bittere teleurstelling over de ontvangst in Nederland in de volgende woorden:

Zo kwamen we in het land waar onze kinderen geboren werden. [...] Onze overtuiging dat Nederland ons thuisland was, moest een strenge test doorstaan en het kostte ons vele maanden om deze teleurstelling te boven te komen.

Het gezin Hess verhuisde eind 1946 naar de Verenigde Staten.

Het gezin Rosenthal overkwam hetzelfde bij aankomst in Valkenburg. Gerrit Rosenthal, destijds zes jaar oud, herinnert zich:

We moesten de trein uit en werden meteen gearresteerd omdat we stateloos waren. We werden daarna overgebracht naar interneringskamp Voor Galg en Rad in Vilt, vlakbij Valkenburg. Daar zaten ook SS'ers en NSB'ers gevangen. Of we in Vilt konden spelen? Ik weet niet of we daar behoefte aan hadden. Ik wist helemaal niet meer wat spelen was. Na zo'n twee weken zijn we doorgestuurd naar het klooster Mamelis in Vaals.

---

⁹⁷³ Voor Galg en Rad lag in het plaatsje Vilt en was gevestigd in de plaatselijke lagere school die tot een met prikkeldraad omgeven interneringskamp was omgebouwd. Zie voor een uitgebreide uiteenzetting over dit kamp, hoofdstuk Internering Duitse Joden in Valkenburg en Vilt.

Nicole Sanders herinnert zich dat haar moeder Regina (Ina) Rosenthal over haar gedwongen verblijf in Vilt vertelde:

Het was er verschrikkelijk. Het schoolplein was omgeven door prikkeldraad en we sliepen op veldbedden tussen de NSB'ers en SS'ers. We werden behandeld als beesten, we hoorden er niet bij. Er werd de hele dag tegen je geschreeuwd. We dachten eindelijk vrij te zijn. Na hetgeen we in Bergen-Belsen hadden meegemaakt kwam dit hard aan.⁹⁷⁴

Toen de familie Rosenthal uiteindelijk kon doorreizen naar haar thuisstad Amsterdam, bleken ze dakloos. Gerrit:

We kwamen aan op het centraal station, maar we hadden niks. Alleen de kleren die we op de terugweg naar Nederland hadden gekregen. Gelukkig stonden onze burens en goede vrienden van mijn ouders daar te wachten in de hoop terugkerende bekenden te vinden. We konden niet terugkeren naar ons huis aan de 2e Jan Steenstraat. Het huis was “gepulst” (leeggehaald) en niet meer bewoonbaar.⁹⁷⁵ Tijdens de hongerwinter hadden Amsterdammers alle brandbare materialen eruit gesloopt om nog wat warmte te krijgen.

Voor zover de onderzoekers konden nagaan, kwamen in ieder geval veertig Joodse mannen, vrouwen en kinderen met de Duitse nationaliteit terecht in interneringskamp Voor Galg en Rad.⁹⁷⁶ Maar aangezien de registratielijsten van de geïnterneerden in interneringskamp Voor Galg en Rad incompleet zijn, ligt dit aantal mogelijk hoger. Nadat het Militair Gezag en de Amerikaanse geallieerden kennis kregen van de internering en de slechte behandeling van deze Joodse terugkeerders, werden zij overgeplaatst naar het klooster Mamelis in Vaals dat destijds diende als repatriëringkamp. Voor Galg en Rad werd begin maart 1946 gesloten.⁹⁷⁷

15.5 (Valkenburgse) Hulp aan Joodse overlevenden

Hulp door gemeente Valkenburg en rijksoverheid

Konden (de ouders van) de geïnterviewden na de bevrijding rekenen op materiële, financiële of morele steun van het toenmalige gemeentebestuur van Valkenburg en/of van de rijksoverheid? Zoals in hoofdstuk Naoorlogse hulp aan Joodse overlevenden is aangegeven, werd overheidshulp aan oorlogsgetroffenen voornamelijk geboden in de vorm van financiële ondersteuning.⁹⁷⁸ We zagen dat de gemeente Valkenburg-Houthem op wekelijkse basis financiële steun verleende aan/voor Philip Soesan, door de gemeente aangeduid als het “Jodenkindje afkomstig uit Amsterdam”.⁹⁷⁹ Breder opgezette financiële hulp aan vervolgingsslachtoffers door de Nederlandse overheid liet echter nog decennia op zich wachten. Lipschits stelt dan ook dat de financiële steun van de Nederlandse overheid voor de

⁹⁷⁴ Ina's verhaal staat opgetekend in Da Silva & Stam, 1989, p. 163. Zie ook Hondius, 1998, p. 129.

⁹⁷⁵ Puls was de naam van het Amsterdamse verhuisbedrijf dat tijdens de Duitse bezetting in opdracht van de Duitsers inboedels ophaalde uit de woningen van gedeporteerde Joden. *Pulsen* werd een werkwoord en betekende dus “het leeghalen, in veel gevallen leegroven, van huizen van gedeporteerde of ondergedoken joden”. Geraadpleegd op 25 mei 2024 van <https://www.oorlogsbronnen.nl/thema/Puls>.

⁹⁷⁶ Dit getal is de optelsom van de achttien namen uit bijlage 2a, de zestien namen uit bijlage 2b, de vier gezinsleden Rosenthal en vader en dochter Jacobi. De laatste twee namen noemt Hondius, 1998, op p. 130.

⁹⁷⁷ Silvertant, 2013, p. 291.

⁹⁷⁸ Over de instituties en wet- en regelgeving inzake de oorlogsgetroffenen, 1945-1990 zie Fris, 1992.

⁹⁷⁹ HCL, Gemeente Valkenburg-Houthem, 40.007A, inv. 4977.

wederopbouw van de Joodse gemeenschap beperkt was in de jaren na de oorlog.⁹⁸⁰ Inderdaad duurde het tot eind 1972 - ruim vijftientig jaar- voordat de (inkomensafhankelijke) Wet uitkeringen vervolgingsslachtoffers 1940-1945 (Wuv) tot stand kwam die (Joodse) slachtoffers van de oorlog onder voorwaarden de mogelijkheid bood een uitkering te krijgen. In schril contrast hiermee staat de wettelijke pensioenregeling die de overheid al in 1947 optuigde voor (nabestaanden van) verzetsmensen die als gevolg van hun deelname aan het verzet in Nederland invalide waren geworden.⁹⁸¹ Tussen 1950 en eind 1972 vielen (Joodse) oorlogsslachtoffers die als gevolg van hun onderduik of verblijf in de concentratiekampen niet in hun onderhoud konden voorzien, eerst onder de Regeling hulpverlening oorlogsslachtoffers 1940-1945 en vanaf 1961 onder de Rijksgroepsregeling Oorlogsslachtoffers 1940-1945.⁹⁸² De uitkering die ze in dat kader ontvingen, moest worden geïnd bij de sociale dienst en werd door Joodse overlevenden ervaren als een gunst, in plaats van als een recht en riep gevoelens op van schaamte en vernedering.⁹⁸³

Gevraagd naar mogelijke hulp door het toenmalige gemeentebestuur van Valkenburg-Houthem geven Selma en Geert Benedik aan dat, voor zover hun kennis reikt, de gemeente Valkenburg nooit contact heeft gezocht met hun vader Alfred om te informeren of hij hulp nodig had bij de afwikkeling van het beheer van de Valkenburgse panden van zijn ooms en tante. De panden waren tijdens de bezetting geroofd, maar maakten inmiddels deel uit van de nalatenschappen van de ooms en tante. Voor zover Philip Soesan weet heeft de gemeente Valkenburg na de bezetting nooit contact gezocht met zijn duikouders of met hem persoonlijk om te informeren of ze iets konden betekenen of om een gesprek aan te gaan. Ook na de uitzending van de Limburgse omroep L1 in 2019 waarin hij op zijn duikadres in Valkenburg geïnterviewd werd over zijn onderduikperiode, bleef het stil. Van de Nederlandse overheid ontvangt Philip een Wuv-uitkering. Hij vertelt:

Om hiervoor in aanmerking te komen moest ik veel gesprekken voeren, onder andere met een arts. Daarbij moest ik bewijsstukken overleggen zoals de overlijdensaktes van mijn ouders. Dat vond ik begrijpelijk. De sfeer in die gesprekken heb ik als empathisch ervaren.

Daarnaast ontvangt Philip als Sjoa slachtoffer ook een uitkering van de Duitse overheid. Verder blijkt uit het NIOD-rapport dat zijn pleeggezin bij de Raad van Arbeid aanspraak kon maken op financiële hulp voor zijn opvang en opvoeding.

Mary de Goede denkt dat de gemeente Valkenburg na de oorlog geen steun heeft verleend of dank heeft betuigd aan haar duikfamilie, bijvoorbeeld in de vorm van extra voedselbonnen. In bredere zin reflecterend op hulp door de Nederlandse overheid zegt Mary:

Na de oorlog hebben mijn ouders het financieel moeilijk gehad. Pas in de jaren vijftig kwam er wat financiële ruimte nadat mijn vader een erfenis kreeg van een tante. Uiteindelijk hebben mijn ouders een Wuv-uitkering gekregen.

---

⁹⁸⁰ Lipschits, 2001, p. 20.

⁹⁸¹ Het betreft hier de Wet Buitengewoon Pensioen 1940-1945.

⁹⁸² De tijdelijke Regeling E88 "nopens de geldelijke verzorging der oorlogsslachtoffers" van 16 september 1944 werd in 1950 omgezet in de Regeling hulpverlening oorlogsslachtoffers 1940-1945. Fris, 1992, p. 7. Zie ook https://www.oorlogsgetroffenen.nl/thema/wetgeving/01_01_Ontwikkeling_van_het_denken_over_materiele_vergoeding_geraadpleegd_op_6_maart_2024.

⁹⁸³ Na 1965 kwam de uitkeringsregeling voor oorlogsslachtoffers onder de Algemene Bijstandswet te vallen. Fris, 1992, p. 7. Zie ook Lipschits, 2001, pp. 130 ev.

Ook Mary's zusjes kregen een Wuv-uitkering, waar zijzelf aanvankelijk geen gebruik van wilde maken. Toen zij de uitkering later alsnog aanvraag, werd haar aanvraag afgewezen. Dat vond ze oneerlijk. "Maar dat heb ik achter me gelaten. Ik dacht die stomme centen, ik ben gewoon een gelukkig mens". Toch roepen enerzijds de behoefte aan erkenning van de impact die de oorlog op haar leven heeft en anderzijds de wens om het niet loslaatbare los te laten, ambivalente gevoelens bij haar op. Uiteindelijk kwam Mary in aanmerking voor een andere regeling. Mary: "Ik krijg nog elke maand een bedragje en daar ben ik blij mee. Ik ervaar dat bovenal als erkenning".

Piet Cohen weet niet of het kerkdorp Neerbeek ooit hulp in enige vorm heeft geboden aan zijn ouders, maar daar lijkt het wel op. Het gezin kreeg namelijk al snel een huis toegewezen. Piet vertelt:

Het huis was van een gevluchte NSB'er. We hebben er drie jaar gewoond. Ik herinner me dat mijn vader kwam met meubels en schilderijen die hij kon ophalen in een loods met -naar ik aanneem- geconfisqueerde huisraad van NSB'ers.

Gerrit en Regina Rosenthal noch hun ouders, hebben ooit excuses ontvangen van de gemeente Valkenburg voor de manier waarop ze in Valkenburg en Vilt zijn behandeld. Omdat zij stateloos waren kwamen zij pal na de bevrijding bovendien niet in aanmerking voor voedselbonnen en konden zij geen gebruik maken van de gaarkeukens. Toen de Wuv-regeling in werking trad, kwam Regina daar aanvankelijk niet voor in aanmerking. Haar dochter Nicole vertelt dat haar vaders inkomen daarvoor te hoog was. Nicole:

Pas na mijn vaders overlijden kreeg mijn moeder een Wuv-uitkering. Maar toen ze naar het verpleeghuis ging, bleek dat die bij haar inkomen werd gerekend. Daarmee ging dat bedrag naar de kosten voor het verpleeghuis.

Gerrit vroeg pas eind jaren '80 een Wuv-uitkering aan en het duurde enkele jaren voordat hij die ook daadwerkelijk ontving. Anders dan Philip Soesan heeft hij de aanvraag- en toetsingsprocedure ervaren als formeel en belastend. Hij heeft moeite met de werking van de wet: "Mijn vrouw heeft in een Jappenkamp gezeten en ontvangt ook een Wuv-uitkering. Omdat de hoogte van de Wuv-uitkeringen onder andere inkomensafhankelijk is, wordt mijn vrouw gekort op haar Wuv-uitkering." Regina kreeg, en Gerrit krijgt daarnaast een uitkering in het kader van de MAROR-regeling die sinds begin 2000 van kracht is.⁹⁸⁴

Hulp door sociale omgeving

Bij terugkomst uit onderduik of de kampen moesten Joodse overlevenden hun bestaan weer zien op te bouwen. Dat was een hele opgave mede omdat tijdens de bezetting hun bezittingen waren geroofd, en een groot deel van hun familie en sociale netwerk was vermoord. Op welke steunpunten uit hun omgeving konden zij nog rekenen?

De ouders van Mary de Goede ontvingen weinig hulp uit hun sociale omgeving. Mary:

---

⁹⁸⁴ Eind vorige eeuw constateerde de overheid dat het rechtsherstel in de naoorlogse jaren gebrekkig was geweest en dat Joodse gelden door financiële instellingen waren achtergehouden. Het ging om een bedrag van € 346,7 miljoen dat de Nederlandse regering voor Joodse vervolgingsslachtoffers beschikbaar heeft gesteld. Minimaal 80% van het bedrag moet gaan naar voor individuele uitkeringen. Geraadpleegd op 11 februari 2024 van <https://www.maror.nl/over-ons/oorsprong-maror-gelden>.

Na de oorlog zijn mijn ouders niet geholpen en ze hadden helemaal niets. Mijn ouders kwamen berooid uit de oorlog. Ze hadden geen geld want ze hadden in de oorlog niets verdiend. Veel familie was vermoord dus sociale, materiële of financiële steun uit die hoek was weggevallen.

Piet Cohen geeft aan niet te weten of zijn ouders na de bevrijding hulp kregen uit hun sociale omgeving, maar sluit dat zeker niet uit “want” zegt hij:

Voor zover ik kan beoordelen waren we goed geïntegreerd in Neerbeek. We hadden er veel kennissen. Mijn vader is nog bestuurslid geweest van de lokale wielervereniging. Iedereen kende ons als “de Joden uit Neerbeek”.

Ondanks het feit dat Piets ouders hun onderduik zelf ternauwernood hadden overleefd, hadden zij de kracht om zélf steunpunt te zijn. Piet weet nog:

Mijn ouders hebben hun hele familie verloren op twee nichtjes na. Toen de mensen uit de kampen aankwamen op het station in Maastricht bevond zich een nichtje van mijn moeder onder hen. Zij had in Bergen-Belsen gezeten. Mijn vader heeft haar in Maastricht opgehaald en heeft haar ons huis binnengedragen. Ze was zo mager dat ze niet kon lopen.

Philip Soesan herinnert zich dat hulp vooral kwam vanuit de internationale Joodse gemeenschap:

Na de bevrijding ontving mijn pleeggezin hulp via de Joods Amerikaanse organisatie Joint in de vorm van voedselpakketten met onder andere chocola en corned beef. Spullen die toen in Nederland niet te krijgen waren. Andere buitenlandse Joodse instanties boden financiële hulp.

Ook het gezin Rosenthal ontving hulp. Die kwam zowel uit Joodse als niet-Joodse hoek. Gerrit:

Onze burens -een gemengd gehuwd echtpaar- ving ons op in hun huis toen wij niet in ons eigen huis terechtkonden. Mijn oom Bram Peeper, de broer van mijn moeder Marianne, heeft ons vervolgens geholpen aan een woning. En er was een drogist om de hoek die mijn vader gelegenheid bood om achter in het winkelpand zijn winkeltje weer op te starten.

Meer in algemene zin vond de overgebleven Joodse gemeenschap in Amsterdam steun bij elkaar. Gerrit zegt daarover:

De overgebleven Joodse gemeenschap zocht steun en gezelligheid bij elkaar: De zeven (van de 37) overgebleven familieleden van het gezin Rosenthal pakten iedere gelegenheid aan om iets te vieren. Na de oorlog kende het handjevol overgebleven Amsterdamse Joden elkaar praktisch allemaal en ze gingen met elkaar om. Wij noemden iedereen “oom” en “tante” ook al waren ze niet echt familie – de echte waren er immers niet meer. De overgebleven Joodse gemeenschap wilde vooruit, men wilde leven.

15.6 Bejegeningen Joodse overlevenden in Valkenburg

Behalve de getoonde medemenselijkheid, de geboden hulp en ondersteuning stuitten veel Joodse overlevenden in de decennia na de bevrijding ook op negatieve reacties. Die waren gespeend van solidariteit, empathie en begrip. Een deel van de niet-Joodse Nederlanders had niet gerekend op de terugkeer van Joodse medeburgers en vond hun terugkeer in de Nederlandse samenleving zelfs ongewenst. De thema's die in deze context tijdens de interviews naar voren kwamen, worden in deze paragraaf beschreven.

Bewariërs

In diverse hoofdstukken is uiteengezet hoe de bezetter diverse verordeningen uitvaardigde die erop gericht waren de Joden in Nederland stap voor stap te beroven van hun eigendommen. Wie zich hieraan onttrok, wachtte bij ontdekking een zware straf. Desondanks besloten sommige Joodse families om hun geld en/of persoonlijke bezittingen in goed vertrouwen in bewaring te geven aan niet-Joden. Toen zij na de oorlog deze zaken weer kwamen ophalen, werd het in de bewaarnemer gestelde vertrouwen ernstig geschonden. Bewaarnemers weigerden dikwijls geld en andere eigendommen terug te geven, ontkenden die in bewaring te hebben genomen of zeiden ze niet meer te hebben.⁹⁸⁵ Zij worden aangeduid met de term “bewariërs”, hetgeen een samentrekking is van de woorden bewaarder en ariër. De (ouders van de) geïnterviewden hadden wisselende ervaringen toen zij hun in bewaring gegeven spullen weer wilden ophalen.

De ouders van Piet Cohen hadden wisselende ervaringen met het terugkrijgen van hun in bewaring gegeven eigendommen. “Een aantal in bewaring gegeven spulletjes hebben mijn ouders teruggekregen” zegt Piet. “Dat waren Joodse objecten zoals een Esterrol. Die heb ik later van mijn moeder gekregen en op mijn beurt weer doorgegeven aan mijn kleinzoon”. Daarentegen was een kennis van Piets vader die diens postzegelcollectie in bewaring had genomen, niet voornemens die terug te geven. Piet legt uit:

Die kennis heeft het onderduikadres van mijn vader verraden. Hij wilde voorkomen dat mijn vader zijn postzegelverzameling na de oorlog weer zou komen ophalen. Maar mijn vader was niet rancuneus. Hij wilde niet dat deze man zwaar bestraft zou worden. Dat typeert hem. Na de oorlog werkte hij als vertegenwoordiger voor een fabriek in Sittard. Die werd geleid door een Duitser die vóór de oorlog al in Nederland woonde en geen banden had gehad met de nazi's. Mijn vader heeft destijds getuigd dat deze man tijdens de bezetting een goede Duitser was geweest. Hij vond dat rechtspraak rechtvaardig moest zijn.

Overigens was het leeuwendeel van de inboedel uit de Amsterdamse woning van de Cohens na de oorlog weg. Piet denkt dat de meubels door het Amsterdamse verhuisbedrijf Puls in opdracht van de Duitse bezetter waren weggehaald.

Toen de ouders van Mary de Goede hun in bewaring gegeven spullen na de oorlog kwamen ophalen, wilden de bewaarnemers die niet teruggeven. Mary vertelt: “Ze zeiden “We dachten dat jullie toch niet zouden terugkomen”. Er moest politie aan te pas komen om de eigendommen terug te krijgen.”

---

⁹⁸⁵ Zie in dit kader o.a. Lipschits, 2001, pp. 49 ev., Hondius, 1998, pp. 155 ev., Citroen, 1999, pp. 115 ev.

De familie Hess moest zich veel moeite getroosten om hun in bewaring gegeven spullen terug te krijgen en slaagde daar maar ten dele in. In zijn opgetekende herinneringen schrijft Karl Hess:

Terug in Amsterdam gingen we onze in bewaring gegeven spullen ophalen. De Nederlandse “bewaarders” waren vreselijk teleurgesteld dat een deel van de Joden was teruggekeerd en hun spullen terug wilden hebben. Het duurde maanden voordat ik, met hulp van de politie en een koevoet, erin slaagde om 70% van onze spullen terug te halen. De rest van de goederen was achterovergedrukt.

Hess noemt dit “(...) een groot succes, want de meeste van onze lotgenoten kregen nooit iets terug, of slechts een heel klein deel”. Tegen deze achtergrond haalt hij een cynisch Joods grapje aan dat destijds de ronde deed:

Mijnheer en mevrouw Moses keerden terug uit Auschwitz. Van hun eerste “bevriende bewaarder” hoorden ze dat de Gestapo hun in bewaring gegeven spulletjes had gevonden. Van een tweede “bevriende bewaarder” hoorden ze dat de nazi’s hun bezittingen in beslag hadden genomen na verraad. Toen mijnheer Moses eindelijk van de derde “bevriende bewaarder” hoorde dat een bom het huis had getroffen en alles had verwoest, zei hij tegen zijn vrouw: ‘Lieve, wat een geluk voor ons dat we in Auschwitz zijn geweest; daar was het veel rustiger.’”

Een variant van de bewariër dient zich aan tijdens het interview met Selma en Geert Benedik. Toen hun vader Alfred na de bezetting vernam dat er kostbare meubels uit de huizen van zijn oudooms Bernard en Joseph en zijn oudtante Elize uit Valkenburg waren weggehaald en doorverkocht, is hij verhaal gaan halen. De verkoper heeft toen voorgesteld om de opbrengst van de verkoop van de meubelen te delen. Alfred weigerde (in hoofdstuk 10 wordt deze casus nader uitgewerkt).⁹⁸⁶

Het vertrouwen van de familie Rosenthal in de mensen die hun eigendommen in bewaring hadden genomen, werd niet geschaad. Gerrit herinnert zich:

Toen wij vanuit Baarn werden gedwongen naar Amsterdam te verhuizen, gaven mijn ouders wat spulletjes in bewaring bij onze burens. Na de oorlog hebben zij alles teruggegeven. Dat versterkte de band tussen onze gezinnen. Die band is er tot op de dag van vandaag.

Nicole beaamt dat: “Ik heb nog steeds contact met de kleindochter van deze mensen”.

Ook voor de nabestaanden van de vermoorde bewaargevers is het belangrijk dat hun in bewaring gegeven objecten terugkeren naar de familiekring. Julie-Marthe Cohen, conservator cultuurgeschiedenis in het Joods Museum Amsterdam legt uit dat daarmee bewaargevers hun naam, gezicht en waardigheid terugkrijgen.⁹⁸⁷ De vader van Selma en Geert Benedik en de moeders van Mary van Gelder en Philip Soesan ervoeren dat persoonlijk. Selma en Geert vertellen:

---

⁹⁸⁶ NL-HaNA, 2.09.16.01, Nederlands Beheersinstituut, inv. 5083, brief Belastingdienst Valkenburg, d.d. 22 november 1948.

⁹⁸⁷ Wallet en Cohen in documentaire Bewariërs (2024).

Toen onze ouders Alfred en Dinie gingen trouwen, kregen zij enkele meubelstukken en serviesdelen uit de nalatenschap van de Valkenburgse oudooms van onze vader. Omdat zij door de nazi's waren vermoord, hadden deze persoonlijke stukken een extra emotionele lading voor onze ouders.

Mary legt uit:

Toen mijn oma was gedeporteerd heeft mijn moeder een handkar gehuurd, de verzegeling van mijn oma's woning losgemaakt en enkele van oma's persoonlijke eigendommen meegenomen, waaronder een klok. Die had ze in bewaring gegeven. Omdat ze naderhand niet kon bewijzen dat de klok van haar was, heeft ze die voor fl. 100 moeten terugkopen.

Philip vertelt:

Een Joodse oom die de oorlog overleefde heeft de trouwakte, een foto van mijn ouders en wat spulletjes van hen bewaard en aan mij gegeven. Ik zag toen voor het eerst in mijn leven de gezichten van mijn ouders. In september 1959, ik was toen 18 jaar oud, gingen we naar de notaris want er bleek nog een beetje geld van mijn ouders te zijn en ik was erfgenaam.

De afwikkeling van de erfenis kwam dus pas ruim veertien jaar na de bevrijding van Nederland tot stand. De lange afwikkeltermijn hing samen met destijds geldende wetgeving waarbij iemands vermoedelijke overlijden pas na tien jaar kon worden vastgesteld. Dat gold ook voor gedeporteerde niet-teruggekeerde Joden. Na tien jaar was er dan nog slechts sprake van "vermoedelijke erfopvolging".⁹⁸⁸ Het leidde voor veel nazaten tot een lange periode van rechtsonzekerheid. Overigens vloeiden de successierechten over de nalatenschappen van vermoorde Joden naar de Nederlandse schatkist.⁹⁸⁹ Of Philips ouders ook aan anderen spulletjes in bewaring hadden gegeven, weet Philip niet. "Wat ik weet is dat hun inboedel er niet meer was. Die was geroofd" zegt hij.

Antisemitisme

Antisemitisme, anti-Joodse sentimenten en vooroordelen leefden na de bevrijding voort in de Nederlandse samenleving. Volgens Lipschits was het verbale antisemitisme zelfs feller dan voor de oorlog en bovendien structureel van aard.⁹⁹⁰ Hoewel veel Joodse overlevenden daarmee werden geconfronteerd, waarschuwt Hondius voor het ontstaan van een te eenzijdig beeld: "Ontmoetingen met verschillende mensen leidden tot even verschillende reacties".⁹⁹¹ Dat beeld komt ook naar voren uit de interviews. Zo geeft Nicole Sanders aan dat haar moeder Ina Rosenthal tegenover haar nooit gewag heeft gemaakt van ervaren antisemitisme en discriminatie. Andere geïnterviewden kregen daarmee wel te maken, al verschilt de manier waarop zij daarmee zijn omgegaan. Mary de Goede kreeg met antisemitisme te maken. Ze zegt daarover:

---

⁹⁸⁸ Lipschits, 2001, p. 135.

⁹⁸⁹ De nalatenschappen van Joden die geen erven hadden kwamen in bewaring bij de Nederlandse overheid. Lipschits, 2001, pp. 19-20.

⁹⁹⁰ Ibidem, p. 192. Zie ook Hondius, 1998, pp. 159, 182 ev., 211 en Citroen, 1999, pp. 122 ev.

⁹⁹¹ Hondius, 1998, p. 133.

Je werd uitgescholden, ook in Deurne waar ik na de oorlog met mijn ouders woonde. Later, toen wij naar Amsterdam waren verhuisd, prikte een klasgenootje met een pen in mijn rug en zei “Joodje, Joodje”. Ik zei daarover niets tegen mijn moeder, want ik dacht dat ze dan verhaal zou gaan halen op school. En dat wilde ik niet. Als kind wil je niet bijzonder zijn, je wilt gewoon opgaan in de rest.

Uit Mary’s herinneringen blijkt dat de Joodse gemeenschap zich bewust was van de anti-Joodse sentimenten binnen de samenleving. Ze vertelt dat haar moeder na de oorlog tegen haar zei: “Denk erom dat je tegen niemand zegt dat je Joods bent”.

Philip Soesan was zich aanvankelijk helemaal niet bewust van zijn Joods-zijn. Hij realiseerde zich in eerste instantie dan ook niet dat hij met antisemitisme te maken kreeg. Philip herinnert zich:

Op een gegeven moment zei een vriendje “Ik mag niet meer met jou spelen”. Ik vroeg “waarom niet?”. Hij antwoordde: “Mijn moeder vindt het niet goed dat ik met Joodse jongetjes omga”. En toen vroeg ik mij af: wat is een Joods jongetje?”

Philip vatte Joods-onvriendelijke of antisemitische opmerkingen niet als zodanig op. Hij zegt daarover:

Ik had veel vriendjes en ik heb bij hen nooit enige vorm van antisemitisme gevoeld. Op school ook niet. Ik had een bril op en werd soms uitgescholden voor “brillenjood” maar daar zat niets achter want dat riepen ze ook tegen niet-Joodse kinderen.

Piet Cohen en zijn ouders ervoeren na de oorlog juist acceptatie en integratie. Piet zegt:

Na de bevrijding pakten mijn ouders de Joodse feestdagen, de Sjabbat en andere Joodse tradities weer op en dat werd door onze Neerbeekse omgeving gewoon geaccepteerd. Ik was bevriend geraakt met Neerbeekse jongetjes, dat ging heel gemakkelijk. De pastoor kwam af en toe bij ons een praatje maken. Mijn ouders waren ruimdenkend en voedden ons op met waardering voor anderen.

Piet wist daarnaast discriminerende reacties op afstand te houden:

Nadat we vanuit Neerbeek naar Maastricht waren verhuisd, ben ik wel eens door jongetjes nageroepen met “hé Jood” maar ik heb daar niet onder geleden. Mijn vader leerde mij dit soort opmerkingen te pareren met de woorden “Daar ben ik trots op”. Ook tijdens mijn tijd op de ambachtsschool in Maastricht heb ik geen antisemitisme meegemaakt.

Voor Gerrit Rosenthal ligt dat anders. Hij herinnert zich:

Vlak na de oorlog werd er op ons (Joden - auteurs) enorm gescholden. Dat gebeurde zowel op de lagere als op de middelbare school in Amsterdam. Ik heb altijd het gevoel gehad dat ik me moest verdedigen.

Hij vervolgt:

Als puber probeerde ik mij in Amsterdam in een drukke tram te persen. Toen zei iemand “Jij vuile rotjood, eruit”. Dat liet ik me niet zeggen. Ook is er na de oorlog wel eens een steen door de winkelruit van mijn vader gegoooid.

Onbegrip

Na de bevrijding van ons land speelde er aanvankelijk onbegrip tussen Joden en niet-Joden, aldus Hondius.⁹⁹² Demant geeft aan dat dit voortkwam uit de grote verschillen tussen de oorlogservaringen van deze groepen. Veel niet-Joden waren druk met hun eigen leven weer op poten te krijgen en hadden geen aandacht voor de ervaringen van Joodse overlevenden. Soms was er sprake van desinteresse en ongeloof.⁹⁹³ Kortom, er was voor Joodse overlevenden amper ruimte om over hun oorlogservaringen te praten in de Nederlandse naoorlogse samenleving. Dat beaamt Philip Soesan:

Joden moesten na de oorlog niet zo zeuren, want wij hadden hier toch ook de hongerwinter werd dan gezegd. Dat was de teneur in Nederland. Joden zijn terughoudend geraakt in het delen van hun verhalen want wat zij hebben meegemaakt wordt vaak niet begrepen of zelfs niet geloofd.

Mary de Goede vertelt dat ze ook tegenwoordig nog weleens aanloopt tegen onbegrip. “Mensen zeggen dan: “Moet dat nou nog, het is al zo lang geleden, heb je daar nog last van? Er zijn altijd mensen die daar geen begrip voor hebben.” Gevraagd naar hoe ze daarmee omgaat zegt ze: “Ik ga er even tegen in maar dan laat ik het los want het heeft geen zin. Ik zie het maar als domheid”. Een ander geluid komt van Piet Cohen:

Ik denk niet dat wij na de bevrijding slecht zijn behandeld of dat mijn ouders tegen onbegrip of ongeloof aanliepen. Misschien kwam dat door de opstelling van mijn ouders die niet aandrongen op herstel van het aangedane onrecht.

Zwijgen

Lipschits schrijft: “... wanneer de ene partij niet wil praten en de andere partij niet wil luisteren, ontstaat een grote stilte”.⁹⁹⁴ Het onbegrip en de afwezigheid van belangstelling voor de ervaringen van Joodse overlevenden droegen bij aan het zwijgen door zowel niet-Joden als Joden. Demant identificeert daarnaast nog andere oorzaken, waaronder het individuele trauma en de destijds heersende norm van doorzetten en vooruitkijken.⁹⁹⁵ In haar biografie over Ischa Meijer schrijft Mooij dat veel Joodse overlevenden na de oorlog trachtten “de draad gewoon weer op te pakken en veelal vasthielden aan de illusie dat zij hun kinderen niet opzadelden met hun eigen oorlogservaringen zolang zij erover zwegen”.⁹⁹⁶ Deze elementen zien we terug in de ervaringen van de geïnterviewden.

De vader van Selma en Geert Benedik zweeg over hetgeen hij in de oorlog had meegemaakt. Zij herinneren zich:

Je kon het met onze vader over alles hebben, behalve over de oorlog. De oorlog en de deportaties... het was het grote verdriet. Wij voelden dat aan en wilden hem daarom ontzien.

---

⁹⁹² Hondius, 1998, p. 210. Zie ook Citroen, 1999, pp. 105, 115.

⁹⁹³ Demant, 2015, p. 181.

⁹⁹⁴ Lipschits, 2001, p. 192.

⁹⁹⁵ Demant, 2015, o.a. p. 178.

⁹⁹⁶ Mooij, 2023, p. 9.

Ook de moeder van Selma en Geert gaf het signaal dat de oorlog onbesproken moest blijven. “Mijn moeder zei dan “stil, dat is de oorlog” vertelt Geert. “Dan gingen we onze vader natuurlijk niet confronteren met die oorlog”.

Dat de oorlogservaringen in de veiligheid en vertrouwdsheid van de eigen familiekring wel werden besproken zien we terug in de herinneringen van enkele geïnterviewden. In het pleeggezin van Philip Soesan werd niet over de oorlog gesproken, behalve tijdens verjaardagen als het handjevol familie dat er nog was, op bezoek kwam. Philip vertelt:

Dan spraken ze over wie er niet meer waren. Er werd dan ook gehuild. Er hing een ingetogen waas van verdriet over die familie. Er is nooit gesproken wat er met mijn ouders was gebeurd (zij vonden de dood in Auschwitz – auteurs). Het onderwerp werd vermeden, het was te teer. Ik ben er zelf achter gekomen toen ik een jaar of elf was. Dan ving ik dingen op in de gesprekken en ik denk dat ik daar conclusies uit heb getrokken. Daarbuiten werd er nooit over de oorlog gesproken.

Een vergelijkbaar beeld schetst Mary de Goede:

Ik hoorde thuis wel enge verhalen over weggehaalde familieleden maar wat de oorlog met ons individueel en als gezin had gedaan, daarover spraken we niet. Dat is jammer. Ooit heb ik mijn ouders een brief geschreven over hoe ik de naoorlogse thuissituatie had beleefd. Daarna zei mijn moeder “Zo heb ik het nooit bekeken”. Dat was voor mij een erkenning. Mijn ouders spraken ook onderling niet over dit soort zaken. Ze hadden het veel te druk om hun leven weer op poten te krijgen en om hun eigen oorlogsverleden te boven te komen.

Nicole Sanders vertelt dat haar moeder Ina Rosenthal tegen haar kinderen zweeg over hetgeen ze tijdens de oorlog had meegemaakt omdat zij hen daar niet mee wilde belasten. Nicole:

We wisten wel wat van mijn moeders ervaringen. We konden dingen aan haar vragen maar ze ging nooit diep op een vraag in. Als we gingen winkelen en ze kwam iemand tegen die ze kende uit Bergen-Belsen, dan zwaaide ze. Als ik dan vroeg wie dat was, dan antwoordde ze: “O, daar was ik mee op vakantie”. Oftewel: daar zat ik mee in het kamp.

Pas toen Ina door de basisschool van haar kleinkinderen werd gevraagd om aan leerlingen haar verhaal te vertellen is ze - meer dan 55 jaar na de oorlog - haar oorlogsgeschiedenis gaan delen. Nicole herinnert zich:

Eerst is ze haar verhaal gaan opschrijven, daarna oefende ze het met ons. Toen is er veel gehuild. Later is ze haar verhaal ook op andere scholen gaan vertellen en gaf ze interviews over haar ervaringen in en herinneringen aan Bergen-Belsen en de opsluiting in Vilt.

Over het doorbreken van het stilzwijgen van haar moeder zegt Nicole: “Dat deed haar goed, maar ze heeft ons nooit met haar oorlogsverleden belast.” Nicoles oom Gerrit Rosenthal, Ina’s broer, geeft aan dat er op verjaardagen met vrienden en het beetje overgebleven familie wel werd gesproken over oorlogservaringen. “Maar” zegt hij er nadrukkelijk bij “mijn ouders wilden vooral niet terugkijken, maar zich op de toekomst richten, naar voren kijken”. Nicole zag diezelfde houding bij haar moeder.

Marion Hess, die als klein meisje met haar tweelingbroertje en ouders uit Bergen-Belsen terugkeerde en met hen in Vilt terechtkwam, zwijgt ook liever over haar oorlogsherinneringen. Nu met het voortschrijden van de tijd de overlevenden langzaam maar zeker wegvallen vindt ze het belangrijk om haar verhaal te delen. Het gevoel dat zij daarin tekortschiet komt duidelijk naar voren in haar woorden:

Tot voor kort sprak ik zelden over mijn achtergrond, want als ik dat doe, is het alsof een enorme zwarte wolk me omhult, me vernedert en me stil maakt. Maar hoe omschrijf je zo'n ervaring? Wat kan ik zeggen dat gerechtigheid en waardigheid geeft aan de mensen die het niet hebben gered? Enerzijds ben ik dankbaar voor mijn fijne leven, anderzijds is er de diepe droefheid dat miljoenen geen kans kregen om ook zo'n leven te hebben omdat zij tijdens de Tweede Wereldoorlog werden vermoord.⁹⁹⁷

15.7 Littekens: het resonerend effect van oorlog

Betrokkenen dragen hun oorlogservaringen hun leven lang met zich mee. Met de bevrijding mocht de oorlog dan voorbij zijn, de doorwerking daarvan in hun levens niet. En ook niet in die van navolgende generaties; oorlogservaringen en -trauma's werden en worden onbedoeld doorgegeven.

Hoewel bij Selma en Gert Benedik thuis de oorlog een taboe was, voelden zij wel de impact daarvan op hun vader Alfred. In hun herinnering was hun vader een beweeglijke, doelgerichte, wat opgewonden en onrustige man. Geert vertelt:

Onder aan de Cauberg, op de Algemene Begraafplaats van Valkenburg, staat een gedenksteen voor Joodse Sjoa slachtoffers uit Valkenburg. Daar komt acht keer de naam Benedik op voor. Als we daar vroeger tijdens ons wekelijkse zondagse autoritje voorbijreden, stopte mijn vader daar nooit. Die confrontatie was waarschijnlijk te pijnlijk. Achteraf zie ik dat ons hele gezin de lusten en de lasten van mijn vaders oorlogservaringen heeft gedragen. Gevoelsmatig zeg ik dat de oorlog mijn vader helemaal heeft veranderd. Hij was met drieënzestig jaar helemaal op. De oorlog kwam weer bij hem terug. Hij werd ziek en had nachtmerries. Op een tante na was Alfred de enig overgeblevene Benedik. Hij had dus eigenlijk geen familie meer. Dan ben je geamputeerd.

Mary de Goede legt uit:

Wanneer leeftijdsgenootjes samen lachten en plezier hadden, voelde ik me wel eens geïsoleerd, in zekere zin een buitenstaander. Ik denk dat ik een zekere zwaarmoedigheid met me meedroeg. Dan dacht ik "jullie hebben niet meegemaakt wat ik heb meegemaakt". Dat gapende gat ervaar ik soms nog steeds, maar dat uit ik niet. Alleen met een hele goede vriendin sprak ik daar soms over. Toen ik als volwassene een

---

⁹⁹⁷ Geraadpleegd op 5 maart 2024 van <https://www.defiantrequiem.org/survivor-stories/marion-ein-lewin-and-steven-hess/>.

bijeenkomst bijwoonde van ondergedoken Joodse kinderen en vertelde dat ik katholiek geworden was, reageerde een van de deelnemers met de woorden “Dan hoor je hier niet”. Ik dacht “nu ben ik eens ergens en dan hoor ik er wéér niet bij”. Maar de gespreksleider nam het voor me op.

Mary heeft ook geleerd zich gemakkelijk aan te passen. Situaties als het afscheid van haar ouders toen ze als jong meisje naar haar duikouders vertrok, haar verblijf bij het duikgezin, de terugkeer naar haar ouders en de onveilige thuissituatie die ze vervolgens ervoer, zijn daar debet aan. Ze vat samen: “Er is altijd maar met mij gedaan”. “Maar je wordt er sterk van” stelt ze vast.

Bij Piet Cohen is een vergelijkbare reactie waarneembaar. Hij analyseert:

Vermoedelijk door de vele gedwongen verhuizingen -ik was op mijn zevende al viermaal verhuisd- miste ik een basis. Ik ben daarmee omgegaan door snel te wennen aan nieuwe situaties. De nadelige kant daarvan is dat ik me niet gauw bind aan dingen. Ik heb een schild om me heen opgebouwd. Ik kan dingen langs me heen laten gaan.

En er is schaamtegevoel. Piet zegt daarover: “Ik schaamde me altijd voor mijn positieve ervaringen tegenover andere oorlogspleegekinderen die verschrikkelijke dingen hadden meegemaakt”.

Philip Soesan herinnert zich: “Ik was conflict mijddend, maakte niet graag ruzie en accepteerde dus allerlei dingen. Daar heb ik niet onder geleden.” Hij vervolgt:

Ondanks alles wat ik heb meegemaakt, denk ik dat ik redelijk door het leven heb kunnen gaan. Ik ben niet altijd de makkelijkste geweest. Ik heb krassen in de oorlog opgelopen, maar heb ook hele mooie dingen in het leven mogen beleven.

Philip heeft ook niet altijd behoefte om uit te leggen wat hij heeft meegemaakt en is doorgaans terughoudend in het delen van zijn ervaringen. Hij zegt daarover: “Als mensen écht iets willen weten en ik merk dat het koosjer is, wil ik daar wel over vertellen.”

Gerrit Rosenthal zegt over het na-ijlend effect van de oorlog op het leven van zijn ouders:

Mijn ouders hebben zich na de oorlog staande weten te houden door zich aan elkaar vast te houden. Ze probeerden een goed leven te hebben voor hun overleden familieleden die dat niet meer konden. Daarom cijferden ze zichzelf ook weg voor hun kinderen.

Nicole Groenteman legt uit hoe dat er in de praktijk uit zag:

Na de oorlog, toen het weer wat beter ging, kocht mijn oma (de moeder van Gerrit en Ina – auteurs) iedere dag gebak en chocolaatjes om maar te verwennen, we hebben het goed, doorgaan. Ook mijn moeders ervaringen werkte door in haar leven. Het verleden was er, het zat in haar. Niettemin probeerde ze zoveel mogelijk vooruit te kijken.

15.8 Conclusie

Drie van de zeven geïnterviewden waren zogenaamde oorlogspleegekinderen; minderjarige (Joodse) kinderen die gescheiden van hun ouders ondergedoken hadden gezeten. Over de vraag aan wiens zorg zij na de oorlog zouden moeten worden toevertrouwd -hun biologische Joodse

ouders, hun vaak christelijke duikouders of een Joods pleeggezin– ontstond na de oorlog de nodige ophef. Met name orthodoxe Joden en niet-Joden in Nederland botsten over de vraag waar wees geworden oorlogspleegkinderen terecht dienden te komen. Mary de Goede en Piet Cohen keerden naar hun ouders terug zonder dat daar getouwtrek aan voorafging. Dat verliep anders bij Philip Soesan die als peuter geen besef had van zijn Joodse achtergrond. Zijn ouders werden door de nazi's vermoord en er ontstond binnen de familie onenigheid over bij wie hij zou opgroeien. Uiteindelijk werd hij in het gezin van een Joodse tante geplaatst. Eenmaal (terug) in hun bron- of pleeggezin ervoeren de drie geïnterviewden een complex aan problemen die het directe gevolg was van het feit dat zij op jonge leeftijd van hun ouders gescheiden waren geweest. Er was een onoverbrugbare afstand tot hun (pleeg)ouders en broertjes en zusjes ontstaan. Het gezinsverband was verdwenen, hun basisveiligheid was aangetast.

De geïnterviewde, destijds stateloos geraakte Duitse Joden dachten bevrijd te zijn uit de vernietigings- en concentratiekampen maar werden na aankomst in Valkenburg vastgezet, samen met NSB'ers, SS'ers en andere "foute" Nederlanders. Het besluit van de Nederlandse regering dat zij hun afgenomen Duitse nationaliteit terug hadden gekregen, maakte dat diezelfde overheid hen zag als politiek verdachten. Tijdens hun opsluiting werden zij van elkaar gescheiden, beschimpt, werden hun schamele bezittingen van hen afgenomen en leden zij honger. Deze inhumane gang van zaken was voor hen een grote schok.

De meeste ouders van de geïnterviewden ontvingen uit hun sociale omgeving hulp van zowel Joden als niet-Joden. Ook in Valkenburg boden zowel Joodse als niet-Joodse inwoners hulp aan Joodse overlevenden. Voor zover de kennis van de geïnterviewden reikt, bood het gemeentebestuur van Valkenburg-Houthem de Joodse overlevenden in haar gemeente geen reikende hand. Ook zijn er nooit excuses aangeboden aan de Duits Joodse terugkeerders die in Valkenburg en Vilt werden vastgezet.

Ten aanzien van het terugkrijgen van eigendommen die Joodse Nederlanders aan niet-Joodse Nederlanders in bewaring hadden gegeven, ontstaat een gemengd beeld. Sommigen kregen al hun spullen terug. Dat was uitzonderlijk. De meesten kregen hun eigendommen niet, of slechts ten dele terug. In die gevallen werd hun vertrouwen geschaad dat zij in de bewaarnemer gesteld hadden.

Alle geïnterviewden en/of hun ouders ervoeren na oorlogs antisemitisme al is het enkelen gelukt dat niet dichtbij te laten komen. Ook stuitten de meesten op onbegrip over hetgeen zij in de oorlogsjaren hadden moeten doorstaan. Daarover zwegen overigens de meeste ouders, zeker ten opzichte van hun kinderen. In de veilige omgeving van de overgebleven familieleden werden soms wel oorlogservaringen uitgewisseld. Pas op latere leeftijd ontstond er ruimte om hierover te praten met eigen kinderen en in bredere kring. Hoewel in veel gevallen onbesproken, merkten de geïnterviewden dat de oorlogsjaren voortleefden bij hun ouders. En ook bij henzelf. Ondanks hun jonge leeftijd destijds, heeft de oorlog bij hen littekens achter gelaten. Oorlog duurt inderdaad een leven lang.

Dankwoord

Dit rapport is de weerslag van ruim anderhalf jaar intensief archiefonderzoek naar alle facetten van de vervolging van Joden tijdens de bezettingsjaren in Valkenburg, met een focus op de rol die het gemeentebestuur en haar ambtenaren hierbij speelden. Bij het onderzoek en de totstandkoming van dit rapport hebben velen onmisbare informatie aangedragen. We zijn dan ook iedereen veel dank verschuldigd voor het delen van hun kennis en kunde waardoor het onderzoek een duidelijke kwaliteitsimpuls kreeg.

Op de eerste plaats gaat onze dank uit naar Daan Prevoo die in zijn hoedanigheid als burgemeester van de gemeente Valkenburg a/d Geul het belang van het onderzoek inzag en bereid was het onderzoek breed in te steken. Hij gaf het onderzoeksteam alle vrijheid het onderzoek naar eigen inzicht in te richten en uit te voeren. Op de tweede plaats bedanken we de begeleidingscommissie. Ernst de Reus, voorzitter van het NIHS, verzorgde contacten met Joodse nabestaanden en gaf inhoudelijk commentaar. De beide andere leden van de begeleidingscommissie, Herman van Rens en Jac Lemmens, bedanken we eveneens voor hun waardevolle aanbevelingen tijdens het onderzoek en het inhoudelijk commentaar op een eerdere conceptversie. Ook de ondersteuning vanuit de gemeente mag niet onvermeld blijven, zoals de afdeling Cultureel Erfgoed, waar Gianna Quaedflieg en Ingrid Buchem als een onmisbare *trait-d'union* fungeerden tussen onderzoekers en opdrachtgever.

Vele uren zijn doorgebracht in archieven en zonder ondersteuning van de enthousiaste en behulpzame archiefmedewerkers was het onderzoek een stuk minder soepel verlopen. We bedanken de (oud-) medewerkers van het Historisch Centrum Limburg in Maastricht, te weten Ingmar Koch, Frans Roebroeks, Guusje van den Boorn-Baltis, Truus Wanrooij-Roks, Julia Philippens en Christa Driessen. Daarnaast Nico Randeraad van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, alsmede Mariët Bruggeman van het Brabants Historisch Informatie Centrum, voor haar medewerking en het verlenen van de toegang tot het geheime archief van het Zwart en Nationaal Front. Allen waren zeer behulpzaam bij het ontsluiten van archieven. Onze dank geldt eveneens de vele medewerkers van het Nationaal Archief in Den Haag en het NIOD in Amsterdam. Het centraal kadaster in Apeldoorn leverde op gezette tijden cruciale informatie over onroerend goed aan. Ook hebben we geprofiteerd van de aanwezige kennis bij de Heemkundevereniging van Houthem-St. Gerlach en het Historisch Archief Valkenburg / Stichting Martin Stevens Fonds.

Een belangrijk onderdeel van het onderzoek betrof de interviews met Joodse overlevenden dan wel met hun kinderen. Dat betekende voor alle betrokkenen het oprakelen van een moeilijke periode in hun leven. Toch brachten zij het op hun herinneringen en ervaringen met ons te delen. Daarvoor zijn we Selma Benedik, Geert Benedik, Piet Cohen, Philip Soesan, Mary de Goede-van Gelder, Gerrit Rosenthal, Nicole Sanders-Groenteman, Stefan Hess en Marion Ein Lewin-Hess zeer erkentelijk.

Meer mensen deelden hun ervaring, expertise en inzichten met ons. Zonder overigens uitputtend te zijn willen we enkele mensen bedanken voor hun enthousiaste en kritische

medewerking tijdens het onderzoek. In alfabetische volgorde: Petra van den Boomgaard, Fred Cammaert, Ton Robert, Robert, Joep en Theo Crolla, Jos Delahaye, Jan Diederer, Fred Grünfeld, Stefan Heijndael, Laurens Loozen, John Odekerken, Funs Patelski, Evertjan van Roekel, Jacquo Silvertant, Gabriël Smeets en Jos Smeets.

Een speciaal woord van dank voor Ivar van Loen voor het mooie ontwerp van de cover. Bij het schrijven, becommentariëren, tegenlezen, redigeren en het redactiewerk hebben we veel steun gehad aan de adviezen van Julia Philippens en Aart Aarsbergen. Uiteraard zijn alleen wij verantwoordelijk voor de inhoud en eventuele omissies in de tekst.

Een onderzoek als het onderhavige is tijdsintensief. We hebben heel wat uren doorgebracht in archieven en -zeker bij het schrijven van dit eindrapport- achter onze laptops. Ook in de avonduren en weekenden. We zijn onze partners Annelies, Kathy en Michel veel dank verschuldigd voor de ruimte en steun die zij ons daarbij boden.

René van Rijsselt . Erik van Rijsselt . Marjolein Vlieks

Amersfoort / Maastricht, augustus 2025

Het onderzoeksteam

René J.T. van Rijsselt

Beleidssocioloog werkzaam als senior onderzoeker bij de Universiteit Utrecht, Departement Bestuurs- en Organisatiewetenschap (USBO). Expertise op het gebied van internationale beleids- en bestuursvraagstukken; historisch onderzoek Tweede Wereldoorlog; ondersteunt andere Limburgse gemeenten bij vergelijkbare onderzoek.

Erik F. van Rijsselt

Gepensioneerd brigadier van politie b.d. en gespecialiseerd archiefonderzoeker met een focus op lokale ontwikkelingen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Politie-producer van de Tv-serie Flikken Maastricht; Erik is tevens biografieschrijver bij de Stichting Struikelsteentjes Maastricht.

Marjolein M.C. Vlieks

Jurist en Research fellow bij de Nuhanovic Foundation – Centre for War Reparations. Centraal in haar onderzoekswerk staat het (internationale) recht op rechtsherstel van burgerslachtoffers van oorlogsgeweld. Daarnaast is Marjolein als biografieschrijver betrokken bij de Stichting Struikelsteentjes Maastricht.

Afkortingen

ANBO	Algemeen Nederlandsch Beheer van Onroerende Goederen
BvNA	Bank voor Nederlandsche Arbeid
B en W	College van Burgemeester en Wethouders
Brüg	Bundesrückerstattungsgesetz
CABR	Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging
CBVO	Centraal Bureau voor de Verzorging der Oorlogsslachtoffers
CIB	Comité Israëlitische Belangen
CRB	Centraal Registratie Bureau voor Joden
CvK	Commissaris van de Koning
CVO	Centrale Vermogens Opsporingsdienst
DG	directeur-generaal
DP	Doorlaatpost
DRT	Deutsche Revision und Treuhand Aktiengesellschaft
DSK	Devisenschutzkommando
ERR	Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg
G1	Duitse aanduiding voor persoon met twee Joodse grootouders
G2	Duitse aanduiding voor persoon met één Joodse grootouder
HCL	Historisch Centrum Limburg - Maastricht
HES	Hausraterfassungsstelle
HSSPF	Höhere SS- und Polizeiführer
JCC	Joodse Coördinatie Commissie
JHC	Joodsche Hulpcomité voor de Mijnstreek
Joint	American Joint Distribution Committee
Jokos	Stichting Joodse Kerkgenootschappen en Sociale Organisaties in Nederland voor Schadevergoedingsaangelegenheden
KDC	Katholiek Documentatie Centrum, van de Nijmeegse Universiteitsbibliotheek
KP	Knokploeg
KZ	Konzentrationslager (concentratiekamp)
LBD	Luchtbescherming Dienst
LIRO	Lippmann, Rosenthal & Co bank
LKP	Landelijke Knok Ploeg
LO	Landelijk Organisatie voor Hulp aan Onderduikers
LVVS	Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat
M-Aktion	Möbel Aktion
MG	Militair Gezag
MOC	Medisch Opvangcentrum
NA	Nationaal Archief - Den Haag
NAGU	Niederländische Aktiengesellschaft für Abwicklung Unternehmungen
NAOG	Nederlandse Administratie Onroerende Goederen
NBI	Nederlands Beheersinstituut
NGV	Niederländische Grundstück Verwaltung
NIHS	Nederlandse Israëlitische Hoofd Synagoge Limburg
NN	Nacht und Nebel kamp
NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies
NSDAP	Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij
NSB	Nationaalsocialistische Beweging
NSKK	Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps
NSV	Nationalsocialistische Volkswohlfahrt
OC	Ontvangstcentrum
OD	Ordedienst
OP	Ontvangstpost
OPK	Voogdijcommissie voor Oorlogspeelkinderen
ORPO	Ordnungspolizei

OT	Organisation Todt
PAV	Politiearchief Valkenburg
PGG	Partner Gemengd Gehuwd
POD	Politieke Opsporingsdienst
PPW	Professor Pieter Willemsstraat
PTT	Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie
QK	quarantaine kamp
ROC	Reserve Ontvangst Centrum
RRH	Raad voor het Rechtsherstel
SEC	Schade Enquête Commissie
SD	Sicherheitsdienst
SG	Secretaris-Generaal
SHAEF	Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces
Sipo	Sicherheitspolizei
SG	secretaris-generaal
SOTO	Stichting Onderzoek Terugkeer en Opvang
SS	Schutzstaffel
UKC	Utrechts Kindercomité
VKB	Verkaufsbücher
VO	Verordening
VV	Verzamelkampen voor Vertrekkenden
VVRA	Vermögensverwaltung- und Renteanstalt
WA	Weerbaarheidsafdeling (van de NSB)
WMO	Wet op de Materiële Oorlogsschaden
WPS	Wirtschaftsprüfstelle
Wuv	Wet uitkeringen vervolgingsslachtoffers 1940-1945
ZF	Zwart Front

Gebruikte bronnen

Literatuur

- Aalders, G. (1999). *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Sdu-uitgevers.
- Aalders, G. (2001). *Berooid. De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*. Boom.
- Ankersmit, F. (2003). Een schuld zonder schuldigen? Morele en politieke oordelen in het Srebrenica-rapport', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis, Het drama Srebrenica. Geschiedtheoretische beschouwingen over het NIOD-rapport*, 116/2 (2003) 78.
- Bakker, R. (2020a). *Landoorlogreglement en Aanwijzingen. Waar ambtenaren zich aan moesten houden tijdens de Duitse bezetting*. Verbum.
- Bakker, R. (2020b). *Boekhouders van de Holocaust. Nederlandse ambtenaren en de collaboratie*. Verbunt.
- Balkenende, J.P. (2005). Toespraak tijdens de internationale conferentie: *De Joodse gemeenschap in een veranderende samenleving*, ter gelegenheid van de 30-jarige jubileumviering van het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI), Amsterdam.
- Bauman, Z. (1998). *De modern tijd en de holocaust*. Boom.
- Beem, H. (1950). *De verdwenen mediene*. Joachimsthal's boekhandel, uitgevers- en drukkerijbedrijf.
- Boot, J.J.G. (1967). *Burgemeester in Bezettingstijd*. Semper Agendo.
- Bossenbroek, M. (2001). *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*. Bert Bakker.
- Boterman, F. (2015). *Duitse daders; De Jodenvervolgung en de nazificatie van Nederland (1940-1945)*. Arbeiderspers.
- Braber, B. (1990). *Zelfs als wij zullen verliezen. Joden in verzet en illegaliteit 1940-1945*. Balans.
- Brauwier, J. & Driever, J. (1985). *Teleurgesteld in de verwachtingen, moeizaam terug in het oude spoor. Een beeld van de tijd waarin Le-ezrath Ha-am verscheen*. Heruitgave Le-ezrath Ha-am, het volk ter hulpe. Het eerste Joodse blad in 1945. Van Gorcum.
- Bronzwaer, P. (2009). *Maastricht en Luik bezet. Een comparatief onderzoek naar vijf aspecten van de Duitse bezetting van Maastricht en Luik tijdens de Tweede Wereldoorlog*. pp. 78 ev. Dissertatie, Leiden.
- Browning, C.R. (2004). *The Origins of the Final Solution. The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939-March 1942*. Arrow Books.
- Cammaert, F. (1994). *Het verborgen front*, twee delen. Eisma.
- Cesarani, D. (2004). *Eichmann. De definitieve biografie*. Anthos/Manteau.
- Cesarani, D. (2018). *Endlösung. Het lot van de Joden 1933-1949*. Atlas Contact.
- Citroen, M. (1999). *U wordt door niemand verwacht. Nederlandse Joden na kampen en onderduik*. Het Spectrum.
- Citroen, M. (2024). *Een Adres. De geschiedenis van de joodse onderduik*. Alfabet.
- Croes, M. & Tammes, P. (2004). *Gif laten wij niet voortbestaan. Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten 1940-1945*. Aksant.
- Crutzen, Fr.G.H.M. (2001). *Oorlog en bevrijding in Ransdaal*. Drukkerij Groenevelt-Landgraaf.
- Da Silva, T. & Stam, D. (1989). *Sporen van de oorlog. Ooggetuigen over plaatsen in Nederland, 1940 – 1945*. Anne Frank Stichting.
- De Jong, F. (2005). Joodse Sileziërs in de Heerlense bioscopen. In: *Land van Herle*, jrg. 55-3 (2005), pp. 91-104.
- De Jong, L. (1969-1994). *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945, diverse delen. Digitale versie*.
- De Jong, L. (1978). *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945, deel 8 Gevangenen en Gedeporteerden - eerste helft*. Martinus Nijhoff.
- De Kort, M. (1941). *Verhandeling over de verordening betreffende het Joodsche grondbezit*, Amsterdam.
- De Swaan, A. (2014). *Compartimenten van vernietiging. Over genocidale regimes en hun daders*. Bert Bakker.
- Demant, F. (2015). *Verre bureu: Samenleven in de schaduw van de Holocaust*, (Dissertatie, Amsterdam).
- De Waard, P. (2014). *Schoonheid achter de schermen. Een oorlogsgeschiedenis*. Querido.
- Diederer, J. (2014). *42 Joodse Valkenburgers opgepakt en vermoord*, Ivo Benders (druk).
- Essers, P. (2012). *Belast verleden. Het Nederlandse belastingrecht onder nationaalsocialistisch regime*. Kluwer.
- Flap, H. En W. Arts (red). (1997). *De organisatie van de bezetting*. Amsterdam University Press.
- Flim, B.-J. (1997). *Omdat hun hart sprak: geschiedenis van de georganiseerde hulp aan joodse kinderen in Nederland, 1942-1945*. Uitgeverij Kok.
- Flim, B.-J. (2012). *Onder de klok. Georganiseerde hulp aan joodse kinderen*. Amphora Books.
- Flim, B.-J. (2020). *Het grote kinderspel. Hoe verzetsgroep NV honderden joodse kinderen liet onderduiken*. Amphora Books.
- Fris, A. (1992). *Oorlog duurt een leven lang. Een onderzoek naar instituties en wet- en regelgeving inzake de oorlogsgetroffenen, 1945-1990*. Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

- Gans, E. (1999). *De kleine verschillen die het leven uitmaken. Een historische studie naar Joodse sociaal-democraten en socialistisch-zionisten in Nederland*. Vassallucci. Dissertatie, Amsterdam
- Griffioen, J.W. & Zeller, R. (2008). *Vergelijking van Jodenvervolgving in Frankrijk, België en Nederland, 1940-1945: overeenkomsten, verschillen en oorzaken*. Boom.
- Heynens, L. (2015). *De oorlogsgouverneur van Limburg. Maximiliaan graaf de Marchant et d'Ansembourg*. Aspect.
- Herzberg, A.J. (1956). *Kroniek der Jodenvervolgving*. Querido.
- Hitchcock, W.I. (2009). *De bittere weg naar de vrijheid. Een nieuwe geschiedenis van de bevrijding van Europa*. Uitgeverij Bert Bakker.
- Hondius, D. (1998). *Terugkeer – Antisemitisme in Nederland rond de bevrijding* (Den Haag 1998).
- Houwink ten Cate, J. (1999). Mangelnde Solidarität gegenüber Juden in den besetzten niederländischen Gebiete. In: Benz, W. & J. Wetzel (Hrsg), *Solidarität und Hilfe für Juden während der N.A.-Zeit*. Regionalstudien 3 (Berlin), pp. 87-133.
- Huurman, C. (2001). *Het spoorwegbedrijf in oorlogstijd, 1939-'45*. Uquilair.
- Kershaw, I. (2011). *Tot de laatste man. Duitsland 1944-1945*. Spectrum.
- Kershaw, I. (2015). *The Nazi Dictatorship. Problems and Perspectives of Interpretations*. Bloomsbury.
- Kieft, E. (2016). Bij Joden keek men liever weg, NRC, 01-04-2016.
- Kooistra, J. (red). (2013). *Katholiek verzet. Gewapend verzet en bloedige wraak. Represailles in Limburg 1940-1945*. Uitgeverij Louise.
- Kuijk, J. (1999). Nederland moet Nederland blijven. *Trouw*, 27-11-1999.
- Lammers, C. (2005). *Vreemde overheersing. Bezetten en bezetting in sociologisch perspectief*. Prometheus.
- Lemmens, J.M. (1990). *Joods leven in Maastricht*. Stichting Historische Reeks Maastricht.
- Libourel, Ph. B. (1946), Het waardevraagstuk, in: Adriani, P.J.A. (red.), *Fiscale ervaringen tijdens de bezettingstijd 1940-1945*. Amsterdam.
- Lipschits, I. (2001). *De kleine Sjoa. Joden in naoorlogs Nederland*. Mets & Schilt.
- Lossez, C. (1994). De Bredase Joden en de holocaust. In: C.J.M. Brok, M. Duijghuisen & J.M.F. IJsseling, (red.), *Oranjeboom 47: Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda*. Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda "De Oranjeboom".
- Luijters, G., Schütz, R. & Jongman, M. (2017). *De deportaties uit Nederland 1940-1945; Portretten uit de archieven*. Nieuw Amsterdam.
- Meershoek, G. (2007). *De gemeentepolitie in een veranderende samenleving*. Boom.
- Meijer, K. (2008). E100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed. Wolf Legal Publishers.
- Michman, J., Beem, H. & Michman D. (1985). *Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*. Kluwer Algemene Boeken.
- Mooij, A. (2023). *Alles gaat op vroeger terug - Ischa Meijer (1942 – 1995)*. Prometheus.
- Moore, B. (1998). *Slachtoffers en overlevenden. De nazi-vervolgving van Joden in Nederland*. Amsterdam.
- Mulisch, H. (2010). *Mijn getijdenboek. 1927-1951*. Bezige Bij.
- N.N. (1985). *Le-ezrath Ha-am, Het volk ter hulpe. Het eerste Joodse blad in 1945*. Eindhoven-Maastricht.
- Piersma, H. & J. Kemperman (2015). *Openstaande Rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950*. Boom.
- Prenger, K. (2024). *NSB (Nationaal-Socialistische Beweging) – geschiedenis; opkomst en ondergang van de Nederlandse politieke partij, 1931 tot 1945*. Geraadpleegd op 31 augustus 2024: <https://historiek.net/nsb-nationaal-socialistische-beweging-tweede-wereldoorlog/129548/>.
- Presser, J. (1965). *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*. Staatsuitgeverij. Twee delen.
- Rigg, B.M. (2002). *Hitler's Jewish Soldiers. The untold story of nazi racial laws and men of Jewish descent in the German military*. University Press of Kansas.
- Roebroeks, F. & Andreas, C. (1998). De Salmangs. Dagboeknotities en herinneringen van een joods gezin te Maastricht 1943-1944. Stichting de Historische Reeks Maastricht.
- Romijn, P. (2002). Snel, streng en rechtsvaardig. De afrekening met de 'foute' Nederlanders. Olympus.
- Romijn, P. (2006). *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting*. Balans.
- Romijn, P. (2017). *Dilemma's voor gezagsdragers in zware tijden*. Haarlem 2017: 6 ev. Geraadpleegd 8 december 2022: https://beroepseer.nl/images/stories/documenten/dilemma_svan_gezagsdragers_in_zware_tijden_peter_romijn.pdf.
- Roozeboom, T. (2017). *De Nazi moordfabrieken; Chelmno, Belzec, Treblinka en Sobibor*. De Lantaarn en Aspect.
- Schols, J. (2020). *Het paradijs op aarde; de markante geschiedenis van het Ignatiuscollege/Huize Boslust*. 5nul8 Grafische Producties.
- Schoonoord, D.C.L. (2011) *Het circus Kruls - Militair Gezag in Nederland, 1944-1946*, NIOD-Amsterdam.
- Schoot Uiterkamp, A. (2022). *Kolen en kampen: tewerkstelling van politieke delinquenten in Nederlandse steenkolenmijnen, 1945-1958*. Maastricht University. Dissertatie. Maastricht.

- Schurgers, H.J.H., J.M.G. Notten en L.G.W.N. Pluymaekers, (1979). *Geschiedenis van Valkenburg-Houthem*. Uitgeverij Het land van Valkenburg.
- Schütz, R. (2016). *Kille Mist. Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog*. Boom.
- Schütz, R. (2019). Joodse Raad Cartotheek en Arolsen Archives 03V; Syllabus workshop Joodse Raadcartotheek; over kleur, diepte, samenhang en betekenis.
https://www.academia.edu/42656283/Joodse_Raad_Cartotheek_en_Arolsen_Archives_03_V
- Scolae Judeorum (1967). *De Joden in Limburg en hun synagogen*. Koninklijke Ned. Oudheidkundige Bond.
- Silvertant, J. (2013). *Samen door het vuur. Valkenburg tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Silvertant Erfgoedprojecten.
- Silvertant, J. (2016). *Met Mussert Hou zee*. Silvertant Erfgoedprojecten.
- Slot, E. (2008). Malafide makelaars tijdens de Tweede Wereldoorlog. *Historisch Nieuwsblad*. 18 november 2008.
- Snyder, T. (2015). *Zwarte aarde. Geschiedenis van de holocaust*. Ambo-Anthos.
- Spörl, G. & Wiegrefe, K. (2000). Dem Führer entgegen arbeiten, interview met de Britse historicus Kershaw over het samenspel tussen Hitler en de Duitsers alsook de samenhang tussen oorlog en Holocaust, *Der Spiegel*, 34/2000-20.08.2000.
- Staal, P. (2016). *Mijn erfenis*. Uitgeverij Eburon.
- Swaen, J. (2013). Recensie van Romijn's boek Burgemeester in oorlogstijd. In: *Blik op de Wereld*, 24-5-2013.
- Te Slaa, R. (2017). *Daar dit een immorele aanslag is. De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van Joods onroerend goed 1940-1955*. De Nieuwe Haagsche.
- Ten Have, P.W. (1999). *De Nederlandse Unie. Aanpassing, vernieuwing en confrontatie in bezettingstijd 1940-1941*. Prometheus.
- Valkenburg 75 jaar bevrijd (2019), *De inval, de bezetting en de bevrijding*. Uitgave Platform Wereldburgerschap.
- Van Agt, J.J.F.W. (1967). De synagoge van Maastricht en de synagogen elders in Limburg. In: *Bulletin van de Koninklijke Ned. Oudheidkundige bond*, jrg 66, afl. 4 en 5. Pg. 77-96.
- Van der Boom, B. (2022). *De Politiek van het kleinste kwaad*. (pp. 98-100). Boom.
- Van der Poel, S. (red.) (2022), *Lege plekken. Groningen en zijn Joodse stadgers in en na de oorlog*. Van Gorcum.
- Van Lieshout, J. (1980). *Het Hannibalspiel: het sinister spel tijdens de Tweede Wereldoorlog van de contraspionagedienst der Kriegsmarine, dat leidde tot de ondergang van een Nederlands-Belgische verzetsdrieëenheid*. Van Holkema & Warendorf.
- Van Meurs, W., Slaman, P. & Oprel, M. (2022). *Joodse burgers in Apeldoorn: onteigening en rechtsherstel*. Radboud Universiteit Nijmegen
- Van Rens, H. (2013). *Vervolgd in Limburg, Joden en Sinti in Nederlands-Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Hilversum Verloren.
- Van Rens, H. & A. Wilms. (2020). *Tussenstation Cosel. Joodse mannen uit West-Europa naar dwangarbeiderskampen in Silezië, 1942-1945*. Maaslandse Monografieën, nr. 85. Zuidelijk Historisch Contact.
- Van Rijsselt, R.J.T., van Rijsselt, E.F. & Vlieks, M.C. (2023). *Onvoltooid Verleden. Ontrechting en rechtsherstel van Joodse inwoners in de gemeenten Maastricht, Amby en Heer*. Uitgave in eigen beheer.
- Van Sonsbeeck, J. (2013). *Tijd te kort. J.J. van Sonsbeeck 1906-1946*. Drukkerij Wilco Amersfoort.
- Vellenga, S.Y.A. (1975). *Katholiek Zuid Limburg en het fascisme*. Van Gorcum.
- Veraart, W.J. (2005). *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw (dissertatie)*, Kluwer.
- Verhey, E. (1991). *Om het joodse kind*. Nijgh & Van Ditmar.
- Vos, M.-J., & Ter Braake, S. (2013). Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed. Boom.
- Vossen, H. (2002a). Integratie en uitsluiting. Terugkeer en opvang van joden in Zuid-Limburg. In: Connie Kristel (red.), *Polderschouw. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen*. Amsterdam.
- Vossen, H. (2002b). *Opvang van Joodse repatrianten na de bevrijding in Zuid-Limburg. Over gemêleerde ervaringen, paradoxen en uitersten*, Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.
- Wasserstein, B. (2012), *Aan de vooravond. Europese Joden voor de Tweede Wereldoorlog*, Nieuw Adam.

Archieven

Historisch Centrum Limburg (HCL)

- 04.05 Kabinet van de Commissaris van de Koningin in Limburg
- 04.09 Provinciale Griffie van Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994)
- 04.11 Commissaris der Koningin in Limburg, 1944-1990
- 07.E09 Militair Gezag
- 12.130 Gemeente Meerssen, Burgerlijke Stand Meerssen
- 20.007B Gemeentepolitie Maastricht
- 20.007T Gemeentebestuur van Maastricht: afkomstig van afdeling Burgerlijke Stand, 1880-1986

20.008a Gemeente Archief Maastricht, Gemeentepolitie Maastricht
 20.108A Gemeente Archief Maastricht, Gemeentepolitie
 20.108B Gemeente Archief Maastricht, Gemeentepolitie
 21.284A Nederlandse Israëlitische Hoofdsynagoge
 40.007A Gemeente Valkenburg-Houthem, 1940-1981
 40.009 Gemeente Berg en Terblijt

Nationaal Archief Den Haag

2.09.09 CABR
 2.09.16 NBI
 2.09.48 RRH
 2.13.25 Inventaris van het archief van het Militair Gezag, (1939) 1943-1946 (1956)
 2.19.323 Inventaris van het archief van het Nederlandse Rode Kruis - Arbeidsinzet

NIOD

020 Verwaltung und Justiz
 123 NSB
 186C J.J. Vorrink
 249 Doc. II,
 086 (Verslagen Beauftragte)
 244 (dagboeken)
 123 (archief De Marchant)
 249-18 (ANBO-Algemeen Nederlandsch Beheer Onroerende Goederen)
 249-556 (NGV-Niederländische Grundstück Verwaltung)
 1498 (late aanmeldingen)

Katholiek Documentatie Centrum (KDC)

605 Archief J.M.L.T. Cals, 1932-1971

Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC)

234 Zwart en Nationaal Front, 1934 - 1941 N.B. Stukken van 1896 – 1965

Persoonlijke archieven

Personal Memoir of Charles Hess

Websites

<https://www.aachen-webdesign.de>
<https://ahf.nuclearmuseum.org>
<https://www.archieven.nl>
<https://www.autoriteitpersoonsgegevens.nl>
<https://beroepseer.nl>
<https://www.cbs.nl>
<https://collecties.kampwesterbork.nl>
<https://collections.arolsen-archives.org>
<https://www.collections.ushmm.org>
<https://collections.yadvashem.org>
<https://www.dbnl.org>
<https://www.defiantrequiem.org>
<https://www.delpher.nl>
<https://digitup.nl>
<https://eindhoven4044.nl>
<https://encyclopedia.ushmm.org>
<https://erfgoedstem.nl>
<https://www.familysearch.org>
<https://geheugen.delpher.nl>
<https://genwiki.nl>
<https://geschiedenisvanzuidholland.nl>

<https://historianet.nl>
<https://historiek.net>
<https://www.historischnieuwsblad.nl>
<https://www.houthem.info>
<https://jck.nl/joodse-gemeenten/valkenburg>
<https://joodsecanon.nl>
<https://www.joodserfgoeddenhaag.nl>
<https://www.joodsmonument.nl>
<https://kdc-opac.hosting.ru.nl>
www.landvanherle.nl
<https://www.maror.nl>
<https://www.nationaalarchief.nl>
<https://www.niod.nl>
<https://nl.wikipedia.org>
<https://nos.nl>
<https://www.oorlogsbronnen.nl>
<https://www.oorlogsgetroffenen.nl>
<https://oorlogsleven.jimdofree.com>
<https://www.pointer.kro-ncrv.nl>
<https://reportersonline.nl>
<https://rpository.overheid.nl>
<https://esolver.kb.nl>
<https://righteous.yadvashem.org>
<https://www.sankttolbert.nl>
<https://www.sobibor.org>
<https://www.spiegel.de>
<https://stadsarchief.rotterdam.nl>
<https://stichting18september.nl>
<https://stolpersteine-dordrecht.nl>
<https://verbum.nl>
<https://www.verkiezingsuitslagen.nl>
<https://vrijheid.scouting.nl>
<https://www.wo2slachtoffers.nl>
<https://wo2verzameling.nl>
<https://www.youtube.com>

Samenvattingen interviews Joodse nabestaanden

Selma en Geert Benedik

Samenvatting van het interview gehouden op 28 februari 2024

Selma en Geert Benedik spreken over de ooms en tante van hun vader Alfred Benedik, te weten Bernard, Joseph en Elize Benedik. Zij woonden aan de Wilhelminalaan 23 en 25 in Valkenburg. Begin april 1942 kwamen beide panden onder Duits beheer. Drie maanden later kocht een Duitse buurman de panden. De gezinnen Benedik werden gedeporteerd en keerden niet terug. Na de bevrijding werden de meubels uit hun huizen geroofd door een lid van de plaatselijke Ordedienst. Toen Alfred Benedik de dief daarop aansprak, stelde die voor om de meubels te verkopen en de opbrengst te delen. Alfred weigerde.

De broers Bernard en Joseph Benedik woonden met hun gezinnen naast elkaar, aan de Wilhelminalaan 23 en 25 in Valkenburg-Houthem. Hun echtgenotes waren de tweelingzussen Mathilde en Bertha Heijser. Elize woonde in bij haar broer Joseph. Bernhard overleed op 2 maart 1940 kort voor het begin van de Duitse bezetting. Alle gezinsleden van Bernard en Joseph werden in de oorlog door de nazi's vermoord. Tijdens de bezetting werden beide panden onder beheer gesteld en verkocht aan de Duitse koopman J. Haus. Na de oorlog kwamen de panden onder beheer

Alfred Benedik (links) sprak Engels en was tolk bij de aanleg van vliegveld Beek begin februari 1945.

van het NBI dat Alfred Benedik aanstelde als bewindvoerder over de nalatenschappen van zijn ooms Bernard en Joseph en tante Elize. In die rol heeft Alfred tevergeefs gepoogd om de vermogens van zijn beide ooms te traceren alsook een door zijn tante Elize in bewaring gegeven bedrag van fl. 4.000 (2023: € 25.500). Ook probeerde Alfred tevergeefs de meubels terug te krijgen die na de bevrijding door een plaatselijke lid van de Ordedienst uit de panden van zijn ooms waren gestolen. Toen Alfred in augustus 1946 ging trouwen, kregen hij en zijn echtgenote enkele meubelstukken en serviesdelen die zijn Valkenburgse ooms en tante hadden toebehoord. Selma sluit niet uit dat de spullen afkomstig waren uit de weggehaalde inboedels. Het rechtsherstel van de panden kwam in 1950 tot stand. Selma en Geert hebben geen antwoord op de vraag of hun vader Alfred zijn ervaringen, opgedaan tijdens zijn bewindvoerderschap en tijdens het rechtsherstel van de panden in Valkenburg, als moreel juist en rechtvaardig heeft ervaren. Volgens Selma en Geert heeft de gemeente Valkenburg hun vader nooit hulp aangeboden bij het terugkrijgen van de vermogens, de goederen en de panden. Hij sprak daar niet over. Alfred wilde überhaupt niet meer met de oorlog worden geconfronteerd. Die geschiedenis was te pijnlijk en bovendien wilde hij zijn kinderen daarmee niet belasten. Wanneer Alfred na de oorlog met zijn gezin tijdens een zondags autoritje naar Valkenburg reed, stopte hij nooit bij het namenmonumentje op de Algemene Begraafplaats met de namen van Joodse Valkenburgers die niet meer terugkeerden uit de concentratiekampen. Daarop staan acht van Alfreds familieleden vermeld.

Piet (Izak) Cohen

Samenvatting van het interview gehouden op 14 november 2023

Piet (Izak) woonde met zijn ouders Sam en Josien, twee broertjes en drie zusjes in Arnhem toen de Duitse bezetter hen dwong naar Amsterdam te verhuizen. Daar wachtten zij hun deportatie niet af maar doken gescheiden van elkaar onder. Izak, die door zijn opa Piet werd genoemd, werd door het verzet via Valkenburg naar Sibbe gebracht. Hij kreeg de naam Piet Cornelissen en werd uiteindelijk op verschillende onderduikadressen opgevangen. Aan zijn laatste duikgezin koestert Piet goede herinneringen. Alle gezinsleden Cohen overleefden de oorlog maar hun uiteenlopende onderduikervaringen bleken de samenhang in het gezin te hebben uitgehold.

Piet was 7 jaar toen hij met hulp van het verzet in Sibbe terecht kwam. Daar ontmoette hij kortstondig zijn broers. Na één nacht werd Piet bij een ander gezin ondergebracht. Al na een aantal weken moest hij daar weer weg en belandde hij bij de familie Nijsten in IJzeren. Het gezin bestond uit vader, moeder en vier kinderen. Piet werd in hun midden opgenomen en kende geen heimwee. Met zijn blonde haar en blauwe ogen kon Piet zich relatief veilig buitenshuis begeven. Hij leerde maaien, koren zeven en konijnen villen. Hij mocht werken met houten apparaten, hetgeen waarschijnlijk de basis gelegd heeft voor zijn beroepskeuze. Wanneer de Duitsers koffie kwamen drinken bij de Nijstens hoefde hij zich niet te verbergen. Piet heeft dan ook prettige herinneringen aan zijn duikperiode bij deze familie. Na de oorlog riep dat soms schaamte bij hem

Piet Cohen op schoot bij zijn broer

op tegenover oorlogskinderen die nare dingen hadden meegemaakt. Pas in zijn latere leven realiseerde Piet zich dat de angst voor ontdekking toch altijd latent aanwezig was geweest. De ouders van Piet doken onder in Neerbeek. Na de bevrijding vond vader Sam Piet al binnen twee dagen terug. Piet was twee jaar van zijn ouders gescheiden geweest maar de hereniging deed hen niet zoveel. Door de vele veranderingen in zijn jonge leven miste hij een basis. Hij was in staat zich snel aan nieuwe situaties aan te passen maar had ook een schild opgebouwd waardoor hij zich niet makkelijk bindt. Toen het gezin weer voltallig was, bleken de uiteenlopende oorlogservaringen en de leeftijdsverschillen tussen de kinderen het gezinsverband te hebben ondermijnd. Het gezin Cohen woonde aanvankelijk nog een poosje in Neerbeek, waar Piet ook naar school ging. Hij was het enige Joodse jongetje in de klas. Tijdens de catechismusles mocht hij in de kamer van de directeur zitten lezen. Hij voelde zich niet apart gezet. Zijn ouders waren ruimdenkend en voedden hun kinderen op met waardering voor anderen. De Neerbeekers namen het Joodse gezin op in hun midden. Piet denkt dat zijn ouders na de bevrijding niet aanliepen tegen onbegrip of ongeloof. Hij weet niet of zijn ouders met uitingen van antisemitisme te maken hebben gekregen. Later, op de middelbare school in Maastricht werd Piet wel eens uitgescholden vanwege zijn Joods-zijn. Maar zijn vader had hem geleerd dit te pareren met de woorden “Daar ben ik trots op”. Alles overziend zegt Piet: “Ik ben van mening dat we van het goede kunnen leren, niet van het kwade. Hetgeen de onderduikgevers hebben gedaan was goed was voor mij. Daar kun je wat van leren en dat wil ik dan ook graag delen”.

Mary de Goede – van Gelder

Samenvatting van het interview gehouden op 7 november 2023

Mary van Gelder was nog maar een peutertje toen het verzet haar onderbracht bij de familie Mulleneers in Houthem-Sint Gerlach. Ze kreeg de schuilnaam Ria Gerritsen en was zogenaamd wees geworden door het bombardement op Rotterdam. Mary's zusjes en moeder doken gescheiden van elkaar onder. Later voegde haar moeder zich bij haar echtgenoot die vanwege zijn niet-Joodse uiterlijk als boerenknecht bovengronds kon blijven. De familie Mulleneers ving Mary liefdevol op en Mary zag haar onderduikouders als haar "echte" ouders. Na de bevrijding wilde ze niet terug naar haar biologische ouders, die ze niet meer (her)kende. De relaties tussen de gezinsleden Van Gelder bleken onherstelbaar beschadigd te zijn door hun uiteenlopende onderduikervaringen.

Op aanraden van verzetsman Paul Terwind dook het Amsterdamse gezin Van Gelder in april 1943 onder. Ze kwamen allen op verschillende plekken terecht. Mary was toen 3,5 jaar oud en herinnert zich niet hoe het afscheid van haar ouders verliep. Ze kwam terecht in het gezin van Guillaume en Maria Mulleneers-Hermans in Houthem-Sint Gerlach. Het echtpaar had twee dochters en een zoon. Het was een warm en liefdevol gezin dat veel plezier maakte. Tijdens haar onderduik hoefde Mary niet binnen te blijven. Wanneer mevrouw Mulleneers met Mary op stap ging hield zij altijd Mary's handje vast, een gevoel dat Mary tot op de dag van vandaag kan oproepen. Ondanks haar jonge leeftijd was de Jodenvervolgning niet aan Mary's aandacht ontsnapt. Ze was angstig en toen ze op een dag de oma van haar duikgezin bezochten zei ze: "mijn oma hebben ze weggehaald, de stakker". Twee keer heeft Mary zich tijdens haar onderduik moeten verstoppen omdat de Duitsers onderduikers zochten. In de buurt wist men dat Mary Joods was, maar ze is nooit verraden. Ook niet door de nonnen op de kleuterschool die

Mary en Maria Mulleneers

haar liefdevol opnamen. Wanneer de kleuters gingen wandelen, bleef Mary voor haar eigen veiligheid op school. Dat vond ze geen probleem. "Ik moest dan muizentrappetjes maken van papier, ik heb kilometers van die dingen gemaakt", grapt ze. Mary voelde dat veel mensen in Houthem-Sint Gerlach zorgden dat haar niets overkwam. Na de bevrijding moest ze terug naar haar ouders en zusjes die hun onderduik overleefden. De gezinsleden waren van elkaar vervreemd geraakt. Mary had heimwee naar haar duikgezin keerde er zo vaak mogelijk terug. De oorlogservaringen zorgden voor spanningen haar ouders' huwelijk en onrust in het gezin. Ze kon er niet meer aarden. Ook haar schoolprestaties leden onder de situatie. Toen Mary 13 jaar oud was en de thuissituatie onhoudbaar werd, werd ze enkele maanden bij een onbekende tante ondergebracht. Ook bij dit besluit werd ze niet betrokken en moest ze zich weer aanpassen. Het resulteerde in aanpassingsgedrag waarbij Mary's eigen behoeften op de achtergrond raakten. Steun vond Mary bij haar oudste pleegzusje en bij Paul Terwindt met wie ze contact had gehouden. Het is Mary gelukt om van haar eigen gezin net zo'n warm en geborgen nest te maken als haar duikgezin. Ze is trots op haar gezin. Mary deelt haar oorlogservaringen regelmatig op scholen en in de kerk. Ze beseft dat de oorlog als een rode draad door haar leven loopt. Oorlogservaringen verwerken duurt een leven lang. "Dat is niet heel zielig, maar het is wel zo" sluit Mary af.

Philip Soesan

Samenvatting van het interview gehouden op 29 december 2023

Salomon Philip is de zoon van Philip (Flip) Soesan en Flora (Floor) van Buuren. Toen Flip en Floor in juli 1942 vanuit hun woonplaats Amsterdam naar Westerbork werden gedeporteerd, hadden zij Philip al in veiligheid gebracht. Via via kwam hij terecht in het Limburgse Roosteren. Nadat Philip ernstig ziek was geworden kwam hij onder de hoede van Jetta van Bergen. Zij verzorgde hem gedurende de hele bezettingstijd en bracht hem onder bij haar ouders in Valkenburg. Flip en Floor werden in Auschwitz vermoord. Na de bevrijding moest Philip daarom bij een tante gaan wonen. Philip dacht dat zijn onderduikouders zijn ouders waren. De plotselinge scheiding van hen voelde voor hem dan ook als een ontvoering.

Voorafgaand aan hun deportatie naar Westerbork hadden Flip en Floor hun zoontje in veiligheid gebracht bij Floors ouders. Toen ook zij naar Westerbork moesten, belandde hij op diverse adressen bij familie. Tijdens zijn onderduik in Roosteren kreeg hij hersenvliesontsteking en kinderverlamming. Zijn overlevingskansen waren nihil. Een aangetrouwde katholieke tante nam hem mee naar Amsterdam waar medicijnen te krijgen waren. Daar ontfermde Jetta van Bergen zich over Philip als ware hij haar eigen kind. Hij noemde haar dan ook “moesje”. Jetta nam Philip

De familie Soesan

mee naar haar ouders die woonden aan de Kloosterweg 66^E in Valkenburg. Vlakbij lag het Jezuïetenklooster waarin destijds een Duits garnizoen was ondergebracht en later de SS-Reichschule. Hij kreeg de duiknaam Robbie. Philip had een fijne tijd bij zijn duikouders en was zich niet bewust van de oorlog noch van zijn Joods-zijn. Hij was in de veronderstelling dat het echtpaar Van Bergen zijn ouders waren. Zij namen Philip mee op stap. Ondanks dat sommigen Valkenburgers wisten dat hij een Joods jongetje was, is hij nooit verraden. Philips ouders werden in Auschwitz vermoord. Over de vraag wie de voogdij over Philip moest krijgen, ontstond meningsverschil. Zijn Joodse tante Sophie wilde dat hij een Joodse opvoeding zou krijgen en zijn katholieke tante Louise had graag gezien dat hij bij haar zou opgroeien. De Commissie Oorlogspleegkinderen besloot dat hij zou opgroeien in het pleeggezin van zijn tante Sophie in Zaandam. Toen Philip vier jaar oud was bracht het Rode Kruis hem daar heen. Voor Philip was de plotselinge scheiding van Jetta en zijn duikouders een schok. Hij miste Jetta en vroeg naar haar. Aanvankelijk haalde Jetta Philip nog af en toe op maar het pleeggezin hield het contact af waardoor de omgang uitdoofde. Philip heeft geen prettige herinneringen aan zijn verblijf in zijn pleeggezin. Over de oorlog werd niet gesproken, behalve op verjaardagen als het handjevol familie dat nog over was, op bezoek kwam. Op zijn elfde kwam hij achter het lot van zijn ouders. Philip is kritisch over de naoorlogse opvang en behandeling van Joden. Over zijn oorlogservaringen praat hij alleen als hij voelt dat daar oprechte interesse voor is. Hij geeft gastlessen op scholen waarbij hij ook de overeenkomsten benoemt tussen de Joodse en andere religies. “Dat biedt opening om vooroordelen en onjuistheden over Joden te bespreken” aldus Philip. Vijf jaar geleden keerde hij voor het eerst terug naar het onderduikhuis in Valkenburg waar hij ook zijn slaapkamertje bezocht. “Toen kwamen er toch wat emoties los”.

Gerrit Rosenthal en Nicole Sanders-Groenteman

Samenvatting van het interview gehouden op 25 februari 2024

Gerrit is de zoon van Ernst Rosenthal en Marianne Peeper. Het echtpaar had ook een dochter Regina, de moeder van Nicole. Ernst was uit Duitsland gevlucht voor het aanstormende nazisme. Door haar huwelijk met Ernst kreeg de Nederlandse Marianne de Duitse nationaliteit, en bijgevolg ook hun kinderen. Het gezin raakte stateloos. Tijdens de bezetting werd het gezin Rosenthal gedwongen vanuit hun woonplaats Baarn naar Amsterdam te verhuizen. Uiteindelijk werd het gezin naar Bergen-Belsen gedeporteerd. De trein die hen na de bevrijding terugbracht Nederland stopte in Valkenburg. Vanwege hun stateloosheid werden ze vastgezet in interneringskamp Voor Galg en Rad Vilt waar zij verbleven tussen de SS'ers en NSB'ers.

In 1944 kwam het gezin Rosenthal in Bergen-Belsen terecht. Begin april 1945 werden de gevangenen in diverse treintransporten oostwaarts gedeporteerd. De trein waarin het gezin Rosenthal zat, werd onderweg bevrijd door de Amerikanen die hen terugstuurden naar Nederland. Gerrit en zijn zus Regina (Ina) waren respectievelijk zes en acht jaar oud toen zij met hun ouders per trein in Valkenburg arriveerden. Inmiddels had de Nederlandse regering de nazi-wetgeving die het gezin stateloos had gemaakt inmiddels onwettig

De familie Rosenthal

verklaard. Voor de Nederlandse autoriteiten waren zij dus Duitsers en daarmee mogelijke vijanden. Bij aankomst in Valkenburg werden zij dan ook direct gearresteerd. Het gezin Rosenthal kwam terecht in interneringskamp Voor Galg en Rad in het plaatsje Vilt dat bovenop de Cauberg ligt. Ze werden er vastgehouden samen met SS'ers, NSB'ers en andere foute Nederlanders en werden slecht behandeld. Zo moest ze tussen NSB'ers en SS'ers slapen en werd er tegen hen geschreeuwd. Hun terugkeer in Nederland was dan ook een grote desillusie. Na zo'n twee weken werd het gezin doorgestuurd naar het klooster Mamelis in Vaals. Eenmaal terug in hun thuisstad Amsterdam kon het gezin niet zomaar terug naar hun huis. Hun inboedel was door de bezetter geroofd en stadsgenoten hadden in de koude hongerwinter van 1944-1945 de brandbare materialen uit de woning gesloopt. Een familielid en buurtgenoten hielpen de eerste stappen te zetten bij de wederopbouw van hun leven. De spulletjes die zij in bewaring hadden gegeven aan hun burens in Baarn, kregen zij probleemloos terug. Dat versterkte de band dusdanig dat het contact met de nazaten daarvan tot op de dag van vandaag voortduurt. Het antisemitisme in de Nederlandse samenleving bleef ook na de bevrijding bestaan. Dat ondervond Gerrit meerdere malen. Maar de overgebleven Joodse gemeenschap in Amsterdam was trots op het Joods-zijn en toonde een sterke overlevingsdrag. Gerrit denkt dat zijn ouders ten opzichte van hun vermoorde familieleden de dure plicht voelden om een goed leven te leiden. Hij zag hoe zijn ouders zich na de oorlog staande hielden door zich aan elkaar vast te houden. Over de oorlog spraken zijn ouders soms met vrienden en de paar overgebleven familieleden. Hun kinderen wilden zij daarmee niet belasten. Ook Regina sprak nauwelijks met haar kinderen over haar oorlogservaringen. Pas na 55 jaar is zij haar verhaal gaan delen. Latere gemeentebesturen en/of hogere bestuurslagen hebben nooit excuses aangeboden voor de opsluiting en behandeling van het gezin Rosenthal in het kamp in Vilt.

Stefan (Steven) Hess en Marion Ein Lewin - Hess

Memoires van hun vader Charles Hess

Stefan en Marion zijn de kinderen van Karl Hess en Ilse Johanna Hirschberg. Het Joodse echtpaar was vanuit Duitsland naar Amsterdam gevlucht en stateloos geraakt. Die status ging over op hun kinderen. In juli 1943 kwam het gezin in Westerbork terecht van waaruit zij naar Bergen-Belsen werden gedeporteerd. Het lukte het gezin om bijeen te blijven en te overleven. De trein die hen na lang wachten vanuit Duitsland terugbracht naar Nederland, stopte in Valkenburg. Omdat de Nederlandse autoriteiten hen zagen als Duitsers -en daarmee als mogelijke vijanden- werden ze vastgezet in de Canisiusschool in Valkenburg. Samen met zeventien andere mannen werd Karl de volgende dag overgeplaatst naar het interneringskamp Galg en Rad in Vilt.

De tweeling Stefan en Marion Hess werd geboren in Amsterdam in januari 1938. Hun ouders Siegfried Karl (Charles) Hess en Ilse Hirschberg waren in 1936 uit Duitsland gevlucht voor het opkomende nazisme. Met de inwerkingtreding van het *Reichsbürgergesetz* in november 1941 werd het gezin het Duitse staatsburgerschap ontnomen en raakte het stateloos. Medio februari 1944 werd het gezin gedeporteerd naar Bergen-Belsen. Stefan en Marion waren toen zes jaar oud. Toen Britse geallieerde troepen in het voorjaar van 1945 het kamp naderden, werden ca. 7.500 gevangenen in veewagons geladen en werd het kamp ontruimd. Het gezin Hess werd op een trein naar Theresienstadt gezet om daar te worden vergast. Onderweg moest de trein regelmatig stoppen vanwege kapotgeschoten spoorlijnen en geallieerde bombardementen. Charles Hess

De familie Hess. Noordzee, 1939

maakte dan van de gelegenheid gebruik uit de trein te glippen en op zoek te gaan naar eten. Op 23 april 1945 werd het gezin Hess nabij het plaatsje Tröbitz door de Russen bevrijd. Zo'n acht weken later brachten de Amerikanen hen en de andere bevrijde Joodse gevangenen, naar Leipzig. Charles schrijft dat hij daar, net als het geval was geweest vóór het uitbreken van de oorlog, een zeer onvriendelijke houding ervoer van de Nederlandse Joden jegens de stateloos geraakte Duitse Joden. Een Joods Nederlandse verbindingsofficier probeerde zelfs de repatriëring van het gezin naar Nederland tegen te houden. Eind juni arriveerden zij dan toch per trein in Valkenburg. Daar werden alle stateloze Joden apart gezet en laat in de avond naar de St. Canisiusschool gebracht die volgepakt zat met SS'ers, NSB'ers en collaborateurs. De volgende morgen werd Charles, met zeventien andere Duitse Joden, van zijn gezin gescheiden en overgebracht naar interneringskamp Voor Galg en Rad in het plaatsje Vilt. Ook daar kwamen zij terecht tussen de voormalig leden van diverse nationaalsocialistische organisaties. Ze werden er vernederd, kregen er slecht te eten en sommige spullen die zij van het Rode Kruis in Leipzig hadden gekregen, werden afgenomen. Na ongeveer acht dagen werden zij overgebracht naar klooster Mamelis in Vaals waar ze werden herenigd met hun vrouwen en kinderen. De ontvangst bij terugkeer in Nederland was een bittere teleurstelling. In januari 1947 emigreerde het gezin naar de Verenigde Staten.

Bijlage 1   Onderzoeksmethodologie

In het onderzoek hanteren we een methodologie zoals die in Maastricht is gehanteerd en door Vos & Ter Braake en de onderzoeksgroep van de Radboud Universiteit Nijmegen eerder is ontwikkeld.⁹⁹⁸ Het stappenplan is door ons onderzoeksteam eerder succesvol toegepast in het vergelijkbare onderzoek voor de gemeente Maastricht.

Stap 1: Joodse inwoners in Valkenburg

De basis voor het onderzoek werd gelegd door *archiefonderzoek*. De eerste stap betrof het inventariseren van de Joodse inwoners in de vroegere zelfstandige gemeenten die nu Valkenburg aan de Geul vormen. Een complicerende factor bij het vaststellen van het exacte aantal bleek de vaak gebrekkige gemeentelijke administratie. Vele Joodse vluchtelingen waren bovendien stateloos en illegaal aanwezig en stonden niet geregistreerd in het bevolkingsregister. Aan de andere kant was er de onstilbare bureaucratische honger van de bezetter naar lijsten: van Joodse inwoners, adressen, landbouwgronden, radio's en ga zo maar door. Gaandeweg het onderzoek zijn in diverse archieven zoals die van het Nederlands Beheersinstituut (NBI), vaak bij toeval, nieuwe namen van Joodse inwoners opgedoken.⁹⁹⁹ In sommige NBI-dossiers bleken overzichtslijsten aanwezig met namen van andere onder beheer gestelde Joden. Deze namen zijn aan het onderzoek toegevoegd. Uiteindelijk zijn 136 Joodse burgers geïdentificeerd, die op enig moment tijdens de bezetting in Valkenburg vertoefden.¹⁰⁰⁰ Vervolgens is van deze onderzoeksgroep een gegevensbestand aangelegd met alle relevante en gedetailleerde informatie op individueel niveau: familienaam, voornamen, geboortedatum en -plaats, datum en plaats van overlijden; burgerlijke staat; beroep; nationaliteit; woonadres tijdens de bezetting; gemeente; Joodse classificatie; eventuele deportatiegegevens: datum, plaats overlijden, concentratiekamp, werkkamp of teruggekeerd uit kamp; eventuele onderduikgegevens (overleefd of alsnog op transport gesteld), huur- of koop pand, bedrijfsgegevens, landbouwgronden in eigendom, belastinggegevens, op welke lijsten de betrokkene is terug te vinden, en tot slot of dossiers zijn aangetroffen in de diverse Nationale Archieven. Voorts is van elke individu nagegaan wat er tijdens de bezetting met hem/haar is gebeurd. Hiervoor is onder andere gebruik gemaakt van verhaallijnen die zijn verzameld door de Stichting Struikelstenen Valkenburg en de verhalen die Jan Diederer heeft opgetekend over tweeënveertig Joodse Valkenburgers die werden opgepakt en vermoord.¹⁰⁰¹ Maar ook andere bronnen zoals literatuur, gemeentearchieven, NBI-dossiers en Rechtshersteldossiers (RRH) zijn gebruikt. Dit gaf ons een vrij nauwkeurig en sluitend beeld over de Joodse inwoners die op enig moment tijdens de bezetting in Valkenburg verbleven.¹⁰⁰²

Stap 2: Inventarisatie Joods onroerend goed

De tweede stap betrof het inventariseren van Joodse bedrijven en Joods onroerend goed (bebouwde percelen en landbouwgronden). *Joodse bedrijven* moesten worden aangemeld bij de *Wirtschaftsprüfstelle* (WPS). Vanaf maart 1941 werden de bedrijven in de meeste gevallen geliquideerd. Lijsten met bedrijven uit de archieven van het Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD) zijn geïnterviewd en aangevuld met lokale informatie uit de gemeentelijke bronnen. De dossiers uit het archief van de Raad voor het Rechtsherstel (RRH) bevatten de rechtsherstelafspraken en kunnen eveneens informatie over mogelijke Joodse bedrijven bevatten.¹⁰⁰³

De *Joodse landbouwgronden* zijn geïnterviewd op basis van informatie uit het archief van het Bureau voor de Goedkeuring van Overdracht van Joodse Landbouwgronden. De informatie staat op provincie gerangschikt. Het archief bevat zowel de aanmeldingsformulieren met gedetailleerde informatie over het perceel (grootte, kadastrumnummers enz.) alsook informatie over de correspondentie en de verkoop van het perceel, de oorlogskoper en de goedkeuring van het Ministerie van Landbouw (op voordracht van het regionale Pachtbureau).

De *Verkaufsbücher* van de *Niederländische Grundstück Verwaltung (NGV)* uit het Nationaal Archief (NA) geven een eerste overzicht van de *verkochte Joodse panden*. Maar niet alle Joodse panden werden verkocht of staan vermeld in de *Verkaufsbücher*.¹⁰⁰⁴ In de archieven van het NBI en de RRH is onderzocht of een Joodse eigenaar nog andere panden bezat. Van alle Joodse families is vervolgens nagegaan of zich in het NA een beheerdossier bevindt.

⁹⁹⁸ Met dank aan dr. Hinke Piersma, drs. Maarten-Jan Vos en aan prof. dr. Wim van Meurs en dr. Marieke Oprel voor het uitwisselen van ervaringen en informatie.

⁹⁹⁹ Het Nederlandse Beheersinstituut (NBI) werd direct na de Tweede Wereldoorlog opgericht en was belast met het beheer van zgn. "vijandelijke vermogens" van NSB'ers, landverraders, Duitsers enz. Daarnaast regelde het NBI de bewindvoering voor afwezigen (veelal niet teruggekeerde) Joden.

¹⁰⁰⁰ Tot deze groep rekenen we ook de partner van een Joods echtgeno(o)t(te), die een andere levensovertuiging had (zgn. gemengd gehuwd).

¹⁰⁰¹ Diederer, 2014. De opgetekende verhalen zijn geverifieerd met beschikbare historische bronnen en waar nodig aangepast. Dat geldt overigens voor alle verhalen en geschriften uit de bezettingstijd die in Valkenburg de ronde doen.

¹⁰⁰² Joodse nabestaanden kunnen overdrukken aanvragen van de digitale dossiers die in het kader van het onderzoek zijn verzameld.

¹⁰⁰³ De Raad voor het Rechtsherstel werd in 1945 geïnstalleerd onder voorzitterschap van P.S. Gerbrandy en had tot taak het herstel van een geordend rechtsverkeer, waarbij het door de Duitse bezetter gepleegde onrecht zoveel mogelijk ongedaan moest worden gemaakt.

¹⁰⁰⁴ Van de naar schatting 22.000 onder beheer gestelde panden staan ruim 7.500 verkooptransacties in de *Verkaufsbücher*; overigens is het eerste boek van de 18 boeken verdwenen.

Een NBI-dossier bevat documenten over het vermogen en bedrijfsvoering van degene die onder bewind of beheer is gesteld. Het betrof niet alleen de vermogens van “foute” Nederlanders, maar ook die van niet teruggekeerde Joden en stateloze Joden (veelal Duitse Joden die voor de oorlog naar Nederland waren gevlucht). Beheerdossiers blijken een belangrijke vindplaats voor onroerend goed.¹⁰⁰⁵ Vaak werd één dossier opgesteld voor een heel Joods gezin. In enkele NBI-dossiers zijn extra panden aangetroffen en toegevoegd aan de lijst. Alle NBI-dossiers zijn gedigitaliseerd en verwerkt in het onderzoek.¹⁰⁰⁶ De lijst onroerend goed is aangevuld met informatie uit lokale archieven, zoals het Politiearchief Valkenburg (PAV) en de Gemeentearchieven van de gemeenten Valkenburg-Houthem en Berg en Terblijt, alle vindbaar in het Historisch Centrum Limburg (HCL). Deze archieven bleken diverse lijsten met geïnventariseerd Joods onroerend goed te bevatten.

Tot slot is waardevolle informatie over onroerend goed verzameld uit de dossiers van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR). Deze dossiers bevinden zich in het NA te Den Haag en het NIOD te Amsterdam. Ze bevatten de aanklachten, de rechtsmiddelen (met o.a. bewijsvoering) en vonnissen tegen burgers die in de oorlog met de bezetter heulden. Met name de informatie in de dossiers van de makelaars en notarissen geeft gedetailleerd inzicht in de omvang en het verloop van de verkoop van Joods onroerend goed, en hun betrokkenheid daarbij. Dossiers bleken overzichtslijsten te bevatten van verhandeld Joods onroerend goed. CABR-dossiers zijn geclassificeerd als vertrouwelijke informatie en alleen op verzoek raadpleegbaar. Dossiers zijn (nog) niet gedigitaliseerd.¹⁰⁰⁷ De informatie die we uit deze dossiers hebben verzameld is handmatig verwerkt.

De vorderingen en inbeslagname van Joodse (huur)panden door de Duitse bezetter en de gemeente Valkenburg-Houthem waren vindbaar in de gemeentelijke archieven, zoals in de agenda's van Burgemeester en Wethouders (B en W) en in mindere mate in de verslagen van de gemeenteraad. Ook hier leverden de CABR-dossiers van burgemeesters gedetailleerde informatie over de betrokkenheid van het gemeentebestuur bij lokale transacties. Alle informatie uit lijsten en dossiers over het Joods onroerend goed is gedigitaliseerd en in een overzicht geplaatst.

Stap 3: Vastleggen eigendomsgeschiedenis panden

Vervolgens zijn we nagegaan wat er precies met de Joodse panden tijdens de bezetting en erna is gebeurd. De kadastrale archieven en de zogenaamde Hypotheken-4 boeken (in het HCL en het Kadaster Apeldoorn) maken het mogelijk een gedetailleerde analyse te maken van de eigendomsgeschiedenis van elk afzonderlijk perceel. De exercitie maakt inzichtelijk of de gemeente (of een andere overheidsinstelling) betrokken was bij de aankoop of doorverkoop van Joods onroerend goed. Ook kregen we inzicht in de achtergrond en bijzondere omstandigheden van sommige transacties. Hierbij kwamen de oorlogskopers in beeld.

Stap 4: Rechtsherstel Joods onroerend goed

Informatie over het rechtsherstel na de oorlog vindt zijn basis in de Rechtshersteldossiers. Deze dossiers bevinden zich in het NA. De RRH had vijf afdelingen, waarvan twee afdelingen voor dit onderzoek van belang zijn. De rechtshersteldossiers van *de afdeling Onroerend Goed* bevatten de minnelijke schikkingen die na de oorlog getroffen werden tussen de oorlogskoper en de Joodse eigenaar of diens nabestaanden. In totaal zijn ruim dertig zogenaamde N-dossiers getraceerd, gedigitaliseerd en verwerkt in een gegevensbestand. Op de tweede plaats zijn enkele dossiers van *de afdeling Rechtspraak* onderzocht. Zaken die niet tot een minnelijke schikking leidden, werden met een zogenaamd *proces-verbaal van zwaarigheden* voorgelegd aan de afdeling Rechtspraak die hier een bindende uitspraak over deed. De rechtspraakdossiers zijn door de onderzoekers gedigitaliseerd en in een gegevensbestand verwerkt. Afwijkende vormen van rechtsherstel konden we traceren in de kadastragegevens, archieven van notarissen en NBI-dossiers. Bijzondere vermelding verdienen de medewerkers van het Centraal Kadaster te Apeldoorn, die in enkele dossiers waar we vastliepen, aanvullende informatie konden verstrekken.

Stap 5: Terugkeer en moreel rechtsherstel

Archieven van het Militair Gezag (MG) en naoorlogse gemeentearchieven bieden een helder beeld van de situatie in de gemeente kort na de bevrijding.¹⁰⁰⁸ Een literatuurstudie gaf inzicht in de wederwaardigheden van de weinige teruggekeerde Joden en hun worsteling en zoektocht naar rechtsherstel. Ook teruggekeerde Valkenburgse Joodse burgers ervoeren deze worsteling, zoals blijkt uit zes (dubbel)interviews met Joodse (klein)kinderen die op enig moment in Valkenburg hebben vertoefd. De interviews geven inzicht in de (overgeleverde) ervaring van Joodse burgers bij de onteigening en vervreemding van hun eigendommen, zoals onroerend goed en inboedels. Ze geven eveneens een indruk van de moeite die het Joodse inwoners na de oorlog gekost heeft rechtsherstel te krijgen en hun leven weer op te pakken. De interviews zijn opgenomen en een

¹⁰⁰⁵ Vos & Ter Braake, 2013, pp. 32 ev.

¹⁰⁰⁶ Geïnteresseerden kunnen bij de auteurs een gemotiveerd verzoek indienen voor het inzien van een dossier.

¹⁰⁰⁷ Het NA is bezig met een grote operatie om alle CABR-dossiers te digitaliseren en per 01-01-2025 publiekelijk beschikbaar te stellen. Recent is echter door de Autoriteit Persoonsgegevens een formele waarschuwing gegeven aan het NA om het CABR niet vanaf 1 januari 2025 beschikbaar te stellen. Geraadpleegd op 10 december 2024 van <https://www.autoriteitpersoonsgegevens.nl/actueel/nationaal-archief-gewaarschuwd-om-online-openbaarmaking>.

¹⁰⁰⁸ Het MG-archief was tijdens de onderzoekperiode moeilijk toegankelijk vanwege de digitalisering van het archief door het HCL.

transcriptie is aan de geïnterviewde voor commentaar voorgelegd. Interviews en resultaten van de literatuurstudie bieden de mogelijkheid het morele rechtsherstel te beoordelen.¹⁰⁰⁹

Stap 6: Zijwegen

Ondanks de brede vraagstelling is het onvermijdelijk dat interessante deelonderwerpen slechts aangestipt kunnen worden. In het onderzoek worden die als zijwegen aangemerkt en niet verder verkend. Voorbeelden zijn de rol van de politie tijdens de bezetting en de deportaties, de rol van de Ordedienst in de periode 14-17 september 1944 en de naoorlogse zuivering van het bestuurs- en ambtenarenapparaat.¹⁰¹⁰ Hier past ons advies deze zijwegen in een vervolgonderzoek verder te verkennen.¹⁰¹¹ De daaruit voortvloeiende resultaten zullen de bevindingen uit dit onderzoek verder verrijken en helpen een breder inzicht te krijgen in een van de meest turbulente periodes uit de geschiedenis van Valkenburg aan de Geul.

---

¹⁰⁰⁹ Geïnterviewden hebben vooraf en achteraf toestemming (consent) gegeven voor het publiceren van fragmenten uit de interviews.

¹⁰¹⁰ Het onderzoeksteam adviseert het gemeentebestuur nader onderzoek te doen naar het functioneren van de Ordedienst tijdens de eerste periode van de bevrijding.

¹⁰¹¹ Het Gronings onderzoek Lege plekken heeft naast een analyse van ontrechting en rechtsherstel, een aparte contextuele analyse uitgevoerd die in een separaat boek is uitgegeven. Het boek behandelt de Groningse zijwegen. Van der Poel (red.), 2022.

Bijlage 2a   Namenlijst 18 Duitse en Oostenrijkse Joden in Kamp Vilt

Naam	Geboren	Nationaliteit	Adres	Ingenomen eigendommen
Boin, Artur	10 maart 1899 Schönthal	stateloos (D)	Achtergracht 28, Amsterdam	
Cohen, Antoon	11 mei 1916 Wenen	Oostenrijker	Boterdiepstraat 49, Amsterdam.	16 Reichsmark
Hess, Siegfried Karl	3 januari 1902 Fulda	stateloos (D)	Amstellaan Z. 235-II, Amsterdam	
Lavui, Egon	14 maart 1923 Berlijn	stateloos (D)	Tugdaarweg 125, Amsterdam	
Leffmann, Ernst	23 april 1899 Keulen	stateloos (D)	Marislaan 45, Arnhem	notitieboekje
Maijer, Julius	5 augustus 1905 Emmendingen	stateloos (D)	Biesboschstraat 36, Amsterdam	pijp, (geld niet ingenomen)
Meijer, Max	28 augustus 1919 Hamburg	stateloos (D)	Strootsweg 460, Enschede	pijp, vork
Munzer, Mendel	9 oktober 1888 Nbroom	stateloos (O)	Klerkstraat 372, Amsterdam	papieren
Nussbaum, Julias	8 oktober 1896 Hildesheim	stateloos (D)	Kamp Westerbork	aktetas
Rosenbaum, Manfred	15 mei 1924 Berlijn	stateloos (D)	Stationstraat 65, Zaandam	
Schaumberg, Ernst	12 juni 1906 Tuchheim	stateloos (D)	Parnassusweg 32, Amsterdam	
Schlachet, Bruno	4 juli 1924 Wenen	stateloos (O)	Drielschedijk, Elden	
Schlachet, Max	4 maart 1926 Wenen	stateloos (O)	Stadhouderskade, Amsterdam	
Schwarz, Max	5 juni 1899 Aphoorn	stateloos (D)	Museumplein 46, Amsterdam	3 notitieboekjes, een beurs, 2 gouden ringen, horloge- ketting, fl.10,- , vulpen, gebedsboekje
Stern, Max	20 juni 1901 Lippstadt	stateloos (D)	Sinds 1939 in Kamp Westerbork	
Weinberg, Werner	30 mei 1915 Rheda	stateloos (D)	Tugelaweg 78, Amsterdam	beurs, 1 polshorloge. (geld niet ingenomen)
Weisz, Josef	16 mei 1893 Flamersheim	stateloos (D)	Boschdrift 108, Hilversum	een beurs, 2 gouden ringen, manchetknopen met parels, 1 gouden 20 Reichsmark-stuk, 6 gouden ringen, aktetas
Weisz, Klaus	11 juni 1928 Keulen (D)	stateloos (D)	Boschdrift 108, Hilversum	

Bron. HCL, archief 07.E09 Militair Gezag, doos 2694, inv. nr. 1611.

Bijlage 2b   Aanvullende lijst met 16 gerepatrieerde Joden in Kamp Vilt

Naam	Geboren	Nationaliteit	Adres	Ingenomen eigendommen
Cossmann, Walter	24 juli 1892 Borken	stateloos (D)	Maasstraat 112, Amsterdam	koker, zakmes, zakagenda en fl. 200,05
Dressler, Abraham	6 juni 1899 Zejurs	stateloos (D)	Gerard Doustraat 194, Amsterdam	185 Reichsmark, een zakkaartje, potlood, cigaren-pijpje, notitie boekje, een mes
Fleischer, Paul	23 december 1925 Berlijn	stateloos (D)	Amstellaan Nrd. 215, Amsterdam	fl.102,50, 150 Reichsmark, zakboekje
Guttersmann, Walter	5 juni 1928 Duisburg	stateloos (D)	Lekstraat 146, Amsterdam	2 Reichsmark
Heilbut, Robert	26 mei 1929 Hamburg	Paraguayaan	[straat niet leesbaar], huisnummer 59	
Klipper, Frits	20 mei 1923 Areenen	stateloos	Amsterdamscheweg 1-3, Arnhem	
Kohn, Gehaerd	29 september 1901 Kalien	stateloos (D)	Gaasstraat 67, Amsterdam	notitieboekje, papieren, 32,95 RM, fl.30,=, zakmes, beurs
Meijl, Peter	16 juli 1922 Ehrefeld	Amerikaan	Jan de la Barlasstraat 17, Den Bosch	
Notowitz, Benno	30 januari 1918 München	stateloos (D)	Lekstraat 146, Amsterdam	vulpen, potlood, aandelen, 7 RM
Rosenburg, August	20 mei 1894 Göttingen	stateloos (D)	Heguarstraat 19hs, Amsterdam	20,10 Reichsmark, zakmes
Rosenburg, Alex	8 maart 1927 Frankfurt am Main	stateloos (D)	Heguarstraat 19hs, Amsterdam	
Rosenburg, Walter	29 januari 1928 Frankfurt am Main	stateloos (D)	Heguarstraat 19hs, Amsterdam	
Rothschild, Werner	7 oktober 1927 Halberstadt	stateloos (D)	Schinkelstraat 40, Amsterdam	
Samson, Werner	5 mei 1928 Hamburg	Amerikaan	Amstellaan Zd. 89, Amsterdam	
Stern, Gunther	24 november 1924 Hamburg	stateloos (D)	Amsterdamscheweg 1-3, Arnhem	
Stern, Sigmund	25 september 1904 Hessdorf	stateloos (D)	Uiterwaardenstraat 362, Amsterdam	

Bron. HCL, archief 07.E09 Militair Gezag, doos 2694, inv. nr. 1611.

Bijlage 3 Geliquideerde Valkenburgse Joodse bedrijven

Eigenaar	Benedik, Robert	Benedik, Rudolf	Benedik, Joseph	Cahn, Daniel
Adres	Wilhelminalaan 23	Wilhelminalaan 23	Wilhelminalaan 23	Grendelplein 8
Gemeente	Valkenburg	Valkenburg	Valkenburg	Valkenburg
Soort bedrijf	Veekoopman	Veehandelaar	Veehandelaar	Slager
Teruggekeerd	Nee	Nee	Nee	Nee
Rechtsherstel	Onbekend	Onbekend	Onbekend	Onbekend
Huur/ eigendom	Eigendom	Eigendom	Eigendom	Eigendom
Schadebedrag	Fl. 15.000	Fl. 20.000	Fl. 7.000	Fl. 5.000
Bedr. voortgezet	Nee	Nee	Nee	Nee

Eigenaar	Cahn, Albert	Cahn, Karel	Cahn, Louis	Dahl, Isidoor
Adres	Grendelplein 8	Daelhemerweg 355	Daelhemerweg 355	Berkelstr. 15
Gemeente	Valkenburg	Valkenburg	Valkenburg	Valkenburg
Soort bedrijf	Boekhouder	Veehandelaar	Veehandelaar	Veehandelaar
Teruggekeerd	Nee	Nee	Nee	Ja
Rechtsherstel	Onbekend	Onbekend	Onbekend	Onbekend
Huur/ eigendom	Eigendom	Eigendom	Eigendom	Eigendom
Schadebedrag	Niet bekend	Fl. 5.579	Zie Cahn, Karel	Niet bekend
Bedr. voortgezet	Nee	Nee	Nee	Ja

Eigenaar	Eisenberg, M.	Gottschalk, Ferd.	Gottschalk-Baum	Günsberg, Jos.
Adres	Emmastr. 29	Neerhem B33a	Neerhem B33a	Kon.winkelstr. 57
Gemeente	Valkenburg	Valkenburg	Valkenburg	Valkenburg
Soort bedrijf	Koopman	Veehandelaar	Pensionhoudster	Koopman
Teruggekeerd	Nee	Nee	Nee	Nee
Rechtsherstel	Onbekend	Onbekend	Onbekend	Onbekend
Huur/ eigendom	Gehuurd	Gehuurd	Gehuurd	Gehuurd
Schadebedrag	Niet bekend	Niet bekend	Niet bekend	Niet bekend
Bedr. voortgezet	Nee	Nee	Nee	Nee

Eigenaar	Hertog, Alfred	Hertogs, Gustaaf	Hirschberg, Curt	Hirschberg, E
Adres	Koninginneweg 8	Wilhelminalaan 44	Broekhem 178	Broekhem 178
Gemeente	Valkenburg	Valkenburg	Valkenburg	Valkenburg
Soort bedrijf	Veehandelaar	Muziekleraar	Directeur bioscoop	idem
Teruggekeerd	Ja	Ja	Nee	Ja
Rechtsherstel	Onbekend	Onbekend	Onbekend	Onbekend
Huur/ eigendom	Eigendom	Eigendom	Gehuurd	Gehuurd
Schadebedrag	Niet bekend	Niet bekend	Niet bekend	Niet bekend
Bedr. voortgezet	Ja	Ja	Nee	Ja

Eigenaar	Huiman, Alfred	Huiman, Edgar	Jacobs, Samuel	Jacobs, Jacob
Adres	Wilhelminalaan 66	Wilhelminalaan 70	Nieuweweg E8	Nieuweweg E8
Gemeente	Valkenburg	Valkenburg	Valkenburg	Valkenburg
Soort bedrijf	Paardenhandelaar	Grossier	Textielwinkelier	Textielhandelaar
Teruggekeerd	Nee	Ja	Nee	Nee
Rechtsherstel	Onbekend	Ja	Onbekend	Onbekend
Huur/ eigendom	Eigendom	Eigendom	Eigendom	Eigendom
Schadebedrag	Niet bekend	Niet bekend	Niet bekend	Fl. 6.000
Bedrijf voortgezet	Nee	Ja	Nee	Nee

Eigenaars	Jacobs, Salomon	Izak de Jong	Kopf, Elias	Nathan, Wilhelm
Adres	Nieuweweg E8	Wehryweg E40a	Muntstraat 9	Stationsplein E31
Gemeente	Valkenburg	Valkenburg	Valkenburg	Valkenburg
Soort bedrijf	Textielhandelaar	Handelsreiziger	Koopman	Hoteleigenaar
Teruggekeerd	Nee	Nee	Nee	Ja
Rechtsherstel	Onbekend	Onbekend	Onbekend	Onbekend
Huur/ eigendom	Eigendom	Gehuurd	Gehuurd	Gehuurd
Schadebedrag	Niet bekend	Niet bekend	Niet bekend	Niet bekend
Bedrijf voortgezet	Nee	Nee	Nee	Nee

Vervolg bijlage 3

Eigenaars	Samuel, Jacques	Samuel, Marcel	Silber, Kelman	Soesman, Serv.
Adres	Nieuweweg E81	Nieuweweg E81	Cremerstraat 35	Berkelstraat 15
Gemeente	Valkenburg	Valkenburg	Valkenburg	Valkenburg
Soort bedrijf	Veehandelaar	Veehandelaar	Koopman	Koopman
Teruggekeerd	Nee	Ja	Ja	Nee
Rechtsherstel	Onbekend	Onbekend	Onbekend	Onbekend
Huur/ eigendom	Eigendom	Eigendom	Gehuurd	Eigendom
Schadebedrag	Niet bekend	Niet bekend	Niet bekend	Fl. 31.311,28
Bedrijf voortgezet	Nee	Ja	Ja	Nee

Bijlage 4 Joods onroerend goed Valkenburg

Joodse landbouwgronden

Adres	Koeweg - Vilt	Nieuweweg – Hulsberg / Valkenburg
<i>In archief Min. Landbouw</i>	P68	P2 (C-formulier)
<i>Kadastraal nr./ leggerart.</i>	A 1937	D329; D1472; D923
<i>Grootte peerceel</i>	36a, 28 ca	2ha, 61a, 10ca
<i>Eigenaar(s)</i>	Betje de Jong en Mathilda R. Samuel	Samuel, Jacques
<i>Oorlogskoper(s)</i>	Pasmans, W. (Pachter)	H.W. Claessen (Hulsberg)
<i>Verkoopdatum/ -prijs</i>	Fl. 1741,50 (intentie tot koop)	27-08-1940: Fl. 10.000
<i>Rechtsherstel (jaar)</i>	Niet van toepassing	Niet van toepassing
<i>Opmerkingen</i>	Alleen intentie tot koop; koop ketste af; pachter bleef perceel huren. Pas na de bevrijding verkocht aan pachter.	Percelen verkocht voordat de Verordening inging – achteraf toestemming verleend door DG Ministerie Landbouw

Verkochte Joodse panden

Valkenburg-Houthem

Adres	Wilhelminalaan 23	Wilhelminalaan 25	Grendelplein/-poort 8
<i>Verkaufsbücher Laufnr.</i>	1057/1	1058/1	2-1-4439
<i>Kadastraal nr./ leggerart.</i>	A 1565/ 930-1691	A 1566/ 931-1690	A 2069/ 1402-1233
<i>Eigenaar(s)</i>	Benedik J.	Benedik-Heizer M.	Cahn D.
<i>Oorlogskoper(s)</i>	Haus J.J.	Haus J.J.	Pluijmen H.J.
<i>Makelaar</i>	De Pauw	De Pauw	ANBO
<i>Notaris</i>	Hoefer F.G.	Hoefer F.G.	Russel
<i>Verkoopdatum/ -prijs</i>	Fl. 7.500	Fl. 6.000	Fl. 2.500
<i>Rechtsherstel (jaar)</i>	Ja/ onbekend	Ja/ 1951	Onbekend
<i>Opmerkingen</i>			

Adres	Daelhemerweg 355	Wilhelminalaan 44	Koninginnenweg 8
<i>Verkaufsbücher Laufnr.</i>	1997/1	1059/1	1055/1
<i>Kadastraal nr./ leggerart.</i>	B 2138/ 1373-1349	A 1528/ 869-1638	A 1927/ 1562
<i>Eigenaar(s)</i>	Cahn L. & Cahn K.	Hertogs G.	Hertog-Mendel H.
<i>Oorlogskoper(s)</i>	Pluijmen J.H.J.	Geurts J.H.	NSV-Den Haag
<i>Makelaar</i>	ANBO	ANBO	ANBO
<i>Notaris</i>	Russel	Russel	Elders
<i>Verkoopdatum/ -prijs</i>	Fl. 3.000	Fl. 5.000	Fl. 17.000
<i>Rechtsherstel (jaar)</i>	Ja/ 1956	Ja/ 1948	Ja/ 1949
<i>Opmerkingen</i>			

Vervolg bijlage 4

Adres	Grendelpoort	Wilhelminalaan 66	Wilhelminalaan 68
Verkaufsbücher Laufnr.	1052/1	1053/2	1052/3
Kadastraal nr./ leggerart.	B 2016/ 1617	A 1963/ 1549	A 1964/ 1205
Eigenaar(s)	Huiman E.	Huiman A.N.	Huiman A.N.
Oorlogskoper(s)	Geurts L.H.	Heijden W.W.J.	Dauman H.
Makelaar	ANBO	De Pauw	De Pauw
Notaris	Russel	Hoefer F.G.	Hoefer F.G.
Verkoopdatum/ -prijs	Fl. 1.100	Fl. 8.250	Fl. 18.000
Rechtsherstel (jaar)	Onbekend	Ja/ 1953	Ja/ 1951
Opmerkingen			

Adres	Wilhelminalaan 70	Kerkstraat 8	Nieuweweg E7 en 8
Verkaufsbücher Laufnr.	1052/3	1053/1	954
Kadastraal nr./ leggerart.	A 1964/ 1205	A 1039/ 841-1546	A/D 2096/1658
Eigenaar(s)	Huiman A.N.	Huiman A.N.	Jacobs, Samuel
Oorlogskoper(s)	Dauman H.	Haus J.J.	Haus J.J.
Makelaar	De Pauw	De Pauw	De Pauw
Notaris	Hoefer F.G.	Hoefer F.G.	Hoefer F.G.
Verkoopdatum/ -prijs	Inbegrepen	Fl. 5.500	14-08-1942 /Fl. 14.000
Rechtsherstel (jaar)	Ja/ 1951	Ja/ 1953	
Opmerkingen			twee panden

Adres	Grootestraat 37	Berkelstraat 15	Wilhelminalaan 9
Verkaufsbücher Laufnr.	1054/1	1051/1	Geen
Kadastraal nr./ leggerart.	A 1451 / 698/1547/1516	B 2305/ 1555	A 1461/ 831-
Eigenaar(s)	Soesman-Pool	Soesman S.	Götze-Blumenfeld, Oskar & E.
Oorlogskoper(s)	Lucassen E.J.H.	Speetjens W.H.	
Makelaar	ANBO	De Pauw	
Notaris	Russel	Hoefer F.G.	
Verkoopdatum/ -prijs	Fl. 9.500	Fl. 7.000	
Rechtsherstel (jaar)	Onbekend	Onbekend	Onbekend
Opmerkingen	Pand op 19-01-1943 voor fl. 11.500 doorverkocht aan NSB'ers J.P. Peters gehuwd met A.H.L. Stevens; notaris Russel		

Adres	Joodse Begraafplaats	Nieuweweg E81	a/d Poort van Valkenburg
Verkaufsbücher Laufnr.		Niet vermeld	Niet bekend
Kadastraal nr./ leggerart.	A 144/ 317		B2138/ 1373-1349
Eigenaar(s)	Israëlitische Gemeente	Samuel-Goldstein J.	Cahn, Jacob
Oorlogskoper(s)			Pluijmen J.H.J.
Makelaar			Niet bekend
Notaris			Niet bekend
Verkoopdatum/ -prijs			Niet bekend
Rechtsherstel (jaar)			Ja/ 1956
Opmerkingen	Onderhoud door gem. Valkenburg-Houthem	Werd niet verkocht	Huis, tuin en erf

Vervolg bijlage 4

Berg en Terblijt

Adres	Rijksweg 230	Rijksweg 237	Rijksweg
<i>Verkaufsbücher Laufnr.</i>	3140/5	3140/4	Niet vermeld
<i>Kadastraal nr./ leggerart.</i>	B 2467/ 2581-2729	B 1948/ 2581-2729	B 2490/ 3576
<i>Eigenaar(s)</i>	Samuel R. & Serphos-Samuel M.	Samuel-De Jong J. & Serphos-Samuel M.	Huiman E.
<i>Oorlogskoper(s)</i>	Leeuwen A.L.	Leeuwen A.L.	Plompe J.B.
<i>Makelaar</i>	ANBO	ANBO	ANBO M.
<i>Notaris</i>	Elders	Elders	Theunissen
<i>Verkoopdatum/ -prijs</i>	Fl. 7.000	Fl. 3.250	20-10-1942/ Fl. 1.550
<i>Rechtsherstel (jaar)</i>	Ja/ 1949	Ja/ 1949	Ja/ 1949
<i>Opmerkingen</i>			

	Slakweg	Bouwland
<i>Verkaufsbücher Laufnr.</i>	Niet vermeld	Niet vermeld
<i>Kadastraal nr./ leggerart.</i>	A 2392/ 1961	B 830/ 3146
<i>Eigenaar(s)</i>	Samuel-De Jong J.	Samuel-De Jong J.
<i>Oorlogskoper(s)</i>		
<i>Makelaar</i>		
<i>Notaris</i>		
<i>Verkoopdatum/ -prijs</i>		
<i>Rechtsherstel (jaar)</i>		
<i>Opmerkingen</i>	<i>Alleen onder beheer</i>	<i>Alleen onder beheer</i>

Houthem

	Oosterweg
<i>Verkaufsbücher Laufnr.</i>	Niet vermeld
<i>Kadastraal nr./ leggerart.</i>	A 2516/ 1628
<i>Eigenaar(s)</i>	Hertogs G.
<i>Oorlogskoper(s)</i>	Linek J.M.G.
<i>Makelaar</i>	ANBO B.
<i>Notaris</i>	Russel
<i>Verkoopdatum/ -prijs</i>	10-08-1943/ Fl. 3.300
<i>Rechtsherstel (jaar)</i>	Ja/ onbekend
<i>Opmerkingen</i>	